

ژیانی ئەمیری باوەڕداران

خەلیفەی پێنجەم

حەسەنی کوڕی عەلی

(خوا لێیان ڕازی بێت)

نووسینی

د. علي محمد الصلابي

وەرگێڕانی

عبدالله فاضل گەرمیانی

دار المعرفة
بەیرووت

ناریت

ژیانی ئەمیری باوەڕداران

خەلیفەی پێنجەم

حەسەنی کوڕی عەلی

(خوا لێیان رازی بێت)

نووسینی

د. علي محمد الصلابي

وەرگێڕانی

عبداللە فاضل گەرمیانی

پێداچوونەوەی

لێژنەیەک لە کتێبخانەی نارین

پێناسی کتێب

ناوی کتێب: ژیانی ئەمیری باوەڕداران
خەلیفەی پێنجەم
حەسەنی کوڕی عەلی
(خوا لێیان رازی بێت)

نووسینی: د. علي محمد الصلابي

وەرگێڕانی: عبدالله فاضل گەرمیانی

پێداچوونەوەی: لێژنەیەك لە کتێبخانەی نارین

دیزاین : نورالدين عبدالله (چاپخانەی گوڵ)

چاپ: یەکەم - بەیروت. 2008 ز/1429 ه

کتێبخانەی نارین

هەولێر – چوارڕیانی شێخ مەحمودی حەفید – بازاڕی زانست بۆ کتێب وچاپەمەنی

تەلەفۆن : (00964)66-2511982

ئیمەیل:nareen_1@yahoo.com

پێشەکی

بەناوی خوای گەورەی میهرەبان

بەو پێیەی خوێندنـەوەی مێـژوو مەبەسـت لـێ ی شـارەزابونە بـەڕوداوەکانی ڕابـردوو لەپێناو پەند وەرگرتنی بۆ ئێستاو بەرچاو ڕوونی بۆ داهـاتوە، ئـەوە لـە هـەنگاونانمان بـۆ ناسینەوەی باس و کارەسات و ڕوداوەکانی گرنگـی زۆری هەیـە بـەو مەرجـەی بـەر چـاو ڕونیـەکی کـرداری بێـت لـە ژیانمانـدا و ئاوێنـەو تـەرازووی پێوانـەکردنی کـارو هـەڵس وکەوتەکانمان بێت و سنوری قسەی سەر زارەکی تێپەڕێنێ و لە مەیدانی کاردا شـوێنەواری هەبێت و ژیانمان بەجوانیەکانی بڕازێنینەوە، بەتایبەتی بۆ ئێمەیەك کە هەڵگری ناسنامەی موسڵمانیەتین و خۆمان بە موسڵمانێتی ناساندووە، سەرباری ئەوەی حەقیقەت و ناوەڕۆکی ئاینەکەمان کردارین زیاتر لەوەی قسە بێت، قسەو ووتنیش زۆر جار بۆ ناساندنی ئەو کارە جوانانەیـە بـەوەی هـەڵقوڵاوی ئـەو ئاینەیـە کـە بـۆ کـاری جـوان و دروسـتکردنی شارستانیەتێکی مرۆڤیانە هەنگاومان پێ هەڵدەگرێ.

مێژووی کەسە هەڵکەوتەکانی ئەم ئومەتە زۆرێك ڕوبەڕووی شـێواندنی و لـە بیرکـردن بۆتەوە، ئەو دەنگانەش کەمن کە پێنسوسی بوارەکەیان پێیەو زەڕەنگـەر ئاسـاکا دوعـای ڕەسەن و نا ڕەسەن لێك جیا دەکەنەوە، ئازاری ئەو بێ سەرو بـەری و بـێ ئینـسافیەی لـە خوێندنی ئەکادیمیادا ئەکرێ دەردی زۆر خستۆتە دڵ و دەرونی تامەزرۆیانی بـواری مێـژوو هەروەها خوێندکارانی مێژوو کە لە زانکۆکاندا لە بێ سەرچـاوەیی ونەشـیارەزا بـوون لـە زمانی عـەرەبیدا بیرو مێـشکیان دەیـا ن و سـەدان پرسـیاری تـەمو مـژاوی تـەنیوێتی و بەئازاری ئەو چەند لاپەرەیە ئەتلێتەوە کە پڕ بەقسە و مەبەسـتی ژەهـراوی و بـێ بنـەما لەبەرگی لێکۆلینەوەدا دەخرێتە بەردەست و لە ڕاستی بابەتەکەو لەهەندێ حاڵەتدا تووشی شۆك ئەبێ !

مێژوو کەسایەتی ئیمام حەسەنی کوڕی علی (رضي الله عنه) وەکو پێویست لە نێو موسـڵماناندا وونە، کارە گرینگەکانی سەردەمی خیلافەتەکەی باسـی لێـوە نـاکرێ و گـرنگ نـازانرێ، وەهاش خۆمان پێشان ئەدەین کـە ئـەو پیـاوە گەورانـە پێـشەوای ئێمـەن و چـاویان لـێ دەکـەین، بـەڵام حەقیقـەتی کارەکانمـان پێمـان ئـەڵێنن بەهـەر هـەنگاوێك هەڵێـدەگرین هەنگاوێك لەو پیاوانە دوور دەکەوینەوە!، ئەو کارە دەگمەن و زۆر جوانانەی دکتۆر (علـی محمد محمد الصلابی) پێ ی هەڵساوە هێنادی ئاواتـە گەورەکـەی (طـبري) مێـژوو نـوس و

شەرعناس، دوای چەندین سەدە خەونێکی (طبري) دێتەدی (طبري) لە نوسینەوەی مێژووەکەیدا ئەڵێ ئێمە وەکو ئەمانەتێك و بۆ دەوڵەمەندکردنی مێژووی ئەم ئومەتە هەموو ڕاست و درۆیەکمان تۆمار کردووە بەناساندنی کەسە گێڕەرەوەکانیشەوە، بەڕاستی جوانی پێکاوە ئەوەیە ئەرکی مێژوو نوسی هەر وەکو دکتۆر (صلابي) لیَ ی نزیك بۆتەوە و بەبەڵگەوە وەڵامی ئەو هەمو درۆیەی داوەتەوە کە کەسێکی ئەکادیمی لە نێوەندە ئەکادیمیەکاندا ئەیفرۆشێ و ! ئەو موسڵمانە هەژارەش کە هەر ئەڵێ ئاساییە موسڵمان هەڵەدەکات وەکو پاساوی کرداری ناشیرین بدات!

ئومێدو ئاواتی (طبري) و مێژوو نوسانی تریش پوختکردنەوەی ئەو مێژووەیە کە ئەوان کۆیانکردۆتەوە، صەلابیش پێچەوانەی ئەوانی تر کە بۆیان پوختناکرێ و خۆڵ و خاشاکی تریشی دەخەنە سەر هاتووەمێژوونوسانەو دەستپاکانە حسن و ڕووداوەکانی سەردەمی بەکەسە کاریگەرەکانیشەوە تاوتوێبکات و بەوەی ئێمە لە ژیانماندا باوەرمان پیَ ی هەبێ لە قورئان و سوننەت و خەلیفە ڕاشیدیەکان و زانا پایە بەرزەکانەوە لە مەسەلەکان بۆ ئەوەو ژیانی ئەو پێشەوا پایەبەرزەی لە نێوچون و تەمو مژاوی ڕزگار بکات و خزمەتێکی زانستیانە بکات ـ خوا پاداشتی بداتەوە ـ.

گرنگی ئەو پێشەوا پایەبەرزەو کەمی سەرچاوەکان و بەتایبەت لە کتێبخانەی کوردیدا و تامەزرۆیی ئەو خوێندکارانەی دەمناسین و لە بارەیەوە دەیانپرسی و تامەزرۆی ناسینی پێشەوا حسن بوون(رضي الله عنه) پاڵنەرێکی بەهێز بوون تاوەکو بەشانازیەوە بۆ وەرگێڕان کتێبە عەرەبیەکەی لە کتێبخانەی (نارین) وەربگرین، بەو هیوایەی پڕکردنەوەی کەلێنەکان بێت و خزمەتی نەوە تامەزرۆ کەمان بێت، خوای گەورەش ئەم کارەمان قبوڵ بکات و لە خۆمان و باوك و دایك و هاوسەر و دۆستانمان ڕەحم بفەرموێ و بۆ هەنگاوی ساڵحانە ڕێنیشاندەرمان بێت، بەئومێدی دوعاتان.

عبدالله فاضل- گەرمیانی	ڕزگاری (صمود)
١٤ /١٤٢٩/٥ك	١٩ /٢٠٠٨/٥ز

جێ باسی یەکەم

حەسەنی کوڕی علی کوڕی ئەبوتالێب لەساڵی لە دایك بوونیەوە تاکاتی جێ نشینیەکەی.

باسی یەکەم

ناو و ڕەچەڵەکی نازناوی(کونیەکەی)، خەسڵەت و بنەماڵەکەی لەسەردەمی پێغەمبەردا(ﷺ).

یەکەم: ناوو ڕەچەڵەك و نازناوەکەی (کونیە):

باوکی محمد حەسەنی کوڕی علی کوڕی ئەبو تاڵیبی کوڕی عبدالمطلب کوڕی هاشمی کوڕی عبد منافی هاشمی قوڕەیشیە[1] لە مەدینە شەهید بووە[2] کچە زاو ڕەیحانەی دونیای پێغەمبەری خواو پێشەنگی لاوانی بەهەشتە، کوڕی خاتوو فاتیمەی کچی پێغەمبەری خوایە، باوکی ئەمیری ئیمانداران علی و(ﷺ)نەوەی خدیجەی دایکی موسڵمانان، پێنجەم خەلیفەی ڕاشیدینە.

دووەم: لە دایکبوون و ناو لێنان و نازناوی تێگەیشتنی پێغەمبەر لە ناو نانی منداڵاندا:

بە پێ ی ڕیوایەتێکی صحیح لە مانگی ڕەمەزانی ساڵی سێ یەمی کۆچی لەدایك بووە، ووتراوە لە شعبان، ووتراوە دوای شعبان لە دایك بووە، لە لیثی کوڕی سعد ڕیوایەتکراوە دەڵێ: فاتیمەی کچی پێغەمبەر(ﷺ)لە مانگی ڕەمەزانی ساڵی سێ یەمی کۆچی حەسەنی بوو. حسین لە چواری کۆچی شەوە کانی دوای شعبان هاتە دونیاوە.[3]

---

١ ـ سیر أعلام النبلاء(٣/٢٤٦).

٢ ـ هەمان سەرچاوە.

٣ ـ نسب قریش (١/٢٣) الدوحة النبویة، لا ٧١.

بەرقی ئەحمەدی کوڕی عبداللـه کـوڕی عبـدالرحیم دەڵـێ: حـسن لـەنیوەی مـانگی ڕەمەزانی ساڵی سێ یەمی کۆچی لـە دایـك بـوو[1]، (إبـن سـعد) لـە (طبقـات)ە کەیـدا هەروەها دەڵێ.[2]

علی(ﷺ) دەڵێ: کاتێك حسن هاتە ڕوی دنیا ناوم لێ نا(حرب)، پێغەمبەر(ﷺ) هات و فەرمووی: (کوڕە شیرینەکەم نیشاندەن چ ناوێکتان لێناوە ؟) ووتمان: ناومانناوە (حـرب) فەرمووی: نەخێر ناوی حەسەنە، کاتێك حسین لە دایك بوو ناوم نا(حرب) پێغەمبـەر(ﷺ) هات و فەرمووی: چ ناوێکتان لێناوە؟ ووتمان (حرب) فەرمووی: ناوی حسینە، بـە هـەمان شێوە کوڕی سێ یەمم ناو نا(حرب) پێغەمبەر(ﷺ)ناوی نا محسن، پاشان فـەرمووی: مـن وەك کوڕەکانی هارون ناوم نان(شبر و شبیر و مشَبّر)،[3] پێغەمبەر(ﷺ)بەم نـەوە نوێیـەی زۆر دڵشاد و کامەران بوو، خەڵك لە هەموو لایەکەوە ڕویان لە دایك و بـاوکی دەکـرد بـۆ دەربڕینی پیرۆز بـایی و خۆشـحاڵی خۆیـان، پێـشینە دڵپاکـەکان پێـشبڕکێان دەکـرد لـە بلاوکردنەوەی هەواڵی لەدایك بوونی ئەم منداڵە نوێ یە لە نێو خزم و خوێـشدا. حەسـەنی بەسڕی دوعایەکی هەیە لەکاتی لە دایك بونی منداڵـدا دەیفـەرموو: (بُـركَ في الموهـوب و شكرت الواهب ورزقت برّه وبلغ أشده). لێرەشدا دەردەکـەوێت و تێبینـی دەکرێـت کاتێـك پێغەمبەر خـودا(ﷺ) حـسن و حـسینی ناونـان هـەموو ئـەو ناوانـەی پـێش ئیـسلامی ڕەتکردەوە کە بۆنی کوشتن و خوێن ڕێژیان لێ دێت و شیرنترین و ناسکترین و پڕ مانـاترین ناوی بۆ هەڵبژاردن.[4]

حسن لە نێو خەڵك بەگەورە (سید) ناو بـراوە، ئـەم نازنـاوەش پێغەمبـەر (ﷺ) بـۆی داناوە، هەر وەك لە فەرموودەیەکی صەحیح دا هاتووە: ((إن ابني هذا سيد ولعـل الله أن يصلح به بين فئتين من المسلمين))[5]، واتـە: (کـوڕە شـیرنەکەم سـیدە ئومێـدم وایـە خـوا

---

١ ـ الذرية الطاهرة للدولابي، لا ٦٩.

٢ ـ الطبقات(١/ ٢٢٦٥).

٣ ـ مسند أحمد(١/٩٨/١١٨) صحيح إبن حبان(١٥/٤١٠) إسناد الحديث صحيح.

٤ ـ الحسن بن علي ودوره السياسي، فتيخان كردي، لا ١٦.

٥ ـ البخاري (٢/٣٠٦).

ئاشتەوایی نێوان دووکۆمەڵەی موسڵمانان پێ بکا) لەم دیاریەی پێغەمبەر(ﷺ) وانەیەکی بایەخدار و پڕ بەها لە ژیانماندا فێر دەبین، ئەویش پێداگرتنە لەسەر هەڵبژاردن و دیاری کردنی جوانترین ناو بۆ ڕۆڵەکانمان. ئەوەش بە پلە یەك ئاڕاستەی دایك و باوك دەکرێت، لە هەڵبژاردنی ناوێکی جوان لە ماناو دەربڕیندا لە چوار چێوەی شەرعی و زمانی عەرەبی دا، ناوەکە دەبێت: جوان بێت، شیرین بێت لەسەر زمان، نەرم و خۆش بێت بۆ گوێ، هەڵگری واتایەکی پیرۆز و بەڕێزبێت، ڕاستگۆیی لێ بەدیبکرێت، دووربێت لەو شتانەی شەریعەت هێمای یاساغ و نا پەسندی خستۆتە سەر، وەك: ئەو ناوانەی خەوش و گەردی وێکچون و واتای سستی و خاویان بۆ دابڕاوە. لێرەدا دەردەکەوێت باوکی موسڵمان دوای ئەوەی ناوێك بۆ ڕۆڵەکەی دیاری دەکات، دەبێت دڵنیا بێت لە دروستی ووشە و واتاکەی لەسەر زانیاری و هۆشیاری و پەی پێبردن.

ڕاوێژ بەکەسی شارەزابکات لە ڕووی دروستی و نادووستی یەوە، ئەمە زۆر ساغ و تۆکمە ترە، ئەو وتەیەش کە زۆربلاوە: مافی ڕۆڵە لەسەر باوك ئەوەیە دایکی ڕێزداری بۆ هەڵبژێرێ، ناوێکی شیرن و جوانی بۆ هەڵبژێرێ و خوڕەوشتێکی باشی بۆ بە جێبێڵێ.

زانایان ڕونیان کردۆتەوە ناوە مەشرعەکان پلەو شوێنی خۆیان هەیە، زۆر خێرە، بەم شێوازەی خوارەوە.

١- سونەتە منداڵ ناو بنێ بەم دووناوە: (عبداللە و عبدالرحمن) کە خۆشەویسترین ناون لە لای خوای پەروەردگار، هەروەك لەفەرموودەدا هاتووە، هەروەکو لەفەرموودەدا بەو جۆرە لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) چەسپاوە ئەو ناوانەیە واتای بەندایەتی تۆخ دەکەنەوە لە ناوەکانی تر جیاوازترەو ڕاسترین گوزارشت بۆ کرۆکی بەندایەتی مرۆڤ و هەژاری و کزۆڵی بۆ خودا پێشان دەدەن. لە عبداللە کوڕی عمر ڕیوایەتکراوە پێغەمبەر فەرموویەتی: ((إنَّ أحب أسمائكم إلى الله: عبدالله و عبد الرحمن))[1]، واتە: (خۆشەویسترین ناو لای پەروەردگار: عبداللە و عبدالرحمنن) ئەمەش لەبەر ئەوەی گشتگیری بەسەر واتاو خەسڵەتەکانی بەندایەتیدا هەیە. خوای پەروەردگار لە قورئان بەندایەتی تایبەت کردوە بەم

١ ـ مسلم رقم: ٢١٣٢.

دووناوه، جگه له هەموو ناوه جوانەکانی تری خۆی و دەفەرمووێ: ﴿وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَداً﴾ [الجن: ١٩] هەروەها خوای گەورەلەئایەتێکی تر فەرموویەتی: ﴿وَعِبَادُالرَّحمنِ الَذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الأَرضِ هَوناً وَ إذا خاطَبَهُمُ الجهِلُونَ قالُواْسَلماً﴾ [الفرقان: ٦٣]

له ئایەتێکی تر هەردوو ناوی کۆکردووەتەوەو دەفەرمووێ: ﴿قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيّاً مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى﴾ [الإسراء: ١١٠].

پێغەمبەر (ﷺ)کوڕی مامی خۆی عباس ناو نابوو: عبدالله و له نێو یاوەرانیش سێ سەد کەس ناویان عبدالله بوو. یەکەم کۆرپەی (موهاجیرین)کۆچەرەکان دوای کۆچکردنیان بۆ مەدینە، ئەم ناوەیان لێنا عبدالله کوڕی زوبێر بوو.[1]

٢- ناو نان بە ناوی پەیامبەر و پێغەمبەرەکان: چونکە ئەوان گەورەی هەموو ئادەمی زادەکانن و، بەرێزترین ئاکارو ڕەوشتیان هەیە و ، کردارەکانیان لە چڵە پۆپەی پاکی دایە، ناونانی منداڵ بە ناوی ئەوان یاد کردنەوەی خەسڵەت و ڕەوشت و حاڵ و باری ئەوانە زانایانیش یەکدەنگن لەسەر دروستی ناونانی منداڵ بە ناوی پێغەمبەران، بۆ ئێمەش پێغەمبەر محمد (ﷺ) سەرمەشقە و کوڕەکەی خۆی ناوناوە ئیبراهیم. لە باشترین ناوەکانی پێغەمبەرانیش پێشەواو پێغەمبەری ئێمەیە محمدی کوڕی عبدالله (ﷺ) لە ئەو و برا پێغەمبەرەکانی بە گشتی.[2]

٣- ناونان بە ناوی پیاو چاکانی موسڵمانان و، یاوەرانی پێغەمبەر تا ڕۆژی زیندووبونەوە، هاوەڵانی پێغەمبەریش(ﷺ) تێرامانێکی دڵگیر و وردیان بۆ ئەم باسە هەبوو، ئەوەتا زوبێری کوڕی عەوام هەر نۆ ڕۆڵەکەی خۆی بە ناوی هەندێك لە شەهیدانی بەدر ناونان، کە ناویان: عبدوالله و، المنذر، عروة، حمزة، جعفر، مُصعب، عُبيد، خاليد.

٤- پاشان ئەو ناوانە دێن کەڕاستگۆیی لە مرۆڤ بەرجەستە دەکەن: بەمەرج و ئادابەکانی، ناوی کۆرپەلە سیفەتێکی شەرعی وەردەگرێ هەرکاتێ مەرجەکانی تێدا ڕەخسان، هەندێك لە مەرجەکانی ئەمانەن: گونجانی مەبناو ماناکەیە لە زاراوە شەرعی و

---

١ ـ تسمية المولود، بكر عبدالله أبو زيد٣٣.

٢ ـ هەمان سەرچاوە.

زمانەوانیدا، بەمەش هەموو ناوە یاساغ یان ناپەسندەکان جیا دەکرێن چ لەڕووی ڕواڵەت یان مانا یان هەردوولاوە. گەرچی لە یاسای عەرەبی وا باوە ناونان بەهەرچی کە مانای تەزکیەی لێ بەدیبکرێت، یان لەو ناوانەی نا پەسەندو جنێو ئامێزن، بەڵام دەبێت ناو ڕاست و ڕەوایی ببەخشێت[1]، هەروەك پێغەمبەر بەم کارە هەستاوە.

شەریعەتی ئیسلام ناونانی منداڵ بە هەر یەك لەم ڕوانگانەی خوارەوە قەدەغە کردوە:

١- هەموو موسڵمانەکان کوڕان لە حەرامی هەر ناوێکی پەرستراو لە جیاتی خوا وەك عبدالرسول، عبدالنبی، عبد علی، عبدالحسین، عبدالامیر، ـ واتە فەرمان ڕەوای بڕواداری علی کوڕی أبوتالیب (ﷺ)، عبدالصاحب هەموو بەدیهێنراوێك(مخلوقێك) هەرچەند لە پلەو پایە یەکی بەرزبێش دابێت بەندەگەلێکی مل کەچ و زەبوون و هەژارن بەرامبەر بەخوا. هەر خوّی(الله) بە تەنها شیاوی پەرستشە، بۆیە نابێت بەهیچ پەرستنێکی جگەلە خواناوی بەندەکان بنرێت عبودیەت بنرێتە پاڵ ئەوان.

٢- ناونان بە ناوی منداڵی بێگانەی کافرەکان کەتایبەت بەوانەو، موسڵمانی دڵنیا بە ئاینی خۆی لەم جۆرە ناوانە دوور دەکەوێتەوە و بەهیچ شێوەیەك ڕوویان لێ ناکاتەوە، بە داخەوە ئەم تەنگەژەیە لە چاخی ئێمەدا پەرەی سەندووە، ناوی کافر لە ئەوروپاو ئەمریکاو دەوڵەتانی تر هەڵدەگرێت، ئەمەش لە بەهێزترین پێگە کانی تاوان و هۆکارەکانی دابڕان و خەجاڵەتباریە بۆنمونە: بطرس، جرجس، جۆرج، دیانا...هتد.

ئەم لاسایی کردنەوەی بێباوەڕانیش لە ناونانی منداڵان بەناوی ئەوان، ئارەزو بازی و گێلیەتی بێت، ئەوە گوناهو تاوانێکی گەورەیە[2] شێخ بکری کوڕی عبدولا ئەبو لەکتێبەکەیدا (تسمیە المولود) بە پوختی باسیکردووەو هەر کەسێك زیاترو فراوانتری ئەوێ بابگەڕیتەوە بۆی.[3]

---

١ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٣٩.

٢ ـ تسمية المولود، بكر بن عبدالله بن زيد، لا٤٧.

٣ ـ تسمية المولود، بكر بن عبدالله بن زيد، لا ٤٧.

سێ یەم: بانگ دانی پێغەمبەر بە گوێچکەکانی حسندا

کاتێك حسن لەدایك بوو پێغەمبەر(ﷺ)لە هەردوو گوێچکە کانیدا بانگی دا، هەروەك لە ئەبو رافیع[1] ڕیوایەتکراوە.

دەهلەوی دەڵێ: حیکمەت لەبانگدان ئەوەیە:

١- بانگ لە دروشمەکانی ئیسلامە.

٢- ڕاگەیاندنی ئاینی ئسلامە.

٣- پێویستە منداڵەکە تایبەت بکرێ بە بانگ دان لە گوێچکەکانیدا.

٤- یەکێك لە تایبەتیەکانی بانگ، هەڵهاتن و ڕاکردنی شەیتانە لەم شوێنە، چونکە شەیتان ئەزیەتی منداڵ دەدات لە سەرەتای گەشە کردنی، پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێ:((مَامِنْ مولود یولد الآ والشیطان يمسُه فیستهِل صار خاً منْ مسِ الشَیطان[2] إلاَ مَریَمَو إبنها))[3] واتە: (هەر کۆرپەیەك چاوی بە دونیا هەڵدێنێ، شەیتان دەستی خۆی لێ ئەوەشێنێ و، کۆرپەلە خۆ پیس دەکات و، لە دەستی شەیتان ئەقیژێنێ، تەنیا مەریەم و کورەکەی نەبێت)، لە فەرمودەیەکی تردا هاتووە: ((إذا نودي للصلاة أدبر الشیطان ولە خراط حَتى لا یَسْمَعُ التأذین))[4] واتە: (کاتێك بانگ درا بۆ نوێژ شەیتان پشت هەڵدەکاو ئەقرێ بۆ ئەوەی گوێ ی لە بانگ نەبێت).

(إبن القیم)یش (بەڕەحمەت بێ) چەند نهێنیەکی تری بانگدان باسدەکات و دەفەرمووێ:

٥- ئەو ووشە گەلەی بۆ یەکەم جار بە گوێچکەکانی منداڵدا دەچرپێنن. ئەو وشانە بن کە گەورەیی و شکۆداری خوا دەخەنە ڕوو، شایەتومان بێت کە کلیلی هاتنە نێو ئیسلامە، ئەمە وەکو خوو پێ گرتن و فێر کردنی دروشمەکانی ئیسلامە کاتێك دێتە ڕوی

---

١ ـ سنن أبی داود (٥١٠٥) إسناده ضعیف، فیه عاصم بن عبدالله، ضعفه إبن معین وقال البخاري منکر الحدیث کما في الکاشف(٢٥٣٠).

٢ ـ حجة الله البالغة (٢/٣٨٥).

٣ ـ البخاری(١٩٦/٥) رقم: ٤٥٤٨.

٤ ـ البخاری (١/١٧٠) رقم: ٦٠٨.

دونیا، هەروەك بە هەمان شێوە کاتێـك دونیـا بـە جێـدێڵێ تـەلقین دەکرێـت بـە یـەکتا پەرستی.

٦- گەیشتنی کاریگـەری بـانگ بـۆ دڵـی کۆرپەلـە بـە خـراپ دا نـەنراوە هەرچـەند هەستیشی پێنەکات، لەگەڵ ئەوەشدا سودێکی تری هەیە کە بریتیە:

٧- ڕاکردنی شەیتان لە ووشەکانی بانگ، کە هەمیشە خۆی مەڵاس داوە بۆ لە دایـك بونی کۆرپەیەك، نزیکی ئەو تەنگ و چەڵەمانەی دەکاتەوە، کە خوا نەخشەی بۆ کێشاون، گوێبیستی شەیتانەکەی دەبێت لە لاواز کردن و کینـە بەسـەردا ڕشـتنی لەیەکـەم سـاتدا کەپێ دەگات.

٨- مانایەکی تر دەردەخات ئەوەش بانگەواز بۆ لای خـوا و ئایینەکـەی و پەرسـتنی، کە زۆر لە پێش بانگەوازی شەیتان سەری هەڵداوە هەروەك سروشتی خوا کـە مرۆڤـەکانی لەسەر بە (فطرة) پـەروەردەکرووە پـێش گۆڕانکـاری و سـرتەی شـەیتان کـەوتووەو لێ ی پاراستوویەتی، ئەمەش یەکێك لە حیکمەتەکانە.[١]

لە فەرمودەکەی پێغەمبەر(ﷺ) فێر دەبین وا سونەتە بانگ لە گوێـچکەی ڕاسـتی دا بدرێ و قامەتی نوێژیش لە گوێچکەی چـەپی دا بـدرێ، یەکـەم شـتێکیش گوێـچکەکانی هەستی پێدەکەن بانگەوازە بۆ پایە یێکی تۆکمەدار لە ئایندا ئەوەش لەدوای یەکتاپەرسـتی خوای پەروەردگار.[٢]

چوارەم: شیرن کردنی مەڵاشوی کۆرپەلە:

لە عائیشەوە(ڕەزای خوای لێ بێ) ڕیوایەتکراوە پێغەمبـەر(ﷺ)منـداڵی هێنراوەتـەوە لای، دوعای بۆ کردن و دەم و مەڵاشوی شیرین دەکردن[٣] کەواتە حسن زۆر لە پێش ترە بۆ دوعـا بـۆ کـردن و شـیرن کردنـی دەم و مەڵاشـوی. نـەوەوی لەسـەر ئـەم فەرمودەیـەی عائیشە(ڕەزای خوای لێ بێ) دەفەرمووێ (فیبرك علیهم) واتە: دوعای بۆ کردن و دەسـتی

---

١ ـ منهج التربية النبوية للطفل، محمد سويد، نقلاً عن تحفة المودود لإبن القيم ص٥٤، تحقيق فواز أحمد زمرلي.

٢ ـ موسوعة تربية الأجيال المسلمة، نصرالعنقرى، ص٦٦.

٣ ـ مسلم (٢٣٧/١) رقم: ٢٨٦.

بەسەردا هێنان، ووشەی (فیحنکهم): زانایانی زمانەوانی دەڵێن: وێنەی خورما یان هەرشتێك لە وێنەی ئەو. لە پاشان دەستپێداهێنان و شیرنکردنی مەلاشوی کۆرپەلە پێ[1]، باش وایە مەلاشو شیرن کردن لەدوای بانگدان بێت ئەگەر گونجا باشتر وایە ئەگەر ڕەخسا پیاو چاکێ بەم کارە هەستێ، خورما بەکار بێنێ ئەگەر دەست کەوت، ئەگەر نا هەر شتێکی شیرین. هۆی ئەمەش ئەوەیە:

١- خورما وەك شیری دایك وایە، هەموو ئەو ڤیتامینانەی لەخۆ گرتووە کە جەستەی منداڵ پێویستی پێەتی.

٢- کۆرپەلە بە هەستی چێژ لە دایك دەبێت، کاتێك خورمای پێدرا ئەم هەستەی بێداردەبێتەوە. و دەم و زمانی دەکەونە جوڵە، هێز و وزەشی زیاتر دەبێت بۆ هەڵمژینی شیری دایك.

٣- گەدە زۆر بەخێرایی شیرەمەنی هەرس دەکات و، شیرنی دان بە کۆرپەلە هیچ مەترسیەك بۆ ڕیخۆڵەکانی دروست ناکات[2]، دکتۆر فاروق مساهل ـ لە گۆڤاری (الأمة القطرية) ژمارە (٥٠) لە بابەتێکی لە ژێر ناونیشانی (گرنگی دانی ئیسلام بە خۆراك پێ دانی منداڵ) لەسەر فەرموودەی مەلاشو شیرن کردن دەڵێ: ئەم فەرموودەیە بە هەموو پێوەرەکان سەراسیمە(معجزة) یەکی پێغەمبەرایەتیە لە بواری پزیشکیدا، مرۆڤایەتی چواردە سەدەیە دۆشداماوە لە زانینی ئامانج و حیکمەت لەم کارەدا، تاکو پزیشکەکان بۆیان ڕوون بۆوە منداڵە بچوکەکان بە تایبەت تازە لە دایك بوان و شیرە خۆرەکان بەرەنگاری مردن ئەبنەوە، کە ڕێکەوتی یەك لەم دوو کارانە بوون:

- ئەگەر ڕێژەی شەکر لە کاتی برسیبووندا لە نێو خوێندا کەم بوو

- ئەگەر پلەی گەرما لە جەستەیان دابەزی و بەهۆی ڕووبەڕوبونەوەی کەشێکی ساردی دەوروبەریان.[3]

---

١ ـ شرح النووي على صحيح مسلم.

٢ ـ موسوعة تربية الأجيال المسلمة، لا ٦٨٠.

٣ ـ منهج التربية النبوية، لا ٦٤.

پێنجەم: تاشینی قژی حسن (ﷺ):

جعفری کوڕی محمد لە باوکی خۆی ڕیوایەتیکردووە: کە فاتیمە قژی حسن و حسینی لە ڕۆژی حەوتەم تاشی و، کێشی قژەکانی کردن، پاشان هێندەی کێشی تاڵە موەکان زیووی بەخشی[1]، فەرموودەکان لەم بارەوە هەموویان (صحیح)ن بەگشت ڕێگاکانیانەوە[2]، شیخی دەهلەوی (ڕەحمەتی خوای لێ بێ) لەسەر ئەم فەرموودەیە دەفەرموێ: هۆی بەخشینی زیو ئەوەیە کۆرپەلە کاتێك لە شلەوە ئەگواسترێتەوە بۆ جیهانی منداڵی نیعمەتێکە پێویستە سوپاسگوزاری دەر ببڕێت و جوانترین سوپاسی گوزاریش قەرەبوکردنەوەیە... وە تایبەتکردنی زیویش لەبەر ئەوەیە زێڕ گرانە و تەنها دەوڵەمەندەکان دەستیان ئەکەوێت، کەلوپەلەکانی تریش هیچیان هیندە بایەخ دارنین قژی منداڵیان پێ کێش بکرێت.[3]

شەشەم: گوێزەبانە(العقیقة)

(إبن عباس)(ﷺ) ڕیوایەتکردووە: پێغەمبەر(ﷺ) بۆ هەریەك لە حسن و حسین بەبەران گوێزەبانەی کردووە[4] لە ڕیوایەتێکی تر دووبەران دووبەران[5].(ئەبو رافیع) ڕیوایەتکردووە حەسەنی کوڕی علی کاتێك لە دایك بوو، دایکی ویستی دووبەرانی بۆ سەر ببڕێت، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((لاتُعقي عنه، و لكن احْلِقي شعر رأسه فتصدقي بوزنه من الورق))، (گوێزەبانەی بۆ مەکە، بەڵام قژی بتاشە و هێندەی کێشی پارە ببەخشە) بۆ لەدایك بونی حسینیش هەروایانکرد[6]، پێغەمبەر لەگۆزەبانە (العقیقة) لای دا بۆ هەندێك ئارامی لەسەر گوێزەبانە نەك وازهێنانی یەکجارەکی. ئەم فەرموودەیەی علی(ﷺ) بەڵگەیە لەسەر ئەوەی پێغەمبەر (ﷺ)گوێزەبانەی بۆ حسن کرد بەبزنێك یان

---

١ ـ الطبقات، الطبقة الخامسة (٢٣١/١)، إسناده مرسل.

٢ ـ موسوعة تربية الأجيال، لا ٧٢٠.

٣ ـ حجة الله البلغة (٣٨٥/٢).

٤ ـ سنن أبي داود في الأضاحي رقم: (٢٨٤١)، إسناده ضعيف.

٥ ـ سنن النسائي(١٦٦/٧) باب: كم يعق عن الجارية، إسناده صحيح.

٦ ـ مسند أحمد (٣٦٦/٦).

مەڕێك، پێغەمبەر(ﷺ) بە فاتیمەی فەرموو: ((یافاطمة احلقي شعر رأسه فتصدقي بوزنه من الفضة)) ئەی فاتیمە قژی بتاشە و کێشی بکە بەزیوو لە پاشان زیوەکە ببەخشە، فاتیمە دەڵێ کێشمانکرد و نزیکەی درهەمێك یان کەمتر دەرچوو.[1]

(إبن عباس) لە ڕیوایەتێکی تردا لە فاتیمە ڕیوایەتیکردووە، کە گوێزەبانەی بۆ(حسن و حسین)کردوە و، دینارێك و ڕانەمەڕێکی بە مامان بەخشیوە، بەم شێوە فاتیمە بەراوردی بەخششی کردووە، پێغەمبەر(ﷺ) دوو تەگەی لە یەك ڕۆژدا بۆ حسن سەر بڕیووە، سەری تاشیوە و کێشی کردوە دوای بارتەقای کێشی قژی خێری کردوە بەدەستی موبارەکی سەری بۆنخۆشکردوو بۆیەیکرد پاشان فەرمووی: ((یاأسماء، الدم مِنْ فعل الجاهلیة))[2]، واتە: (ئەی ئەسماعە خوێن بۆیەکردن کردەوەی نافامەکان بووە) لە گوێزەبانەی کۆمەڵێ سودت دەست دەکەوێت لەوانە: قوربانی کردنتە بۆ منداڵ لەسەرەتای هاتنی بۆ دونیا و سوپاسگوزاری دەردەبڕیی لەسەر ئەو نازونیعمەتانەی خوای گەورە دایڕژاون بەسەرت دا، جگە لەمانەش سودی زۆر لە خۆ دەگرێ شێخی دەهلەوی(بەڕەحمەت بێ) دەفەرموێ: سونەتە هەرکەسێ دوومەڕی دەست کەوێ بابۆ کوڕی سەربڕێ ئەمەش لەبەرئەوەیە کوڕ لەلای خەڵك سودبەخشترە لە کچ بۆیە دەبێ زۆرترو زیاتر سوپاسی خوای لەسەربکەن. هۆی فەرمان دانیش بە گوێزەبانە دەگەڕێتەوە بۆ مێژووی عەرەب کاتێك منداڵیان دەبوون گوێزەبانەیان بۆ دەکرد، گوێزەبانە کارێکی پێویست و گرنگ و سونەتێکی خێردار بوو لای ئەوان، وە کۆمەڵێ بەرژەوەندی ئابوری و شارستانی و دەروونی لە خۆ گرتبوو، بۆیە پێغەمبەر(ﷺ) هێشتیەوە و کاری پێ ی کرد، خەڵکیش تامەزرۆییان بۆ کردنی بەلا دروست بوو، بەلام پێغەمبەر(ﷺ) هێندێك لە نەریتەکانی گۆڕی، لە(بریدة)ەوە(رضي الله عنه)ڕیوایەتیکردووە دەفەرمووێ: لە زەمەنی نەفامی دا ئەگەر منداڵێکمان لە دایك بووبایە مەڕێکمان بۆ سەردەبڕی و قژمان دەتاشی و سەریان بە خوێن دەکرد،

---

١ ـ سنن الترمذي رقم: ١٥١٩.

٢ ـ ذخائر العقبى في مناقب ذوى القربى لأبي العباس، لا٢٠٧.

بەڵام لەسەردەمی ئیسلام کاتێك منداڵێك لە دایك دەبوو مەڕێکمان بۆ سەردەبڕی و سەریان دەتاشی و، سەریان دەخستە ناو زەعفران.[1]

ئەمە لە فیقهو تێگەیشتنی پێغەمبەرە(ﷺ) کاتێك بینی نەریتێکی سود بەخش تێکەڵ بە هەندێك خورافەو لاڕێی و ـ سەری منداڵ دەخوێن نان بووە بە ڕەهایی حەڵاڵی نەکرد بە پاساوی پێویستی خەڵك، هاوکات بەڕەهایش قەدەغەی نەکرد بە بیانوی هەندێك لادان و لاڕێی تێدا. وەلێ پارێزگاری کرد لەوەی بۆ مرۆڤ لەم نەریتە ڕیشەدارە دێتە بەرهەم و جەختیشی لەسەر کردەوە وە جڵەو گێریشی کرد لە نەریتی نەفامانەوقەدەغەی کرد، ئەمەش حیکمەتی پێغەمبەرایەتیە و شیاوی گرنگی پێدان و تێڕامانە.

حەوتەم: خەتەنەکردنی[2] حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه):

جابر(رضي الله عنه) دەڵێ: پێغەمبەر(ﷺ) گۆزەبانەی بۆ حسن و حسین کردو لە ڕۆژی حەوتەمیش خەتەنەی کردن،[3] محمدی کوڕی مونکەدیر دەڵێ: پێغەمبەر(ﷺ) حسینی لە حەوتەم ڕۆژیدا خەتەنەکرد[4]، خەتەنەکردن یەکێکە لەشتە (الفطرة)یەکان. أبوهرەیرە (رضي الله عنه) دەڵێ: پێغەمبەر(ﷺ) فەرموی: خۆڕسك(فطرة)و سروشتیەکان پێنجن: ((الفطرة خمس: الختان، والاستحداد، و قص الشارب، وتقليم الأضافر، ونتف الإبط)) خەتەنە کردن، تاشیتی بەر(عەورەت تاشین)، کورت کردنی سمێڵ، قرتاندنی نینۆك، سافکردنی بن هەنگڵ.[5]

خەتەنەکردن چەشن و ڕەنگی ڕاستاڵیە، بۆ پاکان هێمای گۆڕانکاریە، وەك خۆشۆردن بەئاوی قەداسەت وایە لای خاچپەرستان و، واگومان دەبەن منداڵەکانیان پاکدەبنەوە بە بۆیە کردن و شۆردنیان بەناوی (باوك و کوڕ و ڕۆحی قودس)ەوە. دەڵێن: ئێستا بوو بەگاورێکی کامڵ، خوای گەورەش ڕێبازی یەکتا پەرستی (حنيفية)ی بۆ یەکتا پەرستان

---

١ ـ المستدرك للحاكم (٢٣٨/٤).

٢ ـ خەتەنە: واتە: بڕینی پێستی سەری زەکەر.

٣ ـ سنن البيهقي (٣٢٤/٨)، إسناده ضعيف.

٤ ـ البخاري (١٨٤/٧) رقم: ٦٢٩٧.

٥ ـ مسلم رقم: ٢٥٧.

داناو خەتەنەی سروشت کرد[1]، هەروەك بۆ خۆی دەفەرمووێ: ﴿صِبْغَةَ اللَّـهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ﴾ [البقرة: ١٣٨].

سروشتی خوا ئەو ڕاستیە یە دڵ و دەروغان ڕەنگین دەکات بە ناسین و خۆشەویستی و دڵسۆزی نواندن و بەندایەتی بۆ کردن و بڕیار نەدانی هاوبەشی بۆی. ڕەنگ ڕێژ کردنی جەستە بە خەسڵەتە خۆرسکی (فطرة)و سروشتی (الطبیعي)ەکان، خەتەنە کردن و تاشینی مووی بەر و کورت کردنی سمێڵ و قرتاندنی نینۆك و سافکردنی بن هەنگڵ و ئاو لە دەم و لووت وەردان تارەت کردن و سیواککردن مرۆڤ جوان و ڕازاوە دەکەن و لەونێوەندەدا سروشتی خوا تروسکە دەدات لەسەر دڵ و جەستەی ڕاستە ڕێیان[2]، یەکێك لە (لطیفة)ە خۆشەکانی فقهی لە باسی خەتەنە کردن هەیە، خەطابی باسی کردوەو دەڵێ: خەتەنە کردن هەر چەند لە نێو ڕشتەی سونەتەکان ناو دەبرێ، بەڵام لەلای زۆربەی زانایان واجبە، چونکە دروشمی ئاینە، موسڵمان لەگەڵ کافر بەمە جیا دەکرێتەوە، ئەگەر کەسێکی خەتەنەکراو لەگەڵ کۆمەڵە کوژراوێکی خەتەنە نەکراو تێکەڵ بوو، نوێژی لەسەر دەکرێ و لە گۆڕستانی موسڵمانانیش بەخاك دەسپێردرێ.[3]

هەشتەم: (أم الفضل) دایەنی حسن بوو.

(أم الفضل) دەڵێ: ووتم ئەی پێغەمبەری خوا لە خەودا بینیم یەکێك لە ئەندامەکانت لە ماڵەکەی مندا بوو، پێغەمبەر(ﷺ)فەرمووی: ((تلد فاطمة غلاماً إن شاء الله فتكلفينه))، واتە: (فاتیمە منداڵێکی دەبێت تۆ دەبێتە دایەن و چاودێری) دەڵێ: ڕۆژێك چووم بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) حسنم بینی میزی لەسەر پشتی پێغەمبەر کرد، منیش توند گوشیم، پێغەمبەر فەرمووی: (واز بێنە ڕەحمەتی خوات لێبێت کوڕکەمت ئەزیەتدا)

---

١ ـ هەمان سەرچاوە، ل١٥٣٠.

٢ ـ موسوعة التربية الأجيال، ل ٧٥.

٣ ـ منهج التربية للطفل ٦٩.

منیش ووتم: پەشتە ماڵەکەت بێنە بیشۆم. فەرمووی: (نا، بەئاو بی پرژێنە، چونکە میزی کوڕ ئاو پرژێن دەکرێ).[1]

أم الفضل هاوسەری (عباسی کوڕی عبد المطلب)ە ناوی لوبابەی کچی جارسی هیلالیە و لوبابەی گەورەیە، پێش کۆچکردن بۆ مەدینە ئیسلام بووە[2]، إبن سعد دەڵێ: (أم الفضل یەکەم ئافرەت بووە لە دوای خدیجە بڕوای هێناوە.[3] أم الفضل فەرموودەی لەپێغەمبەر(ﷺ)ریوایەتکراوە، عبدالله و تەمامی کوڕی و عومەیری کوڕی حاریسەو عبدالله کوڕی حاریس و زۆری تر فەرموودەیان لە أم الفضل ڕیوایەتکردووە. عبداللە کوڕی عەبباس ووتی: پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ئەم چوار خوشکە بڕوادارن: أم الفضل، (میمونە)، کە خوشکی أم الفضلە ئەسماء سەلمی خوشکی ئەوانن لە باوکیانەوەو، کچی عومەیسی خوسعمین[4]، (عُمیس الخثعمیة) أم الفضل پوری خالیدی کوڕی وەلیدە[5]، دایکی خالید ناوی لوبابەی بچوك (لبابة الصغری) بوو کچی حارسی هیلالیە[6]ووتراویشە بەدایکی أم الفضل ڕێزدارترین و خۆشەویسترین کەسی بنەماڵەی ژن و ژنخوازی (میمونە)ی خێزانی پێغەمبەر(ﷺ) بووە. عباس لوبابەی (أم الفضل)ی مارەبڕی، حمزە سەلمای خوشکی (أم الفضل)ی مارەکرد، جعفری ئەبو تاڵیبیش بە هەمان شێوە ئەسمای خوشکی دایك و باوکی مارەکردوە، پاشان ئەبو بکری صدیق مارەی کردووە، دواتر علی کوڕی ئەبو طالب[7]، عبدالله کوڕی عمر دەفەرموێ: (أم الفضل) لە خاتوونە هەرە خانەدانەکان بوو، پێغەمبەر هاموشۆی دەکرد.[8]

---

١ ـ المستدرك (١٦٦/١) وصححه ووافقه الذهبی، وهناك من ضعفه.

٢ ـ الطبقات لإبن سعد (٢٧٧/٨).

٣ ـ هەمان سەرچاوە.

٤ ـ موسوعة عظماء حول الرسول، خالد العك (٢١٦/٣)

٥ ـ سیرة ال بیت النبی صب الله الأطهار، مجدی فتحي، لا ٣١.

٦ ـ الإستیعاب رقم الترجمة: ٦١.

٧ ـ الإصابة في تمیز الصحابة (٨/ ٤٥٠).

٨ ـ الأستیعاب في معرفة الأصحاب (١٩٠٨/٤).

- له فەرموودەیەکی صەحیحدا هاتووە خەڵك منجەمنجیان دەکرد لەسەر بەڕۆژوو بونی پێغەمبەر(ﷺ) له ڕۆژی عەرەفه تا (أم الفضل) یان به فنجانێك شیرەوە بۆ لای نارد، پێغەمبەر(ﷺ) شیرەکەی خواردەوە، ئەو سازانیان به ڕۆژوو نیه[1]، أم الفضل قسەمان بۆ دەکات و دەفەرموێ: کۆتا سورەت، که گوێم لەپێغەمبەر(ﷺ) بوو له نوێژی مەغریب دا دەی خوێند (والمرسلت عرفا)[المرسلات:١] بوو، بۆیه بەکوڕکەی خۆی دەووت: ئەی کوڕی شیرینم به خوێندنی ئەم سوڕەته یادگاریت بیرخستمەوە، ئەمه دواین سورەت بوو لەنوێژی مەغریب خوێندیەوە.[2] أم الفضل له هەرسێ خیلافەتەکانی ئەبو بکر و عمر و عثمان دا ژیاوە، به کەمێك پێش عباسی هاوسەری کۆچی دوایی کردوە[3]، شەش منداڵیان بووە، منداڵی عباس له (أم الفضل). شەش کەڵه پیاو، که هیچ دایکێك وێنەی نەدیوون ئەوانیش: الفضل، که ناز ناوی دایك و باوکی بوو (أم الفضل)، أبو الفضل، عبدالله فەقیه، عبیدالله فەقیه، معبد، قوسەم(قثم)، عبدالرحمن. دایکی حەبیبه حەوتەمیان بوو.

عبدالله کوڕی یەزیدی هیلالیش له گەورەیی و دایکی الفضلدا دەڵێ:

مَا ولدت نجيبة مِنْ فحـــل بجبل نـعلمه وسَهْــل

كستة من بطن أم الفضـــل أكرم بها من كهلة وكهـل

عم النبي المصطفى ذي الفضل وخاتم الرسل وخير الرسل[4]

نۆیەم: هاوسەرگیری حسن و، خێزانەکانی، ئەو ڕیوایاتانەش کەلەبارەیانەوە هاتووە:

مێژوو نوسان باس له خێزانەکانی حسن دەکەن و، دەڵێن: هەندێك له خێزانەکانی ناویان: خەولەی فەزاریه، جەعدەی کچی ئەشعەس، عائیشەی خوسەعمیه، (أم إسحاق)ی

---

١ ـ البخاري، كتاب: الحج رقم ١٦٦١.

٢ ـ البخاري، رقم: ٧٦٧.

٣ ـ الإصابة في تميز الصحابة (٨/ ٤٥١).

٤ ـ الإستيعاب في معرفة الأصحاب (١٩٠٨/٤).

کچی تەلحەی کوڕی عبیدالله ی تەمیمی، أم بَشیری کچی ئەبو مسعودی ئەنصاری، هیندی کچی عبدالرحمنی کوڕی ئەبو بکر، (أم عبدالله)ی کچی شەلیلی کوڕی عبدالله برای (جریر البجلي)و، ژنێك لە تیرەی سەقیف و ژنێك لە هۆزی عمری کوڕی أهبم المنقری و، ژنێك لە وەچەی شەیبای بنەماڵەی (همام بن مرة)، لەوانەیە ئەم ژمارەیە کەمێك زیادەڕەوی تێدابێ، هەروەك دەبینرێ سەرکێشی نیە بۆ زۆرێکی گومان لێکرا و لە نەریتی چاخی ئەواندا، بەڵام ئەوەی ڕیوایەت کراوە ئەسەرەکانی باسیان کردوە، کە حەسن حەفتا ژنی مارە کردووە، یان لە هەندێ ڕیواتەتیی تردا نەوت و لە هەندێکی تر دووسەد، لە هەندێکی تر سێ سەد، لە مەش زیاتر باسکراوە، هەموو ئەو ڕیوایانەش بەڕیز پەڕ(شاذ)دادەنرێن، ئەو زۆری مارە بڕینەش گوماناوی و هەڵبەستراوە:

ڕیوایەتەکان بەم شێوازانەی خوارەوەن.

١- ڕیوایەتی یەکەم: (إبن أبي الحدید)و چەند کەسێکی ترباسیان کردوو[١]، لە علی کوڕی عبدالله بەسری ناودار (بەمەدئینی بەناوبانگ) وەرگرتووە، کە لە ٢٢٥ کۆچی کۆچی دوایی کردوە، ئەویش یەکێك لەو کەسانەی لەبەر لاوازی پشت بەفەرمودەکانی نابەسترێ، بۆیە مسلیم لە صەحیحەکەی توخنی ڕیوایەتەکانی نەکەوتوە.[٢] (إبن عدی)یش لە (الکامل) بە لاوازی ناوزەد دەکات و دەڵێ: کەسێکی بەهێز نیە لەڕوی فەرموودەی ناسیدا، خاوەنی (أخبار)ەو زۆرکەم ڕیوایەتی هەیە ئیسناد درابێت.[٣]

٢- ڕیوایەتی دووەم: فەرموودەی (المرسل)، (مرسل)یش جۆرێکە لە فەرموودەی لاواز[٤]

٣- ڕیوایەتی سێ یەم و چوارەم: خاوەنی (قوت القلوب) ئەبو تالیبی مەکی باسی کردوو، هەرچەند ئەم کتێبەش ناخرێتە پاڵ خاوەنەکەی، بەڵام بەهەر حاڵ ژمارەی پێوەری

---

١ ـ حیاة الإمام الحسن بن علي (٢/٤٤٥ ـ ٤٦٠).

٢ ـ میزان الإعتدال (١٣٨/٣).

٣ ـ لسان المیزان (٢٥٢/٤).

٤ ـ مرسل: ئەو فەرموودەیە لەزنجیرەی گێڕانەوەیدا خاوەنی فەرموودەی تێداباس نەکراوە.

بۆ زۆری خێزانەکانی پێشەوای بڕواداران حسن، لە وەرگرتنـی فەرموودەکانـدا ئامـاژە بـە أبوتاڵیب دەکرێ. هەرچەند أبوتالیبی مەکی بەخوا پەرست و ئامۆژگار و زاهید ناوداربوو، ئەوە لە (القوت)چەند شتێکی دزێوو ناشیرینی باس کردوە.[١]

هەندێك فەرموودەی ناوهێناوە کە هیچ بنـچینەیەکیان نیـە.[٢] لـە پەرتووکـە کەیـدا (قوت القلوب) دا هاتووە، حەسەنی کوڕی علی دووسەدو پەنجا ژنی مارەبڕیوە، ووتراویشە سێ سەد، علی بەم کارە هەراسـان و دڵـی نارەحـەت بـوو لـە شـەرم و شـکۆی ئـافرەتی ئەهلەکەی، کە تەڵاق دەدرێن. فـەرمووی ژن لـە حـسن مـارە مـەبڕن، چـونکە تـەڵاقیان دەدات، پیاوێکی هەمەدانیش پێ ووت: سوێند بـەخوا ئـەی پێـشەوای بـڕواداران ئـەوەی ئارەزووی لێ یەتی لێ مارە ئەبڕین، ئەگەر حەزی کرد لای بێ و ئەوەی حەزی نەکرد بـالێ جیابێتەوە بەم ووتە علی خەندە گرتی و ووتی:

لوكنتُ بواباً على باب جنةٍ لقلتُ لهمدان أن أدخلواسلام

واتە: ئەگەر دەرگەوانی بەهەشت بوامە، بەهەمەدانیـەکانم دەووت بـە ئاشـتەوایی بـۆ بەهەشت بەڕێکەون.

کۆمەڵە چیرۆکێك لە بارەی ژن هێنانی حەسەنەوە(ﷺ) هاتووە، ئیسنادەکانی زۆر لاوازن، لەوانە:

١.لە (الهـذلي)یەوە، ئەویش لە (إبن سرين) ڕیوایەتکردووە دەڵێ: هندی کچی سـهیلی کوڕی عـەمر ژنی عـبدالرحمن کـوڕی عتابـەی کـوڕی ئوسـەید بـووە[٣] و بەکـچی مـارەی کردبووە، تەڵاقیداو ئینجا عـبدالله عـامڕی کـوڕی کریـز[٤]، مـارەیکرد، پاشـان ئـەویش

١ ـ لسان الميزان (٤/٢٥٢).

٢ ـ البداية والنهاية (١١/ ٣٤١).

٣ ـ عبد الرحمن بن عتاب بن أسيد باوكی والی مەككە بووە بۆ پێغەمبەری خوا(ﷺ) و عبدالرحمن لەرۆژی (جمل)دا لەگەڵ عەلیدابووە و لەو جەنگەدا کوژراوە، بڕوانە أنساب قريش، لا ١٩٣

٤ ـ عبدالله بن عامر بن كريز بن ربيعەی نەوەی عەبدالشمس کوڕی خالّی عثمانی کوڕی عفان، لەسەردەمی پێغەمبەر(ﷺ) لەدایك بوو، إبن حیانیش دەڵێ: کە پێغەمبەر(ﷺ)ی بینیوەو لەکتێبەکەمیشدا عپمانی کوڕی عەفان لا ٣١٩ ژیاننامەی باسکردووە.

تەڵاقیدا، معاویەش نامەی بۆ أبو هریرە نوسی کە بۆ یەزید داوای بکات، حەسەنی کوڕی علی بە أبوهریرە گەیشت و ووتی: بۆ کوێ دەچی؟ ووتی: هیندی کچی سهلی عەمر بۆ یەزیدی کوڕی معاویە داوا دەکەم، حەسەنیش ووتی: باسی منی بۆ بکە، ئەبو هورەیرە چولای هیند و باسەکەی پێ ووت: هیندیش ووتی: تۆ بۆ منی دیاری بکە، ئەبو هورەیرەش ووتی: حەسەنی کوڕی عەلیم بۆ هەڵبژاردووی، ئەویش مارەیکرد، عبداللە کوڕی عامر هاتە مەدینەو بە حەسەنی ووت: ڕاسپاردەیەکم لای هیندە بۆیە حەسەنیش لەگەڵی چووە لای هیند و إبن عامر دڵی توند بوو، حەسەنیش ووتی: ئەتەوێ دەستی لێ هەڵگرم بۆت بێ؟ إبن عامریش ووتی: ڕاسپاردەکەم هیندیش دوو قوتووی دەرهێنا کە گەوهەری تێدا بوو، إبن عامر قوتوێکی هەڵگرت و ئەوەی تری وازلێهیانە، هندیش ووتی: حسن گەورەی گشتیان و إبن عامریش سەخترینیان و خۆشەویستری لەهەموویان بۆم و عبدالرحمنی کوڕی عەتابە[1] لە ئیسنادی ئەم چیرۆك و باسەش (الهذلي) دەڵێ: کۆ دەنگ و کۆڕای زانایان لەلاوازی ئەو پیاوە هەیە[2].

٢.لە (سحیم بن حفص الأنصاري) ئەویش لە (عیسی بن أبی هارون المزني)یەوە، کە دەڵێ: حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) حفصەی کچی عبدالرحمن کوڕی ئەبو بکری مارەی کرد[3]، مونزیری کوڕی زوبەیریش حەزی پێ دەکرد و شەیدا بوو بوو، ئەو حەز پێکردنەش بەحسن(ﷺ) گەیشتووە حەسەنیش تەڵاقی داوە، مونزیر هاتۆتە خوازبێنی کردنی، حفصەش ڕەتی کردۆتەوە شوی پێ بکات و دەڵێ: ناو بانگم بزڕێنە ئینجا عاصمی کوڕی عمری کوڕی خەتاب[4]، دیسان مونزیر دڵی بۆ توند بوو بۆیە عاصمیش تەڵاقیدا و، پاشان مونز خوازبێنی کرد بۆیە بەحەفسە ووتراوە: شووی پێ بکە، چونکە خەڵکی دەزانن درۆ و بوختانی بۆ هەڵبەستووی، مارەی کردوو خەڵکیش زانیان درۆی لەبارەی کردووە، ئینجا

---

١ ـ الطبقات الكبرى، الطبقة الخامسة من الصحابة (٣٠٣/١).

٢ ـ ديوان المتروكين والضعفاء، لا ٣٥٢.

٣ ـ حەفسەی کچی عبدالرحمانی کوڕی ئەبو بکر لە پوورەکانی عائیشە (خوشکی باوك) أم سلمە (خوشکی دایك) بووە فەرموودەی ڕیوایەتکردووە لە عائیشەی پوری و (أم سلمە).

٤ ـ عاصم بن عمر بن خطاب تابیعەکی خەڵکی مەدینە و ساڵی ٧٠ك مردووە، تقریب التهذیب(٣٥٨/١).

حسن بە عاصمی کوڕی عمری ووت: بابڕۆین و مۆڵەتیَ لە مونزیر بخوازین و بڕۆینە لای حەفسە، ڕۆیشتنە لای حەفسەو حەفسەش لە زیارت لە حەسەنی ئەپروانیە عاصم و قسەی بۆ نەرم و خۆشتر بوو، حسن بە مونزیری ووت: دەستی بگرە، ئەویش دەستی گرت و حسن و عاصمیش هەستان و ڕۆیشتن، حسن شەیدای حفصە بوو، بەڵام لەبەر دڵ پیوە بوونەکەی (مونذر) تەڵاقیدا. حسن ڕۆژێك بە (إبن أبی عتیق) کە عبدالله کوڕی محمدی کوڕی عبدالرحمانە، کە حفصە پووری بووە ووتوە: حەز دەکەی سەردانی عەقیق بکەین[1] ووتی: بەڵێ، بەلای ماڵی حفصەدا تێ پەڕین إمامی حسن چوو بۆلای دوای گفتوگۆیەکی زۆر پاشان دەرچوو. ڕۆیشتنە لای و زۆر قسەیان کردو پاشان دەرچوو، بۆ جارێکی تر حسن بە(إبن أبی عتیق)ی ووت: حەزدەکەی بڕۆینە عەقیق، ئەویش ووتی: ئەی (إبن أم)بۆ نالێ حەزدەکەی بچینە لای حەفصە[2]، لە ئیسنادی ئەم باسەشدا پیاوانێك هەن لەکتێبەکانی (الجرح والتعدیل) دا باسنەکراون و بەلاوەی زۆر لاوازە.[3]

٣. حاتەمی کوڕی ئیسماعیلی کوڕی جعفری کوڕی محمد، لە باوکیەوە ڕیوایەتیکردووە و دەڵێ: علی(ﷺ) فەرمووی حسن بەردەوام خەریکی ژن هێنان و تەڵاقدان بوو، تاکو مەترسی ئەوەم لێنیشت دوژمنداری و تەنگەژەمان لە نێوان هۆز و تیرەکاندا بۆ دروست کات[4]، ئەمەش ئەسەرێکی دابڕاو لاوازە.[5]

هەموو ئەو ڕیوایەتە مێژوویانەی ئاماژە بە و ژمارە خەیاڵیەی ژن هێنانی حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) دەکەن، لەڕوی ئیسنادەو نەچەسپاون؟ بۆ پشت پێ بەستنیسش گونجاو نین، بە تێڕمان لەو هەموو دژواری تا ئەو تۆمەتانەی لە دەوروبەریانە خول دەخوات، ئەوەش ئەم باسە بە جۆش دەکات چەند باسێکە:

---

١ ـ (العقیق): دۆڵێکە لەشانی مەدینەو باخ و بێستانی تێدایە.

٢ ـ الطبقات الکبری الطبقة الخامسة و باخ و بێستانی تێدایە.

٣ ـ هەمان سەرچاوە(١/٣٠٥)

٤ ـ الطبقات الکبری الطبقة الخامسة الصحابة (١/٣٠٧)، هەمان سەرچاوە.

٥ ـ هەمان سەرچاوە (١/٣٠٥).

١.ئەگەر ئەو ڕیوایەتە ڕاست بێت، ئەو حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) زۆریك منداڵی هەبووە نەگونجاو بووە بەو حاڵەی کەباسی دەکرێ بەوەی بیست و دووکوڕی هەبووە، ئەو ژمارەیەش سەبارەت بەو سەردەمە بە سورشتی دادەنرێ، بەڵام هاودژ دەبێت و لەگەڵ ئەم هەموو ژنخوازیە یەك ناگرێتەوە.

٢.ئەوەی لەسەر هەڵبەستراوی و ناساغی ئەو تۆمەتانە دەبنە بەڵگە ئەوەیە، کە ڕیوایەتکراوە علی(ﷺ) کاتێك دەچووە سەر مینبەر دەیفەرموو: ژن مەدەن بە حسن(ﷺ)، چونکە تەڵاقیان دەدات، هەروەك خاوەنی کتێبی (قوت القلوب)باسی کردوە[1]، ئیمانداران لەسەر مینبەر ڕێگری لە نێو خەڵکی کردووە بۆ ژن دان بە حسن(ﷺ)، یان دەبێ بە نهێنی پێی ووتبێت و، حسن(ﷺ) گوێڕایەڵی نەبوو بێ، بۆیە بە ناچاری لە نێو خەڵك ڕایدەگەینێ، کە ژن لە حسن(ﷺ) مارە مەبڕن، یاخود دەبێت ئەم قەدەغە کردنە سەرەتا بێت و هێشتا حسن(ﷺ) بە تووڕەیی و پێ ی ناخۆشبوونی باوکی ئاشنا نەبوو بێت. هەر یەك لەم دوو بۆچوونەش زۆر لە واقیع دوورن، بۆ چوونی یەکەم، نابەجێ و دوورە، لەبەرئەوەی حسن (ﷺ) زۆر چاکە کاربوو لەگەڵ باوکی و هەرگیز سەرپێچی فەرمانەکانی نەکردووە، بۆچوونی دووەمیش، بە هەمان شێوە بێ بنەمایە، چونکە باشتر وأبوو علی بە گرژبوون و پێناخۆشبوونی کوڕەکەی ئاشنا بوو بایەو لەسەر مینبەر لەبەرامبەر ئەو هەموو خەڵکە ڕاینەگەیاندبایە، کەدواتر دەبێتە هۆی دڵە خورپە و دڵە ڕاوکێ لە پەیوندی خێزانی لە نێوان کوڕ و باوکدا، ئەمەی باسکرا یان دەبێت لە ڕوانگەی شەرع ڕاست و دروست بێت، یان بە پێچەوانەوە ئەگەر دروست بێت، مانەی ئەم قەدەغەکردنەی علی(ﷺ) چی بوو؟ ئەگەر دروستیش نەبووبێت چۆن حسن ئەنجامی دەدات. ئیمەش گومانمان نیە جۆشدان و هەڵبەستی ئەو تۆمەتانە لەلایەن ڕکابەر و دوژمنانی حەسەنەوە بەمەبەستی زڕاندنی ژیان و سەربوردە پاکەکەی[2]، کە ژیانی خستە گەڕ لەپێناو یەکخستنی ئوممەتدا، نەریتی لە مێژینەی ڕاویە درۆزنەکان هەروأبووە لە ناشیرین کردنی ژیاننامەی پیاو چاك و مێژوی ئومەتە، لێرەدا ڕۆڵ وگرنگی زانستی

---

١ ـ قوت القلوب (٢/٢٤٦).

٢ ـ حياة الإمام الحسن (٢/٤٥١).

((جرح والتعديل)) و بڕیاردان لەڕیوایەتەکان ڕووندەبێتەوە ، هەروەها ئەو ڕۆڵە پڕبایەخەی کەزانایانی فەرمودەناس گێڕاویانە لە بەرچاو ڕونکردنەوەی ئەم جۆرە هەڵبەستراوانە. بۆیە ئامۆژگارانی لێکۆڵەوەرانی مێژووی سەرەتای ئیسلام ئەکەین، کە گرنگی بە ڕەخنەگرتنی ئەم ڕیوایەتانە بدەن تاوەکو چاك و خراپ لەیەك جیابکەنەوە وە خزمەتێکی پیرۆز بۆ ئەم ئومەتە پیش کەش بکەن و لەوڕیوایەتانە نەگلێن هەروەك هەندێك لە گەورانە تێوەی گلاون و ئێمەش هیچ گومان لەسەرنیازی گلاویان ناکەین بەهۆی ئەوەی تویژینەوەکانیان بە ڕیوایەتی لاوازو هەڵبەستراو پشت ئەبەستن.

٣. ئەوەش کە بەڵگە گەورەکردنەوەی زۆری خیزانەکانی بێ ئەوەیە ڕیوایەتێکراوە بەوەی حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) کۆمەڵێ ئافرەتی بە پێ پەتی و خەفەتە کەوتونەتە دوای تەرمەکەو حسن (ﷺ)و ووتویانە ئێمە هاوسەرانی ئیمام حەسەنیین (ﷺ) ئەو گەروە کردنەش ڕوون و ڕاشکاوانە یە، چونکە تێڕوانی پاشاوی ئەم ئافرەتانە ناکەین بەپێ خاوسی و خەمەوە بەرامبەر جەماوەر هاوار بکەن کە ئەوان هاوسەرانی حسنن، گەرچی لەدەرچونیان دەرخستنی ئازارو ناخۆشیە و ئەویش پێویست ئەکات، کەوات پێویست چیە لەو خۆناساندن و ڕۆیشتن لەتەك ئەم کەژاوەیە قەرەباڵغد لە پیاوان لەکاتێکدا فرمانی دەرنەچوون لەماڵەکانیان و خۆ داپۆشینیان پێ دراوە؟

ئەو (أثر)ەو هاوشێوەکانی بەڕاست دانانرێت و لەڕووی (إسناد)یشەوە ناسەلمێت، لەو هەواڵە دروستکراوانەش (الأخبار الموضوعة) کە هاوشێوەی ئەو باسەیە، ئەو ڕووداوەیە کە محمدی کوڕی سیرین ریوایەتکراوە، کە حسن(ﷺ) ئافرەتێکی مارەکردوە سەد جاریەی کردۆتە مارەیی لەگەڵ هەر جاریەك هەزاردرهەمی بۆ ناردووە[1]، بۆیە زۆر دوورە، حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) ئەم سەروەتە گەورەیە بداتە مارەیی یەکێك لە ژنەکانی، چونکە جۆرێکە لە جۆرەکانی ئیسراف و بە فیڕۆدان کە لە ئیسلامدا ڕیگری لێکراوە، کەلە مارەیی فرمانی کەم مارەیی دانانی کردووە و هیۆکاری ئەوەش ئاسانکارییە لەکاروباری هاوسەریدا تاوەکو خێزان دروستکردن بەلای خەڵکیەوە سەخت و نارەحەت

---

١ ـ البداية والنهاية(١١/ ١٩٧).

نەبێ، دڵنیاییەوە حەسەنی کوڕی علی کوڕی ئەبو تاڵیب(رضي الله عنه) پێچەوانەی سوننەتی باپیری(صلى الله عليه وسلم)ناکات و، هیچ ڕێگەیەکیش ناگرێتە بەر دژ و پێچەوانەی پێغەمبەرەکەی بێ(صلى الله عليه وسلم)، ئەو باسە و هاوشێوەکانیش لە (موضوعات) بۆ دووپاتکردنەی هاوسەردایە زۆرکەی زۆرگەورەکردنەوەی تیادایە.

جگەلە گێڕانەوانە بەڵگەك نیە زۆری هاوسەری حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه) بسەلمێنێ لەبەر ئەوەش کە وەك ئەوانە بۆ سەلماندنی بەڵگەیە[1]، بۆزانینی ئەوەش، کە چۆن دوژمنان لەو ڕیوایەتە واز پوچانە بۆ زانینی ئەوەش کە چۆن دوژمنان لەو ڕیوایەتە لاواز پوچانە سود دەبینن ئەوەتان بۆ باس ئەکەین و ئەگوازینەوە کە (لامنس)ی ڕۆژهەلاتناس لەبارەی خێزانەکانی حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه) دەڵێ: تۆمەتی خستۆتە پاڵ و تانەی خێزانەکانی حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه) دەڵێ و خستۆتە پاڵ و تانەی لە پیاوان و پارێزەر وشوێنەکەوتووانی داوەو لەبارەی هاوسەرەکانی حەسەنی کوڕی عەلیشەوە(رضي الله عنه) بەم شێوەیە نوسیویەتی: حسن کاتێ گەنجینی تێپەڕاند، ساڵەکانی گەنجێتی خۆی لەهاوسەری و تەلاقدا بەخشی و نزیکەی سەد ژنی هەبووە و نازناوی تەلاقدەری پێوەلکاوە و عەلیش کەوتۆتە دوژمنایەتی و ڕق گەلێکی سەختەوە و حەسەنیش سەلماندوویەتی کە زۆر زیادەڕەوبووە و بۆ هەموو خیزانەانیشی خانو خزمەتکاری گرتووە پارێزەری تەرخان کردووە، بەوجۆرەش ئەبین و چۆن لەو ڕۆژگاری خیلافەتەکەی عەلیدا کە هەژاری سەخت بووە سەروەت و سامانی خەرج و بینراوە.[2]

ڕۆژهەلاتناسی ئینگلیزی (لامنس)لەبارەی ژن هێنان و تگلاق دان لەلایەن حسن پشتی بەستوە بەچەند ڕیوایەت و ئەسەرێکی لاوازو بێ بنەما (لامنس) بوختان و درۆی زیاترو خەسستر کردووە کەهیچ کەس وەك ئەوی نەکردوە.

---

١ ـ حياة الإمام الحسن بن علي(٢/٤٥٢).

٢ ـ دائرة المعارف(٧/٤٠٠).

(لامنس) دەڵێ:

أـ إمامی حسن لەگەڵ باوکی کەوتۆتە کێبڕکێی دژوارەوە سەبارەت بەوەهموژن هێنان وتەلاّقدانانە، هیچ کەس لەژیان نوسانی علی و حسن ئاماژەیان بۆ ئەم کێشەچڕوپڕانە نەکردووە، هەروەك (لامنس) واگومان دەبات.

ب- لامنس دەڵێ: پێشەوای بڕواداران حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) بۆهەریەك لەژنەکانی خانویەکی بەخزمەتکارو دەست و پێوەندەوە دابین کردوە، لەگەڵ ئەوەی هیچ مێژونووسێك کە من ئاشنام پێیان لەم بارەوە نەدواون، لەڕاستیدا ئەمەش درۆیەکی ڕوون و بوختانێکی ڕووتە.

ڕێکخراوە بەگاور کردنەکانی مەسیحی کە دژ بەئیسلام جەنگاون لە یاخی بوونەدان بۆی، ئەوانن ئەم قەڵەمانە هاندەدەن و پاداشت دەکەن و وە بەنەرمی دانەیان دەدەن بۆ گەیشتن بە ئیسلام، بۆ ڕوشاندن و زڕاندنی واقیعەکەی، بۆپوکاندنەوەی بەهای کەڵە پیاو و ناودارەکانی، ئەوانەی بۆقافڵەی مرۆڤایەتی ڕێگەیان ڕۆشەنکردەوە و، بەیداخی شارستانیان لە جیهاندا بەرزکردەوە.[1]

دەیەم: منداڵەکانی

وەچەی شەریفی ئەمانەن: حسن، زەید، تەلحە، قاسم، ئەبو بکر، عبدالله، ئەم شەش کوڕەی لە کەربەلا لەگەڵ مامی شەهیدیاندا حسین (ﷺ) کوژران. عەمر، عبدالرحمن، حسین، محمد، یعقوب، ئیسماعیل، حمزە، جعفر، عەقیل، دایکی حسین، لە وەچەی پیرۆزی تەنها حسن و زەیدی بۆماون. حەسەنیش پێنج منداڵی هەبووە دواتر باسیان دەکەین. دایکیشی خەولەی کچی مەنزوری فەزریە، زەیدیش تەنها کوڕیکی بوژیاوە بەناوی حسن. دایکی زەید (أم بشیر)کچی أبو مسعودی ئەنصاری بەدریە. حەسەنی کوڕی زەید مشوریمەدینەی بە أبو جعفری منصورکە باوکی خاتووە (نەفیسە)یە چەند کوڕێکی بووە بەناوی قاسم، عبدالله، إبراهیم، زەید، ئیسحاق، علی، ڕەزای خوا لە هەموویانبێت[1].

---

١ ـ حیاة الأمام الحسن بن علي (٢/٤٥٥).

ئەمـــەی خـــوارەوەش ســـەربوردەیەکی کورتـــەی لەژیاننامـــەی هەنـــدێك لـــەکوڕانی حەسەنە...(ﷺ)

١. زەیدی کوڕی حەسەنی کوڕی علی کوڕی أبوتالّیبە(ﷺ):

دایکی زەید (أم بشیر)ە کچی أبومـسعودە کـەناوی (عقبـەی) کـوڕی عـەمری کـوڕی سەعلەبەی خەزرەجیە، زەید کوڕێکی بـووە بـەناوی محمد نـەژیاوە، دایکـی (أم الولـد)ی ناوبووە، کوڕی دووەمی بەناوی حسن بووە، وەك باسمان کرد فەرمان و مـشوری مەدینـەی بۆ جعفـری مەنـصور هەڵـسوڕاندووە، دایکـی بـەناوی (أم ولـد) نـاوزەد دەکـرا، خـاتوو نەفیسەش کچی زەید بووە و وەلیدی کوڕی عبدالملك کوڕی مەروان مارەی کردووە و هـەر لەلای ئەو کۆچی دوایی کردوە، دایکی ناوی لوبابەی کچی عبداللە کـوڕی عباسـی کـوڕی عبدالمطلیبی کوڕی هاشمە.

محمدی کوڕی عمر دەڵێ: عبدالرحمانی کوڕی أبو موال ووتی: خەڵکم دەبینی تەماشـای زەید یان دەکرد، سەرسام بوون بە ئاکار و ڕەوشتە بەرزەکەی، دەیانووت: پێغەمبـەر(ﷺ) باپیرەیەتی. دووبارە محمدی کوڕی عمر دەڵێت: عبداللە کوڕی عوبیدە پێـی ووتم: لـە دوای باوکم دەڕۆیشتم لەو ڕۆژەی زەیدی کوڕی حسن(ﷺ) کۆچی دوایـی کـرد بـوو، هـەر ئـەو ڕۆژەش لە(بطحاء)إبن ئەزهەر بە چەند میلیك. دوورلە مەدینە وەفاتی کرد بـوو، هـەڵیان گرتبووە بۆ مەدینە دەیان هێناوە، هێشتا بەژداری سەرتای پرسەمان نەکرد بوو، لە پڕێکا لە نێوان دوو ئالاّدا لاشەی زەیدی کوڕی حسن لەنێو کەژاوەیەکدا لەسەر ووشتر دەرکـەوت، عبداللە کوڕی حەسەنیش سەر قافلّە ئەڕۆیشت و بەپەشتە مالّێك نێوەندی خۆی پێـچأبوو، پشتی ڕووت بوو، باوکم پێی ووتم: ئەی کوڕی شـیرینم مـن دائەبـەزم و جلـەوی ولاّخەکـە دەگرم، سوێند بەخوا گەرمن بە سواری و عبداللە ش بەپیادە بڕوا تا لە ژیان ماوم لای ئەو خەجالّەت بار ئەبم. باوکم دابەزی و منیش سواری گوێ درێژبووم، باوکم هەر بەردەوام بوو

١ ـ جمهرة أنسان العرب لإبن حزم، لا (٩٨،٣٩)و سیرأعلام البنلاء(٢٦٩/٣) الدوحة النبوية الشريفة، لا ١٠٠.

لە ڕێگەبڕین تاکو لاشەی زەیدیان تەسلیم بە ماڵەکەی خۆیان کردەوە لـە هـۆزی (حُدیلـة) دوای شۆردنەوەی بۆ گۆڕستانی بەقیعیان بەڕێکرد.[1]

٢- حەسەنی کوڕی حەسەنی کوڕی علی کوڕی ئەبو تاڵیب.

دایکی ناوی خەولەی کچی مەنزوری فزاریە، حـسن کـوڕێکی بـە نـاوی محمـد هـەبوو دایکیشی ناوی ڕەملەی کچی سعیدی کوڕی عەمری کوڕی نوفەیلی کوڕی عبدالعُزای یـە، هەریەك لە عبداللە ئیبراهیمی کوڕانی إمامی حسن لە بەندیخانەی جعفری مەنصور لەگەڵ یەك وەفاتیان کرد. زەینەبی کچیشی شوی بە وەلیدی کوڕی مەروان کردو دواتر تەڵاقیـدا، کچێکی تری ناوی (أم کلثوم) بوو، دایکی هەموویان فاتیمەی کچی حسینی کـوڕی علـی کوڕی ئەبو تاڵیبە. دایکی ئەویش (أم إسـحاق)ی کـچی تەڵحـەی کـوڕی عبیـداللە بـەنی تەیمەیەو، منداڵەکانی ناویان، جعفر و داود و فاتیمە و دایکـی قاسـم کـە (قـسیمة)ەیـەو مولەیکەبوون و، دایکیان بەحەبیبەی فارسی بانگ دەکرا کە لە تیرەی أبو أبـسی جودیلـە بوو، وەك ئاشکرایە (أم کلثوم)کچی حسن بووە لە (أم ولد).[2]

لە هەڵوێستەکانی حەسەنی کوڕی حسن ئەو قسەیەی بەرامبەر پیاوێك کرد، کـە زێـدە ڕۆیی دەکرد لەخۆش ویستنی ئال و بەیت، پێی ووت: (ئەگەرلە نـاو بـچن ئێـوە بـۆ خـوا ئێمەتان خۆش بوێ، گەر گوێڕایەڵی خوامان کرد خۆشمانتان بوێ و، گەر سەرێچیشمان کرد ئەو ڕقتان لێمان ببێتەوە، پیاوەکەش ووتی: ئێـوە لـە نزیکـانی پێغەمبـەر(ﷺ)و ئـال و بەیتی ئـەون. حـسن پێـووت: لەنێوبـچی ئەگـەر خـزم و نزیکایـەتی بـەبێ گوێڕایـەڵی و فەرمانبەرداری خوا سودی هەبوایە ئەوە پێغەمبەر(ﷺ)سودی بـۆ دایـك و بـاوکی خـۆی دەبوو کە زۆر لە ئێمە بۆی نزیکتر بوون. سوێند بـە خـوا مـن دەترسـم سـزای سەرپێـچی کارمان گونا هو سزای دوو چەندادن بکرێت، بە ئومێدیشم پاداشتی چاکە خوازمان بە دوو پاداشت هەژمار بکرێت، دژواری بۆ ئێوە لە خوا بترسن بەڕاستی لە بواری ئێمەوە بـدوێن.

---

١ ـ طبقات إبن سعد (٣١٨/٥، ٣١٩).

٢ ـ سيرة أل بيت النبى (ﷺ) الأطهار ـ مجدي فتحي السيد، لا ٣١٢.

هەر ئەوە باشترە بۆ نیاز مەندیتان و ئێمەش بەوە لێیان ڕەزامەند دەبین. لە پاشان حسن فەرمووی: ئەگەر ئەوەی ئێوە دەیڵێن لە بەرامبەر دینی خوا ڕاست بێت کەواتە باپیرانمان خراپەیان لەگەڵ ئێمە دا نواندوە کە ئێمەیان لەم چەشنە کارانە ئاگادار نەکردوەتەوە و تامەزرۆیان بۆ دروست نەکردووین. کابرای رافیزی هاتە گۆو ووتی: ئەی پێغەمبەر (ﷺ) بە علی(ﷺ) نەفەرمووە: (من كنتُ مولاه فعلي مولاه) ؟: حسن فەرمووی: سوێند بە پەروەردگار ئەگەر مەبەست کار ڕوایی و فەرمانڕوایی بێت ئەوە ئەوپەڕی دڵسۆزیان بۆ دەر دەبڕم، بە هەمان شێوە لە نوێژ و ڕۆژ و زەکات و حەج ئەنجامداندا، ئەو ووتەی خەڵکیش کە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموو یەتی: (لە دوای من علی فەرمان ڕەواتانە) گومان نیە لە هەموو کەس دڵسۆز تر و ئامۆژگارتر بۆ خەڵك پێغەمبەر(ﷺ) بووە ئەگەر وابێت وەك ئەوان دەیڵێن خوا وپێغەمبەر (ﷺ) عەلیان هەڵبژاردوە بۆ فەرمان ڕەوایی دوای پێغەمبەر(ﷺ)، کەوابێ علی کەوتووەتە هەڵەیەکی گەورە، چونکە گوێڕایەڵی فەرمانی پێغەمبەر(ﷺ) نەبووە هەر وەك فەرمانی پێداوە هیچ پۆزشێکیشی بۆ خەڵك نە هێناوەتەوە[1]. بەوجۆرەش هەڵویستی ئالوبەیت ڕوون دەبێتەوە لەدژایە تیکردنی زێدە ڕۆیی.

یازدەهەم: براو خوشکەکانی

سەرەتا کورتەیەك لە ژیاننامەی خوشك و براکانی و لە خاتوو فاتیمە(ڕزای خوای لیّ بیّ) دەخەینە ڕوو.

١- حسینی کوڕی علی (ﷺ):

ئەبو عبداللە حسینی کوڕی علی کوڕی ئەبو طالبە، نەوەو کچەزای پێغەمبەرە(ﷺ) خۆشەویست و ڕەیحانە بۆن خۆشەکەیەتی کوڕی کچەکەیەتی، فاتیمە (ڕەزای خوای لێبیّ)، لە چواری کۆچی لە دایك بووە، ووتراوە ساڵێکی تر بووە، بە شەهیدش وەفاتی کردووە. لە ڕۆژی عاشورای مانگی موحەڕەمی ساڵی شەست و یەکی کۆچی لە شاری کەربەلای سەر

---

١ ـ طبقات إبن سعد (٣١٩/٥، ٣٢٠).

زەمینی عێراق - ڕەزای خوای لێبێت[1] لە باسی گەورەیی و جوامێری حوسەنیش فەرموودەی زۆر هاتووە لەوانە:

أ- ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە بە پشت بەستن بە یەعلای عامری(رضي الله عنه)(جارێك حسین لەگەڵ پێغەمبەر بۆ سەر دەعوەتێك چوو، دەڵێت پێغەمبەر(صلى الله عليه وسلم): لە پێش خەڵك وەستابوو، حسینیش لەگەڵ منداڵان یاری دەکرد، پێغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) ویستی بیگرێت، بەڵام حسین خۆی ڕاپسکاند و لەو شوێن بۆ ئەو شوێن ڕایدەکرد، پێغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) بەدەمی پێکەنینەوە بەشوێنیەوە بوو تاکو ووتی: ئەوسا پێغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) دەستێکی لە پشتەمل و دەستەکەی تری لە ژێر چەناگەدانا و ماچی کرد، ئینجا فەرمووی: (حسین لە منەو منیش لە حسینم خودایە هەر کەسێك حسینی خۆشویست تۆش خۆشت بووێ حسین یەکێکە لە نەوە کانی من)[2] بەمە شکۆ و گەورەیی حسین دەردەکەوێ. بە پێداگرتن لە سەر خۆشویستنی، هەر وەك دەڵێی: پێغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) ئاگادار بووە بە نوری سروش، کە مەودوا چ ئاژاوەیەك لە نێوان حسین و گەلەکەی ڕوو دەدات، دژایەتی کردن و بە ڕودا هەڵشاخانی بە حەڕام وتاوان ڕەتدەکاتەوە، بە فەرموودەی خۆی: (أحب الله من أحب حسيناً) خۆشویستنی ئەو ڕاکێشەر و وەدی هێنەری بۆ خۆشویستنی پێغەمبەرە(صلى الله عليه وسلم) خۆشویستنی پێغەمبەریش(صلى الله عليه وسلم) بەرەو خۆشویستنی خوا ڕاکێشمان دەکات.[3]

ب- لە فەرموودەیەکی تر بوخاری بە ئیسناد لە ئەنەسی کوڕی مالیك (رضي الله عنه) ڕیوایەتیکردووە دەڵێت: عوبێدوڵای کوڕی زیاد[4] هات و، سەری حسینی هەڵگرتبو لەنێو تەشتێك دایناو سپلەیی و بێ وەفایی دەنواند و دەیووت: دەڵێن کەمێك جوان بووە، ئەنەسیش ووتی: شێوەی لە پێغەمبەرمان(صلى الله عليه وسلم) دەچوو، سەری بە وەسمە بۆیە کرابوو.[5]

ت- لە ڕیوایەتێکی تری ئەنەس دا: کاتێك (عبیداللە کوڕی زیاد) لە نێو دەفرێکدا سەری حسینی هێنا بێ ئەمەکانە لقە درەختێکی لە نێو ددانەکانی ورەدەدا، ئینجا دەی

---

١ ـ البداية و النهاية (١٥٢/٨) الإصابة (٣٣١/١، ٣٣٤).

٢ ـ فضائل الصحابة رقم: ١٣٦١ إسناد حسن.

٣ ـ تحفة الأحوذي (٢٧٩/١٠).

٤ ـ عبيداللە لە ساڵی ٧٦٠ هـ کوژراوە ـ الأعلام (١٩٣/٤).

٥ ـ الوسمە: درەختێکە لە یەمەن بە گەڵاکانی قژ بۆیە دەکەن البخاري رقم: ٣٧٤٨.

ووت: وا گومان دەبەم ووتویانە حسین جوانە، منیش ووتم: سوێند بەخوا بەدکاریت کردوە من بەم چاونە پێغەمبەری خوام(ﷺ) بینی ئەو شوێنەی ماچ دەکرد کە تۆ ئەم لقە درەختەت لەسەر داناوە، ووتی: دواتر لەسەری هەڵگرت.[1]

٢- مُحسن ی کوڕی علی کوڕی ئەبو تاڵیب:

هیچ لە بارەیەوە نازانین تەنها ئەو فەرموودەی هانی کوڕی هانی نەبێت کە لە علی(رضي الله عنه) ڕیوایەتکراوە و دەڵێت: کاتێك حسن لە دایك بوو پێغەمبەر(ﷺ) هات و فەرمووی: (کوڕەکەم پیشان دەن بزانم چ ناوێکتان لێناوە؟) منیش ووتم: ناومان ناوە (حرب)، فەرمووی: با ناوی (حسن) بێت، کاتێك حسین لە دایك بوو فەرمووی: (کوڕەکەم پیشان دەن ئاخۆ چ ناوێکتان لێناوە؟)منیش ووتم: (حرب)، فەرمووی: با ناوی (حسین) بێت، کاتێك منداڵی سێ یەمیشمان لە دایك بوو پێغەمبەر هات فەرمووی (کوڕەکەم پیشان بدەن چ ناوێکتان ناوە؟) ووتم: (حرب)، فەرمووی: با ناوی (موحسن) بێت دوایی فەرمووی: (من بە وێنەی ناوەکانی کوڕانی هارون ناوم ناون) کە (شبر و شُبیر و مشبر بوون)[2]، وا دەردەکەوێت موحسن بەمنداڵی وەفاتی کردبێت[3]، لەم ڕیوایەتە صحیحەدا دەفامرێتەوە کەموحسین هەر لە زەمەنی پێغەمبەر (ﷺ) کۆچی دوایی کردووە بەمەش گومانی درۆزن و زیادەڕەوان پوچ دەبێتەوە لە ڕیوایەتە درۆ ئامێزەکانیان کە گوایە عمر لە فاتیمەی داوە و کۆرپەلەکەی لە بار بردووە.

٣- أم کلثوم کچی علی کوڕی ئەبو تاڵیب(رضي الله عنه):

علی کوڕی ئەبو تاڵیب(رضي الله عنه)أم کلثومی کچی کە لە فاتیمە بوو، لە عمر مارە بڕی کاتێك خوازبێنی کرد، ئەمەش لە بەر متمانەی زۆر و داننان بە گەورەیی و جوامێریەکەی عمر، پەیبردن بە چاکە و جوانی سیرەتەکەی، بۆ ڕاگەیاندنی ئەو پەیوستیە بە هێز و پاکەی لە نێوانیان دا بەرجەستە بوو بوو، ئەو پەیوەندیە بە فەڕ و تۆکمە داریەی دڵی دوژمنە حەسود و چاو چنۆکەکانی ئومەتی ئیسلامی ئاگر دا و دەمیان بە نێو خۆڵدا

---

١ ـ فضائل الصحابة (٩٨٢/٢) رقم ١١٩٦، إسناده حسن.

٢ ـ مسند أحمد (٩٨/١)، إسناده صحيح.

٣ ـ التبين في أنساب القريشين لابن قدامة المقدسي ١٣٣.

دەكات و دەيدا لەبەرد.[1] (أم كلثوم) كچێكی لە عمر بوو بەناوی (ڕوقيە)و كوڕێكی بـوو بە ناوی (زيد)، ڕیوایەتكراوەكە زەيـدی كـوڕی عمرلەشـەوێكدا ئامـادەی تێكهەڵپـژانێك دەبێت لە هۆزی عدی كوڕی كەعب، بە مەبەستی ئاشتكردنەوە دەچێت بۆ لايان گورزێكی تێدەسرەوێنن و سەری دەپێكن، ڕاستەو خۆ دەمرێت، دايكيشی كـە بـەم هەواڵـە دەزانـێ خەم و پەژارە دای دەپۆشی و لە تاوی زەيد هەر ئەو كات وەفات دەكات، لـە يـەك كاتـدا كوڕ و دايك بەخاك ئەسپێردرێن عبدالله كوڕی عمريش نوێژی لەسەر كردن، كـە حەسـەنی كوڕی علی پێشی خست و لەدوای عبدالله وە نوێژی كرد.[2] لە كتێبەكـەم لەسـەر ژيـانی عمر درێژەی زياترم داوە لە سەر ژيانامەی (أم كلثوم).

٤- زەينەبی كچی علی كوڕی ئەبو تاڵيب(رضي الله عنه):

لە زەمەنی پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) لە دايك بوو و كچێكی هۆشيار و ژيـر و زريـنگ بـووەو باوكی دای بە برازاكەی كە عبدالله كوڕی جعفر بووە، چـەند منـداڵێكيان بـووە، كاتێـك كوژرا لە گەڵ براكەی بوو، ئينجا بۆ ديمەشق بە ڕێكخرا.[3]

٥- محمدی كوڕی حەنەفييە:

دايكی لە سوبايەی هۆزی حەنەفيەيـە و خەولـەی كـچی جعفـرە(رضي الله عنه)**محمـد** زانايـەكی ڕێزدارو ديندارو خوا پەرست بوو، خاوەن زانستو عبادەت بوو، ئازا و بەهێز بـوو، حـەكيم بوو، دەگێڕنەوە لە ووتەكانی، فەرموويەتی: ئەو كەسە حەكيم نيە، كە مامەڵەی جوان نـە نوێنێ يان پەيوەست نەبێت بە هەڵسوكەوتی باش تاكو خوای گەورە دەرگايەكی خێـری بـۆ دەكاتەوە. دەفەرمووێ: خوای پەروەردگار بەهەشـتی كـردووە بـە نرخـی ئێـوە، بـە هـيچ نرخێكی تر خۆتان نەفرۆشن، هەركەسێك خۆی بە ويقار و ڕێـزدار كـرد دونيـا لـەلای بـێ بايەخ دەبێت، هەرشتێك بۆ ڕەزامەندی خوا نەبێت مايە پـوچ دەبێـت، **محمـد** سـاڵی ٩٣ی كۆچی وەفاتی كردووە.[4]

---

١ ـ الشيعة وَ أهل البيت، لا ١٠٥.

٢ ـ أسد الغابة (٤٢٥/٧) و نساء أهل البيت منصور عبدالحكيم، لا ١٨٥.

٣ ـ الإصابة في تمييز الصحابة (١٦٧/٨).

٤ ـ التبيين في أنساب القريشيين، لا ١٣٦.

دوازدەم: مام و پورەکانی

١- تاڵیبی کوڕی أبوتاڵیب:

دوای جەنگی بەدر بە(موشریك)ی لە نێو چوو، ووتراوە: ڕۆیشتوە و نەگەڕاوەتەوە، هیچ شوێن و هەواڵێکیشی نەزانراوە، یەکێك بوو لە مەدهۆشانی سەر زەمین، پێغەمبەر(ﷺ) خۆش دەویست، خاوەنی چەند هەڵبەستێکە، بە دڵ ناخۆشی و بەزۆر بۆ جەنگی بەدر دەرچوو، لە کاتی دەرچوونی لە گەڵ قورەیش وتوێژیان کرد- ووتیان: ئەی وەچەی هاشیم بەڕاستی ئێمە زانیومانە - هەر چەند لە گەڵ ئێمەش هاتوون - حەز و نیازتان لە گەڵ محمدە(ﷺ)ئەوسا تاڵیب لەگەڵ ئەو خەڵکانەی گەڕانەوە لە بەدر بۆ مەککە گەڕاوە، شعر و هەڵبەستێکی بە شان و باڵی پێغەمبەردا ووتوەو: هاوەڵانی قولەیبی بەدر دەستیان بە گریان کرد.[1]

٢ - عەقیلی کوڕی أبوتاڵیب:

کونیەکەی ئەبو زەید بوو، موسڵمان بوونەی دوا کەوت تاکو (عام الفتح)، ووتراوە لە دوای جەنگی حودیبە موسڵمان بووە، لە سەرەتای هەشتەمی کۆچی کۆچی کردووەو، لە جەنگی بەدر بەدیل گیراوەو، عباسی مامی ئازادی کرد، لە صەحیحی موسلیمدا ناوی لە زۆر شوێن هاتووە، ئامادەی جەنگی مؤتە بووە، بەڵام نەبیستراوە لە فەتحی مەککە و حونەین بە ژدار بووبێت، إبن سعد ئاماژە بۆ نەخۆشی ئەو دەکات، بەڵام زوبێری کوڕی بکار بەسەنەدێك دەگەڕێتەوە لە حسینی کوڕی علی: دەڵێت: عەقیل یەکێك بوو لە بەژدارانی جەنگی حونەین، لە خیلافەتی معاویەشدا وەفاتی کردوە، لە(تأریخ البخاری الأصغر)دا هاتوە بە سەنەدێکی صحیح و ساغ لە خیلافەتی یەزید لە تەمەن نەوەدو شەش ساڵی کۆچی دوایی کردووە.

---

١ ـ الجوهرة في نسب النبي وَ أصحابه من المرتضى للندوى، لا ٢٣.

٣ - جعفری کوڕ ئەبو تاڵیب:

یەکێ بوو لە زوو موسڵمان بووەکان، هەژار و نەدارانی خۆش دەویست و لایان دائەنیشت و خزمەتی ئەکردن و خزمەتیان ئەکرد. لە گەڵ یەك گفتو گۆیان دەکرد، بەرەو حەبەشەش کۆچی کرد، نەجاشی و دەست و پەیوەندەکەشی لە سەر دەستی ئەو موسڵمان بوون، لە کتێبی (السیرة النبویة)ەکەمدا ـ باسم کردووە، جعفر لە جەنگی موئتە لە شام لە پێشەوە شەهید کرا و پشتی لەجەنگ نەکرد.[١]

٤- أم هانی کچی ئەبو تاڵیب:

کچە مامی پێغەمبەرە(ﷺ)، ووتراوە ناوی فاخیتە بووە ـ ووتراوە ناوی فاتیمەیە هەندێك دەڵێن: ناوی هیند بووە و ناوی یەکەمیش ناودارترە، هوبەیری کوڕی عەمەری کوڕی عائیزی مەخزومی مارەی کردووە، کوڕێکیان بووە ناویان ناوە عەمر باوکی بەو ناوەوە بانگکراوە، لە فەتحی مەککە أم هانی پەنای دوو پیاوی بەنی مەخزومی دەدات و، پێغەمبەر(ﷺ) پێی دەفەرمووێ: (پەنامان دا ئەوەی تۆ پەناتدا ئەی أم هانی) چەند فەرموودەیەکی لە پێغەمبەر(ﷺ)ڕیوایەتکراوە لە شەش پەرتووکەکە (الکتب الستة) و چەند شوێنێکی تر داهەن[٢]، ترمذی و هەندێکی تر دەڵێن: تاکو دوای علی ژیاوە.[٣]

٥- جومانەی کچی ئەبو تاڵیب:

دایکی عبدالله کوڕی ئەبو سوفیانی کوڕی حارسی کوڕی عەبدولموتەڵیبە. إبن سعد ژیانی دایکی فاتیمەی کچی ئەسەد باسی کردووە و، لە ژیاننامەی کچە مامەکانی پێغەمبەر(ﷺ) بە تەنها لە سەری دواوە و دەڵێ: بۆ ئەبو سوفیانی کوڕی حارس، کچی

---

١ ـ المرتضی، لا ٢٤.

٢ ـ المرتضی، لا ٢٥.

٣ ـ الإصابة في تميز الصحابة (٩/٣١٧ ـ ٣١٨).

جعفری کوڕی ئەبو سوفیانی کوڕی ئەبو تالیب لـە دایـك بـوو، پێغەمبـەری خـوای بـاری خورمای خەیبەری پێ بەخشی.[1]

سێزدەم: خاڵ و پورەکانی:

خاڵەکانی هەموویان لە تەمەنێکی بچوکدا مردوونە و هیـچیان نەگەیـشتونە تەمـەنی باڵغ بوون، ناویان: قاسم و ئیبراهیمە، زوبیری کوڕی بکار ـ (عبدالله)شی زیاد کردووە کـە ناوبراوە بە تەیب و تاهیر، چونکە لـە دوای پێغەمبەرایـەتی لـە دایـك بـووە[2]، زۆربـەی زانایانی ڕەچەڵەکناسیش لەسەر ئەم ڕایەن هەیە، ووتراوە: تەیب و تاهیر دوو کـوڕی تـرن. بە کۆ ڕای زانایان عبدالله و تەیب و تاهیر لە مەکە وەفاتیانکردوە [3]، گشت منداڵەکانی پێغەمبەر (ﷺ) لە خدیجەی کچی خوەیلیدن، تەنها ئیبراهیم نەبێ کە لە (ماریا القطبیـة) کە مقەوقەسی مصر پێشکەشی پێغەمبەری (ﷺ) کرد، کاتێك لە ساڵی شەشـی کۆچـی بۆ ئیسلام بوون بانگهێشتی کرد، پێغەمبەر (ﷺ) بە بـاوکی نـاو ئـەبرا، ووتراویـشە لـە هـەموو منداڵـەکانی گـەورەتر بـووەو پـێش هەمووشـیان مـردوە، لـە مەککـە پـێش پێغەمبەرایەتی لە دایك بووە و هەر لە تەمەنی بچوکی دا کۆچی دوایی کـردوە، ووتـراوە تا ئەو ساڵەی فامی کردووە ژیاوە، ووتراوە: بە پێ دەڕۆیـشت[4]، ووتـراوە سـواری وڵاغ و بەچکە وشتر بووە[5]، پورەکانیشی زەینەب و ڕوقیە و (أم کلثوم) بوون.

١- زەینەبی کچی پێغەمبەری خوا(ﷺ):

زەینەب گەورەترین پوری حەسەنی کوڕی علـی کـوڕی ئـەبو تاڵیبـە(رضي الله عنه)، موسـڵمان بووەو کۆچی کردوە لە مەککە بۆ مەدینە، پێغەمبەر(ﷺ) زۆری خۆشویستووە، یەکـەمین کچی بووە بە شوی داوە، عائیشە دەفەرمووێ: أبوالعاصي کوڕی ڕەبیعـی یـەك بـووە لـە پیاوە ژمێریارەکانی ـ سەرمایە و بازرگانی و سپاردە ـ لە مەککە، کوڕە خوشکی خدیجـە

١ ـ الإصابة (٢٥٩/٤/٢٦٠)، المرتضى، لا ٢٧.
٢ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ٣١.
٣ ـ الإستيعاب (٢٨١/٤).
٤ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ٣١ الذرية الطاهرة للدواليبي، لا ٤٢.
٥ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ٣١.

بووه، دایکیشی (هالـة)ی کچی خوەیلیدی خوشکی خدیجه بوو، لەدایك و باوکەوه، خدیجـه له پێغەمبەر(ﷺ)ی داوا کردووه، پێغەمبەر(ﷺ) سەرپێچی نەکردووه، ئەمه له کاتێـك بوو هێشتا وەحی دانەبەزیبوو، خدیجه وەك منداڵەکانی خۆی سەیری دەکرد، کاتێك خـوای گەوره پێغەمبەر(ﷺ)ی ڕیزی لێنا بە(وحی) خدیجـەو کـچەکانی تێکـڕا مـسوڵمان بـوون، کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) بانگەوازی خوای بە قوڕەیش ڕاگەیانـد. ڕویـان لـه عاسـی کـوڕی ڕەبیع کرد و پێیا ن ووت: ئێوه محمدتان له پەژاره دور خستووه، بـڕۆن کـچەکانی بەسـەر دا بدەنەوه و جەنجاڵی کەن وتیان: ئەی (أبو العـاص) لـه ژنەکـەت جیابـەوه، چ ژنێکـت لـه قوریش ئەوێت ئێمه پێت ئەدەین. أبوعاصیش ووتی: نا، نەخێر من له خێزانی خـۆم جیـا نابمەوه و ژنی خۆشم به ژنێکی قوریش ناگۆڕمەوه. پێغەمبەریش(ﷺ) دوعـای خێـری بـۆ زاواکەی کردوه[1]. أبو عـاص کاتێـك لـه شـام لـه بازرگـانی ئەگەڕێتـەوه زەینـەبی بـیر ئەکەوێتەوه و دەڵێ:[2]

ذكرت زينب لما ورّكت إرما فقلت: سقياً لشخص يسكن الحرما

بنت الأمين جزاهاالله صالحة وَ كل بعلٍ يثني بالذي علمـــــــا[3]

أ- ئەمکداری(وەفای) زەینەب بۆ هاوسەرەکەی:

چۆن أبو عـاصی کوڕی ڕەبیع دڵسۆز و به وەفا بوو بۆ زەینەبی خێزانی، زەینـەبیش بـه هەمان شێوه بۆ أبو عـاص وەفا داربووه، أبو عـاص له مەککه حەزی نەیویـست موسـڵمان بێت، خێزانەکەشی به موسڵمانی له گەڵی مایـەوه. تـاکو جـەنگی بـەدر هەڵگیرسـا أبـو عـاص له ڕیزی کافرەکان بەشداری شەڕەکەی کرد و بـه دیـل گـیرا، خـەڵکی مەککـه بـۆ ئازادکردنی دیلەکانیان شتیان هێنا، زەینەبیش لەبری ئازادبونی أبـو عـاصـدا سـەروەت و سامانی هێنا، لەنێو ئەوشتانەشدا که خدیجەی دایکی پێـدأبوو لـه ڕۆژی هاوسـەر گیریـدا لەگەڵ أبو عاص ـ ویـستی بـۆ ئـازادکردنی مێردەکـەی بیخاتـه ڕوو، عائیـشەی دایکـی

---

١ ـ سيرة إبن هشام (٢/٢٩٦).

٢ ـ طبقات إبن سعد (٨/٣٢)، مستدرك الحاكم(٤/٤٤).

٣ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ٣١.

بڕواداران دەڵێ: کاتێك پێغەمبەر تەماشەی زەینەبی کرد زۆر بەزەیی پێدا هاتەوە بە موسڵمانانی فەرموو: (ئەگەر پێتان باشە گیراوەکەی ئازاد کەن و ماڵەکەی بۆ ڕەت کەنەوە)ووتیان: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا ئازادی دەکەین و سەرمایەکەشی بۆ ئەگێڕینەوە.[1]

جێگەی خۆیەتی لێرەدا هەڵوێستەیەك بکەین و لەو ووتە بایەخدارەی پێغەمبەر(ﷺ) ڕامێنین بۆ ئەو هەموو گوزارشتە جوانە و هونەر بەرزەی لە خۆ گرتووە ژیانی خۆمانی پێ جوان بکەین. پێغەمبەر(ﷺ) پەیمانی لە أبو عاص وەرگرت: بۆ کاتێ لە زەینەب جابێتەوە و بۆ لای ئەوی بنێریتەوە، چۆن زەینەب لە مەککە چەوساوە، پێغەمبەر ئەم نهێنیەی پاراست و لە پەیمانەکەی ڕاست گۆ بوو، أبو عاص زەینەبی هەناردەوە بۆ مەدینە و زەنەبیش لە ڕێگادا توشی تاقیکردنەوەیکی گەورە بوو.[2]

ب- موسڵمان بوونی هاوسەری زەینەب و ئەمانەت پارێزی:

أبو عاصی کوڕی ڕەبیع لە مەککە نیشتەجێ بوو، زەینەبیش لە لای پێغەمبەر(ﷺ) لە مەدینە بوو، لەو ساتەی ئیسلام لە یەکتری جیاکردنەوە، تاکو کەمێك پێش فەتحی مەککە أبو عاص بۆ بازرگانی دەرچوو بۆ شام، لەناو خەڵکدا پیاوێکی ئەمین بوو، بۆیە قوڕەیش کەل و پەل وسەرمایەی خۆیان دەدایە دەست. کاتێك کاروباری بازرگانی لەو سەفەرەدا تەواو کرد و کاروانی بەڕێ کرد، لە ڕێگادا کەوتە بۆسەی تاقمە سەربازێکی پێغەمبەر (ﷺ)و دەستیان بەسەرداگرت، ناچاریان کرد ڕابکا، کاتێك بینی تاقمەکە بەرەو پێش کەوتووتە ڕێ بە سەرمایەکەوە، لە ژێر تاریکی شەو خۆی گەیاندە ماڵی زەینەبی کچی پێغەمبەری خوا داوای دالدەدانی لێ خواست ئەویش دالدەی دا. بۆ داوای سامانەکەی هاتبوو، کاتێك پێغەمبەر بۆ نوێژی بەیانی دەرچوو خەڵك لە دوای دەستیان کرد بە (ألله أكبر) زەینەب لە ڕیزی ژنان هاواریکرد و ووتی: ئەی خەڵکینە من أبو عاصم دالدە داوە، دوای ئەوەی پێغەمبەر سەلامی نوێژی دایەوە ڕوی لە خەڵك کرد و

---

١ ـ سير أعلام النبلاء (٤٧٢).

٢ ـ التأريخ الإسلام للذهبي، المغازي، لا ٦٩.

فەرمووی: (ئەی خەڵکینە ئەرێ بیستان ئەوەی من بیستم) ووتیان بەڵێ: (فەرمووی سوێند بەو زاتەی گیانی منی بە دەستە من لەو بارەوە هیچم نەدەزانی تاکو ئێستا) پاشان چوو بۆلای زەینەب و پێی ووت: (ئەی کچە شیرنەکەم ڕێزی بگرە، بەڵام با توخنت نەکەوێت، چونکە تۆ بۆ ئەو حەڵاڵ نیت)، ئینجا بەدوای ئەو کۆمەڵەیدا دا نارد کە دەستیان بەسەر کەل و پەلەکانی أبو عاص دا گرتبوو. فەرمووی (ئەو پیاوە لە ئێمەیە وەك زانیوتانە دەستان بە سەر کەل و پەلەکەیدا گرتووە، ئەگەر پێتان باشە کەل و پەلەکانی بۆ ڕەتکەنەوە ئێمە ئەوەمان پێ خۆشە، ئەگەر حەزیش ناکەن ئەوە دەسکەوتی خودایی یەو ئێوە شایەنن پێ ی) وتیان ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) بەڵکو سامانەکەی ڕەتدەکەینەوە، هەموویان بۆ گەڕاندەوە، هەتا پیاو هەبوو دۆڵکەی دەهێنا، یەکێ تر کۆنە مەشکە و مەتارەی بۆ دەهێنا، ئەوسا أبو عاص بۆ مەککە بەڕێکەوت و، ماڵی هەموو ئەو کەسانەی داوە، کە لای ئەو سپاردەیان کردبوو. ئەوسا فەرمووی: ئەی کۆمەڵەی قوڕەیش ئایە کەس ماوە ماڵی لای من بێت نەمدابێتەوە؟ ووتیان: نەخێر، خوا پاداشتت بداتەوە، بە ڕاستی پیاوێکی دڵسۆز و وەفادار بووی بۆ ئێمە، فەرمووی: کەواتە من: ((أشهد أن لا إله الاالله و أشهد أن محمداً رسول الله))، سوێند بە خوا هیچ شتێك نە دەبووە بەر پەچ لەڕێ بڕوا هێنانم تەنها ترسی ئەوەم هەبوو ئێوە بڵێن بەو موسڵمان بوونەی ویستی ماڵمان کەل و پەلمان بخوات دوای ئەوەی هەموو کەل و پەل و ماڵەکەم پێدانەوە دەرفەت ڕەخسا بۆ موسڵمان بوون، ئینجا بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) کەوتە ڕێ[1].

عامری شەعبی و هەندێکی تر ووتیانە: کاتێك أبو عاصی کوڕی ڕەبیع لە گەڵ ماڵ و سامانی (موشریکین) ڕێکەوت بۆ شام پێ ووترا: بۆچی موسڵمان نابیت و دەستیش بەسەر ئەو ماڵ و سامانەدا ناگریت، چونکە ئەوە سەرمایەی هاوبەش پەیداکەرانە ؟ أبو عاص ووتی: ئەوە دزێوترین کارە بێمە نێو ئیسلام ئەگەر خیانەت لە سپاردەم دا بکەم.[2]

---

١ ـ التأريخ الإسلامي للذهبي، المغازي، لا ٧٠.

٢ ـ دلائل النبوة للبيهقي (١٥٤/١).

له ووتەکانی أبو عاص(ﷺ) فێـری وانەیـەکی مـەزن دەبـین، سـپاردە پاراسـتن و خـۆ ڕازاندنـەوە بـە ئاکـاری بـەرز و هەڵـسوکەوتی جـوان نوانـدن هـەتا لەگـەڵ بـێ دیـن و موشریکانیش بێ، ناگونجێ موسڵمان خیانەت لە سپاردەکەیدا بکات بەهەر هۆیەك بێـت.

کاتێك أبو عاصی کوڕی ڕەبیع گەڕایەوە بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ)، بە مـسوڵمانی، لەسـەر مارە بڕینی یەکەم زەینەبی هاوسەری پێداوە، هیچ گرێبەستێکی تریان نـەکرد(مارییـەکی نوێتر)[1]، ووتەو ڕیوایـەتی زۆر ووتـراوە لـە سـەر گەیـشتنی أبـو عـاص و زەینـەب بـە پێغەمبەر (ﷺ) لەمەدینە، بەڵام هەموویان یەکدەنگن لـە سـەر دڵـسۆزی و وەفـای أبـو عاصی کوڕی ڕەبیع بۆ پێغەمبەر (ﷺ) وە یەکدەنگ لە سەر ئازار دانی زەینەب لە لایەن هاوبەش پەیدا کەرانەوە لە کاتی دەرچونی لەمەککەوە بۆ مەدینە.[2]

ج ـ کۆچی دوایی زەینەب و وەچەکانی:

لە عورۆەی کوڕی زوبێرەوە هاتووە: پیاوێك لە پێشوازی زەینەبی کچی پێغەمبەر بـوو دوو پیاو هاتن و کوشتیان و هێرشیان بـۆ سـەر زەینـەب بـرد، بـە پاڵـە پەسـتۆ بەسـەر بەردێکیاندا بەرداوە، زەینەب کەوتو خوێنی لێ چۆڕا، بۆ لای ئەبو سوفیانیان هێنا، ژنانی بەنی هاشم بۆ لای خۆیان برد، پاشان بە(موهاجیر)ی هاتـە مەدینـە، زەینـەب هـەر بـەو برینە ئەتلایەوە تاکو بەهۆی ئەم برینەوە وەفـاتی کـرد، هـەوالآن بـە شـەهیدیان ژمـاردە دەکرد. وەفاتیشی لە سەرەتای هەشتی کۆچی بووە[3].

پێغەمبەر (ﷺ) لە سەر ئامادەکردنەکەی ڕاوەستابوو (ڕێوشۆنی شۆردن و ناشتنی) أم عەطیە دەڵێ: کاتێ زەینەبی کچی پێغەمبەر(ﷺ) وەفاتی کرد، پێغەمبەر(ﷺ) بە ئێمـە ووت: ((اغسلها وتراً، ثلاثاً أو خمساً، واجعلن في الخامسة كافوراً، أو شيئاً من كافور، فإن غسلتنها فأعْمِلنني))، واتە: (بە ویتر بیشۆن، سێ جار یان پێنج جار، لـە جـاری پێنجـەم بە کافور، یان بە شتێکی وەك کـافور بیـشۆن، کـە تـەواویش بـوون پـێم بڵـێن)، ووتـی:

---

١ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ٤١.

٢ ـ هەمان سەرچاوە.

٣ ـ مجمع الزوائد للهيثمي (٩/٢١٦)

شانەیەکی پێدابن فەرمووی: (بەم شانەیە سەری شانە بکەن)[1]، بەم جۆرە قەبارەی ئەو بەڵاو تەنگەژەکان ئەبینین کە پێغەمبەر و کچەکانی ئارامیان لە سەر گرتووە و بەردەوام بوون لەسەر ڕێگای بانگەواز خوازی بە پشوێکی درێژ. لەوەوە شکۆ دار کردنی ئیسلام پێویستی بە ئارامی و فیداکاری هەیە.

زەینەب لە أبو عاصی کوڕی ڕەبیع بە دوو منداڵ بوو، بە ناوی ئەمامە و، علی، علی هەر لە منداڵیدا مردووە، ووتراوە: لە زەمەنی پێغەمبەردا وەفاتی کردووە، گەیوەتە تەمەنی پێ گەیشتن(البلوغ)، کاتێك پێغەمبەر بە سواری ووشترەکەی بەرەو مەککە بەڕێکەوت، علی لە پشتی پێغەمبەر(ﷺ) سوار بووبو، کچەکەشی ئەمامە. لە لای پێغەمبەر (ﷺ) پێگەیەکی پیرۆز و گەورەی هەبوو، پێغەمبەر (ﷺ) کاتێ ئیمامەتی نوێژی دەکرد بۆ خەڵك ئومامە لە سەر شانی خۆی دائەنا، ئەبو قەتادەی ئەنصاری دەفەرمووێ: پێغەمبەر(ﷺ)م بینی لە نوێژ دا ئەمامەی کچی أبو عاص و کچەزای خۆی بە سەر شانیدا هێنأبوو کاتێك دائەچماوە دایئەنا و کاتێك هەڵئەستاوە هەڵی دەگرتەوە[2]، لەعائیشە ڕیوایەتکراوە کە ئەڵقەکی زیوینی بۆ پێغەمبەر(ﷺ) بەدیاری ناردبوو پێغەمبەریش(ﷺ) بۆ کچەکەی زەینەبی کچی نارد، نەجاشی پاشای حەبەشی بوو، فەرمووی (بەمە خۆت برازێنەوە ئەی کچەکەم)[3] لە گێڕانەوەیەکی تر پێغەمبەر(ﷺ) هات بە نێو ئەهل و خوێشی خۆی گوارەیەکی خەرزی یەمانی پێ بوو فەرمووی: (دەیدەم بەو کەسەی خۆشەویستە لام) ئێمەش ووتمان: ئەیدا بە کچی(أبو بکر)، پێغەمبەرکچی عاصی بانگ کرد، بەدەستی پیرۆزی خۆی لەبەری کرد، [4] لەسەر چاویدا تارماییەك هەبوو، پێغەمبەر(ﷺ) بە دەستی خۆی ڕایماڵی، ئەمامە ژیا، علی کوڕی ئەبو تاڵیب دوای مردنی فاتیمە مارەی کرد، أبو عاص ئەمامەی کچی ڕێنوێنی کرد بۆ زوبیری کوڕی عەوام، وعلی کوڕی ئەبو تاڵیب کردی بە هاوسەری ژیانی، تاکو شەهید بوونی علی(رضي الله عنه)

---

١ ـ مسلم، كتاب: الجنائز (٢/٦٤٨) طبقات إبن سعد (٣٤/٨).

٢ ـ مسلم رقم: ٥٤٣.

٣ ـ مسند أحمد (١٠١/٦، ٢٦١) سنده ضعيف، الدوحة النبوية الشريفة، لا ٤٣.

٤ ـ طبقات إبن سعد (٢٦١/٨)، الإستعاب لإبن عبدالبر (٢٤٥/٤)، الدوحة النبوية الشريفة، لا ٤٣.

هەر لە لای ئەو بوو، دواتر شوی بە موغەیرەی کوڕی نەوفەلی کوڕی حارسی کوڕ ئەبو تالیب کرد هەر لە لای ئەویش کۆچی دوایی کرد، خاتوو ئەمامە نە لە علی و نە لە موغەیرە هیچ منداڵێکی نەبوو، هەرچەندە ووتراوە لە موغەیرە منداڵێکی بووە بە ناوی یەحیا و مردوە، بەوەش ڕەچەڵەکی خاتوو زەینەب(خوا لێ ڕازی بێ) بڕاوەتەوە.

٢. ڕوقیەی کچی پێغەمبەر (ﷺ):

بەبۆچوونی ڕاست لە دوای خاتوو زەینەب لە سی و سێ ساڵەی تەمەنی پێغەمبەردا(ﷺ) لە دایك بووە، لە گەڵ خدیجەی دایکی موسڵمان بووە، لەگەڵ خەڵکیدا بەیعەتی بە پێغەمبەری خوا داوە، عوتبەی کوڕی أبو لهب خوازبێنی کردووە، کاتێکیش ئایەتی (تَبت یَدا أبی لهب وَتبَ) دابەزی باوکی پێی ووت: سەری من لە سەری تۆ حەرام بێت گەر کچەکەی محمد تەڵاق نەدەیت، پێغەمبەر داوای لە عوتبە کرد تەڵاقی بدا. کچەکەش بەهەمان شێوە داوای جیابوونەوەی کرد. ئەمە لە کاتێکدابوو هێشتا عوتبە لەگەڵی جووت نەبووبو دایکی عوتبە (أم جمیل) ــ هەڵ گری درك و داڵ - ووتی ڕۆڵە تەڵاقی بدە ئەمە بووەڵە بووە، ئەوسا لێی جیابۆوە، خوای گەورە لە چنگی عوتبەی دەرهێنا وەك ڕێز نانێك لە ڕوقیە و، ڕیسوایەك بۆ عوتبە، عثمانی کوڕی عەفان لە مەککە مارەی کرد، دواتر کۆچی پێ کرد بۆ حەبەشە دواتر بۆ مەدینە، خاتوو ڕوقیە یەکێکە لەوانەی کە دوو جار کۆچیان کردوە[1]، لە دوای جەنگی بەدر لە مەدینە کۆچی دوایی کردوە ـ ئیبن و شەهابی زوهەری دەڵێ: عثمان لە جەنگی بەدر بە هۆی ڕوقیەی خێزانیەوە کەسورێژەی لێهاتبوو دواکەوت، زەیدی کوڕی حاریسە موژدەی سەرکەوتنی بەدری دەدا، عثمانیش لەسەر گۆڕی ڕوقیە بوو، ئەبو عەمری کوڕی عبدلبیر دەڵێ: هیچ خیلافێك لە نێو زانایانی ژیانامە نووساندا (أهل السیر)نیە کە عثمانی کوڕی عەفان تەنها لەبەر ڕوقیە لەبەدەر دوا کەوتوە و بە فەرمانی پێغەمبەر بۆیە بەش و پشکی بۆ

---

١ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ٤٤، تفسير القرطبي (٤/٢٤٢).

دیاری کرد[١]، ڕوقیه له حەبەشه مندالێکی له عثمـان بوو، ناوی نا عبدالله، بۆیه کونیەی عثمان واته: (أبو عبدالله) بانگ دەکرا عبدالله دوو سالٚ ژیاوه، ووتراوه: شەش سالٚ ژیـاوه کەڵەشێرێك به دەنوك چاوی هەڵدەکۆڵێ و ڕوخساری هەڵدەئاوسێ ئەوسا نەخۆش دەکەوێت و ئەمرێت. ووتراوه: مندالێکی له عثمان له بارچوو دواتر عبدالله هاته نێو ژیان و مـرد، هیچ مندالێکی تری نەبوو[٢] إبن سعدیش: له کتێبـی (الطبقـات) دا دەڵێـت: عثمـان دوو جار کۆچی لەگەڵ کردوه بۆ ئەرزی حەبەشه، له کۆچـڕەوی یەکەمـدا سـکێکی لـه عثمـان لەبار دەچێ و، دواتر کوڕێکیان دەبێت بەناوی عبدالله، عثمانیش بـەو نـاو دار دەکـرا لـه ئیسلامدا [٣]، بەم جۆرەش ڕوقیه ڕەچەڵەکی دەبڕێتەوه.[٤]

٣- (أم کلثوم)ی کچی پێغەمبەر(ﷺ):

پوری سێ یەمی حسن(رضي الله عنه) أم کەلسومه، به کونیـه کـەی خـۆی ناسـراوه، نـەزانراوه ناوێکی تری هەبێت، تەنها حاکم له موسعەبی کوڕی زوبێر دەگێڕێتەوه که نـاوی (أمیـة)ه بووه، (أم کلثوم) له فاتیمه گەورەتر بووه[٥]، عوتەیبەی برای عوتبەی کوڕی ئەبو لەهـەب مارەی کردبوو، هێشتا له گەڵی جووت نەبوو بو دایك و باوکی داوایان کـرد تـەڵاقی دات هەر وەك پێشتر داوایان له عوتبه کرد لـه ڕوقیـه جیـا بێتـەوه، عوتەیبـه هـات بـۆ لای پێغەمبەر(ﷺ)و ووتی: باوەڕم به ئاینت نی یه، له گەڵ کچیشت جیـا بوومـەوه، نـه تـۆ منت خۆشبووێ نه منیش تۆم خـۆش دەوێـت، پاشـان پـەلاماری پێغەمبـەری(ﷺ) داو کراسەکەی دڕاند، لەکاتێکدا عوتەیبه خەریکی خۆ ڕێخستن بو بۆ شـام، پێغەمبـەر(ﷺ) دوعای لێ کرد و فەرمووی: ((أما إني أسأل الله أن يسلط عليك كلباً من كلابه)) واتـه: (من داوا له پەروەردگار دەکەم یەکێك له سەگەکانی به سـەر تـۆ دا زاڵکـات) عوتەیبـه

---

١ ـ الإستيعاب (١٩٥٢/٤).

٢ ـ الذرية الطاهرة للدوالنبى ص٥٣٠، الدوحة النبة الشريفة، لا٤٥.

٣ ـ الطبقات (٣٦/٨).

٤ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا٤٥.

٥ ـ هەمان سەرچاوه، لا ٤٦.

لەگەڵ کاروانی بازرگانی بەرەو شام کەوتە ڕێ لە ڕێگا لە شوێنێك پشویاندا کە نـاو ئـەبرا بە (زرقاء) لەم شەوە دا شێر بـە دەوریانـدا خـولی دەخـوارد و دەورەیانـدرا بـوو بەشـێر، عوتەیبەش دەیووت: (ئای لەو دژواریە دایکە، سـوێند بـە خـوا ئـەم شـەو گـورگ هـەڵم دەپاچێ هەر وەك محمد دوعای لێ کردم) شێر لە ناو هەموویان هێرشی بۆ ئەو هێنـا و پـڕ بە دەم قەپی لەسەری گرت و کوشتی[1]، دوای جیابونەوەی (أم کلثـوم)یش لـە عوتەیبـەی کوڕی ئەبو لەهەب، لە مەککە لای پێغەمبەر(ﷺ) مایەوەو لەگـەڵ پێغەمبـەر کۆچـیان کرد بۆ مەدینە لەگەڵماڵ و منداڵی پێغەمبەر(ﷺ).[2]

أ ـ شووکردنی:

سعیدی کوڕی موسەیب دەفەرموێت: عثمان دوای ڕوقیەی کچی پێغەمبەر(ﷺ) ڕەبەن مایەوە، حەفصەی کچی عمر بێ هاوسەر بوو، عومەر بە لای عثماندا تێپەڕی فـەرمووی: دەتەوێ حەفصەت لێ مارە بکەم؟ عثمـانیش لە پێغەمبـەر(ﷺ) سـەبارەت بـە حەفـصە بیستبوی، بۆیە هیچ وەڵامێکی عمری نەدایـەوە، عمـر ئەمـەی لـە لای پێغەمبـەر(ﷺ) باسیکرد پێغەمبەریش(ﷺ) فەرمووی: ئەتەوێت کارێکی لەمە خێر ترت بۆ بکـەم. مـن حەفصەی کچت مـارە ئەکـەم و بـۆ عثمـانیش باشـتر لـە حەفـصە (أم کلثـوم)ی خـۆمی پێشکەش دەکەم[3]، مارەبڕینی (أم کلثوم)لە عثمانـی کـوڕی عـەفان (رضي الله عنه) لـە ڕەبیعـی یەکەم ساڵی سێ یەمی کۆچی دأبوو لە، لە (جماد الآخر)یش زەماوەندی لەگەڵ سـاز دا.[4] باسێکیش هەیەکە پێغەمبەر(ﷺ) جارێـك بـۆ لای کـچەکەی (أم کلثـوم) هـاتووە بینـی

---

١ ـ المعجم الكبير للطبراني (٤٣٥/٢٢، ٤٣٦). وزهەیری کوڕی عەلائی تیادایە و (ضعیف) الذرية للدولابي، رقم:٧٦.

٢ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ٤٦.

٣ ـ مستدرك الحاكم (٤٩/٤) صحيح.

٤ ـ سنن إبن ماجه رقم: ١١٥ فيه ضعيف، الدوحة النبوية، لا ٤٧.

سەری عثمان دەشوا فەرمووی: ئەی کچەکەم چاکە لەگەڵ (أبو عبدالله) دا بنوێنە، چونکە هاوەڵێکە بەرزترین خوڕەوشتی هەیە.[1]

ب- کۆچی دوایی أم کلثوم:

(أم کلثوم) هەر لای عثمان(ﷺ) مایەوە تاکو کۆچی دوایی کرد لە مانگی شەعبانی ساڵی نۆی کۆچی، پێغەمبەر (ﷺ) بە خودی خۆی نوێژی لە سەر کرد و لە سەر لێواری گۆڕەکەی دانیشت و ئەنەسی کوڕی مالك ووتی: پێغەمبەرم(ﷺ)بینی لە کەناری گۆڕەکەی (أم کلثوم)دانیشتبوو هەردوو چاوی فرمێسکیان دەڕشت فەرمووی: ((ئایە کێ لە ئێوە ئەم شەو گوناهو تاوانی نەکردووە)) ئەبو تەلحە ووتی من ئەی پێغەمبەری خوا فەرمووی: دابەزە نێو گۆڕی (أم کلثوم).[2] ئەسمای کچی عمریش شوشتنی، صەفیەی کچی عبدالمتلبیش بینی، کە (أم عطیة)م بینی غسلی لێ دەر کرد، فەرمودەکەی پێغەمبەری خوام(ﷺ)بۆ باسکردبە سێ جار، یان پێنج جار، یان زیاتر بەمە بیشۆن.[3] لە(إبن سعد) هاتووە، علی کوڕی ئەبو تالیب و فەزلی کوڕی عباس و ئوسامەی کوڕی زەید لەگەڵ تەڵحە دابەزین بۆ نێو گۆڕەکە. ئەوانەی شوشتیشیان ئەسمای کچی عومەیس و صەفیەی کچی عەبدولوتەلیب بوون.[4]

ج- منداڵەکانی:

زانایان لەسەر یەکدەنگ ئەوەی (أم کلثوم) هیچ منداڵێکی نەبووە[5]، ئەوەی جێگەی سەر سوڕمانە هەندێك لە شیعەکان تانەو تەشەر لە دروستی ڕەچەڵەکی کچەکانی

---

١ ـ مجمع الزوائد و منبع الفوائد (٨١/٩). الهاشی دەڵێ: موحەمەدی کوڕیعبدالله تێدایە کەلە (المطلب)ەوە ڕیوایەتیکردوەو نایناسم و پیاوەکانی تریش متمانەدارن(ثقات)ن.

٢ ـ البخاري، كتاب الجنائز (٢٠٨/٣)رقم: ١٢٨٥.

٣ ـ البخاري رقم: ١٢٥٣ الإستيعاب رقم: ٣٠٦٣

٤ ـ طبقات إبن سعد(٣٨،٣٩/٨)، الإستيعاب رقم: ٣٥٦٣.

٥ ـ طبقات إبن سعد (٣٨/٨) الإستيعاب لإبن عبدالبر (٤٨٧/٤). الإصابة (٤٨٩/٤)، مجمع الزوائد(٢١٧/٩)، عيون الأثر لإبن سيد الناس(٢/ ٣٨٠)، الدوحة النبوية الشريفة(٤٩).

پێغەمبەر(ﷺ) دەدەن لەگەڵ ئەوەشدا خەیاڵ دەبەن و کە پێغەمبەریان(ﷺ) خۆش دەوێت، نازانن بەم بەد ڕەفتاریە پێچەوانەی قورئانی پیرۆز و سونەتی ڕێزدار و مێژووی ئیسلام دەوەستنەوە. بۆ بەر پەچ دانەوەشیان وتەی خوای پەروەردگار بەسە کە دەفەرمووێ ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاء الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِن جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَن يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا﴾[الأحزاب: ٥٩].

باسی دووەم

دایکی حەسەنی کوڕی علی خاتوو فاتیمەی زەهرا(ڕەزای خوای لیّ بیّ):

فاتیمـەی کـچی پیّـشەنگی لـە خواترسـان و گـەورەی وەچـەی ئـادەم پیّغەمبـەری خوایە(ﷺ) دایکیشی خدیجەی کچی خوەیلیدە، کە بـە دایکـی بـاوکی نـاودار دەکـرا[1]، خاتوو فاتیمە پیّش پیّغەمبەرایـەتی لـە سـی و پیّـنج سـالّی تەمـەنی بـاوکی لـە دایـك دەبیّت.[2] پیّغەمبەر(ﷺ)سالّی ٢ی کۆچی دوای جەنگی بەدر لە کوڕی أبوتـالّیبی مـارە کرد، چەند منالّیّکیان دەبیّت بە نیّوی حسن و حسین و (أم کلثـوم)و، زەینـەب و مُحـسَّن، شەش مانگ دوای کۆچی پیّغەمبەر(ﷺ) ئەویش کۆچی دوایی کرد. خـوای گـەورە لیّـی ڕازی بیّت.[3]

یەکەم: مارەیی و ئامادەکرنی:

علی کوڕی ئەبو تالّیب(رضي الله عنه) دەفەرموویّت: فاتیمە خوازبینی دەکرا لە لای پیّغەمبـەر (ﷺ)خزمتکارەکـەم پـیّ ی ووتم: ئـەریّ زانیوتـە فاتیمـە خـوازبینی دەکـریّ لـە پیّغەمبەر(ﷺ) منیش ووتم: نەخیّر ووتی: بەلّیّ خوازبینی دەکریّ هیچ گرفتیّك هەیـە لـە ڕیّگای چونت بۆ لای پیّغەمبەر بۆ ئەوەی پیّشکەشت کات ـ ووتم: جـامن چیم هەیـە بـۆ مارەبڕینی، ووتی: گەر تـۆ بـچی بـۆ لای پیّغەمبـەر (ﷺ) لیّـت مـارە دەکـات. علـی دەفەرمووێ: ئەو ژنە بەردەوام تکای لیّکردم تاکو لـە پیّغەمبـەر(ﷺ)، کاتیّـك لـە بـەر دەستی پیّغەمبەر(ﷺ) دانیشتم زمانم گیرا، سویّند بە خوا نەمئـەتوانی قـسە بەتـەواوی

---

١ ـ أسد الغابة (٥/٥٢٠)، الإصابة (٣٦٥/٤).

٢ ـ الطبقات لإبن سعد (٢٦/٨).

٣ ـ حلية الأولياء (٣٩/٢، ٤٣) سير أعلام النبلاء (١١٨/٢).

دەربڕم لە بەر سام و شكۆی پێغەمبەر (ﷺ)، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((لعلك جئت تخطب فاطمة؟))، واتە: (ئومێد وایە بۆ خوازبینی فاتیمە هاتبێ)ووتم: بەڵێ فەرمووی: (هیچ شتێكت هەیە پێی لە خۆتی حەلاڵ كەیت؟) ووتم: نەخێر ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ)فەرمووی: (ئەی زریٚ پۆشەكە چی لێهات؟ سوێند بەو خوایەی گیانی علی بەدەستە ئەو زریٚ یە هی (الحطيمية)* بەهاكەی چوارسەد درهەمە)ووتم: بەڵێ لامە، فەرمووی: (من فاتیمەم مارە بڕی لێت، بنێرە بۆ زرێكە بۆ بنێد، بۆ ئەوەی لە خۆتی حەلاڵ كەیت)، مارەی فاتیمە كچی پێغەمبەر(ﷺ)تەنها ئەو زریٚ یە بوو، [1] پێغەمبەر(ﷺ)فاتیمە لە ناو قوماشی قەدیفە و ئامادەی كرد، لەگەڵ گلاسێك و سەرینێكی پێست، كە نێوە خنەكەی گیا و گوڵ بوو.[2]

لە ڕیوایەتەكانی شیعەكاندا باس لە بەشداری عثمانی كوڕی عەففان دەكات(رضي الله عنه)لە و هاوسەرگیریە مەیمون لەو ڕووەوە دەڵێ: پیرۆزە، گوایە علی(رضي الله عنه) فەرموویەتی: زرێكەم هەڵگرت و لە بازاڕ بە چوار سەد درهەم بە عثمانی كوڕی عەففانم فرۆشت، كاتێك پارەكەم وەرگرت و زر ێكەم دایە دەست عثمان پێی ووتم: ئەی باوكی حسن، زرێكە بە من شایەنتر نیە، پارەكەش بۆ تۆ باشتر نیە؟ ووتم بەڵێ: فەرمووی: (زرێكەش لەمنەوە دیاری بۆ تۆ بێت) منیش زرێپۆشەكە و پارەكەم هەڵگرت و بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) ڕێگەم گرتە بەر، پارەو زریٚ یەكەم لەبەر دەستەكانی دانا، باس و خواسی عثمانم پێ ڕاگەیاند، پێغەمبەریش دوعای خێری بۆ عثمان لە خواكرد.[3]

دووەم: زەماوەندی

ئەسمای كچی عومەیس دەڵێت: لە زەماوەندی فاتیمەی كچی پێغەمبەردا(ﷺ) بەشدار بووم، كاتێك بەیانیمان كردەوە پێغەمبەر(ﷺ) هات بۆ لای دەرگا و فەرمووی: (ئەی أم ئەیمەن دوعای خێر بكە بۆ براكەم) ئەویش ووتی: چۆن كچەكەت دەدەیت بە

---

* الحطيمة/ زرێپۆشێكی قورس و پانە شمشێر نەشكێنێ(و ـ كوردی).

١ ـ دلائل النبوة للبيهقی (٣/١٦٠)، إسناده حسن.

٢ ـ صحيح السيرة النبوية، لا ٦٦٧.

٣ ـ كشف الغمة للأربلی (٣٥٩/١) نقلا عن الشيعة و أهل البيت، لا (١٣٧، ١٣٨).

براکەت ؟ فەرمووی: (بەڵێ ئەی أم ئەیمن)، دەڵێت: علی هات و پێغەمبەر(ﷺ) ئاو پڕژێنی کردو دوعای بۆ کرد، دوای فەرمووی: (فاتیمە بانگ کەن) فاتیمە هات لە شەرمان نسکە نسکی دەکرد، پێغەمبەر(ﷺ) پێی فەرموو: (بێ دەنگ بە تۆم لە خۆشەویسترین ئەهل و بەیتی خۆم مارە بڕیووە) ووتی: ئینجا ئاوی بەسەردا پڕژاند و دوعای بۆ کرد، پێغەمبەر(ﷺ) خەریکبوو دەگەڕایەوە ڕەشایەکی بینی لە پێش خۆی فەرمووی: (ئەمەکێ یە؟) ووتم: منم، فەرمووی: تۆ (ئەسمای؟) ووتم: بەڵێ، فەرموو: (ئەسمای کچی عومەیس) ووتم بەڵێ فەرموو (هاتوی - بۆ زەماوەندی فاتیمە وەك ڕێز نانێك لە من) ووتم بەڵێ: دەڵێ ئینجا دوعای بۆ کردم[1]، لەم چیرۆکە بەهایێکی بەرزی کۆمەلاّتی گەورە هەیە ئەویش کۆمەك و هاوکاری تاکەکانی کۆمەڵگایە بۆ یەکتر لە بۆنە کۆمەلاّیەتیە هەمەچەشنەکان.

سێ یەم: خواردنی زەماوەند(ولیمە)

بورەیدە دەڵێ: کە علی فاتیمەی خواست پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (زەماوەند پێویستی بە زیافەتە وەلیمە) سعد ووتی: بەرانێك لە سەر من، کۆمەڵێك لە ئەنصارییەکانیش چەند (صاع)ێ خۆراکیان بۆ کۆکردەوە، کاتێك شەوی زاوا هات پێغەمبەر(ﷺ) بە علی فەرموو: (ئەی علی هیچ شتێك نەکەیت تابەمن دەگەیت.. ..) پێغەمبەر دوعای بۆ لە ئاو خوێند پاشان پێغەمبەر و علی دەست نوێژی پێ شوشت، ئینجا فەرمووی: (خوایە فەڕوبەرەکەت بخەیە نێوانیان فەڕوبەرەکەت بخە وەچەیان).[2]

چوارەم: باری گوزەرانی علی و فاتیمە(ﷺ):

گوزەرانی ژیانی علی و فاتیمە - خۆشەویسترین کەسانی پێغەمبەرن(ﷺ)- گوزەرانێکی زاهیدانەو دوور لە دونیای ڕەفاهەتە، ئارامی و ڕەنج کێشان بووە. هەنناد لە (عطاء)ەوە دەگێڕێتەوە دەڵێت: هەواڵیان پێدام کە علی دەڵێ: چەند ڕۆژێکمان بەسەر برد بەبێ هیچ پێخۆرێك، لای پێغەمبەر(ﷺ) هیچ دەست نە دەکەوت، دەرچووم بینیم دینارێك لەسەر ڕێگا فڕێدراوە، دۆشدامام لە هەڵگرتنەوە و واز لێهێنانی دواتر لەبرسیەتی

---

١ ـ فضائل الصحابة (٢/٩٥٥) رقم: ٣٤٢ إسناده صحيح.

٢ ـ المعجم الكبير للطبراني ١١٥٣ فضائل الصحابة (٢/٨٥٨)، إسناده صحيح.

و شەکەتی هەڵمگرتەوە دام بە حەماڵەکان و هەندێك ئاردم پێکڕی، پاشان چووم بۆ لای فاتیمەو ووتم: بیشێلە و بیکە بە نان، فاتیمە کاتێك هەویری دەشێلا پەرچەمی بە ڕۆخی پێڵوەکان دەکەوت بە هۆی ئەو ماند و بوون و شەکەتیەی کە چەشتبوی. پاش تەواو کردنی نانەکە ـ ڕۆیشتم بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) و ئەمەم بۆ باسکرد ـ فەرمووی (بیخۆن ئەمە ڕۆزیەکە خوا بە ئێوەی بەخشیوە).[1]

شەعبی دەڵێ: علی(رضي الله عنه) فەرمووی: من فاتیمەی کچی پێغەمبەرم(ﷺ)هێنا، نەمن و نە ئەو هیچ ڕایەخێکمان نەبوو جگە لە پێستە بەرانێك نەبێت بە شەو فاتیمە لە سەری ئەنوست و، ئەمان کرد بە خوان بە ڕۆژیش ئاو کێشمان بوو، هیچ خزمەت کارێکم نەبوو جگە لە خاتوو فاتیمە[2]، موجاهید ووتی: علی فەرمووی: جارێك لە مەدینە زۆر برسی بووم، دەرچووم و داوای کارم کرد، بینیم ژنێك قوڕێکی وشکی کۆکردوەتەوە، گومانم وا پێبرد کە داوای ئاو دەکات، چووم بۆ لایوو سەبارەت بە کرێیەکە لە گەڵی ڕێکەوتم: هەر دۆڵکە ئاوێك بە دانە خورمایێك، شازدە دۆڵکەم بۆ هەڵکێشا، بەری دەستەکانم هەڵاوسان چوومەوە بۆ لای و ووتم: ئەوەی نێو دەستەکانت بەسە ئەو شازدە دانە خورمایەی بۆ ژماردم. چووم بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) و حاڵی خۆم لا گێڕایەوە، لە گەڵمن دەستی کرد بە خورما خواردن.[3]

ئەم باسە شایەتی ئەدات لە سەر حاڵ و گوزەرانێکی ناخۆش کە باوکی حسن لە مەدینە بەسەری بردوە، لێرەدا وێنەیەکی ڕفتار ئامێز و ڕەوا وەردەگرین لە بەرەنگار بوونەوەی تەنگەژەکانی ژیان ـ ها ئەوەتە علی بە دەستەکانی خۆی کرێکاری دەکات. بۆ وەدەستهێنانی بژێوێکی شەرعی، دەست لە ئەژنۆ چاوی لە دەستی خەڵکی خێر خواز نیە. وێنەیەکی تر هێزی ئارام گرتنیەتی لە سەر ئەم کارە قورس و بە ئێشە لە کاتێکدا تینی برسیەتی ئەچەشت و هێزی جەستەی دەپوکایەوە. وێنەیەکی تر قوربانی و بە خشینێەتی لە پێناو خۆشەویستانی، سەرباری ئەو هەموو برسیەتی و ئازارەی بە کارەوە دەیبینی،

١ ـ كنز العُمال (٣٢٨/٧) المرتضى للندوى ٤١.

٢ ـ كنز العُمال (١٣٣/٧) المرتضى للندوى ٤١.

٣ ـ صفةالصفوة: (٣٢٠/١)، الموسوعة الحديثيه مسند أحمد ١١٣٥. إسناده ضعيف لإنقطاع.

لەگەڵ ئەوەشدا دانە خورمایەکان دەپارێزی و لە گەڵ پێغەمبەر(ﷺ) دەیانخوات[1]، لەهەموو وانەیەك گرنگ تر کە لەم چیرۆکە وەر دەگیرێ هەژاری و دەوڵەمەندی ماددی هیچیان گوزارشت لە خۆشەویستی و ناخۆشەویستی خودا ناکەن بۆ بەندەکانی، چونکە پێوەری ڕاست و حەقیقی تەنها تەقوای خوایە جێگەی خۆیەتی ئێمەش بۆ هەڵسەنگاندنی خەڵکی لە سەر ئەم بنەمایە کار بکەین.

پێنجەم: خواناسی و(زهد)و ئارامگرتنی فاتیمە (خودا لێ ڕازی بێت).

ژیانی باوکی حسن(ﷺ) لەو پەڕی سادە و ساکاری و دوور لە خۆشگوزرانی بووە، باری ژیانی فاتیمە سەخت بووە. ئەم چیرۆکەی خوارەوەش حاڵی و بوونی فاتیمەمان بۆ وێنا دەکات و، هەڵوێستی پێغەمبەریش(ﷺ) لەمەڕ ئەم کارە دەخاتە ڕوو، کاتێك فاتیمە داوای لێ دەکات خزمەتکاریان پێ ببەخشێ، علی(ﷺ) ڕۆژێك بە فاتیمەی خێزانی ووت: سوێند بە خوا هێندە لەسەر پشت ڕاکشام تاکو سکاڵای سینگم کرد، ها ئەوەتە خوای گەورە باوکتی هەنارد لەگەڵ خزمەت کارێك دەی برۆ داوای خزمەت کاری لێ بکە فاتیمە(ڕەزای خوای لێ بێ) ووتی: سوێند بە خوا منیش دەستەکانم هێندە خۆراکم پێ هاڕیوون هەڵاوساون، بۆیە چووم بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((ها کچە خۆشەویستەکەم بۆ چی هاتووی)) ووتم: بۆ سڵاو لێ کردنت هاتووم، شەرمم کرد داوای لێ بکەم گەڕامەوە، علی ووتی: چیت کرد؟ ووتم شەرمم کرد داوای لێ بکەم. بەیەکەوە بەڕێ کەوتین بۆلای پێغەمبەر(ﷺ)علی ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا هێندە لەسەر پشت ڕاکشام تاکو گازندەی سینەم کرد. فاتیمە ووتی: منیش دەستەکانم هەڵاوساون هێندە شتیان پێ بهاڕم. [2] خوای گەورە تۆی لەگەڵ دیلێکی خزمەتکاریکی بۆ ئێمە نارد تۆش پێمان ببەخشە پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (سوێند بە خوا ناتان دەمێ، چۆن ئەهلی (الصفة)فەرامۆشکەم کە ورگیان قوڕەی دێت لە برسان، گەرچی هیچم نیە ببەخشم، بەڵام پێان ئەفرۆشم و نرخەکەیان بەسەردا دابەش دەکەم)، گەڕانەوە ئینجا پێغەمبەر(ﷺ) هات

---

١ ـ التاريخ الإسلامي للحميدي (١٩/٤٩، ٥٠).

٢ ـ مسلم رقم: ٢٧٢٧، السيرة النبوية للصلابي (٩٩/٢).

بۆ لایان بینی هەردووکیان لە ژێر یەك پارچە قوماشی قەدیفە دانە کاتێـك سـەری خۆیـان دائەپۆشن قاچەکانیان دەردەکەوێ، کە قاچەکانیـشیان دادەپۆشـن سـەریان دەردەکـەوێت، ڕاچڵەکان، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ئەمە جێگەتانە)، ئینجا فـەرمووی: (پێتـان بڵـێم باشتر لەوەی داواتان لێ کردم) ووتمان: بەڵێ فەرمووی: جبریل چـەند ووشـەیەکی فێرکـردم (لە دوای هەموو نوێژێك دە سبحان الله، دە الحمدالله، دە الله أكبر) بکەن کاتێکیش چوون بۆ سەر جێگەی خەوتنتان سی و سێ جار سبحان الله، سی و سـێ جـار الحمـدالله، سـی و چوار جار الله أكبر بکەن).[1]

لەم چیرۆکەی ڕابـردوو چـەند بەهایـەك لـەخۆ دەگـرێ، لەوانـە، ئـەو ڕووداوە بۆمـان ڕۆندەکاتەوە پێغەمبەر (ﷺ) چـۆن مامەڵـەی لەگـەڵ تەنگـەژەی ئـابوری دا کـردوە کـە دەوڵەتی پێغەمبەر (ﷺ) لە مەدینە پێیدا تێپـەڕ بـووە، ئەمـەش لەئـەنجامی ئـەو ڕێـز بەندیە بووە سەرەتایەکان، بۆ ئەو لەو یانەکان، کارە یەکجار گرنگەکانی شکاندنی تاسـەی برسێتی ئەهلی (الصفة) زۆر گرنگ و داخوازکراوە، وەلێ پێداویـستی علـی و فاتیمـە بـۆ خزمەتکار بە ئەندازەی پێویستی و گرنگی ئەهلی (الـصفة) نیـە. بۆیـە پێغەمبـەر(ﷺ) ئەهلی (الصفە) لەسەر ئەوان پێش دەخات. لای پێغەمبەر(ﷺ) هۆکارەکـانی چارەسـەری تەنگەژەی ئابووری هەمە جۆر بـوون، هـەر بۆیـە بـاوکی حـسن لـە ژێـر ئـەم پـەروەردە پێغەمبەریە کاریگەر بوو هەروەها زەمەن گوزەری کرد و، ژیان تێپەڕی بەسەر علی تـاکو ڕۆژێك دێت و دەبێتە خەلیفەی موسڵمانان، هەر لەژێر شوێنەواری ئەم پەروەردەیـە پـشت لە خۆشی دونیا دەکات، لە کاتێکدا هەموو گەنجینەو بەروبومەکانی زەوی لە ژێر دەسـتی ئەو دایە، بەڵام خوا ناسی دڵی ئاخنیوە و ژیانی داپۆشیوە، ئەو وەسیەتەی پێغەمبەریـشی پاراست و بۆ هەمیشە لە بیری نەکرد وەك بۆ خۆی دەفەرمووی: سوێند بەخوا ئەم زکرانـەم فـەرامۆش نـەکردووە لـەو سـاتەی فێریـان بـووم، یـەك لـە هـاوەڵان پێـی ووت: لەشەوی(صفین)شدا ووتی: بەڵێ لەشەوی(صفین)شدا.[2]

---

١ ـ البخاري رقم: ٣٧٠٥، مسلم رقم: ٢٧٢٧.

٢ ـ مسلم (٢٠٩٢/٤).

شەشەم: خۆشەویستی و جگەر سۆزی پێغەمبەر(ﷺ) بۆ خاتوو فاتیمە:

سەوبان دەڵێ: کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) بۆ سەفەر دەردەچوو کۆتا سەردانی فاتیمەی دەکرد، کاتێکیش دەگەڕایەوە سەرەتا سەردانی فاتیمەی دەکرد.[1] لە ڕیوایەتێکدا ئەبو سەعلەبەی خەشینەوە کە دەڵێ: پێغەمبەر(ﷺ) نەریتی وأبوو کاتێك لە سەفەر یاخود جەنگێك دەگەڕایەوە سەرەتا لە مزگەوت دوو ڕکعات نوێژی دەکرد، ئەوسا دەچوو بۆ لای فاتیمە ئینجا بۆلای خێزانەکانی[2]، عائیشە (ڕەزای خوای لێبێت) دەفەرموێ: (هەرگیز کەسێکم نەدیوە هێندەی فاتیمە هاوشێوەی دۆخ و حاڵی پێغەمبەر(ﷺ) بێت لە هەڵسان و دانیشتندا، هەرکاتێك فاتیمە دەچوو بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ)، پێغەمبەر(ﷺ) لەبەری هەڵدەستا و ماچی دەکردو دواتر لە کۆڕی خۆی دایئەنیشاند، ئەگەر پێغەمبەریش بڕویشتابایە بۆ لای فاتیمە لە مەجلیس هەڵدەستا و پێغەمبەری ماچ دەکرد و پێغەمبەری لای خۆی دای دەنیشاند،[3] لە ڕیوایەتێکی تر هاتوە، فاتیمە دەستەکانی پێغەمبەری(ﷺ) ماچ دەکرد.[4] ئوسامەی کوڕی زەید ووتی: پێغەمبەر فەرمووی: (خۆشەویست ترین کەسی ئال و بەیتی من فاتیمەیە).[5]

علی(رضي الله عنه) ویستی کچی ئەبو جەهل بەسەر فاتیمە بێنێت، بۆیە پێغەمبەر(ﷺ)وتاری بۆ خەڵك دا، ئەو ڕیوایەتەی خاتو عائیشە لە فەرموودەی پێشتر دا بەڵگەیە لەسەر حەقیقەتی خۆشەویستی پێغەمبەر بۆ هەردوو خاتوون ـ واتە فاتیمە و عائیشە ـ نەك وەك هەندێك کین لە دڵ بانگەشەی بۆ دەکەن[6]، پێغەمبەر (ﷺ) لە وتارەکەیدا فەرمووی: ((فاطمة بضعة مني فمن أغضبها أغضبنى)) واتە: (فاتیمە پارچە گۆشتێکە لە من هەرکەسێك ڕقی لێ دابگرێ ئەوە ڕق لەمن دادەگرێت).[7]

---

١ ـ مسند احمد (٢٧٥/٥) الدوحة النبوية، لا ٥٦.

٢ ـ الإستيعاب (٣٧٦/٤) لەستنەدەکیدا (أبو فروة الرهاوي) هێیە و لاوازخراوە. الدوحة النبوية، لا ٥٦٠.

٣ ـ مسلم رقم: ٢٤٥٠ صحيح سنن أبى داود رقم: ٥٢١٧

٤ ـ سنن أبى داود رقم: ٥٢١٧، و صححه الألباني في صحيح سنن أبي داود(٣/ ٩٧٩).

٥ ـ مسند الطيالسى (٢٥/٢) حسن صحيح.

٦ ـ أسمى المطالب في سيرة أميرالمؤمنين على بن أبي طالب(١٣٦/١).

٧ ـ البخارى رقم: ٤١٧٣.

مەنسوری کوڕی مەخرەمە(ﷺ) دەڵێ: گوێم لە پێغەمبەر بوو(ﷺ) لەسەر مینبەر فەرمووی: (تیرەی هاشمی کوڕی موغەیرە مۆڵەتم لێ داوا دەکەن بۆ مارەبڕینی کچی خۆیان لە علی، نەخێر مۆڵەتیان نادەم، مۆڵەتیان نادەم، مۆڵەتیان نادەم، مەگەر کوڕی ئەبو تالیب کچەکەی من تەڵاق بدا و کچەکەی ئەوان بخوازێت، کچەشیرنەکەم پارچەگۆشتێکە لە من هەرکەسێك دڵی ڕاگرت ئەوە دڵی منی ڕاگرت، هەرکەسێك ئازاری دا ئەوە ئازاری منی داوە)[1]، (ترمذ)یش بەسەنەدێك لە عبدالله کوڕی زوبێری دەگێڕێتەوە، علی(ﷺ) باسی کچی ئەبو جەهلی کرد، ئەم هەواڵە گەیشتە پێغەمبەر(ﷺ) بۆیە ـ فەرمووی: (فاتیمە پارچەیەکە لە من، ئازاری من دەدات ئەوەی ئازاری ئەو بدات منی شەکەتکرد هەرکەس ئەو شەکەت بکات)[2]، یەکێکی تر لە شانازیەکانی خاتوو فاتیمە گێڕانەوەکەی حاکمە بە ئیسنادێ لە بورەیدە دەفەرمووێ:خۆشەویسترین کەس لە ئافرەتان لای پێغەمبەر(ﷺ) خاتوو فاتیمە بوو، لە پیاوانیش علی بوو.[3]

لێرەدا هیچ هاودژێك لە گەڵ فەرموودەی صحیح و دامەزراوی عەمرِی کوڕی عاص نافامرێتەوە، کاتێك پرسیار لە پێغەمبەر(ﷺ) دەکرێت کێ خۆشەویسترین کەسە لای تۆ؟ دەفەرمووێ: (عائیشە) لە پیاوانیش (باوکی).[4] مەبەست لەم فەرموودەیە (والله أعلم) فاتیمە و علی خۆشەویسترین ژن و پیاوی ئال و بەیتن لای پێغەمبەر هەر سەبارەت بەم باسەشە (إبن العربی)لە ڕاڤەی ئەم فەرموودەیە دەڵێت: (خۆشەویسترین کەس لە لای پێغەمبەر(ﷺ) أبو بکرە، لە خێزانەکانیشی عائیشەیە)، وە خۆشەویسترین ژن و پیاوی ئال و بەیتیش فاتیمە و علی یە: بەم پۆلێن کردنەش فەرموودەکان ئاوێتەی یەك دەکرێن و هاو دژیەکان دەپوکێنەوە.[5]

---

١ ـ البخاري رقم: ٥٢٣.

٢ ـ فضائل الصحابة (٢/٧٥٦) رقم: ٧ إسناده صحيح.

٣ ـ المستدرك، كتاب معرفة الصحابة (٣/١٥٥) صحيح الإسناد.

٤ ـ البخاري رقم: ٤٣٥٨.

٥ ـ عارضة الأحوذي (١٣/٢٤٧، ٢٤٨)، العقيدة في اهل البيت، لا ١٣٧.

حەوتەم: ڕاستگۆیی زمان و قسە کردنی:

حاکم دەگێڕێتەوە عائیشە هەرکاتێك فاتیمەی کچی پێغەمبەر(ﷺ)ی یاد دەکەوتەوە دەی فەرموو: کەسێکم نەبینی لە فاتیمە ڕاست گۆ بێت، مەگەر کوڕەکەی نەبێت.[1] بەمە شانازێکی ئاشکرا بۆ فاتیمە تۆمار دەکرێ، عائیشەی دایکی بڕواداران وەسفی فاتیمە دەکات بەوەی: فاتیمە هاوشێوەی پێغەمبەر(ﷺ) بووە، لە شێوە و ڕوخسار و ڕێڕەو وجوانی و، هەر وەك پابەندیشی بە ڕاستگۆییەوە هەر لە شێوەی ئەو دەچوو.[2]

هەشتەم: گەورەیی فاتیمە لە دونیاو دواڕۆژدا

چەند فەرموودەیەك لە پێغەمبەری(ﷺ) ڕاست گۆ هاتوون و بەڵگەن لەسەر پایەی بەرزی فاتیمی لە دونیا و دواڕۆژدا، ترمذی لەئەنسی کوڕی مالك ڕیوایەتیکردووە ــ پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((حسبك من نساء العالمین مریم بنت آل عمران و خدیجة بنت خویلد و فاطمة بنت محمد و آسیا امرأة فرعون))، واتە: (ئەی فاتیمە بەسە بۆ تۆ یەکێکی لە نێو ژنانی جیهان دا وەکو، مەریەمی کچی عیمران، خدیجەی کچی خوەیلیدە، فاتیمەی کچی محمد، ئاسیای خێزانی فیرعەون).[3]

حاکم بە پشت بەستن بە أبو سعیدی خودری ڕیوایەتیکردووە دەڵێت پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((فاطمة سیدة نساء أهل الجنة إلا من کان سیدة نساء أهل الجنة))، واتە:(فاتیمە گەورەی ژنانی بەهەشتە تەنیا مەریمی کچی عمیران نەبێ[4])، بخاری لە باسی (شانازیەکانی فاتیمە) دەفەرمووێت پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێ: (فاطمة سَیدةُ نیساءُ اهْلِ الجنة)، واتە: (فاتیمە گەورەی ژنانی بەهەشتە).[5]

---

١ ـ المستدرك (٣/١٦٠، ١٦١)، صحیح علی شرط مسلم و وافقه الذهبی.

٢ ـ العقیدة في اهل البیت، لا ١٣٦.

٣ ـ فضائل الصحابة (٢/٢٥٥) رقم ١٣٢٥، صححه الألباني المشکاة(٣/ ٧٤٥).

٤ ـ فضائل الصحابة رقم: ١٣٣٢ ـ إسناده حسن لغیره.

٥ البخاری کتاب: فضل الصحابة (٤/٢٥٢).

نۆیەم: أبو بكر و فاتیمە لە باسی میراتی پێغەمبەردا (ﷺ):

عائیشە دەفەرمووێ: فاتیمە و عەبباس(ﷺ) بۆ داواكاری بەشە میراتی خۆیان لە پێغەمبەر(ﷺ) بۆ لای أبو بكر هاتن، داوای زەویەكەیان لە (فدك) و بەش و پشكەكەیان لە (خیبر) دەكرد، أبو بكر(ﷺ) پێ فەرموو: بەڵام من لە پێغەمبەرم(ﷺ) بیستووە دەیفەرموو: ((لا نورث ماتركنا صدقة، إنما يأكل آل محمد(ﷺ) من هذا المال)) واتە: (میرات ناگرین لەو خێرو سەدەقەی لە دوای خۆمان بە جێ دەهێڵین، بەڵكو ئال و بەیتی محمد (ﷺ) لەو ماڵە دەخۆن)[1]، لە گێڕانەوەیەكی تر أبو بكر دەفەرمووێ: هیچ كارێكم پشت گوێ نەخستووە كە پێغەمبەر(ﷺ) كردبێتی من كردمەوە ئەترسم گەر فەرمانێكی فەرامۆش كەم لاڕێ بم[2]، دووبارە عائیشە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەفەرمووێ: دوای كۆچی دوایی پێغەمبەر(ﷺ) هاوسەرەكانی ویستیان عثمانی كوڕی عەففان بۆ لای أبو بكر بنێرن سەبارەت بە میراتی پێغەمبەر(ﷺ)، عائیشە پێ ی فەرمووی ئەی لە پێغەمبەرتان(ﷺ) نەبیستوە دەیفەرموو: (لأنُورث مَاتركناصَدقَة)،[3] ئەبو هورەیرە دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (وەرەسەی من بە پارە و پول دابەش ناكرێ، ئەوەی من جێدەهێڵم بژێوی هاوسەرەكانم و خەرجی كرێكارانمە، ئائەمەیە سەدەقە)[4]، بەم شێوەیە أبو بكر(ﷺ) مامەڵەی لە گەڵ فاتیمە كرد بە پابەند بوون بە فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) هەر بۆیە أبو بكر دەی فەرموو: (سوێند بە خوا كارێكم فەرامۆش نەكردوە كە پێغەمبەرم بینیبێت ئەنجامی دابێ)[5]، دایكی حەسەنیش وازی لەم كێشمە كێشمە هێنا دوای ئەوەی أبو بكر فەرموودەی بە بەڵگە بۆ هێنایەوە و ئەم باسەی بۆ ڕوون كردوە، ئەوەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی فاتیمە ڕاستی قەبوڵ كردووە و ملكەچی فرمانی پێغەمبەر(ﷺ) بووە، شیعەكان لە چیرۆكی میراتی پێغەمبەر(ﷺ) زیادەڕەوێكی زۆریان

---

١ ـ البخاري رقم: ٦٧٢٦.

٢ ـ مسلم رقم: ١٧٥٩.

٣ ـ البخاري رقم ٦٧٣٠، مسلم رقم: ١٧٥٨.

٤ ـ البخاري رقم: ٦٧٢٩.

٥ ـ البخاري رقم: ٦٧٢٦

کردوە، ئەم باسەم لە کتێبەکەمـدا(أسمی المطالـب في سيرة أمـير المـؤمنين علـى بـن ابـي طالـب) گفتوگۆی کردووە بەجوانی کێشەی میراتم لە نێوان أبو بكر و خاتو فاتيمـەدا ڕوون کردوە تەوە.[1]

دەیەم: دڵ نەرمی و چاو پۆشی فاتیمە لە گەڵ أبو بكر(ﷺ):

چەسپاو و سەلماوە کە فاتیمە لە دوای مەسەلەی میرات لە أبو بكر ڕازیبـووە، وەفـاتی کرد و لە أبوبكر ڕازی بوو. لەشەعبی ڕیوایەتیکردوە دەڵێ: کاتێ فاتیمە(ڕەزای خـوای لێ بێت)نەخۆش کەوت أبو بکـر هـات بـۆ سـەردانی فاتیمـە و داوای مۆڵـەتی کـرد، علـی فەرمووی: ئەی فاتیمە أبو بكر داوای مۆڵەتت لێ دەکات، فاتیمە ووتی: تۆ حـەز دەکـەی بێت ؟ علی ووتی: بەڵێ، فاتیمە ڕێگـەی پێـدا و هاتـە ژوورەوە و زۆر خۆشـحاڵ بـوو لـە فاتیمە، ئینجا فەرمووی: سوێند بەخوا دەست بەرداری ماڵ و سامان و ئەهل و عەشیرەت بووم، تەنیا بۆ ڕەزامەندی خوا و پێغەمبەر و قایل بوونی ئـال و بـەیت و ئێـوەی ڕێـزدار، فاتیمە هێندە خۆشحاڵ بوو منیشی شادومان کرد[2]، ئبن و کەسیر دەڵێ: ئەم سـەنەد زۆر باش و بەهێزە بۆ پشت پێ بەستن و دیارە عامری شەعبی خۆی لە علـی بیـستویەتی یـان لە کەسێکی بیستوە لە علی بیستویەتی[3]، بەوەش تۆمـەت و تانـەی شـیعەکان پوچـەڵ دەبێتەوە کە لە سەر أبو بكريان هەڵبەستووە گوایە فاتیمە کینەی لێ داگرتووە وە تۆراوە. گەر واشمان دانا فاتیمە لە سەرەتای کارەکەدا تۆرا بووبێـت خـۆ لـە دوایـی دا تـوڕەیی و گرژی سەبارەت بە أبو بكر دەڕەوێتەوە و بە دڵێکی ڕازیبونە لە أبو بکـر سـەر دەنێتـەوە، ناشێ و ناکرێ کەسێکی ڕاستگۆ لە خۆشەویستی فاتیمـە ڕازی نـەبێت لێـی[4]، ئەمـەش لەگەڵ فەرموودەکەی عائیشە تێك ناگیرێ (تەنیا ئالی محمد لـەم سـەرمایە دەخـۆن، مـن هیچ گۆڕانێك لە خێراتی پێغەمبەر دا ناکەم، چۆن هـاتووە هـەروا دەیبـەم بـەڕێوە. مـن هاوسەرەکانی پێغەمبەرم بەم شێوە فێر کردن بۆیە أبو بكر ڕێگـای نـەدا هـیچ بـدرێ بـە

---

١ ـ أسمى المطالب في سيرة أمير المؤمنين على بن ابي طالب (١٩٩/١).

٢ ـ سنن الكُبرى للبيهقي (٣٠١/٦).

٣ ـ البداية و االنهاية (٢٥٣/٥).

٤ ـ الإنتصار الصحب و الأل، لا ٤٣٤.

فاتیمە، سەبارەت بەم کارە فاتیمە تورە بوو تاکو مردن قسەی لە گەڵ أبو بکر نـەکرد)[1]، ئەمە بە گوێرەی زانیاری عائیشە ڕیوایەتی شەعبی زانیاری زیاتر دەدات، چونکە أبو بکر دواتر قسەی لە گەڵ کردوە و فاتیمە خۆشحاڵی خۆی بۆ أبو بکر دەربڕیـوە، عائیـشە ئـەم کارە ڕەتدەکاتەوە شەعبی چەسپاوی دەکـات، شـتێکی بەڵگـە نەویـستە لـە لای زانایـان ووتەی چەسپاو لە پێش ووتەی ڕەتکراو دایە لەبـەر ئـەوەی نیـشانەی چەسـپاو دەسـتەبەر دەبێت، بەبێ زانیاری ڕەتکار، بە تایبەت لەم باسەدا، سەردانی أبو بکر بۆ لای فاتیمە لـە کاتی نەخۆشی دا ڕووداوێکی هێندە گرنگ و گەورە نیە تاکو لە نێو خەڵك تەشەنە بکـات و هەموو کەس پێوە ئاگادار بن، بەڵکو کارێکی سادەو ساکارە و کەسێکیش نـەی بینێـت لێی بێ ئاگا دەبێت، بۆیە زۆر گرنگی نەدراوە بە هێنان و بردنی ئەم باسە لە نێـو خـەڵك، ئەوەی زانایان باسیانکردوە ئەوەیە فاتیمە خودا لێ ڕازیبێت لەگەڵ أبو بکر(ﷺ) بە هـیچ شێوەیەك قسەی نەبڕیوە، چونکە نهێنی پێغەمبەر(ﷺ) لە بارەی دروست نـەبوونی زیـاتر لە سێ ڕۆژ قسە نەکردنی موسڵمانان لەگەڵ یەکدا دیار و بەرچـاوە، بـەڵام ئـەو ماوەیـەی قسەی لەگەڵ نەکردوە لەبەر بێ پێویستی بووە.[2]

قورتوبی لە بارەی ڕاڤەی فەرموودەکەی عائیشە وە دەڵێ: فاتیمە (خودا لێ ڕازیبێـت) بە أبو بکر(ﷺ) نەدە گەشت لە بەر سەر قاڵی بە کۆچی دوایی باوکی و هـۆگر بـووی بـە گۆشەی ماڵـەوە، کەچـی ڕاوی ئەمـەی بـە عـاجز بـوون لێکداوەتـەوە. پێغەمبـەر(ﷺ) دەفەرمووێ: (لایحل لِمُسلِم أنْ یهجُرَ أخاه فوق ثـلاثٍ)، واتە: (دورست نیـە لـە سـێ ڕۆژان زیاتر قسە لەگەڵ یەکدی نەکەن) لە کاتێکدا فاتیمە لـە هـەموو کـەس زیـاتر شـارەزایی حـەڵاڵ و حـەڕام بـووە، دوور تـرین کـەس بـوو لـە سـەر پێـچی فەرمانـەکانی پێغەمبەر(ﷺ)نەکردوو، چۆن وانابێت کە پارچـەیەکە لـە پێغەمبـەری خـودا(ﷺ)، کـە خاتوون و گەورەی هەموو ژنانی ئەهلی بەهەشتە[3].

---

١ ـ البخاری رقم: ٤٢٤، رقم: ١٧٥.

٢ ـ الإنتصار للصحب والآل، لا ٤٣٤.

٣ ـ المفهم (٧٣/١٢).

فاتیمه خەریکی حوزن هەڵکێشان بووه به له دەستدانی ڕێزدار ترین دروستکراوی خوا، ئەو ناخۆشیه کوشندەیەی که هەموو ناخۆشیەکان له بەرامبەری بچوك دەبنەوه، هەروەك فاتیمه سەرقاڵی نەخۆشیەکەی بوو له نێو پێخەفەکەی هەڵکوڕمأبوو که له هەموو کار و بارێکی دەرەوه بێ ئاگای کردبوو. هەتا له دیداری أبو بکریش بێ بەش بوو. ئەمیش خەلیفەی موسڵمانانه و هەموو چرکه ساتێك به مشوری ئومەت و جەنگی هەڵگەڕاوەکان و کار و باری ترەوه سەر قاڵه، هەروەك فاتیمه دەرکی به نزیکی و پەیوەستی کردبوو به پێغەمبەری خوا پێغەمبەریش هەواڵی ئەوەی پێدا بوو کەتۆ یەکەم کەسی له ئەهلی من به من دەگەی[1]، توخودا کەس بەوێنەیه هەواڵی پێدرابێ چۆن بیر له کاری دونیا دەکاتەوه، ئای چەنده جوانه ووتەی (ملهەب) که له عەینی گواستۆتەوەو دەڵێ: هیچ کەسێك ڕیوایەتی نەکردووه هەردووکیان به یەك گەیشتبن و سەلامیان لەیەکتر نەکردبێ، بەڵکو قسه ڕاست فاتیمەی هۆگری ماڵەوه بووه ڕاویش به تووڕەبوون و ترازانی ڕاڤەکردووه[2] ئەوەی ئەم باسه ڕوون دەکاتەوه زیارەتی أبو بکره بۆ لای فاتیمه و دڵخۆشی ڕەزامەندی دەربڕینیەتی بۆی. وەك له پێشەوه ڕابورد.

یازدەم: کۆچی دوایی خاتوو فاتیمه(ڕەزای خوای لێ بێت):

ئەوەی کەبەڵگەیه بۆ ئەو پەیوەندیه گەرم و گوڕ و تۆکمەیەی نێوان خاتوو فاتیمه و ئەبو بکری سدیق، ئەسمای کچی عومەیسی هاوسەری أبو بکری سدیقه که دەبێته پەرستاری خاتوو فاتیمه له نەخۆشی گیانەلادا، هەر لەگەڵی دا ئەمێنێتەوه تا دوا هەناسه هەڵکێشانی و دواتر بەشداری شۆردن و بەخاك سپاردنی له دوا مەنزڵگه دەکات، علی خۆی چاودێری نەخۆشیەکەی فاتیمه دەکرد و هەر خۆشی ئەسمای به پەرستار دەست نیشان کرد، فاتیمه لەسەره مەرگ بۆ چۆنیەتی کفن و دفن و ناشتنی ئەسمای ڕاسپارد و ئەسماش به ئەرکی ڕاسپارده هەستا.[3]

---

١ ـ مسلم رقم: ٢٤٥.

٢ ـ أبا طيل يجب ان تُمحى من التأريخ، لا ١٠٨

٣ ـ الشيعة و اهل البيت، لا ٧٧.

خاتوو فاتیمە بە ئەسمای ووت: من پێم ناخۆشە کە ئافرەت دەخرێتە دوتویی پۆشاکێك و بەمەش دەپێچرێ ئەسما ووتی: ئەی کچی پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەتەوێت شتێکت نیشان بدەم من لە حەبەشە بینیومە چەند لقە درەختێکی تەڕ لار دەکەنەوە پاشان بەرگێکی بەسەردا دێنن، فاتیمە ووتی: ئای چەندە جوان و نەخشە سازە ئەوکارە، ژن و پیا و بەم هۆیە لێك جیادەکرێتەوە و دەناسرێت.(١)

لە إبن و عەبدولبەرەوە دەڵێ: فاتیمە(ڕەزای خوای لێ بێت) یەکەم کەسبوو لە ئیسلام بە تأبووت داپۆشرا، پاشان زەینەبی کچی جەحش. أبو بکریش هەمیشە لە پەیوەندی بوو لە گەڵ علی بۆ پرسینی نەخۆشیەکەی فاتیمە(ڕەزای خوای لێ بێت)، بە پێچەوانەی گومانی هەندێ خەڵك، دوای ئەوەی فاتیمە نەخۆش کەوت علی سەرقاڵی ئەنجامدانی نوێژە فەرزەکانی بوو لە مزگەوت دوای تەواو بوون أبو بکر و عمر لە بارەی نەخۆشیەکەی فاتیمەیان لە علی(ﷺ) پرسی، لە لایەکی تر أبو بکر(ﷺ) لە ئەسمای هاوسەری دەپرسی کەپارێزگارو پەرستاری حەقیقی فاتیمە بوو. ئەم ڕۆژەی فاتیمە بەخاك سپاردرا مەدینە پڕ بوو لە شیوەن و گریانی پیاو و ژن، خەڵك هەمووی مەد هۆش مابوو، ئەتووت ڕۆژی ناشتنی پێغەمبەرە (ﷺ)، أبو بکر و عمر دڵناوایی عەلیان(ﷺ) ئەدایەوە پێیان دەووت: ئەی باوکی حسن لە پێش ئێمە نوێژ لەسەر کچە نازدارەکەی پێغەمبەر مەکە و بەنوێژ پێشمان مەکەوە.(٢)

وەفاتی فاتیمە لە شەوی سێ شەممە بوو کە هاوکاتبوو لەگەڵ سێ یەم ڕۆژی ڕەمەزانساڵی یازدەمی کۆچی، لە مالیکی کوڕی جعفری کوڕی محمد لە باوکی و ئەویش لە باپیری علی کوڕی حوسەین ڕیوایەتیکردووە دەڵێ: فاتیمە(ڕەزای خوای لێ بێت) لە ماوەی نێوان مەغریب و عیشا کۆچی دوایی کرد أبو بکرو عمر و عثمان و زوبەیر و عبدالرحمنی کوڕی عەوف ئامادەی گیان سپاردنەکەی بوون ـ فاتیمە(ڕەزای خوای لێ بێت) ئامادەکرا بۆ نوێژ لەسەر کردن ـ علی(ﷺ) ووتی: ئەی أبو بکر فەرموو پێش کەوە أبو بکر فەرمووی تۆ

---

١ ـ الإستيعاب (٤/٣٧٨).

٢ ـ الشيعة و أهل البيت ص. ٧٧، كتاب: سليم بن قيس، لا ٢٥٥.

پێش کەوە ئەی باوکی حسن دواتر علی فەرمووی سوێند بەخوا ئەی أبو بکر غەیری تۆ کەس نوێژی لەسەر ناکات، بۆیە أبو بکر نوێژی لەسەر کرد و بەشەو بە خاکیان سپارد، لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە أبو بکر نوێژی لەسەر فاتیمە کرد چوار الله أکبری (تەکبیرە)کرد[1]، لە ڕیوایەتی موسلیم هاتووە، کە علی نوێژی لە سەر کردووە ئەمەش ڕیوایەتێکی ڕاست و ڕاجیحە.[2]

ئەوەش لە هەندێك پەڕاوی شیعەکان دا هاتووە گوایە فاتیمە وەسیەتی بە علی کرد کە هیچ کەسێ لەو کەسانەی ستەمیان لێ کردوە و مافیان پێشێل کردوە بە هیچ شێوەیەك لە سەر گۆڕی ڕانەوەستن، چونکە ئەوانە دوژمنی خۆی و باوکین، ئەمەش یەکێکە لە هەڵبەستراوە پوچەڵەکان و، جێگەی ڕاستی و متمانە نین، هەروەك خاوەن کتێبی ژیاننامەی حەسەنی کوڕی علی (حياة الإمام الحسن بن علي)باسی کردون.[3]

(محمد إقبال)یش کۆمەڵە هەڵبەستێکی شیرین و ناسکی لە سەر خاتوو فاتیمە(ڕەزای خوای لێ بێت) ووتوە:

نسبُ المسيح بَنَى لمريم سيرةً	بقيت على طول المدى ذكراها
والمجد يشرف في ثلاث مطالع	في مهد فاطمة فما أعلاها
هي بنت من هي زوج من هي أم من	من ذا يداني في الفخار أباها
هي ومضة من نور عين المصطفى	هادي الشعوب إذا تروم هداها
من أيقظ الفطر النيام بروحه	وكانه بعد البلى أحياها
وأعاد تأريخ الحياة جديدة	مثل العرائس في جديد حلاها
هي أسوة للأمهات وقدوة	يترسم القمر المنير خطاها
جعلت من الصبر الجميل غذاءها	ورأت رضا الزوج الكريم رضاها

١ ـ المختصر من كتاب الموافقة، لا ٦٨ في سنده ضعف.

٢ ـ مسلم رقم: ١٧٥٩.

٣ ـ حياة الإمام الحسن بن علي، باقر القرشي (١/١٦٤).

واتە: ڕەچەڵەکی مەسیحی کوڕی مەریەم ژیاننامەیەکی دروست کرد بەدرێژایی سەردەمەکانی باسی هەبێت، شکۆی لە سێ شوێنەوە هەڵدێ، کە لە لانکەی فاتیمە دایە، کە کچی پێغەمبەر(ﷺ)و خێزانی علی(رضي الله عنه)و دایکی حسن و حوسەینی خاوەن شانازیین، دڵۆپێکی ڕوناکی چاوی پێغەمبەر(رضي الله عنه) ڕێنیشاندەری گەلان و هیدایەت دەرێتی، پێغەمبەری بەگیانی خۆی جیهانی لەخەو ڕاپەڕاند و لەدوای ماندوبوون و نزیکی لە نێو چوون زیندووی کردەوەو، مێژوویەکی نوێ ی بۆ ژیان هێنایەوە وەکو چۆن بوك لە مانگی هەنگوینی و شەوی تامەزرۆییدابێ، بەڕاستی فاتیمە پێشەوا و پێشەنگی دایکانەو مانگی ڕوناکیش هەنگاوەکانی دەکێشێ، فاتیمە ئارامگری و جوانی کردە خۆراك ڕەزامەندی مێردە بەڕێزەکەشی بەچاو بینی.

تا دەڵێ:

لولا وقوفي عند شرع المصطفى	وحدود شرعته ونحن فداهـــا
لمضيت للتطواف حول ضريحها	وغمرت بالقبلات طيب ثراهـا

واتە: گەرسنوری شەرعی ئیسلام و پەیامەکەی پێغەمبەر(ﷺ) نەدەبوو کە خۆمانی لەپێناودا فیدا دەکەین، ئەوە بەدەوری گڵکۆکەیدا ئەسوڕێنەوەو لە ماچی خۆڵەکەیدا خۆمم نقوم دەکرد.

باسی سێ یەم

پلە و پایەی حسن لە لای باپیری خۆشەویستی مصطفی (ﷺ):

موژدە پێدانی پێغەمبەر(ﷺ)بەلە دایك بوونی حسن زۆر گەورە بوو، پێغەمبەر(ﷺ) لە باوەشی ئەکرد و یاری و گەمەی لەتەك ئەکرد، بانگی دەکرد بۆ ئەوەی بەسەر سینگی هەڵزنێ و یاری لەگەڵ بکات، حسن لەماڵ و پێغەمبەر(ﷺ)گەشە و نمای کرد، لە ساتی بوونیەوە تا نێو جەوانی پێغەمبە(ﷺ) چاودێری دەکرد، تایبەت حسن شێوەی پێغەمبەر(ﷺ)دەکرد لە ڕەنگ و ڕوخساری، حسن لەو پلەو پایە گەورە و ڕێز و نەوازشە بەرزەی باپیری (ﷺ) چێژی وەر دەگرت، ئەمە تەنیا لەبەر ئەوە نەبوو کەنەوەی

پێغەمبەر(ﷺ) بوو بەس، بەڵکو حسن کۆمەڵێ خەسڵەتی جوان و ئاکاری بەرز و ملکەچی و بەخشندەی تێدا هەڵکەوتبوو [1]، ئەمەی خوارەوەش هەندێك لە و فەرموودە و هەڵوێستانەن کە پلەو پایەی حسن لە لایەن باپیریەوە (ﷺ) دەردەکەوێ.

یەکەم: خۆشەویستی و بەزەیی پێغەمبەر(ﷺ) بۆ حسن و گاڵتەکردن لە گەڵیدا:

١- ئەبو هورەیرەوە دەڵێ: پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووێ: ((مَنْ أحب الحسن والحسين فقد أحبني ومن أبغضها فقد أبضني))، واتە: (هەر کەسێك حسن و حسینی خۆشویستوە ئەوە منی خۆشویست، وە هەر کەسێ ڕقی لیان بۆوە، ئەوە ڕقی لەمن بۆتەوە). [2]

٢- عبدالله کوڕی مەسعود دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ)نوێژی دەکرد، حسن و حسین لەسەر پشتی دانیشتبوون، خەڵك دووریان خستنەوە پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (وازیان لێ بێنن بە دایك و باوکەوە بە فیدایان بم، هەرکەسێ منی خۆشدەوێت با ئەو دوو منداڵەی خۆشبوێ). [3]

٣- ئەبو هورەیرە دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) بە حەسەنی فەرموو: ((اللهم إني أحبه، فاحبه وأحب من يحبه)) واتە: (ئەی پەروەردگارە من خۆشم دەوێت تۆش خۆشت بوێت، وە ئەو کەسەشتم خۆش ئەوێت کە خۆشی دەوێت) [4] ئەبو هورەیرە دەڵێت: هەرکاتێ دەمدیت چاوەکانم فرمێسکیان دەباراند. [5]

٤- لە بەڕائی کوڕی عازبەوە دەڵێت: حەسەنی کوڕی عەلیم بینی لەسەر شانی پێغەمبەر(ﷺ)، دەیفەرموو (خوایە من خۆشم دەوێت تۆش خۆشت بووێ). [6]

---

١ ـ الحسن بن على سيرته دوره السياسي والإداري، فتيخان كردى، لا ٤٥، الدوحة النبوية الشريفة٧٢.

٢ ـ سنن النسائي رقم: ٨١٦٨ قام الشيخ عثمان الخميسى بتخريج الحديث و حكم درجته بأنه حسن لذاته في رسالته أحاديث شأن السبطين لا ٣١٢.

٣ ـ أحاديث بشأن السبطين،ص ٢٩٣ عثمان الخميس، حديث حسن.

٤ ـ مسند أحمد (٢/٢٤٩، ٣٣١) سنده صحيح.

٥ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ٧٤.

٦ ـ مسلم رقم: ٢٤٢٢.

٥- له علی(رضي الله عنه) ڕیوایەت کراوه، پێغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) حسن و حسینی لە نێو دەست گرتبوون دەیفەرموو: ((من أحبني وأحب هذين و أباهما وأمهما كان معي درجتي في يوم القيامة)) واتە: (هەر کەسێ من و ئەو دوو کوڕە و دایکی و باوکی ئەو دوو کوڕەی خۆشدەوێت ئەوە لە ڕۆژی قیامەت لە پلەی من دایە) ئەحمەد و ترمذی ئەم فەرموودەیان ڕیوایەتکردوە ووتی: (لەگەڵ منە لە بەهەشت) فەرموودەیەکی غەریبە.[1]

٦- یەعلای کوڕی مەڕە دەڵێت: حسن و حسین پێش برکێیان دەکرد بۆ لای پێغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) یەکیان پێش ئەوی تر کەوت و، دەستی خستە گەردەن و بەزگیەوە گوشی، جارێك ئەوی ماچ دەکرد و جارێکی تر ئەویتر، پاشان فەرمووی: (من ئەو دوو ڕۆڵەم خۆشدەوێت دەی ئێوەش خۆشتان بووێ ـ، ئەی خەڵکینە: (منداڵ ترسنۆك و چاو چنۆکەرە)).[2]

٧- لە ئیسرائیلەوە ڕیوایەتکراوە دەڵێت: لە پێغەمبەرم(صلى الله عليه وسلم) بیست دەیفەرموو: هەر کەسێك حسن و حسینی خۆشبووێ ئەوە منی خۆش دەوێت، وە هەر کەسێ ڕقیان لێ دابگرێت ڕقی لەمن داگرتووە.[3]

٨- زووهێری کوڕی ئەقمەڕ دەڵێت: پیاوێکی (أزدس)ووتی: گوێم لە پێغەمبەر بوو (صلى الله عليه وسلم) بە حەسەنی دەفەرموو: (هەرکەسێ دەیەوێت منی خۆش بووێت با حەسەنی خۆش بووێ، ئەم قسەیە با(حاضر) بە (غائب)ی ڕابگەیێنێ) ئەگەر لەبەر شکۆی پێغەمبەر نەبوایە بۆم باس نەدەکردن.[4]

---

١ ـ مسند أحمد (١/٧٧) سنن الترمذى رقم: ٣٧٣٤، سير أعلام النبلاء(٣/ ٢٥٤)، پاشان ودەڵێ: ئیسنادەکەی (ضعيف)ە، مەتنەکەشی (منكر)ەو لە میزان هیناویەتی(٣/١١٧).

٢ ـ مسند أحمد (٤/١٧٢) سنن إبن ماجة رقم: (٣٦٦٦) في الأدب، (البوصيري)یش لة (الزوائد)دا دەڵێ: ئیسنادەکەی(صحيح)ە، ڕاوییەکانیش(ثقات)ن، بڕاوانە: سير أعلام النبلاء(٣/٢٥٥).

٣ ـ ذخائر العقب في مناقب ذوى القربى، لا ٢١٥المسند (٥/٢٨٨).

٤ ـ للمستدرك (٣/١٧٣ـ١٧٤)، سير أعلام النبلاء (٣/٢٥٣، ٢٥٤)، إسناده صحيح.

٩- ئوسامەی کوڕی زەید دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ) گرتمی لەسەر ڕانێکی خۆی دایناو و حەسەنیشی لەسەر ڕانەکەی تر دانا فەرمووی: ((اللهم أرحمهما فرحمهما)) واتە: (خوایە من بەزەیم بەهەردوکیان دێتەوە تۆش بەزییان پێبکە).[1]

١٠ ـ ئەبو هورەیرە دەڵێت: ئەقرەعی کوڕی حابیس هاتە لای پێغەمبەر(ﷺ) بینی حسن ماچ دەکات وتی: ئەوە ماچی دەکەی، دەنا من دەمندالّم هەیە هیچیشیانم ماچ نەکردوە پێغەمبەر(ﷺ)فەرمووی: (هەر کەسێ بەزەیی بە خەڵك دا نێتەوە بەزەیی پێناکرێت).[2]

١١- معاویەی کوڕی ئەبو سوفیان دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) زمانی و لێوەکانی حەسەنی دەمژی، ئازار و سزا بەزمان و لێوانێك ناگەن، کە پێغەمبەر(ﷺ) هەڵیمژیوون،[3] ڕیوایەتی معاویە بۆ ئەم فەرموودەیە بەڵگەیە لەسەر خۆشویستنی حسن.

١٢- ئەبو هورەیرە: لە ڕێگاو بانەکانی مەدینە چەند جارێك بە حسن گەیشتووە پێی ووتووە زگت ڕوتکەوە ـ بەدایك و باوکەوە بە فیدات بم ـ تاکو ئەو شوێنە ماچ کەم کە پێغەمبەرم بینیوە ماچی کردوە. حەسەنیش زگی خۆی ڕوتدەکردەوە، ئەبو هورەیرەش ناوکی ماچ دەکرد.[4]

١٣- عیکرمە لە ئیبن عباس ڕیوایەتی کردوە دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) حەسەنی کوڕی علی لەسەر شانی هەڵگرتبوو پیاوێك ووتی: باشترین سوارت هەیە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموو: (ئەویش باشترین سوارچاکە).[5]

١٤- لە (أبی الزبیر)ەوە ئەویش لەجابرەوە دەڵێ: چووم بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) بینیم لەسەر دەست و چۆکەکانی وەستابوو. حسن و حسین لەسەر پشتی خشکە خشکیان دەکرد ـ پێغەمبەریش دەیفەرموو: (باشترین وشتر وشتری ئێوەیە باشترین ساریش ئێوەیەن).[1]

---

١ ـ الإحسان في تقريب صحيح إبن حبان (١٥/٤١٥)، ذخائر العقب في مناقب ذوى القربى ص٢١٦.

٢ ـ مسلم رقم: ٢٣١٨.

٣ ـ مسند أحمد (٤/٩٣)، إسناده صحيح، سير أعلام النبلاء (٣/٢٥٩)

٤ ـ المستدرك (٣/١٦٣) و صححه الحاكم و وافقه الذهبي.

٥ ـ الشريعة للآجري (٥٢١٦٠) إسناده ضعيف.

١٥- ئەبو هورەیرە دەڵێت: ئێمە لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) نوێژمان دەکرد، کاتێك کڕنووشی دەبرد حسن و حسین دەچونە سەر پشتی، کاتێك بەرز دەبۆوە لەسەر زەوی دای دەنان، کاتێك دەگەڕایەوە بۆ کڕنووش بەهەمان شێوە دەگەڕانەوە بۆسەر پشتی تاکو نوێژەکەی تەواو دەکرد. [٢]

١٦- إبن بەریدە لەباوکی یەوە ڕیوایەتکراوە دەڵێت: پێغەمبەر ووتاری دەدا لە پڕێك حسن و حسین دەرکەوتن دوو کراسی سۆریان پۆشی بوو، هەنسکیان دەبرد، پێغەمبەر لەسەر مینبەرەکەی دابەزی بەرزی کردنەوە بۆ لای خۆی، فەرمووی: خواگەورە دەفەرموێ: ﴿إنما أموالكم وَ أولادكم فتنة﴾[التغابن: ١٥]، کاتێك تەماشەی ئەو دوو منداڵەم کرد دەڕۆن و هەڵدە بەزن ئارامم نەماوو قسەم بڕی و بۆلای خۆم هێنان. [٣]

١٧- ئەبو هورەیرە ڕیوایەتی کردوە دەڵێ: لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) ڕۆژێك دەرچووین قسەمان لەگەڵ یەکتردا نەکرد تاکو گەیشتینە بازاڕی – بەنو قەینیقاع لە وێشەوە بۆماڵی فاتیمە ووتی: (کوا منداڵە بچکۆلانەکە کوا منداڵە بچکۆلانەکە) واتە (حسن) وامزانی فاتیمە پەنهانی کردووە بۆ ئەوەی بیشواو ملوانکەکەی لەمل کات زۆری پێنەچوو بە غاردان هات و ئەو دوو دۆستە یەکتریان بەسۆزەوە گوشی. [٤]

١٨- سلمەی کوڕی ئەکوەع دەڵێت: جڵەوی ئێسترە گەورەکەی پێغەمبەرم(ﷺ) ڕائەکێشا تاکو ماڵی پێغەمبەر(ﷺ) یەکیان لە پێش و ئەویتریش لە پشتەوە بوو. [٥]

لەم ڕەوشتە جوانەوە باوك و دایك با فێری خۆشەویستی بن و سۆز و میهرەبانی بۆ ڕۆڵەکانیان دەبڕن، لە فەر موودەکانی پێغەمبەر(ﷺ) سەبارەت بە خۆشەویستی حسن و بەزەیی پێداهاتنی گەمەو گاڵتە ئەنجام دان لەتەکی چەند شتێ:مان بۆ ڕوون دەبێتەوە.

---

١ ـ الشريعة للآجري ـ (٥٢١٦٠) فەرموودەیەکی (ضعيف)«، إسناده ضعيف فيه مسروح أبو شهاب: تكلم فيه، قال العقيلي: لايتابع عليه ـ أي على هذا الحديث ـ وقال: إبن أبي حاتم: سالت أبي عن مسروح و عرضت عليه بعض حديثه فقال: يحتاج إلى التوبة من حديث باطل رواه عن الثوري. وقال إبن حبان: لايجوز الإحتجاج بخبره لمخالفته الإثبات في كل مايروي. المجروحين(١٩/٣)، الميزان(٩٧/٤).

٢ ـ الشريعة (٢١٦١/٥) إسناد ضعيف، سيد محمد بن عيسى إبن حيان المدائني قال: الدار المتروك قطني ضعيف.

٣ ـ الشريعة لِأجري (٢١٦٢/٥).

٤ ـ مسلم (١٨٨٢/٤ـ١٨٨٣).

٥ ـ مسلم رقم: (٢٤٢٣).

ئەمە ئاماژەیەکی ڕونیشە بە ڕێنوێنی پێغەمبەر(ﷺ) بۆ موسڵمانان لە چۆنیەتی دروستکردن و بنیادنانی دەرونی منداڵ. هەروەها وڵامدانەوەی پرسیارێکی گرنگیشە ئایە چۆن بنیادی سۆزی منداڵ بنێن؟ چۆن مافەکانی بۆ دەستەبەر کەین بۆ ئەوەی ببێتە مرۆڤێکی خاوەن داهاتووە ؟ فەرموودەکانی پێغەمبەر(ﷺ) ئاماژە بە کۆمەڵێ بنچینەو بنەمایان کردوە کە لە ئەنجامی پیادە کردنیان لەسەر ڕۆشنایی و چاو ساغی ڕێگە دەگرین.

أ- یەکەم بنچینەی سۆزداری: ماچکرن و بەزەیی هاتنەوە بە منداڵ.

بێگومان ماچ کردن ڕۆڵێکی کارا دەبینێت لە جولاندنی هەستو سۆزی منداڵ، هەروەك ڕۆڵی باڵا دەبینێت لە دامرکانەوە و هێور کردنەوەی تەوژمی گریان، پەیوەندیەکی بەهێز و تۆکمەش دروست دەکات لە نێوان بچوك و گەورە، بەڵگەشە بۆ بەزەیی نواندنی دڵ و دەرون بۆ منداڵی تازە پێگەیشتوو، بێ فیزی گەورەش دەردەخات بۆ بچوك، ڕۆشناییێکی پڕشنگ داریشە هەست و نەستی منداڵ جوان و قەشەنگ دەکات، دڵی خۆش دەکات و هەڵسوکەوتی لەگەڵ دەوروبەری زیاتر دەکات ئائەمەیە ڕێبازی چەسپاوی سەرەتاو و کۆتایی پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ منداڵاندا[1]، بەزەیی و میهرەبانی نواندن خەسڵەتێکی پێغەمبەرا یەتی محمدە(ﷺ)، دەروازەیەکیشە بۆ چوون بۆ بەهەشت و حەساوە بوون بە ڕەزامەندی خوا.

ب- بنچینەی دووەم: گاڵتە و یاری لەگەڵ منداڵ.

هەندێ فەرموودەمان ڕوون کردەوە بەڵگە بوون لەسەریاریکدنی پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ منداڵان، کۆمەڵە وانە و ئامۆژگاریەك لەم فەرموودانەی پێغەمبەر (ﷺ) وەردەگرین کەلەسەر گەمە و گەپ لەگەڵ منداڵاندا هاتوون، جارێك بە هەڵگرتن و جارێکی تر بە خەندە و پێکەنین لە گەڵیاندا... بۆیە هاوەڵان ڕێبازی پێغەمبەریان گرتبوو پێشبڕکیان دەکرد لەسەر گەمەو گاڵتە لەگەڵ منداڵەکانیان و دانانیان لە مەنزڵی خۆیان، هەڵزنین و خلیسکانیان پێ کردوون، عمر دەفەرمووێ: پێویستە پیاو لە نێو کەس و کاریدا وەك

---

١ ـ منهج التربية الإسلامية للطفل لا ١٧٩.

منداڵ بژیێت، واتە: لە هۆگری و دڵخۆشی و ساکاری و یاری لەگەڵ منداڵەکانیدا. وەك ئاشکراشە پێغەمبەر گاڵتەی لەگەڵ حسن و حسین دا کردووە. بەم گەمە و گەپە پێغەمبەر (ﷺ) هەڵسوکەوتی لە گەڵ منداڵاندا کردوە و بەو سۆزە ڕاست و پاکە گیان و دەروونی خۆراك داوون. دوور لە هەموو وشکی و دڵڕەقی و ماف پێشێل کردنێك.[1]

ج- بنچینە سێ یەم: دیاری و بەخشین

بەگشتی دیاری شوێنەوارێکی و بەهێز لە دڵی مرۆڤدا جێدەهێڵێ، لە دڵی منداڵاندا کاریگەری زیاتر دەکات. پێغەمبەر (ﷺ) کاریگەری ئەو پایە بە هێزەمان بۆ ڕووندەکاتەوە سەبارەت بە دروست کردنی سۆزی منداڵ و جوڵاندن و ئاراستەکردن و پاکردنەوەی لە هەموو ناتەواویەك. بەر لە ئێستا ئاماژەمان بەو کارەی پێغەمبەر(ﷺ) کرد، لەگەڵ کچە پوری حسندا کردی، دەکاتە ئەمامەی کچی عاص و زەینەب، عائیشە دەڵێ: نەجاشی خشڵێکی بەخشی بە پێغەمبەر(ﷺ)، گوستیلەیەکی زێڕی تێدا بوو، پێغەمبەر(ﷺ) وەری گرت و بە دیاری نارد بۆ ئەمامەی کچی زەینەب ئینجا فەرمووی: (ئەی کچەکەم بەمە خۆت بڕازێنەوە).[2]

ح- بنچینەی چوارەم: دەست هێنان بە سەری منداڵدا:

پێغەمبەر(ﷺ) بەدەست هێنان بەسەری منداڵدا هەست و سۆزی دەجوڵاندن، بەمەش هەستیان بە خۆشی ڕەحم و میهرەبانی و خۆشەویستی دەکرد و دەرکیان بە بوونی خۆیان دەکرد وە خۆشەویستی و گرنگی گەورەکانیشیان پەی پێدەبرد. موسعەبی کوڕی عبداللە دەڵێ: عبداللە کوڕی سەعلەبە چوار ساڵ پێش کۆچی لە دایك بوو هێنایان بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) دەستی پیرۆزی هێنا بە سەر دەم و چاوی و لە فەتحی مەککەش دوعای بۆ کرد، پێغەمبەر(ﷺ) وەفاتی کرد ئەو چواردە ساڵانە بوو.[3]

---

١ ـ منهج التربية النبوية لا ١٨٤.

٢ ـ سنن إبن ماجه رقم: ٣٦٤٤، الدوحة النبوية الشريفة، لا ٤٣.

٣ ـ مستدرك الحاكم (٣٧٩/٣).

ج- بنچینەی پێنجەم: جوان پێشوازی کردنی منداڵ:

سازدانی لیقا لەگەڵ منداڵ پڕ بایەخە، بە تایبەت چرکە ساتەکانی لیقای یەکەم، ئەگەر لیقای جوان و بەهادار بوو، منداڵ هەوڵی قسە و وڵامت لە گەڵ دەدات، دڵی خۆی واڵا دەکات و هەستەکانی دەر دەخات، قەیران و تەنگەژەکانی دەخاتە ڕوو، خەون و خولیاکانی دەدرکێنێت، ئەمانەش بە دڵخۆشی پێشوازی کردنی منداڵ و دەربڕینی سۆزو شادمانی و یاری کردن لەگەڵی هەموو فەراهەم دێت،[1] عبداللە کوڕی جعفر دەڵێت: پێغەمبەر کاتێك لە سەفەر دەگەڕایەوە سەرەتا خۆی دەگەیاندە منداڵانی ئاڵ و بەیت، جارێك لەسەفەر دەگەڕایەوە بەمن گەشت و لە نێو هەردوو دەستی گرتم، پاشان یەك لە کوڕەکانی فاتیمەی لە پشت خۆی سوار کرد، سێ کەس بە سواری یەك وڵاغ چووین بۆ نێو مەدینە.[2]

س- بنچینەی شەشەم: پرسیار کردن و بە سەرکردنەوەی منداڵ و پرسیار.

زۆر جار منداڵ لە کوچە و کۆڵانان وێڵ و سەر گەردان دەبێت، ئەگەر دایك و باوك گرنگی بە کاروباری منداڵ بدەن و هۆشیاری خێرا لە سەر ناڵەباریەکانی دەرکەن، ئەوە زوو بە زوو شوێن هەنگاوەکانی منداڵ هەڵدە گرین و بەدۆخی ئاگا دەبین ـ بەپێچەوانەش کاری سلبی لێ دەکەوێتەوە ـ ئەو خێرا بە دواداچوونە ڕۆڵێکی گەورە دەگێڕێ لەسەر دەروونی منداڵ، کەمتەرخەمیش مەینەت و ئازار و گریانەکانی خەست تر دەکات و سزا و نە خۆشیەکانی دەرونیش توند و بە هێز تر دەبن لە سەری، هەر لە بەر ئەوەیە پێغەمبەر(ﷺ) دەست و بردی دەکرد لە مبارە و فەرمانیشی بە هاوەڵان دەکرد هاوکاری بکەن لە بەدواداچوون و گەڕان بە دوای حسن و حسین دا.[3]

(الطبري)لە سەلمان ڕیوایەتیکردوەو دەڵێت: ئێمە لە دەوری پێغەمبەر (ﷺ)گرد بووبووین لە پڕێك (أم أيمن) دەرکەوت و ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا حسن و حسین وونبون

---

١ ـ منهج التربية النبوية للطفل، لا ١٨٥.

٢ ـ مسلم رقم: ٢٤٢٨، سير أعلام النبلاء (٤٥٨/٣).

٣ ـ منهج التربية النبوية للطفل، لا ١٨٦.

کاتی ئێوارە بوو پێغەمبەر(ﷺ)فەرمووی: ((هەستن بە دوای کورەکانم دا بگەڕێن)) هەر یەکەو ڕێگایەکی گرتە بەر منیش بەرەو پیری پێغەمبەر(ﷺ) چووم پێغەمبەر(ﷺ) هەر خەریکی گەڕان بوو تاکو گەیشت بە قەدباڵی کێوێك بینی حسن و حسین لەیکەوە ئاڵاون، لەم لاشەوە مارێك لەسەر کلکی وەستاوە پڕشکی ئاگر لە دەمیەوە دەردەچێت، پێغەمبەربە پەلە بۆ لای چوو و هەندێك بەردی تێگرت، قسەی لەگەڵ کردو مارەکەش پشتی هەڵکرد و ڕۆیی، پاشان چوو بۆ لای حسن و حسین و لە یەکتری کردنەوە ئینجا دەستی موبارەکی بەسەر دەم و چاویانداهێنا، فەرمووی (بە دایك و باوکەوە بە فیداتان بم) ئای ئێوە چەندە ڕێز دارن لای پەروەردگار ئەوسا یەکێکیانی خستە سەر شانی ڕاست و ئەویتریش سەر شانی چەپ، منیش ووتم: خۆشی بۆ خۆتان باشترین سواریتان هەیە، پێغەمبەریش(ﷺ) فەرمووی: ((نعم الراكب هما، وأبوهما خير منهما))، واتە: (ئەوانیش باشترین سوار چاکن، باوکیشیان چاکترە لە وان)[1]، تۆ ئەم ترسە تێبینی بکە کەلە نێوان حسن و حسین دروست بوو بوو هەردووکیان بەیەکەوە لکأبون لەبەر ترسی مارەکە، تێبنی خێرایی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ لە لادانی ئەم ترسە و جیاکردنەوەیان لەیەکتری و - دەستهێنان بەسەر دەم و چاویاندا - پاشان دوعا بۆ کردن و ڕێز لێنانیان بە هەڵگرتنیان لەسەر شانەکانی و ستایش کردنیان بە فەرموودەی: (و نعم الراكبان هما) تەنیا لە خۆشەویستی زۆری پێغەمبەر(ﷺ) بۆ حسن و حسین و لەگرنگی دان پێیان سەر چاوە دەگرێت.[2]

ش- بنچینەی حەوتەم: یاری کردنی گەورە لەگەڵ منداڵی بچوکدا.

پێغەمبەر(ﷺ) - پێشەوا و سەرکردەمان - یاری لەگەڵ حسن و حسین دا کردوە هەروەك باسمان کرد، ئەمەش تەنها بە مەبەستی پەروەردەکردنی دایك و باوك و گەورەکانە، هەروەها بۆ ئەوەی پابەند بن بە ڕێگا و خەتی ئەو لە گەمەو گاڵتە کردن لەگەڵ منداڵەکانیان دا. ڕیوات کراوە پێغەمبەر(ﷺ) حەسەنی دنە دەدا بەسەر حسین،

---

١ ـ معجم الطبراني (٣/٦٥) رقم: ٢٦٧٧، في مجمع(٢/١٨٢) وفيه أحمد بن راشد الهلالي وهو ضعيفٌ، ضعفه الذهبي في المغني.

٢ ـ منهج التربية النبوية للطفل، لا ١٨٧.

هەڵ دەشاخان لەلای پێغەمبەر ئەویش دەیفەرموو: (دەی ئەی حسن، بگرە ئەی حسین) عائیشە ووتی: گەورەکەت دەست نیشان کرد؟ پێغەمبەر (ﷺ)فەرمووی: (جبریل دەڵێت: بگرە تۆ ئەی حسین)[1] لە ڕیوایەتێکی تر (چعیف)دا هاتووە، کە جعفری کوڕی محمد لە باوکیەوە ڕیوایەتیکردووەو دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) لە شوێن جەنازەیەك دانیشتبوو، حسن و حسین بەیەکتر هەڵ شاخانەوە دەرکەوتن، پێغەمبەر فەرمووی: (دەی تۆ ئەی حسن) علی ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا بەسەر حسینیدا سەر دەخەی؟ فەرمووی (ئەوەتە جبریلیش دەڵێ: تۆ دەی حسین).[2]

تۆ بنوارە بۆ ئەو هەموو یاری هەمە چەشنەی پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ حسن و حسیندا، ئەمە تەنها ڕێنوێنی کردنی تۆیە بۆ ئەنجامدانی یاری هەمە جۆر لەگەڵ منداڵاندا، بەهەمان شێوە تێبینی وەسف و مەدحی پێغەمبەرت کرد کە لەکاتی یاری بۆ حسن و حسینی دەردەبڕی بۆ ئەوەی هێز و چالاکی دەرونیان زیاد بکات و ڕاگیراویشیان کات لەسەر یاری، تا خەم و نیگەرانیش دایانەگرێ و، بەدڵی پڕ لە سۆزەوە بە دوای یاری دا بڕۆن، تاکو لە یەك کاتدا ببێتە خۆراکی جەستەو ڕۆحیان.[3]

گەر لە گۆشەیەکی تر بڕوانین دەبینین یاری کردن لەگەڵ منداڵ کۆمەڵێ سود و بەهای گەورەی تێدایە وەك سودی: جەستەیی، پەروەردە، کۆمەڵایەتی، ڕەوشتی، خودێتی، چارەسەری...تاد.[4]

دووەم: حسن هاوشێوەی پێغەمبەر بوو (ﷺ):

١- ئەبو خالید دەڵێت: بە(أبو جُحيفة)م ووت: ئایا پێغەمبەرت(ﷺ) بینیوە؟ ووتی: بەڵێ: لە هەموو کەسێ زیاتر بە حەسەنی کوڕی علی دەچوو.[5]

---

١ ـ سير أعلام النبلاء (٣/٢٦٦) إسناده حسن.

٢ ـ سير أعلام النبلاء فيه إنقطاع ضعيف جداً (٣/٢٨٤)، فەرموودەکە واتای هەڵنان و چاك و جوانکردنی تێدایەو (أصل)یش بۆ وازهێنانە، بڕوانە سير أعلام النبلاء(٣/٢٨٤).)

٣ ـ منهج التربية النبوية للطفل، لا ٢٠٩الی ٢١٦.

٤ ـ هەمان سەرچاوە. ٢١٦.

٥ ـ الطبقات الكبرى الطبقة الخامسة من الصحابة (١/٢٤٥)، أخرجه البخاري، رقم: ٣٥٤٤إسناده صحيح.

٢- عقبەی کوڕی حارس دەڵێ: من لەگەڵ أبو بکر بەلای حسن دا ڕۆیشتین، أبـو بکـر حەسەنی لەسەر سنگی دانا ئەوسا فەرمووی بە باوکـەوە بـە قوربانـت بم تـۆ هاوشـێوەی پێغەمبەر(ﷺ) نەك علی. علی(ﷺ) دەستی کرد بە پێکـەنین[١]. لـە ڕیوایـەتیکی تـردا عوقبەی کوڕی حارس، دەڵێت: لەگەڵ أبو بکر دوای نوێژی عەسر دەرچووین هاوکات چەند شەوێك بەسەر وەفـاتی پێغەمبـەر(ﷺ) تێپـەڕی کردبـوو ـ علـی بـە تەنیـشدا دەڕۆیـی حسینیش لەگەڵ منداڵاندا یاری دەکرد، أبو بکریش خستیە سەر سنگ و گەردنی خـۆی و فەرمووی: بە باوکەوە بە قوربانت بم تۆ شێوەی پێغەمبەر دەکەی نـەك شـێوە علـی، بـەم قسە علی کەوتە پێکەنین.[٢]

لێرەدا حقیقەتی خۆشەویستی وجۆش و خرۆشی نێوان أبو بکـر و علـی دەردەکـەوێت، هەروەك ئەم ڕیوایەتە صحیح و بەڕاشکاوی ئەمە پشت ڕاست دەکاتەوە، نەك وەك هەندێك خەڵك بانگە شەی بۆدەکەن.

٣- لەهانیئی کوڕی هانیئەوە ئەویش، لە علی(ﷺ)ڕیوایەتیکردووە دەڵێت: حـسن لـە سینگەوە تاکو سەر شێوەی پێغەمبەری(ﷺ) دەکرد حسینیش لە سینگەوە بـەرەو خـوار لە پێغەمبەر(ﷺ)دەچوو.[٣]

٤- عاصـمی کـوڕی کولـەیب، دەڵێـت: بـاوکم بـۆی باسـکردم کـە لـە أبـو هـوڕیرە بیستوویەتی ووتی: پێغەمبەر(ﷺ)فەرمووی: ((مَنْ رآني في النوم فقد رآني فـإن الـشيطان لا ينتحلُني))واتە: (هەر کەس منی لە خەو بینـی ئـەوە منـی بینیـوە، چـونکە شـەیتان ناچێتە سەر شێوەی من). باوکم ووتی: بە (إبن عباس)م ووت: من پێغەمبەرم لە خـەودا بینی، فەرمووی: پێغەمبەرت بینی؟ ووتی: بەڵێ سوێند بە خوا بینـیم، ووتـی: حەسـەنی کوڕی عەلی بیر کەوتەوە ؟ ووتم بەڵێ سوێند بەخوا تاکو شێوەی جولەی ڕاسـت و چـەپ و

---

١ ـ البخاري رقم: ٣٧٥٠

٢ ـ الطبقات، الطبقة الخامسة من الصحابة (٢٤٧/١) إسناده ضعيف.

٣ ـ الطبقات، الطبقة الخامسة (٢٤٧/١) إسناده ضعيف.

جۆری ڕۆیشتنەکەشم کەوتەوە یاد (ئیبن عەباری) فەرموی زۆر ڕاستە حسن هاوشێوەی پێغەمبەر بووی.[1]

٥- بەهی مەولای زوبێر دەڵێت: یادی هاوشێوەترین کەسمان دەکردەوە لەشێوەی پێغەمبەر(ﷺ)بێ. لەنێو خزم و خوێشاندا، عبدالله کوڕی زوبێر دەرکەوت و ووتی: من پێتان دەڵێم کێ لەهەموو کەس و کاری زیاتر شێوەی پێغەمبەری کردوە(ﷺ) خۆشەویسترین کەسیش بووە لای ئەو، ئەویش حەسەنی کوڕی علی یە، بەچاوی خۆم بینیم حسن هات پێغەمبەریش(ﷺ) کڕنوشی دەبرد خۆی خستە سەر شانی یاخود سەر پشتی پێغەمبەر(ﷺ)، نەهاتە خوار تاکو پێغەمبەر(ﷺ) خۆی هێنایە خوارەوە، سوێند بەخوا بەچاوی خۆم بینیم هاتو پێغەمبەریش لە ڕکوع دأبوو لە نێوان قاچەکانی بۆشایی یەکی کردوە بۆئەوەی تێدا تێپەڕێت.[2]

٦- عبدالرزاق دەڵێت: معمر ئەویش لە (الزهری)یەوە پێی ڕاگەیاندین کە ئەنەس ڕیوایەتکردوەو ووتی: هیچ کەسێ هەندەی حسن لە پێغەمبەر نەچووە[3] وە ووتی: حسن لەڕوی دەم و چاویەوە زۆرترە لەپێغەمبەر دەچوو.[4]

٧- فاتیمەی کچی پێغەمبەر(ﷺ) حسن و حسینی هێنا بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) لە کاتێکدا پێغەمبەر(ﷺ) لە لەسەر مەرگدا بوو، فاتیمە ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەمانە جوتە کوڕی تۆن بەشتێك بەهرەمەندیان بکە فەرمووی: حسن هەیبەت و شکۆمەندی منی وەرگرتوە، حسینیش بوێری و سەخاوەتی منی هەڵگرتووە.[5]

٨- أبو (ملیکە) ووتی: فاتیمە بە دوای حسندا دەگەڕا و دەیفەرموو کوڕەکەم شێوەی پێغەمبەر(ﷺ) دەدات نەك شێوەی علی.[6]

---

١ ـ المصدر السابق (١/٢٤٨) إسناده حسن.

٢ ـ هەمان سەرچاوە. (١/٢٤٩) إسناده ضعیف.

٣ ـ الصحیح المسند من فضائل الصحابة للعدوی، لا ٢٦٣.

٤ ـ ذخائر ذوی القربی، لا ٢٢١.

٥ ـ الأحادیث الواردة بشأن السبطین.، لا ٢٨٧، شیخ عپمان الخمیس ووتی: لە ژێر ڕۆشنایی لێکۆڵینەوەی نیسنادی ئەم فەرموودەدا دەردەکەوێت کە زۆر لاوازە، ئەویش لەبەر بوونی محمد بن حمید و إبراهیم بن علی، لا ٢٨٩.

٦ ـ مجمع الزوائد (٩١٧٦) مرسل، وفیه زمعه بن صالح وهولین.

٩- ئەوانەی شێوەی پێغەمبەریان دەکرد: جعفری کوڕی ئەبو تالیب، حەسەنی کوڕی علی(ﷺ)، ئەبو سوفیانی کوڕی حارس، قَثَمی کوڕی عباس، سائیبی کوڕی عەبد، یزیدی کوڕی هاشم کوڕی عبدالمطلب.[1]

١٠- لە ئەبو ئیسحاقەوە کەلە (هبیرة)ی کوڕی (یەریم) ئەویش لە علی بیستووە و دەڵێت: هەرکەسێك حەزدەکات بۆ هاوشێوەترین کەسی پێغەمبەر(ﷺ) بڕوانێ لە نێوان گەردن و دەم و چاو و قژ بابۆ حەسەنی کوڕی بڕوانێ، وە هەر کەسێك هاوشێوەترین کەسی پێغەمبەری(ﷺ) دەوێت لە گەردنەوە بۆ ئەژنۆ لەڕووی پێکهاتەوە با بۆ حوسەینی کوڕی علی بڕوانێت.[2]

سێ یەم: حسن و حسین گەورەی گەنجانی بەهەشت:

١- لە حوزەیفەوە ڕیوایەتکراوە ووتی: دایکم پێی ووتم لەکەیەوە پەیمانت بە پێغەمبەر(ﷺ) داوە؟ ووتم: لە وەتەی ئەوەندەی ئەوەندە. خۆی گەیاندمێ و جنێوی پێدام ووتم: دایە وازم لێبینە من دەڕۆم بۆلای پێغەمبەر(ﷺ) و نوێژی مەغریبی لەگەڵ دەکەم، پاشان لێی جیانابمەوە تاکو داوای لێخۆشبون بۆ من و تۆ نەکات. ئەوسا دەڵێ چووم بۆلای پێغەمبەر(ﷺ)و نوێژی مەغریبم لەگەڵ ئەنجامدا، دوای ئەوەی نوێژی عیشاشی کرد دەرکەوت منیش بەدوای کەوتم لەڕێگادا کەسێکی هاتە پێش و ووت و وێژی لەگەڵ کرد، دوای ڕۆیی منیش هەر بەدوایەوە بووم دەنگی منی بیست: فەرمووی (ئەمە کێ یە؟) ووتم: حوزەیفەمە فەرمووی: (چیت دەوێت؟) منیش کارەکەم بۆ باس کرد، فەرمووی (خوای گەورە لە تۆ و دایکت خۆش بێ) ئینجا فەرمووی: (ئەی ئەو کەسەت بینی کەمێك بەر لەئێستا لەڕێگادا پەیدا بوو؟) ووتم بەڵێ: فەرمووی: ئەمە فریشتەیەك بوو دابەزی بوو کە جگەلەم شەوە نەهاتووە بۆ ڕووی زەمین. سلاوی لەلای خودا بۆ هێناًبووم.

---

١ ـ التبین فی أنساب القرشین، لا ١٠٢.

٢ ـ الشریعة للأجری (٢١٤٦/٥).

مژدەشی پێدام کەحسن و حسین گـەورەی گـەنجانی بەهەشـتن. فاتیمـەش گـەورەی ژنـانی بەهەشتە.[1]

٢- لە أبوو سەعیدی خودری یەوە فـەرمووی: پێغەمبـەر(ﷺ) فـەرمووی: (حـسن و حسین گەورە گەنجانی بەهەشتن).[2]

٣- لە حەکەمی کوڕی عبـدالرحمن لـە باوکیـەوە ئـەویش لـە أبـو سـعدی خودریـەوە دەگێڕێتەوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویـەتی: ((الحسن والحسين سيدا شباب أهل الجنة إلا إبني الخالة عيسى و يحيى بن زكريا عليهما السلام) واتـە: (حـسن وحـسین گەورەی هەموو گەنجانی بەهەشتن تەنها هەردوو کوڕە پورەکە یەکترێ نـەبێ عیـساو یحیـا کوڕی زەکەریا سەلامی خودایان لێبێ)[3] هەروەها شـێخ عثمـان الخـەمیس هەسـتاوە بـە توێژینەوەی ڕێگاکانی ئەم فەرموودە، ڕووی کردۆتەوە، کە بەوەی ئەم فەرموودە لە شـازدە هاوەڵە ڕیوایەتکراوە[4]، دەڵێ: سەبارەت بەم فەرموودە لە ئەحمەدی کوڕی حەنبەل پرسـیار کراوە فەرموویەتی صحیحە و [5]، إبن کثیر لە (البدايةوالنهايـة) باسـی کـردووە و دەڵـێ (سەنەدەکانی هەموو ضعیفن)[6]، ذهبی دەڵێت: لەچەند ڕوانگەیەکەوە گێڕدراوەتـەوە کـە یەکتر بەهێز دەکەن[7]، پاشان عثمـان الخەمیس دەڵێ: لەوەی بۆم دەرکەوت ئەشـێ ووتـەی ئەم پێشەوایانە(جمع)کەین، هەروەك حافزی إبن کثیر: دەڵێت: لە هەموو سـەنەدەکانی ئـەم فەرموودە لاوازی هەیە. هەندێکیان(حسن)نن و هەندێکی تر (حسن لغيره)، کەواتـە هێـز

---

١ ـ مسند أحمد (٣٩١/٥)، ئەم فەرموودەیە (منهال بن عمرو)ی تێدایە و هەندێ لە زانایانیش لەبارەیەوە شتیان ووتوە، بەڵام ب (صحیح) ئەم فەرموودەیە قبوڵەو پاشان لەلایەن عدی بن پابت و عاصمەوە هاتووە گەرچی قسەیان لەبارەوە هەیە، بەڵام دەکرێت یەکتر بەهێز بکەن.

٢ ـ(الأحاديث الواردة بشأن البسطين)،لا ١٧٦.

٣ ـ الشريعة للأجرى (٢١٤٤/٥) إسناده حسن.

٤ ـ الأحاديث الوادرة بشأن السبطين، لا ٢١١.

٥ ـ السؤال رقم: ١٢٤المنتخب من العلل للخلال، لإبن المقدسي.

٦ ـ البداية والنهاية(٢٠٨/٨)

٧ ـ سير أعلام النبلاء (٢٨٣/٣)

بەیەکتر دەبەخشن حافیزی زەهەبیش هەروای ووتوە، ئیمام ئەحمەدیش هەر پێی صحیح بوو، بەلاّم (حسن لغيره)[1]، (والله أعلم).

چوارەم: حسن و حسین دوو ڕێحانە بۆنخۆشەکەی پێغەمبەر لە دوونیادا:

أبوو نەعیم دەڵێت: گوێبیستی عبدالله کوڕی عمر بووم پرسیاریان لیّ کرد لەبارەی ئەو کەسەی بەرگی إحرامی لەبەرە(شعبة)دەڵیّ: پێم وایە لەسەر کوشتنی مێش بوو، عبدالله فەرمووی خەڵکی عێراق سەبارەت بە مێش پرسیاردەکەن لەکاتێکدا کوڕی کچەکەی پێغەمبەریان شەهید کردووە، پێغەمبەریش دەفەرمووێ: ((هما ریحانتانی من الدنیا)) واتە: (ئەمانە ڕێحانەی منن لە دوونیادا). [2]

أبو بکر دەڵێت: حسن و حسین لەسەر پشتی پێغەمبەر(ﷺ) یاری دەکرد لەکاتێکدا پێغەمبەر(ﷺ) لە نێو نوێژ بوو توند بەدەستەکانی دەیگرتن تاکو لەسەر زەوی ئارامی دەگرت ئەوسا وازی لێدەهێنان، دوای تەواوبوونی نوێژیش لەنێو کۆشی خۆی دای ئەنیشاندن. ئینجا دەستی بەسەر سەریاندا ئەهێنا پاشان دەیفەرموو: (ئەم دوو کوڕەی من ڕێحانەی منن لە دوونیا) ڕووی لەخەڵك دەکرد و، دەیفەرموو: (بەڕاستی کوڕەکەم گەورەیە، ئومێد دەخوازم ئاشتەوایی بخاتە نێوان دوو کۆمەڵی گەورە وە لەکۆتایی زەماندا)[3]، محمدی کوڕی حسینی ئاجری دەڵیّ: مەبەستی حسن بووە[4]، لە(أبی بکرە) ڕیوایەت کراوە دەفەرمووێ: (پێغەمبەر(ﷺ) نوێژی دەکرد کاتێك کڕنوشی دەبرد، حسن دەچووە سەر پشتی، کاتێك هەڵدەستاوە دەیگرت و بە هێواشی لەسەر زەوی دای دەنا، کاتێك کڕنوشی دەبردەوە هەمان شێوەی دووبارە دەکردوە، کە نوێژیشی ئەنجام دەدا لە ناو کۆشی خۆی دای دەناو ماچی ئەکرد پیاوێك ووتی: تۆ لەگەڵ ئەم منداڵە وادەکەی؟

---

١ ـ الأحاديث الواردة بشأن السبطين، لا ٢١٢.

٢ ـ البخاري رقم: ٣٧٥٣

٣ ـ صحيح إبن حبان رقم:٦٩٦٤.

٤ ـ الشريعة للأجري، لا ٢١٥٧.

فەرمووی: (حسن و حسین جوتە ڕێحانەی منن، تکا خوازم لەخوای گەورە بەهۆی ئەمەوە ئاشتەوایی بخاتە نێوان دووکۆمەڵی مووسڵمانانەوە).[1]

پێنجەم: گەورەیی و شکۆداریەی حسن لە دونیا و ئاخیرەتدا:

پێغەمبەر(ﷺ) بەڕاشکاوی باسی لەپلە و پایەی حسن کردووە و بەئاشکرا لەبەر چاو و گوێچکەی ئاپۆڕەی خەڵك ڕێزو مەنزڵی بەیانکردووە، ڕیوایەتەکان کۆ دەنگن لەسەر وتەی پێغەمبەر(ﷺ) بۆ (حسن) بەڕاستی کوڕەکەم شکۆدارە، (إبن عبدالبر)، دەڵێت: ڕیوایەتەکانی (صیحاح) کۆ دەنگن سەبارەت بەوەی پێغەمبەر بەحەسەنی کوڕی علی ووتووە: ((إن إبني هذا سيد و عسى الله أن يبقه حتى يصلح بين فيئتين عظيمتين من المسلمين))، واتە: (کوڕەکەم گەورە و شکۆدارە لەخوا دەخوازم بیهێڵێ تاکو ئاشتەوایی دەخاتە نێوان دوو دەستەی گەورەی موسڵمانانەوە)[2]، کۆمەڵێك لە هاوەڵان ڕیوایەتیان کردوە، لەفەرموودەی أبو بکرە سەبارەت بە(أنه ريحانتي من الدنيا) واتە: (حسن ڕیحانەی منە لە دوونیا) هیچ گومان نیە کەپێغەمبەر(ﷺ) حەسەنی بە گەورە ناوزەد کردووە.[3]

(أبو بکر) گێڕاویەتەوە دەڵێ: گوێبیستی پێغەمبەر بووم، کە لەسەر مینبەر، حسن لە تەنیشتیەوە بوو، جارێك بۆ خەڵکی دەڕوانی جارێکی تریش بۆ (حسن)و دەیفەرموو:(بەڕاستی ڕۆڵەکەم گەورە و شکۆدارە ئومێدە خوازم لە خوا بە هۆیەوە ئاشتی بخاتە نێوان دوو کۆمەڵی موسڵمانان)[4]، ئەم فەرموودەیە جوانی و جوامێرێکی گەورە بۆ حسن تۆمار دەکات. ئەمەش بەهەوڵدانی پێغەمبەر(ﷺ) بەگەورەیی ئەو (إبن الأثير) دەڵێ: ووتراوە (السيد) مەبەست پێی نەرم و نیانیە(الحليم) چون پێغەمبەر لە (تمامة) فەرمووی: (وإن الله يصلح به بين فئتين عظيمتين من المسلمين).[5]

---

١ ـ الشريعة للأجرى، لا ٢١٥٧ إسناده حسن.

٢ ـ مسند أحمد (٥١/٥) والبخاري بنحوه (٢٤٤/٣).

٣ ـ الأستيعاب (٤٣٧/١).

٤ ـ البخاري ـ فضائل الصحابة رقم: ٣٧٤٦.

٥ ـ النهاية في غريب الحديث (٤١٧/٣).

له (تحفة الأحوذي) دا هاتووه (السيادة) (گەورەیی تایبەت نیه بەباشترین کەس بەڵکو بەمانای سەرکردی گەل دێت و کۆی (سادة) یە لەووشەی (السؤدد) ووتراوه (السواد) وەرگیراوە، چونکە مشور و دەسەڵاتی خەڵکێکی زۆر دەگرێتە دەست ئەم فەرموودەی (دەخوازم لە خوا ئاشتەوایی بخاتە نێوان دوو کۆمەڵێ موسڵمانان.[1]

پێغەمبەر(ﷺ) بە دوو کۆمەڵی گەورە وەسفی کردووە هەروەك لە ڕیوایەتی بوخاری هاتووە[2]، چونکە موسڵمانان لەم کاتەدا بوونە دوو دەستە دەستەیەك لەگەڵ ئیمام (حسن) و دەستەیەکیش لەگەڵ (معاویة)، ئەمەش (معجزة)یەکی گەورەی پێغەمبەرە(ﷺ) بەم شێوەی هەواڵی داوە واقیع بووە بنچینەی کێشەکە ئەوەیە علی کوڕی ئەبو تالیب لەو کاتەی عبدالرحمن کوڕی ملجم ی مرادی پێکای کە هاوکاتبوو لەگەڵ ڕۆژی هەینی و شەوی شەممە، و شەوی یەکشەممەش کۆچی دوایی کرد کەتەنها یازدە ڕۆژ مابوو لەمانگی ڕەمەزانی ساڵی چلی کۆچی، دوای ئەو لە مانگی ڕەمەزانی ئەم ساڵەدا پەیمانی خیلافەت درا بە حەسەنی کوڕی، حسن چەند ڕۆژێك هەر خەریکی بیر کردنەوە و مشوری دەسەڵات بوو، پاشان هەستی بە ناکۆکی و خەڵکی دووبەرەکی کرد کۆمەڵێك لایەنگیری ئەون، کۆمەڵێکیش لایەنگیری (معاویة)، بۆیە کارەکە بەڕاستی بەڕێوە نەدەچوو، دوای ئەوەی ڕوانی ئاشتەوایی لە نێوان خەڵك و نەڕشتنی خوێنیان باشترە لە مافی خۆی بۆیە لە پێنجی ڕەبیع الاول لە ساڵی چل و یەکی کۆچی خیلافەتی تەسلیم بە معاویە کردەوە، ووتراوە (ربیع الاول) بوو، ووتراوە لە نێو (جماد الأولى) بوو، خیلافەتەکەی(معاویە) لە شەش مانگ چەند ڕۆژێك کەم بوو، ئەو ساڵە لە(عام الجماعە) ناوزەد کرا، ئەوەیە پێغەمبەر(ﷺ) هەواڵی پێداوە و دەفەرمووێ: (لە خوا دەخوازم حسن ئاشتەوایی بخاتە نێوان دوو کۆمەڵی گەورە).[3]

ئەم فەرموودە نیشانەیەکی درەوشاوەیە لە نیشانەکانی پێغەمبەرایەتی، ڕێز و جومێرێکیشە بۆ حسن ـ کە موڵك و دارایی واز لێهێنا و هۆکارەکەی لەبەر کەمی و

---

١ ـ تحفة الأحوذي (١/٢٧٧).

٢ ـ البخاري، فضائل الصحابة رقم: ٣٧٤٦.

٣ ـ فتح الباري (١٣/٦٦).

زەبوونی نەبووە، بەڵکو تەنها بۆ دڵسۆزی و تامەزرۆی ڕێگەی خودا بەری خوێن ڕشتنی موسڵمانانی گرت و... ڕەچاوی ڕەوشی ئاین و بەرژەوەندی ئومەتی کرد.

لە سعیدی کوڕی أبو سعید ڕوایەتکراوە دەفەرمووێ: لەگەڵ ئەبو هورەیرە دانیشتبووین، حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) هات و سەلامی لێکردین، ئێمەش سلامان وەرگرتوە، ئەبو هورەیرە ووتی: ئەوە حەسەنی کوڕی علی یە سەلامی لە ئێمە کرد، بە خێرایی خۆی گەیاندێ و فەرمووی ئەی گەورەم منیش ووتم: دەڵێت: گەورەم؟ فەرمووی من لە پێغەمبەرم بیست فەرمووی: ((إنَّه لَسيد)) واتە: (بەڕاستی حسن گەورەیە). [1]

جابر دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ)فەرمووی هەر کەس حەزدەکات بۆ گەورەی گەنجانی بەهەشت بڕوانی با تەماشای حەسەنی کوڕی علی بکات[2].گەورەیی حسن و حسین لەبەهەشت دا لە ڕێگای کۆمەڵە هاوەڵێکی زۆر بۆ ئێمە باسکراوە، ئەمەش ڕاگەیاندنی پێغەمبەر بووە(ﷺ) بۆ گەورەی حسن و حسین جار لە دوای جار، لە مزگەوت و شوێنە گشتیەکان ئەو هاوەڵانەی لێیان ڕیوایەتکراوە لەم بارەوە عبداللەی کوڕی عمر و عبداللە کوڕی مسعود، جابری کوڕی عبدالله، عمری کوڕی خەتتاب(ﷺ)، علی کوڕی ئەبو تالیب(ﷺ)، ئوسامەی کوڕی زەید، قرەی کوڕی ئیاس، مالك ی کوڕی حویریث و، براء ی کوڕی عازب، ئەبو هورەیرە و چەندانی تر. [3]

شەشەم: خۆم پەنا دەدەم بە هەموو وشە تۆکمە و تەواوەکانی خوا لە هەموو شەیتان و زیندەوەرێکی ژەهراوی و چاوێکی سەر زەنشتکار:

إبن عباس دەفەرمووێ: پێغەمبەری خوا(ﷺ) حسن و حسینی پەنا دەدان و دەیفەرموو (باوکتان) واتە: ئیبراهیم بەم دوعایە پەنای ئیسماعیل و ئیسحاقی دە دا (أعوذُ بكَلمات الله التامة من كل شيطان وَ هامَة وَ مِنْ كل عين لامّة)، إبن عباس دەڵێ: کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) پەنای حسن و حسینی دە دا دەیفەرموو (پەناتان دەدەم بە ووشە

---

١ ـ مستدرك الحاكم (١٦٩/٣) صحيح، وأقره الذهبي والطبراني رقم: ٢٥٩٦ وقال الهيثمي في المجمع(٩/ ١٧٨)رجاله ثقات.

٢ ـ صحيح إبن حبان (٤٢١/١٥، ٤٢٢) مناقب الحسن. وذكره إبن كثير في البداية و النهاية و ذكر إسناده وقال لابأس به.

٣ ـ روايات هذه الأحاديث في مجمع الزوائد (١٨٣/٩)، والمعجم الكبير(٢٤/٣) الدوحة النبوية الشريفة، لا ٨١.

تەواوەکانی خوا لە هەموو شەیتان و زیندەوەرێکی ژەهراوی وە لە هەموو چاوێکی خراپەکار)[1]، ئەوسا دەیفەرموو: (هەر بەم شێوە ئیبراهیم ـ سەلامی خوای لێ بێت ـ ئیسحاق و ئیسماعیلی پەنا دەدا).

ئەمەش چارەسەرێکی ناوازە(دەگمەنە) لە دەرمانخانەی پێغەمبەر بۆ مندڵان، پایەیەکە لە پایە پارێزگارەکانی تەندروستی منداڵ لە لایەن پێغەمبەری خوا(ﷺ)ـ هەر بەم چەشنەش لەگەڵ حسن و حسین جولاوەتەوە.[2]

لەم فەرموودەیەدا بەهاییێکی گەورە بەرچاو دەکەوێت کە پێغەمبەری خوا گرنگی دوعا و پاڕانەوەی دایك و باوکی بۆ ڕۆڵەکانیان بەیان کردووە، وە لەم هەموو سوودە گەورانەی لە پاڕانەوە دا بەدیدەکرێت ـ لەوانە ـ دەستەبەرکردنی حەسانەوە و دڵنیایی، پاراستن و کەوتنەوەی فەڕ و بەرەکەت لە نێوان دایك و باوکان لە لایەك و لادانی شەڕ بەفەرمانی خوا لەسەریان لە چاوی ئیرەی بەرو (الحاسد) و شەیتانەکان و جانەوەرەکانی ژەهراوی لە سەر زەوی لە لایێکی تر. لەسەروو هەموو ئەمانەش دوعاو پاڕانەوە کرۆکی بەندایەتییە هەر وەك پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((الدعاء مخ العبادة)) ئەمەش هەست کردنە بەبێ توانایی خۆمان بەرامبەر بە خوا و گەڕانەوەیە بۆ لای خوا، هەروەها ئەمە لە یەکێکە لەگرنگترین ئامانجەکانی إسلام.

حەوتەم: ئەو فەرموودانەی حەسەنی کوڕی علی لە پێغەمبەر(ﷺ) ڕیوایەتی کردووە:

ئەوەی کە موسڵمانان لەسەری کۆکن، بنچینەکانی زانست و زانیاری کە مرۆڤ بە دەگەینێتە خوای مەزن، قورئانی پیرۆز و ڕەفتار و کردار و هەڵسوکەوتەکانی پێغەمبەرن(ﷺ) کەبە سونەتی پێغەمبەر ناسراون، بەهۆی نەوەو وەچەکانی ئاشنا لەگەڵدا دروست نابێت، تەنها بەهۆی (النقل) گواستنەوە وە (والرواية) گێڕانەوە (الأخبار) هەواڵدانە نەبێت، بۆیە ئەهلی زانست و زانیاری ڕێگای پاراستن و ڕێکخستنی ناوەکانی

---

١ ـ سنن الترمذي رقم: ٢٠٦٠ حديث حسن صحيح.

٢ ـ منهج التربية النبوية للطفل، لا ٢٤٨.

فەرموودەیان لێ گێڕاونەتەوە(الـرواة) گرتووەتە بەر، پاشان گەڕان بەداوی سـەر گوزشـتە و بارودۆخی ژیانیان، بۆ دڵنیأبوون لەم بوارە، بۆ دیـاری کـردن و سـەنگ و ڕێـزی ڕاوی دوو پێوەریان داناوە:

١- دادپـەروەری (العدالـة)، سـەربردەیێکی ڕاسـت و ڕێـك بـارودۆخێکی گونجـاو و دامەزراوییە، دەست هەڵگرتن لـە قەدەغـە کراوەکـان و هەسـتان بـە کـارە واجبیـەکان، خۆجوانکردن بە پیاوەتی و پۆشینی پۆشاکی مەردایەتی.

٢- ئەزبەرکردن (الضبط)و دڵنیا بوون، لە فەرموودەی ڕیوایەتکراو و دەقی گێـڕدراوە، هۆشیاری پێ هەبوون و توانا بەسەر داشکان چ لە ڕووی لەبـەرکردن بێـت یـاخود لـەڕووی نوسین یان هەردوو بەیەکەوە، ئەمەی ڕابورد حوکمێکی گشتی و یە بۆ هـەموو فـەرموودە گێڕەکان (الرواية)و سونەتی پێغەمبەر(ﷺ)، جگە لـە هـاوەڵان نـەبێت، چـونکە ئـەوان هەڵگری پەیامی پڕشکۆی پێغەمبەر (ﷺ) بوون، بە چاوی خۆی پەروەردەی کـردوون، بـە چاودێری خۆی پارێزگاری کردن.

پێشەوایانی و ئەهل و بەیتی بـەڕێز (ڕەزای خوایـان لێبێـت) جێگـەی ڕێـز و شانازی زانایـانی فـەرموودە و ڕیوایـەتکارەکانن لـە وەر گرتنـی فـەرموودە لەوکەسـانەی لـە پێغەمبەریان ڕیوایەتکردووە، لـە کاتێکـدا لـە چڵە پۆپـەی داد و کامـڵ بووـنـدا بـوون. پێشەوای موسڵمانان علي و کوڕەکانی حسن و حسین لە یاوەرە بەڕێز و شکۆدارەکان بـوون ئەوان لە سەروی هەموارکردن (التعديل) و پرسیار کـردن (السؤال) بـوون، لـە هاوەڵـە و گەورەکان بوون، باوکی حسن پێشەوای بڕواداران علي، (بقي کوڕی مخلدالأندلسي)کـە لـە ساڵی ٢٧٦هـ کۆچی دوایی کردووە لە (مسند)ە کەی فـەرموودەی لێ ڕیوایـەتکردووە کـە فـراوانترین موسـندە لـە ئیـسلام ـ پێـنج سـەت و هەشـتاو شـەش (٥٨٦) فـەرموودەی ڕیوایەتکردووە.[١]

---

١ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ١٣٩. مقدمة مسند بقي بن مخلد، لا ٨٠.

ئەحمەدی کوڕی حەنبەل کەلـە سـاڵی(٨١٩)[1] ه.ك وەفـاتی کـردووە فـەرموودەی لێ ڕیوایەتکردووە لە (مسند)ە بە دانسقەکەی ژێر دەستمان کـە هەشـسەت و نـۆزدە (٨١٩) فـەرموودەی بـە دووبـارە بوونـەوەی ڕێـچکەکان لـەخۆ گرتـووە[2]. خـاوەن شـەش پەرتووکەکە(أصحاب الكتب الستە)،کە توون لـە: بخاری، مـسلم، أبـو داود، النـسائی، ترمـذی، إبـن ماجـة، ژمـارەی فـەرموودەکانی (٣٢٢)سـێ سـەد و بیـست و دوو،[3] فەرموودەیە. بخاری و مسلم لەسەر بیست فەرمووده یەکیان گرتووە، بخاری نۆ فەرموودەی تـەنیا و موسـلیمیش پـازدەی بـە خـودی خـۆی ڕیوایـەتکردووە، مانـا و مـەغزای ئـەو فەرموودانە پەیوەستن بە هەموو هۆکارەکانی ژیان: بیر و باوەڕ و ڕێساکان و ڕاڤەی قورئـان و... . تاد.[4]

پێشەوای موسـڵمانان علـی (ﷺ) لـە خەلیفـە ڕاشـیدەکان و لـە هـەموویان زۆرتـر فەرموودەی لێ ڕیوایەتکراوە، ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ درەنگ وەفـات کردنـی بـە بـەراورد لەگەڵ خەلیفەکانی تر، بۆیە ڕاویەکان زۆر فـەرموودەیان لێ ڕیوایـەتکردوە، قوتابیـەکانی زۆریان و بەر چاو بوون لە شوێن کەوتوان (التـابعین) بـوون، زۆریـان پرسـیاردەکرد، چـەند تەنگەژەو ڕوداوێك ڕوویان دەدا پێویستیان گەیاندن (البلاغ)و گێڕانـەوە (الروایـة) هـەبوو، ئـــەم زانـــستانەیان لـــە علـــی(ﷺ) بـــەو پـــەڕی دەســـت پـــاکی و ئەمانەتـــەوە دەگواستەوە،[5] حەسـەنی کـوڕی علـی سـودێکی زۆری لـە بـاوکی بینـی، بـەڵام بـەهۆی بچوکیەوە نەیتوانی بەهرەمەند بێت لە پێغەمبەر باپیری(ﷺ) حسن منداڵ بـووە کاتێـك پێغەمبـەر(ﷺ) کۆچـی دوای کـردووە، هـەروەك ئاشـکرایە ژێـری لـە باپیریـەوە(ﷺ) وەرگرتووە، کۆمەڵێك فـەرموودە ووتـراوە بـۆلای پێغەمبـەر پاڵـدراون، حـسن ڕیوایـەتی کردوون، هەروەك هاوەڵە بچوکەکانی تر، إبن عباس و محمـود الربیـع، حەسـەنیش گـوێی

---

١ ـ مسند أحمد (١/١٦٤).

٢ ـ مسند أحمد (١/١٦٤).

٣ ـ تحفة الإشراف بمعرفة الأطراف للمزي (٧/٣٤٦)

٤ ـ الدوحة النبوية الشريفة ص. (١٤٠).

٥ ـ هەمان سەرچاوە.

گرتووه و له باپیر و دایك و باوكی لەبەری كردوون، كوڕەكەشی كـە ئـەویش نـاوی حـسن بووە باسی كردوون، هەروەها سویدی كوڕی غەفلە و أبو (حـوراء) سـعدی و، شـەعبی و، هبیرەی كوڕی بریم، (أصبغ) كوڕی نوباتەو، موسیەبی كوڕی نجبە لێیان ڕیوایەتكردووە[1]، بقی كوڕی مخلدیش لە موسنەدەكەی لـە پێغەمبـەری خـوا سـیانزە(١٣) فـەرموودەی لێ ڕیوایەتكردووە[2]، ئیمام ئەحمەدیش لە (مسند)ەكەی دە(١٠) فەرموودەی لەو هێناوە لـە (سنن الأربعة)شەش فەرمودەی لێ ڕیوایەتكراوە[3]، ئەمەش هەندێك لە فەرموودەكانن:

١- لە أبو حوراء ئەویش لە حەسەنی كوڕی علی كەفەرمووێ: پێغەمبەری خودا(ﷺ) چەند ووشەیەكی فێركردم لە قنوتی ویتر بیان خوێنم (اللهم إهدني فـيمن هَـدَيْت وَ عـافني فمن عـافيت، وتولني فيمن توليت و بارك لي فيما أعطيت و قنى شر مـا قـضيت، فإنـك تقضي ولا يقضي عليك، إنه لايذل من واليت تباركت رَبنا وَ تعاليت[4]. لێـرەدا ڕائـەبینین چۆن پێغەمبەر(ﷺ)سەرداری مرۆڤایەتی - حەسـەنی هـەڵناوە بـۆ خۆشەویـستی خـوا و پەرستش بۆ كردن و دوعا و پاڕانەوە لێ، پەیوەست بوون بە خوای تـەنها بـەو كـە تـاك و تەنیا، ئائەوەش حەقیقەت و ناوەرۆكی یەكتا پەرستی بێ گـەرد، (التوحيـد الخـالص) كـە پێویستە موسڵمان لە ژیانی ڕۆژانـەی دا پـەیڕەوی بكـات و ڕۆڵـەكانی لەسـەر پـەروەردە بكات.

٢- لە (هـبيرة)وە ووتی: حەسەنی كوڕی علی وتاری بـۆ دەدایـن و فـەرمووی: دوێنـێ ئێوارە پیاوێك ماڵئاوایی كرد، پێشینەكان نـەیان توانیـوە و لـە زانـست پێـشی بكـەون، پاشینەكانیش پێی ناگەن، پێغەمبەر(ﷺ) بە ئالآوە نـاردی، جبرائیـل لـە لای ڕاسـتی و میكائیل لەلای چەپی بوو، وچانی نەدا تاكو سەركەوتنی بۆ بەدەست هێنا.[5]

---

١ ـ سير أعلام النبلاء(٢٤٦/٣).

٢ ـ تلقيح أهل الأثر فى عيون التأريخ والسير لإبن الجوزي ٣٦٩.

٣ ـ مسند أحمد (١٦٧/٣) تحقيق أحمد شاكر، مسند أهل البيت تحقيق عبدالله الليثي الأنصار ٢٥، الدوحة النبوية الشريفة١٤٢.

٤ ـ مسند أحمد (١٦٨/٣) قال أحمد شاكر: إسناده صحيح.

٥ ـ تلقيح اهل الأثر في عيون التأريخ و السير لِإبن الجوزي، لا ٣٦٩.

٣- عەمری کوڕی حەبەشی فەرمووی: دوای کوژرانی علی، حسن وتارێکی بۆ داین و فەرمووی: دوێنێ پیاوێك ماڵئاوایی لێکردن، نە پێشینەکان لە زانیاری کێبڕکێیان لەگەڵ ئەو دا پێکرا، نە پاشینەکانیش پێشی دەکەون، پێغەمبەر(ﷺ) هەناردی ئالاکەی دایە دەست، وچانی نەدا تاکو سەرکەوتنی بەدەست هێنا، هیچ شتێکی دوای خۆی جێ نەهێشت تەنها حەفسەت درهەم نەبێت، کە هەڵیگرتبوو بۆ ڕۆژی تەنگانە بۆ ماڵ ومنداڵەکەی. [١]

٤- لە محمدی کوڕی علی ئەویش لە حەسەنی کوڕی عەلیەوە: تەرمێکیان بەلای ئێمەدا تێپەڕاند خەڵك هەموو هەستا حسن هەڵنەستا، ووتی: ئەی خەڵکینە ئەوە چیتان کرد؟ پێغەمبەر(ﷺ) لەبەر ئەوە هەڵسا ئازاری بە بۆنی جولەکە دەچەشت. [٢]

٥- أبو حوراء سعدیەوە دەفەرمووێ: بەحەسنی کوڕی عەلیم ووت: چیت دێتەوە یاد لە پێغەمبەری خوا(ﷺ)؟ ئەویش ووتی: دێتەوە یادم ڕۆژێك دەنکە خورمایەکی سەدەقەم هەڵگرتەوە و خستمە دەمەوە، پێغەمبەر(ﷺ) هێنایەوە دەرەوە خستیە ناو خورماکان، پیاوێك ووتی: چی أبوو گەر ئەو خورمایەی خواردبا؟ فەرمووی: ((إنا لانأكل الصدقة)) واتە: (ئێمە خێرات ناخۆین) ئینجا ووتی: پێغەمبەر(ﷺ) دەیفەرموو: (واز بێنە لە کاری دودڵی و گومان، بۆ کاری دڵنیایی بڕۆ، چونکە بێگومان ڕاستگۆیی دڵنیاییە، درۆش گومان و دوودڵیە)وە هەروەها ئەم دوعایەشی فێر دەکردین (اللهم إهدني فيمن هَدَيْت و عافني فيمن عافيت، و تولني فيمن توليت و بارك لي، فيما أعطيت، وَقني شر ماقضيت إنه لايزل من واليت)، هەندەك جار دەیفەرموو: ((تباركت ربنا وتعاليت)). [٣]

لە دووتوێ فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) ڕۆشن دەبێتەوە کە (آل و بیت) پێغەمبەر خێر و سەدەقەیان پێ ناشێ، سەدەقە دوو جۆری هەیە، سەدەقەی پێویست کە زەکاتە، وە سەدەقەی بەخشش، خوای گەورە دەفەرمووێ: ﴿خُذْ من أموالهم صدقةً تطهرهم وَ تزكهم

١ ـ مسند أحمد (١٦٧/٣) إسناده صحيح.

٢ ـ مسند أحمد (١٦٨/٣ إسناده ضعيف لإنقطاعه.

٣ ـ مسلم رقم: ١٠٧٢

بها﴾ [التوبة: ١٠٣] ڕاڤەکارانی قورئـان دەڵـێن: مەبەسـت زەکاتـە، واتـە: (سـەدەقەی پێویستکراو، هیچ ناکۆکێك لە نێو زانایان نی یە، کە سەدەقە بـە هـەر دوو جۆرەکەیـەوە حەڕامە بۆ پێغەمبەر(ﷺ)سەدەقەی (فرض) کراوە بە هەمان شێوەش حەڕامە لەسەر ئـال و بەیتی پێغەمبەر(ﷺ)، بەڵام لە حەڕامی سەدەقەی بەخشش(صـدقة التطـوع) جیـاوازی هەیە لە نێو زانایان، شافیعی دوو قسەی لەبارەوە هەیە، قسەی ڕاست و ڕەوانـی ئەوەیـە: حەڕامــە، هــۆی حــەڕامبوونی ســەدەقەو زەکـات لەســەر ئـال و بـەیتی فەرموودەکـەی پێغەمبەرە(ﷺ)کە لە فەرمایشتێکی درێژ بە جوانی ڕونـی کردوەتـەوە کـە هەنـدێك لـە فەرموودەکە وەردەگرین: ((إن الصدقة لا تنبغي لآل محمد، إنما هـي أوسـاخ النـاس))، [1] نەوەوی لە ڕاڤەی فەرموودەکە دەڵـێ: واتـای (أوسـاخ النـاس) پاککردنـەوەی مـاڵ و دڵ ودەروونیانە هەروەك خوای گەورە لە ئایەتی: ﴿خُذْ مـن أمـوالهم صـدقةً تطهـرهم وَ تـزكهم بها﴾ [التوبة: ١٠٣] ئاماژەی پێداوە، هەروەك شوشتنی چڵك وایە. ئەمەش پـاکی ئـەوان دەردەخات، پایە و گەورەییان نیشان دەدات، هێمایە بۆ پاکیان[2]، بۆیە ئال و بـەیت هـیچ شتێکیان لە سەدەقە وەرنەدەگرت نە لە چەرخی پێغەمبەر دا، نە لە دوای ئەویش، تـەنها پێنجێکی خۆیان لە دەست کەوت وەردەگرت و خوای گـەورە دەفـەرمووێ: ﴿واعلمـوا انما غنمتم من شيءٍ فأنَ لله خمسهُ و للرسول و لذي القربى ﴾[الأنفال:٤١].

زانایانیش إختلافیان هەیە لەسەر زەکات دان بە بە ئال و بەیت و دەستنیشان کردنیـان لە دوو قسەدایە:

أ- أبو حنیفه و مالك و أحمد لە ڕیوایەتێکدا پێیان وایە ئال و بـەیت تـیرەی هاشمـە و بەس ئەوانیش بە ئالی علی و ئالی عباس، و ئالی جعفر و، ئالی عەقیل و، ئالی حارسـی کوڕی عبدلمتلیب هەژمار دەکـرێن، أبـو لهـب ناکەوێتـە نێـو بازنەکـە، کەواتـە دروسـتە زەکاتیان پێ بدرێ بە منداڵەکەی (أبو لهب)، بەڵام حەڕام بوونی سەدەقە و خێر و خێـرات بۆ تیرەی هاشم ڕێز لێنانێکی خوایی یە بۆ ئەوان و ڕەچەڵەکیان، چـونکە ئـەوان هاوکـار و

---

١ ـ مسلم رقم: ١٠٧٢.

٢ ـ شرح النووي على صحيح مسلم (١٨٣/٧ ـ ١٨٧).

کۆمەکی پێغەمبەریان کرد بۆ سەرکەوتن لە سەردەمی نـەفامی و موسـڵمان بوونیـان دا، بەڵام (أبو لهب) هەر سور بوو لەسەر ئازاردانی پێغەمبەر(ﷺ)بۆیە نەوەکانی شـایەن بـەم پایە یەنین.[1]

هێندێك لە زانایانی حەنبەلی دەڵـێن: أبـو لهبـیش دەکەوێتـە نێـو بازنەکـە، چـونکە ئەوانیش لە زنجیرەی تیرەی هاشمن[2]چۆن ناکەونە نێو ئـەو بازنەیـە کەلـە کوڕەکـانی (أبـو لهب) (عتبه) و (معتب)لە ڕۆژی (فتح)ی مەککـە موسـڵمان بـوون، پێغەمبـەریش(ﷺ) دڵخۆش بە بوونە موسـڵمان بوونیـان، هـەردووکیان لەگـەڵ پێغەمبـەر بـەژداری جـەنگی (حنين) و (طائف) یان کرد و کوڕەکانی أبو لهب بەشێکیان هەیە لەلای ڕەچەك ناس.[3]

ب- إمامی شافیعی، وای بۆ دەچێ ئال و بەیت تیرەی هاشم و بەنو موتەڵیب بن:

بەڵگەش بەمەی خوارەوە دەهێنێتەوە: پێغەمبەر(ﷺ) لە پێنجێك(خمـس) بەشـی بـۆ تیرەی هاشم و هۆزی موتەڵیب دانـاوە، جگـە لـەم دوو تیرەیـە بـە هـیچ تیرەیـەکی تـری قوڕەیشی نەبەخشیوە، هەروەك بوخاری ڕیوایـەتیکردووە لـە فـەرمودەی جـوبیری کـوڕی مطعم کە دەڵێ: من و عثمانی کوڕی عەففان بەرێ کەوتین بۆ لای پێغەمبەری خودا(ﷺ) ووتیان: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) لە پێنجێکی خەیبەر دەدەیـت بـە تـیرەی عبـدالمطلیب ئێمەش فەرامۆش دەکەی، لە کاتێکدا ئێمە و ئەوان لـە یـەك ئاسـتداین، پێغەمبـە(ﷺ) فەرمووی: ((إنما بنو هاشم وبنو المطلب شي واحد))، واتە: (تیرەی هاشم و تیرەی موتەڵیب لە یەك ئاستدان)[4]، وا لەم فەرموودە دەفامرێتەوە تیرەی هاشم و موتـەڵیب لـە پـشك و بەشدا بە ئال و بەیت حیساب دەکرێن، کەوابوو هۆز و تیرەی موتەڵیب بەهـەمان شێوەی تیرەی هاشم بە ئال و بەیت دادەنرێن، هەروەها زەکات لەسەر ئـەوان حـەڕام دەکـرێ، ئـەم بەخششەش وەك قەرەبوویەکە بۆ ئەو بێبەشکردنەی ئەوان لەسەدەقە و زەکـات. هـەروەها ئەم ڕێسایەش (قەدەغە کردنی زەکات) پەیوەستە بە خزمە نزیکـەکانی پێغەمبـەر(ﷺ)،

---

١ ـ شرح فتح القدير لإبن همام (٢/٢٧٢ـ٢٧٤).

٢ ـ الإنصاف للمرداوي(٣/٢٥٥ ـ ٢٥٦).

٣ ـ التبين في أنساب القرشيين، لا ١٤٣.

٤ ـ البخارى كتاب فرض الخمس رقم: ٣١٤٠.

بۆ شایەنی پێنجێك کەواتە: پێویستە هاشمی و موتەڵیبی لە یەك ئاستداپن ویەکسان بن[1]، ئیمام ئەحمەدیش لە بارەی بەنی موتەڵیب دوو ڕیوایەتی هەن:

یەکەم: زەکاتیان پێ ناشێت لەبەر فەرمودەی پێغەمبەر(ﷺ): (ئێمە و بەنی موتەڵیب لە نەفامی و ئیسلام دا لە یەکتر نەترازاوین و ئێمە یەك شتین)[2]، لە ووتەیەك شافعی کەلە (مسنده)کەیدا ڕیوایەتیکردووە ((بەنی هاشم و موتەڵیب یەك چەشنن)) پەنجەکانی بە یەکدا بژاند.[3]

دووەم: بە پێ مەزهەبی أبو حەنیفە و مالك بۆیان هەیە زەکات وەربگرن، چونکە دەچنە نێو مانای گشتی فەرمودەی خوا ﴿إنما الصدقات للفقراء وَ المساكين﴾[التوبة:١٦٠]، بەڵام بەنی هاشم لەم بازنەیە دەر چوینە لەبەر فەرمودەی پێغەمبەر(ﷺ)، (أن الصدقة لاتحل لمحمدٍ ولا لآل محمد)[4]، قەدەغەکە تایبەت کراوە بەوان[5]، هەر بۆیە دەڵێن: قیاسی بەنی موتەڵیب لەسەر تیرەی هاشم (صحيح) نی یە، چونکە بەنی هاشم لە پێنجیەك بەهۆی خزمایەتیەوە نیە و بەس، بەڵکو بە هۆی هاوکاری و کۆمەکیانە بۆ پێغەمبەر(ﷺ) کۆمەك و سەرخستنی پێغەمبەریش مانای قەدەغەی زەکات ناگەیەنێت[6].

زانایان باسی حوکمی زەکاتیان کردووە بۆ ئال و بەیت لە حاڵێکدا کە پێنجێکیان پێنەدرێ لەبەر خاڵی بوونی (بيت المال) لە هەموو سەرمایە و دەسکەوتێکی جەنگ یاخود لەبەر دەست بەسەر داگرتنی ستەمکاران و چەوساندنەوەی ئال و بەیت بەم چەشنە حاڵاڵە، هێندێك لە زانایانی پێشین و پاشین ڕەئیان وایە زەکاتیان کە پێ دەدرێ، لە ئیمام أبو حەنیفە ڕیوایەتکراوە کە درووستە زەکات بدرێ بە بەنی هاشم لە چەرخی خۆیاندا، چونکە پێنجێکیان پێ نەگەیووە، هەرکاتێکیش پێنجێکیان پێ نەگەیشت درووستە لە قەرەبوودا

---

١ ـ معالم السنن للخطابي (٧١/٢) الإمام للشافعي (٦٩/٢)، المجموع للنووي(٢٤٤/٦)العقيدة في أهل البيت، لا ١٨١.

٢ ـ سنن أبي داود الإمارة رقم: ٢٩٨٠.

٣ ـ سنن النسائي رقم: ٤١٣٧.

٤ ـ مسلم رقم: ١٠٧٢.

٥ ـ العقيدة في أهل البيت، لا ١٨١.

٦ ـ المغنى لإبن قدامة (١١١/٤ـ١١٢).

زەکات وەربگرن[1]، هەندێك لە مالیکیەکان دەڵێن: کاتێك بێ بەش کران لە دەست مایەی (البیت المال) دەبن بە هەژار و نەدار کەواتە دروستە زەکاتیان پێ بدرێت[2]، هەر لەم سۆنگەیەوە أبو بکری ئەبهەری[3]، دەڵێ: سەدەقە و خێراتی واجب و سونەتیان بۆ حەلاڵە[4]. (أبو سعید الأصطخري) کەلە سەر مەزهەبی شافیعیەکانە دەڵێ: کاتێك لە پێنجێك قەدەغەکران زەکاتیان بۆ درووستە، چونکە لە زەکات بێ بەش کراون، چونکە پێنجێکیان هەیەو کە پێنجێکیان نەما واجبە زەکاتیان پێ بدرێ[5]، بۆیە لە فەرموودەدا هاتووە: ((إن لكم فى خمس الخمس مايكفيكم، أو يُغنيكم)) واتە: (ئێوە یەکتان بۆ هەیە ئەوەندە بەستانە، یان پێ دەوڵەمەند دەبن)،[6] بۆیە بە پێنجێك پێویستیان بەزەکات نابێ، بەڵام ئەگەر ئەم سەرمایە نەما کە هەبوو بۆ پێویستیان و مەرج بوو بۆ وەرنەگرتنی زەکاتیان، کەوابوو مەرجەکە لادەچێت و قەدەغەیان لێ کرا، هەندێك لە زانایانی حەنبەلی دەڵێن: درووستە ئال و بەیت زەکات وەرگرن گەر لە پێنجێك قەدەغەکران، چونکە پێنجێك شوێنی پێویستی یە.[7] إبن تەیمیەش ئەو ڕەئیەی هەڵبژاردووە[8].

٦. (ربیعەی کوڕی شیبان) بۆمانی ڕیوایەتکردووە: دەڵێ: حەسەنی کوڕێ علی هیچت لە یادە لەبارەی پێغەمبەرە(ﷺ)؟ فەرمووی: پێغەمبەر(ﷺ) منی بردە ژووری خیرات(الصدقة) منیش دەنکە خورمایەکم هەڵگرت و خستمە دەمم پێغەمبەر(ﷺ)پێ فەرمووم: ((ألقها فإنها لاتحل للرسول الله ولا لأحد من أهل بيتهِ))[9]، واتە: (ئەم دەنکە خورمایە فرێدا، چونکە نە بۆ پێغەمبەر(ﷺ) نە بۆ کەسی آل بیت حەلاڵە.

---

١ ـ حاشية إبن عابدين (٢/٩١).

٢ ـ بلغة السالك(١/٢٣٢)، حاشية الدسوقي(٤٥٢، ٤٥٣).

٣ ـ محمدی کوڕی عبدالله کوڕی محمدی صالحی ئەبو بکری تەمیمیە شێخی مالیکیەکان بوو لە عێراق لە ٣٧٥ ك وەفاتی کرد. بڕوانە (شذرات الذهب)، (٣/٨٥ـ٨٦).

٤ ـ المنتقي للباجي(٢/١٥٣).

٥ ـ المجموع للنووي(٦/٢٤٤ـ ٢٤٦).

٦ ـ تفسير إبن كثير(٢/٣١٣) قال إبن كثير حديث حسن لإسناد.

٧ ـ الإنحاف للمرداوي (٣/٢٥٥) و كشاف القناع للبهونى (٢/٢٩١).

٨ ـ الإختيارات (١٠٤) العقيدة في أهل البيت، لا (١٨٦).

٩ ـ مسند أحمد (٣/١٧٠) إسناده صحيح قاله أحمد شاكر.

٧.بُريده كورِىَ أبو مريم له أبى حوراو بۆمان ڕيوايەتى ئەكا ئيمه لاى حى كوڕى علـى بوين پرسيارى لىَ كرا چيت لەيادە لـه بـارەى پێغەمبـەرى خـوا(ﷺ)فـەرمووى: لەگـەڵ پێاەمبەرى خوا دەڕۆيـشتم بـەلاى خورمايـەكى صـدقه تـىَ پـەڕيم دەنكـه خورمايەكـەم هەڵگرت، خستمه دەمم، پێغەمبەرله دەمى دەرهێنا، هەندىَ لەخەڵكه ووتيان: چى دەبوو ئەگەر بيخواردبا؟ فەرمووى: ئێمەى ئال محمد (صدقة)مان بۆ حەلاڵ نى يە، پێنج نوێژەكەم لەيادە.[1]

٨. له ئەيوبى كوڕى محمدەوە ڕيوايەتكراوه لـه حوسـەينى كـوڕىَ علـى (إبـن عبـاس) جنازەيەكى بينى يەكيان هەڵستاوە ئەوەى تريـان دانـيش، ئـەوەى هەسـتاوە ووتـى: ئايـا پێغەمبـەر(ﷺ)هەڵنەسـتاوەتەوە؟ ئـەوى دانيـشتبوو ووتـى: بـەڵىَ پێغەمبـەر(ﷺ) دانيشتبوو.[2]

ئەوە هەندىَ لەو فەرموودانەيە حەسنى كوڕى على له باپيريەوە ڕيوايەتيكردووە حسن بەيەكێك له زانايانى صحابه دائەنرىَ ئەوانەى كەفتوايان داوە، يان بۆ سـىَ چـين سـێەمى صحابه بووە فەرموودەناسان زانايانى (صحابە)يان بۆ سىَ چين دابەشـكردووە ئەمـەش بـە دەگەڕێتەوە بۆ كەمى و زۆرى فتواكانيان(إبن القيم) هاوەڵانى دابەشكردووە بـۆ سـىَ چـين هەندێكيان زۆريان فتوا داوە هەندێكيان كەم هەندێكيان مام ناوەندى.

أ- ئەو هاوەڵانەى فتواى زۆريان داوە:

ئەو هاوەڵانەى كە فەتواكانيان پاريزراوە له هاوەڵانى پێغەمبەر(ﷺ) سەدوسى پيـاوو ژن زياترن، بەتايبەت حەوت كەس لەوان زۆرتر فەتواويان داوە عمرى كوڕى خەتاب: علـى كوڕى ئەبو تالێب، عبدالله كوڕى مـسعود، عايـشەى دايكـى بـڕواداران، زەيـدى كـوڕى سابت، عبدالله كوڕى عمر، عبدالله كوڕى عەبباس (رضي الله عنه)، أبو محمد دەڵىَ: دەشىَ فەتواى هەريەك لەمانه پەرتوكێكى قەبارە گەورە پێكبێنن. وەدەڵێت: أبو بكر محمد كوڕى موساى كوڕى يەعقوب ى كوڕى پێشەواى موسڵمانان مەئمون، فەتواكانى إبـن عباسـى لەبيـست

---

١ ـ هەمان سەرچاوە.

٢ ـ هەمان سەرچاوە (١٧١/٣).

کتێب کۆکردوەتەوە، جێگەی باسە أبو بکری ناوبراو یەکێکە لە پێشەواکانی ئیسلام لە زانستی فەرموودە ناسیدا.

ب- مامناوەندی لە فەتوا دەرەکان: أبو محمد دەڵێت: مامناوەندەکان کە فتوایان لێ ڕێوایەتکراوە أبو بکری سدیق، أم سلمة ئەنسی کوڕی مالك، أبو سعیدی خدری، ئەبو هورەیرە، عثمانی کوڕی عەفان، عبدالله کوڕی عەمری کوڕی عاص، عبدالله کوڕی زوبێر.....تاد.

ج- ئەو هاوەڵانەی فتوایان کەم داوە: ئەوانی تر، کە بەکەم فتوا دەر ناوزەد دەکرێن، کە تەنها باسێك یاخود دوو باس و کەمێك زیاتر لەمە لێیانەوە ڕیوایەتکراوە... ئەوانیش بریتین لە: ئەبو دەرداء، ئەبو الیەسیر، ئەبو سەلمەی مەخزومی، ئەبو عوبیدەی کوڕی جەڕاح، (حَسن حُسین)ی جووتە کوڕانی علی کوڕی ئەبو تاڵیب، نەعمانی کوڕی بەشیر، ئوبەی کوڕی کعب، ئەبو ئەیوب، ئەبو تەلحە، أبو ذر، أم عەتییە، سەفیەو، دایکی ئیمانداران حەفسە، ئەم حەبیبە (ڕەزای خوایان لێ بێت).[1]

هەشتەم: خەسڵەتەکانی پێغەمبەر(ﷺ)وەك حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) ڕیوایەتیکردووە:

١- لە حەسەنی کوڕی عەلیەوە وە لە خاڵی حەسەنەوە هیندی کوڕی أبو هالە حسن(ﷺ) ووتی: پێغەمبەر(ﷺ) بەردەوام غەمبار بوو هەمیشە لەبیر کردنەوە دابوو، هیچ کات پشوی نەبوو، زۆر بێدەنگ دەبوو تەنها بەگوێرەی پێویست قسەی دەکرد، زمان و زاری خۆی تەواو بەکار دەهێنا بۆ قسە کردن، بە ووشەی کەم و پڕ مانا دەدوا، قسەکانی نێوانیان هەبوو، ووتەکانی نەدرێژوو نەکورت بوو، سروشتی ڕەق و توند نەبوو، مام ناوەند بوو لە جەستەدا نیعمەتەکانی بە گەورە دادەنا ئەگەر کەمیش بوایە، باسی هیچ شتێکی بە خراپ نەدەرکرد، ڕەخنەی لە هیچ خواردن خواردنەوەیك نەدەدا ئەگەر بەدڵیشی نەبوایە، بەلاَم پەیوەندیشی لەگەڵ نەبوو گەر ماف پێشێل بکرایە هیچ شتێك نەیدەتوانی

---

١ ـ إعلام الموقعين (١/١٢، ١٣)، سيرة عائشة سليمان الندوي، لا ٣٢٧.

له ڕێگای کینەی ڕاوەستێ تاکو سەری دەخست، لە پێناو خۆی تورە نەدەبوو، هیچ هەوڵیشی بۆ سەر خستنی نەفس نەئەدا، گەر ئاماژەی کردبایەبە لەپەی دەستی ئاماژەی کرد، کاتی سەرسوڕمان وەرشی دەگێڕا، لە قسەکردن دەستی دەقوچاند و دەستی ڕاستی دەخستە ژێر دەستی چەپ، ساتی تورەبوون پەلەی دەکرد بۆ پشت هەڵکردن، لە دڵخۆشیدا چاوەکانی ئەنوقاند، زۆربەی پێکەنینی خەندەبوو، ددانەکانی وەك دەنکە تەرزە دەردەکەوتن، گەورەبوو، لە چاو خەڵکی دەدرەوشایەوە، دەموو چاوی وەك مانگی چواردە جوان بوو، پێیەکانی نەرم و لوس بوون ئاو لێیان دووردەکەوتەوە، لە ڕۆیشتن قاچەکانی لە یەکتر دوور دەخستەوەبەپێ پیویست دەڕۆیشت، بە ویقار و خێرا دەڕۆیی، کاتێ دەستی دەکرد بە ڕۆیشتن وەك بەرەو لێژ بڕاوت وأبوو، کاتی ئاوڕی دەدایەوە بەتەواوی خۆی دەسوڕاندەوە، چاوەکانی بۆ خوارەوە ڕائەمان، ڕوانینی بۆ زەوی زیاتر بوو لە ئاسمان، زۆربەی تێڕامانی سەرنجدان بوو، مشوری هاوەڵانی دەخوارد، بەهەر کەسێ دەگەشت سڵاوی لێدەکرد.[1]

٢- وەسفی پێغەمبەر(ﷺ) بەم شێوە لە دەمی حسن و حسینی کوڕانی علی بیستراوە: پێغەمبەر دەمشڕو جنێو دەر نەبووە، دەم بەهاوارو قیژە نەبوو لە کوچەو بازاڕدا، خراپەی بەخراپ پاداشت نەدەدایەوە، بەڵکو لێبوردن و چاوپۆشی دەنواند. هەرگیز بەدەستەکانی لە هیچ کەسێ نەداوە تەنها گەر جیهادی پێکردبێ، ئازاری خادم و دەست و پێوەندی نەئەدا، ئەزیەتی ئافرەتی نەئەدا، هەرگیز نەمبینیوە یارمەتی دەری ستەمکاربێت، کاتێکیش مافی خوا پێشێل دەکرا لە هەموو کەس کینەی زیاتر هەڵدەگرت، سەر پشك کرابا لە نێوان دووکار ئاسانەکەی هەڵدەبژارد، کە دەچویە ماڵی دەبوو پۆشاکی خۆی بست بەبست پاك دەکردەوە، مەڕو بزنی خۆی دەدۆشی، خزمەتی خۆی دەکرد، زوبانی خۆی گۆشەگیری دەکرد، تەنها بۆ شتی پەیوەندی دار دەدوا، هاوەڵانی هۆگردەکر، بە ترس و بیم دووری نەدەخستنەوە، ڕێزی لە سەرەور و سەرکردەی هەموو گەلێ دەگرت، مشوری کاری دەخواردن، بە وریایی‌و خۆپارێزی مامەڵەی لەگەڵ خەڵك

---

١ ـ مختارات من أدب العرب لإبي الحسن النووي، لا ١٣.

دەکرد، بێ ئەوەی ڕووی خۆی گرژ بکات و، ڕەفتاری خۆی بگۆڕێت هامشۆی یاوەرانی دەکرد، پرسیاری لە کاروباری خەڵك دەکرد، جوانی تۆخ دەکردەوە و بەهێزی دەکرد، دزێوی ناشیرن دەکرد و بەرەو لاوازی دەبرد، ڕاستە کار بوو، نەك ناکۆك و نالەبار، بێ ئاگا نەدەبوو نەبادا کەم تەرخەم و بێ تاقەت بێت. بۆ هەموو ڕەوشتێك ئامادە باشی هەبوو، دریغی لە حەقیقەت نەدەکرد و، لێ تێپەڕ نەدەکرد، هەڵبژاردەی خەڵك دۆستایەتیان دەکرد باشترین خەڵك لای ئەو کەسێ بوو ئامۆژگاریەکانی بۆ هەبوو، مەزنترینیان ئەو کەسە بوو ئاشتیخواز و هاوکار بێت. بەدەمی بە زیکرو یادی خوا دادەنیشت، مەجلیس کام شوێن کۆتایی بوو لێیەوە دادەنیشت و فەرمانیشی بەمە دەکرد. هەریەك لە ئەندامانی مەجلیس وایدەزانی ئەو لەوی تر بەڕێز ترە لای پێغەمبەر(ﷺ). هەر کەسێك لەگەڵی دائەنیشت یاخود داوای پێداویستی لێ ئەکرد لەگەڵی بەردەوام دەبوو تاکو کەسەکە وازی ئەهێنا. پێداویستی خەڵکی بەکەسی تر نەئەداوە مەگەر جێگەی متمانە بوایە. باڵی میهرەبانی بۆ خەڵك ڕائەخست و وەك باوك مامەڵەی لەگەڵ دەکردن. لە مافدا هەموو وەك یەك بوون، مەجلیسی ئەو مەجلیسی شەرم و شکۆو زانست و ئارامی و سپاردە پارێزی بوو، دەنگی پێدا بەرز نەدەکراوە بۆختان و سەر زەنشتی تێدا نەدەکرا، نسکۆ و نەنگیەکان نەدەکرا، هەموو یان یەکسان بوون تەنها بەتەقوا لەیەکتر گەورەتر بوون. هەموویان متواضع و ملکەچ بوون، ڕێزی بەساڵاچوو دەگیرا بەزەییان بە بچوك دادەهاتەوە، خەمخۆری کەسی خاوەن پێویستی بوون، پارێزگاریان لە کەسی نامۆ دەکرد.[1]

٣- لە حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) ئەویش لە حوسەینی کوڕی علی کوڕی علی کوڕێ أبی تالێب ڕیوایەتیکردوە پیویسی بەچاو پیاخشاندن هەیە، کەبە بەشێکە لەکتابی (الشمائل) ڕەوشتە جوانەکانی ترمذي: پێغەمبەر(ﷺ)دەم بە مژدە بووە، خۆش ڕەفتار بووە، نەرم و بەخشندە بووە، دڵڕەق و قسە ڕەق نەبووە، دەم شڕو عەیب گرو چەتوون و ڕژد نەبووە، خۆی لە کارێك کە حەزی لێنەدەکرد خۆی بێدەنگ دەکرد و وەڵامی نەئەداوە ئەمەش وەك ڕێزێك بۆ بەرامبەر، خۆی لە سێ شت دوورگرتووە بوو، دەمەقاڵە، خۆ

---

١ ـ مختارات من أدب العرب لإبي الحسن الندوي لا ١٥.

هەڵكێشان، كارێك كە پەیوەندی بەو نەبێت. خەڵكی لە چوار شت قەدەغە دەكرد، پاشە ملە باس كردن، یەكتر عەیبدار نەكردن، بە دوای عەیب و ناتەواوی یەكتر نەگەڕان، تەنها بە ئومێدی پاداشت نەبوایە قسەی نەدەكرد كە قسەی دەكرد هەموویان بێدەنگ دەبوون واتدەزانی باڵندە لە سەرسەریان وەستاوە، لە بێدەنگ دەبوو هاوەڵان گفتو گۆیان دەكرد دەمە قاڵەیان نەدەكرد، لەگەڵ هاوەڵان پێدەكەنی و لەگەڵ ئەوان سەرسام دەبوو، لەسەر كاری ڕێبوار ئارامی دەگرت گوێی بۆ شل دەكرد، تاكو هاوەڵان گرنگی پێبدەن فەرامۆشی نەكەن و دەیفەرموو: هەر كاتێك كەسێكیان بینی بەدوای پێداویستی دەگەڕا هاوكاری بكەن، پێداهەڵدانی قەبوڵ نەدەكرد مەگەر پڕ بە خۆی نەبوایە، قسەی بە كەس نەدەبڕی، تاكو تەواو دەبوو، یان مەجلیس هەڵدەستا، سینەگوشادو حەق بێژ بوو، سروشت نەرمو نیان بوو، جوانترین هەڵسو كەوتی هەبوو، هەركەسێ بەڕوكەش دەیبینی ترسی لێ ئەنیشت، بەڵام كاتێك لێی نزیك دەبۆوە یاخود تێكەڵ دەبوو لەگەڵی و خۆشی دەویست، دەیووت: خوازراوە هیچ كەسێكم وەك ئەو نەبینیوە نەپێشتر و نەپاشتر. [1]

نۆیەم: ئایەتی پاككردنەوە(التطهیر) و فەرموودەی پۆشاك:

ئایەتی پاككردنەوە فەرمایشتی خوای گەورەیە: ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾ [الأحزاب: ٣٣]، بەڵام فەرموودەی پۆشاك، عائیشە (ڕەزای خوای لێبێت)ڕیوایەتیكردووە دەفەرموێت: پێغەمبەر(ﷺ)بەیانیەكی زوو دەرچوو عەبایەكی خوری بەسەریەوە بوو، علیو فاتیمەو حسنو حسینی خستە ژێریەوە. فەرمووی: ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾ لە ڕاستیدا ئەم ڕیوایەتەی عائیشە بۆ ئەم فەرموودە درۆی ئەو كەسەمان بۆ ڕوون دەكاتەوە،كە دەڵێت: هاوەڵان گەرەیی علی یان(ﷺ) شاردۆتەوە، عائیشە كەئەوان وەهای بانگەشە دەكەن كەرقی لەعلی(ﷺ) ئەبینین ئەوا عائیشەیە فەزڵی علی و فاتیمە و حسن و حسین ڕیوایەتدەكات. [2]

---

١ ـ مختارات من أدب العرب لأبي الحسن الندوي، لا ١٦ نقلاً عن الشمائل للترمذي.

٢ ـ حقبة من التأريخ، لا ١٨٧.

لەم چەند ئایەتەی خوارەوە دواندن و ئاڕاستە کردن بۆ خێزانانی پێغەمبەرە بەوان دەست پێدەکات و هەر بەوانیش کۆتایی دەهێنێت خوای مەزن دەفەرمووێت:﴿ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَاجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا(٢٨)وَإِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا(٢٩)يَا نِسَاء النَّبِيِّ مَن يَأْتِ مِنكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا(٣٠)وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُّؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا(٣١)يَا نِسَاء النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاء إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا(٣٢)وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا(٣٣)وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ﴾[الأحزاب: ٢٨ـ ٣٤].

دواندن هەمووی لەگەڵ خێزانانی پێغەمبەرە(ﷺ) لەگەڵ (أمر)و (نهی) لەگەڵ ئەوانە، دەڵێ: کاتێك ئەو سوودە گشتگیر دەبێت بۆ ئەوان و ئەوانی تر لە ئال وبەیتی پێغەمبەر(ﷺ) لەم ساتە ڕاناو دەبێتە (مذکر)، چونکە (مذکر) و (مؤنث)کاتێك کۆبوونەوە (مذکر) زاڵ دەبێ، چونکە هەموو ئال و بەیتی پێغەمبەر(ﷺ) دەگرێتەوە علی و فاتیمە و حسن و حسینیش تایبەتترن، چونکە پێغەمبەر(ﷺ)لە دوعا کردن ئەوانی تایبەت دەکرد، هەروەك ئال وبەیتی پێغەمبەر(ﷺ) علی و حسن و حسین و فاتیمەی جیاکردۆتەوە لە خەڵکانی تر هەروەك لە فەرموودەی زەیدی کوڕی ئەرقەم دا هاتووە، کاتێك پێی دەووترێ خێزانەکانی لە ئال و بەیتی؟ دەفەرمووێ خێزانەکانی، بەڵام ئال و بەیتی ئەوانەن سەدەقەیان لێ قەدەغەیە، کە بریتین لە ئال(علی و جعفر و عەقیل و عباس)[1]، هەندێك لە زانایانی شیعەی دوازدە (إثنی عشریة) ئایەتی پاککردنەوەی (التطهیر) یان پچڕاندووە لە سیاقی قورئانی. کە خوای گەورە خێزانانی پێغەمبەر دەدوێنێت. ئەمەش بۆ بێئاگابوون لە ژنانی پێغەمبەر لە دواندنی قورئاندا. دوایی

---

١ ـ مسلم رقم: ١٠٧.

فەرموودەی پۆشاکێشیان بۆ ئەم مەبەستە پاڵداوە، کە مسلم لە صەحیحەکەی لـە دایکـی بڕواداران عائیشەی ڕیوایەتکردووە دەڵێت: پێغەمبەر بـەرە بـەیانێك دەرچـوو، بـەرگێکی نەخشداری لە تاڵە مووی ڕەشی بەسەرەوە بوو، حسن و حـسین و فاتیمـە و علـی هـاتن و خۆیان خستە ژێرەوە ئەوسا فەرمووی: ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَـنكُمُ الـرِّجْسَ أَهْـلَ الْبَيْـتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾ وە لە فەرموودەی دایکی بڕواداران (أم سلمة) دا هاتووە ئەو کاتەی ئـەم فەرمایشتە بۆ پێغەمبەر(ﷺ).. هات أم سـلمة دەڵێت: من لەگەڵ ئەوانم ئەی پێغەمبەری خوا؟ فەرمووی: ((أنت علی مکانك، وأنت علی الخیر)) واتە: (تۆ لە شوێنی خۆت بە، تـۆ لەسەر خێر و بێری)[1] نیازی شیعەکان لێرەدا چەسپاندنی ئەو مانایەیە کە ئایەتەکەیان بۆ بەڵگە هێنایەوە[2] وە بۆچونیان وایە ئایەتی (التطهیر) پاککردنەوە بەڵگەیە لەسەر پـاکی و بێ گوناهی یاوەرانی پۆشاك (أصحاب الکساء) کە پێکهاتوون لە علی و فاتیمەو حسن و حسین لەهەموو هەڵەو گوناهێکی بچوك و گەورە بەڵکو لە هەڵەو لـەبیر چـوونی مـرۆیش دوورو پـارێزراون[3] بڕوایـان وایــە حەسـەنی کـوڕی علـی پێـشەوای دووەمـی بـێ گوناهە(معصوم)ە.

پاك و بێ گونـاهی پێـشەوایەتی (الإمامـة) لـە لای شـیعەی إمـامی مەرجێکـە لـە مەرجـەکانی پێـشەوایەتی(ئیمامـەت)وە یەکێکـە لـە بنـەما سـەرەتایەکانی قـەوارەی بیروباوەڕی کیانی عقائدیان، گرنگی و بایەخێکی بەهاداری هەیـە لای ئـەوان، شـیعەکان دوای ئەوەی بۆ پێشەواکانی خۆیان خەسڵەت و سەیفاتی توانا سازی و بەهرەی زانستی بێ سنوریان زیاد کرد بەو ئەنجامە گەیشتن کە پێشەوا بەرپرسیار نیە بەرامبەر بەخـەڵك هـیچ ئەگەر و بواری هەڵەش نیە لە کردارەکانی هەر کار و کردەوەیەك بکـات. لەگـەڵ ئـەوەش پێویستە بەڕاستگۆ دابندرێت، بڕواشمان وا هەبێت هەموو ئەو شتانەی ئەو ئەنجامی دەدات هەمووی خێر و خۆشی یەو هیچ زیان و ئاشوبێکی تێدا نیە، چونکە ئەو کایەێکی زانیاری هەیە کەس پەیی بەهۆشیاری زانـستی ئـەو نـەبردووە، دەڵـێن: پێـشەواکان بـێ گونـاهن

---

١ ـ سنن الترمذي، کتاب المناقب رقم: ٣٧٨٨.

٢ ـ ثم أبصرت الحقیقة، لا ١٧٦.

٣ ـ هەمان سەرچاوە ، لا ١٧٦.

لەهەموو ژیانیاندا و تاوانی گەورەو بچوکیان ئەنجام نەداوە دروست نیە هەڵـە سەهوشـیان بخرێتە پاڵ[1]، شـێخ مفیـد: یەکـدەنگی شـیعەکان لـەم بـارەوە بـاس دەکـات و دەڵێـت: پێشەواکان(الأئمة) لەجێگـەی پێغەمبـەران یاسـاکان پیادەدەکـەن، سـنورەکان ڕادەگـرن، پارێزگاری لەشەرع و ئەدەبی مرۆیـی دەکـەن، بـێ خـەوش و گونـاهن وەك پێغەمبـەران، گوناهی بچوك و گەورە لەوان نافامرێتەوە و، هیچ شتێك بـەخراپ لـەبارەی ئـاین نـاڵێن، هیچ شتیش لەیادناکەن لە ئەحکام و یاسادا، هەموو ئیمامەکان لەسەر ئەم ڕێڕەوەن تەنها کەمێك ڕێز پەر بوون، ئەم باسەی پەیوەست کردوە بەڕوکەشی چەند ڕیوایەتێك کە تـەئویل هەڵدەگرن، بە پێچەوانەی گومانی خراپی لەم باسەدا[2]، جۆرێـك بەدرێـژی لـەبارەی ئـەم بیروباوەڕەی لە کتێبەکەم(ژیانامەی پێشەوای موسڵمانان) علی کوڕی ئەبو تاڵیـب[3]، لـەم بارەیەوە شارەزایی زیاتر دەوێ بابگەڕێنەوە بۆ ئەم پەرتووکە.

بەڵگەی (الشِعةُ الإمَامیِةُ) لە بارەی ئایەتی پاککردنەوە هەڵوەشاندنەوەی لەچەند ڕویێکەوە:

أ- فەرموودەی (أم سلمەی)کە لە پێشەوە باسمان کرد بە چەند شێوازێك هاتووە:

ڕیوایەت کراوە لە أم سلمة فەرموویەتی: پێغەمبەر(ﷺ)لای من بوو، فاتیمەو علـی و حسن و حسینیش لەوێ ئامادە بوون، گۆشتاوێکم بۆ ئـادەکردن خواردیـان و پـاڵ کـەوتن پێغەمبـەر(ﷺ)پەشـتە مـاڵ یـاخود پۆشـاکێکی قەدیفـەی بەسـەر دا کێـشان، ئەوسـا فەرمووی: (ئەی خوای میهرەبان ئەمانە لە خانەوادەی منن، چڵك و پیسیان لێ داماڵـە و جوان پاکیان بکـەوە) لـە ڕیوایـەتێکی تـردا هـاتووە پێغەمبـەر(ﷺ)لەسـەر پۆشـاکێك داینیشاندن، پاشان هەرچوار لیچکی پۆشاکەکەی بەدەستی چەپ لەسەر سـەریانەوە تونـد کرد، بەدەستی ڕاستیش هێمای بۆ لای خوا کرد و فەرمووی: (ئەمانە لە خانەوادەی منن، پیسی و چڵکیان لێ ڕاماڵە و پاکیا بکەوە) هەردوو ڕیوایەتەکان متفقن لەگـەڵ ڕیوایـەتی

---

١ ـ درسات عن الفرق د.أحمد جلي ص٢٠٣.

٢ ـ أوائل المقالات للمفيد، لا ٣٥.

٣ ـ أسمى المطالب سيرة أمير المؤمنين علي بن أبي طالب(٢/٣٠٢).

مسلم کەلە عایشە ڕیوایەتکراوە لە گرتنەوەی هەر پێنج کەسەکە لە و ئایەتەدا، بەڵام ئەمەش مانای وانیە ستەمە کەسی تر بگرێتەوە بەدەر لەوان.[1]

کۆمەڵێ ڕیوایەت لە (أم سلمه) ڕیوایەتکراون بە زیاد کراوەوە، ئاماژە بە هاوبەش نەبوونی (أم سلمه) دەکەن لە ئال و بەیت لە فەرموودەکانی پۆشاك. زۆربەی ئەم فەرموودانە لە (ضعیفی) خالّی نین، بەڵام لەهەموویان (صحیح)تر ئەم ڕیوایەتەی خوارەوەیە: کاتێك ئایەتی ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾ بەسەر پێغەمبەردا دابەزی لە مالّی (أم سلمه) بانگی فاتیمە و حسن و حسینی کردو بە پۆشاکێك داپیۆشین، عەلیش لە پشتیەوە بوو، ئەمیشی بە لیباسێك پۆشی ئینجا فەرمووی: (ئەی خوای گەورە ئەمانە ئالو بەیتی منن پیسی و چەپەڵیان لێ ڕامالّە و بە جوانی پاکیان بکەوە) أم سلمه ووتی: منیش لەگەڵ ئەوانم ئەی پێغەمبەری خوا؟ فەرمووی: (تۆ لەمەنزڵی خۆت، تۆ لەسەر خێر و بێریت).[2]

ڕیوایەتێکی تری زۆر گرنگ و بایەخ دار ڕیوایەتکراوە بەسەنەدی (حسن) ئاماژە بەوە دەکات کە (أم سلمه) چووەتە ژێر پەشتە ماڵەکە دوای دەرچوونی ئەوان لەژێر یەك پەشتەماڵ ئومێد وایە هۆکاری نەچوونە ژێری (أم السلمه)بۆ ژێر پەشتەماڵەکە دروست نەبوونی بێ لەبەر علی(ﷺ)[3]، هەر بۆیە پێغەمبەر(ﷺ) دەخاتە ژێرەوە دوای دەرچوونی ئەم کۆمەڵە، شهر دەڵێت: ووتی گویم لە(أم سلمه) بوو لە کاتی بانگهێشتنی خەڵك بۆ ناشتنی حوسەینی کوڕی علی نەفرەتی لە خەڵکی عێراق دەکرد و دەیووت: کوشتیان خوا بیانکوژێتەوە فرت و فێڵیان لەگەڵ کردوو زەبوونیان کرد، یاخوا بەر نەفرەتی خوا کەون، من پێغەمبەرم(ﷺ) بینی فاتیمە بۆ لای دەهات قاپێکی هەڵگرتبوو حەلوای تێدا بوو، لەبەردەم پێغەمبەری دانا، پێغەمبەر فەرمووی: (کوڕە مامەکەت لەکوێ یە؟) ووتی: لە ماڵەوەیە، (برۆ بانگی بکەو هەردوو کوڕەکەشی بێنە) فاتیمەش چوو کوڕەکانی هەر یەکەو بەدەستێکەوە گرت، عەلیش بەدوایاندا دەهات پێغەمبەر(ﷺ) حسن و

---

١ ـ ثم أبصرت الحقيقة، لا ١٧٧.

٢ ـ فضائل الصحابة (٧٢٧/٢) رقم: ١٩٩٤ إسناده فيه ضعف وله طرق قوية.

٣ ـ ثم أبصرت الحقيقة، لا ١٧٧.

حسینی خستنە نێو کۆشی خۆی عەلیش لەلای ڕاستی دانیشت و فاتیمەش لەلای چەپی، (أم سلمه) ووتی: پێغەمبەر(ﷺ) بەرگێکی خەیبەری ڕاکێشا،کە بەرگی ئێمە بوە بۆ نوستن هەمووی خستنە ژێرەوە، بەدەستی چەپی گۆشەکانی بەرەکەی گرت و بەدەستی ڕاستیش دوعای لە خواکردوو فەرمووی (ئەی پەروەردگارە ئەمانە لە خانەوادەی منن پیسی و چەپەڵیان لێ داماڵە و بەجوانی پاکیان بکەوە) منیش ووتم: ئەی پێغەمبەری خوا- ئەی منیش لە ئەهل و ئالو بەیتی تۆ نیم؟ فەرمووی (بەڵێ فەرموو تۆش وەرە نێویەوە) منیش چوومە نێویەوە دوای ئەوەی پێغەمبەر(ﷺ) دوعای بۆ علی و نەوەکانی و کچەکەی کرد[1]، پێغەمبەر(ﷺ) شایەتی بۆ أم سەلمە کە ئالو بەیتی ئەوەو خستیشیە ژێر بەرەکەوە دوای ئەوەی دوعا بۆعلی(رضي الله عنه)و منداڵەکانی کرد.[2]

ب- ئەوە دلالە دەکات، کە ئەم ئایەتە بەڵگە نیە لە بێ گوناهی(عصمة) و پێشەوایەتی(ئیمامەت) ئاڕاستەی دواندنە لەم فەرمایشتانەی پەروەردگار بۆ خێزانەکانی پێغەمبەر(ﷺ)بەوان دەست پێ دەکات هەر بەوانیش کۆتایی دێت:

خوای گەورە دەفەرمووێ: ﴿ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَاجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا(٢٨)وَإِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا(٢٩)يَا نِسَاء النَّبِيِّ مَن يَأْتِ مِنكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا(٣٠)وَمَن يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُّؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا(٣١)يَا نِسَاء النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاء إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا(٣٢)وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا(٣٣)وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ﴾[الأحزاب: ٢٨ـ ٣٤].

---

١ ـ فضائل الصحابة (٢/٨٥٢) رقم: ١١٧ إسناده حسن.

٢ ـ ثم أبصرت الحقيقة لا. ١٧٨.

ئاڕاستەی گوتر(خطاب) هەموو بۆ ژنەکانی پێغەمبەرە و، (أمر)و (نهی)و بەڵێن و هەڕەشە لەگەڵ ئەوانە، بەڵام کاتێك دەرکەوت ئەم سودوو قازانجە گشتگیرە بۆ خێزانەکانی پێغەمبەر و خەڵکی تر جگە لە ئال و بەیتی پێغەمبەر(ﷺ)ڕاناوی ووشەی پاککی (تطهر) بە (مذکر) خۆی دەرخست ئاشکراشە ئەگەر (مؤنث)و (مذکر) لەگەڵ یەك کۆ بوونەوە (مذکر) زاڵ دەکرێت. لێرەدا هەموو ئەهلی بەیتێك دەگرێتەوە علی و فاتیمە و حسن و حسینیش تایبەترن لەوانی تر چوونکە پێغەمبەر(ﷺ) تایبەتی دەکردن لە دوعا کردن. کەواتە ژنی هەر پیاوێك لە ئال و بەیتی پیاوەیە، ئەمەش شتێکی بەر بڵاو دیارە لە نێو ئەهلی زمانەوانی، هەروەك کەسێك بە هاوڕێکەی دەڵێت: ئەهلت حاڵی چۆنە؟ واتە:خێزان و ماڵو منداڵەکانت. لە وڵامدا دەڵێت ئەوان باشن خوای گەورە دەفەرمووێت ﴿قَالُواْ أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللّهِ رَحْمَتُ اللّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ﴾ [هود:٧٣] دوێندراو لەم ئایەتە پیرۆزە بە کۆڕای زانایان سارای خێزانی ئیبراهیمە، ئەمەش بەڵگەیەکە خێزانی پیاو لە (آل و بیت)ی ئەم پیاوەیە.[1] خوای گەورە دەفەرمووێ: ﴿فَلَمَّا قَضَى مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِن جَانِبِ الطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ﴾ [القصص: ٢٩] دوێندراو لێرەدا خێزانی گەورەمان موسایە. خوای پەروەردگار دەفەر مووێ ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا(٥٤)وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَكَانَ عِندَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا﴾ [مریم: ٥٤-٥٥].

کێن ئەوانەی فەرمانیان پێدەکرێ بۆ ئەنجامدانی نوێژ ئایە ئالوبەیتی ئەو نین؟ لە شوێنێکی تر پەروەردگار دەفەرمووێ: ﴿وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا﴾ [طه: ١٣٢] بێ گومان خدیجە و هەموو خێزانەکانی دەکەونە نێو بازنەی ئەهل ئەمەش بە گوێرەی ئەوەی ئەم سورەتە مەکیە[2]، لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێ: ﴿وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِن دُبُرٍ وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاء مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوَءًا إِلاَّ أَن يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ [یوسف: ٢٥]دوێندراو لێرەدا عەزیزی مصرە، قسەی ئەو ژنەی:

---

١ ـ الإمامة و النص، فیصل نور، لا ٣٨٦.

٢ ـ هەمان سەرچاوە ، لا ٣٩١

ئايە پاداشتی لەو كەسە چی یە كەبەرامبەر ئەهلی تۆ بەد ڕەوشتی بنوێنێ؟ واتە: خێزانی تۆ، ئەمەش ڕوون و ئاشكرایە[1].

ج- لابردنی پیسی لە زاراوەی قورئاندا واتایی بێ گوناهی ناگەیەنێ، ڕاغیبی ئەسفەهانی لە (مفردات ألفاظ القران) لە باسی (الرجس) واتە: شتی پس و قێزەوەن، خوای گەورە دەفەرمووێ: ﴿رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ﴾ [المائدة: ٩٠] پیسی لێرە دا مەی و قومار كردنە لە ڕوانگەی شەرع.. . كافرەكان پیسن، شریك بۆ خوا پەیدا كردن بۆكەسی عاقڵ دزێوترین كارە. خوای گەورە دەفەرمووێ: ﴿وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إلى رجسهم﴾[التوبة: ١٢٥] خوای گەورە دەفەرمووێ: ﴿وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لاَ يَعْقِلُونَ﴾ [يونس: ١٠٠] ووتراوە (الرجس) بۆ گەنی، ووتراوە: (العذاب)، كتومت لە نێو ئایەتی ﴿إنماالْمُشْرِكُونَ نَجَسَ﴾ دەردەكەوێت. یاخود دەفەرمووێ: گۆشتی بەراز پیسە، بەگشتی ووشەی(الرجس) بنچەكەی قێزەونی (القذر)ە مەبەست پێ هاوبەش بڕیار دانە هەروەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا دەفەرمووێ: ﴿فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ﴾ [الحج: ٣٠] هەندێك جار بۆ پیسیە حەرام كراوەكان بەكاردێت: وەك خواردن و خواردنەوەكان لە هەروەك خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿قُل لاَّ أَجِدُ فِي مَا أُوْحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلاَّ أَن يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا﴾ [الأنعام: ١٤٥] ﴿إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ﴾ [المائدة:٩٠].

نە چەسپاوە لە بەكار هێنانی قورئانیدا ووشەی(الرجس) بە واتای گوناهی ڕەها، تاكو لەم لایەنە مانای بێ گوناهی وەرگرێت.[2]

د- پاكبونەوە لە پیسی بە مانای بێ گوناهی نایەێت بۆ هیچ كەس: هەروەك ووشەی (الرجس) واتای گوناهو هەڵەی ئینسان دەدا لە كۆشش(الإجتها)دا، بەڵكو مەبەست پێی قێزەونی و بۆ گەنی و پیسی ناوەكی و دەرەكیە، بەهەمان شێوە پاككی (التطهير) مانای

---

١ ـ هەمان سەرچاوە ، لا ٣٩٣.

٢ ـ ثم أبصرت الحقيقة، لا ١٨١.

بێ گونەهی ناگەیەنێ، لـە ڕاسـتی دا خـوای گـەورە پاكبونـەوەی هـەموو موسـڵمانێكی مەبەستە نەك تەنها ئال و بەیت بەتەنها. گەرچی ئال و بەیت لە هەموو خەڵك نزیكترن بۆ پاكبونەوە پێش هـەموو كەسـێكیش مـافی ئەوانـە، پـەروەردگار: لـە بـارەی هـاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێ: ﴿وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ﴾[المائـدة:٦] هـەروەها دەفـەرمووێ: ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا﴾ [التوبـة: ١٠٣] خوای گەورە چـۆن هـەواڵ دەدات بە پاكبونەوەی ئال و بەیت، بەهەمان شێوە هەواڵ بەسـەرجەم موسـڵمانان دەدات، گەر پاككردنـەوە واتـای عیـصمەت و بـێ گونـاهی بـدات، ئەمـە بـۆ هـەموو هـاوەڵان موسڵمانان فەراهەم دەبـوو، كـە كۆمەڵـە دەقێكـی قورئـانی بـۆ پاككبونـەوەیان لەسـەر خواستی پەروەردگار هاتووە خوای گەورە لەبارەی ئەویندارانی مزگەوتی (قباء)لە یاوەرنی پێغەمبـەر(ﷺ) دەفـەرمووێ: ﴿فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَن يَتَطَهَّرُواْ وَاللّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ﴾ [التوبة: ١٠٨].

بە كۆڕای زانایان ئەمانە بێ گوناه نەبوون، خوای گەورە سەبارەت بە ئەهلی بـەدر كـە ژمارەیان سێ سەت‌و سێزدە كەس بوون دەفـەرمووێ: ﴿وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُم مِّن السَّمَاء مَاء لِّيُطَهِّرَكُم بِهِ وَيُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ﴾[الأنفال: ١١].

لێرەدا هیچ بەڵگەیەك بۆ بێ گوناهی ئەوان نیە هاوكات هیچ جیـاوازیش هەسـت پـێ ناكرێت لە فەرموودەكانی خوای گەورە لەسەر ئال و بـەیت: لـە نێـوان ئایـەتی: ﴿لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾ [الأحزاب:٣٣]، لەگـەڵ ئایـەتی: ﴿وَيُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ﴾ (رجز) و (رجس) دوو ووشەی لێك نزیكن و (یطهـركم) لـە هـەردوو ئایەتی ڕابردوو وەك یەك هاتوە، بەڵكو ئارەزوو بازی لە ئایەتی یەكەمی كردووەتە بەڵگـە لەسەر بێ گوناهی و ئایەتی دووەمیشی ترازاندووە، سەر سـوڕمانی لـەوە دایـە زانایـانی شیعە پشت بەم ئایەتە دەبەستن و بۆ (أصحاب الكساء)ی پاڵ دەدەن، لە پاشـان لـەمانای پاككردنەوە(التطهر) لای ئەدەن بۆ چەسپاندنی بێ گونـاهی (أصـحاب الكسـاء)، هـەمان كاتیش كۆمەڵە ئایەتێك لە بـیر دەكـەن لەسـەر خواسـتی پـەروەردگار بـۆ پاككردنـەوەی هاوەڵان. بەمـەش ناوەسـتن تانـەو تەشـەرەیان لێ دەدەن، دەڵـێن: بـەرەو دواوە پاشـگەز بوونەتـەوە كەچـی خـوای پـەروەردگار دەقـی پێـدا هێنـاوە لەسـەر خواسـتی خـۆی بـۆ

پاکبوونەوەیان[1]، ﴿وَمَن لَّمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُوراً فَمَا لَهُ مِن نُّورٍ﴾ [النور: ٤٠]، خواست (الإرادة) لەم ئایەتە خواستێکی شەرعیە، بە پێچەوانەی خواستی قەدەری. واتە: خوای گەورە حەز دەکات پیسی و چەپەڵیتان لێ دامالێت، زانایانی (اهل السنة) لەسەر ئەم دوو خواستە دواون، خوستی شەرعی دینی، خواستی قەدەری گەردوونی دەڵێن:

- خواستی شەرعی دینی: واتای خۆشەویستی و خۆشنودی لە خۆ دەگرێت، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾ [البقرة: ١٨٥] وە ئایەتی ﴿وَاللّهُ يُرِيدُ أَن يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَن تَمِيلُواْ مَيْلاً عَظِيمًا(٢٧)يُرِيدُ اللّهُ أَن يُخَفِّفَ عَنكُمْ وَخُلِقَ الإِنسَانُ ضَعِيفًا﴾ [النساء: ٢٧-٢٨].

- خواستی قەدەری گەردونی: واتە: خواستی گشتگیری پەروەردگار بۆ هەموو دروستکراوەکانی، وەك (إرادە) خواست لە فەرموودەی خوای گەورە: ﴿وَلَكِنَّ اللّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ﴾ [البقرة: ٢٥٣] هەروەها ئایەتی: ﴿وَلاَ يَنفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدتُّ أَنْ أَنصَحَ لَكُمْ إِن كَانَ اللّهُ يُرِيدُ أَن يُغْوِيَكُمْ﴾ [هود: ٣٤]، گوناهو تاوان خواستێکی گەردونی و قەدەری یە خوا حەزی پێناکات و پێیان ڕازی نابێت(النهی) لێ دەکات، وە تورە دەبێت بە ئەنجامدانی. ئەمە قسەی براوەی پێشین و پێشەواکانە ئاماژەیان کردووە خواستی ئەو کە خۆشەویستی و ڕەزامەندی خوا لە خۆ دەگرێت، وە ئەو خواستەی سەبارەت بە قەدەری و گەردونیە کە ڕەزامەندی و خۆشەویستی تێدا دەرناکەوێت[2]، بێگومان پەروەردگار پیسی لە فاتیمەو حسن و حسین و علی خێزانەکانی پێغەمبەر(ﷺ) دامالیوە، بەلام خواستی خوا لێرەدا خواستێکی شەرعیە، هەر بۆیە لە فەرموودەکەدا هاتووە پێغەمبەر کاتێك بە عەبا داپۆشین فەرمووی: (اللهم هؤلاء اهل بيتي اللهم اذهب عنهم الرجس).[3]

---

١ ـ ثم أبصرت الحقيقة، لا ١٨٢.

٢ ـ وسطية أهل السنة بين الفرق، محمد بن عبدالله، لا ٣٨٧.

٣ ـ سنن الترمذي، كتاب: مناقب أهل البيت رقم: ٣٧٨٧.

ه- دوعای پێغەمبەر(ﷺ) باسەکە بنبڕ دەکات:

ئەگەر ئایەتی پاککردنەوە (التطهير) بەڵگە بوایە بۆ پاکبوونەوەی (أهل الكساء) پێغەمبەر بە عەبا داینە دەپۆشین و دوعاشی بۆ نەدەکردن بەم دوعایە: (اللهم إن هؤلاء اهل بيتي اللهم اذهب عنهم الرجس)[1]، ئەمە بەڵگەیەکی ڕون و ئاشکرایە بەوەی ئایەتی پەروەردگار سەبارەت بە خێزانەکانی پێغەمبەر دابەزیوە پێغەمبەر(ﷺ) حەزی کرد ئەم خەڵاتە خوای یە بە (أصحاب الكساء)ش بگەیێنێ کە پاکبو بوونەوەیە بۆیە گردیان دەکاتەوە و بە عەبا دایاندەپۆشێ و دوعای خێریان بۆ دەخوێنێ و، خوای گەورەش دوعایان بۆ قبوڵ دەکات[2]، خوای گەورە پاکیان دەکاتەوە هەروەك خێزانەکانی پێغەمبەری پاککردنەوە بە دەقی ئایەت[3].

و- بەر پەرچ دانەوەی ئەو بەڵگانەی لەسەر ئیمامەت و بێ گوناهی ئیمام:

بەگومانی ئەوان ئەوەی تایبەت کراوە بۆ پێشەوای موسڵمانان علی و حسن و حسین لە ئایەتی قورئاندا بە هەمان شێوە بۆ خاتوو فاتیمەش چەسپاوە، لە یەکێك لە تایبەتمەندیەکانی پێشەوایەتی بۆ ئافرەت نابێ، گەر ئەم ئایەتە بەڵگە بێت، کەواتە هەر کەسێك ئایەتەکە وەسفی بکات شیاوی ئیمامەت و شایەنی بێ گوناهی و ئیمامەتیە، بەم جۆرە خەملاندنە فاتیمەش دەکەوێتە بازنەی ئیمامەت و بێ گوناهی، کەوابێت ئەم ئایەتە مەبەست پێ ئیمامەت و بێ گوناهی نیە، هەروەها نۆ لە پێشەواکانیش هەلاویر دەکرێت کە ئەوان بەبێ گوناهیان لە قەڵەم دەدەن چوونکە ئەم ئایەتە هەمە گیر نیە بۆ هەموو یان تەنها تایبەتە بەسێ کەس کەبریتین لە:[4]

ـ علی کوڕی أبوتالیب(رضي الله عنه).

---

١ ـ سنن الترمذي، كتاب: مناقب أهل البيت رقم: ٣٧٨٧ (صححه الألباني).

٢ ـ ثم أبصرت الحقيقة، لا (١٨٢).

٣ ـ أسمى المطالب في سيرة أمير المؤمنين علي بن أبي طالب (٣١٤/٢).

٤ ـ الإمامة و النص. ٣٨٧.

ـ حەسەنی کوڕی علی(ﷺ).

ـ حسینی کوڕی علی(ﷺ).

دەیەم: ئایەتی نەفرەتکاری و وەفدی گاورەکانی نەجران.

وەفدێکی نەجران هات بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) ووتیان: ئێمە موسڵمانین پێش ئێوە،پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: سێ شت ڕێگای ئیسلامەتیمان لێدەگرێت: (پەرستشتان بۆ خاچ، خواردنی گۆشتی بەراز، بڕیاردانی ڕۆڵە بۆ خوا)[1] دەمە قاڵێەکی زۆریان لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ)دا کرد، بەڵام پێغەمبەری خوا(ﷺ) قورئانی بەسەردا خوێندنەوە، پڕو پوچەکانی ئەوانی بەر تیشکی بەڵگە دەدا، ئەوانیش قسەیان دەبزرکاند و دەیانگوت: چی یە بۆچی جنێو بە پێغەمبەرکەمان(ﷺ) دەدەیت؟ دەشڵێ ی بەندەی خودایە، فەرمووی بەڵێ: پێغەمبەرە (کلمة الله) یە خوای گەورە خستویەتیە نێو مەریەمی عەزرائی بە تول، ئەوانیش ڕق و قینەیان لێ داگرت و ووتیان: ئەرێ هەرگیز مرۆڤێکتان دیوە بێ باوك، گەر ڕاست دەکەی وێنەی ئەومان پیشاندە؟ خوای گەورە بۆ بەرپەچ دانەوە ئەم ئایەتەی هەنارد ﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِندَ اللّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثِمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ(٥٩)الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلاَ تَكُن مِّن الْمُمْتَرِينَ﴾ [آل عمران: ٥٩-٦٠].

ئەمە بەڵگەیەکی بە هێزە سەرنجی نامۆ بۆ شتێکی نامۆتر ڕادەکێشێ.[2] کاتێك پێغەمبەر(ﷺ)زانی دەمە قاڵە بە حیکمەت و ئامۆژگاری کردن هیچ بەرهەمێکی نابێت بانگی کردن بۆ نەفرەتکاری بە پشت بەستن بە (آیة)ی پەروەردگار: ﴿فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ مِن بَعْدِ مَا جَاءكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْاْ نَدْعُ إبناءنَا وَإبناءكُمْ وَنِسَاءنَا وَنِسَاءكُمْ وَأَنفُسَنَا وأَنفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَةُ اللّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ﴾ [آل عمران: ٦١].

پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ حسن و حسین و فاتیمە(ڕەزای خوای لێ بێ) دەرچوو و فەرمووی: گەر من دوعام کرد بڵێن: ئامین،[3] ئەوان ڕاوێژیان لەنێوان خۆیان کرد،

---

١ ـ زاد المعاد (٦٣٣/٣) سنده فيه ضعيف.

٢ ـ زاد المعاد (٦٢٩/٣ ـ ٦٣٨).

٣ ـ هەمان سەرچاوە. (٥٤٧/٢).

مەترسی لە ناو چوونیان لێ نیشت، چونکە زانیاریان هەبوو، کە ئەمە بەهەق پێغەمبەرە(ﷺ)، هەر گەلێکیش پێغەمبەریان نەفرەتبار کردبێ بەشیان تەنها لە نێو چوون بووە، بۆیە جڵەو گێریان کرد لە نەفرەتکردنی پێغەمبەر و ووتیان: حوکمان لەسەر بکە چۆن حەز دەکەیت. پێغەمبەریش ئاشتەوایی لەگەڵ کردن بە دانی دوو هەزاری زەمیلە خواردەمەنی هەزار لەمانگی ڕەجەب، هەزاریش لەمانگی سەفەر[1]، بەم چەشنە مەغزاو مانای ئەم ئایەتە ڕۆشەن دەبێتەوە بەهۆی دابەزینی، کەواتە نەدوور نەزیك پەیوەندی بە بانگەشەی شیعەکانەوە نیە بۆ پێشەوایەتی علی کوڕی ئەبو تاڵیب بە دەقی قورئانی بەر پەچی گومانەکانم داونەتەوە لە پەرتوکەکەم (أسمى المطالب في سيرة أمير المؤمنين علي بن أبي طالب)[2] هەر کەسێك دەیەوێ لەم پەرتوکە شارەزایی هەبێ بابگەڕێتەوە بۆ ئەم پەرتوکە.

یازدەهەم: شوێنەواری پەروەردەی خێزانی لەسەر حەسەنی کوڕی علی:

حەسەنی کوڕی لە ماڵی پێغەمبەرایەتی گەورە بوو، لەسەر دەستی باپیرەو دایەو بابە علی و فاتیمە پەروەردەی کرا، لە باپیر و دایك و باوکی چەمکەکانی ئیسلام فێربوو، ئەم نەشئەتە، کاریگەری گەورەی دروست کرد لە بنیاتنانو ڕێکخستنی کەسایەتێکی بەهێز کە پابەند بێت ئیسلام و، پێغەمبەر(ﷺ)دەفەرمووێ: مرۆڤەکان کانگان وەك کانگاکانی زێڕ و زیو، هەڵبژاردەتان لە نەفامی هەڵبژاردەتانە لە ئیسلام[3]، کانگەی حەسەنی کوڕی علی دەگمەنە، حسن لە نەفامیەوە لەدایك نەبوو، بەڵکو لە ماڵی پێغەمبەرایەتی لە دایك بوو، ئەمەش کردیە (سيد) کە واتایەکی پڕ بایەخ دەدات، کۆمەڵێ خەسڵەت لە حسن کۆبونەتەوە وەك، ڕەسەنی ڕەچەڵەك و پەروەردەی خێزانی کەلە خەڵکانی تر ئەم جۆرە خەسڵەتانە نین.

---

١ ـ السيرة النبوية لأبى شيبه (٢/٥٤٧)

٢ ـ أسمى المطالب في سيرة أمير المؤمنين على بن أبى طالب (٢/ ٣٣٤ ـ ٣٣٦)

٣ ـ البخارى، رقم: ٣٣٨٣.

باپیری پێغەمبەر(ﷺ)بوو.

باوکی علی کوڕی أبوتاڵیبە(رضي الله عنه).

دایکی فاتیمە زەهرِایە(ڕەزای خوای لێ بێت).

داپیری خدیجەی کچی خویلدە(ڕەزای خوای لێ بێت)، لەدوای کۆچی دوایی پێغەمبەر(ﷺ) علی مشوری پەروەردەی حسن و حسینی دەگرێتە دەست و بەشێوەیەکی ڕێك و پێك سەرپەرشتیان دەکات، جێگەی باسە کەسایەتی ئەمیری موسڵمانان مەرجەکانی باوکێکی پەروەردەکاری تێدا دەستەبەر بوون. بێگومان دەرکی وەرگرتنی مانای وشەی خوای پەروەردگار کرد بوو کەدەفەرمووێ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾ [التحريم: ٦٦].

هەندێ لەو مەرجانەی کە پیویستە لە باوکی پەروەردکار دا هەبێت:

١- دڵسۆزی و هەست کردن و بایەخ دان پێی:

پێشەوای موسڵمانان علی بایەخێکی تەواوی داوە بە پەروەردەو فێرکردنی زانیاری بۆ حسن و حسینی کوڕی و ئەوپەڕی کۆششی لەگەڵ نواندون، پەیمانی چاودێری و گرنگی پێدانی پێداون، ئامانجیش لەمەدا ڕەزامەندی و پاداشت و نزیك بوونەوە بووە لەخوا بەهۆی پەروەردەکردنیان لەسەر گوێڕایەڵی خوداو سونەتی پێغەمبەر(ﷺ).

٢- بەخشینی پێشەوایەتی و پێشەنگی چاکخوازی بەڕۆڵەکان:

پێشەوایەتی بەیەکێك لە گرنگترین هۆکاری پەروەردە دەژمێردرێت. ئەمەش لەبەر بوونی غەریزەیەکی سروشتی و خوازیار لە قەوارە و گیانی مرۆڤ دا کە هانی دەدات بۆ لاسایی کردنەوەو گێڕانەوەی قسە، بەتایبەت منداڵی بچوك[1]، إبن خلدون دەڵێ: لاسایی کرنەوە لەتەمەنی پێنج ساڵە یا شەش ساڵە دەردەکەوێت هەربەردەوام دەبێت تا کۆتایی

---

١ ـ مسؤولية الاب، عدنان بن حارث، لا ٦٥.

منـدالّی[1]، پێـشەوای موسـڵمانان علـی(رضي الله عنه) پێـشەنگێکی گـەورە بـوو بـۆ ڕۆڵەکـەی حسن(رضي الله عنه)، لەگەورە هاوەڵـەکانی پێغەمبـەر(صلى الله عليه وسلم) بـوو، یـەکێك بـوو لـە خەلیفـەکانی ڕاشیدین، بۆیە حسن لاسایی دایك و باوکی دەکردەوە لە لە خۆشەویستیەکی قوڵەوە.

٣- علی کوڕی أبوتالّیب:

پێشەوای موسڵمانان بەخشندەو نەرم و نیان بوو لە پەروەردەکردنی دا:

علی کوڕی أبوتالّیب نەخشا بوو بە ڕەحمو ئارامی، نـەرمو نیـان بـوو لەگـەڵ حـسن و حسین لە پڕۆسەی پەروەردەکرنیاندا، ئاشنای پلەو گەورەی ئەوان بوو لای پێغەمبەر(صلى الله عليه وسلم)و فاتیمە (خوا لێی ڕازی بێت).

٤- مامناوەندی لە هەڵس و کەوت و دادوەری لە نێوان ڕۆڵەکاندا:

ئەم ڕەفتارە بەتەواوی لەڕەوشـتی علـی لـەکاتی ڕاسپاردەکەی بـۆ حـسن و حـسین و ماڵئاوایی لە هاوەڵان و نۆشینی بادەی مردن ڕەنگی دابۆوە، پێشەوای موسـڵمانان شـوێن کەوتەی قورئان کەوتبوو لەو پەروەردەو فێر کـاریو ئاڕاسـتە کردنـی منداڵـەکانی وەکـو خوای گەورە دەفەرمووێ: ﴿وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابنهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الـشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ(١٣)وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ﴾ [لقمان: ١٣، ١٤].

مەبەست ئەوەیە قورئانی پیرۆز بایەخێکی زۆری داوە یادکردنەوەی پێغەمبەران (علیهم لـصلاة والـسلام)لەپـەروەردەکردنی منداڵـەکانیان ژیـانی عـەلیش(رضي الله عنه) پیـادەکردنی فەرمانەکانی خوداو دوور کەوتنەوەیە لە نەهیەکانی، ئەمانە هێنـدێك خەسـڵەتی گرنگـی کەسایەتی پێـشەوای موسـڵمانان علـی(رضي الله عنه) بـوون کـە هاوکاریـان کـردووە گرتـووە لـە پەروەردەکردنی هەردوو ڕۆڵەکانی (حسن و حسین)ی کوڕی.

---

١ ـ مقدمة إبن خلدون نقلاً عن موسوعة تربية الأجيال المسلمة، النصر بن محمد العنقري، لا ٨٦.

دوازدەهەم: شوێنەواری کۆمەڵایەتی لەپەروەردەی حسن (رضي الله عنه):

بێگومان ژینگەی کۆمەڵایەتی دەورو بەری مرۆڤ ڕۆڵێکی کاریگەر دەگێڕن لە دروستکردنی پیاوان و بنیاتنانی کەسایەتیان، حەسەنی کوڕی علی لە زەمەنێك دا ژیا هاوەڵان پێشەنگ و سەردار بوون. لە کۆمەڵی و یەکەم بوو کە پەروەردەیان لەسەر دەستی پێغەمبەری خوا(ﷺ) وەر گرتبوو، فەزیلەو خواناسی و چاکسازی باڵی خۆیان کێشأبوو بەسەر ئەم کۆمەڵگە دەگمەندا، خەڵك بەگرو جۆشەوە پێشوازیان لە زانست دەکرد، و کرداریان بە قورئان و سونەت دەکرد ئائەم ڕەوشە حەسەنی کوڕی علی پاڵدا بۆ سود وەرگرتن و پابەند بوون بەم کۆمەڵگایەی تێدا دەژێت، ژمارەی هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ)کە نیشتەجێی شاری مەدینە بوون ئای چەندە زۆر بوون! ژمارەیەکی زۆریان لە دوای وەفاتی پێغەمبەر(ﷺ) هەر لە مەدینە بەردەوام بوون، ئەو کۆمەڵگایەی پێغەمبەر تێدا ژیاوە و بەدەستی موبارەکی پەروەردەی کردوون، باشترین ئومەتن خوای گەورە دەستە بەری کردون، هیچ کۆمەڵگەیەك کێ بڕکێ ئەوانی پێ ناکرێت، ئەم کۆمەڵگایە هاو زەمەنی وەحی و خاوەنی بانگەوازی پێغەمبەر(ﷺ) بوون، هاوڕێ ی پێغەمبەر(ﷺ) بوون، بێگومان ئەم هاودەمی و هاو ژیانیە شوێنەواری دەرونی و مانای ئیمانی و پەیوەست بوونە ڕۆحی جێ دەهێڵێت[1]، ئەم کۆمەڵگایە شوێنگەی ڕاکێش کردنی خەڵك و کاریگەر بوو بۆ سەر ڕەفتار و گوفتاریان، ئا ئەم کۆمەڵگایە کاریگەرێکی بەهێزی هەبوو لە دروست کردنی کەسایەتی حەسەنی کوڕی علی.

---

١ ـ الإمام الزهري، شرّاب، لا ٢٦.

جیّ باسی چوارەم

حەسەنی کوڕی علی لەسەردەمی خولەفای ڕاشیدین

یەکەم: پلەو پایەی حەسەنی کوڕی علی لە سەردەمی أبوبکری سدیق

حسن و حسین پلەو پایەیەکی بەرچاویان هەبوو لەلایان أبو بکری سدیق و عمر و عثمان و علی(رضي الله عنهم)، خۆشیانیان دەویستن و بەشێوەیەکی تایبەت هەڵسوکەوتیان لەگەڵدا دەکردن، أبوبکری سدیق و علی کوڕی أبوتالیب لە دوای نوێژی عەسر بەرێکەوتن و أبوبکر بینی حسن یاری لەگەڵ منداڵان دەکات، أبوبکر(رضي الله عنه) گرتی و خستیە سەرسینگی. ئەوسا فەرمووی:

بأبي شبيه النبي   ليسَ شبيهاً بعلي

واتە: بە باوکەوە بەفیدات بم تۆ هاوشێوەی پێغەمبەری نەك هاوشێوەی علی (رضي الله عنه).

علی خەندە گرتی[1]. حسن(رضي الله عنه) کاریگەر بوو بە ژیانی أبوبکری سدیق هەر لەبەر ئەوەش بوو یەکێك لە کوڕەکانی ناونا أبوبکر، هیچ کەسێك لە خەڵکی ناوی کەسانێکی تر هەڵنابژێرێت تەنها ئەنجامی خۆشەویستی زانیارێکی زۆر نەبێت بەسەر گوزەشتەی ئەو کەسەی ناوەکەی بۆمنداڵی خۆی وەردەگرێ، حسن فێری زانیاری بوو لەسەردەمی أبوبکر چ لە ژیانیدا یاخود لە دوای ئەبو بکر فێری چەند وانەیەك بوو لەوانە:

١- کارەساتی جەرگبڕی کۆچی دوایی پێغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) و هەڵوێستی أبوبکر لەم بارەوە:

إبن رجب دەڵێ: کاتێك پێغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) کۆچی دوایی کرد موسڵمانان تاسان، هەیان بوو مەدهۆش و سەرگەردان بوو، هەبوو پاڵکەوتبوو توانای هەستانی نەمابوو، زمانی پاراو قسە کەوتبوو، هەندێك نکوڵی مردنیان دەکرد[2]. إبن إسحاق دەڵێت: کاتێ

---

١ ـ نسب قريش (٢٣/١)، البخاري (٩٣/٥).

٢ ـ لطائف المعارف، لا ١١٤.

پێغەمبەری خوا (ﷺ) وەفاتی کرد کۆستی مسوڵمانان بە وەفاتەکەی گەورە بوو، عائیشە(ڕەزای خوای لێ بێ) وەکو بۆی باسکردوین و دەڵێ: عەرەب پاشەکشەیان کردو جولەکەو گاورەکانیش بەرەو پێش هاتن، دوو ڕوویی پەرەی سەند، لەشەوی دووەم بە لە دەستدانی پێغەمبەر(ﷺ) مسوڵمانان وەك ڕانەمەڕی یاخی یان لێ هات،[1] قازی أبوبكر دەڵێ: ڕەوشەکە ئالۆز بوو... مردنی پێغەمبەر(ﷺ) پشت شکێن بوو، بەڵای زەمەن و تەمەن بوو، علی(رضي الله عنه) لە ماڵی فاتیمە خۆی حەشار دابوو، عثمان(رضي الله عنه) کڕو کپ بوو، عمر(رضي الله عنه) تووڕە دای گرتبوو دەیووت: پێغەمبەر(ﷺ) نەمردووە، بەڵکو خوای گەورە پەیمانی پێداوە هەروەك پەیمانی بە موسادابوو، بێگومان دەگەڕێتەوە، دەست و قاچی بەد ڕەفتاران دەبڕێت[2]، کاتێك أبوبكر ئەم هەواڵەی بیست، لەشوێنی نیشتەجێبوونی خۆی لە (السُّنح) بەسواری ئەسپێك بەڕێکەوت، کاتێ لە ئەسپەکەی دابەزی و چوو بۆ مزگەوت قسەی لەگەڵ کەس نەکرد تاکو چوو بۆ لای عائیشە، دەستی بەسەر پێغەمبەردا(ﷺ) هێنا کە بە عەبایێك داپۆشرابوو عەباکەی لەسەر دەم و چاوی ڕاماڵی و ماچی کرد، ئینجا دەستی کرد بەگریان و ووتی: بەدایك و باوکەوە بەفیدات بم، سوێند بەخوا پەروەردگار دوو مردنی لەسەر دانەناویت ئەو مردنەی کەپێویست بوو بیبینی ئەوە بینیت[3]، دواتر أبو بكر لە ژووری دەرچوو بینی عمر قسە بۆ خەڵك دەکات، ووتی: ئەی عمر(رضي الله عنه) دانیشە عمر(رضي الله عنه) هەر بەردەوام بوو لە قسەکردن و تەوژمی توڕی ئەو دانەمرکاوە، أبوبكر هەڵسا بۆ ووتار، دوای سوپاس و ستایشی خودا ووتی: هەر کەسێك محمدی دەپەرست ئەوە محمد مرد، هەرکەسێکیش خوا دەپەرستی ئەوە خوا زیندووەو هەرگیز نامرێت، پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ انقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَن يَنقَلِبْ عَلَىَ عَقِبَيْهِ فَلَن يَضُرَّ اللّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللّهُ الشَّاكِرِينَ﴾ [آل عمران: ١٤٤]. هەموو خەڵك دایانە پڕمەی گریان. بەم چەند ووتە بەنرخ و بەهایانە و پشت بەستنی بە قورئانی پیرۆز، خەڵکی لە پێچی سەرگەردانی و مەدهۆشی

---

١ ـ سيرة إبن هشام (٣٢٣/٤).

٢ ـ القواصم من العواصم، لا ٣٨.

٣ ـ البخاري، كتاب: المغازي ـ رقم: ٤٤٥٢.

دەر هێنا، بۆ تێگەیشتنی ڕاست و ڕەوانی و ساغی قورئانی گەڕاندنەوە، بە گوێدا چرپاندن تەنها خودایە نەمرە، هەر خۆشی شیاوی پەرستنە کردنە، بەرنامەی ئیسلام ڕەوڕەوەی هەر بەردەوام دەبێت[1]، هەروەك لە گێڕانەوەی ووتەی أبوبکری سدیق دا هاتەوە: دینی خوا هەر ڕاوەستاو دەبێت، ووتەکانی پەروەردگار کامڵ و تەواون، خوا سەر خەری کەسێکە کەسەرخەری دینە، کتابی خوا لە ژێر دەستمان دایە ڕۆشنایی بەخش و ساڕێژ کارە، خوای گەورە هەر بەم پەرتووکە پێغەمبەری(ﷺ) ڕێنما کردوە، تێدا(حەڵاڵ و حەڕام)ی ڕوون کردۆتەوە، سوێند بە خوا کەمتەرخەمی نانوێنین لە کەسێك دەستدرێژی بکاتە سەر مەخلوقەکانی خوا، شمشێری خوا هەڵکێشراوە تا ئەبەد دای نانێن، خەبات دەکەین دژ بە بەرهەڵستکارانمان هەروەك لەگەڵ پێغەمبەر ئەنجاماندا، کەس بۆی نیە ستەم لە کەسێکی تر بکات.[2]

مردنی پێغەمبەر(ﷺ)کارەساتێکی گەورە و تاقیکردنەوەیەکی بەهێز بوو، لەم نێوەندو دوایەدا کەسایەتی أبوبکر(رضي الله عنه) دەردەکەوێت وەك سەرکردەیەکی ناواز کەوێنەی نیە[3]، دڵنیایی لە دڵیەوە هەڵدەقوڵێ، لە ڕاستیە ڕەگ کوتراوەکان دا دەدرەوشایەوە، تەواو ئاشنا بوو بە حقیقەتی بەندایەتی و، پێغەمبەرایەتی، مردن لەم کاتە دژوارەدا حیکمەتی ئەو دەرکەوت، کە خەڵك بانگ دەکات بۆ یەکتا پەرستی: ﴿مَنْ كَانَ يعبد الله فَإنَّ الله حَيٌّ لا يَمُوتْ﴾ یاوەران بەبەردەوام ئەم یەکتاپەرستیەیان بە ناسکی لە دڵدا مایەوە تا گەڕانەوە بۆ حەق[4]، عائیشە دەفەرمووێ: سوێند بەخوا هەر دەڵێ خەڵك ئاگاداری دابەزینی ئەم ئایەتە نەبوون لە پێشتر تاکو أبوبکر خوێندیەوە و خەڵکیش لێیان وەرگرت، هەرکەس گوێبیستی بوایە دەیخوێندەوە[5]، بێگومان ئەم کارەساتە شوێنی سروشتی خۆی جێهێشت لە بیری حەسەنی کوڕی علی دا، ئەمەش کایەی مەعریفەو ڕوناکبیری ئەوی زیاد کرد،

---

١ ـ إستخلاف أبوبكر الصديق ـ جمال عبدالهادي، لا ١٦٠.

٢ ـ دلائل النبوة للبيهقي (٢١٨/٧).

٣ ـ دولة ـ مجدي حمدي، لا ٢٥، ٢٦.

٤ ـ إسخلاف أبوبكر الصديق، لا ١٦٠.

٥ ـ البخاري، رقم: ١٢٤١، ٢٤٢

تەمەنی حسن ئەو ساتەی پێغەمبەر(ﷺ) کۆچی دوایی کرد لە نێوان حەوت و هەشت سالّی دابوو، لەم قۆناغەدا هەست و ئیدراکی مندالّ گەشە دەکات، بیری مندالّ وەك کامیرایەکی داندراو وایە، زۆربەی دیاردەو وێنەو ڕووداوەکان بۆ (ذاکرة) دەگوازێتەوە، حسن خۆی لە مندالّە زرنگ و زیرەکەکان بوو، ئامادەیی تەواوی هەبوو بۆ وەرگرتنی ئەم ڕووداو گەلەی گوزەریان دەکرد لەم چاخەدا لە مەبەستە ئامانجدارەکانیان دەگەیشت و لە کردارە گەورەکان کەلّکی وەردەگرت، هەروەها لە هەموو ئەو هەلّوێستە بەرچاوانەو ئاکارە بەرزانەی أبو بکر سودی وەردەگرت، ئەم کردار و هەلّوێستە گران بەهایانە کاریگەری دەرونیان جێهێشت لەسەر حسن، خۆشەویستی أبوبکر دلّی داگرت، هەر بۆیە کوڕێکی بەناوی ئەوی ناونا. گەورەترین وانە حسن لە کۆچی دوایی پێغەمبەر وەری گرتبێ، ئەوەیە کە هەمیشەیی بۆ بنەماکانە (المبادئ)ە نەك بۆ کەسەکان هەروەها گرنگی وابەستە بوون بە خوای تاك و تەنها و، کەسود و زیان لەدەستی ئەوەو بەسەر هەموو شتێك دا بە توانایە.

٢- سقیفەی بەنی ساعیدە:

کاتێك هاوەلّان هەوالّی کۆچی دوایی پێغەمبەریان زانی (الأنصار)یەکان لە هەمان ڕۆژ کە ئەکاتە ڕۆژی دووشەممەی دوازدەی ڕەبیع و لئەوەلی یازدی کۆچی کۆبونەوە، بیر و بۆچوونی خۆیان لەمەڕ هەلّبژاردنی خەلیفەیەکی نوێ ئالّو گۆڕ کرد[١]، (أنصاریە)ەکان لە دەوری سەرکردەی خەزرەج سعدی کوڕی عوبادە گرد بووبوون کاتێك هەوالّی کۆبونەوی (أنصار) لە سەقیفەی بەنی ساعیدە بە کۆچەرەکان(موهاجیرین) گەیشت کە ئەوانیش لەگەلّ أبوبکر کۆبونەوە بۆ هەلّبژاردنی کەسێك بۆ خیلافەت[٢]، هەندێك لە (موهاجیرین)ەکان بەهەندێکی تریان ووت: دەی با بەڕێکەوین بۆ لای برایانمان لە یاریدە دەران چوونکە ئەوان لەم باسەدا بەشیان هەیە[٣]، ئێمەش ڕێگامان گرتە بەر تاکو پێیان گەیشتین لە سەقیفەی بەنی ساعیدە پیاوێکمان بینی داپۆشرابوو لە نێوانیاندا، منیش

١ ـ التاريخ الإسلامي (٢١/٩).

٢ ـ عصر الخلافة الراشدة للعمري، لا ٤٠.

٣ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٤٠

ووتم: ئەم پیاوە کێ یە؟ ووتیان: سعدی کوڕی عوبادەیە، ووتم: چی یەتی: ووتیان شەکەت و ماندووە، کەمێك دانیشتین وتار بێژەکەیان شایەتومانی هێناو ستایشی خوای کرد، ئەوسا فەرمووی: ئێمەین (أنصار)یانی دینی خوا، ئێمەین کەرتی ئیسلام، ئێوە ئەی (موهاجیرین)دەستەیەکی کەم بوون، ئێستاش لە کاروباری خیلافەت دەمانخەنە دەرەوە، دوای بێدەنگ بوون ویستم قسە بکەم ـ بابەتێکم ڕازاوە کردبوو خۆم پێیەوە سەرسام بووم حەزم دەکرد پێشکەش بە أبوبکری بکەم ـ کاتێك ویستم دەست بە قسە بکەم أبوبکر ووتی: هێواش لەسەرخۆبە. منیش پێم ناخۆش بوو کینەی لێ دابگرم أبوبکر دەستی بەقسە کرد، زۆر لەمن نەرمتر و بە ویقار تر بوو، سوێند بە خوا هەر قسەیەك من لە بابەتەکەم پێ سەرسام بووم ئەو وەك هی من دەیکرد یاخود جوانتر و گەورەتر دەیدرکاند. پاش بێدەنگێك فەرمووی: ئەوان نێوەندی عەرەبن هەم لەڕووی ڕەچەڵەك هەم لەڕووی ماڵەکانیان، من خۆشحاڵیم خۆ بۆ ئەم دوو پیاوە دوو پاتدەکەمەوە ـ ئێوەش کێتان لەم دوانە بەدڵە پەیمانیان لەگەڵ ببەستن ـ دەستی من و أبو عوبیدەی جەڕاحی گرت لەگەڵمان دانیشتبوو، ئەگەر بەس ئەم کارە نەبوایە من پێم ناخۆش نەدەبوو، سوێن بەخوا گەردەنی خۆم والآبکەم بۆ شمشێر لێ بدەی لام خۆشترە لە نێو گەلێك فەرمانم پێ بکەی ئەمیری بکەم کەتۆ تێدابی. بەخوا مەگەر لەکاتی سەرە مەرگ نەفس بۆم برازێنێتەوە ئێستامن خوازیاری نیم. یەکێك لە (أنصار)یەکان ووتی: من بە بۆچوونی خۆم ئەم کێبڕکەیە کۆتایی دەهێنم ئێمە پێشەوایەکمان هەیەو ئێوەش پێشەوایەك ئەی کۆمەڵەی قوڕەیش، ورتە ورت پەیدابوو، دەنگ بەرز بۆوە تاکو وایلێهات ناکۆکی کەوتە نێوانیان منیش ووتم: دەستت درێژ بکەوە ئەی أبوبکر، ئەویش دەستەکانی درێژە کرد، من پەیمانم لەگەڵ بەست و ئەوجا (موهاجیرینە)کان، ئەوسا (أنصاریە)کان[1]، لە گێڕانەوەیەکی ئیمام ئەحمەد، أبو بکری سدیق(ﷺ) دەستی کرد بە قسە کردن هەر شتێك پێغەمبەر(ﷺ) لەبارەی (أنصارە)کان ووتبێتی ئەو باسی کرد ووتی: من زانیومە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ئەگەر خەڵك بە دۆڵێ: دابڕۆن (أنصاریە)کان بە دۆڵێکی تردا بڕۆنم ئەوا من بەو دۆڵە دا دەڕۆم، کە

---

١ ـ البخاري، كتاب: الحدود ـ رقم: ٦٨٣٠.

(أنصاريه)كان پێدا دەڕۆن، هەروەها زانیوتە ئەی سعد،[1] پێغەمبەر(ﷺ)فەرمووی: تـۆش دانشتبووی: قورەیش مشور خۆری ئەم کارەن، ووتی: سـعد پێـی فـەرموو ڕاسـت دەکـەی ئێمە وەزیر و ئێوەش ئەمیر.[2]

أبـوبکری سـدیق(ﷺ) زاهیـد بـوو لەباسـی فـەرمانڕەوایی ئەمـەش لـە ووتارەکـەی دەرکەوت، کە بیانو پاساوی هێنایەوە بۆ وەرنەگرتنی خیلافەت کاتێك فەمووی: سوێند بە پەروەردگار هـیچ کـات تامـەزرۆی فـەمانڕەوایی نـەبووم تەنانـەت بـۆ یـەك ڕۆژ یـاخود شەوێکیش، هەرگیز ئارەزوو مەندی نەبووم و داواشم بۆی لەخوا نەکردووە نـە بەئاشـکراو نەبەنهێنی، بەڵکو لە ئاشوب ئەترسم، دڵنیام لە فەرمانڕەوایی ئاسودە و پشو نیـە، بـەڵام خۆم خستە ژێر ئەم بارە گەورەوە هیچ توانایەکم لەسەر نیە مەگەر بە پشتیوانی هێزی خوا نەبێت، گەرچی حەز دەکەم بەهێزرین کەس لەشوێنی مندا بێت[3]، بەم هەڵوێـستەی دڵـی موسڵمانانی پاکت کردەوە لەهەرچی بەرهەڵستکاریەك هەبوو بۆ خیلافـەتی وی. بـۆ ئـەم مەبەستەش سوێندیان دەدات و دەفەرمووێ: ئەی خەڵکینە یـادی پـەروەردگارتان بکـەن، کێ لەئێوە لەسەر بیەعەتدان دان بەمن پەشیمانە. علی هەستاوە لەگـەڵ شمـشێرەکەی لـە أبو بکر نزیك کەوتەوە، قاچێکی لەسەر کۆسپەی مینبەر دانا و قاچـێکی تـریش لـە وردە بەرد ئێمە دەستت پی لەکار ناکێشینەوە و لە فەرمانڕەوایت ناخـەین پێغەمبـەر(ﷺ)بـۆ ئەم کارەی پێشی خستوی، کێ پاشـگەزت دەکاتـەوە[4]، ئـا ئەمەیـە ئـەم حەقیقەتانـەی حەسەنی کوڕی علی لە ڕووداوی سـەقیفە وەری گرتـوون، نـەك وەك سـاختەکاری مێـژوو بانگەشەی بۆ دەکەن، بێگومان أبوبکر تەنها لەکاری خیلافەت زاهیـد و خوانـاس نـەبوو، بەڵکو ڕۆحی عەسر بوو ـ ئەکرێ بگەڕێتەوە بـۆ ئـەم دەقانـەی بـە فراوانـی بـاس کـراون لەپەرتوکەکەم ـ (الإنشراح و رفع الضیق بسیرة أبي البکر الـصدیق)[5]. دەشێ بووترێ: ئـەو

---

١ ـ سعدی کوڕی عەبادەی خەزرەجی خوا لێی ڕاازی بێت.

٢ ـ مسند أحمد (١/٥) صحیح لغیره.

٣ ـ المستدرك (٣/٦٦): حاکم دەڵێ: فەموودەیەکی صحیح و دروستە زەهەبیش دانی پێدا ناوە.

٤ ـ الأنصار في العصر الراشدی، لا ١٠٨، الریاض النضرة(١/٢١٦).

٥ ـ الإنشراح و رفع الضیق بسیرة أبي البکر الصدیق، لا ١٣٦ إلی ١٨٧.

وتووێژەی لە سەقیفەی بەنی ساعیدە هاتە کایەوە ئاڕاستەی خۆی بەرنەدا، بەڵکو جەختی لەسەر هاندانی (أنصار) دەکردەوە بۆ داهاتووی بانگەوازی ئیسلامی، وە خۆ ئامادەکردنی هەمیشەیان بۆ قوربانی دان، هەر بۆیە دڵ ئارام نەبوون تاکو بەخێرایی وەڵامی أبوبکریان دایەوە بۆ بەیعەت، أبوبکریش لەبەر ئەم هۆکارانە قەبوڵی کرد، بەڵام ڕوانینی هاوەڵان جیابو لە ڕوئیای ئەوانەی دواتر هاتن و پێچەوانەی پرۆگرامی زانستی و لێکۆڵینەوەی بابەتی ـ وەستان، لێکۆڵینەوەی ئەوان هاودژبوو لەگەڵ ڕۆحی عسر و خواست و خولیاکانی هاوەڵانی پێغەمبەر لە (أنصارە)کان و ئەوانی تر. ئەگەر گوایە کۆبونەوی سەقیفەی بووە مایەی پەرتەوازەی نێوان (أنصارو موهاجیرین)ەکان هەروەك هێندێك کەس گومان دەبەن[1]، ئایە چۆن (أنصار)یەکان ئەم ئەنجامەیان قەبوڵ کرد کە ئەوان خاوەن ماڵ و ژمارە و ئەسلیحە بوون؟ ملکەچی خیلافەتی أبوبکر بوون و لەگەڵ هێزی خیلافەت بۆ ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا چوو بوون بۆ چەسپاندنی پایەکانی خیلافەت؟ بۆچی هێندە گەرم و گوڕبوون بۆ سەر خستنی؟ ڕون دەبێتەوە لە سوربوونی ئەنصارەکانیش بۆ پیادەکردنی سیاسەتی خیلافەت و خۆساز دان بۆ بەرەنگار بوونەوەی هەڵگەڕاوەکان، تاقە کەسێکی (موهاجیرە)کانیش ناکۆك نەبوون بۆ پەیمان دان بە أبوبکری سدیق(ﷺ). نەخاسەمە موسڵمانانی تری جگە لە (أنصارەکان). برایەتی کۆچەر و(أنصارەکان) زۆر گەورە ترە لە خەیاڵ پلاوی ئەو کەسانەی ناکۆکیان دروست کردووە لە نێوان ئەنصارو موهاجیرەکان بەهۆی ڕیوایەتە کینە دارەکانیان[2]، هەروەها ئەو کەسانەی وای بۆ دەچن ڕووداوی سەقیفە شوێنەواری خۆی جێهێشت لەسەر دەروونی حەسەنی کوڕی علی کاتێك ئەو پلان و فرو فێڵانەی بینین هەروەك خاوەنی کتێبی (حیاة الإمام الحسن بن علی) وای گومان بردوەوە[3] حەسەنی کوڕی علی ئاشنای ئەو حەقیقەتە بوو کە هیچ قەیرانێکی سادە و مەترسی داری دروست نەکرد وە هیچ دابەشبوون و پەرتەوازێکی نەخولقاند. بەڵکو بۆ هەر یەك موهاجیرو ئەنصاریەکان هەڵبژاردراوێك هەبوو بۆ خیلافەت نەك وەك هەندێك لە

---

١ ـ بڕوانە: الإسلام وَأصول الحكم، محمد عمارة ص. ١٧ بۆ ٧٤

٢ ـ الأنصار في العصر الراشدي.

٣ ـ بڕوانە: حياة الحسن بن علی، باقر شريف القرشي(١/١٢٣ـ١٣٩).

مێژوو نوسان پشتیان بە چەند ڕیوایەتێکی هەڵبەسترا و چەند پەرتوکێکی ئەدەبی درۆ گەلێکی مێژوویی بەستووە، لە کاتێك دا هیچ نەقلێکی صحیح نەچەسپاوە، کە هیچ پلان و گرفتێك کەوتبێتە نێون أبوبکر و عمرو أبوعوبیدە بە قۆرغکردنی حوکم لە دوای کۆچی دوایی پێغەمبەر(ﷺ)[1]، ئەوان زۆر خۆپارێز تر و لە خوا ترستربوون لەوەی ئەم کارە ئەنجام بدەن.

ئائەوەتە حسن(رضي الله عنه) بۆمان ڕیوایەت دەکات، هۆشیاری لەسەر پێنج نوێژەکان لە زەمەنی پێغەمبەر(ﷺ) وەرگرتووە، هاموشۆی مزگەوتی پێغەمبەری خوای (ﷺ)کردووە، بێگومان پێغەمبەریشی بینیوە لەجگە لەکاتی نەخۆشیەکەیدا أبو بکری(رضي الله عنه) پێش خەڵکانی تر خستووە، زانیاریشی لەسەر پەیمان بەستنی موسڵمانان بە أبوبکر لە دوای باپیری هەبووە، کەواتە بیرو باوەڕی حەسەنی کوڕی علی لەسەر خیلافەتی أبوبکر(رضي الله عنه) هەمان بیرو باوەڕی ئەهلی سونەو جەماعەتە کە دانیان ناوە بە دروستی و شەرعیەتی خیلافەتی أبوبکری سدیق لە دوای پێغەمبەر(ﷺ)بەهۆی گەورەیی و پێشکەوتویی لە ئیسلام دا و پێشخستنی پێغەمبەر(ﷺ)لە نوێژەکاندا بەسەر هەموو هاوەڵاندا، یاوەران جوان لە مەبەستی پێغەمبەر(ﷺ)گەیشتوون لە پێشخستنی أبوبکر(رضي الله عنه) بۆ نوێژ، بۆیە هەمووشیان کۆك بوون لەسەر پێشخستنی بۆ خیلافەت و شوێن کەوتنی، تاکە کەسێکیش نارەزایی دەرنەبڕی. خوای گەورەش ئەم کۆمەڵە لەسەر گومڕایی کۆناکاتەوە، بەیعەتیان پێداو فەرمان بەرداری بوون و بۆ فەرمانی خواو ملکەچ بوون تەنها کەسێکیش نەیاری پێشخستنی نەبوو[2]، کاتێك پرسیار لەسەعیدی کوڕی زەید کرا کەی بەیعەت بە أبوبکر درا؟ ووتی: ئەو ڕۆژەی پێغەمبەر(ﷺ)کۆچی دوایی کرد: هاوەڵان پێیان ناخۆش بوو نیمچە ڕۆژێکیش دوور لە کۆمەڵ بمێننەوە[3]، زانای باوەڕ پێکراو إجماعی صحابە تابعینیان نقل کردووە أبو بکر(رضي الله عنه) لەگشت کەسێ شایەنتربووە

---

١ ـ إستخلاف أبوبكر، جمال عبدالهادي، لا (٥٠، ٥١، ٥٣)

٢ ـ عقيدة أهل السنة في الصحابة (٢/ ٥٥٠).

٣ ـ تأريخ الطبري (٣/ ٢٠٧).

بـۆ خیلافـەت[1]، وەك: خـەتیبی بەغـدادی و[2]، ئەبوحەسـەنی ئەشـعەری،[3] عبـدالمیك جوەێنی[4]، أبـوبکری بـاقلانی[5]، حەسـەنی کـوڕی علـی(ﷺ) بنـچینەکانی خیلافـەتی ئیسلامی جوان لەبەر کرد بوو، کە دەبێت لەسەر ڕاویێژو، بەیعەت بەڕێوە بچێ، موسڵمانان هەموویان کۆکن لەسەر واجبونی خیلافەتوە دیاری کردنی خەلیفە قەرزە لەسەر موسڵمانان بۆ بەڕیوە بردنی کاروباری ئومەت بە ڕەچاوکردنی سـنورەکان (الحـدود) و کـار کـردن بـۆ بڵاوکرنەوەی بانگەوازی ئیسلامی و پارێزگاری لە ئاین و ئومەت بـەهۆی جیهـاد و پیـادە کردنی شەریعەت و بەرگری کردن لە مافی خەڵکی و لەبار بردنی جـەور و سـتەم و دەسـتە بەرکردنی پێداویستیەگرنگیەکان بۆ هەموو تاکێك[6]، ئاشکراشە ئەهلی (حل و عقـد) لـە سەقیفەی بەنی ساعیدە بەیعـەتیان بـە أبـوبکری سـدیق دا — بـە تایبـەت دواتـر لـەنێو ئاپۆڕەی خەڵك لە ڕۆژی دووەم دایانە دەنگ دانەوە، ئەوسا ئومەت لە مزگـەوت بەیعـەتی گشتیان پێدا[7]. حەسەنی کوڕی علـی لـەوەی ڕووی دا لـە سـەقیفەی بـەنی سـاعیدە دا گوزەری کرد کۆمەڵێ بنەما فێربوو لەوانە: سەرکردە دەبێ تەنها بە ئارەزومەنـدی دیـاری بکرێ، بەیعەتیش یەکێکە لـە بنـچینەکانی ئارەزوومەنـدی و شـەرعیەتدان بەسـەرکردە، بەڕێوەبردنی خیلافەتیش تەنها بۆ کەسێکە لە ئایین بەهێز تر و لـە مـشور خـواردن شـیاو ترین بێت. دیاری کردنـی خەلیفـەش بـە گـوێرەی بنـەماکانی ئیـسلامی و کەسـایەتی و ئەخلاقیەت دەبێت.. . ئەو گفتوگۆیەی لە سەقیفە ڕویدا لەسەر بنەمای ئارامی دەروونـی لەنێو موسڵمانان بەر پابوو بەشـێوەیەك هـیچ پاشـا گـەردانێك ڕوونـەدات و هـیچ درۆ و دەلەسەو پلان بۆ لەبەین بردنی نەدرێ، هیچ هەوڵێك هەڵوەشاندنەوەی ئەو ڕێکەوتن نەدرا،

---

١ ـ عقيدة أهل السنة و الجماعة في الصحابة (٢/٥٥٠)

٢ ـ تأريخ بغداد (١٠/١٣٠ ـ ١٣١)

٣ ـ الإبانة عن أصول الديانة ص٦٦.

٤ ـ كتاب الإرشاد، لا ٣٦١.

٥ ـ الإنصاف فيما يجب إعتقاده ولايجوز الجهل به، لا ٦٥.

٦ ـ الخلافة والخلفاء الراشدون، لا ١٦٣.

٧ ـ الخلافة والخلفاء الراشدون، لا ٦٦، ٦٧.

بەلام ملکەچی بۆ ئەو دەقانەی، کە حوکم دەکەن(مرجع)ن لە گفتو گۆدا بــۆ گەڕانــەوە بــۆ دەقە شەرعیەکان.[1]

٣-بەشێك لە شێوەکانی حوکومرانی لە زەمەنی أبوبکری سدیق:

حەسەنی کوری علی(ﷺ) تەواو سودی لە پێغەمبــەر(ﷺ)و خولــەفای ڕاشــیدینەکان وەرگرتبــوو, هەربۆیــە کاتێــك بــۆ معاویــە دەســتەبەرداری خیلافــەت دەکــات مــەرجی پاپەندبونی بە قورئان و سونەتەکانی پێغەمبــەر(ﷺ)و پــەیڕەوی خولــەفای ڕاشــیدینەکان لەسەر دادەنێت, ئەمەش ئاشنایەتی حسن دەردەخات بەزەمەنی أبوبکری سدیقەوە.

وتــاری أبــوبکری ســدیق لــەکاتی گرتنەدەســتی جلــەوەی دەســەلات بەسەرچــاوەی وتارەئیسلامیەکان هەژماردەکرێ لــە ڕەوانبێــژی و پوختیــدا, تێیــدا بریــاری بنــەماکانی دادپەروەری و بەزەیی لەشێوازی هەلّسو کــەوت لــەنێوان حــاکم و مەحکومــدا دەرکــرد. جەختی لەوە کردەوە کە گوێرایەڵی ئەمیر پەیوەستە بە گوێرایەڵی خوا و پێغەمبەر(ﷺ). جیهادی بەکارێکی گرنگ لەقەڵەمدا بۆ شکۆدارکردنی ئومەتی ئیسلامی, بــۆ ڕیــشەکێش کردنی بەدرەوشتی و پارێزگاری کــردن لــەداروخان و گەنــدەڵی کۆمــەڵگا[2]، لــە میانــەی وتارەکەی أبوبکر و ئەو روداوگەلەی لەدوای کۆچی دوایی پێغەمبەر(ﷺ)دەبارین.

حەسەنی کوڕی علی کۆمەڵێ شێوەی سیستەمی حوکمڕانی. لەسەرەتای زەمەنی خیلافەتی ڕاشیدیندا فێر بوو گرنگترینیان ئەمانە بوو:

أ- قورئانی پیرۆزو سونەتی پێغەمبەر(ﷺ) سەرچاوەی هــەرەباڵبوون لەدەوڵــەتی أبــو بکری سدیق(ﷺ). أبوبکر لەوتارەکەیدا فەرمووی: گوێرایەڵیم بکەن بــەو ئەنــدازەی، کــە گوێڕایــەڵی خــواو پێغەمبــەرم(ﷺ) کــردووە، ئەگــەر سەرپێــچی گوێرایەڵیــەکانیام کــرد سەرپێچیم, و مافی گوێرایەڵیتان نی یە بۆم.[3]

---

١ ـ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، للشجاع، لا ٢٥٦.

٢ ـ التاريخ الإسلامي (٩/٢٨).

٣ ـ البداية والنهاية(٦/٣٠٦).

ب- مافی گەل لەچاودێری کردنـی حـاکم و لێپرسـینەوەیی: لەوتارەکەیـدا هـاتووە و, ئەگەر پێکام هاوکارم بن ئەگەر خراپم کرد ڕاستم بکەنەوە[1]

ت- دانان بە بنەماکانی داد پەروەری و یەکسانی لەنێوخـەڵك: دووبـارە لەوتارەکەیـدا هـاتووە: لاوازتـان بـەهێزە لای مـن تاکومـافی بۆدەسـەنمەوە, بـەهێزتان لای مـن بـێ هێزەتامافی بوڵێ ئەسەنرێتەوە إنشاالله. [2]

پ- ڕاستگۆیی بنچینەی هەڵسەکەوت کردنە لەنێوان حاکم و مەحکومدا:

لەوتارەکیدا هاتووە: ڕاستگۆیی سپاردەیە(أمانة) درۆش ناپاکی کردنـە[3]، ڕاسـتگۆیی لەنێوان حاکم و ئومەتتدا سەرچاوەی هەڵسوکەوتە لە سەردەمی ڕاشیدیندا.

ج- ئاشکرادنی پەیوەستی بەجیهاد و سازدانی ئومەت بۆی:

أبوبکر(ﷺ)دەفەرموێ: هەر گەلێ وازی لەجیهاد هێنابێ خوای گەورە ڕیـسواوزەبونی کـردوون. [4]ئابـەم شـێوەیە أبـوبکر لەفـەرموودەی پێغەمبـەر(ﷺ) تێگەیـشتبوو کەدەفەرمووێ: ئەگەر بەیعەتتان بەسەروەت وسامانی دونیادا, دەستان بە کلکی مانگـاوە گرت, ڕەزامەنـد بـوون بەکـشتوکاڵ و, پـشتتان لـەجیهادکرد, خـوای گـەورە ڕیـسوایتان بەسەردازاڵ دەکات, یەخەتان بەرنادە تاکو بۆ ئاینەکەتان نەگەڕێنەوە. [5]

ح- پاککردنەوەی کۆمەڵگەلە بەدرەوشتی:

أبوبکر(ﷺ) دەفەرمووێ: بەدرەوشتی لەهەرشوێنێك بلاۆببێتەوە خوای گەورە بەگشتی ئەیانخاتـە ژێـر تەنگەژەوقەیرانـەوە[6]، أبـوبکر لێـرەدا ئومـەتی ئەکەوێتـەوەیاد بـەم فەرمودەیەی پێغەمبەر: ((لم تظهر الفاحيشة في قوم قـط حتـى يُعلنـوا بهـا، إلافـشا فـيهم

---

١ ـ البداية والنهاية(٦/٣٠٦).

٢ ـ البداية والنهاية(٦/٣٠٦).

٣ ـ البداية والنهاية(٦/٣٠٥).

٤ ـالبداية والنهاية(٦/٣٠٥).

٥ ـ سنن ابى داود رقم: ٣٤٦٢صححه الالباني.

٦ ـ البدايتوالنهاية(٦/٣٠٥).

الطاعون والأوجاع التي لم تكن مضت في أسلافهم الذين مضوا))، واتـه: (بەدرەوشـتی لـه هەرگەلێك دەركەوێت وئاشكرا بكرێت, پەتاودرم و برسیەتی له نێویان بلاّو دەبێتەوە, كـه هیچ كەسێ لەپێشینان نەیبینیوە) [1]، ئەمە هەندێك لـەم ئامانجـە گرنگانـە بـوون، كـە أبوبكر لەوتارەكەی دوای پەیمان بەستنی گشتی بەیانی كـرد, نەخشەی سیاسەتی دەولەتی كێشا,دەستنیشانی سنوری بەرپرسیاریەتی حاكمی كـرد لـەنێوان خـۆی وژێردەسـتەكانی, جگەلەمانـەش چـەند بنـچینە و بنەمایـەكی گرنگـی دارشـت بۆبنیـات نـانی دەولـەت وپەروەردەی گەلان. [2]

٤- پەیمان بەستنی باوكی حسن لەگەڵ أبوبكر(رضي الله عنه):

له چەند ڕیوایەتێكی صەحیح هاتووە، كە علـی وزوبـیر هـەر لەسـەرەتاوە بەیعـەتیان بەأبوبكر داوە, من بەدرێژی باسم كردوە لەكتێبەكەم(اسمی المطالـب فـی سـیرة امیرالمؤمنین علی بن أبي طالب)* بێگومان حسن باوكی خۆی بینیوە لەهەڵوێـستە كۆمـەكخوازەكانی بۆ أبوبكر، علی بۆ ساتێكیش له ساتان لێی جیانـەدەبووەو بۆجـارێكیش لەكۆمـەل لێـی دانەبڕا, هەمیشە هاوبەشی بـوو لـە ڕاوێـژ كـردن ومـشورخواردنی موسـڵمانان, وەك زار بینێك بوو پر لە ئامۆژگاری بۆ بەرژەوەنـدی ئیـسلام وموسـڵمانان لەهـەموو شـتێك لـەو بەڵگە ڕۆشەنانەی دڵسۆزی علی دەردەخات بەرامبەر بە أبـوبكرو بـەرخودانی بـۆ ئیـسلام وسـوربوونی لەسـەر پارێزگـاری مانـەوەی خیلافـەت كۆكردنـەوەی موسـڵمانان. هەڵوێستەكەیەتی بۆ ئاڕاستەكردنی أبوبكر بـۆ خـوودی خـۆی, ورە بەرزكردنەوەیـەتی بـۆ بەگژداچونی هەڵگەڕاوەكان هەروەها خودی خـۆی سـەركردایەتی بزوتنـەوە سـەربازیەكانی دەكات لەدژی هەڵگەڕاوەكان, ئەمەش هیچ مەترسێكی بۆ كیانی ئیـسلام نـەبوو [3]، إبـن عمر دەڵێ: كاتێك أبوبكر بۆ(ذي القصة) دەركەوت, لەسەر ولاّغەكەی وەستا, علی كـوڕی

---

١ ـ صحيح إبن ماجه للالباني رقم: ٤٠١٩ .

٢ ـ الإشراح ورفع الضيق في سيرة أبي بكرالصديق، لا ١٨٣.

* ـ أسمى المطالب في سيرة أمير المؤمنين علي بن أبي طالب(١/ ١٨٧).

٣ ـ المرتضى للندوي، لا ٩٧.

أبوتاليب ووتی: من ئەم فەرمايشتەت بۆ دەگێڕمەوە، کە پێغەمبەر(ﷺ) لەڕۆژی(أحد) فەرمووی: ((لُمّ سيفك ولاتفجعنا بنفسك وإرجع الى المدينة, فوالله لئن فجعنابك لا يكون للإسلام نظام ابداً)) واتە: (شمشێرەکەت بخەرەوە کالان وبۆ مەدینە بگەرێوە بەهۆی خۆتەوە توشی ئازارمان مەکە. سوێند بەخوا گەر بەهۆی تۆ توشی کارەسات بین, ئیسلام قەت ڕژێم و دەسەلاّت و ڕێکی بەخۆیەوە نابینێتەوە) ئەوسا گەڕاوە. [1]

ئەگەر علی(رضي الله عنه) سنگی خۆی بۆ أبوبکر(رضي الله عنه) والاّ نەکردبا، پڕ بەدڵی خۆی بەیعەتی پێ نەدابایە, لێرەدا هەلێکی زێرین بۆ علی هەلّدەکەوێت, بۆ ئەوەی دژ بە أبوبکر بیقۆزێتەوە و وازی لێبێنی, بەئومێدی ئەوەی کارەساتێکی بەسەربێت و علی تێدا ئاسودە بێت و، جلّەوی حوکمرانیشی بۆ برەخسێ، یاخود ئەگەر کیشەکە لەمە گەورترە ـ حاشالله- لەرقەبەرایەتی ولەنێوبردنیدا بۆی, ئەوە کەسێکی تەفرەدەدا بۆ تیرۆرکردنی هەروەك سیاسیەکان بەرامبەر بە بەر هەڵستکاران ودوژمنانیان ئەنجامی دەدەن[2]، علی جەنگا دژ بە هەڵگەڕاوەکان بینی کاتێك أبوبکر دەڵی: چی دەڵێ لەم بارەوە دەڵێ: ئەی باوکی حسن؟ علی ووتی: دەڵێم: تۆ ئەگەر واز لە شتێ بێنی کە بێغەمبەر(ﷺ)لەوانی وەرگرتووە, کەواتە پێچەوانەی سونەتی پێغەمبەر وەستاوی, أبوبکر ووتی مادەم ئەمە ڕەئی تۆیەلەگەڵیان دەجەنگێم دەکەم گەر لەسەر پەتێکیش ڕێگرم بن[3]، بێگومان حسن گوێ لە باوکی بووە لە وەسف و مەدحی أبوبکر وعمر کە دەڵێ: هەر کەس فەزلّم بەسەر أبوبکر وعمر دا بدا ئەوە بە حەدی بوختان چی جەڵدی لێدەدەم[4]، پێتان بڵێم کێ باشترین کەسە؟ دوای پێغەمبەر(ﷺ)فەرمووی: أبوبکر و عمر[5]، یاخود فەرموویەتی: چاکترین مرۆڤ دوای پێغەمبەر(ﷺ)أبوبکر و عمرن, ئەمە ریوایەت کراوە لە علی لەکۆمەلیك

---

١ البداية والنهاية(٦/٣١٤ ـ ٣١٥).

٢ ـ المرتظى للندوي، لا ٩٧.

٣ ـ المختصر من كتاب: الموافقة بين اهل البيت والصحابة للزمخشوي، لا ٤٨.

٤ ـ فضائل الصحابة (٨٣/١) فى سنده ضعف.

٥ ـ مسند احمد (١٠٨/١، ١١٠، ١٢٧) تحقيق احمد شاكر.

ڕێگاوه ووتراوه كه دهگاته ههشتا ڕێگا[1]، لهصیلهی كوڕی زوفهری عهبهسی ڕیوایهتكراوه، كاتێك لای علی باسی أبوبكر دهكرا دهیفهرموو: سوێند بهو زاتهی گیانی منی بهدهسته ههر كاتێك كێبركێمان كردبێ بۆ خێر ههردهم أبوبكر پێشمان كهوتووه[2]، علی فهرمانهكانی أبوبكری لهخۆیدا بهرجهسته دهكرد, كاتێك دهستهیهك لهكافرهكانی هاتن بۆ مهدینه, شڵهژاو ی و بێهێزهیكیان له نێوموسولمان بهدیكردو لهبهر سهرقاڵ بونیان به جیهادكردن له چهند ڕوانگهیهكهوه بۆ لهڕهگ و ڕیشاڵ ههڵكیشانی ههڵگهڕاوهكان. أبوبكر ههستی بهم ترسه گهورهیه كرد بۆ سهر پایتهختی ئیسلام وموسولمانان, ههر بۆیه فهرمانیدا به پارێزگاری مهدینه وه سهربازی به ههموو دهوردا بڵاوكردهوه. ههروهها فهرمانی دا به علی و زوبیر و طلحة و عبداللهی كوڕی مهسعود مشوری ئهم سهربازو پارێزگارانه بكێشن, بهم شێوهیه بهردهوام بوون تاكو تهواو لێیان دڵنیابوون[3]، لهبهر بوونی ههڵسوكهوتی بهرجهستهكراوو سۆزو خۆشهویستی و ئاشتهوایی گشتگیر لهنێوانیاندا علی(ﷺ) ههدیهو بهخشیشی وهردهگرت وهك نهریتێكی شیرین له نێوانیان. هائهوهته(صهباء)كهنیزه كه له جهنگی(عین التمر) به دیل دهگیرێ به دیاری وهردهگرێت, دواتر دوو منداڵی دهبێت به نێوی عمر و ڕوقیه[4]، ههروهها أبوبكری سدیق خهولهی كچی جعفری كوڕی قیسی به علی بهخشی كه یهكێك بوو له دیلهكانی جهنگی یهمامه, لهدوای حسن وحسین چاكترین منداڵی لێ دهبێت بهنێوی محمدی كوڕی حهنیفه، (خوله) دهست كهوتی ههڵگهڕاوهكان بوو, محمدی كوڕی حهنیفهش لهرهچهڵهكدا بۆ(خوله) پاڵ ئهدرێ[5], جوهینی لهبارهی پهیمانی هاوهڵان به أبوبكر(ﷺ) دهڵێ: ههموو هاوهڵان له ژێر گوێڕایهڵی أبوبكردا(ﷺ) بوون، علی(ﷺ) گوێڕایهڵی فهرمانی بوو, پهیمانی به أبوبكردا به بهرچاوی كۆمهڵێك خهڵك بهشداری, جهنگی بهنی حنیفهشی كرد له ژێر

---

١ ـ منهاج السنة (١٦٢/٣).

٢ ـ الطبراني فى الاوسط (٧/ ٢٠٧ ـ ٢٠٨) إسنادة ضعيف.

٣ ـ تاريخ الطبري (٦٤/٤)الشيعة وأهل البيت، لا ٧١.

٤ ـ الطبقات (٢٠/٣).

٥ ـ الطبقات (٢٠/٣).

چـاودێری ئـەودابوو[1]، ژمارەیـەك ڕیوایـەت هـاتووە لـەبارەی قـەبوڵ كردنـی علـی و منداڵەكانی بۆ دیاری و بەخشیشی دەست كەوتی جـەنگ لـە أبـوبكری سـدیق(ﷺ) وەك ئاشكرایە علی دابەشكەرو مشورخۆری دەست كەوتی جەنگ بووە وپێنجیەكی بەركەوتووە لە سەردەمی أبوبكر, ئەم سامانە لە دەستی ئەو دابووە, دواتر دەكەوێتە دەسـتی حـسن, ئینجا حسین. ئەوسا حەسەنی كوڕی حسن دواتریش زەیدی كوڕی حسن[2]، علی نوێژەكانی لەمزگەوت لەدوای أبوبكر دەكرد حـەزی بەئیمامـەتی ئـەو ڕازی بـوو, هـەما هـەنگی و ئاشتەوای خۆی لەگەڵ أبوبكر ڕایئەگەیاند بە خەڵك [3]، حەسەنی كوڕی علی بەم پێوەندیە زۆر چاك ئاشنابوو جگە لەم پیوەندیەی بەهۆی ژنخوازی لـەنێوان أبـوبكرو ئـەهلی بیـت دا هەبوو, وە ناونانی هەندێك لە ئال و بەیتی پێغەمبەر(ﷺ) بە أبوبكر(ﷺ), ئەم وابەستە بوونەی أبوبكری سدیق(ﷺ) بە خانەوادەی پێغەمبـەر(ﷺ)، پەیوەسـتی خۆشەویـستی و ڕێزبووە، كە شیاوی خودی خۆی ئەوان بوون, ئو سۆزو متمانەش بەشـێوەی ئـاڵوگۆڕ بـووە لەنێوانیاندا بەڕەنگێك چاوەڕوانی پەرتەوازەیی و لە یـەكتر دووركەوتنـەوەی هـەرگیز لـێ ناكرێت, هەرچەند ئەفسانە خوازو پوچگەراكان پلانی بۆ دادە ڕێـژن, عایـشەی ڕاسـتگۆی كچی ڕاستگۆی خێزانی باپیری حەسەنی كوڕی علی(ﷺ) بوو, خۆشەویسترین كـەس بـوو لای, بابەمەش ئیرەیی بەرەكان بسوتێن و نەیارەكانیش ڕق و كینـە دەرهاوێـژن. ئەمـەش حەقیقەتێكی چەسپاوە عائیشە پاكژ و خاوێنە بەشایەتی قورئان, با ناكـەس بەچـەكانیش نكۆلی بكەن و كەللە پوتەكانیش لە دژی بوەستن, دوای ئەویش ئەسمای كچی عمـیس كـە خێزانی جعفری كوڕی أبی تالیب بووە, دوای مردنی أبـوبكری سـدیق مـارەی دەكاتـەوەو منداڵێكی لێ دەبێت بە ناوی محمد دەیكاتە والی مصر. دوای كۆچی دوای إیمامی أبـوبكر علی مارەیی دەكا و منداڵێكی لێ دەبێت بەناوی یـەحیا[4]، لەبـەر بـوونی خۆشەویـستی وسۆز لەنێوان أبوبكر و ئەهلی بەیت- كۆڕپەكانی خۆیان ناو ئـەبرد بـە أبـوبكر، ئەمـەش

---

١ ـ الإرشادللجوینی لا ٤٢٨، نقلاً عن أصول مذهب الشیعة للغفاري.

٢ ـ الشیعة وأهل البیت٧٢ .

٣ ـالشیعة وأهل البیت لا٧٢.

٤ خلافة علی بن أبی طالب: ترتیب و تهذیب، كتاب: البدایة والنهایة للسلمی، لا ٢٢.

بەڵگەیە بۆ برایەتی و دانانی علی(ﷺ) بۆ أبوبکری سدیق. شایەنی باسە دوای ئەوەی أبوبکر ڕکێفی دەسەڵات دەگرێتە دەست، علی کوڕێکی ناو ئەنێت أبوبکر, یاخود دوای کۆچی دوای أبوبکر هەروەك ڕون و ئاشکرایە. علی کوڕەکەی خۆی ناوبردووە بە أبوبکر تەنها لەبەر فەڕو بەرەکەت و دەرخستنی خۆشەویستی و وەفا بۆ ئەو بوو, پێش علی(ﷺ) پیاوێك دەست ناکەوێت لەبەنی هاشم کوڕەکەی بەم ناوە نابێت, علی بەم خۆشەویستی هاوڕێیەتیەش نەوەستا کە بۆ أبوبکری دەریدەبڕی، بەڵکو موو بە موو هەنگاوەکانی ئەوی هەڵگرت و پەیڕەوی ڕێبازەکەی کرد, هەریەك لە حسن و حسینیش یەك لە کوڕەکانی خۆیان ناونا أبوبکر, (یعقوبی)و(مسعودی)ش کە لە مێژو نووسەکانی شیعەنە ئەمەیان باس کردوە [1]، ئالوبەیتی پێغەمبەر(ﷺ) هەر بەردەوام بوون لەناونانی کوڕەکانیان بە أبوبکر(ﷺ), بێ گومان ئەم پەیوەندیە بە هێزو تۆکمەیە لە نێوان أبوبکرو علی(ﷺ) بەدی دەکرا, شوێنەوارێکی کاریگەری بەجێ هێشت لەدڵ و دەرونی حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) دا, بۆ ڕیزو نەوازش نواندن بۆ أبوبکر و ئاشنا بوون بەگەورەیی پلەو پایەکەی ئەو لە ئیسلامدا.

٥- ئامادەکردنی جەیشی ئوسامە لەلایەن أبوبکری سدیقەوە(ﷺ):

یەکێك لە ڕووداوە بە ناوبانگەکان کە لە سەردەمی أبوبکر ڕوویدا و کاریگەری تایبەتی لە سەر ڕۆشنبیری حسن و نەوەکانی جێهێشت. ئامادەکردنی جەیشی ئوسامە بوولە دوای کۆچی دوای پێغەمبەر(ﷺ) وە سوربوونی بوو لەسەر پیادەکردنی ڕاسپاردەی پێغەمبەر(ﷺ)هەندێ لە هاوەڵان پێشنیاریان بۆ أبوبکر کرد جەیش لە شوێنی خۆی بوەستێ: ووتیان: ئەمانە زۆرینەی موسڵمانانن, هەر وەك چاوەڕوان دەکرێ بە هۆی تۆوە پەرتەوازە بن و پێویست ناکات کۆمەڵی مووسڵمانان لە تۆوە جیا ببنەوە[2], لەولاشەوە ئوسامە هەندێك سەربازەکانی لە قەد پاڵی عمری ڕەوانەی لای أبوبکر کرد بۆ ئەوەی مۆڵەتی گەڕانەوەی ئەم سەربازانەی لێوەر بگرن، ووتی: زۆرینەی مووسڵمانان لەگەڵ من دان, خەلیفەی مووسڵمانانیش ئاسایشی بۆ ئامادە نەکراوە, یاساغ و نارەواشە هاوبەش

---

١ تأريخ اليعقوبي (٢/٢٢٨).

٢ ـ البداية والنهاية(٦/٣٠٨).

پەیداکەران پێغەمبەر و مووسڵمانان بڕفێنن[1]، دوای گفتوگۆ و دەمەقاڵەیەکی زۆر أبوبکر کۆتایی بە دانیشتنی یەکەم هێنـا داوای دانیـشتن و کۆبونەوەیـەکی تـری کـرد بـۆ سـاڵی داهاتوو لەمزگەوت, لەم کۆبوونەوە داوای لەیاوەران کرد واز لە جێبەجێنەکردنی پڕۆژەیەك بێنن کە پێغەمبەر(ﷺ) بە خودی خۆی دایڕشتووە, پێ ڕاگەیاندن کە ئەم پڕۆژەیـە پیـادە دەکات ئەگەر ببێتە هۆی داگـیر کردنـی مەدینـەش لەلایـەن عەرەبـە هەڵگەڕاوەکانـەوە. دەستی کرد بە وتـاردان و دوانـدنی یـاوەران[2] ووتـی: سـوێند بـەو زاتـەی گیـانی منـی بەدەستە, ئەگەر وا گومان ببەم دڕندەیەك دەمرفێنی ناردنی ئوسـامە پیـادە دەکـەم هـەر وەك پێغەمبەر(ﷺ) فەرمانی داوە, خـۆ ئەگـەر جگـە لـە منـیش کـەس نـەمێنێت بـە دڵنیاییەوە هەر جێبەجێ دەکەم.[3]

(الانصاریە)کان داوایان لەپیاوێکی بەتەمەنتر کـرد لـە ئوسـامە بـۆ ئـەوەی مـشوری جەیش بخوا بۆ ئەم مەبەستە عمری کوڕی خەتتابیان هەنارد بۆ لای أبوبکر سەبارەت بەمە قـسە لەگـەڵ أبـوبکر بکـات عمـر دەفـەرمووی: (الانـصار) داوای پیـاوێکی بەتەمـەنتر لەئوسامە دەکەن. أبوبکر لە دانیشتنەکەی ڕاست بووە ڕیشی عمری گرت و ووتی: دایکت ڕۆڕۆت بۆ بکات ئەی کوڕی خەتاب: پێغەمبەر(ﷺ)دیاری کردوە فەرمانم پێ دەکەی لـەم کارە لای دەم[4]، پاشان أبوبکر(رضي الله عنه) دەرچوو بۆ لایان و دیاری کردن و کۆمەکیاریان بـوو, أبو بکر(رضي الله عنه) بە پیادەڕۆی و عـبدالرحمانی کوڕی عەوفیش جڵەوی ووڵاغـەکەی ڕادەکێـشا، ئوسامە پێ ووت: ئەی خەلیفەی پێغەمبەری خودا(ﷺ) سوێند بە خوا یـان سـواری ووڵاغ دەبیت یاخود دا دەبەزم. أبوبکر(رضي الله عنه) ووتی: سوێند بـەخوا دانابـەزیت و منـیش سـواری ووڵاغ نابم چی یە؟ ئەگەر قاچەکانی من لـە پێنـاو خـوا غوبـار بگـرن[5]، ئەمـسا ڕوی لـە سەربازگە کردوفەمووی: ئەی خەڵکینە بوەستن غەدر لەکەس مەکەن و سنور مەشـکێنن و دیمەنی شتەکان مەشێوێنن, درەختی بەردار مەبڕن , مانگا و مەڕو بزن و وشـتر مـەکوژن تەنها بـۆ خـواردن نـەبێت, بـەلای هەنـدێك لـە گـەلان تێپـەڕدەبن کـاتی خۆیـان لـەنێو

١ ـ الكامل لإبن الأثير (٢/٢٢٦).
٢ ـ الشورى بين الإصالة والمعاصرة، لا ٨٣.
٣ ـ تأريخ الطبري (٤/٤٥).
٤ ـ تأريخ الطبري (٤/٤٦).
٥ ـ هەمان سەرچاوە.

پەرستگاکان(الصوامع) بەسەر دەبەن بانگەوازی ڕێگای حەقیان بکەن, بەگەلێك گوزەر دەکەن قاپێکی ڕازاوە بەجۆرەها خواردنتان بۆ دێنن, ئەگەر شتێکتان لەم خواردنە خوارد ناوی خوای لەسەر بکەن, بەگەلانێك دەگەن ناوەندی سەری خۆیان تاشیوەو دەورو بەریشیان هێشتووەتەوە ئێوە بە هێزی ملیان پێ کەچ کەن. بەناوی خودا ناویان بەرن.[1]

ئامۆژگاری ئوسامەشی کرد ئەو کارە ئەنجامبدات کە پێغەمبەر(ﷺ) فرمانی پێ کردوە لە(قضاعة) دەست پێ بکە ئینجا لە(آبل)[2]، هیچ خاوی و کەم تەرخەمی مەکە لە فەرمانی پێغەمبەر(ﷺ) وە پەلەش مەکە بە پاساوی ئەوەی لەسەردەمی ئەودا دواکەوتووی.[3] ئوسامە بەردەوام بوو لەگەڵ جەیشەکەی بۆ ناردنی سوارچاك لە تیرەکانی(قضاعة)و هێرش کردن بۆ سەر(أبل) تاکو خۆیان دا بەدەستەو بەو شێوەی پێغەمبەر(ﷺ) فرمانی بە ئوسامە دابوو کاروانی جەیشی هەر سازو ئامادە باش بوو تا چل ڕۆژی تەواو.[4]

هەواڵی کۆچی دوای پێغەمبەر(ﷺ) لە لایەك و هێرشی. ئوسامە بۆ سەر بەشێك لە نیشتیمانی لەلایکی ترەوە بە(هیرقل) گەیشتن, ڕۆمەکان ووتیان: چیە ئەمانە خاوەنەکەیان دەمرێ و هێرش بۆ سەر زەوی ئێمە دێنن[5], عەرەب ووتیان: گەر هێزیان نەبێت ئەم هێرەشەیان نەئەهاورد[6]، بەسە لەم بارە کەزۆرینەی ئەوان ئەیانەویت شەڕ بەرپابکەن.[7]

هەندێك لە شیعەکان فەرموودەیەکیان هەڵبەستووەو پاڵیان داوە بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ)کە هیچ أصلێکی نیە لە پەرتووکەکانی سونەدا. دەڵێن: پێغەمبەر(ﷺ) نەفرەتی کردوە لەو کەسانەی لە جیشی ئوسامە دواکەوتن, جێگەی باسە ئەم فەرموودە ناپەسەندەو هیچ بنەمایکی نیە. شیعەکانیش بەڵگە بەم فەرموودە دەهێننەوە تەنها بۆ

---

١ ـ هەمان سەرچاوە.

٢ ـ أبل: ناوچەیەکە لە باشوری ئوردنی ئێستا.

٣ ـ تأريخ الطبري (٤٧/٤).

٤ ـ تأريخ الطبري (٣٧/٤) تأريخ خليفة بن خياط، لا ١٠١.

٥ ـ عهد الخلفاء الراشدين للذهبي لا ٢٠.

٦ ـ قصة بعث أبي بكر جيش أسامة د. فضل إلهي لا ١٤.

٧ ـ الكامل لإبن الأثير (٢٢٧/٢).

ئەوەی کە أبوبکر و عمر بخەنە ژێر یەکەم نەفرەتلێکراوان. دەڵێین: أبوبکر و عمر لە جەیشی ئوسامە دواکەوتن, کەچی هیچ سەنەدێك بۆ ئەم فەرمودە دەست ناکەوێت مەگەر لە ڕێگای ناپەسەندو نادیار نەبێت لەلای شیعەکان و سونەکان, بێگومان حەسەنی کوڕی علی و گەنجەکانی ئەونەوەیە سودو وانەیەکی زۆر لە سەر گوزەشتەی ئامادەکردنی جەیشی ئوسامە وەردەگرن. لەم وانە و ئامۆژگاریانە:

أ- باردۆخەکان ئاڵوگۆڕدەبن, بەڵام بە تەنگەژەکان بڕوا داران لە ئاین بێ ئاگا نابن: أبوبکر(ﷺ) ئۆمەتی فێری خۆڕاگری و ئارامی دەکات، لەکاتی تەنگەژەو ناخۆشیەکاندا, چونکە ئاشکرایە سەرکەوتن لەگەڵ خۆگری و ئارامی دایە, فێریان دەکات هیوا بڕ نەبن لە بەزەی خوا: ﴿إِنَّ رَحْمَتَ اللّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ﴾ [الاعراف: ٥٦] پێویستە مسولڵمان هەمیشە بیر لەوە بکاتەوە، بەڵام هەر چەندە گەورە بێت, تاقی کردنەوە هەرچەند بەتین و گەورە بێت, ئەوە ڕێڕەوی چەسپاوی پەروەردگارە: ﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا(٥) إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾[الشرح: ٥-٦] سەیرە کاروباری موسڵمان لە دونیادا هەموو لە خێر سەرچاوە دەگرێ, ئەوەتە پێغەمبەر(ﷺ) جوانتر ڕوونی دەکاتەوە و دەفەرمووێ: ((عَجَباً لأمْرِ المؤمنِينَ إنْ كانَ أمرهُ كُلُّهُ خَيراً، ولَيس ذلِكَ لأحدٍ إلاّ لِلمُؤمنِ، إنْ أصابتهُ سراء شَكَرَ، فَكانَ خيراً لَهُ، وإنْ أصابته ضَراءَ صَبرَ فَكانَ خيراً لَهُ))[1] واتە:(سەیرە بڕوادار هەموو کاروبارەکانی خێرە, ئەمەش تەنها بۆ بڕوادارەو بەس ئەگەر خۆشی هاتە ڕێگای سوپاس گوزار دەبێت و دەبێتە خێر بۆی, ئەگەر دووچاری ناخۆشیش بوو ئارام دەگرێ, ئەمەش دەبێتە خێر بۆی) ئاشوب و تەنگ و چەڵەمە گەر بەتین سەختیش بن موسڵمان لە ئاین بێ ئاگاناکەن, کۆچی دوای پێغەمبەر(ﷺ) أبوبکری سدیقی لە کاروباری ئاین دانەبڕاند ها ئەوەتە فەرمان بەناردنی ئوسامە دەدات لەم ڕەوشە ئاڵۆزو تێکهەڵگژاوە لەنێو موسڵمانان‌دا، چونکە ئەوەی أبوبکر فێربووە لە پێغەمبەری خوا کە گرنگی دان بە کاروباری ئاین پێش هەموو شتێکە. هەر لەسەر ئەم شێوازەش بەردەوام بوو تاکو لەدونیا

---

١ ـ مسلم (٢٢٩٥/٤).

ماڵئاوای کرد[1]، حەسەنی کوڕی علی ئەم وانەیەی جوان وەرگـرت و لەگـەڵ ژیـانی خـۆی تێکهەڵکێشی کرد.

ب- ڕێـڕەوی بانگـەوازخوازی پەیوەسـت نیـە بـە هـیچ کەسـێك و شـوین کـەوتنی پێغەمبەر(ﷺ) واجبی سەر شـانمانە, حەسـەنی کـوڕی علـی لـە چیرۆکی ئامـادەکردنی جەیشی ئوسامە فێری بوو, تێگەیشت ڕێڕەوی بانگەوازی خوا هـەرگیزاو هـەرگیز لەنگـەر ناگرێت و بە مردنی هـیچ کەسـێکی کـپ نابێـت بائـەو کەسـە سـەرداری مرۆڤايـەتیش بێـت(ﷺ)و پێـشڕەوی پێغەمبـەران و پێـشەنگی موسـڵمانان بێـت. أبـوبکر پێـشتر لـە وتارەکەی کە لە کاتی بەیعەت دان پێـشکەشی کردبـوو, جـەختی لەسـەر عـەزمی خـۆی کردبۆوە بۆ بەردەوامبوون لەسـەر ئـەو ئاینـەو بەخـشینی وزەو توانـا بـۆ خزمـەتی ئـەم ئاینە[2]، لە ڕیوایەتێکدا هاتووە فەرموویـەتی: لـە خـوا بترسـن ئـەی خەڵکینـە, دەسـت بەئاینتان بگرن, دینی خودا بەرقەرارە وتەی پـەروەردگار تـەواو و کامڵـە. خـوای گـەورە سەرخەری کەسێکە سەرخەری بێت, شکۆدەری دینی بێت, گوێ نادەین بـە کەسـێك سـەر کێشی بکا لە سەرمانەوە بۆ مەخلوقەکانی خوا, شمشێرەکانی خوا هەڵکێشراون بـۆ ئەبـەد دایاننانێین. خەبات و جیهاد لەگەڵ کەسێك دەکەین بەرهەڵستیان بکا هەروەك چۆن لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ)خەباتمان کرد, هیچ کەس بۆی نیە یاخی بکات تەنها بۆ سەر خۆی نـەبێت[3]، یەکێکی تر لەو وانانەی حەسەنی کوڕی علی وەری گـرت لـە ئامـادەکردنی جەیـشی ئوسامە ئەوەیە دەبێت موسڵمان هەمیـشە ڕێـڕەوی پێغەمبـەر(ﷺ) بگرێـت لـە خۆشـی وناخۆشـیدا، أبـوبکر بـەیانی کـرد کـە بـە هێـزو تۆکمـە دەسـت بـە فەرمانـەکانی پێغەمبەر(ﷺ) دەگرێت و یەك لەدوای یەك پیادەیان دەکات, با هـەر چـەند گـەردەلولی ترس دنیا تەنگ و تاریك بکات, یەکێك لە وتە نەمرەکانی أبوبکری سدیق کە لـەو ڕوداوە فەرمووی:(سویند بەو زاتەی گیانی أبوبکری بە دەستە ئەگەر بزانم دڕندەیەك دەمرفێنـێ و لە ناوم دەبات, ئەوە جەیشی ئوسـامە هـەر ئامـادە دەکـەم, هـەر وەك پێغەمبـەر(ﷺ)

---

١ ـ قصة بعث أبي بكر جيش أسامة، لا ٢٤.

٢ ـ قصة بعث أبى بكر جيش أسامة، لا. ٢٧.

٣ ـ البداية والنهاية (٥/ ٢١٣، ٢١٤).

فەرمانی داوە, خۆ ئەگەر من بەتەنیاش بمێنمەوە ئەم كارە دەبێ هەر ئەنجام بدەم)[1]، بە هەڵوێستی جوامێرانەی وێنەیەكی پڕاكتیكی پێشكەش كرد, هەر وەك پەروەردگار دەفەرمووێ﴿وَماكان لمومنٍ وَلامومنةٍ إذاقضى اللهُ وَرسولَهُ, أمراً أن يكون لهم الخيرةُ من أمرهم وَمن يَعْص اللهَ ورسولَهُ فقد ضَلَ ضللاً مُبيناً﴾ [الاحزاب:٣٦] خوداى گەورە موسڵمانان فێردەكات, كە شكۆدارى و سەر كەوتنى ئومەت بە شوين كەوتنى پێغەمبەرەوەیە(ﷺ) هەر كەسێك گوێڕایەڵی بكات سەر كەوتن و چەسپاوى بۆخۆى مسۆگەر كردووە, ئەو كەسەی سەر پێچی كرد ڕیسواو زەلیل دەبێت, أبوبكر ژیانى ئومەتى بە گوێڕایەڵی و خواو پەیڕەوكردنى سونەتى پێغەمبەر(ﷺ)كردوە.[2]

ج- كەوتنەوەی ناكۆكى لە نێو بڕواداران و گەڕاندنەوەی بۆ قورئان و سونەتى پێغەمبەر(ﷺ)یەكێكى تر لەو وانانەی حەسەنى كوڕى على لەم چیرۆكەی جەیشى ئوسامە وەرى گرت, كەوتنەوەی دوبەرەكى و ڕاڕاى بوو لەنێو موسڵمانە ڕاستگۆكان سەبارەت بە هەندێك كاروبار, وەك ڕاجیاى لەئامادە بوونى جەیشى ئوسامە لەو ساتە تەنگ و دژوارەدا, قسەو باس زۆر ئاڵوگۆر كرا لەبارەی فەرمانى أبوبكر بۆ ئەم كارە, بەڵام هیچیشیان نكۆڵیان نەكرد دواى ئەوەی چەوتى ڕەئى خۆیان بۆ دەركەوت, كاتێك أبوبكر ناكۆكیەكەی گێڕایەوە، كە پێغەمبەر(ﷺ)بۆ هەناردنى ئوسامە داویەتى, ئەوان تێگەیشتن نابێت شلگیرى بكرێ لە كارێك پێغەمبەر(ﷺ)فەرمانى پێداوە, ڕەئى زۆرینەش هیچ سەنگێكى نابێت، ئەگەر پێچەوانەی دەق بێت ڕەئى گشتى هاوەڵان وابوو, جەیشى ئوسامە بوەستى, بە أبوبكریان دەووت: عەرەب دڵڕەقیت بەرامبەر دەنوێنن بە پەرتەوازەی خەڵك هیچت بۆ ئامادە ناكرێت[3]، ئەم هاوەڵانە وەك عەوامى خەڵك نەبوون, بەڵكو چاكترین كەس بوونە لەسەر ئەرز، دواى پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام). لەگەڵ ئەوەش أبوبكر(ﷺ) ڕەئیان قەبوڵ ناكات بۆ ئەوەی پێیان بڵێت: فەرمانى

١ ـ تاريخ الطبري (٤/٤٥).

٢ ـ الإنشراح ورفع الضيق بسيرة أبي بكر الصديق للصلابى، لا ٢٢٧، قصة جيش أسامة، لا ٢٢٧.

٣ ـ تاريخ خليفة بن خياط، لا ٢٢٧.

پێغەمبەر(ﷺ) لەهی ئێوە جوانتر و ڕێزدارتر وپێوسترە[1]، حافزی إبن حجر لەبارەی ڕەئی زۆرینە لە سەدەی کۆچی دوای پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووی: ئەوەی لێرەدا دەفامرێتەوە, هەندێك جار ژمارەیەکی کەم لە(الإجتهاد) دەپێکن و ژمارێکی زۆریش هەڵە دەکات, کەواتە: ڕاستر وبەهێزتر(الترجیح) بەرەئی زۆرینە دەست نیشان ناکرێت[2]،پوختەی قسان: ئەوەی دەبێتە مایەی سود وەرگرتن لە چیرۆکی بەگەڕ خستنی أبوبکر بۆ جەیشی ئوسامە, پاڵپشتی زۆرینە بۆ ڕەئێك بەڵگە نیە لە سەر ڕاستی و دروستی ئەم ڕەئیە.[3] دانەیەکی تر لە سودەکان کە لەم چیرۆکە وەردەگیرێت, ملکەچی و خۆبەدەستەوەدانی موسڵمانە بۆ حق, کاتێك بۆیان ڕوون دەبێتەوە کاتێك أبوبکر بیریان ئەخاتەوە کە پێغەمبەر(ﷺ) فەرمانی داوە بە بەگەڕخستنی جەیشی ئوسامە و خودی خۆی ئوسامەی بەئەمیری جەیش دیاری کردوە, ئەم کەڵەپیاوە چاکە خوازانە ملی خۆیان کەچ کرد بۆ فەرمانی پێغەمبەر(ﷺ).[4]

س- بانگەواز پەیوەستیە کردارە: حەسەنی کوڕی علی لەسەر بردەی جەیشی ئوسامە گرنگی بەستنەوەی بانگەواز بکردار فێربوو حسن زانی أبوبکر نەك هیچ درێغیەکی نەکردووە لەفرمانکردنە ئوسامە بەڵکو بکردەوەش دانی بە فەرمانڕەوایەتی ئەودا هێناوە, ئەمەش لە دووکاردا دەدرەوشێتەوە:

١- بەپیادە ڕۆیشتنی أبوبکر لەگەڵ ئوسامە کە سواری ولاغ بووە و، لە تەمەنی بیست ساڵی دایە, کەچی أبوبکر هەر سورە لەگەڵ ئەودا بەری ڕێگا بگری, هەر سوریشە ئەو بەسواری بمێنیتەوە, خۆشی بەپیادە بڕوا کاتێکیش ئوسامە داوای لێدەکات یا سواری ولاغ بێت یاخود مۆڵەتی دابەزینی بدات, أبوبکر ڕازی نەبوو لە دابەزینی ئوسامەو سوار بونی خۆی, وەك بڵێت: أبوبکر بەم جۆرە ڕەفتارە جەیش دەدوێنێ و دەڵێت: ئەی

---

١ ـ قصة بعث أبي بكر جيش أسامة، لا ٤٤.

٢ ـ فتح الباري (١٤٦/٨).

٣ ـ قصة بعث أبي بكر جيش أسامة٤٦ .

٤ ـ قصة بعث أبي بكر جيش أسامة٥٢.

موسڵمانەکان بڕوانن من أبوبکرم سەرباری ئەوەی خەلیفەی پێغەمبەری خوام(ﷺ) کەچی من بە پیادە دەڕۆم ئەویش بەسواری وەك دانان و ڕێزێك بۆ فەرمانڕەوایەتیەکەی.

٢- أبوبکرسدیق حەزی دەکرد عمری کوڕی خەتتاب لە شار بمێنێتەوە ئەمەش لەبەر پێویستی، بەڵام فەرمانی پێنەکرد، بەڵکو مۆڵەت لە ئوسامە وەردەگرێ بۆمانەوەی لە شاری مەدینە. بەمەرجێك ئەو ئەم کارەی پێ شیاو بێت, أبوبکر(ﷺ) بەمە نمونەیەکی عەمەلی تر بە و ڕێزو ئیحترامی خۆی پێشکەش بەفەرمانڕەوای ئوسامە دەکات. بێگومان ئەمە بانگەوازێکی بە هێزە بۆ دانهێنان مل کەچی بۆ فەرمانڕەوای ئوسامە. ئائەوەیە گرنگی دانی أبوبکر(ﷺ) بەبانگەوازو بەستنەوەی بە کردارەوە، هەرئەوەشە ئیسلام فەرمانی پێدەدات. خوای گەورە سەر زەنشتی ئەو کەسانە دەکات کە فەرمان بە چاکە لە خەڵکی دەکەن و خۆشیان لە بیر دەکەن[1].خوای گەورە دەفەرمویێ: ﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ وَأَنتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلاَ تَعْقِلُونَ﴾[البقرة:٤٤].

ش- پلە و پایەی گەنج لە ئیسلامدا:

ئەوەی لەم چیرۆکە دەدرەوشێتەوە پلەو پایەی گەنجە گەورەکانە بۆ خزمەتکردنی ئیسلام. هائەوەتە پێغەمبەر(ﷺ) ئوسامەی لە هەرەتی لاوی دیاری دەکات بە ئەمیری جەنگی دژوار دژبە ڕۆمەکان ـ هێزو وزەی گەورە بە بڕوای خەڵك لەو کاتەدا یە هاو کات تەمەنی ئوسامە لەوکاتەدا بیست ساڵە, یاخود هەژدە ساڵە, أبوبکری سدیق بڕیاری دا ئوسامە لە سەر پلەی خۆی بمێنێتەوە سەرباری ئەو هەموو ڕەخنەی لەلایەن خەڵکەوە ئاراستەی کرا. ئەمیری گەنج لەو ئەرکەی پێسپاردرأبوو بە ساغ و سەرکەوتوویی دەگەڕێتەوە, لەمەدا ئاراستە بۆ گەنجان دەبینرێت بۆ ئاشنابونیان بە پلە و پایەی خۆیان بۆ خزمەتکردنی ئاینی پیرۆزی ئیسلام[2]، لەسەر بانگەواز خوازو سەرپەرشتکاران پێویستە. گرنگێکی زۆر بەو لایەنەبدەن, بوار بڕەخسێنن لە بەردەم وزەو توانستی گەنجاندا, تاکو داهێنان و نوێخوازی بکەن بۆ خزمەتی ئیسلام, بێگومان ئەم ڕێبازەی پێغەمبەر(ﷺ) چالاکی و زیندوویەتی لە ئومەتی ئیسلام تازە دەکاتەوە و بەشداری دەکات لە تەقاندنەوە

---

١ ـ قصة بعث أبی بكر جیش أسامة، لا ٦٦.

٢ ـ قصة بعث أبی بكر جیش أسامة، لا ٧٠.

وزه لەبن نەهاتووەکانی گەنجان, هەڵدەستێت بە ڕۆڵی شارستانێکی جۆشدارو ئامادەکراو موسڵمانان.

ل- چەند وێنەیەکی پڕشنگدار لە ئادابەکانی جیهاد لە ئیسلامدا:

حەسەنی کوڕی علی لە چیڕۆکی ڕەوانەکردنی جەیشی ئوسامە لەلایەن أبوبکرەوە وێنەیەکی بەخشندە لە جیهادی ئیسلامی فێربوو، ئەم وینە لەوەسیەتەکانی أبوبکر بۆ جەیشی ئوسامە لەکاتی ماڵئاواییاندا بۆ جەنگ دەدرەوشێتەوە, أبوبکر لەکاتی وەسیەتەکەیدا تەنها پشتی بەڕێبازی پێغەمبەر(ﷺ) بەست, چونکە پێغەمبەریش(ﷺ) لەکاتی ماڵئاوای بۆ جەنگ ئامۆژگاری ئەمیرەکان و جەیشەکەی دەکرد[1]، لە ئەنجامی پشکنینی ئەم وەسیەتە. مەبەستی جەنگەکانی موسڵمانان بۆ بانگەوازی ئیسلام دەردەکەوێت, سەربازو جەیشی هەر گەلێك پابەندی ئەم وەسیەتانە بێت هیچ شتێکی بە دەست نامێنێت تەنها هاتنێەتی بۆ نێو ئەم دینە بە گوێڕایەڵی و ئارەزومەندانەی خۆی.[2]

ی- کاریگەری جەیشی ئوسامە لەسەر شکۆمەندی دەوڵەتی ئیسلامی:

جەیشی ئوسامە کاتێك بە سەرکەوتویی گەڕایەوە ڕۆمەکانیشیان تۆقاند. هرقل دوای ئەوە لە (حمص) هۆزەکانی کۆکردەوەو پێ ووتن: لەمە بوومن ترسم پێ ئەدان, ئێوەش ئەم ترسەتان لە من قبوڵ نەدەکرد !! عەرەب وای لێهات لەیەك مانگە ڕێوە بێن و ئێوە بشلەژێنن لە هەمان کاتیش بگەڕێتەوە دوچاری هیچ پێکانێکیش نەبن تیرەوهۆزە عەرەبەکانی تریش لە باکور ترس و بیمیان لە زاڵبونی دەوڵەتێکی ئیسلامیان لێ نیشت, لەڕاستیدا ئەم هێرشەی ئوسامە کاریگەریەکی گەورەی دروست کرد لە ژیان موسڵمانەکان و ئەو عەرەبانەی بیریان لە هەڵگێرسانی شۆڕش دەکردەوە دژبە موسڵمانان, هەروەها کاریگەری هەبووە بۆ سەر ژیانی ڕۆمەکان کە سنوری وڵاتیان درێژ دەبۆوە بۆ سەر سنوری موسڵمانەکان[3]، ئەم جەیشە بەهۆی ناوبانگیەوە کارێکی کرد کە هەرگیز بە هۆی هێزو ژمارەوە ئەم کارەی بۆ ئەنجام نەدەدرا, قەبارەیان لە هەڵگەڕاوەکان پێشترکەوت ئەوان

---

١ ـ قصة بعث أبی بكر جيش أسامة لا ٨٠.

٢ ـ تأريخ الدعوة الى الإسلام.، لا ٢٦٩.

٣ ـ الصديق هيكل باشا، لا ١٠٧.

پەرۆش و بلاّوبوون, ئاشتەوایی و برایەتی کەوتە نێو موسڵمانان, سام و هەیبەتی کاری خۆیان بەدەرخست، پێش ئەوەی کەڵە پیاوەکان کاری خۆیان بکە و چەك بەزمی خۆی دروست بکەن[1]' لەڕاستیدا بەرێکردنەی ئەم جەیشە نازو نیعمەتێکی گەورە بوو بۆ موسڵمانان. وایلێهات کۆمەڵی هەڵگەڕاوەکان لەباکور بۆوە لاوازترین کۆمەڵ, واپێئەچێ لەشوینەواری ئەم شکانە بێت لەکاتی فەتح تێشکانی ئەم کۆمەڵە سوك و ساناترە لە نسکۆ هێنانیان لە عێراق, ئەم کۆمەڵە شتە هەموو پێکەوە جەخت دەکاتەوە کە أبویکر لە کاتی قەیران و تەنگەژەدا لە نێو هەموو توێژە چارەسەر کەرەکاندا بیر تیژ ترە, تێگەیشتنی قوڵترە[2]، ڕوداوەکانیش سەلماندیان حەسەنی کوڕی علی لەژێر کاریگەری خەلیفە ڕاشیدەکان دایە لە بەڕێوەبردنی کار لەکاتی کەوتنەوەی قەیران، بۆیە لە حوکمی خیلافەتەکەیدا لە هەموو خەڵك تێگەیشتنی قوڵتر بوو, دووربین تر بوو, لە هەمووشیان سورتر بوو بۆ یەکیەتی موسڵمانان.

٧- جەنگی هەڵگەڕاوەکان (حروب الردە):

بۆچوونی أبوبکری سدیق(ﷺ) لە جەنگی هەڵگەڕاوەکان بۆچوونێکی شیاوو لە جێ بوو, ئەو بۆچونەی سروشتی زەمینەیەکی لەبار دەڕەخسێنی بۆ بەرژەوەندی ئیسلام و مسوڵمان, هەر هەڵوێستێك پێچەوانەی ئەم بۆچونە تێشکان و داڕمان و گەڕانەوە بۆ نەفامی دروست دەکات. خواو، پاشان پەروەردگار بڕیارە یەکلاکەرەوەکەی أبویکر نەبوایە لە جەنگی هەڵگەڕاوەکان ئەوە ڕوخساری مێژوو دەگۆڕا و، ڕێڕەوی وەردەچەرخا زەمەن بۆ دواوە دەگەڕایەوە نەفامیەت جارێکی تر بۆ سەر زەمین شەپۆلی گەندەڵی دەبەست[3]، بڕوانە چەندەجوان لەم وتەیەی بیری و وردو هێزی و ورەی دەدرەوشێتەوە کە لەبارەی ئاین دەڵێت: سروش(وحی) پچڕاو ئاین تەواو بوو، ئایا دەکرێت ئاین نقص ببێنێ و منیش زیندووبم؟[4] أبوبکر گوێی لە ڕای هاوەڵان گرت بۆ جەنگان دژ بە دوودڵی هەڵگەڕاوەکان.

---

١ ـ عبقرية الصديق للعقاد، لا ١٠٧

٢ ـ حركة الردة د. علی العتوم، لا ١٦٨.

٣ ـ الشوری بین الأصالة وَالْمُعَاصَرَة، لا ٨٦.

٤ ـ المرتتضى أبي حسن الندوي ٧٠، مشكاة المصابيع ٦٠٣٤.

عەزمی تێوەگلانی، شەڕی نەبوو، دەڵێ: بڕیارەکانی ئەو ڕاشکاو بنبڕبوون، بۆ تەنیا چرکەیەکیش نەدەبوو دوای ئەوەی ڕاستی بۆ دەردەکەوت، نەبوونی دوودڵی و دڕدۆنگی نیشانەیەکی هەرە ئاشکرأبوو لە أبوبکردا لە هەموو ژیانیدا ڕەنگی دابۆوە.[1] موسڵمانان هەموو دڵنیا بوون لە ساغ و دروستی بۆچوونەکەی دوای گەڕانەوەیان بۆ ڕەئیەکەی خێریان پێکا، وتەکەی ئەویش هاتەدی دەیفەرموو: سوێند بە خوا لەسەر پەتە وشترێکیش قەدەغەم بکەن، کە پێشتر دەیان دا بە پێغەمبەر(ﷺ) ئەمرۆ لەگەڵیان دەجەنگم لەسەر نەدانیان[2]، ئەمە لەم وتە زیندوانە یە مێژوو پاراستویەتی، شەوگار فەرامۆشی نەکردوە بەربەستەکانی زەمەن بەریان پێ نەگرتووە،بازنەی سەدەکان نەیان فەوتاندوە. أبوبکر بۆ جەنگی هەڵگەڕاوەکان عەقڵێکی سیاسی و ڕوئیایێکی ستراتیژی ڕۆشنی بەکارهێنا کە خۆی لەم فرە چەشنیە بەر جەستە دەکات، لەوانە، دەرونی و بانگەوازی زانیاری و ڕاگەیاندن، زانستی بەرامبەر بە هێزە سەرکەوتوەکەی کە ئەرکی خۆیان ئەنجامدا دژ بە بزوتنەوەی هەڵگەڕاوەکان لە دوورگەی عەرەب، بەم شێوەیە حسن فێری فیقهی أبوبکر بوو لە هەڵسوکەوت کردن لەگەڵ هەڵگەڕاوەکان، هەروەها هەندێك لە فیقهی(تمکین)ی دەست کەوت لە جەنگانی دژ بە هەڵگەڕاوەکان. لە گرنگترین کارەکانی ئەم (معالم) مەشخەڵە ئەمانەی خوارەوەیە:-

- سەقامگیری سیستەمی ئابووری لەدوورگەدا.[3]

بێگومان هەڵگیرسانی جەنگی هەڵگەڕاوەکان و هۆکارەکانی، تێگەیشتی أبوبکری سدیق بوو بۆ بنبڕکردنی ئەم کارە، وای کرد حەسەنی کوڕی علی پوختە و ناوەڕۆکی ڕوداوەکان و وەربگرێت و بیکاتە بەشێك لە فەرهەنگی خۆی، چ لەڕوی بیستنەوە بێت یاخود لە ڕوانگەی بینینەوە بێت.

---

١ ـ الشوری بین الأصالة والمعاصرة،لا ٨٧

٢ ـ البخاري رقم: ٦٩٢٤.

٣ ـ الإنشراح ورفع الضيق فی سيرة أبوبكر الصديق، لا ٣٢٩ الی ٣٦٥.

- هەروەك هێماكانی سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەتی أبوبكری سدیق زۆر ڕون و ئاشـكرایە لە هەست كردن بە نەوەی ئەو توێژە هەستیارە، كە یەكێك لە هەڵكەوتوانی حسەنی كوڕی علی یە, خیلافەتی أبوبكری سدیق كۆمەڵێك ئامـانجی چەسـپاند بـۆ سیاسـەتی دەرەوەی دەوڵەتی ئیسلامی گرینگترینیان: -

- بڵاو بوونەوەی سام و هەیبەتی دەوڵەت لە دڵ و دەرونی نەتەوەكانی تر.
- دادپەروەری لە نێوان نەتەوە كراوەكاندا و نەرم و میهرەبانی لەگەڵ ئەهلەكەی.
- هەڵگرتنی زۆر لێكردن لەسەر نەتەوە ڕزگاركراوەكان.
- گەیاندنی پەیامی جیهاد كە خوا لە قورئان فەرمانی پێداوە.

- هەروەها هێماكانی نەخشەی جەنگ لای أبوبكر بەشێكە لە فەرهـەنگ و ئـەدەبیاتی نـەوەی ئـەو سـەردەمە, بەتاییـەت بـۆ پێـشەنگی گـەنجان بـۆ سـەركردایەتی لـە سـەرو هەمووشیان حەسەنی كوڕی علی, أبوبكر لەگـەڵ ڕاویـژكارەكانی لـە هـاوەڵان كۆمـەڵێك هێڵی سەرەكی بۆ نەخشەی جەنگ دا دەڕشت. ئەم نەخشە تۆكمە و پتەوە یەكێك بـوو لـە هۆكارەكانی دابەزینی سەركەوتن و چەسپاوی لەلایەن خوداوەندەوە بۆ موسڵمانان بەشـێك لەم هێڵانە:

- هەڵپەنەكردن بۆ سەر وڵاتی دوژمنان بۆ ئەوەی پەیتا پەیتا بێن بۆ نێو موسڵمانان.
- ڕێكخستنی یارمەتی دانی سەربازان
- مشور خواردنی كردەی كۆمەك و هاوكاری بۆ سەربازەكان.
- دەست نیشان كردنی ئامانج لە جەنگدا.
- بەخشینی چاكترین پلە بەكەسانەی باترین كرا ئەنجام دەدەن.
- گواستنەوەی گۆڕەپانی جەنگ و ڕمبازی.
- پەرەدان بە شێوازی جەنگان.
- ساغ و بێگەردی هەنگاوەكانی پەیوەندی لەگەڵ سەركردە.

- زیرەکی و هۆشیاری خەلیفە.[1]

هێڵە جەنگیەکانی ئیسلامی هەر لە سەرەتای فتوحاتەوە بەهۆی عەقلی کارگێڕەوە ئیمتیازاتی وەرگرت. خاوەنی هۆشەو زیرەکی و فیراسە أبوبکری سدیقە. ئەم هۆگر بوونەی أبوبکر بە پێغەمبەر (ﷺ)یارمەتی زۆر دا بۆ نەخشەیەکی فراوانی جەنگ بێگومان أبوبکر لەسەر ڕێڕەوی زانیاری و ئاڕاستەکانی پێغەمبەر(ﷺ)بووە. أبوبکر(رضي الله عنه) کۆمەڵێ زانستی فرەڕەنگی بە دەست هێنا, چەندەها ئەزموونی هەمە چەشنی دەست کەوت, لە دوای کۆچی پێغەمبەر(ﷺ) بەباشترین شێوە هەستا بەکاری خیلافەت بەرچاوڕونی لێوالێو لە هۆشیاری خستە ئەستۆی خۆی, تیشوی جەیشی دا بە ئامۆژگاریە بەرزو بڵندەکانی و کۆمەك و هاوکاری هەنارد بۆ موجاهیدەکان لە کاتی هەڵکەنران و پێویستی دا هەوڵ و کۆششی فراوان دەکردن بەهۆی ورە و عەزیمەتی ڕابردوویان[2]، حەسەنی کوڕی عەلیش لەسەر دەستی قورئان پەروەردە بوو.

دووەم: - لەسەردەمی عمری کوڕی خەتاب:

عمر زۆر ڕێزی ئال و بەیتی دەگرت لەم باسەدا هەڵوێستە زۆرە لەوانە:

١.تۆ شیاوتری بە مۆڵەتدان لە عبدالله کوڕی عمر:

حەسەنی کوڕی علی ڕیوایەتی کردوە: عمری کوڕی خەتاب ڕۆژێك پێ ووتم: ئەی کوڕی شێرنم بۆچی ڕۆژێك ناهێت و ڕومان تێناکەیت؟ منیش ڕۆژێك چووم لەگەڵ معاویە وابوو عبدالله لە دەرگا مۆڵەتی پێنەدرا منیش گەڕامەوە, دوای عمر پێم گەیی ووتی: ها بۆ چی نەمبینی بێت ؟ ووتم: هاتم تۆ لەگەڵ معاویە بویت, عبداللەم بینی گەڕایەوە منیش گەڕامەوە, ووتی: تۆ شیاوتری بە مۆڵەتدان لە عبدالله کوڕی عمر.[3]

٢.سوێند بە خوا دڵخۆش نیم بە پۆشینی پۆشاکتان:

---

١ ـ الإنشراح ورفع الضيق في سيرة أبوبكر الصديق، لا ٤٤٥ ـ ٤٥٤.

٢ ـ تأريخ الدعوة الإسلامية، لا ٣٣٦

٣ ـ المرتضي، لا ١١. كنز العمال (١٠٥/٧) الإصابة (١٣٣/١).

(إبن سعد)له جعفری کوڕی محمد باقر له علی کوڕی حەسەنی ڕیوایەتی کردووه دەڵێ: عمرهەندێك خشڵ و بەرگی لەیەمەن بۆ هات خەڵکی بە خشڵ پۆشاکە خۆیان پۆشتە کردەوە، عمر(ﷺ)له نێوان گۆڕی پێغەمبەر(ﷺ)و مینبەرەکەی دانیشتبوو، سڵاویان لێ دەکرد و، دوعای خێریان بۆ دەکرد, حسن و حسین له ماڵی هاتنە دەرەوە خەڵك شوێن هەنگاوەکانی ئەوانی هەڵگرتبوو، ئەوانیش هیچ لەم خشڵ و بەرگەیان پێ نەبڕدەبوو عمر(ﷺ) گرژێکی کەوتە نێو چاوان و ووتی: واللەی من خۆشحاڵ نیم بە پۆشاك پۆشینتان, ووتیان: ئەی ئەمیری بڕواداران ژێر دەستەکانی خۆت پۆشتە کردو کاریکی جوانت کرد, ووتی: له پێناو ئەم دوومنداڵه خەڵك بەڕێ دەکەون, کەچی ئەوان هیچیان لەو خەڵاتە بەرنەکەوت, ئەم پۆشاکە بۆ ئەوان گەورەو مەزنە بۆ خەڵك بچوکە، پاشان نامەیەکی نارد بۆ والی یەمەن کە خێرا دوو بەرگی بۆ بنێری, ئەویش بۆی نارد و حسن و حسینی پێ پۆشتە کردن. [1]

٣.پێش خستنی حسن و حسین و بەنی هاشم له بەخشش و دیاری دا.

له أبوجعفر ڕیوایەتی کراوە, کاتێك عمر سەر کەوتنی بە دەست هێنا ویستی بشك و بەش بۆ خەڵك دیاری بکات, هاوەڵانی پێغەمبەری کۆ کردەوە, عبدالرحمن کوڕی عەوف ووتی: لەخۆتەوە دەست پێ بکە, فەرمووی نانەخێر لەو کەسەوە دەست پێدەکەم، کە له پێغەمبەر(ﷺ)و بەنی هاشمەوە نزیکترە, پاشان بەشی بۆ عباس دیاری کرد، پاشان علی. تاکو لەنێو پێنج هۆز دابەشی کرد بەهۆزی عودەی کوڕی کەعبی کۆتای هێنا سەرەتا بۆ ئەو کەسانەی ئامادەی جەنگی بەدر بوون لەبەنی هاشم ئینجا ئەو کەسانەی ئامادەی جەنگی بەدر بوون لەبەنی ئومەییە لەنەوەی عبدالشمس. لەنزیکترەوە بۆنزیك بەش و بەخشیشی بەسەر دابەشکردن[2]، حسن و حسینیش ئەم خەڵاتەی باوکیان دیان گرێتەوە وەك ئەهلی بەدر ئەمەش لەبەر نزیکیان له پێغەمبەر(ﷺ) بە هەریەکەیان پێنج هەزار درهەم خەڵات دەکرێت[3]، لەم چیرۆکەدا خۆشەویستی حەقیقی عمر بۆ ئال و بەیت و بە

---

١ ـ المرتضي، لا ١١. كنز العمال (٧/ ١٠٥).

٢ ـ الخراج لأبي يوسف، لا ٢٤, ٢٥المرتضى، لا ١١٨.

٣ ـ تأريخ دمشق الكبير (٦/١٤).

گشتی و بۆ حسن و حسین بەتایبەتی دەردەکەوێت بەڕەنگێك لەگەڵ گەورە هاوەڵانی چینی یەکەم لە خەلاّتکردن هەژماریان دەکات, ئەمە تەنها خۆشەویستێکی بێگەردە بۆ حسن و حسین و ڕێزنانە لەو پلەو پایەی لەلای پێغەمبەر(ﷺ) هەیان بوو.

٤. هەڵسوکەوتی عمری کوڕی خەتاب لەگەڵ فاتیمەی دایکی حسن دوای کۆچی دوای پێغەمبەر(ﷺ): لە ئەسلەمەی عەدوی ڕیوایەتکراوە دەڵێ: دوای کۆچی دوای پێغەمبەر(ﷺ) کاتێك بەیعەت بە أبوبکر دەدرا علی و زوبێری کوڕی عەوام دەچوون بۆ لای فاتیمە بۆ ئەوەی ڕاویژی پێ بکەن عمر ئەو هەواڵەی پێگەیشت و هات بۆ لای فاتیمە و ووتی: ئەی کچی پێغەمبەری خوا(ﷺ) هیچ کەس لە مەخلوقاتی خوا لە دڵی ئێمە لە پێغەمبەر(ﷺ) خۆشەویستر نیە, دوای ئەویش تۆ لە هەمووکەس خۆشەویستری لامان, لەم قسانەدا علی و زوبیر بەژورکەوتن فاتیمە ڕاستەوخۆ پێ ووتن بڕۆن بۆ بەیعەت دان, ڕۆیشتن و نەگەڕانەوە تاکو بەیعەتیان[1]، ئەم فەرموودە صحیحە لەگەڵ ئەوەشدا تێکهەڵکێشە لەگەڵ ڕۆحی نەوەی ئەوسەردەمە. لەم بارەوە شیعە ڕیوایەتی زیادی کردوە و کۆمەڵێك بوختان و درۆیان هەڵبەستوە, دەڵێن: عمر دەڵێ: هەر کاتێك ئەم کەسانە لای تۆ کۆبونەوە ئەم خانوەیان بەسەر دادەسوتێنم, چۆن ئەوان ئارەزو دەکەن موسڵمانان پەرتەوازە بن بە هۆی خۆ دواخستنیان لە بەیعەت دان, دوای ئەوەی عمر دەرچوو زۆری پێ نەچوو ئەوان هاتن بۆ لای فاتیمە، پێ ووتن: ئەرێ زانیوتانە عمر پێ ووتوم: سوێند بەخوا گەر ئەوانە بگەڕێنەوە بۆ لات دەبێ خانویان بەسەردا بسوتێنم قەسەم بەخوا ئەو لە سوێند خواردنەکەی ڕاستگۆیە, بڕۆن لەلام, ئەم کارەبکەن, نەهاتنەوە بۆ لای تاکو بەیعەتیان دا[2] ئەم چیرۆکە پروپوچە نەچەسپاوە لە عمر(رضي الله عنه)بانگەشەی عمر بۆسوتاندنی ماڵی فاتیمە یەکێکی ترە لە درۆیە شاخ دارەکان. شیعە هێناویانە لەگەڵ چەند درۆیەکی تر لە پەرتوکەکەی طبري الطبرسی (دلائل الإمامه)[3]، کەلەجابری جەعفی ڕیوایەتکراون بە کۆ دەنگی پێشەواکانی فەرموودەناسیش جابری جەعفی درۆزنە هەروەك لەکتابی (المیزان

---

١ ـ إبن أبي شيبة: المصنف (١٤/٥٦٧) إسنادة صحيح.

٢ ـ عقائد الثلاثة والسبعين فرقة لأبى محمد اليمنى (١/١٤٠)

٣ ـ دلائل الإمامة، لا ٢٦ نقلاً عن عقائد الثلاثة والسبعين (١/١٤٠).

الذهبی).[1] وەکتێبی تهذیب تـذهیب.[2] باسکراوە هەندێك لە شیعەکان گومانیـان بـردوە عمر لە فاتیمەی داوە و منداڵێکی بە ناوی محسن لەبار بـردوە. ئەمانـە هـەموو درۆیـە و هیچ بنەمایێکی ڕاستیان نیە. ئەم نەزانانە هێنـدێك جـار تانـەو تەشـەر لـە علـی دەدەن، چونکە بێدەنگ بووە لە ئاست عمر، کە دلێرتـرین هـاوەڵی پێغەمبـەرە(ﷺ)[3]، دەڵـێ: ژمارەیەك لە هۆشمەندە شیعەکان نکۆڵی ئەم درۆ و گاڵتە جاڕیەیان کردوە[4]، زانـراوە کـە (محسن) لە ژیانی پێغەمبەردا لە دایك بووە، هەروەك ئەمـە بـە ڕیوایـەتێکی صـحیح لـە سندی ئیمام أحمد چەسپاوە وەك لە پێشەوە باسمان کرد.

٥. هاوسەرگیری ئیمام عمر لەگەڵ (أم کلثوم) ی کچی علی کوڕی أبوتالیب:

عمر خۆشەویستێکی تایبەتی لە دڵ دابو بۆ ئەهلی بـەیت، ئەمـەش بـە هـۆی بـوونی خزمایەتی و نزیکایەتی لیانەوە کاتێك پێغەمبەر(ﷺ) وەسیەتی لـە أبـوبکر کـرد ڕێـزی ئەهل و بەیت بگرێ و چاوەدێری مافەکانیان بکات، ئەمە بۆ عمر پاڵنەر بوو بۆ خوازبێنی (کلثوم)ی کچی علی و فاتیمە سۆزی دەجـوڵێ و دەڵێـت: سـوێند بـەخوا لـە سـەر زەوی کەسێك نیە بە خۆش مەشرەبی عەودالٌ بێت وەك من دواتـر عمـر ڕوی لـە موهاجیرەکـان کرد و بەوپەری خۆشحاڵیەوە ووتی: وەرن پیرۆزبایم لێ ■کەن، دواتر هۆی هاوسـەر گـیری لە أم کلثوم خستە ڕوو ووتی لـە پێغەمبـەرم بیـستوتە دەیفـەرموو: هـەموو ڕەچـەڵەك و ڕەگەزیك لە یەکتر دەپچڕێ تەنها ئەو کەسانەی لە هۆزو ڕەچەڵەکی منن نێوانیان ناپچڕێ، بۆیە حەزم کرد لە نێـوان مـن و پێغەمبـەری خـوادا پەیوەندیـەك هـەبێت[5]، مامۆسـتا أبومعازی إسمـاعیلی لـە باسـی هاوسـەرگیری عمـری کـوڕی خـەتاب لـە أم کلثـوم ئـەم هاوسەرگیریەی بەکاریکی ڕاست و دروست داناوە، بەدوری زانیوە ئەمـە هەڵبەسـتراوبێت، ئەنجامگیری ئەمەش بە گەڕان بـەدوای سەرچـاوەکانی شـیعەو سـونە کـە پەیوەسـتن بـەم

---

١ ـ الميزان الذهبی (٢٧٩/١).

٢ ـ تهذيب التهذيب (٤٧/٢).

٣ ـ حقبة من التأريخ، لا ٢٢٤.

٤ ـ مختصر التحفة الأثنى عشرية، لا ٢٥٢.

٥ ـ إسناده حسن أخرجة الحاكم في المستدرك (١٤٢/٣).

هاوسەرگیریە پـیرۆزە دەسـت کـەوتووە, منـیش هەنـدێك لـە ژیـان و هەڵوێـستەکانی أم کەلسومم باسکردوە لە سەردەمی عمـری کـوڕی خـەتاب(ﷺ) دا لـە کتابەکـەم بـەناوی (فصل الخطاب فی سیرة أمیرة المؤمنین عمر بن الخطاب, شخصیته وعصره).

٦.دەسکەوتەکانی مەدائین:

کاتێك مەدائین ئازادکرا[1], لەساڵی ١٦کۆچی, دەست مایەیان هێنایەوە ,عمـر هـەزار درهەمی بەهەریەك لەحسن و حسین بەخشی پێنج سەت درهەمیشی بـە عبدللـەی کـوڕی بەخشی,[2] ئەم ڕوداوە خۆشەویستی عمر بۆ حسن و حسین دوپات دەکاتەوە.

١-ئەو قسەیەی علی دوای شەهیدکردنی عمر ووتی:

إبن عبـاس هەروەکو لە (صحیح البخـاري) دا هاتووە ووتوویەتی: عمر کەوتـە جێگـەو خەڵك سەردانیان ئەکردو دوعایان بۆ ئەکرد پـێش ئـەوەی وەفـات بکـات، پیاوێـك بـاڵی عمری گرت تەماشای کرد علی کوڕی أبوتاڵیب بوو، بەزەیی بە عمر دا هاتەوەو فەرموی: هیچ کەسیٚ نەماوە وەکو تۆ حەزبکەم بەو کارو کردەوەیەی تۆ بەخوا بگەم، تۆ لەگـەڵ دوو هاوەڵە کەتدای و زۆر جـار ئەتبیـست پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) ئەیفـەرموو: (ذهبـت أنـا وأبوبکر وعمر، ودخلت أنا و أبوبکر و عمر، وخرجت أنا و أبوبکر وعمر)[3] واتـە: (مـن و أبوبکرو عمر بۆ فلانە شوێن ڕۆیشتین، من و أبوبکر و عمر هاتین، مـن و أبـوبکر و عمـر ڕۆیشتین).

١.عمری کوڕی خەتاب حەزی لە دابەزینی نەکردووە و منـیش بۆیـە حـەزی پـیٚ ناکەم:

کاتێـك علـی(ﷺ) لـە ڕوودانـی (جمـل) بـۆوە چـووە بەسـرەوە و عائیـشەی دایکـی ئیمانداران(ڕەزای خوای لیٚ بیٚ) بەڕێکرد کاتیٚ وویستی بگەڕێتەوە مەککـە، لـە بەسـرەوە بۆ کوفە بەڕێکەوت و ڕۆژی دووشەممە.چووە کوفە، دوانزە شـەوی مـانگی ڕەجـەبی سـاڵی

---

١ ـ مەدائین شارێکە لە بەغدا شەش فەرسەخ دورە ولەسەر دەستی سعدی کوڕی وەقاس(ﷺ) ئازاد کرا.

٢ ـ مقامات العلماءللغزالي، لا ١٦١.

٣ ـ البخاري رقم: ٣٦٨٥.

سی و شەش تێپەڕ بوو بوو، پێ ی ووترا لە کۆشکی سپی(القصرالابیض)دابەزێ، ئەویش ووتی: نەخێر، چونکە عمری کوڕی خەتاب حەزی بە دابەزینی ئەو شوێنە نەکردووە و منیش حەز بەو شوێنە ناکەم تیایدا دابەزم، بۆیە لە (الرحبة) دابەزی و لە (الجامع الاعظم) دوو ڕکعات نوێژی کرد.[1]

●خۆشویستنی ئالوبەیت بۆ عمر (ﷺ):

بێگومان لەبەڵگەکانی خۆشویستنی ئالوبەیت بۆ عمر (ﷺ) ناونانی منداڵەکانیانە بەناوی عمرەوە، ئەوەش لەبەر خۆشویستن و سەرسوڕمان بەکەسێتی عمر و ڕێزگرتن لەو کارە پیرۆز و ڕەوشتە مەزن و ئەو خزمەتە گەورانەی پێشکەش بەئیسلامی کردووەو، ئەو پەیوەندیە ڕێزدار و خۆشەویستەی کە پەیوەستی کردووە بەکەس وکاری بنەماڵەی پێغەمبەرایەتی و ئەو ژن و ژن خوازیەی لە نێوان خۆی و دەنواندا بووە، بۆیە یەکەمین کەسێك بەناوی عمرەوە ناوی کوڕی خۆی نابێ ئەمیری ئیمانداران علی کوڕی ئەبی تاڵیب بووە کە ئەو کوڕەی لە أم حەبیبی کچی (ڕەبیعە الکبرية)ەی بەناوی عمرەوە ناو ناوە.[2]

لە کتێبی (صاحب الفصول)دا، لە ژێر ناوبردنی کوڕانی علی کوڕی ئەبو تاڵیبەوە(ﷺ) هاتووە: عمریش(ﷺ) لە(التغلبية)ەیەکە (صهیاء کچی ڕەبیعە)و لەو سەبایانە بووە، کە خالیدی کوڕی وەلید(ﷺ) لە(عين التمر)دا هەڵیکوتایە بەسەریان، ئەو عمرەش تا هەشتاو پێنج ساڵ تەمەنی کردووە تاوەکو نیوەی میراتی علی(ﷺ) بەدەست خستووە، چونکە گشت خوشك و براکانی، کە عبدالله و جعفر و عثمان بوون هەمویان لە پێش خۆی لەگەڵ حسیندا(ﷺ)کوژران) واتە: ئەو لەگەڵیاندا نەکوژرا- بۆیە میراتی ئەوانیشی وەرگرت[3]، بەو جۆرەش حسن لە خۆشویستنی بۆ عمری کوڕی خەتاب شوێن پێ ی باوکی هەڵگرت و یەکێك لە کوڕەکانی بەناوی عمرەوە ناونا [4]، هەروەها حوسەینی کوڕی عەلیش عمری ناوناوەو دوای حوسەینیش کوڕەکەی کە علی نازناوی (زين العابدين) هەبووە یەکێك لە

---

١ ـ تأريخ الخلافة الراشدة، محمد كنعان، لا ٣٢٣.

٢ ـ تأريخ اليعقوبي (٢/٢١٣) الشيعة وأهل البيت، لا: ١٣٣.

٣ ـ الفصول المهمة، لا: ١٤٣، الشيعة وأهل البيت، لا: ١٣٣.

٤ ـ الشيعة وأهل البيت، لا: ١٣٣.

کوڕەکانی بەناوی عمرەوە ناو ناوە[1]، هەروەها موسای کوڕی صادق هەڵگری ناز ناوی کازم (موسی الکاظم) یەکێك لە کوڕانی بەناوی عمرەوە ناو ناوە[2]، بۆیە ئەو زاناو پێشەوایانەی ئالی بەیت ئەوانەی بەڕێبازی پێغەمبەر(ﷺ) ڕێڕەوی ئەهلی سوننەو جەماعەیان کرد بە ڕێبازی خۆیان ئەو خۆشەویستیەیان بۆ عمری فاروق دەرخستووە لەدوای کۆچی دواییدا، بێگومان ناوی عمر (ﷺ)و هەروەها ناوی أبوبكر(ﷺ)و عثمانیش(ﷺ)لە نەوەکانی ئالو بەیتدا هاتووە لەوانەی ڕێبازی ڕاستیان کارپێکردبوو، کە بەرنامەی ئەهلی سوننەو جەماعە یە تا ئەمڕۆ، هەروەها ناوی هاوەڵان و دایکانی ئیماندارانیش لەو ماڵە هاشمیانە دەبینین، کە پابەند بوونە بە قورئان و فەرمودەوە، بێگومان بە ناوەکانی طلحة و عبدالرحمن و عائیشە و ئومو سەلەمەوە نەوەکانی خۆیانیان ناو ناوە، ئێمەش شیعەی ئەمڕۆ بانگەواز دەکەین، کە پابەند بن بە علی و حسن و حسین و گشت ئیمامەکانی ئال و بەیتەوە، چونکە بەوە أنسارییانی ئاینی خوا و هاوەڵانی پێغەمبەری خوایان خۆش دەوێت و بەو هۆیەشەوە هەندێ لە کوڕان و کچانیان بە ناوی خەلیفەکانی ڕاشیدەین و دایکانی ئیماندارانەوە ناو دەنێن.[3]

●ووتەی عبدالله کوڕی حەسەنی کوڕی علی کوڕی ئەبو تالێب لە بارەی عمرەوە لە حەفسی کوڕی قەیسەوە، دەڵێ: لە بارەی مەسح کردن لەسەر(خف).[4] لە عبداللە کوڕی حسنم پرسی، ئەویش وتی: مەسح بکە، چونکە عمری کوڕی خەتاب(ﷺ) مەسحی کردووە، ووتم: من ئەپرسم کە تۆ مەسح ئەکەی؟ وتی: تۆ بە عمر ناڕەحەتی، من لە بارەی عمرەوە هەواڵت پێ ئەدەم و لە بۆچوونی خۆم ئەپرسی، بێگومان عمر لە من و هەرچی لەسەر زەویدایە باشترە، منیش وتم: ئەی باوکی محمد، خەڵکانێك وای دادەنێن ئەمە خۆپارێزی بێت لە ئێوە، ئەویش پێی ووتم: لە نێوان گۆڕی پێغەمبەر و مینبەر دا بووین: خوایە گیان ئەمە قسەی منە لە ئاشکرا و نهێنیدا و لە دوای منیش قسەی کەسێکی تر

---

١ ـ هەمان سەرچاوە، لا: ١٣٤.

٢ ـ هەمان سەرچاوە لا: ١٣٥

٣ ـ إذهبوا أنتم الرافضة، عبدالعزيز الزبيدي، لا: ٢٣٠.

٤ ـ خف: لە زمانی کوردی پێ دەڵێن: کارك

لەسەرم مەبیستە، پاشان فەرمووی: کێیە وا گومان دەبات علی (رضي الله عنه) ئازار دراو بـووە و پێغەمبەری خواش (صلى الله عليه وسلم) فەرمانێکی پێکردووە و ئەویش جێ بەجێی نەکردووە، بەسە ئەو درۆیە لە دژی علی کە پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم) فـەرمانێکی پێکردبێـت و ئـەویش بـەجێی نەهێنابێت.[1]

سێیەم: لە سەردەمی عثمانی کوڕی عفاندا(رضي الله عنه):

(ذوالنورین) عثمان لە ساڵە یەکەمەکانی بانگـەوازی ئیـسلامیەوە پەیوەنـدی تونـد و تۆڵی بە بانگەوازی ئیسلامیەوە هەبوو، هەواڵە تایبەتیەکانی پێغەمبەرێتی و گشتیەکانی لە دەست دەرنەچووە لە ژیانی پێغەمبەردا (صلى الله عليه وسلم) و، هـیچ هـەواڵ و باسـێکی خیلافـەتی هەردوو بەڕێزەکەشی (أبوبکر و عمری) لەدەست دەرنەچوو، بەدەربڕینێکی تر هیچ شتێکی لەدەست نەچوو لەوەی ئەمڕۆ بەکارە بناغەییەکانی دەوڵەتی ئیسلامی ناو دەنێن.

ئەو بەرنامە پەروەردەیەی قورئانی پیرۆزی خوا بـوو کـە عثمـانی کـوڕی عفـان(رضي الله عنه)و گشت هاوەڵانی لەسەری پەروەردە بوون، هەروەها ئەو پشتگیرو چاوگە بەهێزەی کاریگەری کرد، کەسێتی عثمـانی کوڕی عفان و بەهرەکەی سەرجۆر و ووزەکانی دەرخست و دەرونـی پوخـت کـردەوە هاوڕێیـەتی کردنـی پێغەمبـەری خـوا (صلى الله عليه وسلم) و خوێنـدکاربونی بـوو لـە قوتابخانەی پێغەمبەرایەتی دا، چونکە عثمان (رضي الله عنه) لە مەککـە و دوای موسـڵمان بـونی هاوەڵێتی پێغەمبەری خوا بـووە (صلى الله عليه وسلم) هـەروەکو دوای هیجـرەتیش لـە مەدینـە لەگـەڵ پێغەمبەر دا بووە (صلى الله عليه وسلم)، بێگومان عثمـان دەرونی خۆی ڕێکخستبوو، سوور بوو لەوەی لە ئەڵقـەکانی قوتابخانـەی پێغەمبەرایەتیـدا و لەسـەر دەسـتی مامۆسـتاو ڕێنیـشاندەری مرۆڤایـەتی لقـە جـۆر بـەوجۆرەکانی زانـست و زانیاریـەکان بخـوێنێ و فێربـێ، ئـەو مامۆستایەی پەروەردگاری بەجوانترین شێوە پەروەردەی کرد، عثمانی کـوڕی عفـان(رضي الله عنه) لەو کەسانە نەبوو لەبەر تەمبەڵی یان هـەڵهاتنێك لەبـەدەر دواکـەوێ، هـەروەکو هەنـدێ ئارەزووباز لەئامادە نەبونی لـە خەیبـەردا ئـەو تانەیـەی لـێ ئـەدەن، عثمـان مەبەسـتی پێچەوانە کردنی پێغەمبەری خوا نـەبووە (صلى الله عليه وسلم)، چـونکە ئـەو گـەورەیی و فەزڵـەی، کـە

---

١ النهي عن سب الأصحاب وما فيه من الإثم والعقاب لمحمد عبدالواحد المقدسي، لا: ٥٧.

خەڵکی بەدەر لە گوێرایەڵی کردنی پێغەمبەری خوادا(ﷺ) وەدەستیان هێنا، عثمانیان لەگەڵدا بوو بۆ بەدەر دەرچوو لەگەڵ پێغەمبەری خوا(ﷺ) و پێغەمبەر فرمانی گەڕانەوەو چاودێریکردنی ڕوقیەی کچی پێدا کەنەخۆش بوو بەو نەخۆشیەش مرد، عثمان(رضي الله عنه) لەو پەڕی گوێڕایەڵی کردنی پێغەمبەری خوا(ﷺ)بوو، لە دەسکەوتەکانی بەدر بەشی جیاکردەوەو پاداشتی داو بەهۆی گوێڕایەڵی خواو پێغەمبەرەوە لە دەسکەوت و گەورەی و پاداشت بەشدار بوو، لە حودەیبەشدا(الطبري) لە چەند شتێکدا تایبەتمەندی عثمان(رضي الله عنه) باس دەکات: بەوەی پێغەمبەر دەستی خستە دەستی خۆی لەجیاتی دەستی عثمان و بەیعەتی کرد و عثمانیش لەوێ نەبوو کاتێ هاوەڵانی بەیعەتیاندا، تایبەتبونی لە گەیاندنی ناوی پێغەمبەر(ﷺ) بۆ خەڵکی مەککە و شایەتی پێغەمبەری باسکردووە، لەبارەی عثمان(رضي الله عنه)، کە بۆ ناردنی ئەو پەیامەی نارد(طواف)ی بەجێ هێشت[1]، لە فەتحی مەککەشدا پێغەمبەری خوا شەفاعەتی عثمانی کوڕی عەفانی لەبەرامبەر عبداللە کوڕی ئەبو سەرحی قبوڵ کرد.[2]

لە ژیانی کۆمەڵایەتی عثمانیش لە مەدینەدا، هاوسەرگیریکردنی بوو بە أم کلثومی کچی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەدوای مردنی ڕوقیەی کچی پێغەمبەری خوا (ﷺ) و مردنی عبداللە کوڕی عثمان و پاشان مردنی (أم کلثوم)(ڕەزای خوای لێ بێت)، لەبەشداریە ئابوریەکانیشی لە بونیاتنانی دەوڵەتدا، کڕینی بیری (روقە) بە بیست هەزار درهەم و لەپێناو خوادا تایبەتیکردە دەوڵەمەندو هەژاران و فراوانکردنی مزگەوتی پێغەمبەر و بەخشینە گەورەکەی بەسوپای (العسرة)، باسی زۆریش هاتووە لەبارەی گەورەیی عثمان لەگەڵ کەسانی تردا، لەوانە: ئەوەی لەبارەی گەورەی و فەزڵی خۆیەوە هاتووە.

پێغەمبەر (ﷺ) هەواڵی داوە لەبارەی ئەو فیتنەیەی کە عثمانی تیادا شەهید، عثمان یەکێك لە هاوەڵان و ئەهلی شورا بووە ئەوانەی لە ڕوداوە گەورەکانی سەردەمی أبو بکری

---

١ ـ المناقب النضرة في المناقب العشرة، لا ٤٩٠ ـ ٤٩١.

٢ ـ أضواء البيان في تاريخ القرآن، لصابر أبو سليمان، لا ٧٩.

صدیق(ﷺ) بۆچونیان وەردەگیردا، عثمانی لەدوو کەسە نزیکەکە لای أبو بکری صدیق(ﷺ)، عمری کوڕی خطاب لەکاتی ناخۆشی، عثمانی کوڕی عفان لە کاتی ئارامی و خۆشی عمر(ﷺ) وەزیری خیلافەتی أبو بکری صدیق کاتبی گەورەی خیلافەتی أبوبکری صدیق بوو، عثمان(ﷺ) شوێنی بەرزی لای عمر هەبوو، گەر بیانویستایە پرسیاریان لە عمر بکردایە لە بارەی شتێکەوە ئەوە ئەیانخستە سەردەم عثمان و عبدالرحمنی کوڕی عوف، عثمانی بەجێگر ئەناسرا.

حەسەنی کوڕی عەلیش (ﷺ) لە سەردەمی عثماندا لە هەرەتی گەنجیەتیدا بوو، لە تەمەنێکدا بوو دەیتوانی ڕووداوەکانی دەوروبەر و سیاسەتی خەلیفەی ڕاشیدو هاوەڵانی پێغەمبەری(ﷺ) دەوروبەری تێبگات، لەگرنگترین ئەو پەندو وانانەش کە حەسەنی کوڕی علی وەریگرت و فێر بوو ئەمانە بوو:

١-عمر(ﷺ) لە کاروباری خیلافەتدا:

عمری فاروق (ﷺ) تا کۆتا ساتەکانی ژیانی بەردەوام بوو لە گرنگیدان بەیەکبونی ئومەت و داهاتوەکەی، سەرباری ئەو ئازارە زۆرەی لە برینی سەختی لاشەیدا دەیچێژا، بێگومان سات گەلێك نەمرە، کەباوەڕی پتەوی فاروق و دڵسۆزی و خۆ گریەکەی تیایدا دەبینرێ دەکات.[1]

بێگومان عمری فاروق لەو ساتە ناسکەدا ڕێگەیەکی نوێ لەدیاریکردنی خەلیفەی تازەدا دإبنێ کە پێشتر نەبووە، ئەوەش بەڵگەیەکی ئاشکرا بوو لە تێگەیشتنی خۆی لە سیاسەتی دەوڵەتی ئیسلامیدا، پێغەمبەر (ﷺ) پێشتر دونیای بەجێ هێشت و بەدەقێکی ڕاشکاوانە جێنشینی دانەنا، أبو بکری سدیقیش وەفاتی کرد و دوای ڕاوێژکردنی هاوەڵانی عمریان(ﷺ)کردە جێ نشین، کاتێکیش لە عمر(ﷺ) داواکرا کە لە سەرە مەرگدا بوو بەوەی خەلیفەی دیاری بکات، بە وریاییەوە بیری کردەوە و ڕێگەیەکی هەڵبژارد کەس پێشی نەکەوتبوو، تاوەکو بۆ کات و شوێنەکە بگونجێ، پێغەمبەری خوا(ﷺ) خەڵکی بەجێ هێشت و خەڵکیش دانیان بە لە پێشتر بوونی أبوبکر(ﷺ) دانا، بەتایبەت

---

١ ـ الخليفة الفاروق عمر بن الخطاب للعاني، لا: ١٦١.

پێغەمبەری خوا(ﷺ) بە قسە و کردار و ئاراستەی ئوممەتی کرد، کە أبوبکر(رضي الله عنه) دوای ئەو خەلیفەو أبو بکریش، کە عمری(رضي الله عنه) کردە خەلیفە دەیزانی! کە متمانەی گەورە و بەهێز لای هەموو هاوەڵان هەیە کە عمر بەهێزترو باشترە تاوەکو دوای ئەو بەرپرسیارێتیە هەڵبگرێت، لە دوای ڕاوێژکردن بەگەورە هاوەڵانی عمری کردە خەلیفەی دوای خۆی، هیچ یەکێك لەو هاوەڵانەش دژی بۆچونەکەیان نەکردو بەوەش یەك دەنگی (اجماع) ی بەیعەتی عمر هاتە دی[1]، بەڵام شێوەی هەڵبژاردنی خەلیفەی نوێ و، شوری لەچەند کەسێکی سنوردار دەکات لە شەش هاوەڵی پێغەمبەری خوا (ﷺ) کورت دەکاتەوە کە هەموویان شیاوی وەرگرتنی دەسەڵات بوون، گەر چی پلەو لێهاتوویشیان جیاواز بێت و شێواز و ماوەی هەڵبژاردن و ئەو دەنگانەشی بۆ دیاریکردن کە بەس بۆ هەڵبژاردنی خەلیفە و بڕیاری ئەو ئەنجومەنەو بارسەنگی یەکسانی دەنگەکانیشی دیاریکردوو، فرمانی بەکۆمەڵێك لە سەربازانی خوایدا کە چاودێری ڕۆیشتنە ڕێوەی هەڵبژاردنەکانی ئەو ئەنجومەنە بکەن و سزای ئەو کەسانەش بدەن پێچەوانەی فرمانی جەماعە بێت و ڕێگری پەشێوی بکەن بەجۆرێ ڕێگە نەدەن کەسێ بچێتە لایان یان گوێبیستی باس و بڕیاری ئەنجومەنی (أهل الحل والعقد) بێ.[2]

أ ـ ژمارەو ناوی ئەو کەسانەی عمر(رضي الله عنه)یان بۆ شورا دیاریکرد:

کەسەکان شەش بوون: علی کوڕی ئەبو تالیب، عثمانی کوڕی عەفان، عبدالرحمنی کوڕی عەوف، سعدی کوڕ ئەبو وەقاص، زوبیری کوڕی عەوام، تەڵحەی کوڕی عوبەیدڵڵا (رضی الله عنهم)، سعدی کوڕی زەیدیش کەیەکێك بوو لەو دەکەسەی موژدەی بەهەشتیان پێدرأبوو لە خۆ پاڵاوتن دوورخستەوە، چونکە لە هۆزی (بنی سعدی) بوو.[3] عمر (رضي الله عنه) سوور بوو لەسەر ئەوەی نزیکەکانی خۆی لە دەسەڵات دووربخاتەوە، گەر چی کەسی شیاوی ئەو پلەیەشی تێدابێ، بۆیە سەعیدی کوڕی زەید کەکەس و خزمی خۆی بوو لە لیستی خۆپاڵێوەرەوانی خیلافەت دوور خستەوە.[4]

---

١ ـ أولويات الفاروق للقرشي، لا: ١٢٢.

٢ ـ أولويات الفاروق للقرشي، لا: ١٢٣.

٣ ـ البداية والنهاية (١٤٢/٧).

٤ ـ الخلفاء الراشدون للخالدي، لا ٩٨.

أـ شێوازی هەڵبژاردنی خەلیفە:

عمر (ﷺ) فرمانی بەو شەش کەسە کرد لەماڵی یەکێکیاندا کۆببینەوە و ڕاوێژ بکەن و تیایدا عبدالله کوڕی عمریش تەنیا بۆ ڕاوێژ پێکردن ئامادەبێت و مافی خۆ پاڵاوتنی نیە، (صهیب)ی ڕۆمیش پێش نوێژی خەڵکی بکات و پێ ی ووت: بۆ سێ ڕۆژ ئەمیری پێش نوێژ کردنی خەڵکیت. تاوەکو لەو شەش کەسە پێشنوێژی خەڵکی نەکەن، کە کردی ئەوە لەلایەن عمرەوە بۆ خیلافەت پاڵێوراوە.[1] و فرمانی بە (میقداد بن الاسود) و (أبا طلحة الانصاری) کرد چاودێری ڕۆیشتنە ڕێوەی هەڵبژاردنەکان بن.[2]

ب ـ ماوەی هەڵبژاردنەکان یان ڕاوێژ کردنەکە:

عمر(ﷺ) بەسێ ڕۆژ ماوەکەی دیاریکردووە، کە ماوەیەکی تەواوە، گەر لەو سێ ڕۆژە زیاتری کرد ئەوە تەنگەژەی جیاوازی و ڕکەبەری فراوان ئەبێتەوە بۆیە پێیانی ووت! نابێ چوارەم ڕۆژ بێت و ئەمیرتان نەبێت.[3]

ج ـ ژمارەی ئەو دەنگانەی بەسن بۆ هەڵبژاردنی خەلیفە:

إبن سعد بە(إسناد)ێك تەخریجی کردووە کە کەسەکانی متمانە پێکراون: عمر (ﷺ) بەسوهەیبی ووت: سێ ڕۆژ نوێژ بۆ خەڵکی ئەنجامبدە و ئەو چەند کەسەش با لەماڵێکدا بن، گەر لە هەڵبژاردنی کەسێك یەکدەنگ بوون ئەوە هەر کەسێ دژ بوو لەملی بدەن.[4] عمر(ﷺ) فرمانی کوشتنی هەرکەسێکی دا پێچەوانەی ئەو کەسانە بکات کە بۆ دیاریکردنی خەلیفە کۆبونەتەوە و پەرتەوازەیی بخەنە نێوان موسڵمانانەوە ئەوەش بەدەقی فەرمودەی پێغەمبەر (ﷺ): ((من أتاكم وأوكم جميع على رجل منكم يريد أن شيق عصاكم، أو يفرق جماعتكم فاقتلوه)).[5] ئەوە لەکتێبەکانی مێژوو داهاتووە کە عمر(ﷺ) فرمانی کۆبونەوەو ڕاوێژی پێداون و سنوری بۆ دیاریکردوون گەر پێنج کەسیان

---

١ ـ الخلفاء الراشدون للبهنساوي، لا ٢١٣.

٢ ـ أشهر مشاهير الاسلام في الحرب والسياسة، لا ٦٤٨.

٣ ـ الطبقات لإبن سعد (٣/٣٦٤).

٤ ـ هەمان سەرچاوە (٣/٣٦٤).

٥ ـ مسلم (٣/١٤٨٠).

له سەر یەکێکیان کۆبونەوە و کەسێکیان دژ وەستا ئەوە بەشمشێر سەری بپەڕێنن، گەر چواریان یەکدەنگ و دوانیان دژ بوون ئەوە لەسەری دوو کەسەکە بدەن و بیانکوژن.[1] ئەو ڕیوایەتانەیە کە سەنەدێکی (صحیح)یان نی یە و لەو باسە نامۆیانەیە (الغرائب)کە ئەبو موخنەفی (ڕافزی شیعە) پێچەوانەی دەقە ڕاستەکان و ئەوەی لە ژیاننامەی هاوەڵاندایە (ڕەزای خوایان لێ بێ) دایهێناوە، ئەوە أبو مخنف باسی دەکات کە قسەی عمر بێ بەسوهەیبی ووتبێ: لەسەر سەری ئەهلی شورا بوەستە گەر پێنجیان ڕێك و دانەیەکیان دژ بوو ئەوە سەری بپەڕێنە، گەر چواریان یەکدەنگ بوون و دوانیان دژ بوو ئەوە سەری هەردووکیان بپەڕێنە.[2] قسەیەکی نارێکە (منکر) چۆن عمر (ﷺ) قسەی وەها دەڵێت لە کاتێکدا ئەزانێ: ئەوانە هەڵبژاردەیەکی هاوەڵانی پێغەمبەری خوان (ﷺ) کە لەزانستی بەفەزڵ و ڕێزیان بۆ ئەو کارە هەڵیان بژاردووە.[3]لە إبن سعدەوە ڕیوایەتکراوە: عمر بە ئەنصاری ووتووە: (بۆ سێ ڕۆژ بیانکەنە ماڵێکەوە، گەر ڕێك هاتن باشە، گەر نا بچنە سەریان و لە گەردنیان بدەن).[4] ئەم ڕیوایەتە پچڕاوە (منقطعة) و لە ئیسنادەکەشیدا (سماك بن حرب)ە کە لاوازە و جێ ی متمانە نیە.[5]

ح ـ بڕیاردان لە کاتی جیاوازیدا:

عمر(ﷺ)وەسێتی کردووە کە عبدالله کوڕی عمر ئامادەی ئەنجومەنەکە بێ و نابێ دەسەڵاتی پێ بدرێت، بەڵام پێ ی ووتوون: گەر سێ کەس ڕازی بوون، سێ پیاوەکەی تریش پێچەوانە، ئەوە عبدالله کوڕی عمر دابنێن بڕیارتان لەسەر بدات، هەر لایەك بڕیاری بۆ بدات ئەوە با پیاوێکیان لێ هەڵبژێرن، گەر بە بڕیاری عبدالله کوڕی عمریش(ﷺ) ڕەزامەند نەبون ئەوا با لەگەڵ ئەو کەسانە بن، کە عبدالرحمانی کوڕی عوفیان تێدایە، وەسفی عبدالرحمانی کوڕی عوفی کردووە، بەوەی یەکلاکەرەوەیەکی پێگەیشتووە و، لە

---

١ ـ تأريخ الطبري (٢٢٦/٥).

٢ ـ هەمان سەرچاوە.

٣ ـ مرويات أبي مخنف في تأريخ الطبري، د. يحيى، لا: ١٧٥.

٤ ـ الطبقات لإبن سعد (٣٤٢/٣).

٥ ـ مرويات أبي مخنف في تأريخ الطبري، د. يحيى، لا: ١٧٦.

بارەیەوە وتوویەتی: بۆچونی عبدالرحمنی کوڕی عەوف باشترین بۆ چوونی و یەکلا کەرەوە یە و، بۆیە لیٚ ڕابگرن.[1]

خ- کۆمەڵێك سەربازی خوا چاودێری هەڵبژاردن و ڕێگری لە پەشێوی دەکەن:

عمر(ﷺ)داوای لە (أبوطلحة الانصاری) کرد و پێی ووت: ئەی ئەبا تەلحە خوای گەورە بەئێوەوە ئیسلامی سەربەرز کرد، بۆیە پەنجا پیاوی ئەنصاری هەڵبژێرەو هاندەری ئەو چەند پیاوانە بن تاوەکو لە خۆیان پیاوێك هەڵدەبژێرن.[2] بە میقدادی کوڕی ئەسوەدیشی ووت: گەر منتان خستە گۆڕەکەمەوە ئەو با ئەو چەند کەسە لە و ماڵە دا کۆببنەوە تاوەکو یەکیٚ لە خۆیان هەڵدەبژێرن.[3]

ش- ڕێگە دانی گرتنە دەستی دەسەڵات لەلایەن کەسی باش لەگەڵ بوونی کەسی باشتر!

هەندیٚ لە سودەکانی شورا ئەمانەیە: ڕێگەدانی دەسەڵاتگرتنی باش سەرباری بوونی باشتر، لە بەر ئەوەی عمر شورای خستە نێوان ئەو شەش کەسە سەرباری زانیاریەکەی بەوەی هەندێکیان لە یەکتر باشترن، ئەوەش لە ژیاننامەی عمردا بەرامبەر ئەو ئەمیرانەی دەردەکەوێت، کە لە ولاٚتدا فرمانی پیٚ ئەکردن کە تەنیا گەورەی ئایینی ڕەچاو نەدەکرد، بەڵکو زانیاری زۆری سیاسەتیشی ئەخستە پاڵ لەگەڵ دورکەوتنەوە لەوەی چی پێچەوانەی شەرعە، بۆیە معاویە و موغیرەی کوڕی شعبە و عەمری کوڕی عاصی کردە والی سەرباری بوونی کەسانی باشتر لەوان لە بوارەکانی ئاین و زانستدا وەکو (أبی الدّرداء) لەشام و (إبن مەسعود) لە کوفە.[4]

ك- کۆکردنەوەی عمر لە نێوان دیاریکردن و دیارینەکردنیدا:

---

١ ـ تاريخ الطبري (٣٢٥/٥).

٢ ـ هەمان سەرچاوە.

٣ ـ هەمان سەرچاوە.

٤ ـ المدينة النبوية فجر الاسلام والعصر الراشدي (٩٧/٢).

عمر ئەیزانی کە شوری تەنیا لە نێوان شەش کەسدا نابێت، بەڵکو لە وەرگرتنی بۆچونی خەڵکی مەدینەدا دەبێتە خەلیفە، کە سێ ڕۆژی بۆ دیاریکردووە، چونکە ئەتوانن بەڕاوێژو ووتوێژ بکەن ڕێکەوتی زۆربەی ئامادە بووان کێ دوای ئەو ئەبێتە خەلیفەو بەرپرسیارێتێکە هەڵدەگرێت لەو شارەی کە (دار الهجره) یە و زۆربەی هاوەڵانی تێدایە و، هەموو دانیشتوانی شارانی تریش سەر بەوانە، لەوەی هاوەڵان لە سەری ڕێك بێت، چونکە مەدینە تا ساڵی ٢٣ك کۆمەڵگەی هاوەڵان بوو، بەڵکو لەبەر ئەوەی گەورە هاوەڵانی تیادا بوو عمر لەپاڵ خۆیدا هێشتبوویانیەوە و موڵکی کۆچکردنی بۆ هەرێمە ئازاد کراوەکانی پێ نەدان.[1]

ل- ئەهلی شورا باڵاترین دەزگایەکی سیاسیە:

عمر(ﷺ) ئەهلی شورای ڕاسپارد، کە لە نێو خۆیاندا خەلیفە هەڵبژێرن، گرنگیشە ئاماژە بکەینە ئەوەی هیچ یەکێك لە ئەهلی شورا بەرهەڵستکاری ئەو بڕیارەی نەکرد، کە عمر(ﷺ)گرتیە بەر، هەر وەکو هیچ هاوەڵێکی تریش هیچ بەرهەڵستکاریەکیان نەکردووە، ئەوەش ئەو بەڵگانەی بەر دەستماندایە بەڵگەن لەسەر ئەو ڕاستیە، ئێمەش نازانین: کە پێشنیارێکی تر لەلایەکی کەسێکەوە لەو سەردەمەدا کراوە، یان لە ساتە کۆتاییەکانی عمر یان لەدوای مردنیدا بەرهەڵستکاریەك لە دژی فرمانی عمردا ڕوویدابێ، بەڵکو خەڵکی لەو ڕێوشوێنە ڕەزامەند بوون و بەرژەوەندی موسڵمانیان لێ بینیبوو، لە توانای ئێمەشدا هەیە بڵێین: کە عمر دەزگایەکی سیاسی باڵای دامەزراند کە کارە گرنگەکەی هەڵبژاردنی سەرۆکی دەوڵەت یان خەلیفەیە، ئەو ڕێکخستنە دەستورە نوێیەش کە تواناداریەکەی عمر(ﷺ) دایهێنا لەگەڵ ئەو بنەمایانە دژنیە کە ئیسلام بڕیاری داوە، بەتایبەت ئەوەی پەیوەستە بە شوراوە.

لەوەشدا ئەو پرسیارە بەبیری کەسدا نایەت ئایا کێ ئەو مافەی بە عمر داوە؟ پاڵپشتی عمر لەو ڕێو شوێنەدا چیە؟ بەسە بۆ ئەوەش بزانین کە کۆمەڵێك لە موسڵمانان ئەو ڕێوشوێنەیان بڕیارداوە و پێ ی ڕازیبوون و دەنگی ناڕەزایش لە دژدا نابیستین تا دوپاتی

---

١ ـ هەمان سەرچاوە.

بکەینەوە: کۆ دەنگی(الإجماع)- سەرچاوەیەکە لەسەر چاوەکانی (تەشریع) لەسەر ئەوە هاتە دی، [1]نابێ ئەوەش لە بیر بکەین کە عمر خەلیفەیەکی ڕاشیدیەو پێویستە دڵنیابین: کە ئەهلی شورا باڵاترین دەزگایەکی سیاسیەو سیستەمی دەسەڵات لە ئیسلامدا لە سەردەمی ڕاشیدیدا بڕیاری داوە، کە ئەو دەزگایەی، کە عمر(ﷺ) ناویناوە، کۆمەڵە تایبەتمەندیەکی هەیە بەجۆرێك هیچ دەزگایەکی تری موسڵمانان ئەو تایبەتمەندیەیان نەبووە، ئەو تایبەتمەندیەش لای خوا بۆی بەخشراوەو پێغەمبەریش گەیاندوویەتی، بۆیە ناکرێت هیچ موسڵمانێك لەڕووی تەقواو دەستپاکیەوە بە پلەی ئەو دەکەسە بگەن.

بەو شێوەیە عمر(ﷺ) ژیانی کۆتایی پێ هێنا، ئەو کۆست و کارەساتەش کەبەسەریدا هات لەبەرامبەر کاروباری موسڵمانانەوە بێ ئاگایی و لەبیری نەکرد، سیستەمێکی شیاوی بۆ شورا دامەزراند کە هیچ کەسێکی تر لەوەدا پێشی نەکەوتبوو، گومانیش ناکرێت کەشورا لەقورئانی پیرۆز و سوننەتدا (بەقسەو کردار) بڕیاری لەسەر دراوە و پێغەمبەری خوا (ﷺ) و أبوبکریش کاریان پێ کردووە، لەبەرامبەر ئەو بنچینەشدا (الأصل) عمر داهێنکار نەبووە، بەڵام ئەو کارەی ئەو دیاریکردنی ئەو ڕێگەیە بوو کە خەلیفەی پێ هەڵدەبژێردرێت و ژمارەیەکی لێ دیاریکردن و ئەوەشە کە پێغەمبەر (ﷺ) و أبوبکری صدیق (ﷺ) نەیانکرد بوو، بەڵکو عمر یەکەمین کەسێك بوو ئەوەی ئەنجامدا، جوانترین کارێکیشی کرد، بەڕاستی باشترین ڕێگەیەکی گونجاوی حاڵی هاوەڵان بوو لەوکاتەدا.[2]

بێگومان ئەو پەرەسەندنە جوان و ڕێکەی فیقی خیلافەو ئەو ووشیاریە سیاسی و ئەو قۆناغەش کە پێویستی بەکۆمەڵە ئیجتیهادێکی کرداری بەشداریکرد لە ڕوناکبیرکردن و فێرکردنی حەسەنی کوڕی علی (ﷺ)و بەخشینی تێگەیشتنێکی فراوان و ڕوانینێکی تۆکمە. ئەوەش وەها لێکرد شێوازێکی نوێ بگرێتە بەر کە کەسی تر لەوەدا پێشی نەکەوتبوو، بەشدار بوو لە یەکخستنی ئوممەت لە دوای پەرتەوازەیی، بۆیە کەسێتیە

١ ـ نظام الحكم في الشريعة والتأريخ للقاسمي (١/٢٢٧، ٢٢٨).

٢ ـ أولويات الفاروق، لا: ١٢٧.

بەهێزو داهێنکارەکان لە بۆشی و بەتاڵی دا دروست نابێ، بەڵکو دەسهاتی شارەزاییەکی فراوان و سودێکی گەورەی توانا گەلێکی پێشوویەتی لە بونیاتنانی ژیانی شارستانیەتی ڕاشدیدا.

۲ـ بەرنامەی عبدالرحمن کوڕی عوف لە بەڕێوە بردنی شورادا:

ئەوەی حەسەنی کوڕی علی لە بەیعەتی عثماندا بینی بەرنامەی عبدالرحمنی کوڕی عوف بوو لەبەڕێوەبردنی شورا، کە لەم هەنگاوانەی خوارەوە خۆی دەبینێتەوە:

أـ کۆبونەوەی ئەو چەند کەسە بۆ ڕوێژکردن:

کاتێك خەڵکی لە ناشتنی عمری کوڕی خەتاب (ﷺ) بینەوە تا ئەو ئەنجومەنە بۆ ڕاوێژکردن لەماڵی عائیشەی دایکی ئیماندارانـدا (ﷺ) کۆبونەوە، وتراویشە: لەماڵی (فاطمەی کچی قەیس الفهریة)ەی خوشکی (ضحاك بن قیس)کۆبونەوە، تاوەکو گەورەترین دۆزو کێشەیەك چارەسەر بکەن کە خراوەتە بەردەم ژیانی موسڵمانانەوە- لە دوای مردنی عمر- کۆبونەوەو بۆچونەکانیان خستە ڕوو، خوای گەورەش بۆیەك بۆچوون یارمەتی دان و هەموو موسڵمانانی پێی ڕازیبوون.[1]

ب ـ عبدالرحمنی داوای دەست هەڵگرتن ئەکات:

کاتێك ئەهلی شورا کۆبونەوە عبدالرحمنی کوڕی عوف پـێ ی ووتـن: کاروهەڵبـژاردنی خۆتان بدەنە سێ کەس، زوبەیر ووتی: من کاری خۆم ئەدەمە علی، طلحة ووتـی: منـیش کاری خۆم دەدەمە عثمان(ﷺ)، سعدیش ووتی: مافی خۆم دەدەمە عبدالرحمنی کوڕی عوف. بەوەش پاڵێوراوان بوونە سێ کەس، عبدالرحمن ووتی: کێ لەئێوە لەم کارە دەست هەڵدەگرن و ئەرکی خواو ئیسلامی لەسەر بێ تا باشترینیان بڕواننە خۆیان، هەردوو (عثمان و عەلیش) بێدەنگ بوون، عدبدالرحمنی کوڕی عوف ووتی: ئەم کارە دەدەنە

---

۱ ـ عثمان بن عفان للصادق العرجون، لا ٦٢، ٦٣.

دەستی من تاكەسێكتان دیاری بكەم و خوا شایەد بێت كە لەباشترینتان لائەدەم؟ هەردووكیان ووتیان: بەڵێ.[1]

ج - ڕاپەڕاندنی بەڕێوە بردنی كاری شورا لەلایەن عبدالرحمنی كوڕێ عوف:

عبدالرحمنی كوڕی عوف (ﷺ) یەكسەر لە كۆتایهاتنی كۆبونەوەی شەش پاڵێوراوەكە لە بەیانی ڕۆژی یەك شەممەدا پەیوەندی و ڕاوێژەكانی دەست پێكرد وبۆ سێ ڕۆژی تەواویش بەردەوام بوو تا بەیانی ڕۆژی چوار شەممەی چواری مەحەڕەمدا كە كاتی تەواوبوونی ئەو ماوەیە بوو كە عمر بۆیانی دیاریكردبوو.

عبدالرحمن بە علی كوڕی ئەبو تاڵیب دەستی پێكردوو پێ ی ووت: گەر بەیعەتت پێ نەدەم هیچم لەسەر وەردەگری، كێ بۆ خیلافەت ئەپاڵێوری؟ عثمان ووتی: علی كوڕی ئەبو تاڵیب....... دواتر عبدالرحمنی كوڕی عوف ڕۆیشت بۆ لای هاوەڵانی دیكە و ڕاوێژی پێ كرد و بەهەر كەسێكیش گەیشت لەمەدینەدا ڕاوێژی پێكردن لەگەورە هاوەڵان و ئەمیرەكانی سوپا و ڕاوێژی ئافرەتانیش كرد لە پشتی پەردەوە و ئەوانیش بۆچونی خۆیانیان دەربڕی و بۆچونی گەنج و كۆیلەكلنی مەدینە و موسڵمانانیشی كرد و كەئەوانیش ئاماژەیان ئەكردە عثمانی كوڕی عوف و هەندێكیشیان علی كوڕی ئەبو تاڵیبیان(ﷺ) هەڵبژارد، لەنیوە شەوی چوارشەممەدا عبدالرحمنی كوڕی عوف ڕۆیشتن بۆماڵی (مسعود بن مخرمە)ەی خوشكەزای و لە دەرگای دا تا خەبەری بۆوە تەماشای كرد خەوتووە، ووتی: چیە خەوتووی، سوێند بەخوا ئەم شەوە بە خەوێكی قورس خۆی نەڕازاندۆتەوە و چاوی نەڕشتووە، بڕۆ زوبێرو سعد بانگ بكە، بانگی كردو ڕاوێژی پێكردن، پاشان داوای لێ كردم ووتی: عەلیم بۆ بانگ بكە، علیم بۆ بانگكرد، قسەی بۆ كرد تانیوەی شەو و، پاشان علی ڕۆیشت، پاشان ووتی عثمانم بۆ بانگ بكە، بانگیان بۆ كرد و قسەی بۆ كرد تا بانگی بەیانی لەیەكی كردن.[2]

---

١ ـ البخاري، كتاب: فضائل أصحاب النبی رقم: ٢٧٠٠.

٢ ـ البخاري، كتاب: الأحكام رقم: ٧٢٠٧.

ڕێکەوتنی لەسەر بەیعەت پێدانن بە عثمان (رضي الله عنه):

دوای نوێــــژی بـــــەیانی ڕۆژی بەیعەتـــــدان، کۆتــــا ڕۆژی مـــــانگی (ذوی الحجه/۲۳ك/٦نۆڤەمبەری ٦٤٤ز) و صوهەیبی ڕۆمی ئیمام بوو، عبدالرحمنی کوڕی عوف هات و پیاوانی شوراش لای مینبردا کۆبونەوە و ناردی بەشوێن ئەو موهاجیر و ئەنـصار و ئەمیرانەی ئامادە بوون لەمەدینە وەکو: معاویەی ئەمیری شام و عومەیری کـوڕی سـعدی ئەمیری (حمص) و عەمری کوڕی عاص ئەمیری مصر، کە لەگەڵ عمردا حەجیان کرد و بۆ مەدینە هاوڕێتیان کرد.[1] لەڕیوایەتێکی بخاریشدا هاتووە: کاتێك نوێژی بەیانی بۆ خـەڵك کرد و ئەهلی شورا (حەوت کەسەکە) لای مینبەر کۆبونەوە، ناردی بەشوێن ئەو موهـاجیر و ئەنصارو ئەمیرانەی ئامادە بوون کە لەگەڵ عمردا حەجیان کردبـوو، کاتێـك کۆبوونـەوە عەبدولڕەحمان شایوتمانی هێنا و پاشان ووتی: ئەی علـی بێگومـان ڕوانیمـە کـارو قـسەی خەڵکی و بینیم عثمانیان ئەوێ بۆیە ڕێگەیەك بۆخۆت مەهێڵە، ئینجـا بـەعثمـانی ووت: لەسەر سوننەتی خواو پێغەمبەر و هەردوو خەلیفەکەی دواتری بەیعەتت پێ ئەکەم، ئینجا خەڵکی بەیعەتیان پێ دا: موهاجیرو ئەنصارو ئەمیرەکان و موسڵمانانیش. بەیعـەتیان پـێ دا.[2] لەڕیوایەتێکی دانەری (التمهید ولبیان) داهاتووە:

علی کوڕی ئەبو تالـب یەکـەمین کەسـێك بـووە دوای عەبـدولڕەحمانی کـوڕی عـەوف بەیعەتی داوە.[3]

س- حیکمەتی عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف لەجێ بەجێکردنی پلانی شورادا:

عبدالرحمنی کوڕی عوف پلانی شورای جێ بەجێکرد ئەوەی ڕێگـەی گـەورەیی ژێـری و دەرون بەرزی و لەخۆگری بـوو لـەپێناو بەرژەوەنـدی گشت موسـڵمانان و جـێ هێـشتنی بەرژەوەندی سوودی تایبەتی خۆی کەمرۆڤ لەدونیادا تـەماحی بـۆ هەیـە، ئـەوەش لەبـەر یەکخستنی دەنگی موسڵمانان، یەکەمین دیمەنێکی ئەو شورا تۆکمەو ڕێکخراوەشـی وەدی

---

١ ـ شهید الدار، لا: ٣٧ لەوێشدا جیاوازیەك لە دیاری کردنی مێژووی ئەو بەیعەتەدا هەیە.

٢ ـ البخاري، كتاب: الأحكام رقم: ٧٢٠٧.

٣ ـ التمهيد والبيان، لا: ٢٦.

هێنا لە هەڵبژاردنی ئەو کەسەی لە عەرشی خیلافەت دادەنیشێ و کاروباری موسڵمانان بەڕێوە ئەبات، عبدالرحمن بوو، ئارامگری و تۆکمە کردنی دروستکرد و جوان ڕێوشوێن گرتنەبەر ئەوەش مایەی سەرکەوتنی بوو لە کارەگرنگ و گەورەکەیدا و ئەو هەنگاو پلانانەش گرتیە بەر ئەمانەی خوارەوە بوو:

* فراوانی و ئاسانی بەرنامەکەی لە یەکەمین دانیشتنێکدا ئەنجومەنی شورا گرێیدا لە بازنەی ئەو ماوەیەی کە عمر بۆیانی دیاریکردبو، بەوەش توانی هەموو ئەندامانی ئەنجومەنی شورا وەها لیّ بکات بۆچونی خۆیان دەربڕن، بەوەش بۆچونی هەموویانی زانی و بەڕوونیەوە هەنگاوی هەڵگرت.

* لەوەرگرتنی خیلافەت دەستی هەڵگرت تاوەکو گومانەکان نەهێڵێ و متمانەی تەواو وەربگرێ.

* ئەنجامی بۆچونی ئەندامانی ئەنجومەنی شورا وەرگرت و بۆچونی خۆی لەگەڵیاندا ئاڵوگۆڕ نەکرد تا ئەنجامی ئەنجومەنەکە بەشێوەی هەڵبژاردنێکی (جزئی گەیشتن) و تیایدا عثمانی کوڕی عفان(ﷺ) دەنگی سعدی کوڕی ئەبو وەقاص و زوبێری کوڕی عەوامی بەدەست هێنا و زۆرینەی ئەندامانی ئامادەبوش هەڵیانبژارد.

* هەوڵی ناسینی هەریەك لەو دوو پێشەوایەی دا عثمان و علی لەبەرامبەر یەکترو کێشیان لەلایەن ئەو ئەندامانەی تر کەعمر پالاوتبوونی، لە هەریەکەیاندا زانی لەکۆتاییدا لە یەکتر دەست هەڵناگرن و بەیەکتری دەسپێرن.

* - بۆچونی ئەوانیتری جگە لە ئەنجومەنی شورا وەرگرت لەکەسە تایبەتەکانی ئوممەتە و پاشان گشت و لاوازەکانیش، گەیشتن بەوەی کە زۆربەی خەڵکی عثمانیان ئەوێت، بۆیە بەیعەتی بە عثماندا و خەڵکیش بەگشتی بەیعەتیان پیّ دا.[1]

---

١ ـ عثمان بن عفان (ﷺ)للصادق عرجونص: (٧١،٧٠).

عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف بەوریایی و ئەمینی و دامەزراوی و خۆ لە بیرکردنی بوو وازهێنانی لەخیلافەت و کەمگرتنی گەورەترین پلەی دەوڵەت ئەو کۆست و مەینەتباریە تێپەڕێنی و، بەلێزانیەوە سەرۆکایەتی ئەو شورایە بکات.[1]

(الذهبی)یش ئەڵێ: لەباشترین کارەکانی عەبدولڕەحمان خۆکشانەوەی بوو لەبوون بە خەلیفە لەکاتی ئەو شورایەدا و هەڵبژاردنەکانی بۆ ئومەت لەوەی ئەهلی حەل و عەقد بڕیارو ئاماژەیان پێدا و ئەممەتی لەسەر هەڵبژاردنی عثمانی ڕاپەڕاند.گەر خۆی حەزی بەخیلافەت بکردایە ئەوە دەنگدانی بۆخۆی وەردەگرت، یان دەیدایە ئامۆزاکەی و نزیکترین کەس بۆی کە سعدی کوڕی ئەبو وەقاص بوو.[2]

بەوەش وێنەیەکی تری وێنەکانی شورای سەردەمی خەلیفە ڕاشیدیەکان هاتەدی کەبریتی بوو! لە خەلیفە لەڕێگەی ئەنجومەنی شوراوە تاوەکو دوای وەرگرتنی ڕاوێژی گشتی یەکێکیان بۆ خەلیفایەتی دیاری بکەن و، پاشان بەیعەتی گشتی.[3]، ئەوەیە کەلە کارو پڕۆسەی شوراو ئەو ڕوداوانەی حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) بینیویێتی ڕویداوە و هاتۆتە بوون و تەماشای ئەو گێڕانەوەی ڕافیزیە پوچانەش ناکرێت کەهاتۆتە نێو چیرۆك و باسی شورا و مێژووی ئیسلامی شێواندوە، کە ڕۆژ هەڵاتناسەکانیش پێچاویانەتەوە و فراوانتر بڵاویان کردۆتەوە ، زۆرێك مێژوو نوس و بیرمەندەکان پێ ی کاریگەر بوونە و گێڕانەوەکانیان پوخت و پاڵفتە نەکردووە و سەنەد و مەتنیشیان لێکۆڵینەوە نەکردووە و، لەناو موسڵمانانیشدا بڵاوەیان پێکردوو، بێگومان مێژوو نوسە شیعە ڕافیزیەکان گرنگیان بە چیرۆکی ئەو شوراکردن و دیاریکردنی عثمانیان بەخەلیفایەتی داوەو درۆو قسەی پوچیان زۆر تێ خستوە، هەندێکیشیان کتێبی تایبەتیان لەو بارەوە نوسیوەتەوە، أبومخنف کتێبی (الشوری)ی نوسیوە، هەروەها (إبن عقده)و (إبن بأبویه).[4] (إبن سعد)یش لە ڕێگەی (الواقدی) یەوە لەباسکردنی ئەو شورایە و بەیعەتی عثمان و مێژووی بوون

---

١ ـ مجلة البحوث الاسلامية، العدد (١٠)، لا ٢٥٥.

٢ ـ سير أعلام النبلاء (٨٦/١).

٣ ـ دراسات في عهد النبوي والخلافة الراشدة، لا ٢٧٨.

٤ ـ الذريعة الى تصانيف الشيعة (٢٤٦/١٤).

بەخەلیفە نۆ ڕیوایەتی گواستۆتەوە[1]، ڕیوایەتێکیش لە لایەن عبیداللە کوڕی موساوە باسی کوژرانی عمری لە خۆگرتووە و کورتکردنەوەی شورا لەو شەش کەسە و وەسیێتکردنی بۆ هەریەك علی و عثمان گەر یەکێکیان خیلافەتی گرتە دەست و هەروەها وەسیێتکردنی بە صوهەیب لەو کارەدا.[2]

(البلاذری) باسی ئەو شورایەو بەیعەتی عثمانی لەأبو مخنف، [3]و لەهیشامی کەلبیەوە گێڕاوەتەوە و، هەندێکی لە (أبو مخنف)یەوە.[4](إبن أبی الحدید)یش هەندێ باسی ئەو شورایەی لەڕێگەی ئەحمەدی کوڕی عەبدولعەزیزی جەوهەری گواستۆتەوەو، [5] ئاماژەشی کردۆتە ئەوەی لە کتێبی (الشوری)ی واقیدیدا گواستویەتیەوە[6]، ئەو ڕیوایەتە شیعیانەش چەند کارێکی ناشرینکردن و پیلانی پێوەیە و بەڵگەی ڕاستیا نیە، لەوانە:

*- تۆمەتبارکردنی هاوەڵان لەحەزکردن لەبەڕێوەبردنی کاروباری موسڵمانان:

ڕیوایەتە شیعەکان هاوەڵانیان بەحەزکردن لە وەرگرتن و حەزکردنە کاروباری موسڵمانان تاوانبارکردووەو، هەروەها ڕازی نەبوونی علی بەوەی عەبدولڕەحمانی کوڕی عوف خەلیفە هەڵبژێرێت، لە ئەبو موخنەف و هیشامی کەلبی لە ڕێگەی باوکی و ئەحمەدی جەوهەریەوە هاتووە، عمر داینـاوە گەر هەردوولای تەرازوو یەکسان بوون ئەوەبا عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف بارسەنگی لایەکیان بێت، عەلیش هەستی کردووە بەوەی خیلافەت لەدەستی دەرچووە، چونکە عبدالرحمن بەهۆی ئەو ژن و ژنخوازی و خزمایەتیەی لەنێوان خۆیی و عثماندایە ئەوە عثمان بۆ خیلافەت وەرگرتن دیاری دەکات[7]، (إبن تەیمیە)ش بوونی هەرخزمایەتیەکی نزیکی لەنێوان عەبدولڕەحمانی کوڕی عوف و عثمانی ڕەتکردۆتەوە و، وتوویەتی: عبدالرحمن برای عثمان و ئامۆزا و هەر لەهۆزەکەشی نیە،

---

١ ـ الطبقات الکبری (٣/٦٣)، (٣/٦٧).

٢ ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو (٣/٣٤٠).

٣ ـ أنساب الاشراف (٥/١٨، ١٩).

٤ ـ هەمان سەرچاوە.

٥ ـ شرح نهج البلاغة (٩/٤٩، ٥٠، ٥٨).

٦ ـ شرح نهج البلاغة (٩/١٥) عثمان بن عفان للصلابي، لا ٧٣.

٧ ـ أثر التشیع علی الروایات التأریخیة، لا: ٣٢٢.

بەڵکو عبدالرحمن لە هۆزی (زهرە) یەو عثمانیش لە (بنی أمیە)، نەوەکانی زوهرە لە بەنی هاشمەوە زۆر نزیکتر تاوەکو بەنی ئومەیە، چونکە بەنو زوهرە خاڵوانی پێغەمبەری خوان (ﷺ) و، عبدالرحمنی کوڕی عوف و سعدی کوڕی ئەبو وەقاصیان تێدایە کە پێغەمبەر (ﷺ) پیّ ی ووتووە: (هذاخالي فليرني امرؤ خاله)[1] ئەمە خاڵۆی منە، بێگومان پێغەمبەر(ﷺ) برایەتی نێوان موهاجیرو موهاجیری نەکردووە، نێوان ئەنصاری و ئەنصاری نەکردووە، بەڵکو برایەتی نێوان موهاجیرو ئەنصاری کردووە، عبدالرحمنی کوڕی عوف و سعدی کوڕی ڕەبیعی ئەنصاری کردۆتە برا، [2]باسی ئەوەش لە(الصحاح) و ئەوانی تردا بەناو بانگ و سەلماوەو زانستخوازانیش ئەوە دەزانن.[3]

ڕیوایەتە شیعەکان حەزکردنی عبدالرحمن بەوەرگرتنی خیلافەت بۆ عثمان بەو خزمایەتیە دامەزراندووە کە لەنێوانیاندایە، لەبیریان چووە هێزی ڕەچەڵەك لە ژن وژنخوازی بەهێزترە لەڕوویەك و لەرویەکی ترەوە سروشتی پەیوەندی نێوان ئیماندارانی نەوەی یەکەمیان لەبیر چووە کەلە سەر ڕەچەڵەك و خزمایەتی و ژن و ژنخوازی دانەمەزراوە، چۆنێتی ئەو ژن و ژن خوازیەی کە لەنێوان عەبدولڕەحمان و عثماندایە ئەوەیە: عبدالرحمن (أم كلثوم)ی کچی عوقبەی کوڕی ئەبو موعیتی خوشکی وەلیدی خواستووە.[4]

* کۆمەڵەی ئەمەوی و، کۆمەڵەی هاشمی:

لە ڕیوایەتێکی أبو موخنەف ئاماژە دەکاتە ڕوودانی بەشێوەیەکی سەخت لەنێوان نەوەی هاشم وبەنی ئومەیە لەکاتی ئەو بەیعەتەدا، ئەوەش ڕاست نیە، ئەو ڕووداوەش بەڕیوایەتێکی (صحيح) یان لاوازیش نەهاتووە، [5]هەندێ مێژوونوسیش لە پشت گێڕانەوە شیعەکانەوە خۆیان خزاندووەو لە سەر ئەو ڕیوایەتانە لێکۆڵینەوە هەڵەکانی خۆیان بنیاتناوە ڕاوێژکردنی هاوەڵانی پێغەمبەری خوایان (ﷺ) لەدیاریکردنی خەلیفەی نوێدا

---

١ ـ صحيح سنن الترمذي (٣/٢٢٠) رقم: ٤٠١٨.

٢ ـ البخاري، كتاب: مناقب الانصار، رقم: ٣٧١٨.

٣ ـ منهاج السنة النبوية (٦/٢٧١، ٢٧٢).

٤ ـ الطبقات الكبرى (٣/١٢٧).

٥ ـ مرويات أبي مخنف في تأريخ الطبري، د. يحيى، لا ١٧٧، ١٧٨.

وێنەی ململانێ ی و مشتومڕێکی عەشایەری کێشاوەو خەڵکی بۆ دووکۆمەڵ دابەشبونە! کۆمەڵ ئەمەوی وکۆمەڵی هاشمیی و، وێنە کردنی خەیاڵی و هەڵهێنجانێکی ڕەتکراوەو بێ ڕێگەیە و سەرچاوەگرتووی ئەو کەش و ژینگەیە نیە کە هاوەڵانی پێغەمبەری خوا(ﷺ) تیایدا ژیاون کاتێك موهاجیریەك لەگەڵ ئەنصاریەکدا دژ بەبراو باوك و ئامۆزاو نەوەی عەشیرەتەکەی وەستاوەتەوە، سەرچاوەگرتووی تێڕوانینی ئەو هاوەڵانە نیە، کە بە هەموو شتەکانی دونیا قوربانیان داوە لە پێناو ئەوەی ئاینەکەیان بۆ سەلامەت بێ و، تێگەیشتنی ڕاستی ئەو هەڵبژاردەیەی موژدە پێدراوانی بەهەشت نیە، ئەو ڕوداوانەش زۆرن کە لەبارەی ئەو هاوەڵانەوە هاتووە کە: ئەوان زۆر لەوە گەورەتر بوونە، کە لەو گۆشە بەر تەسکەوە بڕۆنە سەر چارەسەرکردنی کاروبارەکانیان، ئەو دۆزەش دۆزێکی بنەماڵەیی یان عەشایەری نیە، ئەوان بەهۆی شوێنیانەوە لەئیسلامدا ئەهلی شوران.(١)

* ووتە گەلێك بەدرۆو بوختانەوە خراوەتە پاڵ باوکی حسن (رضي الله عنه):

إبن کثیر ئەڵێ: ئەوەی کەزۆرێك لە مێژوو نوسانی وەکو (إبن جریرد) کەسانی ترەوە باسی دەکرێن نازانن: کە علی(رضي الله عنه) بە عبدالرحمن کوڕی عوف(رضي الله عنه) وتوویەتی: فێڵت لێکردم، کۆکردن بەخەلیفە لە بەرئەوەی ژن و ژنخوازتن و هەموو ڕۆژێك لەکاروباریدا ڕاوێژت پێ بکات و بە عبدالرحمن ووتووە: ﴿ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَن نَّكَثَ فَإِنَّمَا يَنكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴾[الفتح: ١٠]، تا زۆرێك لەو هەواڵە دژانەی کە پێچەوانەی لە (صحاح) داهاتووە بە سەر خاوەن و گوازەرەوەیدا ڕەتکراوەیە، خواش ئەزانێ، ئەوەی لە هاوەڵاندا بووە پێچەوانەی ئەوەیە، زۆرێك شیعەو ئەو گێلە چیرۆك نوسانە گومانی دەکەن، کە هەواڵی ڕاست و درۆ و لاواز و بەهێز لەیەك جیا ناکەنەوە، خوای گەورەش بۆ دۆزینەوەی ڕاست ڕێنیشاندەرە.(٢)

---

١ ـ الخلفاء الراشدون، أمين القضاة، لا ٧٨، ٧٩.

٢ ـ البداية والنهاية (١٥٢/٧).

هەندێ لەوانە گرنگانەش کە لە خوێندنەوەم بۆ قۆناغی ژیاننامەی پێغەمبەرایەتی و خیلافەی ڕاشیدیدا سوودم وەرگرتوە، ئەوەیە لەپاڵ ئەو ڕیوایەتە صەحیحانەی حەقیقەتی وێنەی پڕشنگداری هاوەڵان دەردەخات لە ئاین و پوختی و خۆشەویستیان بۆ یەکتر و وێنەیەکی تری دژ هەیە کە دوژمنانی ئیسلام ئەو درۆزنانە سوور بوونە لەسەر بلاوکردنەوەی لەدژی ئیسلام و ڕقایەتی کردن و ڕۆژهەلاتناس و کلك و گوێکانشیان برەویان پێداوە و زۆرێکیش لە نەزانیدا تێوە گلاون و ئەوەش بەسروشتی حاڵ بەشداری لاوازخستنی ئوممەت و لەدەستدانی پشت بەستنە بەسەلەفی ساڵحیش لەلایەن نەوەکانی داهاتوو، بریە پێویستی سەرشانی لێکۆڵەرە شەرەف مەندەکانی ئەم ئوممەتە ئەو پڕوپوچیە دەربخەن و ورياییش لەو کتێبانە بدەن کەبرەوی پێ ئەدرێت و بلاو دەکرێتەوە و ڕیوایەتە سەحیەکانیش ڕوونبکرێنەوە و، برەوی ئەو کتێبانەش بدرێت کە ڕاستەقینەییەکان دەخەنە ڕوو لەبەر بەرگریکردن لە هاوەڵە بەڕێزەکان و لەبەر ڕوزامەندی خوای گەورە.

٣ـ هەڵویستی باوکی حەسەنی کوڕی علی و هاوەلانی لە فیتنەی کوژرانی عثماندا (ﷺ):

لێردا چەند هۆکارێکی هەمەچەشن و تیکەلاوهەن کە بەشداری بوون لە کوژرانی عثماندا (رەزای خوای لێ بێت) وەك خۆشگوزانی و کارێگەری لە کۆمەلگە و سروشتی گۆڕانی کۆمەلاتی و هاتنی عثمان لە دوای عمر(ﷺ) و دەرچوونی گەورەها هاوەلانی لە مەدینە و دەمارگێری نەزانی و جاهیلی و پیلانگێڕی کینە لە دلان و پلانسازی بە هێز بۆ ئاماژە دان بە هەنگاو نان دژ بە عثمان و بەکارهێنانی ئامرازی وا، کە خەلك بشلەژێنی و کاریگەری سلبیانە لە ڕووداوەکانی فیتەکەدا. منیش بە دووردرێژی باسی و شیکاری ئەو هۆکارانەم لە کتیبەکەمدا کردووە (تیسیر الكريم المناى فى عثمان بن عفان) شخصیته وعصره.

لە ڕاستیدا دوژمنانی عثمان لە فیتنەی کوژرانی عثماندا ئامراز و هۆکاری وایان بە کارهێنا کە خەلکیان هەژاند و شلەژاند. بە بلاوکردنەی ناڕاستی و درۆ بە جۆری ئەو پڕو پاگەندەو درۆیانەی زۆر دووبارە دەکرانەوە و لەبەردەم خەلکەندا دەکردەوە هاندان و مشت و مڕو دا نوستان لەگەڵ خەلیفەدا و لەپێش خەلکدا دەدا ساختەی کاریان لە نووسیندا

دەكردو دەيانبەست بە دەم هاوەڵانــەوە (ﷺ) وەك عائيــشە و علــی و تەلحــەی و زوبــەير. بانگەشەی ئەوەيان دەكرد، كە علی كوڕی ئەبو تالب (ﷺ) شياوە ترە بە خيلافەت و ئــەو وەسيەت پێ كراو لە دوای پيغەمبەری خوا(ﷺ), هەروەها لە هەريەك لە بەسرەو كوفەو و ميسر دا كۆمەڵيان ڕێكدەخست، لە هەر شــارێك لەوانــەدا چــوار دەســتەيان پێكــدەهێنا. ئەمەش بەڵگەيە لەسەر پيلانگێڕی پێشتر. واشيان خستە ئەنديــشەی خەڵكەوەكــە تــەنها بەبانگەوازی هاوەڵان هاتون و ڕووداوەكانيان دەبردەسەر ئەو باركە گەيشتە كوشتن، [1] لــە پاڵ ئەو هۆكارانەدا كۆمەڵێ دروشميان بەكاردەهێنا، لەوانە وتنی (الله أكبر)و دەيانوت كــە ئەو جيهادەيان دژ بە ستەمكارانە، بانگەشەيەكی تريش ئەوە بوو، كە ئەوان تەنها فرمــان بە چاكە و ڕيگری بە خراپە دەكەن، يان ئەوان داوای گــۆڕين و لابــردن واليــەكان دەكــەن، پاشان داواكاريەكە گەشەی سەند بۆ لابردنی عثمــان. تا ئەوەی وێرايان و كەوتنــە داوا. وە هەنگاويان بۆ كوشتنی خەليفــە. بــە تايبــەتی كاتــێ هــەواڵيان پێگەيــشت كــە خــەڵكی ناوەچەكان دێن بۆ سەرخستنی خەليفە. ئەوە ورە و گوڕ و تينی زياد كردن، تــا پەتەكەكــە لە ملی خەليفە توند تر بكەن و بە هەر هۆكارێك بێت بيكــوژن[2]. ڕێكخــستنی ســەبەئی بەرسەركردايەتی عبدالله كوڕی سەبەئی جوولەكە لە پشت ئەو ڕووداوانەوەو ڕووداوەكــانی دوای ئەويش بوو، وەك ڕووداوی جەمەل و صفين و...هتــد. لــە كتێبەكەشــدا(عثمــان بــن عفان) و كتێبی (أسمى المطالب في سيرة علي أبي طالــب) (ڕەزای خــوای لــە هــەردووكيان) باسی ڕاســتی عبداللــە كــوڕی ســەبەئی كــردووە، جــا هەركــەس زانيــاری زيــاتر دەوێــت بابگەڕێتەوە بۆ ئەو دوو كتێبە، لە كتێبەكەمدا (عثمان بن عفــان) ئەو گومانانەم خستۆتە ڕوو كە لكێنراوە بە ژيانی عثمانەوە (ﷺ) و درۆو ناڕاســتی و پووچــەڵی ئــەو گومانانــەم بەبەڵگە پتەو و يەكلاكەرەوە ڕوونكردۆتەوە، جا لە ڕاستيدا عثمــان (ﷺ) ئــەو خەليفــەی ستەم لێكراوە يە، كە نەيارە يەكەمەكانی درۆيان بــۆ هەڵبەســتووە ئــەوانی دواتربێــت لــە ڕوويدا ئينسافيان بەكار نەهێناوە.

---

١ ـ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة،، لا (٤٠١).

٢ ـ هەمان سەرچاوە، لا (٤٠٢).

هەلوێستی علی (ﷺ) لە سەرەتای فیتنەکەدا:

علی (ﷺ) لەو ڕێگەیدا کە بە لێنی بە خەلیفەکان دأبوو کە گوێرایـەلی و گـویگری و ڕاوێژکاری و ئامۆژگاری بوو. ئەوی خۆی ماوە گوێڕایەڵی بـۆ خەلیفـەی عثمـان و پابەنـد بوون بوو بە فرمانی ئەو ئەگەریش سەخت بێ دەخاتە ڕوو و دەڵێت: ئەگەر عثمـان بەسـەر سەرماو سۆڵەدا. ڕێم پێ بکـەن ئـەوا گـوێگرو گوێڕایـەڵی دەبم[1]. کاتـێ هەڵگـەڕاوەکان لەپێش کوژرانی عثمانی بەنزیکەی مانگ و نیوێك پێشتر لە (ذي المروة)دابـەزین. عثمـان علی و پیاوێکی تری بۆ ناردن کە گێرانەوەکان ناوی ئەو پیاوەیان نـەهێناوە. علـی (ﷺ) پییان گەیشت و پێ ووتـن: کتێبـی خـوا دەدەن بـە دەسـتەوەو لەسـەر هـەموو تـوورەیی لاساریەکانتان سەرکۆنە دەکرێن. ئـەوانیش بـەڕازیبوون.[2] لـە گێڕانەوەیەکـدا هاتووەکـە جارێ دووجار بەگژ یەکدا چوونە، دواتر ئەوان ووتویانە: ئامۆزای پێغەمبەری خوانێردراوی ئەمیری ئیمانداران کتێبی خۆتان بۆدەخاتە ڕوو ئەوکات ڕازی بوون[3] لەسەر پێـنج بنـەما ڕێککەوتن: ئەوەی دوورخراوەتـەوە بگێڕێتـەوە، ئـەوەی بێبەشـکراوە پـشکی بەرکـەوێ و غەنیمەش بێتە دەست و لەدابەشکردن داد پەروەری بەکاربێت و کەسـی ئەمانـەت پـارێزو بەهێزکار بێت ئەمەیش بەنوسین نوسی، تا إبن عامر بگەڕێنرێتەوە بۆ بەسرە ئـەبو موسـا لە کوفە بمێنێتـەوە[4]، بـەو جـۆرە عثمـان(ﷺ)لەگـەڵ هەرفەرموودەیـەك لەسـەر سـنور ڕێکەوتن دواتر وەفدەکان گەڕانەوە بۆ شوێنی خۆیان[5]، پـاش ئـەو ڕێکەوتنـە گەڕانـەوەی هەموخەڵکی ناوچەکان بەرەزامەندیـەوە. بـۆ ئـاژاوە هەڵگیرسـێنەرەوان ڕوون بـۆوە کـە پیلانەکەیان سەری نەگرت و ئامانجە ڕیسواکانیان نەهاتنەدی. بۆیە پیلانیکی تریـان دانـا کە فیتنەکەی بە هێز دەکردو زینـدووی دەکـردەوە پلانـی وێرانکردنـی ڕێکـەوتنی نێـوان خەڵکی ناوچەکان و عثمـان(ﷺ)دەگرتـە خـۆی ئـەمیش بـەم جـۆرە دەرکـەوت: لـەکاتی

---

١ ـ مصنف إبن أبي شيبة (١٥/ ٢٢٥) سنده صحيح.

٢ ـ تاريخ دمشق ترجمة عثمان، لا(٣٢٨)، تأريخ خليفة، لا(١٦٩)

٣ ـ فتنة مقتل عثمان (١/١٢٩).

٤ ـ هەمان سەرچاوە.

٥ ـ هەمان سەرچاوە.

گەڕانەوەی خەڵكی مصردا. بینیان سوارێ لەڕێگەیاندا وەستاوە لێكیـان جـودا دەكاتـەوە وەك ئەوەی بڵێ بمگرن. ئەوانیش گرتیان پێیان وت چـیە؟ ووتـی: مـن نێـردراوی ئـەمیری ئیماندارانم بۆ كار بەدەستەكەی ئەوانیش نامەكەیان كردەوە، دیتیان فـەرمان بـەوەدەكات كەلەخاچیان بدات یان بیانكوژێت یان دەست و پێان ببڕێت، ئەوانیش گەڕانەوە بۆ مەدینـە تاگەیشتنە مەدینە، [1] عثمان(ﷺ)بەپەرچی ئەوەی دایەوە كە ئەوەنوسـینی ئـەو بێـت و پێ ووتن: یەكێ لەو دووشتە چارەیە: یان دووكەس لە موسڵمانان بكەنە پێوەر بیان هێنن، یان سوێند بەخوایەك كە هیچ خوایەكی تر جگە لەو نیە كەمن ئەم نامەم نەنوسیوەو ئاگام لێ نەبووە، هەندێ جار نووسەر لەسەرزمانی كەسێ شتی دەنوسێ مۆریشی بـۆ دەتاشـی. ئەوان باوەڕییان پێ نەكرد، [2] كەچی ئەو بەرامبەردەرونیان ڕاستگۆوو چـاكە خـواز بـوو. ئەو نوسینەی كە ئەو هەڵگەڕاوە یاخیە لادەرەكان بانگەشەیان دەكرد، كـە هـی عثمـانـەو مۆری ئەوە یەكی لەكارمەندەكانی بەسواری وولاخی هەڵگرتتوە بۆ كاربەدەستەكە لەمـصر كە إبن ئەبو سەرحە لە مصر فەرمان دەكات بەكوشـتنی ئـەو دەرچـوانە، ئـەو كتێبێكـی سەختەكاری درۆزنانەیە لەسەر زاری عثمان هەڵبەستراوە، ئەمەش چـەند بەڵگەیـەكن، [3] چۆن عیراقیەكان بەبارەكەیان زانیو چوون بەرەو وولاتیان لەمصریەكان جیـا بوونـەوە، ئـەو میسریانەی تا ئاستێكی فراوان دەستیان گرتبوو بەكتابە بانگەشـە بۆكراوەكەیانـەوە. جـا عیراقیەكان لەڕۆژهەلات و میسریەكان لەڕۆژئاوا. وەك ئەوەی بەڵێنێكی دیـاری كراویـان هەبێت؟ كەس ئەم بەڕێزانە دانانێت مەگەر ئەوانەی كتابەكەیان ساختەكردوە و سـوارێكی تریان بكرێ گرتـووە و چـووە بـۆلای عیراقیـەكان تـا هـەولایان پـێ بـدات مـسیرەیەكان نامەیەكیان دۆزیتـەوە، كـە عثمـان(ﷺ) ناردویـەتی تیـدا فـەرمانی كـردووە تـا لادەرە میسریەكان بكوژن ئەمـەیش ئەوشـتیە كـە علـی كـوڕی ئـەبو تالیـب(ﷺ) بەبەڵگـەی دێنێتەوە دەڵێت: ئەی خەڵكی كوفە، ئەی خەڵكی بەسرە، ئێوە چۆن زانیتان خەڵكی مصر توشی ئەوە بـوون لەكاتێكـدا چـەندین ڕێتـان بڕیـوە دواتـر بـەرەو ئێمـە بارگـەو بنـەتان

---

١ ـ تأريخ الطبري(٥/٣٧٩).

٢ ـ فتنة مقتل عثمان (٥/ ١٣٢)، البداية والنهاية(٧/١٩١).

٣ ـ سيرة عثمان بن عفان، للصلابي(٤١٠).

پێچاپەوە[١]، بەڵكو علی (ﷺ)سور بوو لەسەر ئەوەی سوێند بخوا ئەوە پیلانێكەو بۆ مەدینە دارێژراوە ئەو نامە ڕەشتاڵەیە یەكەم نامەنیە كە ئەو تاوانبارانە ساختەی بكەن، بەڵكو ئەوان نامەیان لەسەر زمانی دایكی ئیمانداران و علی و طلحە و زوبیر ساختە كرد عائیشە(ڕەزای خوای لێ بێت) تۆمەتباردەكرێ بەوەی نامەی بۆ خەڵك نوسیوە و فەرمانی پێ كردوون لەدەسەڵاتی عثمان دەربچن، ئەویش بەرپەرچی دایەوەو دەیووت: نا سوێند بەوكەسەی ئیمانداران باوەڕیان پێ هێناوە، بێ باوەڕان بڕوایان پێ نەهێناوە قەڵەمم نەخستۆتە سەر لاپەرە، تا هاتومەتە ئەم شوێنە[٢]، ئەعمەش بەدوییدا دەڵێت: ئەوان پێیان وابوو لەسەر زمانی عائیشە نوسراوە[٣] هەردوو وەفد علی(ﷺ) بەوە تۆمەتبار دەكەن كە نامەی بۆ نوسیوون تا بێن بۆ لای بۆ مەدینە ئەویش بەرپەرچی ئەوەی دایەو سوێندی دەخوارد سوێند بەخوا هیچ نامەیەكم بۆ نەنوسیوون[٤]، هەروەك نامە درایە پاڵ هاوەڵان و دەنیردرایە بۆ خەڵكی ناوچەكان و فەرمانی پێدەكردن تا بێن بۆلای بۆ ئەوێ، چونكە ئاینی محمد خراپ و گەندەڵ بووە پشتگوێ خراوەو جیهاد لە مەدینە دا خێری لەسەنگەر گیری سنوورە دوورەكان زیاترە.[٥] إبن كثير قسە لەسەر ئەو هەواڵە دەكات و دەڵێت: ئەمە درۆیە بەدەم هاوەڵانەوە كۆمەڵێك قسەی ساختەیان بۆ داتاشراوە، لە لایەن علی طلحة و زوبیرەوە(ﷺ) چەند نوسینێكی ساختە بەناوی ئەوانەوە نێردراوە بۆ خەواریج - بكوژانی عثمان(ﷺ) - ئەوان خۆیان بەرپەرچی نامەكەیان دەدایەوە، هەروەها ئەو نامەیەش بەدەم عثمانەوە ساختە كراوە، چونكە ئەو نەفەرمانی پێكردووە و نەپێی زانیوە.[٦] ئەوەی طبری (خليفة بن خياط)لە بارەی بەر پەرچدانەوەی گەورە هاوەڵانی علی و عائیشەو زوبیرەوە دژ بەو نوسینانە دەیگێڕنەوە بەڕاسترین گێڕانەوە جەخت لەسەر قسەی (إبن كثير)دەكەنەوە.[٧]

---

١ - تأريخ طبري (٥/٣٥٩).

٢ - تحقيق مواقف الصحابة (١/٣٣٤).

٣ - تأريخ الخليفة إبن خياط، لا ١٦٩.

٤ - تحقيق مواقف الصحابة(١/ ٣٣٥)، البداية النهاية (٧/١٩١).

٥ - تحقيق مواقف الصحابة(١/ ٣٣٥)، البداية النهاية (١/١٧٥).

٦ - البداية النهاية (١/١٧٥).

٧ - تحقيق مواقف الصحابة(١/ ٣٣٥).

ئەودەستە تاوانبارانەی نامەی درۆزنەکانیان لەسەر زمانی ئەو هاوەڵانە ساختە کرد، هەر ئەوانە بووە کە لەسەرەتاو کۆتاوە ئاگری ئاژاوەکانیان هەڵگیرساند و ئەو گەندەڵی خراپەدیارە یان بەدوا داهات وکەوتنە ساختەو نرخ و ڕەواج پێدانی ئەو پڕو پوچی و ناڕاستیانە بەدەم عثمانەوە بەردەوام ئەوکارەیان دەکردوو بەخەڵکیان دەوت تا وەریان گرت، پاشان لەسەر زمانی عثمانی ئەو نامەیان ساختە کردوو تا عثمان بەشەهیدی و بەختەوەری بوە قوربانی ڕێگای پەروەردگاری، عثمانی شەهید لەو پیلانە سەبەئیە جولەکانەدا بەتەنها قوربانی نەبوو، بەڵکو پێش ئەو خودی ئیسلام قوربانی بوو پاشان مێژوی شێواوی ئەو جیلە ئیسلامیانەی بەشێواوی پێشکەش دەکران ئەمیش کارێك بوو کە پیسی جوولەکەو یاریدەدەرەکانی چاو چنۆك و ئارەزوو پەرست و قین لەدڵەکان بەرپایان دەکرد، بەڵام ئیستا پێویستە موسڵمانان مێژووە ڕاستیەکە و ژیانی گەورە پیاوانیان بزانن؟ بەڵکو ئایا کاتی ئەوەنەهاتووە ئەو کەسەی لە مسوڵمانان لەم سەردەمە دا دەنووسێ لەخوانترسێ و لەسەروبنکردنی کەسانی بەدوور لەتاوان و نەترسێ پێش ئەوەی یەکلاو ڕوون بێتەوە هەتا ئەویش وەك کەسانی تر شکست نەخوات و تینە کەوێت.[1]

* هەڵویستی حەسەنی کوڕی علی و باوکی لەکاتی گەمارۆدانەکەدا:

گەمارۆ دانی عثمان(ﷺ) هێندە توند کرایەوە کە ڕێگریێ لێکرا ئامادەی نوێژی مزگەوت بێت ئەویش وەك: پێغەمبەر(ﷺ) فەرمانی پێ کردبوو، لەسەر ئەو ناخۆشی و نارەحەتیەی توشی ببوو، خۆڕاگر بوو لەگەڵ ئەوەی باوەڕی پتەوی بە قەزاو قەدەر هەبوو، هەوڵی دەدا چارەسەرێك بۆیە ئەو چەرمەسەریە بدۆزێتەوە دەبینی ماوەیەك ووتاری حەرامی خوێنی مسوڵمانی بۆ باس دەکردن، کە دورست نیە بەبێ مافی خۆی خوێنی مسوڵمان برێژێت، جارێکیش لەناو خەڵکدا قسەی دەکرد باسی فەزڵ و خزمەت گوزاریە گەورەکانی خۆی لە ئیسلامدا دەکرد و شایەتی بە کەسەکانی تری مۆژدە پێدراوەکان دەدات(رضی الله عنهم).[2] کەسێك ئەوە زانست و گەورەیی بێت ئایا دەکرێت چاو ببڕێتە

---

١ ـ عثمان بن عفان الخليفة الشاكر الصابر، لا (٢٢٨ ـ ٢٢٩).

٢ ـ خلافة علي بن أبي طالب، عبد الحميد علي لا٨٥.

دونیاو فەزاڵی بدات بەسەر ڕۆژی دوایی؟ ئایا عەقڵ قەبوڵی ئەوە دەکا ئەو کەسە خیانەت لە ئەمانەتو ماڵ و سامان و خوێن بەفیڕۆ ببات؟ لەکاتێکدا دەرئەنجامەکانی ئەوە لای خوای گەورە دەزانێت ئەو لەبەر چاوی پێغەمبەر (ﷺ)دا پەروەردەبووە و پێغەمبەر شایەتی بۆ داوەو ڕایهێناوە. بەهەمان شێوە گەورە هاوەڵانیش شاهیدیان بۆ داوە، لەدوای ئەوەی حەفتا ساڵی تێپەڕندووە ونزیکی هەشتا ساڵی بوەتەوە، ئایا ئەوە هەڵسوکەوتی دەبێت؟ دەستڕۆیی هەڵگەڕاوەکان بەسەرمەدینەدا تەواو زیادی کرد تا ئەوەی زۆربەی کات شەوان نوێژیان بۆ خەڵك دەکرد[1]، ئەوکات هاوەڵان زانیان کە باسو خواسە بەو جۆرە نیە، کە ئەوان بیریان لێکردبۆوە و ترسی ئەوەیان هەبێ شتێ ڕووبدات کە هەرگیز لەیاد نەچێت. ئەوان هەواڵیان پێگەیشت کە ئەوانە دەیانەوێت عثمان بکوژن. بۆیە داوایان لە عثمان کرد تابەرگری لێبکەن و پشێوی ژاوەژاو لەمەدینەدا ببەنەدەرەوە، بەڵام ئەو ڕازی نەبوو بەهۆی ئەوەوە خوێن بڕژرێت.[2] گەورە هاوەڵان بەبێ ڕاوێژ پێ کردنی عثمان(رضي الله عنه) منداڵەکانی خۆیان نارد. لەوانیش حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه) عبدالله کوڕی زوبیر بوون. عثمان حەسەنی خۆشدەویست و ڕێزی لێ دەگرت. جاکاتێ فیتنەکە ڕویداو گەمارۆی عثمان (رضي الله عنه) درا سوێندی حەسەنی دا تا بگەڕێتەوە بۆ ماڵی خۆی ئەویش لەترسی ئەوەی حسن توشی ناخۆشی و ناڕەحەتیەك نەبێ.[3] عثمان بەحەسەنی ووت: برازای ئازیزم بگەڕێوە هەتا فەرمانی خوا دێتە جێ.[4] گێڕانەوە گەلێکی دروست هەرکە حسن لەو ڕۆژەدا لەماڵەوە بریندار بووە،[5] هەروەك جگە لەحەسەنیش عبدالله کوڕی زوبیرو محمدی کوڕی حاطب و مەڕوانی کوڕی حەکەمیش برینداربوون هەروەك حوسەینی کوڕی علی و إبن و عمریشیان لەگەڵدا بوو،[6] علی لەهەمووان زیاتر پاڵپشتی لە عثمان دەکات بۆ

---

١ ـ سير أعلام النبلاء(٣/ ٥١٥).

٢ ـ فتنة مقتل عثمان(١٦٧/١)" المسند(٣٩٦/١).أحمد شاكر.

٣ ـ تأريخ المدينة لإبن الشيبة (١٢٠٨/٤).

٤ ـ الرياض النظرة، وةرطيراوة لة الحسن بن علي ودروه السياسي، لا ٤٦.

٥ ـ الطبقات لإبن سعد (٢٢٨/٨)، سنده صحيح.

٦ ـ تأريخ خليفة، لا(١٧٤).

ئەمەش مەڕوانی کوڕی حەکەم شایەتی بۆ دەدات.[1] هـەروەك (إبـن عـساکیر) لـەجابری کوڕی عبداللە وە(ﷺ) ڕیوایەتیکردوە، کە علی بۆ عثمانی ناردوو ووتی: من پێـنج سـەد زری پۆشم لەگەڵدایە، دەی ڕێگام پێ بدە تا ڕێگری ئەو هەڵگەڕاوانەت لێ بکـەم، چـونکە تۆ شتێکت نەکردووە کە خوێنـت حـەڵاڵ بکـات عثمـانیش ووتـی: پاداشـتت خێـر بێـت حەزناکەم بەهۆی منەوە خوێن برژێ.[2] چەندین ڕیوایەتیش هاتووە کە بەڵگـەی وەسـتانی علی لەگەڵ عثماندا لەکاتی گەمارۆ دانەکـە نیـشاندەدەن لەوانـە ڕاپـەڕیوانی ئاویـان لـە عثمـان قەدەغەکرد تا ئەوەی خەریك بوو خێزانەکـەی لـە توێنیەتیـدا بمرێـت، علـی سـێ دەفەری پڕ لە ئاوی بۆ ناردن خەرێك بوو پێ دەگەیشت بەو هۆیەشـەوە چـەند مەوالیـەکی بەنی هاشم و بەنی ئومەییە بریندار بوون هەتا ئاوەکە گەیشت[3]، ڕووداوەکان بەپەلە بوون پشێویەکە تەنگی بە عثمان هەڵچنی عثمانیان شەهید کرد، هەواڵەکە گەیـشتە هـاوەڵان، هاوەڵان ئەوکات زۆربەیان لە مزگەوتدا بوون تەواو باریان تێکچوو، علی بەکوڕەکانی خۆی و برازاکەی خۆی ووت: چـۆن عثمـان شـەهید کـراوە ئێـوە لەبـەردەرگا بـوون، زلەیـەکی لەحـسندا ئەمـە لەکاتێکـدا بـوو حەسـەنیش بریـندار بـوو.[4] دای بەسـەر سـینگی حوسەینیشداو قسەی بە إبن و زوبێرو طلحـە ووت و بە تـوڕەیی چـووەوە بۆمـاڵی خـۆی و دەیووت: هەمیشە قوڕبەسەر دەست شکاو بن خوایە من لە خوێنی عثمان بەدەر بـووم نـە بەژداربووم نەڕازی بەکوشتنی نەبووم.[5] ئەوە هەڵوێستی علی بـوو، ئامۆژگـاری و شـورا گویگرتن و گوێڕایەڵی و لەکاتی فێتنەکەیشدا بە توندی و بەهێزی وەستان لەگەڵیـدا و لـە هەموان زیاتر بەرگری لێ دەکرد و هەرگێز بە خراپە باسی نەکردووە. هـەوڵی چاکـسازی و ڕیگری کرد، کە لە نیوان خەلیفە و لە قسە دەرچـوانی خەلیفـەی داوە، بـەڵام بارەکـە لـە سەروو تواناو لە دەرەوەی ویستی ئەودا بوو. ئەوەیش خواستی خوای گەورە بوو تا ئەمیری

---

١ ـ تأريخ الإسلام الذهبي(٤٦٠ ـ ٤٦١)، إسناده القوي.

٢ ـ تاريخ دمشق، لا ٤٠٣.

٣ ـ أنساب الأشراف، البلاذري (٧٦/٥).

٤ ـ إبن أبي عاصم الآحاد والثماني(١٢٥/١) وەرگیراوە لە خیلافەتی علی، (٨٧).

٥ ـ مصنف إبن أبي شيبة (٢٠٩/١٥) إسناده صحيح.

ڕسواکانی هۆزە باشقەڵەکان بون.[1] هەڵویستی ئەوانەیش لە کاتێ گـەمارۆ دانەکـەدا بـۆ کوشتنی خەلیفە عثمـان بە ستەم و دوژمنکاری شایەتی ئەو وەسـفاننە دەدات، جـا چـۆن دەبێ نان و ئاوی لێ قەدەغە بکرێت لە کاتێکدا ئەو لە پارەی خۆی بە خۆڕایی سەرچاوەی ئاوەی بۆ موسڵمانان دەکڕی.[2] کاتێ خەڵکی تووشی برسێتی یان نارِحەتیەك دەبوون. بـە ماڵ وسامان زۆر بەشداری دەکرد، کاتێ خەڵکی تووشی بەر تەنگی یان سەختیەك دەبـوون ئەو هەمیشە دەیبەخشی.[3] هەتا علی (ﷺ)، کە خەیاری گەمارۆدەران بوو وەسفی ئـەو حاڵەدەکات و دەڵێت: خەڵکینە ئەوەی ئیوە دەیکەن نە لە کاری موسڵمانان و نەلـە کـاری بێ باوەبران ناچێت. دەی نان و ئاو لەو بیاوە قەدەغە مەکەن، چونکە ڕۆم و فارس بە دیـل دەگرن و نان و ئاو دەدەنە دیلەکان.[4] لە ڕاستیدا ڕوداوەکانی مێژوو جـەخت لەسـەر ئـەە دەکەنەوە، کە هاوەڵان دوور بونە لە هاندانی نەیارانی عثمان یان بەشـدار یکردنیـان لـە و ئاشوبە دژبە عثمان.[5] ئەوەشی زیاتر بزانی با بگەڕێتـەوە بـۆ کتێبەکـەم بـەناوی(تیـسرا الكريم المنان في سيرة عثمان بن عفان).[6]

چوارەم: حەسەنی کوڕی علی لەسەردەمی باوکیدا(ﷺ)

لەڕێگەی دەستنیشانکردنەوە بەیعـەتی خیلافـەت بـەعلی(ﷺ) درا ئەمـەش لـەدوای ئـەوەی خەلیفـەی ڕاشـیدین عثمـانی کـوڕی عفـان (ﷺ) لـە سەردەسـتی خەواریجـەکان شەهیدکرا، جا لـەدوای ئـەوەی بەسـتەمەو درۆ ودوژمنایـەتی لـەڕۆژی هـەینی ١٨ی ذی الحجەی ساڵی ٣٥ی کۆچی شەهید کـرا(ﷺ).[7] چـی هـاوەڵی پێغەمبـەر(ﷺ)، کـە لـە مەدینە دا مابوونەوە بەیعەتی خیلافەتیان بـەعلی دا (ﷺ)، چـونکە کەسـێ نـەبوو لـەو کاتەدا کە هیچ جۆرێ لەو خـاوەنی فـەزڵ و گـەورەتر بێـت لـەدوای عثمـان (ﷺ) کـەس

---

١ ـ تحقيق مواقف الصحابة (١/ ٤٨٢): شذرات الذهب (١/ ٤٠).

٢ ـ الصلابي: سيرة عثمان، لا(٤٥٠).

٣ ـ التمهيد و البيان، لا(٤٢٤).

٤ ـ تأريخ الطبري(٥/٤٠٠).

٥ ـ تحقيق مواقف الصحابة (١٨/٢).

٦ ـ سيرة عثمان بن عفان للصلابي، لا(٤٥١ بۆ ٤٦٦).

٧ ـ الطبقات إبن سعد (٣١/٣).

بانگەشەی پێشەوایەتی بۆ خۆی نەکرد، ئەگەر بهاتباو (أبو السبطين) (ﷺ) لەسەری سوور نەبوایە، واتە(عەلیش (ﷺ)لەسەری سورنەبوو) بۆیە لەدوای تکاو داوایەکی زۆری ئەو هاوەڵانەی کە لە مەدینەدا مابوونەوە و لەترسی زیاد بوون و بڵاوبوونەوەی فیتنەکان ئینجا قەبوڵی کرد، لەگەڵ ئەوەشدا دەستی ڕەخنەی هەندێ نەزان ڕزگاری نەبوو، ئەمیش لەئەنجامی ئەو ئاژاوانەدا وەك ڕوداوی (جمل) و(صفين) ئاگرەکەی کردەوە وکینەی لەدڵانی ئیسلامەتی وەك ئیبن سبەء و شوین کەوتوانی، کە لە دوایەوە هاتن هەڵیانگیرساند و لەر فاسقی خۆیان ولەبەر ئەوەی دڵیان ڕەنگی دژ بەحەق و ڕێنموێنی گرتبوو، هەندێ لە ئەهلی زانست چۆنیەتی هەڵبژاردنی علی(ﷺ) بۆ خیلافەت گێراوەتەوە.[1] لە کتێبەکەمدا: (أسمى الطالب فى سيرة أمير المؤمين على بن طالب (ﷺ)) بەدرێژی ئەو ڕیوایەتانەم هێناوە یەکدەنگی ئەهلی سونە و جەماعەت لەسەر ئەوەیە، کە علی (ﷺ) لەدوای عثمان (ﷺ) بۆ خیلافەت دەستنیشانکراوە تا موهاجیران و ئەنصارانی بەیعەتی پێدەن، چونکە دەیانبینی کەفەزڵی بەسەر هاوەڵەکانی تردا هەبوو و لەپێش هەموویان موسڵمان بووە لەهەمویان زانستی زیاترە لەڕوی ڕەگەزەوە لەهەموویان لەپێغەمبەر(ﷺ) نزیکترە لە دەروندا لە هەمویان دلێرترە لەلای خواو پێغەمبەری خوا خۆشەویسترە و، پایەو فەزڵی پێشینەی لە هەمویان زیاترە، پلەی بەرزترە، پاییەی گەوترەو باڵاترە لە ڕوی ڕوخساری ڕەمزیشەوە لە هەموویان زیاتر لەپێغەمبەر(ﷺ) کە لەمەدینەدا مابوونەوە بەیعەتی خیلافەتیان بە یەك دەنگی پێدا، ئەوکات ئەو پێشەوای حەق بوو لەسەر خەڵك بو و گوێڕایەڵی بن، لێدەرچون ولادانی حەرامبوو زۆرێ لە ئەهلی زانست وتەی یەك دەنگیان هەیە لەسەر خیلافەتی علی هێناوە لەوانە: إبن سعد[2]، إبن قدامە[3]، أبو حسن الأشعري[4]، أبو نعيم الأصبهاني[5]، أبو منصوری بغدادی[6]، الزوهري[1]، عبد الملك

---

١ ـ عقيدة أهل السنة فى الصحابة الكرام، لا(٣٦١/٣٦٠)

٢ ـ الطبقات الكبرى (٣١/٣).

٣ ـ منهاج القاصيدين في فصل الخلفاء الراشيدين ل(٧٧ـ ٧٨) وەرگیراوە لە عقيده أهل سونه والجماعه (٢/ ٦٩٨).

٤ ـ الإبانة عن الأصول الديانة، ص(٧٨)، مقالات الإسلامية (٣٤٦/١).

٥ ـ كتاب الإمامة والرد على الرافضة، لا(٣٦٠ ـ ٣٦١).

٦ ـ كتاب أصول الدين لا(٢٨٦ ـ ٢٨٧).

الجوينى [٢]، ئەبو عبدالله کوڕی بطە[٣]، غزالی [٤]، أبو بکری عربی [٥]، إبن تیمیە[٦]، إبن حجر [٧]، ئەوی لەم نەقلانەی پێشەوە وەردەگیرێ ئەوەیە، کە خیلافەتی علی(ﷺ) بەحەقتر و دروستر لەکاتی خۆی و لە دوای شەهیدکردنی عثمان (ﷺ) بەقەدەری خوا لەکات و شوێنی خۆیدا هات.[٨]

١ـ دەرچوونی ئەمیری ئیمانداران علی (ﷺ) بۆ کوفە:

هەندێ لە هاوەڵان پاڵپشتی ئەویان نەدەکرد، کە ئەمیری ئیمانداران علی کوڕی تالیب(ﷺ) لەمەدینە بچێتە دەرەوە، ئەمەیش کاتێ ڕون بوویەوە علی بڕیاریدا بچێت بۆ شام تا سەردانی خەڵکەکەی بکات و بزانێ ڕای معاویە لەبارەی ئەو ڕوداوانەوە چیە[٩]، علی وای دەبینی کە مەدینە خاوەنی ئەو بنەڕەتیانەیە، کە هەندێ ناوچە لەو قۆناغەدا هەیان بووە و دەیووت: پیاو ماڵ و سامان لەعیراق داییە [١٠] کاتێ ئەبو أیوبی ئەنصاری بۆ خواستەی زانی بەخەلیفەی ووت: ئەی ئەمیری ئیمانداران، بەڵکو لەم شارەدا بمێنیتەوە، چونکە ئێرە قەڵغانی پتەو وبەهێزە و شوێنی کۆچی پێغەمبەری خوایە(ﷺ) و لەوێ بووە گۆڕو مینبەرەکەی پێغەمبە(ﷺ) ومادەی ئیسلام لەمەدینەدایە جائەگەر عەرەب لەگەڵت ڕاوەستن بەو جۆرەی کەدەبێت ئەگەر کەسانێ چاویان تێبرێت بەدوژمنەکانیان لێیان دەدەیت، ئەگەریش ئەوکات ناچار بەڕۆیشتن بێت بڕۆ بیانوت بەدەستە خەلیفە ئەو ڕاوێژەی دەبوو أیوبی وەرگرت و بڕیاریدا لەمەدینە بمێنێتەوە و

---

١ ـ الإتقاد لا ١٩٣.

٢ ـ الإرشاد إلى القواطع الأدلة في أصول الإعتقاد (٣٦٢ ـ ٣٦٣).

٣ ـ لوامع أنوار البهية للسفاريتي (٢/ ٢٤٦)، عقيدة أهل السنة(٢/ ٦٩٢).

٤ ـ الأقتصاد في الأتقاد،(١٥٤).

٥ ـ العواصيم من القواصيم(١٤٢).

٦ ـ الوصية الكبرى، لا (٢٣).

٧ ـ فتح البارى لا(٧/ ٧٢)؟

٨ ـ عقيدةأهل السنة في الصحابة الكرام(٢/ ٦٩٣).

٩ ـ الثقات لإبن حبان(٢/٢٨٣)، الأنصاري في عصر الراشيدين ١٦١.

١٠ ـ هەمان سەرچاوە.

کاربەدەستەکانی نارد بۆ ناوچەکان[1]، بەڵام هەندێ باری نائاسایی سیاسی هاتنەکایە، کە خەلیفەیان ناچارکرد تا مەدینە بەجێبهێڵێت و بڕیاریدا بچێت بەرەو کوفە، چونکەکوفە لەخەڵکی شام نزیکە[2]، لەکاتی خۆ ئامادەکردنی بۆ چونە دەرەوە هەواڵی دەرچونی عائیشة وطلحة و زوبەیری بۆ بصره پێگەیشت، بۆیە داوای لەخەڵکی مەدینە کرد، تا هەموو بێن بانگی کرد تاسەری بخەن ولای هەندێ لەخەڵی مەدینە بێزاری وبار قورسیەك بەهۆی بونی پشێوی نێو سوپای عەلیەو و چۆنیەتی هەڵسوکەوت کردن لەگەڵیاندا ڕویدا، زۆربەی خەڵکی مەدینە پێیان وادەبوو هێستا فیتنەکە بەردەوامە بۆیە دەبێ جارێ لەکەنارەوە بڕوانین تا بارو دۆخەکان زیاتر دەربکەون، ئەوان دەیان وت: ناسوێد بەخوا نازانین چی بکەین، چونکە ئێمە ئەم باروو دۆخەمان لا ڕون نیەو دەمینێنەوە تا بارەکەمان لێ ڕوون وڕۆشن دەبێتەوە، طبری ریوایەت دەکات کە علی لەو ئامادە سازییەی کەبۆشامی ئامادەکردبوو لەگەڵ چالاکەکانی کوفە وبەصرە بەشاراوەی بەحەوت سەد کەسەوە چویە دەرێ[3]، بەڵگەی بار قورسی زۆربەی خەڵکی مەدینەش لەبەدەمەوە چونی بانگەوازی ئەمیری ئیمانداران بۆچونە دەرەوە لەوتارەی خەلیفەدا دەردەکەوێت کەسکالای ئەو بارقوسیەی لێکردن.[4]

٢ــ ئامۆژگاری حەسەنی کوڕی علی بۆ باوکی:

ئەمیری باوڕداران لەمەدینە چوویە دەرەوە لەکاتێ گەیشتە (الربذة)[5]، لەوێ لەگەڵ ئەوانەی لەگەڵیدا بوون سەنگەری گرت و ژمارەیەك لەموسڵمانان کە دەگەیشتنە دوو سەد کەس هاتن بۆلای[6]، لە (الربذة) حسن چوو بۆ لای بابی دەگریا و دڵگرانی وکاریگەری خۆی بەو دابەشبوون وجیاوازیەی توشی موسڵمانان بوو نیشاندا، حسن بەباوکی ووت:

---

١ ـ هەمان سەرچاوە.

٢ ـ إستشهاد عثمان و وقعة جمل لا(١٨٣).

٣ ـ ـ هەمان سەرچاوە (٤٨١/٥).

٤ ـ الأنصار في العصر الراشدي لا(١٦٣)، الطبقات(٢٧٣/٢).

٥ ـ لەدووری ٢٤٠ کم لە ڕۆژهەڵاتی شاری مەدینەی منەورە یە.

٦ ـ أنساب الإشراف (٤٥/٢)، خلافة علي بن أبي طالب لا(١٤٣)

فەرمانت پێکردم و لەقسەت لامدا سبەینێ جەنگێکی لەناو چون دەکەیت هەرگیز سەرت ناخات علی(ﷺ) ووتی: من چ فەرمانێکم پێکردویت تۆ لاتداوە، وتی: ئەو ڕۆژەی گەمارۆی عثمان(ﷺ)درا فرمانم پێکردیت لەمەدینە بچیتە دەرەوە ئەگەرکوژرایت بالەمەدینە نەبیت، پاشان لەو ڕۆژی کوژراندا فرمانم پێکردیت تابەیعەت وەرنەگریت هەتا وەفدی خەڵی ناوچەکان و عەرەب و بەیعەتی هەموو مصر بێت، پاشان فرمانم پێکردیت کاتێ ئەو دووپیاوە بەئێوەیان دەکرد تۆ لەماڵی خۆتدا دابنیشیت تا ڕیکدەکەون و پەیوەندیان چاك دەکەن، جا ئەگەر خراپ بوو لەسەر دەستی تۆ نابێت، تۆ لە هەموو ئەمانەدا لەقسەی من لاتدا، ووتی: ئەی کوڕی شیرینم دەی گوێ بگرە ئەگەر لەو کاتی گەمارۆدانی عثمان لەمەدینە بچومایە دەرەوە سوێند بەخوا چۆن گەمارۆی ئەدرا گەمارۆی ئێمەش ئەدرا ئەوەی دەڵێت: بەیعەتت وەرنەگرتبا تا بەیعەتی ناوچەکان بهاتبا مەسەلەکە لەدەست خەڵکی مەدینەد دەبوو ئێمەش حەزمان نەکرد تەشەنە بکات، ئەویش لەکاتێ طلحة و زوبەیر چوونە دەرێ، ئەوە ترسنۆکی دەبوو لەسەر ئەهلی ئیسلام، سوێند بەخوا لەو کاتەوەی ئەوپەیامەم وەرگرت، ناڕازیبووم و حەزم نەدەکرد کەم و ناساز وهیچ بنەڕەتێکی ئەوە نەبوو، کە شیاوی بێت، ئەوەشی دەڵێت: لەماڵەوە دابنیشتابای دەی بەمن چی ئەوەی وابەتەمایان منی دەوێت؟ ئەتەوێ وەك ئەو کەمتیارەبم کە گەمارۆی دەدرێت و دەڵێت: دباب باب[1]، لێرەدا هیچ نەبێ تا هەمووی تەواو دەبێ ئینجا بچێتە دەرێ، جا ئەگەر من نەڕوانم بزانم چی بکەم ودەبێ چی بێت دەی کێ بڕوانێت ڕۆڵەی شیرینم ئیدی بەسە.

لەم ڕوداوە تێبینی ئەوە دەکەین کە ئەمیری بڕواداران علی کوڕی خۆی جوان پەروەدەکردووە، چۆن دەرفەتی پێدەدات تا بەبێ فشار چی لە دەرونیدایە بیلێت، پاشان ئەمیری بڕواداران بەرپەرچی ڕەخنەکان دەداتەوە، هەروەك ئارەزوی حەسەنی تازە پێگەیشتو بۆ ئاشتی و دوور کەوتنەوە لە بەکارهێنانی هێز بەدی دەکەین بەهەر ئەنجامێکیش هەبێت، ئەمیری بڕواداران علی(ﷺ) سوربوو ـ حەقیش بووـ کە ئەو

---

١ ـ ئەوەی کەمتیارەکان یەکتری پێ بانگ دەکەن.

کێشەی لەگەڵ یەکلا بکاتەوە و ڕونەو کەسیش ناتوانێت لـەوبڕیارەی ڕەخنـە بگرێـت ئـەو دەیویست تۆڵەی خوێنی عثمـانی کـوڕی عفـان(ﷺ) لـە بکـوژانی بکاتـەوە، دەیویـست چاوەڕوان بێت تا دەرفەتی بۆ بگونجێ وبارەکەی بکەوێتە دەست، ئینجـا بڕوانێتـە بـاس و خواسی شەهید کردنی عثمان، جا کاتێ زوبەیر وطلحـة وئەوانەی لەگەڵیـدا بـوون داوایـان لێکرد تا بکـوژانی عثمـان بکوژێتـەوە، عـوزری ئـەوەی هێنایـەوە کـە بکـوژانی زۆرن و هێزێکی وانین کە گاڵتەیان پێ بکرێت، داوایشی لێکرد خۆیان ڕابگرن هەتا باروو دۆخەکان سەقامگیر دەبن و مەسەلەکان هێور دەبنەوە، ئـەوکات مافـەکان دەسـەنرێنەوە، چـونکە بارودۆخەکان لەگەڵ بەرژەوندیەکاندا نایانکرێت، ئەمیری بڕواداران زۆر جەختی لەسەر ئەوە کردەوە، کە لەدو خراپەدا کامیان خراپـەی کەمتـەرە ئـەوە هەڵبـژێر درێـت، ئـەو ووتـی: ئەوەیە ئێمە لەبارەی بڕیاری شەهیدکردنی عثمانەوە- ئێوەی بانگکردەین کـە لـە خراپـەی پاشتر ـــ جەنگ دابەشبوو- ئەمیری بڕواداران وای دەبینـی، کـە بەرژەونـدی وادەخوازێـت تۆڵـە سـەندنەوە دوابخرێـت نـەوەك پـشتگوێ بخرێـت لـەوپێناو ئەمـەدا تۆڵەسـەتدنەوەی دواخست، ئەو چاوەڕێی بوو ئارامیش بیچتەکایەوە ویەکدەنگی دروست بێت وداوای خاوەن خوێنەکان بەرزبکرێتەوە، ئەوکات ئەوەی داوای خوێنەکە دەکات وئەوەی داوای خوێنەکەی لێ دەکرێت ئامادەبکرێن وداواو وەڵام بـە بەڵگـەوە ڕونکردنـەوە دادوەری لـە ئەنجومـەنی حوکمدا ئەنجام بدرێت[1]، لەناو ئومەتدا ناکۆکی لەوەنیە کـە بۆپێـشەوا دروسـتە تۆڵـەی خوێن دوابخات ئەگەر زانی ئەوە دەبێتە مایەی ئـاژاوەگێڕی وتێکـدادنی یـەك دەنگـی[2] ئەوش کەباسدەکرێت بکوژانی عثمـان لەسوپایی بڕوادان علی(ﷺ)دابو، جاچۆن ئـەو ڕازی دەبێت ئەوکەسانە لەسوپاکەی دابن، جا طحاوی بـەو جـۆرە وەڵامـی ئـەوە دەداتـەوە لـە سـەربازگەی (ﷺ) کەسـانێ لـەو خەواریجانـەی هـەبوون عثمانیـان شـەهید کـرد بەچـاو نەدەناسرانەوە، یان هەبوو هۆزەکەی پشگیری دەکرد یان هـەبوو بەڵگـەی تـەواوی لەسـەر نەبوو، یان کەسانێ جۆرە نیفاقێك لەدڵیاندا بوو نەیانـدەتوانی هـەمووی نیـشان بـدەن[3]،

---

١ ـ تحقيق مواقف الصحابة(٢/ ١٥٦).

٢ ـ أحكام القرآن لإبن العربى (٢/ ١٧١٨).

٣ـ شرح الطحاوية لا(٥٤٦).

هەرجۆرێ بێت هەڵوێستی ئەو لە ڕوی ئەوانەدا ئەوبوو تەنگیان پێهەڵچنێن و لەکارەکەیان دوورەپەرێزبوو ئەوحەزیدەکرد لێیان بێ منەت بێت، بەڵکو تۆڵەیان لێبکاتەوە، ئەگەر ڕێگەیەکی بۆ ئەوکارە بەدیبکرادایە، ئەمیشم بەدورو درێژی لەکتێبەکەمدا(أسمى المطالب في سيرة أميرالمؤ مينين علي بن أبي طالب)باسم کردوە.

٣ــ کاریگەری حەسەنی کوڕی علی لە ڕێکخستنی خەڵکی کوفە:

ئەمیری ئیمانداران علی(ﷺ) وەك خەلیفەیەك هەڵسوکەوتی بەدەستەکانی خۆی دەکرد، سوربوون و یەکلایبونی هەبوو کەس نەیدەتوانی بڕیاری پاشگەزی بکاتەوە علی(ﷺ)، لە (الربذة) نوێنەری بۆکوفە نارد داوای لێکردن دەربچن وبێن بۆ سەرخستنی، ئەو دوو نوێنەرەش محمدی کوڕی أبوبکری صديق ومحمدی کوڕی جعفر(ﷺ) بوون، بەڵام ئەو دوانە لەئەرکە کەیاندا سەرکەوتوو نەبوون، چونکە أبو موسى أشعرى والى کوفە لەپێش علی گەیشتە خەڵك و، ڕێگری لێکردن کە بچنە دەرێ و لەوفتنیەدا ئەوەی گێڕانەوەی لە پێغەمبەرەوە بیستبێ کەوا خۆیان بپارێزن لەو فیتنەیە[1] لەدوای ئەوە علی (ﷺ) هاشمی کوڕی عوتبەی کوڕی أبي وقاصی نارد، ئەویش لەئەرکەکیدا سەر کەوتو نەبوو، چونکە أبو موسى کاریگەری لەسەرخەڵکەکە هەبوو[2]، ئینجا عبداللەی کوڕی عباسی نارد، بەڵام تەمبەڵیان لەڕوو نواند، دواتر بەدوایدا عماری کوڕی یاسر وحەسنی کوڕی علی نارد و أبو موسى أشعری لابردو لەجیاتیدا (قرظة)ی کوڕی کەعبی دانا[3]، قەعقاعی کوڕی عمرو لە ڕازیکردنی خەڵکی کوفەدا ڕۆڵێکی گەورەی بینی پێی وتن: من وامۆژگاریتان دەکەم ودڵم بۆتان دەسوتێت، حەزدەکەم ڕاست بڕۆن وتێبگەن، قسەیەکیشتان پێ دەڵێم حەقە، ئەو قسیەش ئەوەیە، کە هەردەبێت ئیمارەتێك هەبێت خەڵك ڕێکبخات و، ستەمکاران لاببات و ستەم لێکراو سەربخات، ئەوپێش علی کوڕی أبي طالب ئەو کارەی گرتۆتە دەست وبەئینسافەوە دوعای کردووە و بانگەواز بۆچاکسازی و ڕێککەوتن وصوڵح دەکات، دەی بەرێبکەون و گوێگر بینەری ئەم مەسەلەیە بن[4]،

---

١ ـ تأريخ الطبري(٥/ ٥١٤) مصنف إبن أبي شيبة(١٥/ ١٢) إسناده حسن.

٢ ـ خلافة علي بن أبي طالب لا(٤٤).

٣ ـ سير أعلام النبلاء (٣/ ٤٨٦).

٤ ـ تأريخ الطبري (٥/ ٥١٦).

حەسەنی کوڕی عەلی کاریگەریەکی ڕونی هەبوو، ئەوهەستا و لەناو خەڵکدا وتارێکی پێشکەشکرد ووتی: خەڵکینە بچن بەدەم بانگەوازی ئەمیرەکەتانەو بچن بۆلای براکانتان، چونکە ئەم کارە کەسی دەوێت کەبۆی دەرچێت و بەشدار بێت، سوێند بەخوا ئەگەر ئەهلی نەهی ودوورە پەرێزی بیگرنە دەست (کەسانی ژیر) وەك پێشتر وایە بۆ داهاتوش باشترە دەی وەرن بەدەم داواکەمانەوە وەلە بارەی، کە ئێوە یارمەتی دەرمان بن لەوەی کە ئێمەو ئێوەش توشی بوین[1]، زۆرێك لەخەڵکی کوفە بە وەفد هاتن چون بەدەم داواکەیەوە لەگەڵ عمار و حسندا چون بۆ لای علی ژمارەیان لە نێوان شەش بۆ حەوت هەزار کەس دەبوو، پاشان دوو هەزارکەس لە عبدالقیس لە بصر پەیوەندیان بوو، پاشان هۆزەکان بەوەفد هاتن تائەوەی لەکاتی ڕودانی جەنگەکەدا سوپاکەی گەیشتە نزیکی (١٢) هەزار کەس[2]، کاتێ خەڵکی کوفە لە(ذیقار) گەیشتن بە ئەمیری ئیمانداران علی پێی وتن: ئەی خەڵکی کوفە ئێوەشان وشکۆی عەجەم و پاشاکانی عەجەمتان گرتە دەست و ڕیز وکۆمەڵەکانی ئەوانتان تێکەڵوەشاند هەتا میراتگریتان، ئینجا یارمەتی دەورو بەرو بازنەی خۆتان داوە خەڵکیش ئەمەیان بەسود وەرگرت منیش بانگم کردون هەتا لەگەڵماندا برایانی ئەهلی بصرە، ئەگەر بگەڕێنەوە ئێمەش ئەوەمان دەوێت، ئەگەر سووربون لەسەرکاری خۆیان بەنەرمن چارەیان دەکەین ونەرمیان بۆ دەنوێنن پشت بەخوا کەهیچ هێزێ بەهێزێ خوانیە، هەگیز دەستبەرداری کارێ نابین کەچاکەوبەرژەوەندی یەکی تێدابێت، ئەگەر ئەوان ئەوەی خراپەی لێبکەوێتەوە[3].

٤ـ هەوڵەکانی ئاشتەوایی:

علی(رضي الله عنه) سوربوو لەسەر ئەوەی بەهۆکاری ئاشتی بەسەر ئەو دابەشبون وفیتنەیەدا زاڵبێت وموسڵمانان لەخراپەی جەنگ وپێکدادانی چەکداری بەهەموو هێزو هەولێك دوور بخاتەوە، هەروەها طلحة وزوبیر یش هەر ئەوهایان دەویست، ژمارەیەك لە هاوڵان وگەورە تابیعیەکان لەهەوڵەکانی ڕێکەوتندا بەشداریان کرد لەهەموویان بەناوبانگتر هەوڵەکەی

---

١ ـ هەمان سەرچاوە(٥/ ٥١٦).

٢ ـ مصنف عبدالرزاق (٥/ ٤٥٦٤٥٧)بسند لصحيح إلى الزهري.

٣ ـ تاريخ الطبري(٥/٥١٩).

قعقاعی کوڕی عمرو بوو لەگەڵ طلحة و زوبـیر خـاتوو عائیـشەدا وتوویـژی کـرد، ئـەوان بەپێشنیارەکەی ئـەو کاریگـەربوون و خـاتوو عائیـشە پرسـیاری لـەقعقاع کـرد کـە ڕای بەرامبەر بەشـەهیدکردنی عثمـان چـیە؟ ئـەویش وتـی: ئـەوە ڕوداوێکـە چارەسـەرەکەی سەقامگیر بون و سوکنایەتیە و هەردەبێ ژیرانە تۆڵە لەبکوژانی عثمان(ﷺ) بسەنرێتەوە، ئەگەریش ئێوەبەیعەت بـە علـی بـدەن[1]، لەگەڵیـدا ڕێـك بکـەون ئـەوە ئامـاژەی خێـر ونیشانەی ڕەحمتە و توانای تۆڵە سەندنەوەی عثمانـە، ئەگەریش وانەکەن وسوربن لـە سـەر ڕای خۆتان وجەنگ ئەوەیش نیشانەی خراپەو شەڕو نەمانی ئـەو دەسـەڵاتەیە دەی دەسـت بەرداربن بەخێر دەبێت، ببنە کیلیلی خێر وەك چۆن یەکـەم جـار وابـون وتوشـی بـەڵامان مەکەن، چونکە خۆشتان تووش دەبن و خوای گەورە ئێمە ئێوەش سـزا دەدات بـۆ خـاتری خوا ئەمە دەلێم وبانگتان دەم بۆ ئەم کارە من دەترسم سەر نەگرێت، تائەوەی خوای گەورە بەڵگەی خۆی لەسەر ئەم ئومەتە کەم دەستەوە هەڵگرێت وئـەوەی هەیـە توشـی دەکـات، ئـەوەیش تووشـی بـووە شـتێکی گەورەیـە وەك ئەوەنیـە کەسـێ کەسـێکی بکوژێـت یـا دەستەیەك کەسێك بکوژێ یان هۆزێك هۆزێك بکوژێ، بەوە بەقسەی قعقـاعی ڕازیکـەری ڕاستگۆی دڵسۆز ڕازی بوون، چۆن بەدەم داوای ڕێکەوتنەکەوە پێ یان ووت: باشـت ووت و ڕاستت پێکا دەی بگەڕێنەوە ئەگەر گەیشتیتە علی(ﷺ) و ئەویش وەك تۆڕای ڕێکـەوتنی هەبێ پشت بەخوا وادەبێ، قعقاع گەڕایەوە ئەویش بۆلای علی لـە(ذیقـار) ولـە کارەکـەی سەرکەوتو بوو هەواڵی ڕووداوەکەی بۆ علـی(ﷺ) گێرایـەوە ئـەویش پێـی سەرسـامبوو، خـەریك بـوو کەهـەموان بـە ڕێککـەوتن ڕازیـبن، تائـەوەی هەنـدێ پێیـان نـاخۆش بـوو وهەندێکیش پێی ڕازیبون.[2]

٥ــ ڕۆڵی سەبئیە لەهەڵگیرساندنی جەنگ لەشەڕی جەمەلدا:

کاتێ قعقاع گەڕایەوە هەواڵی بەئەمیری بڕوادان علی(ﷺ)دا کەچی کردوە، علی(ﷺ) دوو نێردراوی نارد[3]، بۆ لای عائیشە و زوبەیر وئەوەی کەجێی متمانە بوو لی قـسەکانی

---

١ ـ مەبەست ملکەچی و ڕازیبونی تەواوە بەسیاسەتی ئەمیری بڕواداران علی سەبارەت بەهەڵسو کەوت کردن لەگەڵ بکوژانی عثمان.

٢ ـ البداية والنهاية(٧/ ٧٣٩)، تاريخ الطبري (٥/ ٥١٢).

٣ ـ تاريخ الطبري(٥/ ٥٢٥).

قعقاع کوڕی عمرودا، ئەوانیش هاتنە لای علی ووتیان: ئیمە لەسەر ئەو باوەڕین کەقعقاع بەجێی هێشتن، دەی وەرەو هەنگاوبنێ، عەلیش کەوتەڕێ ولەو نزیکاندا دابەزی، هۆزەکانیش لای هۆزەکانیان دابەزین، (مظر)یە لای (مظر)یەو ڕەبیعیەکان لای ڕەبیعیەو یەمەن لای یەمەن ئەوان هیچ سکالآیەکیان لە ڕێکەوتنەبوو، هەریەکەو لەپاڵ ئەوەی ترو بەجیا بەجیابون، هەندێکشیان دەرچون بۆلای هەندێکی دی قسە و باسیان تەنها ڕێکەوتن بوو[1]، ئەمیری ئیمانداران علی (ﷺ)کاتێ ویستی بچێت بڕیاری مەترسیداری خۆی ڕاگەیاند: بزانن بەیانی من دەچم، دەی ئێوەش بەڕێکەون، مەبەستی بصرە بوو وریابن هیچ کەس کە بەشتێ دژبە عثمان یاریدەین کاروباری خەڵکی دابێت بابەیانی نەیەت[2]، لەسەربازگەکەی عەلیدا (ﷺ) هەندێ لەو یاخی بوە خەواریجانە هەبوون کە عثمانیان شەهید کرد، ئەوانە بەچاو نەدەناسرانەوە، هەیان بوو هۆزەکەی سەری دەخست و هەیانبوو بەڵگەی لەسەر بەرپانەبوو بو هەیانبوو نیفاقێك لەدڵیدا کەڵەکەی کردبوو نەیدەتوانی نیشانی بدات[3]، شوێن کەوتوانی(إبن سبء)لەسەر ئەوە سوربوون کەفیتنکە هەڵگیرسێنن و کڵپە بەئاگرەی بدات تا دەرفەتی تۆڵە سەندنەوە نەمێنێت[4]، کاتێ خەڵکی لەشوێنەکانی خۆیان دابەزین ئارامیان گرت، علی و طلحة و زوبیر هاتن و ڕێکەوتن و لەوەیدا ناکۆکیان نەبوو ڕێکەوتن و گفتو گۆیان لەو نکۆڵیە دەکرد و هیچ شتێکیان لە ڕێکەوتن و وازهێنان لەجەنگ بەباشتر نەزانی، کاتێ بینیان خەریکە لەت و پەتبون ڕودەدات بۆیە بەودیدو ڕێکەتنەوە یەکتریان بەجێهێشت و علی و طلحة و زوبیر هەریەکەو گەڕانەوە بۆ سەربازگەی خۆیان وطلحة و زوبیر هەواڵیان بۆگەورە هاوەڵانی خۆیان نارد عەلیش هەواڵی بۆ گەورە هاوەڵانی خۆی نارد، بەڵام بەوانەی ووت: کە گەمارۆی عثمانیان (ﷺ) دابوو، ئیدی هەموان لەسەر نیازی ڕێکەوتن و جەنگ نەکردن سەریان نایەوە و هیچ کام سکالآیان بەدەست ڕێکەوتنەوە نەبوو، هەریەکەو لەپاڵ هەندێکی ترد دەبوون و دەچون

---

١ ـ هەمان سەرچاوە(٥/ ٥٣٩).

٢ ـ هەمان سەرچاوە(٥/ ٥٢٦).

٣ ـ هەمان سەرچاوە(٥/ ٥٢٧).

٤ ـ هەمان سەرچاوە(٥/ ٥٢٧) تحقيق مواقف الصحابة(٢/ ١٢٠).

بۆلای یەکتر وتەنها باسیان لەڕێکەوتن دەکرد، ئەوانەی فیتنەیان هەڵگیرساندبوو خراپترین شەویان بردەسەر بەجۆرێ شەوی واناخۆشیان بەخۆیانەوە نەدیبوو، چونکە بەرەو نەمان دەچون، هەموویان ئەو شەوە پێکەوە ڕاوێژیان دەکرد، وتە بێژیان ووتی: بۆطلحة و زوبیر دەیانناسن دەزانین چیان دەوێت بۆ عەلیش نەمان دەزانی نیازی چیە تا ئەمڕۆ کاتێ داوای لەخەڵك کرد بۆ بەیانی بکەونە ڕێ ئەوەی دژ بە عثمان بەژدار بووە بانەیەت سوێند بەخوا هەمویان یەك قسەیان لەڕوماندا هەیە ـــ کە لەگەڵ علی ڕێك کەوتن لەسەرخوێنی ئێمە ڕێك کەوتون[1]، إبن سەوداء(عبداللە کوڕی سبەء)، کە لەوێ هەندێ قسەی کردو ڕاوێژ پێ کراویش بوو ووتی: عیزەت وسەرکەوتنی ئێوە لە تێکەڵکردنی خەڵکیدایە دەی تێکەڵیان بن، ئەگەر سبەینێ ئەو خەڵکە بەیەکگەیشتن، ئێوە جەنگ بەرپاکەن و دەرفەتیان مەدەنێ هیچ بڕوانن و وردببنەوە ئەگەر یەکێکیشتان هیچ چارەیەکی نەبوو جگە لەدەستگرتنەوە خوا علی و طلحة و زوبیر و هاوڕاکانی ئەوانی بەشتێکی دژ بەخواستی ئێوە سەرقاڵ کرد دەی ڕای خۆتان نیشان بدەن و بەبێ ئەوەی خەڵك بزانێت لێی جیاببنەوە[2]، بەمە بەنهێنی لەسەر ئەو ڕایە ڕێکەوتن کەجەنگ هەڵبگیرسێت، بەیانی بدەم چاوی گرژو تورەیی و جۆرە خۆ داپۆشینێك هەستان و دراوسێکانیان هەستیان پێنەکردن (مظر)یەکان چونەناو (مظر)یەکان و ڕەبیعیەکان بۆ ناوڕەبیعیەکان و یەمانیەکان چونە ناو یەمانیەکان وشمشێریان لەڕودا هەڵکێشان و جەنگیان بەرپاکرد بەمە خەڵکی بصرە وهەردەستەوە لەڕوی ئەوانەی لێیان یاخی بوون ڕاپەڕین وکلپە دایگرتن زوبیر و طلحة چونە ناوخەڵك و جەنگ بەرپابوو.[3] بە درێژی لەکتێبەکەمدا(أسمی المطالب فی سیرة أمیر المؤ منین علی بن أبی طالب) باسی ڕوداوەکانی جەنگی جەمەڵم کردوە، جاکاریگەری سەبەئیەکان لەجەنگی جەمەلدا خەریکە یەك دەنگی زانایانی لەسەرە، ئیدی بەخراپەکاران ناویان ببەن یان بەپاشقەلانی هەردووکیان هەندێ بەبکوژان ناویان دەبەن یان

١ ـ هەمان سەرچاوە(٥/ ٥٢٦).

٢ ـ هەمان سەرچاوە(٥/ ٥٢٧).

٣ ـ هەمان سەرچاوە(٥/ ٥٤١).

بەگەمژە وگێل یان بەئاژاوەچی و پشێوی سازان ناویان بێنن یان بەڕاشکاوانە ناوی سبأیان لێبنێن.[1] ئەمەیش کۆمەڵێ دەقن کەجەخت لەوە دەکەنەوە:

أـ لە(أخبارالبصره عمر إبن شیبه)دا هاتوەکە: ئەوانەی کوشتنی عثمانیان درابویە پاڵ، ترسان هەردوولا لە کوشتنی ئەوان ڕێکەوتن، بۆیە جەنگیان لەنێواندا هەڵگیرساند تائەوە بوو کە ڕویدا.[2]

ب ـ تەحاوی دەڵێت: فیتنەی جەمەل بەبێ خواست وهەڵبژاردنی علی و طلحة و زوبێرو ڕویدا، بەڵکوو خراپەکارەکان بێ ویستی پێشینەکان هەڵیانگیرساند.

ت ـ باقلانی دەڵێت: ڕێکەوتن وبەرەزامەندی یەکتریان بەجێهێشت بکوژانی عثمان ترسان لێیان بدەن و چواردەورەیان بگیرێت، بۆیە کۆبونەوە ڕاوێژیان کردو ڕایی جیاوازیان هەبوو دواتر لەسەر ئەو ڕایە یەکدەنگ بوون کەبێن بەدوو دەستەوە و لەبەرەبەیاندالەهەردوو سەربازگەکەدا تێکەڵبێن و جەنگەکە دەست پێبکەن ئەودەستەی لەسەربازگەی عەلیدایە هاواربکات طلحة وزوبێرناپاکی یان نواند، ئەوەیش طلحة وزوبێر هاواربکەن: علی ناپاکی نواند، ئەوەی پیلانیان بۆدانابو ئەنجامیداو جەنگ هەڵگیرسا جاهەردەستەیەکیان لەبەر نارەحەتیەکی دەروونی بەرگری دەکرد، دەویست خوێنی نەڕژێت، ئەگەر ئەوە ڕویدا بەڕاستی هەردوو لا دەبوو گوێڕایەڵی خوایش دەبوو، ڕێگە لێگرتنیشیان بەهەمان شێوە دەبوو ئەوە ڕاست بڵاوە وئێمەش باوەڕمان بەم تێڕوانینەیە وا دەڵێین.[3]

1) إبن حەزم دەڵێ: بەڵگەی ئەوەش کە ئەوان کۆبوونەوە وجەنگ و کوشتاریان نەکرد ئەوەیە، کە شەو هات بکوژانی عثمان لە هەڵکوتانە سەردا شارەزابوون و خۆیان گەیاندە سەربازگەی طلحة و زوبەیر و شمشێریان لێ کێشان وئە کشانەوە و بەرگریان لە خۆکرد تاوەکو تێکەڵ بەسەر بازگەی علی بوون، بۆیە هەرکەسێ بەرگری لە خۆ ئەکرد و هەموو لایەك وەهای گومان دەبرد کە کۆمەڵەکەی تر کوشتاری دەست پێکردبێت، بۆیە کاروبار

---

١ ـ عبدالله بن سبأ وأثره فی أحداث الفتنة فی صدرالإسلام لا(١٩٤).

٢ ـ فتح الباري (١٣/ ٥٦٧).

٣ ـ شرح العقيدة الطحاوية.

زۆر تێکەڵ بوو کەس نەیدەتوانی بەرگری لە خۆی زیاتر بکات، ئەو خراپەکارانەی بکوژانی عثمان بوون لە هەڵگیرساندنی شەڕدا ئارام نەدەبوون، هەردوو کۆمەڵیش لە بەرگری کردن لە خۆدا بەرگری و ئامانجی خۆیانیان پێکابوو، زوبێر پاشگەز بوویەوە و ئەو جێگەی بەجێهێشت، تەلحەش ڕاوەستابوو باری ڕاستەقینەی ئەو تێکەڵبوون و تێڕژانەی نە دەزانی تیرێك هات و بەر قاچی کەوت تێیدا ڕۆچوو، هەر ئەو قاچەی لە ڕۆژی بەدردا لەبەر دەستی پێغەمبەری خوا(ﷺ)بریندار بوو، لەوێدا مرد(رضي الله عنه) زوبێریش دوای کشانەوەی لەو جەنگە بەلای کەمەوە دوای ڕۆژێك لە بەسرەدا لەدۆڵی (وادی السباح) کوژرا، بۆیە ڕووداوەکان بەو جۆرە بوون. دەسەڵاتی ئەوانی تێدا نەبوو.[1]

ج – (الذهبی) دەڵێ: ڕووداوی (الجمل) گێل و نەزانەکانی هەردوو لا دروستیان کرد[2]، هەردوولا ڕێکهاتن و نە علی(رضي الله عنه)و نە طلحة(رضي الله عنه) جەنگیان مەبەست نەبوو، بەڵکو مەبەستیان گفتوگۆ بوو لەپێناو ڕێکخستنی ڕیز و یەکبوونی موسوڵماناندا، بۆیە هەڵەشەکانی هەردوولا جەنگەکەیان دروست کرد و ئاگری جەنگ بڵێسەی دا و دەروونەکانیش هەڵچوون.[3] لە (دول الاسلام) دا هاتووە ئەو جەنگە بە دەنگە دەنگ و مشتومڕ هەڵگیرسا و جڵەوی کاروباریش لە دەستی علی و تەلحەو زوبەیر دانەما.[4]
د.سولەیمان بن حمد العودەش ئەڵێ: لە دوای ئەوە دەتوانین بڵێین: ڕێگر چی یە؟ لەوەی گێڕانەوەی تەبەری ڕاشکاوانە باس لەڕۆڵی سەبەئیەت دەکات لە (جمل)دا کە ئەم گشتگیریە شی بکاتەوە و ئەوانەش دیاری بکات لە گواستنەوەی ئەو زانایانەدا هاتووە؟ تەنانەت گەر ئەو کۆمەڵە گێرە شێوێنیانەش پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆیان بە سەبەئییەتەوە نەبێ و، ئامانجیان وەکو ئامانجی ئەوان نەبێت، ئاخۆ چی ڕێگری ئەم قسەیە دەکات، کە ئەو کۆمەڵ و کاروبارانەی ئەو زەمینەی سازاند کە ئیبن و سەبەئیەت و پشتیوانەکانی لە کاریان برد، هەروەکو نەریتی هەندێ لە بزوتنەوە گێرە شێوێنانەی و هەڵچووانەی کە

---

١ ـ الفصل في الملل والنحل (٤ / ١٥٧، ١٥٨).

٢ ـ العبر (١ / ٣٧)، عبدالله بن سبأ للعودة، لا ١٩٥.

٣ ـ تاريخ الاسلام (١ / ١٥)، عبدالله بن سبأ للعودة، لا ١٩٥.

٤ ـ هەمان سەرچاوە.

خراپەکاران بەکاریان ئەبەن[1]، حەسەنیش لە ڕۆژی جەمەلدا لای ڕاستی سووپاوە بوو، وتراویشە لای چەپیەوە بوو ڕقی لەو کۆشتار بووە و بۆ ئەوەش داوای لە باوکی کردووە، کە ئەو جەنگە بە جێ بهێلێت. [2]

٦- ژمارەی کوژراوانی جەمەل:

ئەو جەنگە لە بەرامبەر کوژراوەکانیدا بەدخویەکی خولقاند کە گێڕانەوەکان لە ئەندازە کردنیدا جیاواز بوونە. مەسعودی باس لەوە دەکات کە ئەو جیاوازیە ئەندازەکاریە سەرچاوەکەی بۆ هەواو ئارەزووی ڕاویەکان[3]، خەلیفە بن خەیاتیش ناوی هەندێ لە کوژراوەکانی جەمەلی هێناوە تەوە کە لەبەرکراون و نزیکەی سەد کەس بوونە[4]، ئەگەر هاتوو گریمانەشمان کرد کە دووسەد کەس بوون نەك سەد کەس، ئەوەش ئەوە دەگەیەنێ کوژراوەکانی(جمل) دوو سەدکەس تێ ناپەڕێنێ. ئەوەش ئەو ژمارەیە پارسەنگە لای دکتۆر خالد بن محمد الغیث لە نامەکەیدا (استشهاد عثمان ووقعه لجمل فی مرویات سیف بن عمر فی تاریخ الطبري دراسه نقدیه. [5] لێکوڵینەوەیەکی ڕەخنە نییە، ئەوەش کە أبو مغنف باسی کردووە لەوەی ژمارەی کوژراوەکان بە بیست هەزار گەیشتووە.[6] ئەوەش ژمارەیەکە زیادەڕۆی تیاداکراوە، خراپی کردووە ئەو درۆزنە لەوەی گومانی بردووە چاکی کردبێ، چونکە باسیکردووە کە ئەو بیست هەزارە خەڵکی بەسرە بوونە.[7]

سەبارەت بە (سیف) یش باسی کردووە، کە بیست هەزا کەس بووە نە نیوە لەگەڵ علی(ﷺ)و نیوەکەی دیکەی لەگەڵ عائیشە بووە (ڕەزای خوای لێ بێت)، لە ڕیوایەتێکی تریشدا هاتووە: وتراوە پانزە هەزار کوژراو بووە، پێنج هەزاری خەڵکی کوفە و دە هەزاری خەڵکی بەصرە بوونە، نیوەیان لە جەنگی سەرەتا کوژراون و نیوەکەی دیکەیشی لە دووەم

---

١ ـ تاریخ الدول،لا ١٩٦ .

٢ ـ الوافي بالوفیات للصدفي (١٢/ ١٠٩).

٣ ـ مروج الذهب(٣/ ٣٦٧).

٤ ـ تاریخ الخلیفة، لا ١٨٧ ـ ١٩٠.

٥ ـ استشهاد عثمان ووقعة الجمل، ٢١٥.

٦ ـ تاریخ الخلیفة، لا ٨٦ بسند مرسل.

٧ ـ هەمان سەرچاوە، لا ١٨٦.

جاردا بووه[١]، هەردوو ئەو گێڕانەوەیەش لەبەر ئەوەی ئەو دووڕاویەی (انقطاق)ی تێدایە (ضعیف)ن و زیادە ڕۆیشیان تیادایە و (عمربن شبە)باس دەکات، کە زیاتر لە شەش هەزار بوونە، بەڵام ئەم ڕیوایەتەش لە ڕووی (سند)ەوە ضعیفە.[٢] یەعقوبیش گشت ئەو کەسانەی تێپەڕاندووە و ژمارەی کوژراوەکانی بەسی هەزار و ئەوەندەی داناوە[٣]، ئەو ژمارەیانەش زۆر زیادە ڕەویان تیاداکراوە و منیش لە کتێبەکەمدا (اسمى المطالب في سيرة امير المؤمنين علي بن ابي طالب) هۆکارەکانی ئەو زیادە ڕەویەم باسکردووە.

٧- بانگەوازی ئەمیری موسوڵمانان لە دوای ئەو جەنگە:

کە جەنگ بڵێسەی لە دامرکاندنەوەدا بوو، بانگەوازی علی بانگی دا: بریندار مەکوژن و شوێنی هیچ کەس مەکەون و نەچنە هیچ ماڵێکەوە و هەرکەسێ شمشێری دانا پارێزراوە هەر کەسێ دەرگاکەی داخست پارێزراوە، بۆ سوپاکەشی هیچ دەسکەوتێ نییە تەنها ئەو چەکانە نەبێت کە بەجێ ماون، جگە لەوە هیچ شتیکی دیکەیان بۆ نییە. بانگەوازکاری ئەمیری موسوڵمانان بانگی خەڵکی بەصرەی کرد، کە جەنگی ئەوانیان کرد بە هەرکەس شتێکی لای سەربازگەکانی علی دۆزییەوە. ئەوە دەتوانێت وەری بگرێتەوە.[٤]

٨- گەڕانی بەسەر کوژراوەکان و بەزەیی پێداهاتنەوە پێیان:

دوای کۆتایی هاتنی ئەو جەنگە علی ئەمیری موسوڵمانان (ﷺ) بە نێو هەندێ لە هاوەڵە کورژراوەکانیدا گەڕاو محمدی کوڕی تەلحە السجادی بینی فەرمووی (إنا لله وإنا إليه راجعون) سوێند بە خوا گەنجێکی صالح بوو، پاشان بە خەفەتەوە دانیشت و داوای لێخۆشبوونی بۆ کوژراوەکان کرد و، بەزەیی پێداهاتنەوە و بە چاکەو خێر بە هەندێکیانی هەڵدا.[٥]

---

١ ـ تأريخ الطبري (٥/ ٥٤٢ـ ٥٥٥).
٢ ـ تاريخ خليفة بن خياط، لا ١٨٦ أسنادة منقطع وهو حسن إلا قتادة.
٣ ـ مصنف إبن أبي شيبه (٧ / ٥٤٦) فتح الباري (١٣ / ٦٢).
٤ ـ إستشهاد عثمان ووقعة الجمل، لا ٢٠٢.
٥ ـ مصنف إبن أبي شيبه (١٥ / ٢٦) المستدرك (٣ / ١٠٣ ـ ١٠٤) و ئيسنادە(حسن لغيره) يە، خلافة علي بن أبي طالب، لا ١٠٩.

٩- کاریگەر بوون بە کوژرانی طلحة(رضي الله عنه).

علی(رضي الله عنه) کاتێ بە نێو کوژراوەکاندا گەڕا طلحة ی بە کوژراوی بینی و خۆڵی سەردەم و چاوی سڕی[١]، پاشان ووتی: خۆشەویستی لام ماوە ئەی باوکی محمد، کە بە کوژراوی لەسەر زەوی لە نێو خوێندا بیت، پاشان فەرمووی: ئەو نهێنی و خەم و خەفەتەی لە دڵمدا شەپۆل دەدات شیکایەتیان بۆ لای خوای گەورە ئەبەم. بەزەیی پێدا هاتنەوە فەرمووی. خۆزگە (٢٠)ساڵ پێش بینینی ئەم کارەساتە دەمردم.[٢]

١٠ ـ هەڵوێستی بەرامبەر ئەو کەسەی زوبەیری کوشت:

کاتێك عەمری کوڕی جورمز ناپاکی بە زووبەیر کرد و کوشتی سەری لێك کردەوە و بردی بۆ لای علی و لەوەدا وەهای گومانکرد کە لەو کارەیدا لای علی دەستکەوت و نزیکایەتی دەبێت !! مۆڵەتی لێوەرگرت علی وتی مژدە بە بکوژی إبن صیفە بدەن کە دۆزەخ جێگەیەتی، پاشان فەرمووی بیستم پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی (لکل نبی حوای و حواری الزبیر).[٣] واتە: (هەموو پێغەمبەرێك حەواری خۆیان هەیە حەواریەکەی منیش زوبەیرە)، کە علی(رضي الله عنه)شمشێرەکەی زوبەیری بینی فەرمووی: ئەمە ئەم شمشێرەیە خۆشی و نارەحەتی لە ڕووی پێغەمبەری خوا(ﷺ) لابرد.[٤] لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە ئەمیری ئیمانداران نەیهێشتووە إبن جرموز بچێتە ژوورەوەبۆ لای و بەو کەسەشی ووتووە، کە مۆڵەتی داوە مژدەی دۆزەخ بە بکوژانی إبن صیفە بدەن.[٥]

هەروەها ئەوترێت، کە عەمری کوڕی جورموز لە سەردەمی عەلیدا(رضي الله عنه)خۆی کوشتووە، وتراویشە بەڵکو ژیاوەکە موسعەبی کوڕی زوبەیر کراوەتە والی عێراق بۆیە ئەویش خۆی شاردووەتەوە وەبە مُسعب وتراوە ئەتەوێ بە دوایدا بگەڕێت؟ ئەویش

١ ـ البداية والنهاية (٧ / ٢٥٨).

٢ ـ تاريخ الاسلام، عهد الخلفاء راشدين، لا ٥٢٨.

٣ ـ فضائل الصحابة (٢ / ٩٢٠).

٤ ـ البداية والنهاية (٧ / ٢٦١) .

٥ ـ الطبقات (٣ / ١٠٥) إسناده حسن، خلافة علي، لا ١٦٤ عبدالحميد.

ووتوویەتی: پێی بڵێن با دەرچێت و پارێزراوە سوێند بە خوا نەم ویستوە بیگرم، کە تۆڵەی زوبەیری لێ وەربگرم، إبن جوروموز سوکترە لەوەی، کە وەکو زوبێری حیساب بکەم. [1]

ئەمیری ئیمانداران لە ئێوارەی ئەو ڕۆژەی (جمل)دا دیلەکانی لە شوێنی تایبەتدا، کە نوێژی بەیانی کرد داوای موسای کوڕی طلحة ی کوڕی عبدالله کردو لەخۆی نزیك خستەوە بەخێرهاتنی کرد و لە تەنیشتی خۆی دانیشاند و پرسیاری حاڵ و باری خۆی و براکانی لێکرد و، پاشان فەرمووی: مەبەستمان بەوەی لێرەدا دامانناون ئەوەیە خەڵکی تالآنتان نەکەن و شتەکانی بۆ گەڕاندەوە و لەگەڵ براکەی براکەیشی، کە عیمرانی کوڕی طلحة بوو هەمان مامەڵەی کرد، بۆیە ئەوانیش بەیعەتیان پێدا، دیلەکان ئەو بەیعەتەیان بینی چوونە لای علی (ﷺ) بەیعەتیان پێدا و ئەوانی تریش بەیعەتیان دا. [2]

هەروەها لە بارەی مەروانی کوڕی حەکەمەوە پرسیویەتی و دەڵێ: سۆزێکی زۆرم بۆی هەیە لەگەڵ ئەوەشدا گەنجێکی قورەیشیە، مەروان بۆ حسن و حوسەین و و إبن عباس هەواڵی نارد تاوەکو لای علی شتێکی بۆ بکەن، علی ووتی: پارێزراوە گەر ڕووبکاتە هەر شوێنێك، بەڵام مەروان لە بارەی ئەو بەخشندەیەدا دڵسۆز نەبوو، بەڵام مەروان لەبەرامبەر ئەو بەخشندەییەدا، خۆی یەکلای نەکرەوە تاوەکو بڕوات بەیعەتبدا[3]، هەروەها مەروانی بە کارە زۆرەکانی علی(ﷺ) ئەمیری ئیمانداران هەوڵداوە و بە حەسەنی کوڕی علی وتووە، لە باوکت بە بەخشندەتر و بە بەزەیی ترم نەبینیوە، لە ڕۆژی جەمەلدا بانگخوازێك بانگی کرد، کە شوێنی کەسی هەڵهاتوو مەکەون و برینداران مەکوژن. [4]

١١- علی ئەمیری موسوڵمانان بە ڕێزەوە عائیشە بەڕێ خست.

علی ئەمیری ئیمانداران عائیشەی ئامادەکرد و بە هەموو ئەو شتانەی پێویستی بێ لە وڵاخ و توێشوو و ئەوکەسانەشی لەگەڵ نارد کە ڕزگاریان بو و تەنیا ئەو کەسانە نەبێت خۆیان حەزیان دەکرد لە وێدا بمێننەوە، چل ئافرەتی ناسراوی خەڵکی بەسرەش بۆ ئەو

---

١ ـ البداية والنهاية (٧ / ٢٦١).

٢ ـ الطباقات (٣٠ / ٢٢٣) بسند حسن، المستدرك (٣ / ٣٧٦ ـ ٣٧٧).

٣ ـ سنن سعيد إبن منصور (٢ / ٣٣٧) بسند حسن.

٤ ـ كتاب أهل البغي من الحاوي للماوردي، لا ١١١.

گەشتە ی هەڵبژارد و فەرمووی، ئەی محمد ئبنو الحنیفە ئامادە بە و پێی ڕاگەیەنە، ئەو ڕۆژەش هات کەتێیدا بە ڕێکەوێ عائیشەی هێناو خۆی و خەڵکی ئامادەبوون و خوا حافیزیان لێکرد، ئەویش خوا حافیزی لێکرد و ووتی کوڕی شیرینم یەکتریمان ماندوو کرد و، هیچ کەس لە تۆ لەسەر هیچ شتێك ستەمی لە کەس نەکردووە، سوێند بە خوا لە کۆنیشدا هیچ شتێك لە نیوان من و علی دا نەبووە، تەنیا نێوان ئافرەت و خەزورانیدا نەبێ و ئەو لای من لە پیاوە باشەکانە، علی ووتی: ئەی خەڵکینە سوێند بە خوا ڕاست دەکات و هەر ئەوە لە نێوانماندایە و دووژمنایەتیمان نییە، بۆیە عائیشە لە ڕۆژی شەممەی سەرەتای ڕەجەبی ساڵی سی و شەش دەرچوو علی میلێك لەگەڵی ڕۆیشت و خوا حافیزی لێکرد و بۆ ڕۆژێکیش هەردوو کوڕەکەی لەگەڵدا نارد.[1]

١٢- پەشیمانی کێشانیان لەوەی لییان ڕوویدا:

إبن تەیمیە: ئەڵێ: بەو شێوەیە گشت خەڵکانی پەشیمان بوونەوە لە وەی چوونەتە جەنگەوە، تەڵحە و زووبەیر و علی و و خەڵکانی تریش پەشیمانیان کێشاوە، لە ڕۆژی (جمل)دا ئەو کەسانە شەڕیان مەبەست نەبووە، بەبێ نیاز و هەڵبژاردنی ئەوان کۆشتار ڕوویداوە.[2]

أ. ئەوە ئەمیری ئیماندارانە لەبارەیەوە هاتووە، کە بینیویەتی شمشێر لە یەك کێشراوە فەرموویەتی: خۆزگە بیست ساڵ پێش ئەم ڕووداوە ئەمردم.[3]

ب. نعیم بن حماد بەسەنەدی خۆی بۆ لای حەسەنی کوڕی علی ڕیوایەتکردووە، کە بە سولەیمانی کوڕی صردی ووتووە، کاتێك شەڕ سەخت و قورس بوویەوە عەلیم بینی پەنای بۆ هێنام ئەی ووت: ئەی حسن حەزم دەکرد بیست ساڵ پێش ئەم کارەساتە بمردمایە.[4]

---

١ ـ تاريخ الطبري (٥/٥٨١).

٢ ـ المنتقي من منها ج الاعتدال، لا ٢٢٢.

٣ ـ الفتن نعيم بن حامد (١ /٨٠).

٤ ـ هەمان سەرچاوە (١ /٨٠).

ت. حەسەنی کوڕی علی ووتوویەتی: علی ئەمیری ئیمانداران کارێکی مەبەست بووە، بە دوای کاروبارەکاندائەگەڕاو دەروازەیەکی نەبینیەوە.[1]

پ. لە سولەیمانی کوڕی صردەوە، ئەویش لە حەسەنی کوڕی عەلییەوە گوێ لە علی بوو دەیوت: علی ڕوا نییە شمشێری ئەو خەڵکە، کە لە یەکتریان کێشاوە بە حەسەنی ووت: ئەی حسن گشت ئەمانەمان تیادایە؟ خۆزگە یش بیست ساڵ یان چل ساڵ بەر لەم کارەساتە دەمردم.[2]

ج. إبن تیمیە دەڵێ: عائیشە شەڕی نەکرد و بۆ شەڕیش دەرنەچووە، بەڵکو بە مەبەستی بەرژەوەندی ئاشتەوایی نێو موسوڵمانان دەرچووە، گومانی برد، کە دەرچوونی بەرژەوەندی موسوڵمانانی تێدایە، پاشان دواتر بۆی ڕوونبوویەوە دەرچوون لە پێشترە، لە و جەنگەش گریا تاوەکو سەرپۆش (عمامە)کەی تەڕبووە، بەو جۆرە هەموو ئەوانەی پێشوو لەوەی تێکەڵ بەو جەنگە بوون پەشیمانیان کێشایەوە، طلحة و زوبێر و علی و ئەوانی تریش پەشیمان بوونەوە، ئەو کەسانەی لە ڕۆژی جەمەلدا، کە حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) ئامادەی بووە مەبەستیان شەڕ نەبووە، بەڵام کە شەڕ بوو بەبێ ویستی ئەوان بوو.[3]

ح. ذهبی دەڵێ: بێگومان عائیشە (ڕزای خوای لێ بی)پەشیمان بوو لەڕۆیشتنی بۆ بەصرەو ئامادەبوونی لە ڕۆژی جەمل ئەو وای گومان نەدەبرد کە کارە دەگا بەوەی کە ڕوویدا[4] هەرکەس ئارەزووی زانیاری زیاتر دەکا بابڕوانینە کتێبەکەم(أسمى المطالب في سيرة أمير المؤمنين علي بن أبي طالب).

خ. پێش ئەوەی ئەو ڕووداوە جەرگ بڕو ئازاراویانە بەجێ بهێڵین، بەلای وانەیەکی گرنگەوە ڕائەوەستین و ئەوەی لێ پوخت دەکەینەوە، ئێمە پێویستە لە بەرژەوەندی فرۆفێڵی دووژمناندا کاربکەین لە پێناو شکست پێهێنانی هەر هەوڵێکی دڵسۆزانە لە یەکخستنی ڕیزیان زیانی بەرژەوەندیانی تێدا بێت، بۆیە لە نموونەی ئەم حاڵەتەدا کە ئێمە

---

١ ـ الفتن (١ / ٨١) نعيم بن حماد.

٢ ـ أحداث وأحاديث فتنة، الهرج، لا ٢١٧.

٣ ـ المنتقي من منهاج الاعتدال، لا ٢٢٢، ٢٢٣.

٤ ـ سير أعلام النبلاء (٢، ١٧٧).

لەسەر ئەو فیکرە گشتیانە ڕێك هاتبێتین، کە پلانەکان بکێشن و هەمووو ئەو ڕێ و شوێنانە بگرنە بەر لە جێ بەجێ کردنی ئەوەی لەسەری ڕێك کەوتوون و، بواری شکست پێهێنانی بەدووژمنان بدەین و واز لەو خۆشیە بهێنین، کە بەیەکدەنگی دێتە دی ومەترسی دووژمنمان لە بیردەباتەوە و ناتوانێ زیان بە ئیسلام و موسولّمانان بگەیەنێ، بۆیە حسن لەو پەند و وانەیە سوودی لێ وەرگرت و لە و پرۆژە چاکسازیەی، کە بە پشتیوانی خوا باسی دەکەین.

جەنگی صفین:

لەو ڕووداوە گەورانەی حەسەنی کوڕی علی لەسەردەمی باوکیدا بـینی جـەنگی صـفین بوو.

هەروەك چۆن شارەزاییەکی قولّی هەبوو لەبارەی پەیوەندی نێوان ئەمیری ئیمانداران علی ومعاویە (ﷺ)، معاویە (ﷺ) لەسەردەمی عمر و عثماندا (ﷺ)والی شام بوو، کاتێ عەلی(ﷺ)هاتە سەر خیلافەت و ویستی لای ببات وعبداللە کوڕی عمر دابنێت، بەلاّم عبداللە کوڕی عمر ڕازی نەبوو والی بوونی شام قبوولّ بکات ولەو بارەیەوە پۆزشی هێنایەوە وباسی ئەونزیکی وخزمایەتییەی بۆکردکە لەنێوانیاندا هەبوو[1]، ئەمیری ئیمانداران علی (ﷺ)عبداللە ی ناچار نەکردو داواکەی لێوەرگرت، کە نەچێت بۆ شام، ئەو گێڕانەوانەش، کەبانگەشەی ئەوە دەکەن علی هێرشی کردۆتە سەرعبداللە کوڕی عمر ئەوا لاڕێبوون ودرۆ لەو هەوالّەدا هەیە.[2] کۆتا پلەی ئەو ڕووداوەی باس وخواسی عبداللە کوڕی عمرو والیەتی شام (الذهبی) لەڕێگەی سوفیانی کوڕی عەینەوە لە عمری کوڕی نافع لە باوکیەوە لە عبداللە کوڕی عمرەوە ڕیوایەتیکردووە دەڵێ: علی کەسێکی نارد بۆ لام ووتی: ئەی أبو عبدالرحمن تۆ پیاوێکی، کە خەڵکی شام گوێڕایەڵێت دەکەن دەی بەڕێکەوە واتۆم کردە کاربەدەست لەسەریان، منیش ووتم: برۆ زیکری خوا بکەو باسی نزیکی من لە پیغەمبەر(ﷺ)و هاودەمیم بکە بۆی، بەڵکو ئەو ئەرکەم لەسەر شان

---

١ المصنف لابن ابي شيبة (٤٧٢/٧)اسناده صحيح.

٢ ـ استشهاد عثمان و وقعة الجمل، خالد الغيث، لا ١٦٠.

لاببەیت، بەڵام علی ڕازی نەبوو بۆیە داوای یارمەتیم لە حەفصە کرد ئەویش ئامادە نەبوو، بۆیە شەو دەرچوو بۆمەککە[1]، ئەمەش بەڵگەیەکی یەك لاکەرەوەیە لەسەر بەیعەتدانی عبدالله کوڕی عمرو گوێڕایەڵ بوونی، چونکە چۆن علی دەیکات بە والی ئەگەر بەیعەتی نەدابێت پاش ئەوەی عبدالله کوڕی عمر عوزری هێنایەوە بۆ وەرنەگرتنی والیەتی شام. ئەمیری ئیمانداران علی لەجیاتی ئەو سەهلی کوڕی حنیفی نارد، بەڵام هەر کە گەیشتە نزیکی دەوروبەری شام سوارەکانی معاویە گرتیان وپێیان ووت: ئەگەر عثمان(ﷺ) تۆی ناردووە فەرموو، ئەگەریش کەسی تر تۆی ناردووە بگەڕێرەوە[2]، وڵاتی شام لەتاو تووڕەی بەستەم ودوژمنانەی عثمان کڵپی دەدا، چونکە کراسەکەی عثمانیان پێ گەیشتبوو، کە ئاڵاوی خوێنی بوو لەگەڵ پەنجەکانی خێزانەکەی کەلەکاتی بەرگریکردن لە عثمان پەنجەکانی قرتا بوون.

چیرۆکی شەهیدبوونیشی زۆر بەئازارو شەرمەزارانە بوو، هەست و دەروونەکانی دەهەژاندن ودڵەکان پێی کاریگەر دەبوون وفرمێسکەکان پێی دەڕژان هەروەك هەواڵی مەدینە و ئەو ئاڵۆزی وژاوە ژاوەیان بیست کەزاڵ بووە بەسەر شارەکەدا و، چۆن بەنی ئومەییە هەڵهاتون بۆمەککە، هەموو ئەمانە و چەند هۆکارێکی تر کاریگەریان هەبوو لەسەر خەڵکی شام ولەسەرووی هەموویانەوە معاویە(ﷺ) ئەو پێی وابوو ئەرکی سەرخستنی عثمان ولێدانی بکوژەکانی لەسەرەو ئەو بەرپرسی خوێنەکەیەتی، چونکە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلاَ يُسْرِف فِّي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا﴾[إسراء: ٣٣] .

بۆیە معاویە خەڵکی کۆکردەوە ووتارێکی پێشکەش کردن لەبارەی عثمانەوە کە بەستەم ودوژمنایەتی وە لەسەر دەستی چەند گێلو گەمژەیەکی دوو ڕوو کوژراوە، کە ڕێزی خوێنی حەڕامیان نەگرتووە لەمانگی حەڕام و لە شارێکدا کوشتویانە، کە کوشتنی تێدا حەڕامە، خەڵکەکە ڕاپەڕین و کەوتنە یاد و زیکرو دەنگیان بەرز بۆوە، ژمارەیەك

---

١ ـ سير اعلام النبلاء (٣/٢٢٤) رجاله ثقات.

٢ ـ تهذيب تاريخ دمشق(٤/٣٩) خلافة علي بن ابي طالب، عبدالحميد، (١١٠).

لەهاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ)یش لەناویاندا بوون یەکێکیان، کەناوی مروەی کوڕی کعب بوو ووتی: ئەگەر فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) نەبوایە قسەم نەدەکرد، ئینجا باسی ئەو فیتنەیەی کردو، ئەوە ئەو ڕۆژە لەسەر ڕێی ڕێنومابییە، منیش چووم بۆ لای ئەو پیاوە دیتم عثمانی کوڕی عەفانە، ئینجا ڕووم تێکردو ووتم ئەوە؟ فەرمووی بەڵێ[1]،

لێرەدا فەرمودەیەکی تریش هەبوو، کە معاویەی هاندا تا تۆڵە لەبکوژانی عثمان بکاتەوە و چالاك و بەرگریکارێکی بەهێز بێت بۆ بڕیاری بەدیهێنانی ئامانجەکەی، ئەو فەرمودەیەش ئەوە بوو، کە نعمانی کوڕی بەشیرەوە لەعائیشەوە (ڕەزای خوای لێ بێت)هاتووە، کە عائیشە فەرمووی: پێغەمبەرم(ﷺ)ناردو کۆتا ووتەی ئەوە بوو، کە دای بەسەر شانی عثمانداو فەرمووی: ((یا عثمان ان الله عس ان یلبسك قمصا فإن ارادك المنافقون علی خلعه فلا تخلعه حتی تلقاني ثلاث)) نعمان دەڵێ ووتم: ئەی دایکی ئیمانداران ئەمەت لەکوێ بوو؟ ئەویش ووتی: سوێند بەخوا لەبیرم چووەتەوەو لەبیرم نەماوە دەڵێ: ئەو فەرمودەیەم گێڕایەوە بۆ معاویەی کوڕی أبوسوفیان، بەڵام معاویەڕازی نەبوو تا ئەوەی نامەیەکی نوسی بۆدایکی ئیمانداران وپێی ووت: کە ئەو فەرموودەیەم بۆبنوسەوە ئەویش لەنوسینێکدا بۆی نوسی[2]، جا گوڕ و تینی توندی جێبەجێکردنی فەرمانی خوا بەسەر بوکوژەکاندا هۆکارێکی سەرەکی بوو، ئەهلی شام بە سەرکردایەتی معاویەی کوڕی ئەبو سوفیان ڕازی نەبن بەیعەت بە خیلافەتی علی کوڕی ئەبو تالیب بدەن لەبەر ئەوە نەبوو، کە معاویە ویستی بە خەلیفە هەیە بۆ والی یەتی شام یان ئەوەی داوای شتێ بکات کە حەق نەبێت، چونکە ئەو بەتەواوەتی دەیزانی ئەو کارە بۆشەش کەسەکەی ئەهلی شورا دەبێت و علی لەو بەرزو بەێرزترە شیاوترە.[3] بەڵگەی ئەمەش ئەوگێڕانەوەیە، کە یەحیای کوڕی سولەیمانی جەعفی بەسەنەدی جەید لە ئەبو موسلمی فەولانی یەوە هێنایەتی، کە بە معاویەی وتووە: تۆ هاوشانی علی یا وەك ئەویت؟ معاویەش ووتی: نە بە خوا من دەزانم علی لە من زاناتر و شیاوترە بەو کارە، بەڵام ئایا

---

١ ـ صحیح سنن إبن ماجه (١/٢٤).

٢ ـ مسند احمد باقي مسند الانصار، رقم: ٤٥، ٢٤ حدیث صحیح.

٣ ـ خلافة علي بن ابي طالب، عبد الحمید، (١١٢).

ئێوە نازانن، کە عثمان بەستەم لێکراوی کوژراوە؟ منیش ئامۆزاو داواکاری خوێنی عثمانم. دەی بچن بۆلای وپێی بڵێن: با بکوژانی عثمانم بداتە دەست و بکەونە دەستم و منیش دانیشم ئەوانیش چوون بۆ لای علی قسەیان لەگەڵدا کرد، ئەویش بکوژەکانی نەدایە دەستی معاویە[1]، لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە چوونە لای و قسەیان لەگەڵدا کردو، ئەویش ووتی: بابەیعەت بدات ودادگاییان بداتە دەست خۆم، بەڵام معاویە ئامادە نەبوو.[2]

١. ئایەمعاویە کەلە فرمانی علی (ﷺ) دەر چوو لە بەرتەماعی دونیایی بوو؟

ئەو گێڕانەوانەی پێیان وایە معاویە بەهۆی خواستی تایبەت ودونیاییەوە لە گوێڕایەڵی علی دەرچووە بەهۆی ململانێ و دوژمنایەتی نەزانینی کۆنی نێوان بەنی هاشم وبەنی ئومەییە و چەندین قسەی تری وای بوختان وهەڵبەست و تانە دان لە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ)کە هەندێ لە نوسەرانی هاوچەرخ پشتیان پێ دەبەستن وەك: عەقاد لە کتێبی (عبقریة علی)، عبدالعزیز دوری لە پێشەکییەکەیدا بۆکتێبی (تأریخ صدر الإسلام)، کە لەسەر ئەو گێڕانەوانە شیکاری بۆ چوونی خۆیان دەکەن ئەوانە چەند گێڕانەوەیەکی پشتگوێ خراون بەڕێگەی (عدل وضبط)[3]، ڕەخنە لە گێڕاوەکانیان گیراوە بەوەی لە کۆن و نوێدا لەنێو خەڵکیدا وابڵاوە، کە ناکۆکی نێوان علی و معاویە (ڕەزای خوا لە هەردووکیان بێت) هۆکارەکەی ئەوەبووە، کە معاویە چاوی لەخیلافەت بووە، ئەو کۆتا لادانەشی لە علی و بەیعەت پێ نەدانی بەهۆی ئەوەوە بووە، کە علی لە والیەتی شام لای بردووە، ئەمانە مێژوو نووسانی شیعەیان (الإمامة والسیاسة)، کە بە درۆوە هەڵبەستراوەتە پاڵ ئیبن قوتەیبەی دەینەوەری باسیان کردووە، ئەو کتێبەهی ئیبن قوتەیبەنی یە ئەم کۆمەڵە بەڵگانەش بە درۆو ناپاکی دراوەتە پاڵ پێشەوا إبن قوتەیبە لەو بەڵگانەش بریتین لە:

---

١ ـ فتح الباري (٩٢/١٣) البداية والنهاية (١٢٩/٨).

٢ ـ فتح البري (١٣/ ٩٢) استشهاد عثمان، لا (١٦٠).

٣ ـ خلافة علي بن ابي طالب، عبد الحميد لا(١١٢).

- ئەوانەی ژیانی ئیبن قوتەیبەیان نوسیوە کەسیان باسی ئەوەیان نەکردوە، کە لە مێژوودا کتێبێکی نوسیبێ نە ناوی (الإمامة والسياسة)، لە نوسینە مێژوویەکانیشدا تەنها کتێبی (المعارف) بەدی دەکەین.

- ئەوەی چاو بۆ کتێبەدا بخشێنێت هەست دەکات، کە إبن قوتەیبە لە دیمەشق و مەغریب نیشتە جێ بووە، لە کاتێکد، ا کە ئەو لە بەغداد نەچووەتە دەرەوە تەنها بۆ دەینەوەر نەبێت.

- ئەو بەرنامەو شێوازەی، کە نوسەری (الامامة والسياسة) گرتویەتیە بەر تەواو جیاوازە لە بەرنامەو شێوازی ئیبن قوتەیبە لەو کتێبانەی کە لەبەردەستماندان، إبن قوتەیبە بەرنامەی وایە پێشەکی درێژ دەنوسێت بۆ نوسینەکانی وتیایدا بەرنامەو مەبەستی نوسینەکەی ڕوون دەکاتەوە، کەچی نوسەری (الامامة والسياسة) بە پێچەوانەی ئەوەوە دەچێت و پێشەکییەکەی تەواو کورتە و لە سێ دێر زیاتر تێپەڕ ناکات، ئەمە جگە لەوەی لە شێوەو ئوسلوبدا لێك جیاوازن ئەو شێوەو ئوسلوبەیشمان لە هیچ نوسینێکی إبن قوتەیبەدا بەدی نەکردووە.

- نوسەر گێڕانەوەی لە ئەبو لەیلاوە هێناوە بە جۆرێ، کە یەکتریان بینیبێ، ئەو إبن لەیلایەش محمدی کوڕی عبدالرحمنی کوڕی ئەبو لەیلای فەقیهی قاضي کوفەیە کە لە ساڵی (١٤٨)کۆچیدا کۆچی دوای کردووە، شتێکی زانراوە إبن قوتەیبە لە ساڵی (٢١٣)کۆچیدا لە دایك بووە، واتە: شەست و پێنج ساڵ لە دوای مردنی ئەبو لەیلا.

- بەشێکی زۆری ڕیوایەتەکانی بەشێوەی (تمريض) هاتوون، زۆر جار تیایدا هاتووە: دەگێڕنەوە هەندێ لە مصریەکان لە محمدی کوڕی سولەیمانەوە ڕیوایەتیان کردووە لە هەندێ زانای مصر و لەهەندێ لەزاناکانی مەغریبمان بیستووە، ڕیوایەتیان کردووە لە هەندێ زاناکان بیستومانە لە هەندێ لەوانە ئەو جۆرە ڕێزگرتنانە تەواو دوورن لە شێوەو دەربڕینەکانی إبن قوتەیبەو لە کتێبەنیدا شتی وا نەهاتووە.[1]

---

١ - عقيدة الامام إبن قتيبة، علي العلياني، لا (٩٠).

- إبن قوتەیبە پایەیەکی گەورەی لەلای زانایان داگیر کردووە ولەلای ئەوان بە ئەهلی سونەو متمانەی نوسین وئاینی ناسراوە، سەلەفی دەڵێت: إبن قوتەیبە یەکێکە لە کەسە جێ متمانەکانی ئەهلی سونە، إبن حەزم دەڵێت: لە ئاین و زانستیدا جێ ی متمانەیە، خطیبی بەغدادیش لەوەدا شوێن پێی هەڵگرتووە، إبن تیمیە لەو بارەیەوە دەڵێت: إبن قتیبە لەوانەیە، کە دەدرێنەوە پاڵ ئەحمەدو ئیسحاق و سەرخەرانی مەزهەبە ناودارەکانی ئەهلی سوننە[1]، پیاوێك ئەوە پایەی بێت لەلای زانا موحەقیقەکانی زانست عەقڵ قبوڵی دەکات نوسەری کتێبی (الامامة و السیاسة)بێت، کە مێژووی شێواندوەو شتی وای داوەتە پاڵ هاوەڵانی بەڕێزکە تیایاندا نەبووە.[2]

- نوسەری (الامامة والسیاسة) بەتوندی قسەی کردووە لە ڕووی هاوەڵانی پێغەمبەردا ئەوە إبن عمری بە ترسنۆك وسعدی کوڕی ئەبو وەقاصی بە حەسودی داناوە، باسی محمدی کوڕی مەسلمە دەکات، کە علی کوڕی أبی تاڵیب(ﷺ) تووڕە بوو، چونکە مەرحەبای جولەکەی لەخەیبەردا کردووە، عائیشەیش فەرمانی کردووە بە کوشتنی عثمان.[3]

- دانەری (الامامة و السیاسة) تەنها بیست و پێنج لاپەڕەی لەسەر هەرسێ خەلیفە أبو بکر و عمر و عثمان نوسیوە، بەڵام دوو سەد لاپەڕەی نوسیوە لەسەر فیتنە و پشێوی نێوان هاوەڵان نوسەر کەوتۆتە کورت کردنەوەی مێژووی جوان وپڕشنگدارو لاپەڕەکانی بە مێژوویەکی پڕوپوچ ڕەش کردونەتەوە، کە تەنها کەمێکی ئەو نوسینە سەلمێنراوە.

- مەحمود شوکری ئالوسی لە (مختصر الاثنا عشریة) دا دەڵێت: لەفێڵ و تەڵەکەی ئەوانە ئەوە یە کە سەیری ناوی پیاوە ناودارەکانی ئەهلی سوننە دەکەن هەر ناوێکیان دۆزییەوە وەك ناو نازناوی یەکێك لە خۆیان بێت گێڕانەوەکانی ئەو شیعەیەی دەدەنە پاڵ، جا هەر کەسێك شارەزای ئەهلی سوننە نەبێت وادەزانێت یەکێ لەپێشەواکانیانە و قسەکانی بەهەند وەردەگرێت وپشت بەگێڕانەوەکانی دەبەستێت، وەك (السدی)، کە دوو

---

١ ـ لسان الميزان (٣/ ٣٥٧) تحقيق مواقف الصحابة (٢/ ١٤٤).

٢ ـ تحقيق مواقف الصحابة (١٤٤/٢).

٣ ـ الامامة والسياسة (١ / ٥٤ ـ ٥٥).

کەس یەکێکیان (السدی الکبیر)ە ودووەمیشیان (السدی الصغیر)ە گەورەکەیان لـەباوەڕپێ کراوی ئەهلی سونەیە و بچوکەکەیان لـە هەڵبەسـتکەرە درۆزنەکانـە، هـەروەها عبداللـه کوڕی موسلیمی کوڕی قوتەیبە، کە جێ متمانەیە لای ئەهلی سونەیە و کتێبێکی دانـاوە بەناوی (المعارف)، عبدالله کوڕی قوتەیبەش کتێبێکی داناوە و ناوی نـاوە (المعـارف) بـە ئامانجی گومڕاکردن[1]، ڕای دروستیش ئەوەیە کە کتێبی (الامامە والـسیاسە) هـی ئـیبن قوتەیبەی شیعەیە نەوەك ئیبن قوتەیبەی سوننەی، خەڵکیش لەبەر یەکچوونی ناویان لێیان تێکەڵ بووە[2]، زۆرێك لە نوسەرانی سەردەم پشتیان بـەو کتێبـە بەسـتووە و بەشـدارییان کردووە لە شێواندنی زۆرێك لە هاوەڵە بەڕێزەکاندا، بۆیە پێویستە خۆمانی لێ بپـارێزین و ئاگاداریان بین بە ڕێگەیەکی زانستی پشت بە تەحقیق و بەڵگە ببەستێت، نوسەری کتێبـی (الامامە والسیاسە) باسی ئەوەدەکات کە: معاویە بانگەشەی خیلافەتی کردووە، ئەمەش لە میانەی ئەو گێڕانەوانەی، کە تیایدا هاتووە، کە إبن (الکواء) بە أبومووسای ئەشعەری (ﷺ) وتویەتی: زانیم کە معاویە وتە بێژی ئیسلامەو باوکی سەرکردەی دەستەکانە وبەبێ ڕاوێژ معاویە بانگەشەی خیلافەتی کردووە، جا ئەگەر بڕوای بەتۆ کرد ئەوا لا دەچێت لـە خیلافەت، ئەگەریش بڕوای پێ نەبوو ئەواقسەکەی ئەوت لێ حەڕام دەبێت[3]، ئەم قـسەیە سەلمێنراوە، کە هی ئەمیری ئیمانداران علی بێـت، بـەڵکو ئـەوە قـسەیەکی هەڵبەسـتراوە وکتێبـەکانی مێـژوو و ئـەدەبیش پـڕ بـوون لـە گێڕانـەوەی لاوازو وهەڵبەسـتراوی وا کـە بانگەشەی ئەوە دەکەن معاویە لەپێناو ماڵ و دەسەڵات وسـەرکردایەتیدا لەگـەڵ عەلیـدا ناکۆك بووە[4]، کەچی ڕاستیەکەی ئەوەیـە، نـاکۆکی نێفوان علـی و معاویـە(ڕەزای خـوا لەهەردوکیان بێت) لەسەر ماوەی چەسپاندنی بەیعەتی معاویە و هاوەڵانی بوو بۆ علی لە پێش ئەوەی یان لەدوای ئەوەی ڕێکبکەون تا بکوژانی عثمـان بکوژرێنەوە، ئەمـەش هـیچ لەسەرباس و خواسی خیلافەت نیە چونکە ڕای معاویـە(ﷺ) وخـەڵکی شـامیش کەلـە

---

١ ـ مختصر تحفة الاثنا العشرية للالوسي، لا (٣٢).

٢ ـ عقيدة الامام إبن قتيبة، لا (٩٣).

٣ ـ الامامة والسياسة (١/١١٣).

٤ ـ تحقيق مواقف الصحابة في الفتنة (٢/١٤٥).

دەوری بوون ئەوەبوو کە علی (ﷺ) بکوژانی عثمان بکوژێتەوە پاشان بەیعەتی پێ دەدەن.[1]

قاضی إبن العربی دەڵێ: هۆکاری جەنگی نێوان ئەهلی شام و ئەهلی عێراق دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی هەڵوێستی نێوان ئەوانە واتە: خەڵکی عێراق داوایان دەکرد بەیعەت بە علی بدرێت و وشەی پێشەوا دابنرێت خەڵکی شامیش داوایان دەکرد بکوژانی عثمان لەناو ببرێت و دەیان وت: بەیعەت بەکەسێك نادەین، کە بکوژانی عثمان لەخۆ بگرێ.[2]

ئیمامی حەرەمەین جوەینی لەکتێبی (لمعە الادلە) دا دەڵێت: معاویە ئەگەریش جەنگی لەگەڵ عەلیدا کردبێت، بەڵام إنکاری پێشەوایەتی علی نەکردوەو بانگەشەی پێشەوایەتی بۆخۆی نەدەکرد، بەڵکو داوای بکوژانی عثمانی دەکردو پێی وابو کەڕاستی پێکاوە، بەڵام هەڵەی کردو نەی پێکا.[3] هیثمی دەڵێت: لەبیرو باوەڕی ئەهلی سوننەو وجەماعە ئەوەیە، کە ئەو جەنگانەی لەنێوان معاویەو عەلیدا (رەزای خوا لەهەردوکیان بێت) ڕوی دا، لەبەر ئەوەنەبو کە معاویە ناکۆکی لەگەڵ عەلیدا هەبێت لەسەر خیلافەت إجماع لەسەر ئەوەیە، کە علی شیاوتر بووە، جا ئاژاوەکە بەو هۆکارەوە هەڵنە گیرسا، بەڵکو بە هۆی ئەوەوە هەڵگیرسا کە معاویە ئامۆزای عثمانە عەلیش ڕێگەی پێ نەدا.[4]

گێڕانەوەکان زۆرن و ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن، کە معاویە(ﷺ) هەڵوێستی ئەوەی نیشاندا داوای خوێنی عثمانی کردو ڕایگەیاند ئەگەر سزای بکوژانی عثمان بدرێت دەچێتە نێو گوێڕایەڵی عەلییەوە (ﷺ)، گریمان معاویە (ﷺ) باس وخواسی تۆڵە سەندنەوەی عثمانی کردبێتە بیانویەك بۆ جەنگان لەگەڵ عەلیدا لە پێناو دەسەڵاتدا، ئەی چی ڕوی دەدا ئەگەر علی سزای بکوژانی عثمانی بدایە بەدڵنیاییەوە ئەنجامەکەی ملکەچی معاویەو بەیعەتدانی بوو بە علی، چونکە ئەو لەو ئاژاوەیەدا پەیوەستی

---

١ ـ العواصم من القواصم، لا (١٦٢).

٢ ـ العواصم من القواصم، لا (١٦٢).

٣ ـ لمع الادلة عقائد اهل السنة و الجماعة، لا (١١٥).

٤ ـ الصواعق المحرقة (٢/٦٢٢).

هەڵوێستی خۆی بو، هەر وەك هەموو ئەوانەی لەگەڵیدا دە جەنگان لەسەر بنەمای سزادانی بکوژانی عثمان، ئەگەر معاویە(ﷺ) لەدەرونی خۆی دا شتێکی دابشاردبایە و ڕای نەگەیاندبێت ئەو کات هەڵوێستەکەلی هەڵوێستی مان و نەمان بوو نەدەکرا هەنگاوی بۆ بنێت ئەگەر تەماع و خواستی هەبوایە.[1] معاویە(ﷺ) لەنوسەرانی وحی و ئەوسەرکردە ناودارانەی موسڵمانان بوو، کە بە نەرم نیانی ناسراووە ئەو ڕێزەیشی بەسە، کە هاوەڵە، جاچۆن پێ وابێت لەگەڵ خەلیفەی شەرعیدا بجەنگێت و خوێنی موسڵمانان بڕێژێت لە پێناو ماڵ و دەسەڵاتێکی کاتیدا. معاویە دەیوت سوێند بەخوا ئەگەر دوشتم بخرێتە بەردەم لە نێوان خواو جگە لە خوادا ئەواخوا هەڵدەبژێرم.[2] پێغەمبەریش(ﷺ) لە بارەی معاویەوە(ﷺ) فەرمویەتی: (اللهم اجعلة هاديا و مهديا واهدبهِ)[3] واتە: (خوایە بیکەیتە ڕێنیشاندراو و ڕێنیشاندەرو بەهۆیەوە ڕێنوماییی کەسان بدەیت)، هەروەها فەرمویەتی: (اللهم علمه الكتاب وقه العذاب)[4] واتە: (خوایە لەقورئان شارەزای بکەیت و لەسزا بیپا ڕێزیت). لایەنی هەڵەی معاویە لە هەڵوێستی کوژرانی عثماندا(ﷺ) لەوەدا دەردەکەوێت، کە ڕازی نەبوو بەیعەت بدات بە علی(ﷺ) پێش ئەوەی هەنگاو بنێت بۆ کوشتنەوەی بکوژانی عثمان لەگەڵ ئەوەشدا ترسی معاویە لە خۆی و لە هەڵوێستەکانی پێشویدا بەرامبەر بەو ئاژاوە گێڕانەو سوربوونیان لەسەر کوشتنی، بەڵکو ترسی ئەوەی هەبوو، کە بکەوێتە ناویانەوە لەگەڵ ئەوەی دەیزانی، کە نابێ داواکاری خوێن حکوم بکات، بەڵکو دەبێت بچێتە ژێر گوێڕایەڵیەوەو سکاڵاکەی بەرز بکاتەوە بۆ حاکم لەلای ئەو داوای ماف بکات.[5] زانایانی فەتوا یەکدەنگن لە سەر ئەوەی بۆ کەس دروست نییە تۆڵە لە کەسێك بکاتەوەو مافی خوی لێ بسێبێتەوە بەبێ دەسەڵاتدار یان دەبێ دەسەڵاتدار ئەو کارەی بداتە دەست چونکە ئەوە دەبێتە مایەی ئاژاوە و بلاوبوونەوەی

---

١ ـ تحقيق مواقف الصحابة (٢/١٥٠).

٢ ـ سير اعلام النبلاء (١٥١/٣).

٣ ـ صحيح سنن الترمذي للالباني، رقم: ٣٠١٨(٣/٢٣٦).

٤ ـ فضائل الصحابة (٩١٣/٢)اسناده صحيح.

٥ ـ تحقيق مواقف الصحابة (١٥١/٢).

پشێوی[1]، دەکرێت بلێین: معاویە (ﷺ) ئیجتیهادو تەئویلی کردووەو گومانی وأبووە کە حەق لەگەڵ ئەودایە، بۆیە پاش ئەوەی خەڵکی شامی کۆکردەوە وتارێکی پێشکەش کردن و باسی ئەوەی بۆ کردن کەئەو (خوینگری) کەسی عثمانە _ئامۆزای بوو_ عثمانیش بە ستەملێکراوی کوژراوە، ئینجا ئەم ئایەتەی بۆ خوێندنەوە: ﴿وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلاَ يُسْرِف فِّي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا﴾ [الاسراء: ٣٣]، پاشان وتی: من حەزدەکەم خۆتان پێم بلێین: من بکوژانی عثمان چی لێ بکەم خەڵکی شامیش هەمویان هەستان و وەڵامیان دایەوە، کە داوای خوێنی عثمان بکات و، لەسەر ئەوەش هەموو بەیعەت و بەڵێنیان و پێ دا، کە ماڵ وگیانیان بەخت بکەن تا تۆڵەی خۆیان بسێننەوە یان لەناو بچن[2]، ئەو ڕووداوە سەخت و ناخۆشە، حەسەنی کوڕی علی هاوسەردەمیان بوو و هەڵوێستی هەر هاوەڵێکی لە ئاژاوە کەدا دەزانی و خۆی خوازیاری ڕێککەوتن و ئاشتی بوو، بەڵام ڕێگەیەکی دەست نەکەوت تا پەیڕەوی بکات.

٢- ئەمیری ئیمانداران علی پاش جەنگی صفین ڕێگەی نادات قسە بە معاویەو خەڵکی شام بوترێت:

لە صفین دا جەنگی نێوان علی و معاویە هەڵگیرسا، ئەمەیشم بە درێژی لە کتێبی (اسمی المطالب فی سیرة امیر المؤمنین علی ابی طالب)باسکردووە. جەنگەکە توند بوو کردو بەرەو ئەوە دەچو خەڵکی عێراق تیایدا سەرکەون بەسەر خەڵکی شامداو ڕیزی شامییەکان پەرش و بڵاوی تێکەوت و خەریك بوو شکست بخۆن، لەوکاتەدا خەڵکی شام لەسەر ڕمەکان قورئانیان بەرز کردەوەو وتیان: وا خەڵکی لەناو چوو با ئەم قورئانە لەنێوان ئێمەو ئێوەدا بێت. دەبێ پاش خەڵکی شام کێ سنورەکانی شام بپارێزێت و پاش خەڵکی عێراق کێ هەبێت سنورەکانی عێراق بپارێزێت ؟ کاتێك خەڵکەکە قورئانە کانیان بینی، کە بەرز کراونەتەوە وتیان: دەچین بەدەم قورئانەوەو ملی بۆ کەچ دەکەین[3]، جا بانگەواز بۆ دادوەری کردنی قورئان بەبێ دوویات و دڵنیایی دانە دەستی بکوژانی عثمان بە معاویەو

---

١ ـ تفسير القرطبي (٢/٢٥٦).
٢ ـ صفين لابن مزاحم، لا ٣٢، تحقيق مواقف الصحابة (٢/١٥٢).
٣ ـ تنزية خال المؤمنين معاوية، لا ٣٦، نقلاً عن تأريخ الطبري.

رازیبون به دادوەری بەبێ دوپات کردنـەوەی چـونی معاویـە بـۆ ژێـر دەسـەڵاتی علـی و بەیعەت پێدانی گەشەسەندنێك بوو، کە ڕووداوەکانی جەنگی صفین سەپاندیان، چونکە ئەو جەنگەی تووشی ژیانی زۆرێ لەموسڵمانان بووبـوو، ئاڕاسـتەیەکی کۆمەڵایـەتی نیـشاندا کەوای دەبینی وەستانی جەنگ و خوێن ڕێژی پێویستییەکە، کە پارێزگاری شـان وشـکۆی ئوممەت و بنیادنانی هێزە لەبـەردەم دوژمنـدا دەیخوازێـت، ئەمـەیش بەڵگەیەکـە لەسـەر زیندوێتی و هوشیاری و ڕۆڵی لەبڕیارداندا[1]، ئەمیری ئیمانداران علی(ﷺ) ڕازی بـوو لـە صفین دا جەنگ ڕابوەستێت و بەدادوەری ڕازی بوو، ئەوەشی بە فەتحێك زانـی و گەڕایـەوە بۆ کووفە و کۆمەڵێ هیوای بە دادوەرییەکە هەبوو تا ناکۆکی نەهێڵێ و یەکدەنگی و یـەك ڕیزی و بەهێز بوونی دەوڵـەت و گەڕاندنـەوەی سـەر لـەنوێی بزوتنـەوەی فتوحـات بـەدی بهێنێ، ئەمیری ئیمانداران پاش گەشتە جەنگییە کـانی لـە صـفین، بـەناو کوژراوەکانـدا دەگەڕاو لەسەر کوژراوەکانی خۆی وکوژراوەکانی معاویە ڕاوەستاو ووتی: خوا لێتان خـۆش بێت خوا لێتان خۆش بێت، لەهەردوو لاتان خۆش بێت.[2] یەزیدی کوڕی ئەصەم دەڵێـت: کاتێ ڕێکەوتنی نێوان علی و معاویە کرا، علـی بـەناو کوژراوەکانیـدا دەگـەڕاو دەیـوت: ئەوانـە لەبەهەشـتدان، پاشـان دەچـو بـۆ نـاو کوژراوەکـانی معاویـەو دەیـووت: ئەوانـە لەبەهەشتدان، کارەکەیش دەمێنێتەوە بۆ من و معاویە[3]، علی(ﷺ)لەبارەیانەوە دەیوت: ئەوانە باوەڕدارن.[4] قسەکانی لە صفین دا جیاواز نەبوون لـە قـسەکانی لـەبارەی خـەڵکی جەمەلەوە[5]، دەگێڕنەوە علی(ﷺ) کاتێك بیستی کە دوو لە هاوەڵە کانی قسەو لەعنەت لە خەڵکی شام دەکەن، نوێنەری نارد بۆ لایان ووتی: دەست لەو کارەتان هەڵبگرن، کە بۆم باسکراوە ئەوانیش هاتن و ووتیان: ئەی ئەمیری ئیمانداران ئایا ئێمە لەسـەر حـەق نـین و ئەوان لەسەر ناحەق؟ فەرموی: بەڵێ سوێند بە خوای کەعبە وتیان: دەی بـۆ ڕێگـەمان لێ دەگریت قسەیان پێ بڵێین و لەعنەتیان لێ بکەین؟ وتی: حەزناکەم ئێوە ببنە لەعنەتکـەر، بەڵکو بڵێین: خوایە خوێنی هەردو لامان بگرەوەو نێوانی ئێمەو ئەوان چاك بکـە و دوریـان

---

١ ـ دراسة في تاريخ الخلفاء الامويين، لا (٣٨).

٢ ـ خلافة علي بن ابي طالب، عبد الحميد، لا(٢٥٠).

٣ ـ مصنف إبن ابي شيبة (٣٠٣/١٥) سند حسن.

٤ ـ تاريخ ديمشق (٣٢٩،٣٣١/١)خلافة خلافة علي، لا(٢٥١)

٥ ـ خلافة علي، عبد الحميد لا(٢٥١)، تنزيه خال المؤمنين، لا (١٦٩).

بخەرەوە لە گومراییان هەتا حەق بەسەر نەزانیدا وەربگرن و کێ یـاخیو لاسـاری نوانـدووە وازی لێ بهێنێ[1]، بەڵام ئەوەی دەوترێ علی لە قنوتی نوێژەکانیدا لەعنەتی لە معاویە و یارانی کردووە، معاویەش لە قنوتی نوێژەکانیدا لەعنەتی لە علی و إبن و عباس و حـسن وحوسەین کردووە، لە ڕووی سەنەدەوە نا چەسپێ، چونکە ئـەبو موخنـەف لـوطـی کـوڕی یەحیای تێدایە کە لە ڕیوایەتەکانیدا متمانەی پێناکرێت، هەروەك لە ڕاسترین کتێبەکانی شیعەی لای خۆیاندا هاتووە، کە نابێ جنێو بە هاوەڵان بدرێت، علی ڕێگەی نەداوە کـەس قسە بڵێ بە معاویەو هاوەڵانی و دەڵێ: من حەز ناکـەم جنێـو فـرۆش بـن، بـەڵام ئەگـەر کەوتنە وەسفی کارو باسی باریان قسەی باشتر و عوزری چاکتر لە جیاتی جنێـو پێـدانیان بڵێن: خوایە خوێنی هەردوو لامان بگرەوە و نێوانمان چاك بکە[2]، جا ئـەو جنێـو پێـدان و کافر کردنـە پـەیڕەوی ئـەمیری ئیمانـداران نـەبووە، دان پێـدانانی ڕاسـترین[3]، هـەروەك حسن(ﷺ) هاو سەردەمی ڕووداوەکان بووە، هەڵوێستی باوکی لەبارەی خـەڵکی شـامەوە دەبیست و دەدی، ئەو دیدە ساغ ودروستەی هاوەڵانی معاویـە یارمـەتی حەسـەنی کـوڕی علی دا، تا ئەو پرۆژەی ئاشتی و ڕێککەوتنەی دابڕێژێت، کە بەرەو یەك ڕیزی ئوممەتی برد و بە فەزڵی خواو پاشان بەلێزانی و تێگەیشتنی قووڵی حسن لە مەبەسـتەکانی ئیـسلام و دانای و وردی بە زانستی چاکەو بەرژەوەندی و خراپەو گەندەڵی یەکان هاتە دی.

٣- کوژرانی عەمماری کوڕی یاسر (ﷺ)لە صفین و شوێنەواری لە سەر موسڵمانان:

فەرموودەکەی پێغەمبەر(ﷺ) بۆ عەممار گە فەرمووی: (تقتلك الفئة الباغيـة)[4]، بـە یەکێ لە فەرموودە صحیحەکان لەپێغەمبەرەوە(ﷺ) ڕیوایەتکراوە، شەهید کردنی عەممار شـوێنەواری هـەبووە لەسـەر جـەنگی صـفین، عـەممار پێـشەوایەك بـوو لـە هـاوەڵانی پیغەمبەر(ﷺ)، کە بۆکوێ بچوایە شوێنی دەکەوتن، خوزەیمەی کوڕی ثابت لە صفین بـوو ئەو شمشێرەکەی نەخستە کار، بەڵام کوژرانی عەمماری بینی شمشێرەکەی هەڵگرت و کەوتە

---

١ ـ الاخبار الطوال، لا (١٦٥) نقلاً عن (تحقيق مواقف الصحابة)، (٢/٢٣٢).

٢ ـ نهج البلاغة، لا (٣٢٣).

٣ ـ اصول مذهب الشيعة (٢/٩٣٤).

٤ ـ مسلم: رقم (٢٩١٦).

کوشتنی خەڵکی شام، چونکە فەرمودەکەی پێغەمبەر(ﷺ)ی لە بارەی عەمارەوە بیستبوو (تقتلك الفئة الباغية)[١]، بەردەوام خوزەیمە جەنگا تا کوژرا[٢]، کوژرانی عەمار کاریگەری هەبوو لەسەر سەربازگەی معاویە وەك عەمری کوڕی عاص و عبداللە کوڕی عەمری کوڕی عاص، أبوو ئەعوەری سەلمی کە هەردووکیان لە یەك سەرچاوەوە ئاویان دەخواردەوە لە کاتی ئاو خواردنەوەدا لەبارەی کوژرانی عەماری کوڕی یاسرەوە قسەیان دەکرد، کە عبداللە کوڕی عەمر بە باوکی ووت: بە ڕاستی ئەو پیاوەمان کوشت، کە پێغەمەر(ﷺ)لە بارەیەوە دەفەرموێت: (تقتلك الفئة الباغية)، عەمریش بە معاویەی ووت: بە ڕاستی ئەو پیاوەمان کوشت، کە پێغەمبەر(ﷺ)لە بارەیەوە وای فەرمووە، معاویە(ﷺ) ووتی: بێدەنگ بە سوێند بێ بەخوا تۆ خۆت پێ ناگیرێت بۆچی ئێمە کوشتومانە؟ ئەوە کوشتویەتی، کە هێناویەتی[٣]، ئەو لێکدانەوەیەی معاویە لە نێوان خەڵکی شامدا بڵاو بوویەوە وەك چۆن ئاگر پووش دەسوتێنێ.

لە ڕیوایەتێکی صەحیحدا هاتووە، کە عەمری کوڕی حەزم چوە لای عەمری کوڕی عاص ووتی: عەمار کوژراو پێغەمبەر(ﷺ)لە بارەیەوە فەرموویەتی: (تقتلك الفئة الباغية) عەمری کوڕی عاصیش بەترسەوە هەستاو دەیویست بگەڕێتەوە، کە معاویە(ﷺ) هاتە ژوورەوە و پێ ی ووت: ئەوە چی یە؟ ووتی: عەمار کوژرا ئیتر چی بێ! عەمر ووتی: لە پێغەمبەرم بیستوە، کە پێ ی دەفەرموو (تقتلك الفئة الباغية) معاویەش ووتی: بۆ وا ڕاوەستاوی بۆچی ئێمە کوشتومانە بە ڕاستی علی(ﷺ) هاوەڵەکانی کوشتویانە هێنایان تاختستیانە ناو ڕمەکانمانەوە، یان ووتی: ناو شمشێرە کانمانەوە[٤]، هەروەها لە ڕیوایەتێکی صحیحدا هاتووە: دوو پیاو هاتنە لای معاویەو دەمەقاڵێیان بوو، لە سەر عەمار هەریەکێکیان دەیوت: من کوشتومە عبداللە کوڕی عەمر وتی: با یەکێکیان گیانی پێشکەش بە خاوەن سەرەکە بکات، چونکە گوێم لە پێغەمبەر(ﷺ) بوو کە دەیفەرموو: (تقتلك الفئة الباغية) معاویە ووتی: دەی ئیتر لەگەڵ ئێمەدا چی

---

١ ـ هەمان سەرچاوە.

٢ ـ خلافة علي، ص(٢١١)، مجمع الزوائد(٧٢٤٢)، قال فيه رواه الطبراني وفيه معشر وهو لين.

٣ ـ مصحف عبد الرزاق (١١/٢٤٠) بسند صحيح.

٤ ـ هەمان سەرچاوە.

دەکەیت؟ عبداللە ووتی: باوکم لەلای پێغەمبەر(ﷺ) شکاتی کردو ئەویش پێی فەرمووە: تا باوکت زیندووە گوێڕایەڵی بەو بێ گوێیە مەکە بۆیە من لەگەتاندام و شەڕ ناکەم.[1]

لەو ڕیوایەتانەی پێشوەوە تێبینی ئەوە دەکەین، کە هاوەڵی شارەزا عبداللە کوڕی عمر (ﷺ) سور بوو لەسەر قسەی حەق و ئامۆژگاری، ئەو وای دەبینی معاویەو سەربازەکانی دەستەی یاخین، لەبەر ئەوەی عەمماریان کوشتووە ئەو قسەیەشی لە چەند بۆنەیەکی جیاوازدا دووبارە کردۆتەوە، بێگومان کوژرانی عەممار(ﷺ) بەهۆی ئەو فەرمودەیەوە کاری کردە سەرخەڵکی شام، بەڵام معاویە (ﷺ) بە شێوەیەکی نادروست فەرموودەکەی لێکدایەوە، ڕاستیش نی یە، کە ئەوانەی عماریان هێناوە بۆ جەنگ ئەوانە کوشتویانە[2]، علی (ﷺ) بەرپەرچی قسەکەی معاویەی دایەوەو ووتی: (دەی بەو جۆرە بێت پێغەمبەر(ﷺ) حەمزەی کوشتوە کاتێك بردی بۆ جەنگ) ئەم قسەیەی علی ڕەدتکی وەلاّم و بەڵگەیەکی بێ ڕەخنەیە[3]، هەروەها کوژرانی عەممار لە عەمری کوڕی عاص کرد، بەڵکو شەهید بوونی عەممار پاڵنەری بوو تا عەمری کوڕی عاص هەوڵ بدات کۆتای بە جەنگەکە بهێنێت[4]، عەمر (ﷺ) وتی: خۆزگە دەخوازم پێش بیست ساڵ لەم ڕۆژە بمردمایە.[5]

لە بخاریدا هاتووە لە ئەبو سعیدی خدری یەوە(ﷺ) دەڵێت: ئێمە یەك یەك خشتمان هەڵدەگرت، عەممار دوو دوو خشتی هەڵدەگرت پێغەمبەر(ﷺ) بینی فەرمووی: (ویح عمار تقتله الفئة الباغية يدعوهم الى الجنة ويدعونه الى النار) (هاوار بۆ عەممار دەستێکی یاخی دەیکوژن بانگیان دەکات بۆ بەهەشت، کەچی ئەوان بانگی دەکەن بۆ دۆزەخ) عەممار وتی: پەنا ئەگەرم بەخوا لە فیتنەو ئاژاوەو ناڕەحەتی[6]، عبدالزوبیر دەڵێت: فەرموودەکانی پێغەمبەر(ﷺ) بە موتەواتری هاتون، کە فەرموویەتی: (تقتل

١ ـ مسندا احمد (١١/١٣٨ ـ ١٣٩).

٢ ـ خلافة علي بن ابي طالب، عبد الحميد لا(٣٢٥).

٣ ـ التذكرة(٢/٢٢٣).

٤ ـ معاوية بن أبي سفيان، الغضبان، لا (٢١٥).

٥ ـ انساب الاشراف (١/١٧٠)، عمر بن العاص، للغضاب لا(٦٠٣).

٦ ـ البخاري، رقم: (٤٤٧).

عمار الفئة الباغية)، واتـه: (دەستەیەکی یـاخی عـەممار دەکـوژن) ئەمـەیش هەواڵـدانی پێغەمبـەر(ﷺ)بـە غـەیب ونیـشانەی پێغەمبەرایـەتی یـەتی، ئـەویش لەڕاسـترین فەرموودەکانە. [1] ذهبی پاش ئەوەی فەرموودەکەی هێناوە دەڵێت: لەم بابـەدا لـە چـەند هاوەڵێکەوە هاتووە بۆیە فەرموودەکە متەواترە. [2]

٤- تێگەیشتنی زانایان لە فەرموودەکەی پێغەمبەر بۆ عەممار(ﷺ): (تقتلك الفئة الباغية). [3]

أ- إبن حجر دەڵێت: لەم فەرموودەیەدا نیشانەیەك لـە نیـشانەکانی پێغەمبەرایـەتی و گەورەی یەکی دیار هەیە بۆ علی(ﷺ)و عمار(ﷺ)، بەرپەرچدانەوەیەکە بۆ(نەواسیب)[4]، کە بانگەشەی ئەوە دەکەن، علی(ﷺ) لە جەنگەکانیدا نە پێکـاوە[5]، هـەروەها دەڵێـت: فەرموودەکە(تقتل عمار الفئـة الباغیـة) بەڵگەیـە لەسـەر ئـەوەی، کـە علـی(ﷺ) لـەو جەنگانەدا ڕاستی پێکاوە، چونکە هاوەڵەکانی معاویە کوشتیان. [6]

ب - نەوەوی دەڵێت: هاوەلن لە جـەنگی صـفیندا دەکەوتنـە شـوێن عـەممار، چـونکە دەیانزانی عەممار لەگەڵ دەستەی دادپەروەردایە بەپێی فەرموودەکە. [7]

ج - إبن کثیر دەڵێت: علی و هاوەڵەکانی(ﷺ) لە ناو دوو تاقمەکەدا نزیکترینیان بـوو لە حەق و زیاتر لە هاوەڵانی معاویە(ﷺ)، بەڵکو هاوەڵانی معاویە(ﷺ) لەوان یاخی بوو بوون، هەرروەك لە صـەحیحی موسـلیمدا هـاتووە لـە فەرموودەکـەی شـوعبە لـە ئـەبو

---

١ ـ الاستيعاب (١١٤٠/٣).

٢ ـ تسير أعلام النبلاء (٤٢١/١).

٣ ـ مسلم، رقم: (٥٩١٦).

٤ ـ مەبەست لەنەواسیب یەکێ لە دەستە بیدعە چیەکانە کە لە بیرو باوەڕیاندا هاتووەکە تەوفیق لە بیرو باوەڕی ڕاستدا ناکرێت لە هاوەڵاندا، شەیتان ئەو بیرو باوەڕەی بۆ جوان کردوون کە چوار خەلیفە ڕاشدینەکەو یەکێ لە پێشەوا ڕێنموکراوەکان علـی کـوڕی ئـەبوو تالیبیـان (ﷺ) خۆش ئەوێت و بە نایندارێشی دەزانن ئەگەر ڕقت لێی بێت و دژی بیت و شتی وای پێ بڵێیت کـە ئـەو لێـی بـە دوور بێـت، هـەر وەك ئـەو ڕقەشیان هەبووە بۆ کەسانی دیکەی نالو بەیتیش وەك کوڕەکەی علی (حەسـەنی کوڕی علی) و چەندێکی دی.

٥ ـ فتح الباري(٦٤٦/١).

٦ ـ هەمان سەرچاوە (٩٢/١٣).

٧ ـ تهذيب الاسماء وللغات (٣٨/٢).

سەلەمەوە لە أبو (نظرە)ەوە لە أبی سعیدی خدری یەوە(رضي الله عنه)، دەڵێت: لە کەسێکی چاکتر لە خۆمم بیست ـ واتە أبوو قەتادە ـ کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) بە عەماری(رضي الله عنه) فەرموەوە: (تقتلك الفئة الباغية)[1]، هەروەها دەڵێت: ئەوەش کوژرانی عەماری کوڕی یاسرە بوو لەگەڵ ئەمیری ئیمانداراندا علی کوڕی أبوو تالیب(رضي الله عنه)، کە خەڵکی شام کوشتیان، ئەو نهێنی یەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) هەواڵی پێدابوو بە دیار کەوت، کە دەستەیەکی یاخی دەیکوژن و بەوەیش بە دیار کەوت کە علی ڕاست و حەقەو معاویە یاخی بووە ئەمەش لە بەڵگەکانی پێغەمبەرایەتین[2]

د - ذهبی دەڵێت: ئەوان دەستەیەکی ئیمانداران بوون یاخی بوون لە علی ئەمەش بە دەقی فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ)کە بەعەماری فەرموو (تقتلك الفئة الباغية).[3]

هـ- قاضی أبو بکری عەرەبی دەڵێت: لە فەرمایشتی خوای گەورەدا (وإن طائفتان) ئەم ئایەتە بنەمایە لە کوشتاری نێو موسوڵماناناو یەکلایی یە بۆ جەنگی لێکدەرەوەکان (متأولین) قسەی هاوەڵانیشی لە سەرە، ناودارانی ئەم ئومەتە پەنایان بۆ بردووە و منیش لە پێغەمبەر(ﷺ) بۆی دەچم، کە دەفەرموێت: (تقتلك الفئة الباغية).[4]

و - إبن تیمیە دەڵێت: ئەمە بەڵگەیە لە سەر دروستی پێشەوایەتی علی و پێویستی گوێڕایەڵی بوونی، ئەوەش بانگەواز بۆ گوێڕایەڵی ئەو دەکات بانگەواز بۆ بەهەشت دەکات ئەوەش بانگەشە بۆ ئەوە دەکات، کە جەنگی لەگەڵ بکرێت بانگەشە بۆ دۆزەخ دەکات. با بە هەر جۆرێك لێکی بداتەوە ئەوەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی، کە دروست نی یە لەگەڵ عەلیدا بجەنگیت لەسەر ئەمەش ئەو کەسەی لەگەڵیدا دەجەنگێت هەڵە کارە ئەگەریش لێکدانەوەی بۆ بکات، یان یاخی ە بەبێ تەئویل ئەوەش ڕاسترین قسەیە بۆ هاوەڵانمان، حوکم دانە لەسەر ئەو کەسەی لەگەڵ عەلیدا(رضي الله عنه) جەنگاوە هەڵەیە، ئەمە مەزهەبی پێشەوایانە بۆ هاوەڵانمان، هەروەها مەزهەبی ئەو زانا فیقە ناسانەی، کە لەسەر ئەمە

---

١ ـ البداية والنهاية (٦/ ٢٢٠).

٢ ـ هەمان سەرچاوە(٧/ ٢٧٧).

٣ ـ سير اعلام النبلاء (٢/ ٢٠٩).

٤ ـ أحكام القران (٤/ ١٧١٧).

کوشتنی یاخی لێکدەرەوەکانیان هێناوە[1]، هەروەها دەڵێت: لەگەڵ ئەوەی علی زیاتر حەق بووە لەوەی کەلێی جودا بوەتەوە، لەگەڵ ئەوەی دەستەی یاخی عەمماریان کوشتووە ـ وەك دەقی لەسەر هاتووە ـ پێویستە باوەڕوەمان بە هەرچیەك بێت، کە لە خواوە هاتووە، دان بە هەموو ڕاستیدا، بنێین هەواو ئارەزووشمان نەبێت و، بەپێ ی زانیاری قسە نەکەین، بەڵکو ڕێگەی زانست وداد پەروەری بگرینە بەر، ئەوەش شوێنکەوتنی قورئان و سونەت، بەڵام ئەوەی دەست بە هەندێ لە حەقەوە دەگرێت و هەندێکی تری بەردەدات ئەوە لەوێوە دووبەرەکی و جیاوازی سەر هەڵدەدات.[2]

ز- عبدالعزیز بن باز دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) لە فەرموودەکەی عەمماردا(ﭬ) دەفەرموێت: (تقتل عمار الفئة الباغية) جا لەجەنگی صفیندا معاویە و هاوەڵەکانی کوشتیان، بۆیە معاویەو هاوەڵەکانی یاخی بووە، بەڵام ئیجتیهادیان کردووە و وایان زانیوە ئەوان ڕاستیان پێکاوە لە داواکردنی خوێنی عثماندا.[3]

ح- سعید حەوا دەڵێت: پاش ئەوەی عەممار کوژرا دەقی لەسەر هاتووە و ئەوە ڕوون دەکەنەوە، کە دەستەی یاخی ئەو دەکوژن، بۆ دوودڵو ڕاڕاکان ڕوون بۆوە، کە علی لەسەر حەقە و جەنگ لەگەڵیدا پێویست و واجبە، بۆیە إبن عمر باس لە دوا کەوتنی خۆی دەکات، بێ هیوا بوونیەتی بە هۆی ئەو دوا کەوتنەوە، ئەمەش لەبەر ئەوەی واجب و پێویستی یەکی پشتگوێ خستووە، ئەویش سەرخستنی پێشەوای حەقە بەسەر ئەوانەی بە ناحەق لە ڕێی دەرچوون، هەروەك فیقە ناسانیش فتوای ئەوەیان داوە[4]، لە ڕاستیدا حەسەنی کوڕی علی (ﭬ) تەواو دڵنیا بووە و شارەزایی یەکی پتەو و ڕێکو پێکی هەبوو بەوەی کە باوکی لەسەر حەق بوو.

---

١ ـ مجموع الفتاوى(٤/٤٣٧).

٢ ـ هەمان سەرچاوە(٤/٤٤٩ ـ ٤٥٠).

٣ ـ فتاوى والمقالات متنوعة (٦/٨٧).

٤ ـ الاساس في السنة (٤/١٧١٠).

٥- هەڵوێستی حەسەنی کوڕی علی لەو جەنگەدا:

هەڵوێستی حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) لەو جەنگەدا، کە لەنێوان هاوەڵـە بەڕێزەکانـدا (ڕەزای خوایان لێ بێ) ڕوویدا هەڵوێستی ئەلی سوننە و جەماعە بوو، کە ئـەویش بریتـی بوو، لە دەستگرتنەوە لەو گرفتەی نێوانیان مەگەر ئەوەی پەیوەستی خۆیـان بێـت لـەوەی ببێتە هۆی هاتنەکایەی دوژمنایەتی و، کینە وڕق بۆ یەکێ لە دوو دەستەکە، ئەوان دەیان وت: پێویستە لە سەر هەموو موسڵمانێك هەموو ئەو هاوەڵانـەیان خـۆش بوێـت و لێیـان ڕازی بێت و سۆزی هەبێت بۆیان و پایەیان وەك خۆیان بەرز ڕابگرێت و، بزانێت کامیان لە پێشتر ڕابگرێت و پلەو پایـەیان بـڵاو بکاتـەوە، ئـەوەش، کـە لـە نێوانیانـدا ڕوویـدا لـە ئیجتیهادێکەوە بوو هەموویشیان لە هەردوو بارەکـەدا ئەگـەر پێکابێتیـان یـان هەڵـەیان کردبێت هەر پاداشت وەردەگرن، بەڵام ئەوەی پێکاویەتی لە هەڵەکارەکەی ئیجتیهادەکـەی زیاترە و بکوژو کوژراوی هاوەڵان لە بەهەشت دان.

ئەهلی سونەت و جەماعە ڕێگەیان نەداوە، کە قسە لە گرفتی نێوانیـان پـێش ئـەوەی کۆمەڵێ وتەی ئەهلی سونە بهێنم، کە هەڵوێستیان نیشان دەدەن لە بارەی ئەوەی لە نێوان هاوەڵاندا ڕوویداوە هەندێ دەق دێنم، کە تێیدا ئاماژە دەکات بۆ ئەو کوشـتنەی، کـە لـە نێوان هاوەڵاندا ڕوویدا و تێی کەوتن، ئەمەش ئەو دەقانەیە:[1]

أ- خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِن بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِن فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ [الحجرات: ٩]، جـا لـەم ئایەتەدا خوای گەورە فەرمان دەکات تا نێوانی موسڵمانان چاك بکرێت ئەگەر لەنێوانیاندا جەنگێك ڕوویدا، چونکە ئەوان بران و ئەو جەنگـە لەوەسـفی ئیمـان دەریـان ناکـات، جـا ئەگەر جەنگی نێوان ئیمانداران ڕووبدات و ئەو کارە لە ئیمان دەریان نەکات، لەبـەر ئـەوە خوای گەورە لە ئایەتی دواتردا وەسفیان دەکات: (أنما المؤمنين أخوة فأصلحوا بين أخـويكم) دەی ئەو هاوەڵانەی پێغەمبەر(ﷺ)، کـە لەجـەنگی جەمـەل و دواتریـدا جـەنگیان کـرد

---

١ ـ عقيدة اهل السنة في الصحابة (٢/٧٢٧).

یەکەمین کەسانن، کە چوونەتە ناو ئەو ناوی ئیمانەی، کە لەو ئایەتەدا باس کراون، ئەوان بەردەوام لە لای پەروەردگاری خۆیان باوەڕدارێکی دروست و تەواو بوون و ئەو ناکۆکی یەی نێوانیان بە هیچ جۆرێك کاری نەدەکردە سەر ئیمانەکەیان، چونکە کارەکەیان لە ئیجتیهادەوە بوو.[1]

ب- لە أبو سعیدی خدریەوە (ﷺ) دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (تمرق ما رقة عند فرقة من المسلمين تقتلهم اولى الطائفتين بالحق)[2]، واتە: (کۆمەڵێك لەناو موسڵماناندا دەچنە دەرێ، ئەو کۆمەڵەی نێو دوو کۆمەڵەی موسڵمانان، کە زیاتر لەسەر حەق دەیان کوژن)، ئەو کۆمەڵەی، کە لە فەرموودەکەدا ئاماژەی بۆ کراوە، لە ناکۆکی نێوان علی و معاویەدا نی یە، بەڵکو پێغەمبەر (ﷺ) هەردوو لای بە موسڵمان و پەیوەست بە حەق وەسف کردووە، ئەو فەرموودەیەش نیشانەیەکە لەنیشانەکانی پێغەمبەرایەتی، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) چۆنی باسکردبوو بەو جۆرە ڕوویدا، لە فەرمودەکەدا حوکمی موسڵمانی هەردوو کۆمەڵەکە دراوە ـ خەڵکی شام و خەڵکی عێراق ـ تیایدا هاتووە، هاوەڵانی علی زیاتر لە حەق نیزیکن، ئەوەش مەزهەبی ئەهلی سوننەو جەمەماعەیە کە حەسەنی کوڕی علی کوڕی أبوو تالیبی (ﷺ) لەسەر بوو، کە علی پێکاویەتی بامعاویە(ﷺ) ئیجتیهادیشی کردبێت، لە لای خوا پاداشت وەردەگرێت، بەڵام علی پێشەوایەو دوو پاداشتی هەیە وەك لە صەحیحی بوخاریدا هاتووە: (اذا اجتهد الحاكم فأصاب فله اجران او اذا اجتهد فأخطاء فله اجره).[3]

ج- لە ابی بکرە (ﷺ) دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ) وتاری پێشکەش دەکرد کە حسن هات پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی (إبني هذا سيد و لعل الله ان يصلح به بين فئتين من المسلمين)[4]، واتە: (ئەم کوڕەم گەورەیە، ئومێد دەکەم خوای گەورە بە هۆیەوە نێوانی دوو کۆمەڵی موسڵمانان ڕێکبخات)، لەم فەرموودەیەدا پێغەمبەر (ﷺ) شایەتی ئیسلام دەدات بۆ هەردوو کۆمەڵی ئەهلی عێراق و ئەهلی شام، لە فەرموودەکەدا بەر

---

١ ـ العواصم من القواصم (١٦٩/١٧٠)، احكام القران (١٧١٧/٤).

٢ ـ رواه مسلم (٧٤٥/٢).

٣ ـ البخاري مع شرح في فتح الباری (٣١٨/١٣).

٤ ـ البخاري: كتاب الفتن، رقم: (٧١٠٩).

پەرچدانەوەیەکی ڕوون هەیە بۆ ئەو خەوارجانەی کە علی و هاوەڵەکانی و معاویەو هاوەڵەکانیان بە بێ باوەڕ دەزانی، فەرموودەکە شایەتی دانی موسڵمانیەتی هەردوو کۆمەڵەی لە خۆ گرتووە، بۆیە سوفیانی کوڕی عوییینە دەیوت: فەرموودەکەی، کە دەفەرمویێت دوو کۆمەڵی لە موسڵمانان تەواو سەرسامان دەکات. بەیهەقی دەڵێت: لەبەر ئەوە سەرسامیان دەکات لەبەر ئەوەی پێغەمبەر(ﷺ) هەموویانی بە موسڵمان ناوزەد کردووە، ئەوەیش هەواڵێکی پێغەمبەری خوایە (ﷺ) بەوەی حسن لە دوای کۆچی دوای علی کاروبارەکەی دایە دەست معاویەی کوڕی أبوو سوفیان.[1]

ئەم فەرموودانەی پێشوو تیایاندا ئاماژە بەوە دەکەن، کە ئەهلی عێراق ئەوانەی لەگەڵ علی(ﷺ) بوون، ئەهلی شام ئەوانەی لەگەڵ معاویەی کوڕی ئەبو سوفیان(ﷺ) بوون، پێغەمبەر(ﷺ)بە ئوممەتی خۆی وەسفی کردوون[2]، هەروەك وەسفی کردوون هەموویان پیوەستی حەقن و لێ ی دەرنەچوون، هەروەك شایەتی یان بۆ دەدات، بەردەوامن لەسەر ئیمان و لە ئیمان دەرنەچوون بەهۆی ئەو جەنگەی لە نێوانیاندا ڕوویدا، هەموویان دەچنە ناو فەرمایشتی پەروەردگارەوە: ﴿وَإِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا﴾ [الحجرات: ٩]، پێشتریش وتمان، کە ناوەڕۆکی ئایەتەکە ئەوەیە، هەموو هاوەڵان ڕێکبخات و بە هۆی ئەو جەنگەوە کافرو فاسق نابێ، بەڵکو لێکدانەوەو ئیجتیهادیان کردووە. لەو جەنگەیشدا حوکم بۆ علی کوڕی أبوو تاڵیبە (ﷺ) وەك باسمان کرد، جا پێویستە لە سەر موسڵمانان و ئەو کەسەی بانگەشەی خۆشەویستی ئالو بەیت دەکات لەو ڕووداوەی نێوان هاوەڵاندا ڕێڕەوی دەستەی ڕزگار بوو دەستەی سوننەو جەماعە ئەوانە بگرێتە بەر کە پێشەواو گەورەیانن کە ئەمیری ئیمانداران علی و دوو کوڕەی حسن وحوسەینن، ئەویش بە دەست گرتنەوە لەوەی لە نێوانیاندا ڕوویداوە و تەنها بەو جۆرە تاو بدەنە ئەو مەیدانە کە شیاوی هاوەڵانی بەڕێزە.

٦- شەهید بوونی ئەمیری ئیمانداران علی (ﷺ):

---

١ - الاعتقاد: البيهقي، لا (١٩٨)، فتح الباري (٦٦/١٣).

٢ - مسلم (٧٤٦/٢).

جەنگی نەهرەوان زامێکی سەختی لە دەروونی خەواریجدا بەجێ هێشت و شەو ڕۆژ ئێش وپەژارەی زیاد دەکردن، بۆیە دەستەیەکیان ڕێك کەوتن گورزێك لە علی(ﷺ) بدەن و تۆڵەی برا کوژراوەکانی نەهرەوانیان بسێننەوە. عەبدولڕەحمانی کوڕی مەلجەم توانی بە ناپاکی ئەمیری ئیمانداران شەهید بکات. محمدی کوڕی حەنیفە چیرۆکی کوژرانی ئەمیری ئیماندارانمان بۆ دەگێڕێتەوەو دەڵێت: سوێند بەخوا ئەو شەوەی لە علی درا من لە مزگەوتی گەورە لەناو خەڵکێکی زۆری میسردا شەو نوێژییان دەکرد، لە نزیك دەرگا ئەوانیش نوێژیان دەکرد، لە هەستان وکوڕنوش و سوژدەدا بوون شەو تا بەیانی، علی(ﷺ) بەیانی دەرچوو بۆ نوێژوو بانگی دەکرد: خەڵکینە کاتی نوێژە، من نازانم لە دەرگا هاتە دەرەوە یان نا، کە ئەو قسانەی کرد؟ سەیری شمشێرەکەیم کردو گوێم لێ بوو: حوکم بۆ خوایە ئەی علی نەك بۆ تۆو هاوەڵانت، ئینجا شمشێرێکم دی، پاشان جاری دووەم دواتر گوێم لە علی بوو دەیوت: ئەو کەسەتان لە دەست دەرنەچێت خەڵکی لە هەموو لایەکەوە هەڵمەتیان بۆ کەسەکە برد، دەڵێ: هێندەی نەبرد، کە إبن مولجەم گیراو برا بۆ لای علی، منیش لە ناو ئەو خەڵکەدا بووم، کە چوونە ژووریّ گوێم لە علی بوو دەیوت: (یەك کەس بە یەك کەس بۆ کوشتنەوە) ئەگەر مردم وەك چۆن کوشتمی بیکوژنەوە، ئەگەریش مامەوە خۆم دەزانم چی پێ دەکەم،[1] باس دەکات خەڵکی چۆنە لای حسن وترسیان لێ نیشتبوو، کە علی چی بە سەر هاتووە، ئەوان لەلای حسن بوون و ئیبن مولجەمیش لە بەردەستیدا بوو، کە (أم کەلثوم)ی کچی علی(ﷺ) بانگی کردو دەگریا: ئەی دوژمنی خوا باوکم تازە شەهید بوو خوا سەر شۆڕت بکات إبن مولجەم ووتی: سەر کێ دەگریت ؟ سوێند بەخوا بە هەزار کڕیومە و بە هەزار ژەهراویم کردووە، ئەو لێدانە لە هەموو خەڵکی میسر بدرایە یەکێکیان ڕزگاری نەدەبوو.[2] پزیشکەکان لە دەوری علی (ﷺ) کۆ بوونەوە تا برینپێچی بکەن، زانا ترینیان أثیری کوڕی عمر سکونی بوو، کە هاودەمی کیسرا بوو، ئەثیردەستی بە چارەسەرکردنی کرد، ئەویش بە دانانی دەمارێك لەناو سی ئاژەڵێك دانا، پاشان خستیە ناو برینەکەی علی، پاشان فوی تێ کردو دەری

---

١ ـ تاريخ الطبري (٦٢/٦).

٢ ـ هەمان سەرچاوە(٦٢/٦).

هێنا بینی دەماغی سپیەو لێدانەکە گەیشتووەتە مۆخی سەری، ئینجا ووتی: ئەی ئەمیری ئیمانداران وەسیەتی خۆت بکە، چونکە تۆ دەمریت.[1] باسی ئەوەش دەکات جوندوبی کوڕی عبداللە چووە لای علی وپرسیاری لێ کرد و وتی: ئەی ئەمیری ئیمانداران ئەگەر تۆمان لە دەستدا ـ لەدەستیشت نادەین ـ بەیعەت بدەین بە حسن؟ فەرمووی: نەفەرمانتان پێ دەکەم و نە ڕێگەتان پێ دەگرم خۆتان چاکتر دەزانن[2]، لەم گێڕانەوەیەوە ئەمیری ئیمانداران علی دەردەکەوێت بەوەی کە ئوممەت مافی خۆیانە کە جێگیرو خەلیفە هەڵبژێرن.

٧- وەسیەتی ئەمیری ئیمانداران علی بۆ حسن و حسین(رضي الله عنهم):

ئەمیری ئیمانداران حسن وحوسەینی بانگ کردو فەرمووی: وەسیەتتان بۆ دەکەم بەوە پارێزگاری خوا بکەن، بە دنیا یاخی نەبن ئەگەر دنیاش لێتان یاخی بێت، بۆ شتێکیش مەگرین، کە لە دەستتان چووە قسەی حەق بکەن وسۆزتان بۆ هەتیم هەبێت بەهانای لێ قەوماوانەوە بچن وئیش بۆ دوا ڕۆژ بکەن، دوژمنی ستەمکار بن وستەم لێکراو سەر بخەن و ئیش بە قورئان بکەن لە پێناوی خوادا و لە لۆمەی لۆمەکاران مەترسن، پاشان سەیری محمدی کوڕی حەنیفەی کردو وتی: ئەم وەسیەتەمت بۆ دوو براکەت لەبەر کرد[3]، وتی بەڵێ ووتی: دەی هەمان وەسیەتم بۆ تۆیش هەیەو وەسیەتت بۆ دەکەم نەرم وهێدی بە لەگەڵ دوو براکەتدا، چونکە مافیان بەسەرتەوە گەورەیە، دەی شوێنیان بۆ بکەوەو لە قسەیان دەرمەچوو، پاشان وتی: ئەی حسن و حوسەین وەسیەتان بۆ دەکەم لە مەڕ محمدی حەنیفەوە، چونکە کوڕی باوکتانە دەیشزانن باوکتان خۆشی دەوێ، ئینجا بە حەسەنی ووت: ڕۆڵەکەم وەسیەتت بۆ دەکەم لە خوا ترس بیت و لە کاتی خۆیدا نوێژ بکەیت و لە شوێنی خۆیدا زەکات بدەیت وجوانی دەست نوێژبگریت، چونکە نوێژ تەنها بە پاکی دەکرێت کەسێکیش زەکات نەدات نوێژی لێ وەرناگیرێتی، وەسیەت بێت لە تاوان ببورە و ڕق بخۆرەوە سیلەی ڕەحم بەجێ بگەینە و لە کاتی نەزانیدا نەرم و لەسەرخۆبە و لە دین

---

١ ـ الاستيعاب (١١٢٨/١٣).

٢ ـ تأريخ الطبري (٦٢/٦).

٣ ـ هەمان سەرچاوە(٦٣/٦).

شارەزا ببەو لە کارو فرماندا سەقامگیربەو پابەندی قورئان بەو، دراوسێیەکی باش بەو فرمان بەچاکەو بەرگری لەخراپە بکە و دوور بکەوە لە داوێن پیسی وخراپە.[1] کاتێ سەرە مەرگی هات وەسیەتی کردو وتی: بەناوی خوای بەخشندەو میهرەبان ئەمە وەسیەتی علی کوڕی ئەبو تالیبە وەسیەت دەکات، کە شایەتی دەدات هیچ پەروەردگارێك نیە جگە لە (الله) تەنها و بێ هاوەڵە محمدیش بەندە و نێردراویەتی، خوای گەورە بە ڕێنمونی و دینی حەق ناردویەتی تاسەرکەوێ بەسەر هەموو هەموو ئاینەکاندا هەرچەندە بێ باوەڕەکانیش حەزنەکەن، پاشان نوێژو کارو ژیان مەرگم بۆ پەردوەردگاری جیهانەو هاوەڵی نی یە، واش فرمانم پێ کراوەو منیش لەموسڵمانانم پاشان: ئەی حسن وهەموو کەس و کارو منداڵ خێزانەکانم وەسیەت بێت لە خوای پەروەردگارتان بترسن وبە موسڵمانی بمرن و هەموو دەست بگرن بە ئاینی خواوەو دوو بەرەك مەبن، چونکە گوێم لە پێغەمبەری خوا بووە (أبو لقاسم) کە دەیفەرموو: (ان صلاح ذات البين افضل من عامة الصلاة و الصيام)، واتە: (چاککردنی نێوان دووان باشترە لە یەك ساڵ نوێژ و ڕۆژو) سەیری خزمانتان بکەن و سەردانینان بکەن خوای گەورە لێپرسینەوەتان لەسەر ئاسان دەکات، توخوا توخوا وریایی هەتیوەکان بن دەمیان بێ ناز مەکەن و بە بێ بوونی ئێوە لە ناو دەچن، توخوا توخوا وریایی دراوسێکانتان بن، چونکە ئەوانە وەسیەتی پێغەمبەرەکانتانن بەردەوامی وەسیەتی دراوسێی دەکرد تا وامان گومان دەبرد، کە میراتیان دەکەوێت، توخوا توخوا قورئانتان بیر بێت ئیشی تر پێش قورئان نەخەن، توخوا توخوا نوێژەکانتان، چونکە پایەی ئاینەکەتانە، توخوا توخوا ماڵی پەروەردگارتان (کەعبە) تاماون چۆڵی نەکەن چونکە ئەگەر بەلانرا تەماشای ناکرێ، توخوا توخوا جیهادی ڕێی خواتان بیر بێت بەماڵ و گیانتان، هاوەڵەکانی پێغەمبەرتان(ﷺ) لەبیر بێت، چونکە خوا وەسیەتی بۆ کردوون لە بارەیانەوە، توخوا وریای هەژاران و نەداران بن لە ژیان و بەشتاندا بەشداریان بکەن، توخوا چاوتان لە کۆیلەو کەنیزەکانتان بێت، نوێژ، نویژ، لە پێناو خودادا، لە لۆمەی لۆمەکاران مەترسن کێ ئێوەی ویست بەستانە کێ لێتان ئەرەنجێ و یاخی دەبێ بەستانە. وەك چۆن خوا فرمانی پێ

---

١ ـ تاريخ الطبري (٦/٦٣).

کردوون قسەی باش بکەن، وریابن وابەستەو ڕنجدەر بن لێکجیاو دووبەرەك نەبن لە سەر چاکەو لەخواترسان یارمەتی یەکتری بدەن و لە تاوان و دوژمنایەتیدا مەبنە یاریدەر، لە خوابترسن، چونکە خودا سزای سەخت و بەجەرگە، خوای گەورە بتانپارێزێت ئەی ئال و بەیتی پێغەمبەرەکەشتان تێدا بپارێزێت.

بەخواتان دەسپێرم و، السلام علیکم ورحمة الله، پاشان هیچی نەوت، جگە لە (لااله الا الله) تا گیانی سپارد.[1]

لە گێڕانەوەیەکی تردا هاتوە: ... ڕۆڵەکانم: وەسیەتتان بۆ دەکەم لە پەناو ئاشکرادالەخوا بترسن لە ڕازیبوون و توڕەبووندا حەق بڵێن و لە هەژاری و دەوڵەمەندیدا نیازپاك و لەسەر دۆست ودوژمن دادپەروەرو لە چالاکی و خاووخلیچکیدا ئیش بکەن ولە سەختی و خۆشیدا لە خوا ڕازی بن. ڕۆڵەکانم چەند خراپە لەدوای بەهەشت خراپەو چەند باشە لەدوای دۆزەخ خێرو چاکە بێت، هەموو خۆشی یەك بەبێ بەهەشت سوکی و پوچی یە، هەموو بەڵایەك بەبێ دۆزەخ خێرو حەسانەوەیە، ڕۆڵەکانم هەرکەس سەیری هەڵەو کەم و کورتی خۆی بکات، وای لێ دەکات بیری لای کەم و کورتی کەسی تر نەبێت، هەر کەس بەبەشی خوا ڕازی بێت، خەفەت بۆئەوە ناخوات کەلەدەستی چووە، هەرکەسیش شمشێری یاخی ی هەڵگرت بەو شمشێرە دەکوژرێت، هەرکەس چاڵێکی هەڵکەند بۆبراکەی خۆی دەکەوێتە ناویەوە، هەرکەس ئابڕوی پۆشتەو براکەی ببات ئەوا عەیب و عاری خۆی پیشان دەدات، هەرکەس هەڵەی خۆی بیر چویەوە هەڵەی خەڵکی تری لەلاگەورە دەبێت، هەرکەس بەڕای خۆی سەرسام بێت گومڕا دەبێت، هەرکەس تەنها عەقڵی خۆی لەلاگرنگ بێت زەلیل دەبێت، هەرکەس بەسەر خەڵکدا بنازێت زەلیل دەبێت، هەرکەس تێکەڵ بە إنذال بوو سوکو ڕسوا دەبێت، هەرکەس چویە دەروازەکانی خراپەوە تۆمەتبارە، هەرکەس لەگەڵ زاناياندا دإبنیشێت هێدی و حەساوە دەبێت، هەرکەس شتێکی زۆرکرد بەو شتەدەناسرێت، هەرکەس قسەی زۆری کرد زۆر تێ دەکەوێت، هەرکەس هەڵەی زۆر بوو ئابڕوی کەم دەکات، هەرکەس ئابڕوی کەمی کرد ڕێزو شکۆی کەم دەکات، هەرکەسیش

---

١ ـ هەمان سەرچاوە(٦/٦٤).

(وەرعی) کەمی کرد دڵی دەمرێت، هەرکەسیش دڵی مرد دەچێتە دۆزەخ، ڕۆڵەکانم: ئەدەب و ڕەوشت چاکترین میراتە، ڕەوشتی جوان چاکترین هاودەمە، ڕۆڵەکانم لەش ساغی بردنەوە دە بەشە: نۆبەشیان لە بێ دەنگیدایە مەگەر بۆزیکری خوا، یەکێکیشیان لەدانەنیشتندایە لەگەڵ گەمژەو نەزانەکاندا ڕۆڵکانم گرو تین و سوربوون کلیلی سەختی و نارەحەتی یە بیر کردنەوە پێش کارو ئیش دەتپارێزێت لە پەشیمانی دەی چ بەخت ڕەشێکە کەسێك بگەڕێتەوە بۆ ڕۆژی دوایی و دوژمنی بەندەکانی خوا بێت سەر بەرزی بۆکەسێك بەنیازی پاك کاروکردارو خۆشەویستی و ڕق و توڕەیی وەرگرتن و فڕێدان و قسەو بێ دەنگی و ووتەو کرداری بۆ خوا بێت و بەس.[1]

٨- ئەمیری ئیمانداران علی ڕێگە نادات جەستەی بکوژەکەی بشێوێنرێت:

ئەمیری ئیمانداران علی(ﷺ) دەڵێت: ئەو پیاوە بگرن ئەگەر مردم ئەوا بیکوژن ئەگەریش ژیام ئەوا دەتوانم تۆڵەی لێ بسەنمەوە[2]، لە گێڕانەوەیەکی تردا هاتووە نان و ئاوی بدەنێ و لەگەڵیدا چاك بن ئەگەر چاك بومەوە خاوەنی خوێنی خۆمم یان لێی دەبورم یان ئەگەر ویستم تۆڵەی لێ دەسێنمەوە[3]، لە گێڕانەوەیەکی تردا زیاتر هاتووەو دەڵێت: ئەگەرمردم بیکوژن و دەست درێژی مەکەن، چونکە خوای گەورە دەست درێژی کەرانی خۆش ناوێ[4]، علی ڕێگری لە حسن کرد، کە جەستەی بشێوێنن و ووتی: ئەی نەوەی عبدالمطلیب، نامەوێ بکەونە ڕشتنی خوێنی موسڵمانان و بڵێن: ئەمیری ئیمانداران کوژرا. نەخێر جەنگ نەکەن، حسن(ﷺ) بڕوانە یەك بە یەك بدە لەوەی، کە لێی داوم و جەستەی مەشێوێنە، چونکە گوێم لە پێغەمبەر بووە (ﷺ) کەفەرمویەتی:(ایاکم والمثلة ولوانها بالکلب العقور)[5]، لەدەقی وەسیەتەکەی ئەمیری ئیمانداراندا باسی بکوژەکەی بە چەندین گێڕانەوە هاتووە، کە ڕاست ولاوازیش لەو گێڕانانەوانەدا هەن. جا ئەو

---

١ ـ الشهب اللامعة في السياسة النافعة: إبن رضوان، لا(٦٣٢/٦٣٣).

٢ ـ فضائل الصحابة(٢/٥٦٠) بسند حسن.

٣ ـ المحن: إبن ابي العرب، لا (٩٤)، خلافة علي، عبد الحميد، لا(٤٣٩).

٤ ـ الطبقات (٣/٣٥).

٥ ـ تأريخ الطبري (٦/٦٤).

گێڕانەوەیەی تیایدا علی (ﷺ) فرمانی کرد لە دوای خۆی ئەو بکوژەی بسوتێنن سەنەدەکەی لاوازە، ئەو گێڕانەوانەی تریش بە یەك ئاڕاستەدا دەڕۆن لە هەموویاندا علی (ﷺ) فرمانی بە کوشتنی پیاوەکە کردوە ئەگەر بەو لێدانە گیانی لە دەستدا جگە لەوە ڕێگیری لێکردووە.

ئەو گێڕانەوانانە تەواوکەری یەکترین ولەلایەکەوە دەبنە بەلگە، هەروەك ئەمیری ئیمانداران بە مورتەدو هەلگەڕاوەی دانا تا فرمان بە کوشتنی بدات، بەلکو کاتێك موسڵمانان ویستیان بیکوژن ڕێگەی ئەوەی لێگرتن و وتی: ئەو کەسە مەکوژن ئەگەر ڕزگارم بوو ئەوا تۆڵەی بریندارى دەسێنمەوە ئەگەریش مردم ئەو کات بیکوژن.[1]

گێڕانەوە دیارەکانی مێژوو باس لەوە دەکەن، کە کاتێ علی (ﷺ) گیانی سپارد، حسن ناردی بەدوای إبن مولجەمدا ئەویش بەحەسەنی وت: تۆ ئەم سیفەتەت تێدایە؟ سوێند بەخوا من هەر بەلێنێکم دابێت بەخوا بردومەتە سەرمن بەلێنم بەخواداوە، کە علی و معاویە بکوژم یان بێ هەردوکیان بمرم، ئەگەر دەکرێ بەرم دەی تا بچم بۆی، بەلێنی خوا بێت ئەگەر نەمکوشت یان کوشتم و مامەوە بێمەوە بۆلات و دەست بخەمەدەستت حسن پێی ووت: سوێند بەخوا دۆزەخ بۆ تۆ باشە پاشان پێشی خست و کوشتی[2]، پاشان خەلکی بردیان و بەئاگر سوتاندیان بەلام ئەم گێڕانەوەیە پچڕاوە[3]، ڕاستی نێو گێڕانەوەکان و ئەوەی شیاوی حسن و حوسەین و نەوەکانی ئال و بەیت بێت ئەویە، کە ئەوان پەیوەستی وەسییەتەکەی ئەمیری ئیمانداران علی بوون لە هەلس و کەوت کردنیان بەرامبەر بە عبدالرحمانی کوڕی مولجەم کەتیایدا ئاکاری بەرزی ئیسلام دەردەکەوێت، کە ڕێگری کردووە لەوەی جەستەی بشێوێنرێت و با پەیوەستی تۆڵەی شەرعی بن ئەو گێڕانەوەیەش نەچەسپاوە، کە دەلێت: کە علی بەخاك سپێردرا إبن مولجم یان هێناو خەلك کۆبونەوەو نەوت و داریان هێناو محمدی کوڕی حەنیفەو حوسەینعبداللە کوڕی جعفری کوڕی أبوتالیب وتیان وازمان لێ بهێنن با پارچە پارچەی بکەین، ئینجا

---

١ ـ مناهج السنة (٥/٢٤٥).

٢ ـ تاريخ الطبري (٦/٦٤).

٣ ـ خلافة علي بن ابي طالب، عبد الحميد لا(٤٤٠).

عبدالله هەردو دەستو قاچی بڕی و کەچی ئەو هیچ هاوارو قسەی نەکرد، ئینجا چاوی هەڵ کۆڵی، هیچ هاواری نەکرد و دەی ووت: تۆ دوو چاوی مامی خۆت هەڵکۆڵەو دەی وت ﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ﴾[العلق:١] تا سورەتەکەی تەواو کرد هەردوو چاوی خوێنیان دەڕشت پاشان فرمانی کردو زمانیان دەرهێنا بیبڕن، ئینجا هاواری کرد وتیان بۆچی هاوار دەکەیت وتی: ئەوە هاوارو ناڵە نی یە، بەڵکو ئەترسم تۆزقاڵێ لە دنیادا بمێنمەوەو یادی خوا نەکەم، ئینجا زمانیان بڕی، پاشان سوتاندیان، پیاوێکی ئەسمەرو جوان بوو، پرچی هەتا سەر گوێ ی درێژ بوو، لە نێوژەوانە شوێنی سوجدە بەدیار کەوتبوو.[١] لای ئێمە إبن مولجم خراپترین کەسی ڕۆژی دواییە، لە لای ئێمەی ئەهلی سوننە إبن مولجم کەسێکە، کە خوازیارین بچێتە دۆزەخ، نەوزەك وەك قسەی خەواریج لە بارەیەوە، حوکمەکەشی وەك حوکمی بکوژی عثمان و زوبیرو طلحة و سعیدی کوڕی جوبەیر وعەمارو حسین وایە، ئێمە لەبەر خوا لێیان بە دوورین و ڕقمان لێیانەو دەیاندەینە دەست خوای گەورە ـ عزوجل ـ[٢]

٩- وتاری حەسەنی کوڕی علی (رضي الله عنه) لە دوای کوژران باوکی:

عمری کوڕی حوبشی دەڵێت: حەسەنی کوڕی علی (رضي الله عنه) وتاری بۆ داین و وتی: دوێنێ پیاوێك، کە پێشینەکان و دواینەکانیش بە زانستیدا نەدەگەیشتنەوە بەجێی هێشتن ئەو کەسە پێغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) بیناردایەو ئاڵای بدایەتە دەست نەدەگەڕایەوە[٣] تا فەتحی دەکرد لە هەرچی هەیەتی تەنها حەوت سەد درهەم لە بەخششی مایەوە، کە دایناببوو بۆ خزمەت گوزاری خێزانەکەی.[٤]

١٠- پێشوازی معاویە لە هەواڵی کوژرانی علی (ڕەزای خوا لەهەردکیان بێت):

١ ـ طبقات إبن سعد (٣٩/٣)، الاخبار الطوال، لا(٢١٥).

٢ ـ تأريخ الاسلام، عهد الخلفاء الراشدين، لا(٦٥٤).

٣ ـ فضائل الصحابة(٧٣٧/٢) إسناده صحيح.

٤ ـ هەمان سەرچاوە.

کاتێك هەواڵی کوژرانی علی هات بۆ معاویە(رضي الله عنه)، معاویە کەوتە گریان ژنەکەی پێی ووت: جەنگت لەگەڵ کرد و بۆیشی دەگریت ؟ معاویەش(رضي الله عنه) ووتی: قوڕت بەسەر تۆ نازانیت خەڵکی فەزڵ و زانایی و زانستیان لەدەستدایە[1]، معاویە(رضي الله عنه) هەرچی نەزانیبایە نامەی دەنوسی بۆ علی کوڕی أبو تاڵیب و پرسیاری لەو دەکرد، کاتێ هەواڵی کوژرانی علی بیست وتی: فیبقهەو زانست بە مردنی علی کوڕی أبو تاڵیب لە دەست چوو، عوتبەی برای پێی ووت: با خەڵکی شام ئەمەت لێ نەبیستن ئەویش وتی وازم لێ بهێنە[2]، با دان بەکەسایەتی عەلیدا بنێین کاتێ معاویە لەکاتی دەسەڵاتیدا داوای خیراری صودائی کرد وەسفی علی بۆ بکات ئەویش وتی: وازم لێ بهێنە ئەی ئەمیری ئیمانداران، معاویە وتی: سوێند بە خوا دەبێت وەسفی بکەیت ئەویش وتی: کە هەر دەبێ وەسفی بکەم دەی بە خوا دووربین و بەهێز بووبەداد پەروەری حوکمی دەکرد، وەکو کانی زانستی لێ دەر دەچوو[3]، دانایی لەهەمو لایەکەوە لێ بەدیاردەکەوت و خۆی لەبەزم و کەیفی دونیا بەدوور دەگرت، بەشەو شەوخونی دەکێشاو پڕ لەپەند بوو بیر تیژو دوور بیر بوو، حەزی لەجلی کورت و خۆراکی کەم نرخ دەکرد، لەناوماندا وەك یەکێ لەئێمە بوو ئەگەر داوامان لێ بکردایە وەڵامی دەداینەوە ئەگەر داوای هەواڵمان بکردایە هەواڵی پێدەداین سوێند بەخوا ئێمە لەگەڵ ئەوەی لێمان نزیك بوو لێی نزیك بووین نەمان دەتوانی لەبەر شان و شکۆیدا قسەی لەگەڵ دا بکەینـ کەسانی دینداری بەرز ڕادەگرت و لەهەژاران نزیك دەبویەوەو خۆراکی بەهێزی نەدەدا لە باتڵیدا و لەدادوەریدا لاواز بێ هیوا نەدەبوو شایەتی دەدەم، کەئەم لە هەندێ هەڵوێستیدا بینیوەمە، کەشەوی ئاوا کردووە و ئەستێرەکانی دەرکردون و ڕیشی دەگرت و وەك دەردەدار هاواری بوو و لەتاو خەفەت و پەژارەدا هاواری دەکردو دەیوت: ئەی دونیا بڕۆ کە سی تری جگە لەمن هەڵ مەخەڵەتێنە، بەرەو ڕوی من بویتەوە یان توشم بویت ئەی هاوار ئەی هاوار من سێ جار تەڵاقم داویت و گەڕانەوەت نی یە، بۆیە تەمەنت کورتەو مەترسیت کەمە، ئاه لە کەمی دونیا نەویستی و دووری گەشت

---

١ ـ البداية والنهاية (١٣٣/٨).

٢ ـ الاستيعاب (١١٠٨/٣).

٣ ـ هەمان سەرچاوە (١١٠٧/٣).

و ترسی ڕێ، ئینجا معاویەگریاو ووتی: ڕەحمەتی خوا لە أبو حسن سوێند بـەخوا وا بـوو، ئەی خرار خەفەتی تۆ بۆ ئەو چۆنە ؟ ئەویش وتی: خەفەتی منداڵەکـەی سـەربڕن و خـۆی لەماڵەوەیدا بێت.[1]

لە عمری کوڕی عبدالعزیزەوە دەڵێت: لە خـەودا پێغەمبـەر(ﷺ)م بینیـو أبـو بکـر و عمریش لەلای دانیشتبون منیش سەلامم لێ کـردو دانیـشتم هـەر کـە دانیـشتم علـی و معاویە هاتن و هاتنە ژورێ، دەرگاکـە گەڕایـەوە دواوە و داخـراو منـیش سـەیرم دەکـرد بەپەلە علی چویە دەرێ و دەی وت: سوێند بە پەروەردگاری کەعبە بۆم براوەتەوە، پاشـان بەپەلە معاویە چووە دەرێ و وتی: سوێند بە پەروەردگاری کەعبە لێم خۆش بوو.[2]

إبن عەساکیر لە ئەبو زەرعەی ڕازی یەوە دەگێڕێتەوە، کە پیاوێك پێی ووت: مـن ڕقـم لە معاویە یە ئەویش وتی: لەبەرچی؟ وتی: چونکە بکوژی علی یە ئەبو زەرِ کـە پێـی وت قورِت بەسەر پەروەردگاری معاویە میهرەبانە، نەیاری معاویـەش نـەیارێکی بەخـشندەیە ئینجا تۆ لەونێوەندەیاندا چیت بەدەستە؟[3]

١ ـ هەمان سەرچاوە(٣/١١٠٨).

٢ ـ البداية والنهاية (٨/١٣٣).

٣ ـ هەمان سەرچاوە(٨/١٣٣).

بەشی دووەم

بەیعەت پێدانی حەسەنی کوڕی علی و گرنگترین سیفەتەکانی و هەندێ هەڵوێستی لەژیانی کۆمەڵایەتی وئەو پرۆژە چاکسازیەی کە لە یەکبوونی ئومەتدا خێراو تاجداری کرد.

جێ باسی یەکەم

بەیعەت پێدانی حەسەنی کوڕی علی

بەیعەت پێدانی حەسەنی کوری علی (ﷺ)لە مانگی ڕەمەزا نی ساڵی٤٠ك، دوای شەهید کردنی ئەمیری ئیمانداران علی کوڕی ئەبو تالیب(ﷺ)لەسەر دەستی خەواریجیەك، کە عبدالرحمن کوڕی مەلجەمی مرادی بوو(خوای لێ ڕازی نەبێ)[1]، خەڵکی لەدوای باوکیدا حەسەنیان(ﷺ) هەڵبژارد و ئەمیری ئیمانداران(ﷺ) لەدوای خۆی کەسی دیاری نەکرد، ووتیان: ئەی ئەمیری ئیمانداران، کە سوکارەکەی لەناو نەبەین[2]، ووتی: کەواتە دەتانەوێ جگە لە بکووژم کەسی تر بکوژن سویندتان بەخوا دەدەم گەر شتی وا بکەن ووتیان: کەسێکمان بۆ بە خەلیفە بکە وجیگەت بگرێتەوە، ووتی: نەخێر، بەڵکو بەجێتان ئەهێلم بۆئەوەی پێغەمبەری خودا(ﷺ)بۆی بەجێ هێشت، ووتیان: گەر بەپەوەردگارت گەیشتی چی دەڵێ ی، کە بەو جۆرە جێمان ئەهێلی، وەکیع دەڵێ[3]: ووتی: ئەڵێم پەروەدەگار لەنێوانیاندا جێت هێشتم، پاشان بۆلای خۆت بردتمەوەو لەنێو ئەواندای، ویستت بێ چاکیان دەکەی، ویستت بێ خراپیان دەکەی.[4] دوای کوژرانی عەلیش(ﷺ)،

---

١ ـ الطبقات (٣ / ٣٥ ـ ٣٨) تحقيق د. احسان عباس.

٢ ـ مجمع الزوائد(١٣٩/٩)، مسند أحمد (٣٢٥/٢) حسن لغيره.

٣ ـ وكيع بن الجراح، ثقة حافظ عابد، التقريب ٥٨١.

٤ ـ مسند أحمد (٢ / ٣٢٥) حسن لغيره الموسوعة الحديثية.

حەسەنی کوڕی علی(ﷺ)نوێژی لەسەر کرد و، چوار(تەکبیرەی)لەسەر کرد، لە کوفەدا نێژای، یەکەمین کەسیکێش بەیعەتی بەحسن دا قەیسی کوڕی سعد بوو، ووتی: دەستت بکەرەوە لەسەر قوئانەکەی خوا ورێبازی پێغەمبەر وکوشتاری لادەران بەیعەتت پێ دەدەم، حەسەنیش(ﷺ) فەرمووی: لەسەر قورئانی خوا و رێبازی پێغەمبەر(ﷺ)و هەریەکە و لەدوای مەرجێکەوەیە: بەیعەتی پێداو بێدەنگ بوو، خەڵکیش بەیعەتیان پێدا[1]، خەڵکی عێراق ویستیان بەیعەتی بە حسن بدەن، حسن مەرجی لەسەردانان وپێیانی ووت: ئەبێ گوێگرو وگوێڕایەڵ بن و ئاشتەوایی هەرکەس دەکەن، کەمن ئاشتەوایی دەکەم، جەنگی هەرکەس دەکەن، کەمن جەنگی دەکەم. [2] ڕیوایەتی لەوجۆرەش زۆر هاتووە و گشت ئەوانەش بەڵگەن لەدەستپێکردن و هەنگاونانی خێرای حەسەنی (ﷺ)بۆ ئەو ئاشتەواییەی، کە بە پشتیوانی خوای گەورە بە درێژی باسی دێت. بۆیە لە لێکۆلینەوەی بەیعەت پێدانی حسندا چەند پەند و وانە و سوودێك بەدەست دەخەین لەوانە:

یەکەم: بەر پەرچدانەوەی کێشەی دەق لەسەرخیلافەتی حسن(ﷺ)

باسکردنمان لەبارەی بەیعەت پێدانی حسن(ﷺ)لە بەرانبەرماندا باسێك سەرهەڵدەدا، کە(شیعەی) برەوی پێ دەدات و، ئەویش باسی دەقێکە لەلایەن علی کوڕی ئەبی تالێب لەسەر خیلافەتی حسن[3] ئەوەش لەو درۆ هەڵبەستراوانەیە، کە خراوەتە سەر ئەمیری ئیمانداران علی(ﷺ)، کە گواستنەوەی لەلایەن ئەوەوە ڕاست نیە، شیعە باوەڕیان وەهایە، کە ئیمامەت تەنیا بەدەقە لە لایەن خوای گەورە و لەسەر زمانی پێغەمبەرە(ﷺ)، کەبەوە ئاشکرا دەکرێ وەکو پێغەمبەرایەتیش لوتفێکە لەلایەن خواوە، بۆیە هیچ سەردەمێك نابێ بێ ئیمامێکی دانراو لە لایەن خواوە، کە بەگوێکردنی پێویستە، مرۆڤیش مافی دیاریکردن وهەڵبژاردنی نیە و ئیمامیش مافی نیە لەدوای خۆی ئیمام دیاری بکات، لەوەشدا دەیان ڕیوایەتیان بە زمانی پێشەواکانیان هەڵبەستاوە، هەندێك لە گێرانەوانەیان خستۆتە پاڵ ئیمام محمد الباقر(ڕەحمەتی خوای لێ بێ)، کە وتوویەتی:

---

١ ـ تاريخ الطبري (٦/ ٧٣).

٢ ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو (٦ / ٧٧).

٣ ـ فرق الشيعة للنوبختي، لا ٣٤، مرويات خلافة معاوية.

ئەزانن ئەم ئیمامەتە لە نێو ئێمەدایە و خۆمان دیاری دەکەین؟ نەخێر سوێند بەخوا ئەمە لە پێغەمبەرەوە دروست بووە و هەر جارە بەخاوەنی خۆی دەگاتەوە[1]، شیعە باوەڕیان وەهایە، کە پێغەمبەر(ﷺ)ئیمامەکانی دواى خۆی دیاریکردووە و ناوی ناون دوانزە ئیمام، زیاد و کەمیان نیە، کە ئەمانەن:

١.علی کوڕی أبو تالب(رضي الله عنه)، کۆچکردووی ٤٠ك

٢.حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه)،کۆچکردووی ٥٠ك

٣.حسینی کوڕی علی سەیدی شەهیدان(رضي الله عنه)، کۆچکردووی ٦١ك

٤.علی کوڕی حسین- زەینولعابدین- کۆچکردووی ٩٥ك

٥.محمدی کوڕی علی ئەلباقر کۆچکردووی ١١٤ك

٦.جعفری کوڕی موحومەد سادق کۆچکردووی ١٤٨ك

٧.موسای کوڕی جعفری کازم، کۆچکردووی ١٨٣ك

٨.علی کوڕی موسای الرضا کازم، کۆچکردووی ٢٠٣ك

٩.محمدی کوڕی علی ئەلجەواد کۆچکردووی ٢٢٠ك

١٠.علی کوڕی محمدی هادی، کۆچکردووی ٢٥٤ك

١١.حەسەنی کوڕی علی عەسکەر، کۆچکردووی ٢٦٠ك

١٢.محمدی کوڕی حەسەنی مەهدی، کۆچکردووی ٢٥٦ك

بناغە دانەری بیرو باوەڕی وەسێت(عقیدەالوصیە)یش إبن سەبەئە و ئەو وەسێتەش لە علی(رضي الله عنه)تەواو دەبوو، بەڵام دواتر بۆ کوڕانیشی گشتگیریان کردووە و ئەو ڕافیزەییانە بە بێدەنگ ونهێنیە وەکاریان دەکرد و ئەهلی بەیتیش ئەوەیان ڕەتکردەوە هەروەکو علی ئەمیری ئیماندارانی باپیریان(رضي الله عنه)ئەوی ڕەتکردۆتەوە، بۆیە ئەو گومڕایانە بیرباوەڕی توقیەیان داهێنان و وەکو بیر و فیکری خۆیان بڵاویانکردەوە....[2]

---

١ ـ الإمامة والنص، فيصل نور، لا ٨.

٢ ـ أصول الشيعة الإمامية(٢/٨٠٠).

له مەترسیترین ئەوشتانەی شیعە دایان هێنا ئەوەیە، کە پێغەمبەر(ﷺ)لەدوای خۆی ڕاستەوخۆ وەسیەتی خیلافەتی بە علی کردووە(ﷺ)و، ئەوانەی پێشی کەوتوون مافی عەلیان(ﷺ) داگیر کردووە، هەر وەك لە کتێبی(الکافی)یاندا هاتووە: هەر کەسێ بمرێ و خۆی نەناسی ئەوە مردنی نەفامانەی کردووە، بە دوا داچونی مێژوویی بۆ مێژووی خەلیفە ڕاشیدینەکان، ئەوە لە خیلافەتی أبوبکر(ﷺ)و عمردا(ﷺ)بوونی وەسێت نابینێت، بەڵکو سەرەتای دەرکەوتنی ئەو ووشەیە لە ساڵانی کۆتایی خیلافەتی عثمان(ﷺ)و دەرکەوتنی سەرەدەمی ئاشوبەدا ئەبینین، بێگومان هاوەڵان ئەو قسەیەیان ڕەت کردۆتەوە و بە درۆیان خستۆتەوە، دیارترین ئەو هاوەڵانەش علی کوڕی ئەبو تالب ودایکی ئیمانداران عایشەیە(خوای لێ ڕەزابێ)، پاشان دەبینین ئەم قسەیە لە سەردەمی خیلافەتی عەلیدا (ﷺ) لەبیرۆکەی ئاڕاستە کراو و بیرو باوەڕێکدا خۆی ڕۆشن دەکردە و بۆ باوەڕهێنان و بانگەواز بۆکردنی، ئەو شتەش کە ڕافیزە بانگەشەی دەکات ئەوە زاناکانیان وەکو(النوبختی)و (الکشی)باسیان کردووە سەلماندوویانە، کە دانروی عبدالله کوڕی سەبەئەو لە کتێبەکەمدا(اسمی المطالب فی سیرة امیر المؤمنین علی بن ابی طالب)(ﷺ)بەدرێژی باسمکردووە و بەوەی کە لە گواستنەوەی ڕاست دا، کە لە لایەن هەندێ لە هاوەڵانەوە(خوای لێ ڕەزابێ)وخودی عەلیش (ﷺ) هاتووە بەسە بۆ وەڵام دانەوەی ئەو قسە پوچەیان، بەڵگەش زۆرە، لەوانە:

١. لای عایشە باس کراوە پێغەمبەر(ﷺ) وەسێتی خیلافەتی بۆ علی کردووە، عایشە فەموویەتی: کێ ئەمەی ووتووە؟ من پێغەمبەری خوام بینی و لەسەر سنگم بوو، کە کۆچی دوایی کرد نەمبینی و نازانم کەی وەسێتی بە علی کردووە [1]، ئەم قسەیەی عایشەش(ﷺ) پێغەمبەر(ﷺ) وەسێتی بە علی نەکردووە گەورەترین بەڵگەی نەبوونی

---

١ ـ البخاري، رقم: ١٤٧١، كتاب: الوصاية.

وەسێتە، چونکە پێغەمبەر(ﷺ) لەماڵەکەی ئەودا وەفاتی کرد گەروەسێتێك هەبووایە ئەوە لە هەموو خەڵکی لە پێشتر بوو بۆ زانینی.[1]

٢.لە إبن عباس دەڵێ: علی کوڕی ئەبو تاڵیب(رضي الله عنه)لە کاتی ئە وئازارەی کە پێغەمبەر(ﷺ) تیایدا وەفاتی کرد لای پێغەمبەر(ﷺ) هاتە دەرەوەو خەڵکیش ووتیان ئەی باوکی حسن: پێغەمبەری خوا(ﷺ) وەزعی چۆنە؟ ئەویش ووتی: سوپاس بۆ خوا ئێستا باشە، عباسی کوڕی عبدالمطلیب دەستی گرت و ووتی: سوێند بەخوا من پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەبینم لەم ئازارەیدا وەفات دەکات و من لە کاتی مردندا ڕومەت و شێوەی نەوەی عبدالمطلیب دەزانم، بمانبەن بۆ لای پێغەمبەری خوا(ﷺ) بالێ ی بپرسین کاروباری موسڵمان دوای خۆی بۆکێ دەبێ، گەر بۆ خۆمان بێ ئەزانین و گەر بۆ خەڵکی دیکەش بێ ئەوە وەسێتمان پێ دەکات، عەلیش ووتی: سویند بە خوا گەر لەوبارەوە لە پێغەمبەری خوا بپرسن ئەوە ڕێگریمان دەکات و لەدوای خۆی خەڵکیمان ناخاتە دەست، سوێند بە خوا لە پێغەمبەری خوای (ﷺ) داواناکەم.[2]

لەقسەیەیدا (رضي الله عنه) شایەتیدانە بۆ هاوەڵە بەرێزەکان ڕەزای خوایان لەسەر بێ لەو پەڕی پابەندیان بەجێ بەجێکردنی فرمانی پێغەمبەری خواوە(ﷺ)، کە ئامۆژگاریەك هەبوایە ئەوە هاوەڵان لێ ی دوا نەدەکەوتن، کاتێك ئەنصار لە سەقیفەدا بەو پەڕی ئازادی وبوێری وڕاستگۆییەوە بۆچوونی خۆیانیان دەربڕی "ئەمیرێ لە ئێمە و ئەمیرێ لەئێوە"[3] ئەوە بەیعەتیان بەو کەسە دەدا، کە وەسێتی بۆکراوە، یان بەلای کەمەوە ئەو وەسێتەیان یادی یەکتر ئەخستەوە، گەر پێش ئەویش دەقێك هەبوایە ئەوە علی بەعباسی ئەووت: (چۆن لەو باوەرە لێ ی بپرسین کە وەسێتی خیلافەتی بەمن داوە) پێغەمبەری خواش (ﷺ) هەمان ڕۆژ وەفاتیکرد، بۆیە کە هیچ شتێك لەو وەسێتە بوونی نەبوو، ئەوە ئەو دەقە بانگەشەیەکی بێ بناغە و ناڕاستە و هەرشتێ لەو بارەوە هاتبێ بەسەر عەلیەوە بەدەق

---

١ ـ بذل المجهود في إثبات مشابهة الرافضة لليهود(١ / ١٩٠).

٢ ـ البخاري، كتاب، المغازي، رقم: ٤٤٤٧.

٣ ـ البخاري، كتاب: الحدود، رقم ٦٨٣٠.

ڕەتکراوەتەوە، چونکە پێچەوانەی دەقی ڕاشکاوانەی خودی عەلیە (رضي الله عنه)، لەبەرئەوەی بەڵگە بیستراویەکەیان بەڵگە نیە بۆ بانگەشە بۆکراو.[1]

٣.لە علی (رضي الله عنه)پرسیارکرا ئایە پێغەمبەری خوا(صلى الله عليه وسلم) بەشتێك ئێوەی تایبەت کردووە، فەرمووی بەهیچ شتێ ئێمەی تایبەت نەکردووە خەڵکی پێ تایبەت نەکردبێ، پەڕەیەکی دەرکردووە تیایدا نووسرابوو، ((لعن اللة من ذبح لغيراللة، ولعن منسرق منا الارض ، ولعن الله من لعن والدة، ولعن الله وامن الله من اوى محدثا))[2] (إبن كثير) ووتوویەتی: ئەم فەرموودەیەلەهەردوو(صحيحين) وئەوانیتردا ڕاستە و سەلماوە، کە لە عەلیەوە وەڵام دانەوەی گروپی ڕافیزەیە، کە وەهای دادەنێن پێغەمبەری خوا وەسێتی خیلافەتی بۆکردووە٠

٤.لە عەمری کوڕی سوفیانەوە: کە علی ڕۆژی جەمەل دەرکەوت ووتی: ئەی خەڵکینە پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم) لەئیمارەت دا هیچ شتێکی بەڵێن پێنەداین و وەباشمان زانی، کە أبوبکر بە خەلیفە بکەین وئەویش هەمان ڕێبازی گەیاند.[3]

٥.أبوبکر البیهقی بەئینسادی خۆی بۆ شەقیقی کوڕی سەلمە باسی لەو ڕیوایەتە کردووە و دەڵێ: بە علی ووترا (رضي الله عنه) کەسمان بۆناکەیتە خەلیفە و لەدوای خۆت خەلیفە دانانێ ی؟ ئەویش ووتی: پێغەمبەری خوای (صلى الله عليه وسلم) خەلیفەی دانەنیا، بەڵام گەر خوا بە خەڵکی بوێ ئەوە دوای من لەسەر چاکترینیان کۆیان دەکاتەوە هەروەکو دوای پێغەمبەرکەیان لەسەر چاکترینیانی کۆکردەوە[4]، ئەوش بەڵگەیەکی ڕونە، کە باسی دەقی بە خەلیفە بونی علی(رضي الله عنه) لەدوای پێغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) دروستکراوی ئەو کەسانەیە ڕقیان بەرامبەر هاوەڵانی پێغەمبەر(صلى الله عليه وسلم)و علی و ئەهلی بەیتە و دەیانەوێ لە ژێر ئەو پەردەو پیلان بەرامبەر ئیسلام و موسڵمانان دابرێژن وفێڵیان لێ بکەن٠[5]

---

١ ـ الإمامة و الرد على الرافضة، تحقيق علي ناصر فقيهي، لا ٢٣٨.

٢ ـ مسلم (٣ / ١٥٦٧) رقم: ١٩٧٨.

٣ ـ الاعتقاد، لا ١٨٤، وقال البيهقي في دلائل النبوة: سنده حسن.

٤ ـ هەمان سەرچاوە، إسناده جيد.

٥ ـ عقيدة اهل السنة و الجماعة في الصحابة(٢/ ٦٢٠).

لەودەقانەشدا بە تەواوی ڕون دەبێتەوە بیر و باوەڕی وەسێت(عقیدەالوصیە)دانراوە و تانە دانەو دانراوی عبداللە کوڕی سەبەئەوەو درۆیەکی ئاشکرا بەرامبەر پێغەمبەری خوا (ﷺ) دانراوە و تانەدانە لە هاوەڵان ڕەزای خوایان لەسەر بێ.

لە(نهج البلاغە)دا ڕاشکاوانە وا دەڵێ: ئەو کەسانە بەیعەتیان پێکردم لەسەر ئەوەی بەیعەتیان بە أبوبکر و عمر و عثمان کرد، ڕاوێژ بۆ موهاجرین و ئەنصارە، و گەر لە کەسێك یەکدەنگ بوون بەوەی ناوی ئیمامیان لێنا ئەوە خوا ڕەزامەندی لەو یەکدەنگی ئەوانی هەیە[1]، بەو ڕستەیە ئەمیری ئیمانداران ئاماژەی کردۆتە کۆمەڵە ڕاستەقینەیەك جیی گرنگیە وەهای کردووە.

- شورا بۆ موهاجرین و ئەنصارەکانی هاوەڵانی پێغەمبەرخوایە(ﷺ)و (حل وعقد)یان بەدەستەوەیە.

- ڕێکەوتیان لە کەسێك هۆکارەی ڕەزامەندی خوا و نیشانەی ڕەزامەندیەتی بۆیان.

- لە زمانی ئەوان و بەبێ هەڵبژاردنی ئەوان ئیمامەت دروست نابێ.

- تەنیا بیدەعەچی ستەمکار و لادەر لە ڕێگای ئیمانداران لە قسە و بڕیاریان دەردەچن، ئەی چی لەو کەسانەی پێچەوانەی ئەوانە دەکەن.[2]

پرسی ئەو دەقە ئەوە لە هیچ ڕوویەکەوە جیگیر نەبوو و بابەتی کورتکردنەوەی ئیمامەکان لەچەندکەسێکدا ئەوەبەبێ ی قورئان سوننەت ڕەتکراوەتەوە عەقڵ و مەنتیقی ڕوودا و قبوڵی ناکات، چونکە دوای تەواو بوونی ئەو ژمارە دیارانە دەکرێ ئەم ئوممەتە بەبێ ئیمام بمێنێتەوە؟ چونکە ئەو ئیمامانەی ئەوان باسی دەکەن تەنیا بە دووسەدەو نیو و کەمتر ژیاون.

مامۆستا(أحمدالکاتب)یش پەرەسەندنی بیری سیاسی شیعە ی لە شوراوە بۆ ولایەتی فەقیهی جیاکردۆتەوە و باسی کردووە و لەبارەی ئەمیری ئیمانداران حەسەنی کوڕی علی(ﷺ)و شوراوە قسەی کردووە و دەڵێ: ڕونیکردۆتەوە، کە حەسەنی کوڕی علی لە

---

١ ـ نهج البلاغة، کتاب: إلی معاویة رقم ٦ لا ٥٢٦.

٢ ـ ثم ابصرت الحقیقة، لا ١٦١.

باسکردنی هیچ دەقێك لەبارەیەوە لەلایەن پێغەمبەرەوە (ﷺ) یان لەلایەن علی ئەمیری ئیماندارانی باوکیەوە لەبەیعەت پێکردنی خەڵکیدا پشتی نەبەستووە، لەباوەڕی حەسەنەوە قسەی کردووە، کە لە سیستەمی شورا و مافی ئوممەت دا ڕوانیویتیە خیلافەت وهیچ دەقێکی لەو بارەوە بۆخۆی نەبینیوە.

لە هەڵبژاردنی پێشەوای خۆی، ئەم باوەڕەش جارێکی تر گەیشتە لوتکە، کە بۆ معاویە دەستی لە خیلافەت هەڵگرت و گەڕانەوەی بۆ سیستەمی شورای نێو موسوڵمانان لەسەر بە مەرج کرد، بۆیە ئەگەر خیلافەت بە دەق لەلایەن خواوەبوایەو دیارکردنی پێغەمبەر بوایە هەروەکو تیوری ئیمامەت وەهای بانگەشە ئەکات ئەوە بۆ حسن نەبوو گەرچی لە هەر بارو دۆخێکدا بوایە بۆ هیچ کەسێ دەستبەرداری بکردایە، دواتریش نەدەبوو بەیعەتی بە معاوییە بکردایە یان هاوەڵان و شوێن کەوتووانی بۆ بەیعەتدان بە معاوییە بانگەواز بکات، دەبینین هیچی وانەبوو، بەڵکو ڕێگەیەکی تری گرتە بەر مافی موسوڵمانانی پاراست لەوەی لە ڕێگەی سیستەمی شوراوە مافی هەڵبژاردنی پێشەوای خۆیانیان هەبێت، حوسەینی شەهیدیش تا دوا ساتەکانی ژیانی بە بەیعەت پێدانی معاوییە وە پایەند بوو، پێشنیارێکی دوای وەفاتی حەسەنی ئەمیری موسوڵمانانیش ڕەتکردەوە کە داوایان کرد دژ بە معاوییە شورش بکەن و ڕوونیکردەوە کە لە نێوان خۆی و معاوییە و پەیمان و بەڵێن هەیە و بۆی نیە هەڵیوەشێنێتەوە و بواری خۆی نەدا ئەو کارە بکات، تەنانەت داوی معاویە نەبێت، کە خیلافەتی بە یەزیدی کوڕی دا و حوسەینیش بەیعەت پێدانی ڕەت کردەوە و سوور بوو لەسەر ئەوەی بۆ عێراق دەربچێت لە ساڵی ٦١ی کۆچی لە کەربەلا شەهید کرا.[١]

---

١ ـ تطور الفكر السياسي الشيعي من الشورى إلى ولاية الفقية، لا ١٧، ١٨.

دووەم: ئەوەی شیعەی دوانزە ئیمامیەکان لە دیاریکردنی ژمارەی کتێبە سونەتەکاندا هاتووە دەیکەنە بەڵگە.

لە جابری کوڕی سمرەوە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: ((یکون اثناعشر أمیراً)) وشەیەکە کە نەمبیستووە، باوکم ووتی: فەرموویەتی: ((کلهم فی قریش))[1]، واتە: (هەموویان لە قورەیشن)) لە موسلیمیشدا جابر ووتوویەتی: (بیستم پێغەمبەر خوا (ﷺ) فەرمووی: ((لایزال الاسلام عزیزاً الی اثنی عشرة خلیفة)) پاشان ووتی: وشەیەکە لێی تێنەدەگەیشتم، پاشان بەباوکمم وت: کێت ووت ؟ ووتی: هەموویان لە قورەیشن[2]، لە أبوو داودیشەوە ڕیوایەتیکردووە: ((لایزال هذا الدین قائماً حتی یکون علیکم اثنا عشر خلیفة کلهم تجمع علیهم الأمة)). [3]

لەو کاتەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) گەڕاوەتەوە بۆ ماڵ و قورەیش هاتوونەتە لای ووتویانە: دوای ئەو دوانزە خەلیفەیە چی ئەبێت؟ پێغەمبەریش (ﷺ) فەرموویەتی: هەرکەس بۆ خۆی و پەشێوی.[4] شیعەش ئەو دەقەیان کردووەتە بەڵگە بەسەر ئەهلی سوونە و ئەویش لەبەر باوەڕبوونیان نییە لەوەی لە کتێبی سوونەدا هاتووە[5]، بەڵکو بۆ بە بەڵگە کردن وتاوانبارکردنە، بە تێڕامانی تەواو و بابەتیانە بۆ ئەو دوانزە ئیمامەی وەسف کراون بەوەی خیلافەت وەردەگرن و ئیسلامیش لە سەردەمی ئەواندا لە شکۆمەندی و سەربەرزی خەڵکیان لەدەور کۆدەبێتەوە لەسەردەمی ئەواندا خەڵکی لە ئاسوودەیدان، گشت ئەو وەسفانە نا سەلمێنێت بۆ ئەو کەسانە وەها بانگەشە دەکەن، کە ئیمامەت تەنها بۆ ئەو دوانزە ئیمامەیە، چونکە هەر ئەمیری موسوڵمانان علی و حسن و کاروباری موسوڵمانانیان ڕاپەڕاندووە، هەروەها کاروباری ئومەت لەسەر دەمی هیچ یەکێك لەو ئیمامانەدا سەقامگیر نەبووە، لە تێڕوانینی خودی شیعەشدا وەهایە، بەڵکو کاروباری

---

١ ـ البخاري، کتاب: الأحکام، باب الاستخلاف (٨ / ١٢٧).

٢ ـ مسلم: کتاب: الامارة، باب الناس (٢ / ١٤٥٣).

٣ ـ سنن أبي داود (٤، ٤٧٢) فتح الباري (١٣ / ٢١١).

٤ ـ المصر السابق نفسه(٤/٤٧٢)، فتح الباري(١٣/٢١١).

٥ ـ أصول الشیعة الامامیة (٢ / ٨١٥).

ئۆممەت نالەبار بووە و ستەمکار و بێباوەڕان بەسەریاندا زاڵبوونە[1]، خودی ئیمامییەکانیش لە کاروباری ئایندارێدا بە توقیە خۆیانیان حەشارداوە[2]، سەردەمی علی ئەمیری ئیماندارانیش، کە لەسەر کورسی خیلافەت بووە سەردەمی توقیە بووە، هەروەکو زانایان ئەوەیان باس کردووە[3]، نەیتوانیوە قورئان دەربخات و بەتێکڕای حوکمەکانی قورئان بڕیار بدات، هەروەکو شێخی جەزائیریان ئەوەی ڕاگەیاندووە[4]و، ناچار بووە لەسەر حسابی ئایین خۆی لە هاوەڵانی نزیك بخاتەوە، وەکو شێخەکەیان المرتضی دانی بەوەدا ناوە، [5]......

فەرموودەکە لە لایەکەو بانگەشەی ئەو کەسانەش لە لایەکی دیکەوەیە، پاشان لەو فەرموودەدا ژمارەی پێشەواکان بەو جۆرە کورت نەبووەتەوە، بەڵکو ئیسلام لە سەردەمی گشت ئەوانەدا بەشکۆ بووە، سەردەمی خەلیفە ڕاشدییەکان و بەنی ئەمەوییەکان شکۆمەندی و دەسەلاّت داری بووە.[6] لەوەشدا ئبنو تەیمییە دەڵێ، ئیسلام و شەریعەتەکەی لەبەنی ئومەییەدا، لەوەی دوای خۆیان زیاتر و فراوانتر بووە، پاشان بەڵگەی بەم فەرموودەیە هێناوەتەوە، ((لایزال هذا الامر عزیزاً الي أثنی عشرة خليفة کلهم من قريش))، پاشان دەڵێ: بەو جۆرە بووە، أبوبکری خەلیفە و عمر عثمان و علی، پاشان ئەوەی، کە خەڵکی لەسەری یەکدەنگ بوون و شکۆ و دەسەلاّتی هەبوو، کە مەعاوییە و یەزیدی کوڕی بوون، پاشان عبدالملك و چوار کوڕەکەی و عمری کوڕی عبدالعزیز یشیان تێدایە و دواتر ئەو ناتەواویە دروست بوو، کە تاوەکو ئێستاش ماوە پاشان ئەوەی شي کردەوە.[7]

---

١ ـ منهاج السنة (٤ / ٢١٠) المنتهی، لا ٥٢٣.

٢ ـ أصول الشیعة الامامیة (٢/ ٨١٦).

٣ ـ هەمان سەرچاوە(٢ / ٨١٦).

٤ ـ هەمان سەرچاوە.

٥ ـ هەمان سەرچاوە.

٦ ـ أصول الشیعة (٢ / ٨١٦).

٧ ـ منهاج السنة (٤ / ٢٠٦).

پاشان لەو فەرموودەیەدا دەڵێ: هەموویان لە قورەیشن.[1] ئەوەش واتای ئەوە دەگەیەنێ، کە تایبەت بە علی وکوڕانی علی نییە، بۆیە گەرتایبەت بە علی و کوڕانی بوایە شتێکی باس دەکرد، کە پێیەوە تایبەتمەند و جیا بن، ئایە نابیستی نەیفەرموو هەموویان لە کوڕانی ئیسماعیلن و عەرەب نین، بۆیە گەر لە نەوەی هاشم بوایەن یان علی ئەوە لەوێدا تایبەت ئەکران، کە بە قورەیش داینراون زانیویەتی قورەیشین و بە بنەماڵەکەییەوە تایبەت نین، بەڵکو بەنی(تەیم و عەدی و عەبد شمسن و هاشم)و، گشت خەلیفە ڕاشدییەکان لەو هۆزانەن[2]، بۆیە هیچ وەسفێك نەماوەتەوە بەسەر ئەوەدا بچەسپێت، کە ئەوان مەبەستیانە تەنیا پەنا دەبەنە بەر ژمارە، ژمارەش بەڵگەی نیە لەسەر هیچ شتێك.[3]

سێ یەم: ماوەی خیلافەتی حەسەنی ئەمیری ئیمانداران و باوەڕی ئەهلی سوننە لەبارەی خیلافەتەکەی:

ئەمیری ئیمانداران حەسەنی کوڕی علی دوای بەیعەت پێدانی خیلافەکەی بۆ ماوەی حەوت مانگ وتراویشە هەشت مانگ و وتراویشە شەش مانگ بەسەر حیجاز و یەمەن و عێراقەوە بەردەوام بوو، خیلافەتەکەی لەو ماویەدا خیلافەیەکی ڕاشدی تەواو بووە، چونکە ئەو ماوەیە تەواوکەری ماوەی ئەو خیلافەتە ڕاشیدیە، کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەواڵی پێداوە ماوەکەی سی ساڵە و، پاشان دەبێتە پادشایەتی[4]، (ترمذ)یش بە ئیسنادی خۆی ڕیوایەتکراوە کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمویەتی: ((الخلافة في أمتي ثلاثون سنة ثم ملك بعد ذلك))[5] واتە: (خیلافەت لە ئومەتی مندا سی ساڵە وپاشان ئەبێتە پادشایەتی) إبن کەسیریش لەم فەرمودەیەدا دەڵێ (ئەو سی ساڵە بە خیلافەتی حەسەنی کوڕی علی تەواو بووە و، لە ڕەبیعی یەکەمی ساڵی چل و یەکدا خیلافەتی بۆ معاویە بەجێ هیشت لە وەفاتی پێغەمبەری خوا (ﷺ)لە ڕەبیعی یەکەمی ساڵی یانزەی

---

١ ـ مسلم (٢ / ١٤٥٣).

٢ ـ منهاج السنة (٤ / ٢١١).

٣ ـ أصول الشيعة (٢ / ٨١٨).

٤ ـ عقيدة اهل السنة و الجماعة في الصحابة (٢ / ٧٤٣).

٥ ـ سنن الترمذي مع شرحها الأحوذي (٦ / ٣٩٥ ـ ٣٩٧) حديث حسن.

کۆچی بووه، تا ئەو کاتە تەواو کردنی ئەو سی ساڵەیە و ئەوەش یەکێکە لە بەڵگەکانی پێغەمبەرایەتی سەلامی خوای لەسەر بێ، بەوەش حەسەنی کوڕی علی (رضي الله عنه) پێنجەمین خەلیفەی ڕاشدینە[1]، هەریەکە لە ئەبو بکر بن العربی و قاضی و حافظ بن کثیر و شارحی تەحاوی و مەناوی و وإبن حەجەری هەیثەمیش بەڵگەی فەرمودەیان هێناوەتەوە، کە خیلافەتی حسن خیلافەی ڕاشدی بووە و تەواوکەری ئەو سی ساڵەیە، کە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم)فەرموویەتی.

چوارەم: وتارێك حسن دوای کوژرانی باوکی وتبێتی دانە پاڵ حسن دروست نیە:

ئەم باسە دەهێنێتەوە تەنیا بۆ ناسینەوەی پۆچەڵی و لێ وریا بوونی هەروەکو شاعیر دەڵێ:

عرفت الشر لا للشر و لکن لتوقیه   و من لا یعرف الشر من الخیر یقع فیه

شەڕو خراپەم ناسی نەك لەبەر خودی خراپیەکە، بەڵکو لەبەر خۆپارێزی لێکردنی، هەرکەسێکیش خراپە لە چاکە جیا نەکاتەوە ئەوە دەکەوێتە خراپە کاریەوە.

شیعە دوانزە ئیمامییەکان زۆرێك وتاریان داهێناوە و بەدرۆوە خستویانەتە پاڵ حەسەنی کوڕی علی (رضي الله عنه) ئەمەش چەندنمونەیەکە: هەرکەسێ من بناسێ ئەوە منی ناسیوە، هەرکەس نامناسێ ئەوە من حەسەنی کوڕی عەلیم، من موژدەدەر و کوڕی ئاگادارکەرەوە و کوڕی بانگەوازکارم بۆ لای خوای گەورە، من کوڕی چرای ڕوناکی بەخش و نەوەی ئەهلی بەیتم ئەوانەی خوای گەورە پیسی لێ داماڵیون و پاکی ڕاگرتوون، خوای گەورە لە قورئانەکەیداخۆشەویستیانی پێویست کردووە، کە فەرموویەتی: ﴿وَمَن يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا﴾ [الشوری:٢٣]بۆیە ئەنجامدانی چاکە خۆشویستنی ئێمەی ئەهلی بەیتە.[2]

---

١ ـ ماثر الأنافة (١ / ١٠٥)، مرویات خلافة معاویة، خالد الغیث، لا ١٥٥.

٢ ـ مقاتل الطالبین لأبي الفرج الأصفهاني لا ٥١ ـ ٥٢.

ئەو دەقانەش لە کتێبەکانی (مقاتل الطالبين)و (الأغاني) ئەسفەهانی وکتێبی (نهج البلاغة) هاتووە زانایانیش لە بارەی ئەسفەهانی و کتێبەکەیدا ووتوویانە:

١- ئەسفەهانی خاوەنی کتێبی (الأغاني)

کتێبی (الأغاني) ئەبی فەرەجی ئەسفەهانی بە کتێبێکی ئەدەب و گاڵتە و گۆرانی دادەنرێ و کتێبی زانست و مێژوو فیقە نیە و خۆشی و نەزاکەتێکی لە گۆمی ئەدەب دۆستان و مێژوو نوساندا هەیە و زانایانی کۆنیش لە بارەیەوە ووتویانە:

* خە طیبی بەغدادی دەڵێ: أبوفەرەجی ئەسفەهانی درۆزنترین خەڵکیە وزۆر شتی لە کتێب و پەڕەکان کڕیووە و پاشان گشت ئەو گێڕان وانەی لێ پێك هێناوە.

* إبن الجوزی ئەڵێ: گێڕیانەوەکەی جێ ی متمانە نیە و ئەوەی نوسیوێتی خراپەکاری لەسەر پێویست ئەکات و عەرەق خواردنەوەی بەئاسان دەزانێ لە بارەی خۆیشیەوە وەها دەگێڕێتەوە، هەرکەسێکیش لە کتێبی (الأغاني) ڕامێنێت ئەوە هەموو خراپی و ناشرینیەك ئەبینێت.[1]

*(ذهبی) ئەڵێ: شێخی پایە بەرزمان تقی الدين إبن تيميەم ئەبینی ئەسفەهانی لاواز ئەخستەوە و لە گواستنەوەکانیدا تاوانباری ئەکرد و زۆرێك بە باسەکانیەوە لکاندووە.[2]

هەندێ هاوچەرخیش لە بارەیەوە وتویانە:

*مامۆستا شەوقی ئەبو خەلیل ئەڵێ تەنانەت فیلیب لە کتێبەکەیدا مێژووی ئەدەبی عەرەبی پشتی بە باسەکانی ئەسفەهانی بەستووە و، کەچی کتێبەکەی کتێبی ئەدەبە نەك کتێبێکی مێژوویی، زۆر وەسفێکی خراپی ژیانی عباسیەکانی کردووە بە گۆرانی و خواردنەوە و ئارەزووبازی و ئەوەش گونجاوە بە خودی دانەر و خەیاڵ و جۆری ژیانیەوە و ئەو کتێبەشی کتێبی مێژوویی نیە بکرێتە بەڵگە.[3]

---

١ ـ المنتظم (٧ / ٤٠، ٤١).

٢ ـ ميزان الأعتدال (٣ / ١٢٣).

٣ ـ موضوعية فيليب حتى في كتاب تاريخ العرب المطول، لا ١٨٧.

*أبو عبيده مەشهوری کوڕی حەسەنی ئال مەشهوریش ئاماژەی بەوە کردووە، کە هەندێ لێکۆڵەر ئاماژەیان بۆ کردووە هەواو و ئارەزووی شیعە گەریانەی ئەسفەهانی ڕۆڵێکی گرنگیان بینیوە لەوەی ئەو کتێبەی پێ پێك هێناوە. دکتۆر محەمەد خلق الله لە کۆتایی کتێبەکەیدا (أبو الفرج الاسفهانی)ش هەر بە ئارەزووبباری تاوانباری کردووە و وریایی لەسەر ئەو کتێبەداوە بەوەی:(1)

١- ناوبانگی زۆری هەیە.

٢- زۆرێك بە خۆرئاوییەکارەکان پشتی پێ دەبەستن.

٣- باسی خراپی بەرامبەر ئیسلام و، هاوەڵان و خەلیفە و والیە ڕاست و داد پەروەرەکانی تێدایە.

٤- هەروەها لەبەر سووربوونی زۆرێك لە هاوچەرخەکان بەوەی کتێبێکی ڕاست و تەواوە و لەوەشدا شفیق جبری لە کتێبەکەیدا (دراسة الأغاني) کە بەهاندانی تەها حسين دایناوە، بەڵام پوختەی ئەم کتێبە سەرەڕای نرخە ئەدەبی و شێوازە بە هێزەکەی بەڵام باسەکانی پێویستیان بە هەڵوێستەو ڕەخنەیە.(2)

* مامۆستا وەلید العظمي لە پێشەکی کتێبەکەیدا(سيف اليماني في نحر الأصفهاني):

لێرەوە جوان ڕوانیمە کتێبی (الأغاني)و گەڕامەوە بۆ کتێبەکانی لاواز خستنەوە و متمانە دارکردن و جەرح و تەعدیل و لەوێدا بینیم ئەسفەهانی پیاوێکی جێ ی متمانە نیە و، زانا وردبینەکانمان متمانەی پێ ناکەن، دوو ساڵی تەمەنی خۆمم بۆ کتێبی (الأغاني) تەرخان کردووە و، ڕوانیمە دەق و هەڵوێستەی هەموو باسێکیم کرد و تیایدا ئاگری ڕق و کینەی ئەو دڵ هەڵچوەم بینی و پڕ بە درۆ و ستەمکاریە بەرامبەر ئالوبەیت.(3)

---

١ ـ أبو الفرج الأصفهاني، لا ٢٣٥، كتب حذر منها العلماء(٢/٣٠).

٢ ـ كتب حذرمنها العلماء (٢/ ٣٠، ٣١).

٣ ـ السيف اليماني، لا ١٠ ـ ١٣.

* (أنور الجندی)یش ئەڵێ: ڕەوتی بە ڕۆژئاواییکردن و ئارەزوی ڕوناکبیری گرنگی تەواویان خستووەتە سەر هەردوو کتێبی (الأغاني)و (ألف ليله و ليله) و بە مەبەستی وێناکردنی کۆمەڵگەی ئیسلامی بۆ پلەی سەرچاوە بنەڕەتیەکان بەرزیان کردووەتەوە، ئەبینین، کە نوسەر دوژمنی ئیسلام و دووەمیش کتێبی سوك و ڕیسوایە و دانراو نیە.

(الأغاني)یش مەوسوعیەکی بیست و چەند بەرگیە و ئەسفەهانی بۆ دەسەڵاتدار و خراپەکارانی شەو نوسیوێتی و مەبەستی لێی زانست یاخود مێژوو نەبووە و خودی ئەسفەهانیش کۆمەڵگەی موسوڵمانان و عەرەبی ڕەتکردۆتەوە و لایەنگری دوژمنانی ئیسلام و وباطنی و رافضة و ئەوانی تر بووە و ئەو کارەشی جۆرێکە لەو جەنگە سەختەی کە شعوبیەکان کردیانە سەر ئیسلام و موسوڵمانان، ئەوەش وەکو ویستی تێکشکاندنی فیکریان وەکو ئامرازێك بۆ وێرانکردنی کۆمەڵگەکەیان، و خاوەنی تیۆری ڕەخنەی ئەدەبی ڕۆژئاوایش گرنگیان بەو کتێبەکەداوە و زیندویان کردۆتەوە و بە سەرچاوەیەك لە لێکۆڵینەوە ئەدەبیەکان وەرگیراوە وەکو سەرچاوەیەکیش بۆ وێناکردنی کۆمەڵگەی ئیسلامی و، دکتۆر (طه حسين)یش بانگەوازی بۆکردووە و گرنگی پێداوە ئەوەشی باس کردووە، کە شعوبی و فێڵباز و ڕۆچوی ئارەزوو بووە.

هەروەها (لامنس)ی ڕۆژهەڵاتناسیش لە کتێبەکەیدا (مێژووی بەنی ئومەیە) پشتی بە (الأغاني) بەستووە و هەروەها (ڤلهوزن)ی ڕۆژهەڵاتناسیش لە کتێبەکەیدا (الدولة العربية و سقوطها) باسی لێ هێناوەتەوە و جبور عبدوالنوریش هەوڵیداوە بەرگری لە (الأصفهاني) بکات وئەپرسێ ؟ ئاخۆ پێویستە کە مێژوو نوس خراپەکار یان زیادە ڕەو بێت و ئارەزو باز بێ مێژووی نوس نەبێ و، لەوەی ئەیگێڕێتەوە یان ئەیڵێ یان ئەینوسێت ڕاستگۆ نەبێ؟ ئێمەش پێی ئەڵێین: بەڵێ لە فیکری ئیسلامیماندا بەو جۆرەیە مێژوو نووس ڕاستگۆ بێ و گەر لە فیکری ڕۆژئاوادا نەبێ ئەوە شتێکی ترە. فیکری ئیسلامی ڕێساکانی لێکۆڵینەوە و ڕەخنە و زانستی لەسەر بناغە گەلێکی پەیوەندییەکی ڕیشەی لە نێوان زانستی لێکۆڵەر و کەسێتیەکەی داناوە، گەر کەسەکە لە ژیانیدا لادەر و کەسێتیەکی شلەژاو و دور لە عەقڵ و ئاین بێ، ئەوە وەکو سەرچاوەیەکی زانستی ڕەتیدەکەینەوە و شایەتی مێژووییانەی لێ وەرناگرین، ئەسفەهانیش بە شایەتی دۆست و

دوژمنانی بۆی کەسێکی بۆچوون و بێ شایەتیە، خراپەکاریەکەشی زۆرێك حەزو ئارەزووی خستۆتە نێو ئەوانەی باسی کردوون، سەرباری لادانە فیکری و عەقیدەی و کۆمەڵایەتیەکەی کە بۆچوونەکانیشی خراپ دەکات، سەرباری ئەوەی کتیبی (الأغاني) سەرچاوەیەکی زانستی نیە، بەڵکو لەو کتێبە گاڵتەییانە، کە کاتە بێ کاریەکانی ئارەزووباز و خۆش ڕفێنەکان خۆش ئەکات، بۆیە لێرەشەوە هیچ کات ناکرێ سەرچاوەیەکی زانستی بێ بۆ لێکۆڵینەوە لە بواری (أدب) و (مێژوو)[1]. بێگومان ئەو کتێبە کاریگەریەکی گەورە و بینیوە لە شێواندنی مێژوومان و بۆیە خۆپاراستنی لێ پێویستە.

١ ـ مؤلفات في الميزان، لا(١٠٠ ـ ١٠٣).

جیٚ باسی دووەم

گرنگترین سیفەت و ژیانی لەکۆمەڵگەدا

یەکەم: گرنگترین سیفەتەکانی

کەسیەتی حەسەنی کوڕی علی کوڕی ئەبو تالیب (ﷺ)بەکەسایەتیەکی سەرکردەیی دادەنریٚ و، بەسیفەت گەلیکی ڕەبانیش وەسف کراوە.

لەگرنگترین ئەو سیفەتانەش، باوەڕی پتەویٚتی بە ڕۆژی دوایی و وزانستی شەرعی و متمانەی بەخوا و پیٚشەنگی و ڕاستگۆیی و لیٚهاتوویی و بویٚری و پیاوەتی و زوهد و تیکۆشا ن و خاکەرایی و وەرگرتنی ئامۆژگاری و نەرم و نیانی و وئارامگرتن وهیمەت بەرزی و بەڕیٚوەبردنی بەهیٚز ودادگەری و بەتوانا لە چارەسەرکردنی کیٚشەکان و سیفەت گەلیٚکی تریش، کە لەو کەڵە پیاوە وا هەبووە.

بەهۆی ئەو سیفەتە سەرکردایتیە توانی پرۆژە چاکسازیەکەی پیشبخات وتووانی جیٚ بەجیٚ کردن و زاڵبونی بەسەرڕیٚگریەکان و، بەتوانا بەهیٚزەکانی تووانی ئەم ئومەتە یەك بخات.

ئەو سیفەتانەش کەدەمانەویت تیشکیان بخەینەسەر ئەمانەن:

١. زانست:

حسن لە مالّی پیٚغەمبەردا پەروەردە بوو، بۆیە هەر لەمنداڵیەوە بە پیٚغەمبەری(ﷺ)باپیری و فاتیمەی دایکی کاریگەر بوو، لەباوکیشی زۆری سود وەرگرت، بیٚگومان گرنگیەکی گەورەی پیٚدا لە پەروەردەکردنیدا، ئەمیری ئیمانداران علی (ﷺ) قورئانی فیٚری خەڵکی دەکرد و لەنیٚو ئەو خەڵکەشدا کوڕانی بوو، لەوانەش ئەمیری ئیمانداران حسن وحوسەین بوو، بەرنامەکەیان لیٚوە فیٚربوون بۆ ڕوونکردنەوەی حوکمی شەرعی و شیٚوازی هەڵیٚنجانی بڕیارو، پابەند بوون بەڕواڵەتەکانی قورئانی پیرۆز وخستنی بڕیاری ڕەها (مطلق) بەسەر (مقید) وە (مُجمل) لەسەر (مفسر) و زانستی (ناسخ و منسوخ) و ڕوانینە زمانی عەرەب و تیگەیشتنی دەق بە دەقیکی تر و پرسیارکردن لە

بارەی ئالۆزیەکانی و، زانستی پەیوەندی ئایەتەکان بەیەکەوە، (تخصیص)و (عام)، زانینی نەریت و حاڵ و باری عەرەب و هێزی تیگەیشتن و فراوانی پەیبردن. ئەوەنی یە کە حەسەنی کوڕی عەلیش یەکیك بوو لەو نەوەیە، قورئانی پیرۆزیان لەتەك ڕینشاندەرەی پیغەمبەری خوادا(ﷺ) بەرنامەی پەروەردەییان بوو.

ئەو قورئانەی لە باوکیەوە علی ئەمیری ئیماندارانەوە ئەیبیست لەزانست و داڕێژرانی کەسیەتیەکەیدا کاریگەری خۆی هەبوو، بیگومان دڵ و دەروونی پاککردەوە و لەگەڵ ڕۆحیدا ئاوێتەی بوو، بۆیە لەجیهانی بووندا ڕاستەقینەکانی بینی، لەو مامۆستایانەش، قورئانی لە لای لەبەر کردن عبداللە کوڕی حەبیبی کوڕی روبەیعەو أبو عبدالرحمن سەلەمی قورئان خوینی کوفە بوو، باوکیشی لە عەلیەوە (رضي الله عنه) گێڕاوەتەوە و لە عبداللە کوڕی مسعود و عثمانی کوڕی عەفان و عاصم وحسن و حوسەینیش زانستی قرائەتی لێوەرگرتووە، ئەو بەیانیان بیست ئایەت و ئێوارانیش بیست ئایەتی خوێندۆتەوە و زانا بووە و، لەماوەی خیلافەتی عبدالملك کوڕی مەرواندا لە کوفەدا کۆچی دوایی کردووە، خاوەن متمانە بووە فەرموودەی زۆریشی ڕیوایەتکردووە[1]، لەعبداللە کوڕی موبارەك کەلە عەتائی کوڕی سائیب ڕیوایەتیکردوە و دەڵێ: چووینە لای أبو عبدالرحمن سولەمی لەمزگەوتدا لەسەرە مەرگدا بوو، پێمان ووت: خۆزگە دەچویتە جێگەوە و ماندوویەتیت دەحەساوە، فلان کەس بۆمی باسکردووە، کە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی ((لایزال احدکم في صلاة مادام في مصلاه ينتظر الصلاة))[2]، واتە: ((هەرکەسێ لەئێوە لەشوێنی خۆیدا و لەمزگەوتدا چاوەڕێی نویژ بکات، ئەوە لە نویژیدایە)).

لە ڕیوایەتەکەی(إبن سعد)دا: ((الملائكة تقول: اللهم اغفر له اللهم ارحمه))، واتە: (فریشتەکان، دەڵێن: خوایە لێی خۆش بە و ڕەحمی پێ بکە). أبو عبدالرحمن سولەمی فەرمووی: ئەمەوێ مزگەوتەدا بمرم[3]، بەرنامەکەشی لە فێرکردنی قورئاندا بەرنامەی هاوەڵە بەڕێزەکان بوو. لە أبو عبدالرحمن سولەمیە گێڕاوەتەوە، کە دەڵێ: ئەوانەی کە

---

١ ـ تهذيب والتهويب(٥/ ١٨٣ ـ ١٨٤)، الطبقات (٢/ ١٧٣).

٢ ـ كتاب الزهد، رقم: ٤٢٠، لا (١٤١،١٤٢).

٣ ـ الطبقات الكبر (١٧٤/٦/ ١٤٥).

قورئانیان خویندۆتەوە، وەکو عثمانی کوڕی عەفان و عبدالله مەسعود وکەسانیتریش بۆ ئیمە یان باسکردوە: ئەوان گەر دە ئایەتیان لە پیغەمبەری خواوە(ﷺ) فێربوونایە، ئایەتی دیکەیان لەبەرنەدەکرد تا نەیانزانیبا کارکردن بەو ئایەتانە چیە ونەیانکردایەتە کردار، ووتویانە: بۆیە قورئان و زانست کارمان پیکەوە وەرگرتووە وناسیووە، لە لەبەرکردنی سوورەتێکدا ماوەیەك ماونەتەوە[1]، أبو عبدالرحمن سولەمی لەقورئانی پیرۆزدا بەمامۆستای حەسەنی کوڕی علي و بەناوبانگترین خوێندکارەکانی عثمانی کوڕی عەفان (رضي الله عنه) دادەنرێ[2]، حەسەنی کوڕی علی لە لەبەرکردن و تیگەیشتن و کارکردن بە قورئانی بیرۆز هەمان ڕێبازی أبو عبدالرحمن سولەمی وەرگرتووە.

* تێڕوانینی ئەمیری ئیمانداران حەسەنی کوڕی علی بۆخوا و گەردوون و ژیان و وبەهەشت و دۆزەخ:

حسن لەڕێگەی قورئانی پیرۆز و پەروەردەی ئەمیری ئیمانداران علی باوکیەوە فێربووە ئەو خوایە کێیە کە پێویستە بپەرسترێت، بۆیە تێڕوانینی حەسەنی کوڕی علی بۆ خواو گەردوون و ژیان و وبەهەشت و دۆزەخ و قەزاو قەدەر ڕاستەقینەیی مرۆڤ و ململانی لەگەڵ شیطاندا لە قورئانی پیرۆز وسونەتی پێغەمبەر (ﷺ) وەرگرتبوو.

خوای گەورە دوورە لە ناتەواوی وخاوەن وەسفی تەواوە و، تاك و بیّ هاوەڵە.

خوای گەورە ناوەڕۆکی ئەوپەرستنەی دیاری کردووە، ئەو یەکتاپەرستیەش لە قورئانی پیرۆزە.[3]

* تیڕوانینی بۆگەردوون لەم ئایەتەی خواوە وەرگرتوە، کەدەفەرمووێ: ﴿قُلْ أَإِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَاداً ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ (٩) وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ (١٠) ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قَالَتَا أَتَيْنَا

---

١ ـ الفتاوی(١٣/١٧٧).

٢ ـ تیسیر الکریم المنان في سیرة عثمان بن عفان، لا ٢٥

٣ ـ منهج الرسول في غرس الروح الجهادیة. لا(١٠ ـ ١٦).

طَائِعِينَ (١١) فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظاً ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴾[فصلت:٩_ ١٢].

* تێڕوانینی بۆ ژیانیش گەرچی درێژە بکێشێت، هەر جێ هێشتنیەتی، خۆشیەکەشی هەرچەندە گەورەو زۆر بێ، ئەوە کەمێکی سووك وپوچە، پەروەردگار ئەفەرمووێت: ﴿ إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلاً أَوْ نَهَاراً فَجَعَلْنَاهَا حَصِيداً كَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾[يونس: ٢٤].

* تێڕوانینی بۆ بەهەشت، ئەوەی لەمیانەی ئەم ئایەتە پیرۆزانە وەرگرتووە، ئەو ڕوانینەشی بەسەردا زاڵبووە، ئەوکەسەی ژیانی حەسەنی کوڕی علی بخوێنێتەوە تێدەگات لەقوڵی خۆ ئامادەکردنی بۆلای خواو زۆر ترسان لەسزای خواو تۆڵە سەندنەوەکانی. تێگەیشتنی لەقەزاو قەدەر وە لە قورئانی پیرۆز و فێرکردنەکانی پێغەمبەری خواو (ﷺ) بۆ خۆی وەری گرتبوو، بێگومان چەمکی قەزاو قەدەر جوان لەدڵیدا چەسپابوو، هەروەکو پەروەردگار ئەفەرموێت: ﴿ قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ﴾[التوبه:٥١].

* حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه)لەمیانەی قورئانی پیرۆزەوە ڕاستی ململانێی نێوان مرۆڤ و شەیتانی شارەزا بووە، کە ئەو دوژمنەی لەپێش و پشت و ڕاست و چەپەوە بۆ مرۆڤ دێت و بەخراپە بەگوێیدا ئەچرپێنێ وشوێنی شەهوەت ئەوروژێنی، بۆیە لەبەرامبەر ئیبلیسی دوژمندا پشتی بەخوا بەستبوو، لەژیانیشیدا بەسەریدا زاڵبووە.

* لەهەڵەی ئادەمەوە فێربوو چۆن موسڵمان پشت بەخوا ببەستێ، هەروەها گرنگی تەوبە و داواکردنی لێبوردن لەژیانی ئیماندارو، خۆپارێزی لەحەسودی و، خۆ بەگەورە زانی و، گرنگی دان بە جوان قسەکردن لەتەك هاوەڵاندا فێربوو، ئەوەش بە فەرمایشی خوای گەورە: ﴿وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوّاً مُبِيناً﴾[الإسراء:٥٣].

خوای گەورە حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) بە ژیان لەگەڵ قورئانی پیرۆزدا، ڕێزگرتووە ئەویش لەگەڵ قورئان ژیاوە و ئەسل و لقەکانی لەقورئانی پیرۆز و سوننەتی پێغەمبەرەوە (ﷺ) وەرگرتوە و بووەتە پێشەوا، ئەو پێشەوایانەی، کەنەخشەی ژیانیان بۆ خەڵکی ئەکێشن و خەڵکی لەم ژیانەدا بەقسە و کرداریان مامەڵە دەکەن، حسن (ﷺ) لە خەڵکانی قورئان بوو، بۆیە وتارەکانی بە قورئانی پیرۆز بوو، لەو بارەشیەوە ڕیوایەتکراوە، کە ڕۆژی هەینی ووتاری داوە و لەسەر مینبەردا سورەتی ئیبراهیمی خویندۆتەوە تا تەواوی کردووە[1] لەقوتابیانی پێغەمبەر (ﷺ) بووە، کەسورەتی (ق) بەتەواوی خویندۆتەوە لەسەر مینبەردا. موسلیمیش لە أم هیشامی کچی حاریسەوە گێڕاویەتیەوە کە وتوویەتی: ﴿ق والقرآن المجيد﴾م تەنیا لەزەمانی پێغەمبەری خواوە وەرگرتووە، کە هەموو ڕۆژانی هەینی لەسەر مینبەردا وتاری بۆ خەڵکی داوە [2]، لەإبن ماجەوە ئەویش لەئوبەی إبن کەعبەوە دەڵێ: ڕۆژی هەینی پێغەمبەری (ﷺ) بەڕاوەستاییەوە (تبارك) خویندۆتەوە و ڕۆژگاری خوای وەبیرمان هێناوەتەوە. لەمەدا ئیمام إبن قەیم ڕەحمەتی خوای لێ بێت لەڕونکردنەوەی سونەتی پێغەمبەر(ﷺ) لە ووتاردانیدا دەڵێ پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەزۆری بەقورئان ووتاری داوە [3]، بۆیە حەسەنی کوڕی عەلیش (ﷺ) بەقورئانی پیرۆز ئاراستەی خەڵکی کردووە بەسەریانی خوێندۆتەوە، بەپشت بەستن بەبەرنامەی پێغەمبەرەوە لەخوێندنەوەی قورئاندا بە پوختی بیرکردنەوەو خشوع و دەنگ خۆشکردن، کە دڵان بلەرزینێت چاوان فرمێسکی بۆ بڕێژێت. گەر هەوڵ بدەن کە تێڕامێنن لەسورەتی إبراهیم (علیە السلام) کە هەمووی لەسەر مینبەر بخوینێتەوە، ئەوە تێبینی ئەکەین کە گرنگترین بابەتەکانی ئەمانەن:

- پتەوکردنی بناغەی بیرو باوەڕ بوون بە پێغەمبەران و زیندوبونەوە و پاداشت و دانان بەیەکتا پەرستی و ناسینی خوای ڕاستەقینەی دروستکاری ئاسمانەکان و زەوی و، ڕوونکردنەوەی ئامانج لەدابەزینی قورئانی پیرۆز، کە دەرکردنی خەڵکیە لە تاریکیەوە بۆ

---

١ ـ الطبقات، تحقيق السُلمي(١/٢٧٨) إسناده ضعيف.

٢ ـ مسلم رقم: ٨٧٣١.

٣ ـ زاد المعاد (١/ ٤٣).

ڕووناکی و یەکبوونی بانگەوازی پێغەمبەران لەبنچینەکانی بیرو باوەڕو گەورەیی وپەرستنی خواو ڕزگاربونە لە گومڕایی.

- موژدەو هەڕەشە: سەرزەنشت کردنی بێ باوەڕان و هەڕەشەدانیان بە سزای سەخت لەو بێباوەڕیەیان، کە هەیە و بەڵێندانە بەئیمانداران لەسەر کارە چاکەکانیان: [٢٣، ٢٨، ٣١].

- قسەکردن لەبارەی ناردنی پێغمبەران بەزمانی نەتەوەکانیان، بۆ ئاسان بوونی تێگەیشتن [٤].

- دڵدانەوەی پێغەمبەر (ﷺ) لەوەی پێغەمبەرانی پێشوو لەگەڵ نەتەوەکانیان چیان بەسەر هاتووە، نەتەوەی نوح و عادو ئەوانەی دواتر وبیرخستنەوەی سزاکانیان، هەروەکو لەئایەتەکانی[٩، ١٢]، [١٣، ١٨] داهاتووە.

- دەسپێکردن بە گفتۆگۆی موسی بۆهۆزەکەی و بانگەواز کردنیان بۆ پەرستنی خوای بالآدەست لەنێو چیرۆکی هەندێ لە پێغەمبەرانی پێشیندا(علیهم السلام). لەئەیەتەکانی [٥ ـ٨]دا هاتوە.

- داواکردنەکانی ئیبراهیم (علیه السلام)دوای دروستکردنی بەیت بۆ خەڵکی مەککە بریتی بوو لە ئاشتی وئارامی و ڕزق و پەیوەستبونی دڵان بەماڵی خواو دورخستنەوەی بەخۆی ونەوەکانی لەپەرستنی بتە، سوپاسی خوای کرد کە دوای پیر بوون ئەو منداڵانەی پێ بەخشیووە، بۆ ڕاپەڕاندنی نوێژیش خۆی و نەوەکانی سەلامەت کردووە، داوای لێخۆشبونیشی بۆخۆی وئیمانداران کرد ئایەتەکانی[٤١- ٥٢]دا هاتوە.

- ڕونکردنەوەی دیمەنیکی گفتوگۆی نێوان خەڵکی دۆزەخ لە ئاخیرەتدا ئایەتەکانی[١٩ـ ٢٣]دا هاتوە.

- هێنانەوەی نمونە و پەند بۆ ووشەی ڕاست وباوەڕ ووشەی پوچەڵ و گومڕایی بەداری پوخت و داری پیس وخراپ ئایەتەکانی[٢٤ـ ٥٢]دا هاتوە.

- بیرخستنەوەی ناخۆشیەکانی قیامەت و هەڕەشەکردنی ستەمکاران و ڕونکردنەوەی جۆری سزاکانیان لە ئایەتەکانی: [٤٢ـ٥٢]دا هاتوە.

- ڕونکردنەوەی حیکمەت لەدواخستنی سزا بۆ ڕۆژی قیامەت، ئەو باسەش، کە سورەتەکە کۆتایی پێ هێنراوە [1]، [٥١- ٥٢]دا هاتوە.

سورەتی إبراهیم (علیه السلام) ئەم بابەتانەی لەخۆی گرتووە، هەروەها حەسەنی کوڕی عەلیش (ﷺ) لەسەر مینبەردا وتاری هەینی پێ ئەدا، هەروەها حەسەنی کوڕی عەلیش(ﷺ) گەر بچوایەتە جێگەیەوە سورەتی (الکهف)ی دەخوێند، ئەم سورەتە بە وەسفکردنی قورئان دەستی پێکردووە، کە ڕاست و ڕەوان و بێ جیاوازی و کەم و کورتیە لە ووشە و واتادا، پاشان موژدەی هیناوە پاشان ڕویکردۆتە وە بۆ لای جوانی ئەو شتانەی لەزەوی یدا هەیە و، بەڵگەن لەسەر گەورەیی خوا، ئەم سورەتە سێ چیرۆکی جوانی قورئانی پیرۆزی باسکردووە، کە چیرۆکی هاوەڵانی ئەشکەوت و چیرۆکی موسا لەگەڵ خضر و چیرۆکی ذوالقرنین، بەڵام چیرۆکی سورەتی الکهف[٩- ٢٦] نمونەیەکی بەرزو هێمایەکی بڵندانەی گیانفیداکاریە بە نیشتمان و کەس و کار و نزیکان و هاوڕێیان و سەروەت و سامان لە پێناو بیرو باوەڕی ڕاست و وشوێنکەوتنی ڕێبازی ڕاستدا. ئەو چەند گەنجە ئیماندارانە لەستەم و زۆرداری ئەو پادشا بت پەرستە هەڵهاتن و لە ئەشکەوتێ لە چیادا خۆیان حەشارداو خوای گەورەش سێ سەدو نۆ ساڵی (قمری) خەواندیانی و، پاشان زیندوویانی کردەوە تاوەکو بەڵگەیەکی زیندووە بوونەوە بێ بۆخەڵکی لەتوانای خوا لە زیندووکردنەوەدا دوای ئەو چیرۆکەش خوای گەورە فەرمانی بەپێغەمبەر(ﷺ)کردووە خاکەڕایی دانشتن لەگەڵ هەژارە ئیماندارەکانی و دوورنەکەوتنەوە لە دەوڵەمەندان تاوەکو بۆ ئیسلام بانگەوازیان بکات: ﴿ وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم﴾ [الکهف: ٢٨].

پاشان خوای گەورە لەپاش دەرکەوتنی ڕاستیدا هەڕەشەی لە بێباوەڕان کردو ئەوەی یادخستنەوە، کە بۆ ڕۆژی دوایی چ سزایەکی بۆ ئامادەکردون: ﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ﴾ [الکهف: ٢٩] ئەوەشی بەرامبەر کرد بەوبەهشتە خۆشانەی خوای گەورە بۆ ئیماندارانی ئامادەکردووە: [الکهف:٣٠ - ٣١].

---

١ - التفسير المنير (١٣/ ١٩٨، ١٩٩).

واتە: ئەو ئیماندارانەی باوەڕیان هێناوە و چاکە دەکەن ئەوە ئێمە چاکەی کەسیان نافەوتێنین، چاکترینیان لە بیر ناکەین، ئەوانە لە بەهەشتانی ڕازاوەن و بازنی ئاڵتون و بەرگی سەوزی و سندوسیان هەیە و تیایدا ئەحەوێنەوە و ئەوەش جوانترین پاداشت و پلە بەرزیە.

چیرۆکی موساش لەگەڵ خضردا لەئایەتی: [٦٠ ـ ٧٨] نمونەی خاکەراییی (تواضع)ن بۆ زانایان لەبەرامبەر زانستخوازاندا، ئەو زانیاریانەی لای ئەو بەندە چاکە کارە بوو لەوزانستە بوو، کە سەرچاوە و بناغە ئاییینی بوو، لای پێغەمبەرانیش نەبوو، ئەوەش بەڵگەی کونکردنی کەشتیەکە و کوشتنی منداڵەکەو بەرزکردنەوەی دیوارەکە، چیرۆکی (ذوالقرنیین)یش لەئایەتەکانی: [٨٣ـ ٩٩]پەندن بۆ دەسەڵاتدارو سوڵتانەکان، چونکە ئەم پاشایە توانی دەست بەسەر جیهاندا بگرێ، ڕۆژهەڵات ورۆژئاوای زەوی و، دروستکردنی بەربەستی گەورە، ئەوەش سیفەتی لەخوا ترسی و دادگەری و چاکەخوازییەوە هەیبوو.

ئەم چیرۆکە سێ چیرۆکی دیارو جوانی وەرگیراوە واقیعی لەخۆگرتووە، بۆدەرخستنی ئەوەی کەماف و ڕاستی بەدەسەڵات و دەوڵەمەندیەوە پەیوەست نیە، بەڵکو بەباوەڕەوە پەیوەستە و یەکەمین ئەو نمونانەش چیرۆکی خاوەن دووباخەکەیە[٣٢، ٤٤]بۆ بەراوردی نێوان دەوڵەمەندو نازکارو بەسەروەتەکەی و هەژاری سەربەرز بەباوەڕەکەی، ئەوەش بۆ ڕونکردنەوەی حاڵی هەژارە ئیماندارو دەوڵەمەندە بێ باوەڕەکانە، دووەمیش: نمونەی ژیانی دونیایە [٤٧ ـ ٤٩]. سێ یەمیش چیرۆکی شیطان و خۆ بە گەورە دانانیەتی لەبەرامبەر ئادەمدا[٥٠، ٥٣] و ئەوکارەی کەبوو بەهۆی دەرکردن و بێبەشبوونی لەسۆزی خواو وورییاکردنەوەی خەڵکی لەخراپەی شیطان و، نێوان پەرستن و بۆ خواو خاکەرایی و ئەو لێخۆشبونەش کەخوا داویەتی، ئەوەشی بەڕونکردنەوەی گرنگیدانی قورئانە بەهێنانەوەی نمونە گەلێك بۆ خەڵکی بەمەبەستی پەند وەرگرتن و یاد کردنەوەی و ڕوونکردنەوەی گرنگی پێغەمبەرە بۆ موژدەدەران و ورییاکردنەوەی خەڵکی لەپشت کردن لەئایەتەکان خوا[٥٤، ٥٧] بەسێ بابەتیش، ئەوسورەتە کۆتایی پێ هاتووە:

یەکەم: ڕاگەیاندنی ناشرینی کاری بێباوەڕان و لەدەست چوونی پاداشتی کارەکانیان لەئاخیرەتدا[١٠٠، ١٠٦].

دووەم: موژدەدان بەو ئیماندارانەی کەچاکەیان کردوە بەوەی بەهەشتی هەمیشەییان بۆ هەیە[١٠٧، ١٠٨].

سێ یەم: زانستی خوای گەورە سنورو کۆتایی بۆ نیە.[١]

کۆتا ئایەتی سورەتەکەش تەواوی دەردەخا، کە خوا فرمانی بە محمد(ﷺ) کردوە کە خاکەرابێ (متواضع): ﴿قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً وَلا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَداً﴾ [الكهف: ١١٠].

ئەو کەسەی باوەڕی بەگەیشتنی خوا هەیە و تەماحی لە پاداشتی خوای هەیە لەگوێڕایەڵی کردنیدا، ئەوە با بە کردەوەی چاك لە خوا نزیك بێتەوە و، لە پەرستندا دڵسۆز و نیەت پاکی ئەنجام بدات و، کردنێکی دیاربێ وەکو پەرستنی بت یان داواکردن جگە لە خوایان نەزۆرکردن بۆ دروستکراوەکانی یان باوەڕ بوون بەوەی مەخلوقەکان لەتوانایاندا هەیە لەوەی تەنیا خوا تواناداره لێی سوودیان هەبێ یان لەجۆرەکانی بەندایەتی وەکو کارێك بۆ ڕیا یاخود ناوبانگ[٢]، ڕیاش هاوەڵ پەیداکردنی بچووکە، بۆیە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: ((إن أخوف ما اخاف عليكم الشرك الأصغر، قالوا: وما الشرك الأصغر يا رسول الله؟ قال: الرياء، يقول الله يوم القيامة إذا جزي الناس بأعمالهم، إذهبوا الى الذين كنتم تراؤون في الدنيا، فانظروا هل تجدون عندهم الجزاء)) ئەوەی کە زۆریی لێئەترسم توشتان بێت: ((ڕیایە، خوای گەورە کاتێك لەقیامەتدا پاداشتی کاری خەڵکی ئەداتەوە ئەفەرمووێ: بڕۆن بۆلای ئەوکەسانەی، کەلە دونیادا بۆئەوەی بتابینن کارت ئەکرد، تەماشا بکەن کەپاداشتیان لایە بتاندەنێ))[٣].

ئەو ئایەتە پیرۆزە دوو مەرجی قەبوڵکردنی کاری کۆکردۆتەوە: شوێنکەوتنی پێغەمبەری خوا(ﷺ): ((فليعمل عملاً صالحاً)) نیەت پاکی بۆ خوای گەورە: ((ولايشرك بعبادة ربه أحدا)). واتە: (هیچ بەندەیەك نەکاتە هاوبەشی خودا).

---

١ ـ التفسير المنير (١٦، ١٩٧ـ ١٩٩).

٢ ـ التفسير المنير (١٦/ ٤٣).

٣ ـ مسند أحمد (٥/٤٢٨، ٤٢٩) بسند حسن.

ئەم واتا پیرۆزانە و ئەو ئایەتەنە حەسەنی کوڕی علی بەتێگەیشتن و ووردبوونەوەوە ئەیخویندەوە، لەدەرون وژیانیدا کاریگەری هەبوو، هەروەها حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) گرنگی بەژیانی پێغەمبەردا، ئیسماعیلی کوڕی محمدی کوڕی سعدی إبن أبی وقاص دەڵێ: ((باوکم جەنگەکانی پێغەمبەری (ﷺ) فێر ئەکردین بۆ مانی ئەژمارد و ئەیفەرموو: شوینەواری باوکانتانە و یادکردنەوەی لەبیر مەکەن.[1]

علی کوڕی حەسنیش دەڵێ: ئێمە چۆن سورەتەکانی قورئان فێربووین ئاوەهاش فێری جەنگی ژیانی پێغەمبەری خواش ئەبووین.[2]

سەبارەت بە(السنة النبویـة) ئەوە علی ئەمیری ئیمانداران زیاتر لە خەلیفە ڕاشیدنەکان فەرموودەکانی پێغەمیەری ئەگێڕایەوە، ئەوەش ئەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی لەوان درەنگتر کۆچی کردو لێیەوە ڕیواتکراوەو تایبەت بە زانست خوازەکانیش فراوانبونەوە لەوانەی زۆر پرسیاریانەکردو ئەو فەرموودانەش، کەپێویستیان گەیاندن و گێڕانەوە هەبوو، لەکاروبار گەلێکی تریشدا بەدەست پاکیەوە هەرشتێکیان لێ وەرگتبێت گواستویانەتەوە و، حەسەنی کوڕیشی سوودی زۆری لێ بینیوە.

سەبارەت بە باپیریشی، وەکو دیارە حسن منداڵ بوو پێغەمبەر(ﷺ) کۆچی دوایی کرد، بۆیە لە پێغەمبەری خواوە فەرموودە گەلێکی وەرگرتووە.

حسن(ﷺ) منداڵەکانی بۆ زانست خوازی هاندەدا، کوڕەکەی خۆی وبرازاکەی بانگکردوەو دەڵێ: کوڕەکەم برازاکەم ئێوە بچوکی نەتەوەیەکن و ئەبنە گەورەی کەسانیتر، بۆیە فێربن وبخوێنن، بۆیە هەرکەسێکتان نەیتوانی بیگێڕێتەوە، یان لەبەری بکات بابینیوسێتەوەو لەماڵەکەیدا داینێ[3]، حەسەنی کوڕی علی وتاربێژێکی لێهاتوو بوو، بۆیە ئەمیری ئیمانداران علی(ﷺ) ڕۆژێك پێ ی دەڵێت: ئەی حسن هەستە و بۆ خەڵکی ووتار بخوێنە، حسن کەچووە سەرمینبەر سوپاسی خوای کردوە دەستی کردە وتار

---

١ ـ البداية والنهاية (٢/٢٤٢).

٢ ـ البداية والنهاية (٢/ ٢٤٢)، السيرة النبوية للصلابي (٦/١).

٣ ـ الطبقات (١/٢٩٢)، إسناد حسن، تحقيق السُلمي.

خوێندنن[1]، پاشان دابەزی و عەلیش فەرموی: ﴿ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾[ال عمران: ٣٤] حسن لەباپیری (ﷺ) و باوکیەوە، وتاربێژی و ڕەوانبێژی و هێزی ڕونکاری بۆمایەوە، کتێبەکانی مێژوو گێڕاویانەتەوە، کە علی (رضي الله عنه) لەحەسەنی کوڕی چەند شتێکی لەبارەی پیاوەتیەوە لیّ ی پرسیوەو، فەرموویەتی: کوڕی شیرینم، سەداد چیە؟ ئەویش فەرموویەتی: باوکە گیان سەداد لادانی خراپەیە بەچاکە. فەرموویەتی پیاوەتی چیە؟ فەرموویەتی: پاکی و چاك ڕێکخستنی ئەوشتانەیە کە مرۆڤ بۆی هەیە.

پرسیوێتی: ووردبینی(دقە) چیە؟ فەرموویەتی: ڕوانینە ئاسان و ڕێگری کردنی هیچ و پوچی و شتی سوك، پرسیوێتی (اللُّوم)چیە؟ دەڵێ جڵەوگیرکردنی دەروون و توانایەتی، کە ئەیپارێزێ. پرسی سەماحەت چیە؟ ووتی: هەوڵدانە لەخۆشی و ناخۆشیدا. پرسی: ڕەزیلی چیە؟ ووتی: ئەوەی لەنێو دەستدایە بەگەورەی بزانی و، کە بەخشیت بە لە ناو چووی بزانی، پرسی برایەتی چیە؟ فەرمووی: ئەمەکداریە لەنەبوونی و دەوڵەمەندیدا. پرسی ترسنۆکی چیە؟ ووتی: بوێریە بەرامبەر هاوڕێ و سەر شۆرکردنە بەرامبەر دوژمنان. پرسی غەنیمە چیە؟ ووتی: ئارەزووی تەقواکردن و دونیا بەکەم گرتنە. پرسی نەرم و نیانی چیە؟ ووتوی: خواردنەوەی تووڕەیی و دەروون کەچکردنە. پرسی دەوڵەمەندی چیە؟ فەرمووی: ڕەزامەند بونی دەروونە بەوەی خوادا داویەتی گەر کەمیشبێت، چونکە دەوڵەمەندی دەوڵەمەندی دەرونیە. پرسی زەلیلی چیە؟ فەرموی شڵەژانی سەختە لەهەواڵی ڕاستەقینەدا. پرسی بوێری چیە؟ ووتی: گونجاوە بەهاوڕێی و دۆستی هەمووان. پرسی ئەرك قورسی چیە؟ ووتی: قسەیەکە پەیوەندی بە تۆوە نەبێ. پرسی شکۆ چیە؟ ئەوەیە لەبژاردندا بەخشەرو لە هەڵەدا لێبووردە بێت. پرسی عەقڵ چیە؟ ووتی: پاراستنی دڵە لەگشت ئەوانەی پێتدرا بۆ پاراستن. پرسی نەفامی و گێلی چیە؟ ووتی: ئەوەیە دوژمنایەتی پێشەواکەت بکەیت و دەنگی بەسەردا بەرز بکەیتەوە. پرسی پیاهەڵدان چیە؟ ووتی: کردنی جوانی و نەکردنی ناشیرینیە. پرسی خۆگرتن چیە؟ ووتی: نەرم و نیانیە نەك ترسان و خۆ دوورگرتنە لە گومان و خراپە بەخەڵکی. پرسی گەورەیی چیە؟ ووتی: گونجانە

١ ـ الطبقات (٢٧٦/١) إسناده ضعيف مرسل.

لەگەڵ برایان و پارێزگاری کردنی هاوسێانە. پرسی پوچی چیە؟ فـەرموی: شـوێنێکەوتنی کەسانی نەفس نزم و سەرگەردانە. پرسی بـێ ئاگـایی چـیە؟ فـەرمووی: ئەوەیـە بـەش و پشکی خـۆت واز لێ بهێنیـت کـە خرابێتـە بـەر دەسـتت. پرسـی گـەورە کیـە؟ ووتـی: ئەوکەسەیە لەسەروەتدا گێل و لەناموسدا بێخەم و وەڵامی جنێودان ناداتەوە و لەکاروباری خێزان و بنەماڵەدا خەفتبارە، پاشا ن فەرمووی: کوڕی شـیرینم بیـستم پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) فەرمووی: لەنەفامی هەژارتر نیە و هیچ سـەروەتێك بەعـەقڵ ناگـاو لـەخۆنازکردن خراپتر نیەو لەڕاوێژکردن دیمەنیکی جوانتر نیە، هـیچ وەك ڕێکخـستن نابێـت، ڕچـەڵەکیش وەك ڕەوشت جوانی وەرعیش وەکـو دوورکەوتنـەوە لـەتاوان نیـە هـیچ پەرسـتنێك وەکـو بیرکردنەوە هیچ باوەڕێك وەکو شەرم، سەری ئیمان ئارامگرتنە، نەخۆشی قسەکردن درۆیـە و، نەخۆشی زانینیش لەبیرچونەوەیە و، نەخۆشی پەرستنیش دوورکەوتنەوەیە و، نەخۆشـی ئازایـەتیش سـتەم کردنـە و، لێبـوردنیش منـەت کـردن و جـوانیش خۆهەڵکێـشان و خۆشەویستیش شانازیکردنە.

پاشان علی(ﷺ) فەرمووی: کوڕی شیرینم هیچ کاتێك کەس بەکەم نـەزانیێ گـەر لـەتۆ گەورەتر بێت وای دابنێ کە باوکتە وەکو خۆتیش بوو ئەوەبراتە گەرلەخۆشـت منـاڵتر بـوو وای دابنێ کوڕی خۆتە. ئەوە بوو علی لەبارەی پیـاوەتیوو جوامێریـەوە ئـەو پرسـیارانەی لێکرد، قازی أبوو فەرەجیش دەڵێ: لەم قسانەی دانایی و سوودی زۆری تیادایە و سـوودی زۆی لێ دەبینێ ئەو کەسەی بێپـارێزی و کـاری پـێ بکـا بـەکارکردن پێـی خـۆش بـێ و ئامۆژگاری بکات و بەگەڕانەوە بۆی مامەڵەی خۆی پوخت بکاتەوە، بەهەڵوێست کردنیش سودی زیـاتر بێـت، ئەوەشـی لەگـەورەی ئیمـاداران و چـەندانی تـر لەپێغەمبـەری خـوا گێڕاویانەتەوە زیاد نیە بۆ ژیرێکی شارەزاو ووتاربێژێکی هۆز و نەتەوە لەوەی بەگوێ بکەن و لێ ڕابمێنن، ئەوکەسەش بەگوێ بکات ئەوە بەختەوەر و خاوەن بەشە.[1]

إبن کثیر لەو قسەیەدا زیادی کردوە دەڵێ: بەڵام ئەم (أثـر)ە ئەو فەرموودە (مرفـوع) و (ضـعیف)انەی، کە تیایدایـە و نموونـەی ئـەو ووشـانە لـە دەربڕینەکانیـدا لەهەرێکیانـدا

١ ـ البداية والنهاية(١١/ ٢٠٢).

بەڵگەی ڕەتکردنەوەی (نکارة) تیادایە بەوەی پارێزراو نیە، خواش زانا ترە [١]، بەڵام لەبەرئەوەی ئەوشتانەی باسمانکردوە لەگەڵ قورئان وسونەتەدا دژ نابێ وبیرو باوەڕی یان پەرستنێکی لەسەر بنایت نەنراوە و تەنیا بانگەوازێکە بۆ ئەخلاق جوانی، ئەوە لە بەڵگە پێ هێنانەوە ڕێگریەك نیە.

بێگومان ئەمیری ئیمانداران علی(رضي الله عنه) لە حەسەنی کوڕی پرسی نێوان باوەڕ و یەقین چەندە؟ حسن (رضي الله عنه) فەرموویەتی: نێوانیان چوار پەنجەیە. ئەمیری ئیمانداران(رضي الله عنه) پرسی: چۆن؟ حەسەنیش فەرموویەتی: باوەڕ (إيمان) ئەوەیەکە چاوت بینیویتی و، دڵیش پێی دڵنیا بووە، نێوان چاووگوێش تەنیا چوار پەنجەیە.[٢]

لە ووتەکانیدا: جوان پرسیارکردن نیوەی زانستە[٣]، لەبارەی بێدەنگیشەوە پرسیاری لێکراوە؟ فەرموویەتی: چاو داپۆشینە یان ناموس پاکیە، بکەرەکەی لەئاسودەیی و هاوڕێکەشی لەپارێزراویدایە[٤]، لەزانسیشدا ئامۆژگاری بەفێربونی عەرەبی[٥]، دوپاتی فێربونی کردۆتەوە، دووپاتکردنەوەی ئەوەی جێبەجێکردنی ڕێسا زانستیەکان لەخوێندنەوەدا پێویستە تایبەت لەخوێندنی قورئانی پیرۆز دا بووە، چونکە زمانی عەرەبی ئەو زمانەیە کە بەنوسین و خوێندنەوەی قورئانی پیرۆزی پێ دابەزێنراوە وشەریعەتی پێی هێنراوە و، بەوەش پێغەمبەری خوا(صلى الله عليه وسلم) گەیاندویەتی وسونەتە پیرۆزەکەی فێری هاوەڵان کردووە و، بەو زمانەش کتێبە ئاینی و زانستی و داناییەکان نوسراوەتەوە، بۆیە پێویستە پێگەیشتوو فێری ببێ، دەنا لەئایندا نەفام و لەزانستیشدا ناتەواوە، سەرباری ئەو تایبەتمەندیەش، کە ئەم زمانە هەیەتی لەڕووی ڕەوانبێژی و ڕوانی وپوختی وخۆشی لە گوێکاندا.[٦]

١ ـ البداية والنهاية(٢٠٢/١١) الطبراني الكبير، حديث موضوع.

٢ ـ التبين في أنساب القرشيين، ١٢٧.

٣ ـ نورالأبصار للشبلنجي، ١٢٢، الحسن بن علي رسالة ماجستير، ٣٨.

٤ ـ من أقوال الصحابة، ٦٧ گواستراوەتەوە لەحەسەنی کوڕی عەلیەوە، رسالة ماجستير٣٨.

٥ ـ مفتاح السعادة، أحمد مصطفى (٨٢/٢)، گوستراوەتەوە لەحەسنی کوڕی عەلیەوە.

٦ ـ نصيحة الملوك ٣٥٠ للماوردي.

ئەوشتانەش کـەدوپاتی توانـای حەسـەنی کـوڕی علـی لـەزانینی زمـانی عەرەبیـدا دەکەنەوە، ئەوەیە، کە بەیەکێك لەقسەزانەکانی عـەرەب دانـراوە، عـەمری کـوڕی عـلاء وتوویەتی: لەحەسەنی کوڕی علی(ﷺ) قسەزان و ڕەوانبێژترم نەبینیوە. (١)

حەسەنی کوڕی علی کۆمەڵێك قوتابی جـوامێری هـەبووە، لەوانـە حەسـەنی کـوڕی و مەسیبی کوڕی نەجبە و، سویدی کوڕی غەفلە و عەلائی کوڕی عبـدالرحمن و شـەعەبی و هوبەیری کوڕی یریم و ئەسبەغی کوڕی نەباتەو جابری کوڕی خالید أبو حـوراء و عیـسای کوڕی مأمونی کوڕی زوراره ئەووترا: إبن مأمون و ئەبو یەحیا عومـەیری کـوڕی سـعیدی نەخەعی و ئەبو مەریەم قەیسی سەقەفەی و طحـرب العجلی و ئیـسحاقی کـوڕی یـساری باوکی موحەممەدی کوڕی ئیسحاق و سوفیانی کوڕی لەیل و عمری کوڕی قەیس، کە کوفی بوون.

لەزانستی (المصالح والمفاسـد)دا زانیـاری فـروان و وردی هـەبوو و تێگەیـشتی قـووڵی دەرەکەوێت لەمەبەستە شەرعیەکان لەپێشخستنی یەکبونی ئومەت و پاراسـتنی خوێنـان خستە پێش بەرژەوەندی دونیا، کە لەبەرژەوەندی معاویەدا لەخەلیفایەتی پاشگەزبوویەوە.

٢ـ عیبادەتی:

حەسەنی کوڕی علـی(ﷺ) لەپەرسـتندا لـەڕیزی تێکۆشـەران و لـە ژیانیـدا چـەمکی گشتگیری پەرستنی کارپێکردووە (العبادة الشامل)، ئەو شیری پەرسـتنی لەگـەڵ دوعـای پێغەمبەرێتی و پەروەردەکەی زەهرای دایکی، کـە هاتـەلای بـاوکی (علیـه الـسلام) تـا خزمەتگوازی داوابکات، ئەوەی پێ نیشاندا کەلەوە باشتر ئەوەیە، کە حەمدکردن و لا الـه إلا الله والله أکبر کردنـە، لەشەویـشدا کەلـە جێگـەدا بـوون بـەخۆ و بـەعلی مێردیـشی فەمووی: (ألا تقومان فَتُصليان)؟ ئایە هەڵناسن و شەونوێژ ناکەن؟

ئەو لەماڵی زوهد و پەرستن و وەرع و لەخواترسی و نەرمونیانی وئـارامگرتن و نقـوم بوو بوو لـە چـەمك و نموونـەی ژیـاردەر درێـژەی بـەژیان دا، تابوبـە نمونـە، نمونـەی پـێ ئەهێنرایەوە و لەوەشدا هاوەڵە بەڕێزەکان شایەتی بۆ ئەدەن.

---

١ ـ الكامل في التأريخ (٤/ ١٣٤).

* لەوانەی لەتەکیدا تێکەڵ بوون وتویانە بەزانین بەندە و بەدڵنیایی ڕوو لەخوا بـووە و بەڕەزامەندیەوە پشتی لـەدونیا و سـەرقاڵیەکان کـردەوە، بۆیـە کەدەسـتنوێژی شـۆردووە لەدەستنوێژ بۆتـەوە ڕەنگـی گـۆڕاوە، لەوەشـدا پرسـیاری لێکـراوە فەرموویـەتی: حەقـە ئەوکەسەی قسە لەگەڵ خاوەن عەرشدا ئەکات ڕەنگی بگۆڕێ.[1]

إبن سعد دەڵێ: لەحەسـەنی کـوڕی علـی و عمـری کـوڕی عەبدولعـەزیز کەسـی تـرم نـەبینیوە وەك ئـەوان لـەخوا ترسـابێ، وەکـو ئـەوەی دۆزەخ تـەنیا بـۆ هـەردووکیان دروستکراوبێ[2]، بۆیە هەرچ کاتێ ئەو بەندەیە لەخوای خۆشەویستی نزیکبێتەوە و نـاو و سیفەتەکانی ناسیبێ، ئەوە دەسەڵاتی خوای زیـاتر لەدڵـدا زۆربـووە و لێ ترسـاوە، خـوای بالادەست فەرموویەتی: ﴿ قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾ [آل عمران:٢٦].

دەوڵەت لەناو دەبات و دەوڵەتێکی تـر ئەهێنێتـە بـوون، فریـشتەکان لەفەرمانیـدان و بەپێی ویستی پەروەردگار ئەجولێنەوە دەسەڵاتی خوابێ کەم و زیادو پێشخستن و دواخستن جێبـەجێ دەکـرێ، لەئاسـمەکان و زەوی و دەریاکـان و گـشت بەشـەکانی جیهـان بـە تۆزوقاڵەکانیەوە چۆنی بۆی هـەڵی دەگەڕێتـەوە و دەگـۆڕێ[3]، پـەروەردگار فەرمویـەتی: ﴿يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴾[السجدة: ٥]، بۆیە خوای گەورە هەستکردن و بەگەورەیی و مەزنی خواو ناسینی ناو سیفەتەکانی ترس لەخوای گـەورە لای بەنـد دروسـتدەکات، ئـەو خوایـەی کەهـەموو شتێك ملکەچێتی[4]: ﴿وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعاً وَكَرْهاً وَظِلالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ﴾[الرعد:١٥].

---

١ ـ وفيات الأعيان(٢/٦٩).

٢ ـ الطبقات الكبرى(٢/٣٩٨).

٣ ـ الإيمان أولاً فكيف نبدأبه، مجدي الهلالي، ٧٦.

٤ ـ هەمان سەرچاوە.

* حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) گەرنوێژی بەیانی بکردایە تابەرزبونەوەی خۆر یادی خوای دەکرد و گەورە و بەڕێزەکانیش لای دادەنیشتن و پرسیارو قسەیان لێ دەکرد، پاشان ئەچووە سەردانی دایکانی ئیمانداران و سەلامی لێیان ئەکردو، پاشان ئەچویەماڵی خۆی[1]، ئەوانە بەختەوەرن کە فریشتەکان دوعاو نوێژیان لەسەر دەکەن، ئەوانەی دوای کردنی نوێژەکانیان لەشوێنی خۆیاندا ئەنیشن، بەڵگەی ئەوەش ئەم فەرموودەیەی خوارەوەیە: ئەحمەد لە أبوو هورەیرەوە ڕیوایەتیکردووە، کە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (الملائکة تصلي على أحدکم مادام في مصلا، الذي صلى فيه، مالم یحدث، اللهم اغفر له اللهم ارحمه[2]، وإن جلس نتظر الصلاة صلت علیه الملائکة، وصلاتهم علیه: اللهم اغفر له، اللهم ارحمه) ئەو کەسەی کە لەشوێنی نوێژەکەیدا دەمێنێتەوە دوای نوێژ کردن، دەست نوێژی هەبێ، ئەوە فریشتەکانی بۆی ئەپاڕێنەوەو ئەڵێن خوایە لێ ببوری، خوایەبەزەیت پێدا بێتەوە.[3]

پێشەوا ئەحمەد لەعەتائی کوڕی سائب ڕیوایەتی کردووە کە دەڵێ ڕۆیشتمە لای أبو عبدالرحمن سولەمی نوێژی بەیانی ئەکرد بەدانشتنەوە، پێم ووت: خۆزگە بچویتایەتە جێگەت و ماندویەتیت دەربچوبایە، ئەویش ووتی: لە علی بیستم فەرمووی: پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (من صلى الفجر ثم جلس في مصلاه صلت علیه الملائکة، وصلاتهم علیه: اللهم اغفر له اللهم ارحمه، وإن جلس نتظر الصلاة صلت علیه الملائکة، وصلاتهم علیه: اللهم اغفر له، اللهم ارحمه). هەرکەسێ نوێژی بەیانی بکات و لەشوێنی نوێژەکەی دا بمێنێتەوە، ئەوە فریشتەکان نوێژی پارانەوەی لەسەر دەکەن پارانەوەشیان لەسەری ئەوەیە: خوایە گیان لێی ببورێ، خوایە گیان بەزەییت پیدا بێتەوە، هەرکەسێکیش چاوەڕێی نوێژ بکات ئەوا فریشتەکان پارانەوەیان لەسەر دەکەن، پارانەوەشیان لەسەری ئەوەیە خوایەگیان لێی ببورێ خوایەگیان بەزەییت پیدابێتەوە.[4]

---

١ ـ البدایة والنهایة(١١/١٩٤،١٩٣).

٢ ـ مسند أحمد رقم: ٨١٠٦ صححه أحمد شاکر.

٣ ـ مسند أحمد: ١٢١٨ حسنه أحمد شاکر.

٤ ـ مسند أحمد (٢/ ٣٠٥ ـ ٣٠٦) حسنه أحمد شاکر.

له زانای پایه بەرز عەبدالعزیز بن باز (ڕەحمەتی خوای لێ بێ) پرسیارکرا: ئایە مانەوە لەماڵدا بۆ خویندنی قورئان لەدوای نوێژی بەیانی تاخۆرهەڵاتن، پاشان دوورکات نوێژی چێشتەنگاو بکات، هەمان پاداشتی مانەوەی لە مزگەوت هەیە؟ لە وەڵامدا فەرمووی:ئەم کارە چاکەو پاداشتی زۆری تێدایە، بەڵام زاهیری ئەو فەرمودانەی لەوە دا هاتووە هەمان ئەو پاداشتەی نیە، کە پەیمانی پێدراوە وەکو ئەوکەسەی لەمزگەوتداو لەشوێنی نوێژەکەیدا ئەمێنێتەوە، پاشان گەر لەبەر نەخۆشیەك یان لەترسێك لەماڵدا نوێژی کرد، ئەو چاکەیەی بۆ وەدی هاتووە، کە لەم فەرمودەیەدا هاتووە بۆئەویش هەیە، چونکە نوێژکردنی لەماڵدا پاساوی خۆی هەیەو ڕێگەدراوە. بەوشێوەیە ئافرەتیش گەر لەدوای نوێژەکەیدا مایەوە وپارایەوە یادی خوای کردەوە یان قورئانی خوێند تا خۆر هەڵاتن وپاشان دوورکات نوێژی کرد ئەوە ئەو پاداشتەی بۆ هەیە کەلە فەرمودەکەدا هاتووە[1].

بەڕاستی حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) فێری گرنگی یادمان دەکات لەبەیانیا و لە ڕێگەی ژیانە خواو ویستەکەیەوە ئارەزووی خەو بەجێ هێشتنمان بۆ دەکات لەبەیانیاندا، إبن القیم باسی گرنگی یادمان بۆ ئەکات لەبەیانیان و دەڵێ: ئەوەی بەلایانەوە حەز پێ نەکراو بێ خەوی نێوان بەیانیان و هەڵاتنی خۆر بووە، چونکە ئەوکات کاتی دەستکەوتنە، بۆ ڕێبوارانیش لەوکاتەدا گرنگیەکی گەورەی هەیە، تەنانەت گەر بەدرێژایی شەو ڕێگەشیان بڕیبێ، ئەوە لەوکاتەدا ڕێگە بەدانیشتن و نادەن تا هەڵاتنی خۆر، چونکە سەرەتا وکیلی ڕۆژ و کاتی دابەزینی ڕۆزی و وەدەست هێنانی بەش و بەرەکەتەو لەوەو ڕۆژ دێت، بڕیاری گشتیشی ئەکەوێتە سەرئەو پشکە، بۆیە پێویستە خەوتن لەوکاتەدا خەوی ناچاری بێ.[2]

لەبەر گەورەیی ئەو کاتە و ڕۆیشتن ڕووەو خوا، ئارەزووی زۆر ئەبینیت لەوەی بەیادکردنەوە زیندو و بکاتەوە.

لەئەنەسەوە (ﷺ) ئەفەرمووی: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: ((من صلى الفجر في جماعة، ثم قعد يذكر الله تعالى حتى تطلع الشمس ثم صلى ركعتين كانت كأجر حجة وعمرة تامة تامة))، واتە: (هەرکەسێ نوێژی بەیانی بەکۆمەڵ بکات و، پاشان تا

---

١ ـ مجموعة فتاوى ومقالات متنوعة، إبن باز(١١/ ٤٠٣ ـ ٤٠٤).

٢ ـ تهذيب مدارج السالكين ٢٤٨.

خۆر هەڵهاتن یادی خوای گەورە بکات و، پاشان دوورکات نوێژ بکات وەکو پاداشتی حەج و عومرەیەکی تەواو تەواو تەواوی هەیە)).[١]

إبن ڕەجەب دەفەرموێ: لەبەرئەوەی حەجکردن باشترین کردارەکانەو دەرونەکان بۆی تامەزرۆن، لەبەر ئەو خۆشەویستیەی بۆ ئەو ماڵە گەورەیە خوا خستوتیە دڵانەوە، زۆرێك خەڵکیش توانای پێ گەیشتنیان نیە، بەتایبەت لەهەموو ساڵێکدا، خوای گەورە بۆ بەندەکانی کردار گەلێکی داناوە، کە پاداشتەکانیان وە پاداشتی حەج دەگەن و، بەوەش ئەوانەی ناتوانن حەج بکەن ئەوکارە قەرەبوکاریەکە بۆیان[٢]، مامۆستا (البناء) دەڵێ: برای خۆشەویستم: لە هەموو ڕۆژێکدا لە بەیانیان و ئێواران و بەرەبەیاندا ساتێکت بۆ هەیە و ئەتوانی ڕۆحی پاکت بگەیەنیتە ئاسمان و (ملك الأعلی) بەرزبکەینەوە و خێری دونیاو ئاخیرەت وەدەست بخەیت، وەرزی گوێڕایەڵیەکان و ڕۆژگاری پەرستنەکان و ئەوانەی نزیکبونەوەکانت لەبەردەمایە، کە قورئان و پێغەمبەرە مەزنەکەت بۆ دەویت یان ئاڕاستەکردووە، بۆیە سووربە لەسەر ئەوەی لەیادەکاران بی نەك بێ ئاگایان، کار ڕاپەڕینەران بی نەك تەمەڵان، کات کۆ کەرەوە، چونکە کات وەکو شمشێرە، دوورکەرەوە لەوەی دوایی کردارەکەم، چونکە لەو قسەیە زیانبارترنیە.[٣]

حەسەنی کوڕی علی لەکاتی خۆرهەڵاتندا ئەیفەرموو: (سمع سامع تحمد الله الأعظم لا شريك له له الملك و له الحمد وهو على كل شيء قدير، سمع سامع بحمد الله الأمجد لاشريك لةلة الملك ولة الحمد هو على كل شيء قدير)).[٤]

حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) پەیوەست بووە بەو ویردو پاڕانەوەی، کە لە پێغەمبەری خواوە سەلماوە و ئامۆژگاری خەڵکی کردوە لەوەی لەمزگەوتدا نوێژبکەن وئەیفەرموو هەرکەسێ لەگەڵ مزگەوتدا بووە، ئەوە خوای گەورە چەند شتێکی پێ ئەبەخشێ: برایەکی

١ ـ سنن الرمذي وقال النرمذي حديث حسن صحيح رقم: (٥٨).

٢ ـ لطائف المعارف، لا ٣٥١، البدر في الحث على صلاة الفجر دكتور عماد علي، لا ٨٦.

٣ ـ الرقاف، لا ١٨ نقلاً عن لجلة الدعوى، العدد٨ سنة ١٩٥١، الإيمان أولاً، لا ٢٨٤.

٤ ـ الطبقات (١/ ٢٩١) تحقيق السلمى إسناده صحيح.

سودبەخش و ڕەحمەتێکی داپۆشەریان زانستێکی پاك یان ووشەیەك، بەڵگەی ڕێشاندەری، یان وازهێنان لەتاوان لەترسا یان لەشەرما بێ.[1]

حسن (رضي الله عنه) خەریکی شەو نوێژ بووە، لەسەرەتای شەودا لەشەو نوێژدا بەشی خۆی وەرئەگرت و لەکۆتایی شەویشدا نوێژی ئەکرد، چونکە شەو نوێژی لەئامرازە گرنگەکانی و وریاکردنەوەی باوەڕە، کەچاکە کاران ئەنجامیان داوەو، لەزیندو کردنەوەی دڵاندا ئەوپەڕی شوێنەوارو کاریگەری تیادا دۆزیوەتەوە.[2]

إبن لحاجیش لە (المدخل)دا دەڵێ: شەو نوێژ سوودی زۆرە، لەوانە: چۆن بای توند گەڵای وشك لەدار ئەکاتەوە، ئاوەهاش تاوان لەناو دەبات، یەکێکی تر لە کاریگەریەکانی ئەوەیە دڵ ڕوناك ئەکاتەوە و فریشتەکان لەئاسمانەوە شوێنی ئەبینن چۆن ئەستێرەی پرشنگدار خەڵکی زەوی ئەیبینێ و فوی شەو نوێژیش بەفەڕو ڕوناکی ئەگەڕێنێتەوە بۆسەر خاوەنەکەی.[3]

بەڕاستی شەو نوێژ گەورەیی ئیماندارو ڕێزەکەیەتی، هەروەکو پێغەمبەری خوا(صلى الله عليه وسلم) فەرموویەتی: گەورەیی ئیماندار نوێژەکەیەتی لەشەوان و، سەربەرزیەکەشی چاو نەبڕینەتی لەوەی لەدەستی خەڵکاندایە.[4]

بێگومان کەسانی شەو نوێژ بکەن لەناو خەڵکیدا بەڕێزترن، کەسانی خەواڵو بێ ئاگا و هاوشێوەکانیانیش ئەو کەسانە شەرمەزارن.[5]

لەژیاننامەی حەسەنی کوڕی عەلیە وە گرنگی شەو نوێژ فێرئەبین، لەشەودا مرۆڤ ئەتوانێ إخلاص لە دڵیا بچێنێ، بەئەندازەی چاندنەکەیش بەرهەمی چاکە لە دڵتدا ئەبێ، هەرچاکەیەکیش ڕووبەرەکەی فراوان بویەوە ئەوە لەهەموولایەکەوە ڕوناکی دایئەپۆشێ: ﴿إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْراً﴾ [الأنفال: ٧٠].

---

١ ـ عيون الأخبار (٣/ ٥) الحسن بن علي، لا ٢٧.

٢ ـ الزهد لإبن حنبل، لا ١٧١، رهبان الليل(١/ ٤٠٣) للعفاني.

٣ ـ الأيمان أولاً، لا ١٧٢.

٤ ـ صحيح الجامع، رقم ٣٧٠١ السلسلة الصحيحة رقم: ١٩٠٣.

٥ ـ الإيمان أولاً: لا ١٧٣.

شەو نوێژی لەگرنگترین پایەی سوپاسگوزاریە، کە حەسەنی کوڕی(ﷺ) ئەنجامیداوە، سوپاسکردنی خوایە لەسەر ئەو نازونیعمەتەی کەناژمێردرێ، بەندەی سوپاسگوزاریش ئەوەیە، کە شوێنەواری نیعمەتی بەسەرەوە دیارە و ئەوپەڕی شوێنەواری نیعمەتیش پێویستە لەسەربەندە دەرکەوێ لەزیاتر ملکەچکردن و چەمینەوەو بەگەورەڕاگرتنی خوای بەخشندە. [1]

خوای پەروەردگاریش ئەفەرمووێ: ﴿ وَإِذَا مَسَّ الْأِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيباً إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُو إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَاداً لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلاً إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ (٨) أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِداً وَقَائِماً يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴾[الزمر: ٨، ٩] لە ئەم ئایەتە پیرۆزەدا لەبارەی دووکۆمەڵەی خەڵکێەوە قسە ئەکات، کەخوای گەورە نیعمەتی پێداون، یەکەم کۆمەڵ لەئەزمونێکی سەختدا تێپەڕ بووەو لەتەنگ و چەڵەمەدا بووە و بەڕاستگۆییەوە داوای خوای کردووە و کێشەو نارەحەتیەکە لاچووە، بەڵام سوپاسی نەکردووە گەڕاوەتەوە باردۆخی خۆی، ئەوی تریش لە ڕێگەی سوپاسگوزاریەوە بەردەوام بووە و، بە دوعاو کروزانەوە بۆخوای ڕێگەی سوپاسگوزاری گرتۆتەبەر، خوای گەورەش ئاوها باسی هەردوو حاڵەت ئەکات: ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ﴾[الزمر: ٩] هەردوو وەکو یەك نابن ئەوانەی کە مافی سوپاس و نازونیعمەت ئەزانن و ئەوانەی کە نایزانن. [2]

شاعیریش دەڵێ:

القانتون المخبتون لربهم	الناطقون بأصدق الأقوال
يحيون ليلهم بطاعة ربهم	بتلاوة وتضدع وسؤال
وعيونهم تجرى بفيض دمعهم	مثل أنهمال الوابل الهطّال
في الليل رهبان و عند جهادهم	لعدوهم من أشجع الأبطال

---

١ ـ هەمان سەرچاوە ١٧٤.

٢ ـ الإيمان أولاً، لا ١٧٥.

بوجهم أثر السجود لــــــربهم   وبها أشعة نوره المتلالــي[١]

واته: ئەوانەی بکرۆزیــەوە پــەروەردگاریان بەڕاســترین قــسەیادەکەنەوە و لەگوێڕایــەڵی پەروەردگاریان بەقورئان خوێنــدن و ملکەچــی وپارانــەوە و شــەوانیان زینــدو دەکەنــەوە و چاوانیان وەکو بارانی بەخوڕ فرمێــسکی لێ ئــەبارێ، لەشــەودا گۆشــەگیر و خواپەرســتن و لەجەنگی دوژمنا نیشانیدا لەئازاترین پاڵەوانن، بەڕویانــدا شــوێنەواری کڕنوشــبردنیان بــۆ پەروەردگاریان دیارە و تیشکی ڕووناکی لێوەدیارە.

حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه) حەجی زۆر دەکــرد، عبداللــە کــوڕی عباســیش وەتویــەتی: لەیەك شتدا پەشیمانیم کێشاوە، ئەوەیە لەگەنجیــدا بــەپیادە حــەجم نــەکردەوە، بێگومــان حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه) بیست و پێنج جار بەپیادەیی حەجی کردووە، ئەمەش بەڵگەیــە لەسەر گەورەیی حەج بەپیادە لەگەنجیەتیەکەیدا سێ جاریش سەروەتەکەی دابەش کــردووە، ئەوەش بەڵگەیە لەســەر گــەورەیی حــەجکردن بــە پیــادەیی، پاڵپــشتی ئــەو گەورەییــەش پەشیمانیەکەی إبن عباســە (رضي الله عنه) لــەوەی ڕۆژگــاری گەنجێتیەکــەی بــە پیــادەیی حــەجی نەکردووە و حەســەنیش لــەوەدا بــەردەوامی هــەبووە لــەو ئــازارو نارەحەتیــەی لەحەجــدا بینیوێتی، ئەوەش بەڵگەیە لە هێزی بــاوەڕی و ئــارەزووی ڕاســتگۆیانەی لــەزیاتر کردنــی کاری چاکەدا، مەبەستیش لەبــەپیادە ڕۆیــشتن بۆحــەج لەمەکــەوە بــۆ عەرەفــە و پاشــان لەعەرەفەوە بۆ مەککە مەبەست لەوە نیە حــاجی بــەپیادە وە لەدەوڵــەتی خۆیــدا بۆحــەج دەربچێ[٢]، لەژیانی حەسەنی کوڕی عەلیەوە گرنگی گەشت کردن بۆ ماڵی خوا فێر دەبین، هەر چۆن باردۆخمان ڕێگەیدا و ماڵ و بارمــان لــەبار بــوو، پێغەمبــەر(صلى الله عليه وسلم) فەرمویــەتی: ((تابعوا بين الحج والعمرة، فإن متابعة بينهما تنفى الفقر والذنوب كما ينفي الكير خبث الحديد)).[٣]

---

١ ـ رهبان الليل (١/ ٣٦٥).

٢ ـ التاريخ الإسلامي (١٩/ ٢٢).

٣ ـ الإيمان أولاً: لا ٢٤٩.

بۆیه حسن بەپیادە حەجی کردوە هەندێ لە ڕیوایەتەکانیشدا باس دەکرێ کەبیست و پێنج جار جوامێریانە ڕاپەڕاندووە [1]، دەڵێ: شەرم لەپەروەردگار ئەکەم کەپێی بگەم بەپیادە بۆ ماڵی نەڕۆیشتم [2]، حسن (رضي الله عنه) زۆر بێدەنگ و لەسەر ڕێبازی باپیرەی (صلى الله عليه وسلم) بەندایەتی دەکرد.

٣. دونیا بەکەمگرتنی (زهدە).

حسن(رضي الله عنه) لەڕێگەی ژیانی لەگەڵ قورئانی پیرۆز و هاوەڵیەتی کردنی ئەمیری ئیمانداران علی (رضي الله عنه) باوکیەوە و بیرکردنەوەی لەم ژیانەدا تێگەیشت کەدونیا شوێنی تاقیکردنەوەیە، بەقورئان پەروەردکراو باش ئەو ئایەتانەی لەگوێ گرت، کەباس لەدونیا سوکی و دابڕان و خێراتیاچوونی ئەکات، هەموو ڕۆژی سورەتی(کهف)ی ئەخوێندەوە ئایەتی:﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيماً تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِراً (٤٥) الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَاباً وَخَيْرٌ أَمَلاً﴾ [الكهف ٤٥: ٤٦] دەگەیشت، ئەوەش بەڵگەیەلەسەر سووکی دونیا و تیاچونی هەموو خۆشیەکانی و ملنانیەتی ڕووەو تیاچوون.

خوای گەورە ڕونی کردۆتەوەکە دونیا خێرا تیادەچێ و نامێنێ، ئەوە بەلای کەسی ژیرەوە ناشیرینی ئەکات کە شانازی بەدونیاوە بکات [3]، ﴿ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا ﴾[الكهف: ٤٦] واتە: کارە چاکەکان و کردارە گوێڕایەڵیەکانی وەکو نوێژەکان باشترین پاداشت و گەورەترین نزیکبونەوەیە لەخواو مانەوەترین شوێنەواری هەیە، کەپاداشتەکەی بۆخاوەنەکەی ئەگەڕێتەوە، باشترین ئومێدیشە کەخاوەنەکەی لەئاخیرەتدا پاداشتێك وەردەگرێت کە لەدونیادا ئومێدی بۆهەبووە. [4]

---

١ ـ تأريخ إبن عسكر (١٤/ ٧٢).

٢ ـ هەمان سەرچاوە (١٤/ ٧١).

٣ ـ التفسير المنير(١٥ / ٢٥٩).

٤ التفسير المنير(١٥/٢١٦).

حەسەنی کوڕی علی لەسەر ڕێبازی پێغەمبەری باپیری(ﷺ) پەروەردەبوو کە زاناترین خەلق بوو بەرامبەر دونیا، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ((لو كاتن الدنيا تعدل عند الله جناح بعوضة ما سقى كافراً شربة ماء))، دونیا ئەگەر باڵە مێشێك قیمەتی هە بوایە لای خواوە ئەوا بێ باوەڕ قومێ ئاوی تیا نەدەخواردەوە[1]، هەروەها فەرموویەتی: ((ما الدنيا في الاخرة الا مثل ما يجعل أحدكم في اليم فلينظر بما ترجع))، دونیا لەچاو ئاخیرەتدا وەکو ئەوە وایە یەکێ لەئێوە پەنجە بخاتە نێوئاوێکەوە پاشان دەریبهێنێ پاشان بڕوانێ کەچی هێناوەتەدەر لەو ئاوەوە[2] پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((الدنيا سجن المؤمن وجنة الكافر))، دونیا بەندیخانەی ئیماندارو بەهەشتی بێ باوەڕە[3] بێ گومان ئەمیری ئیمانداران حەسەنی کوڕی علی (ﷺ)، بەپەروەردەی قورئانی و پێغەمبەری کاریگەربوو، لەراستگۆترین نمونەی موسڵمانەکان بوو لە زوهد و دونیا بەکەم گرتندا.

لە زوهدا بەنمونە دەهێنرایەوە و درێژەی ئەو باسەیەشت بۆباس دەکەین.

سوربوونی مرۆڤ لەسەرگەورەیی و دەسەڵات زیاترە لە سوربونی لەسەر سەروەت و سامان، هەروەکو چۆن داواکەردنی گەورەیی دونیا و سەرۆکایەتی کردن بەسەرخەڵکی و گەورەنواندن لەزەویدا لەداواکردنی سەروەت بەسەربەندەوە زیاترە، زیانی گەورەیە و بەکەم کردنی سەختە، چونکە سەروەت و سامان و گەیشتن بەسەرۆکایەتیکردندا ئەبەخشێ، سوربونیش لەگەوریدا دووجۆرە:

یەکەمین: داواکردنی گەورەیی بۆ دەسەڵات و سەروەت، ئەمەش زۆرترسناکە و بە زۆریش چاکەی ئاخیرەت و گەورەیی ڕێزەکەی ناهێڵێت، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لا يُرِيدُونَ عُلُوّاً فِي الْأَرْضِ وَلا فَسَاداً وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾[القصص: ٨٣].

---

١ ـ سنن الترمذي رقم، ٤١١٠ صحيح غريب.

٢ ـ المسلم، رقم ٢٨٥٨.

٣ ـ مسلم، رقم: ٢٨٥٦.

که من ئەوکەسانەی لەسەرۆکایەتی کردنی دونیادا قیامەتیان مسۆگەرکردبێ[1]

هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) بە (عبدالرحمانی کوڕی سمُر)ی فەرموو: ((یا عبدالرحمان لا تسأل الإمارة فإنك إن أعطيتها عن مسألة وكلت اليهان وإن أعطيتها عن غير مسألة أعنت عليها))، ئەی عبدالرحمان داوای ئیمارەوەو دەسەلاَت مەکە، چونکە گەرباشت ڕاپەڕاند پاداشت دەدرێ و گەر بەپێ خۆی ئەنجامت نەدا ئەوا سزای لەسەروەردگری و پەشیمانی ئەکێشی.[2]

لە أبوهرەیرەوە(ﷺ) کەپێغەمبەر فەرموویەتی: (إنكم ستحرصون على الإمارة وستكون ندامة يوم القيامة فنعمت المرضعة وبئست الفاطمة)، ئێوە لەسەر وەرگرتنی کارو بارو دەسەلاَت سورو بەجۆشن بێگومان لەقیامەتدا پەشیمانی کێشانە.

بێگومان خۆش ویستنی سەروەت و دەسەلاَت و سوربوون لەسەریان ئاینی مرۆڤ وێران دەکەن، مەگەر ڕەحم بەو کەسانە بکات دەنا ئاینیان نامێنێ، پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((ما ذئبان جائعان أُرسلا في غنم بأفسد لها من حرص المرء على المال والشرف لدينه))، بەقەد ئەوەی سوربونی مرۆڤ لەسەرسەروەت و گەورەیی بۆدینەکەی خراپەیە، ئەوەندەی دووگورگی برسی بۆسەر مەڕ مەترسی نیە کەوێرانیان بکەن و قڕیان بەکەن.[3]

بنچینەی خۆشەویستی سەروەت و گەورەیی، خۆش ویستنی دونیایە، بنچینەی خۆش ویستنی دونیاش شوێنکەوتنی ئارەزووە.[4]

وهبی کوڕی مونبهیش دەڵێ: لەشوێن کەوتنی ئارەزوو (هوی) ئارەزوو بونی لەدونیا و ئارەزویشی تیایدا خۆش ویستنی سەروەت و شورەییو دەسەلاَتە، لەخۆش ویستنی سەروەت وگەورەییش حەلاَل کردنی حەرامەکانە[5] بۆیە پەروەردگاری بالاَ دەست لە سورەتی النازعا ت دەفەرموێ: ﴿ فَأَمَّا مَنْ طَغَى (٣٧) وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (٣٨) فَإِنَّ

---

١ ـ ما ذئبان جائعان إبن رجب لا ٣٣.

٢ ـ البخاري رقم: ٦٦٢٢.

٣ ـ الإحسان في التقريب الصحيح إبن حبان، رقم: ٣٢١٨، حسن الصحيح.

٤ ـ شرح الحديث ماذئبان جائعان لإبن رجب، لا٧١.

٥ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٧١.

الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى (٣٩) وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى (٤٠) فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى﴾ [٣٧ـ ٤١] دەروون، کە حەزبەپلە بەرزی دەکات بەسەر بەنەوەی ڕەگەزەکەی خۆیدا و لەوێشەوە خۆبەگەورەزانی و ئیرەیی دروستەبێ، بەڵام کەسی ژێر کێبڕکێ بۆئەو پلە هەمیشە بەرزەدا ئەکات کە تیایدا هاوسێ ونزیکی خواو وەدەست هێنەری ڕەزامەندی خوایە و ئارەزوو حەزی بەوپلەو پوچ و هەڵوەریوەی نیە کە تورەیی خواو نزمی ودوری و دەرکردنی لەڕەحمەتی خوا و سزای ئەدات، ئەو دووەم پلەیەداریەی کەسەرزەنشتکراوە خۆبەگەورەزانی گەورە نواندنی ناحەقانەیە لەزەویدا، پلەداری یەکەم و سوربوونیش لەسەری هەڵزاوە و پیادا هەڵزاوە، لە ئایەتێکی تر خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ﴾ [المطففين: ٢٦].

وەهیبی کوڕی وەردیش ووتەویەتی: ئەگەر توانیت کەس نەتوانێ بۆ نزیکبونەوە لە خوا پێشت بکەوێ ئەوە هەوڵبدە[1]، پێش برکێ بۆ کاری چاکە هەمووکات ڕەوایە، مرۆڤ نابێ لە هەوڵدان بۆ کاری چاکە بەکەم ڕازی بێت لەکاتێکا توانای چاکەکردنی زۆرتری هەبێ.

ئەوکەسەی لە کاری چاکە دابڕێ، سبەینێ خاوەنەکەی داخ و پەژارە دەچێژێ و سەر شۆڕی ئەبینێ، ئەو کەسەیە[2]، ئەو تێگەیشتنە کامڵ و قوڵەش بەڕازیبون بەو پاداشتەی لای خوا هەیە وبەپاراستنی خوێنی موسڵمانان، لەپادشایەتی و دەسەڵات دەستی هەڵگرت و دوورکەوتەوە لەپلەداری دونیاو بەجێ هێشت لەکاتێکدا لەهێزو دەسەڵاتێکی گەورە دابوو، بێگومان فەرموویەتی: ئێسقان و خوێنی عەرەبم لەدەستدا بوو، ئاشتەوایی هەرکەسم بکردایە ئاشتەوایان ئەکردو، جەنگی هەر کەسم بکردایە جەنگیان دەکرد، بەڵکو لەبەر ڕەزامەندی خوا دەستم لێ هەڵگرت.[3]

---

١ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٧٢.

٢ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٧٣.

٣ ـ البداية والنهاية (١١/ ٢٠٦).

لە ڕیوایەتێکی تردا دەڵێ:...بەڵام ئەترسام لەڕۆژی قیامەتدا حەفتا هەزار یان هەشتا هەزار، کەمتر یان زیاتر بێت و هەموویان خوێنیان لێ بچۆڕێ و خوای گەورە بەمنی کۆکاتەوەو ئەوانیش داوای مافی خۆیانم لێ بکەن.[1]

بێگومان دوای کۆچی دوایی علی حەفتا هەزار کەس بەیعەتیان بەحەسەنی کوڕی علی دا[2]، ئەویش وازی هێنا و دای بە معاویەو فەرمووی: لەسەردەستی من دڵۆپێك خوێن نارێژرێ[3]، لەڕیوایەتێکی تریشدا فەرموویەتی: قەت حەزم نەکردووە تۆزقاڵێك لە لاشەی ئومەتی محمد خوێنی لێ بچۆڕێ، زانیومە چی شتێك سودی بۆم هەیە و چی شتێك زیانم لێ ئەدات، بۆیە بگەڕێنەوە شوێن و جێگەی خۆتان.[4]

٤. بەخشین و سەخاوەتیەکەی:

خوڕەوشتی سەخاوەتی وبەخشین لەپێناوی خوادا لەو خوڕەوشتە قورئانییە، کە دەروون پاکەکان پێیەوە وەسف دارن و لە کەسایەتی حەسەنی کوڕی عەلیدا(ﷺ) بەرجەستە بوو بوو، قورئانی پیرۆز بە گەورە باسی بەرچاو تێر دەکات و ئەو وەسفە جوانەش لەیەکەمین شوێنی قورئانی پیرۆزدا خوای گەورە فەرمویەتی: ﴿ الم (١) ذَلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ(٢)الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ﴾، پاشان وەسفیان دەکات بە: ﴿أُولَئِكَ عَلَى هُدىً مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾[البقره:١، ٥].

بێگومان ئەمیری ئیمانداران حسن بەبەها قورئانیەکان و سونەتی پێغەمبەر کاریگەربوو، ئەو کاریگەریەش لەدەروونیدا ڕەنگی دایەوەو، شوێنەوارگەلێکی بۆ وەجێ هێشتون، کەبەڵگەی ڕەسەنیەتی و ڕیشەداری ڕەوشتی بەرچاوتێری و بەخشینە گەورەکەیەتی.

---

١ ـ تاريخ دمشق (١٤/ ١٥٤).

٢ ـ هەمان سەرچاوە (١٤/ ٩٨).

٣ ـ هەمان سەرچاوە.

٤ ـ هەمان سەرچاوە (١٤/٨٩).

بێگومان کەسێکی سەخی بوو لە یارمەتی دانی هەژاران، چۆن بەوشێوەیە نابێت، کە لە گەنجیەتیدا پیری دا لە ماڵی، کەماڵی پێغەمبەری خوا بووە (ﷺ)، کە بەخشینی داوەو لەهەژاری نەترسیێ، ئەو خوڕەوشتە پیرۆزەی پێ گەیشت و لەمنداڵیەتیدا دەرونی خۆی پێ گۆشکرد، سەخاوەتیەکەشی بوو بە پەندو نمونەی جوانی وپێشەوای پیاوەگەورەکان.[1]

لەوانە: محمدی کوری سیرین فەرموویەتی: حەسەنی کوڕی علی سەد هەزاری بەیەك پیاو داوەو، سعدی کوڕی عبدالعزیزیش دەڵێ: حسن لەپاڵی خۆیدا گوی ی لەپیاوەك بووەو لێ پاڕاوەتەوە، کە دەهەزار درهەمی پێ بدات، بۆیە ئەویش چۆتە ماڵەوەو ئەو بڕە پارەیەی بۆناردوە[2]، گێڕاویانەتەوە کەلە دیوارێکی مەدینەدا غولامێکی بینیوە کە کولێرەی خواردووە لەوێدانانی بە سەگێك داوە، بەغولامەکەی وتووە: چی وەهای لێکردوی ئەم کارەبکەی ئەویش دەڵێ: شەرم ئەکەم نان بخۆم و خواردن بەو نەدەم، حەسەنیش پێ فەرمووە: شوێنی خۆت بەجێ مەهێڵە تا ئەگەڕێمەوە، بۆیە چۆتە لای گەورەکەی و کڕیویەتی و ئەوحەوشەشی کڕیوە کەتیایدا بووەو ئازادی کردوە دیوارەکەشی پێداوە، غولامەکەش پێی ووتوە: ئەی خۆشەویست ئەو دیوارەت بەخشیە ئەوکەسەی منت پێ بەخشی.[3]

ئەبو هارون العبدیش دەڵێ: بۆ حەج دەرچوین و چوینە شاری مەدینەوە و چوینە لای حەسەنی کوڕی علی وباسی حاڵ و باری ڕێگە و کاروانی خۆمانمان بۆکرد، کاتێك بەجێمان هێشت بۆهەریەکەمان چوارسەد درهەمی نارد، ئێمەش گەڕاینەوە و ووتمان: کە دەوڵەمەندین و پارەمان هەیە، ئەویش فەرمووی: چاکەکەم بۆمەگەڕێننەوە ئەگەر ئەم حاڵەم نەبوایە ئەوە بۆ ئیوە ئاسان دەبوو، بەلام من هاوکاریتان دەکەم، خوای گەورە بەبەندەکانی لەڕۆژی عەرەفەدا بیری مەلائیکەتەکانی ئەهێنێتەوە.[4]

---

١ ـ الدوحة النبوية الشريفة. لا ٨٤.

٢ ـ تهذيب الكمال (٦/٢٣٤).

٣ ـ البداية والنهاية(١١/ ١٩٦).

٤ ـ سير أعلام النبلاء (٣ / ٢٦١).

ئەوەیە حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) هاوکاری ئەو حەجاجانەی کردووە و ئەو پارەیەی پێداون، سەرباری زانینی دەست ڕۆیشتویان، ئاخۆ گەر خاوەن پێویستی و هەژاری بونایە چۆن ئەبوو، کاتێکیش دەریان خست کە پێویستیان بەو پارەیە نیە، ئەوە ڕازی نەبوو ئەوپارەیەیان بۆ بگەڕێنێتەوە، ئەوەش بەڵگەی بەهێزە لەپاڵنەری دەرونی ڕوەو سەخاوەتی و بەرچاوتێری، ئەوەشی لەبیر نەکرد، کە هاوکاریان بکات لەوەی چی لەوە چاکترە و باسیشی لەگەورەیی ڕۆژی عەرەفە کرد، کەخوای گەورە پێیانەوە بەسەر فریشتەکاندا(علیهم السلام) شانازی ئەکات.[1]

لە عبدالله کوڕی عمریشەوە کە دەڵێ: إبن عباس لەحەسەنی کوڕی عەلیەوە ڕیوایەتیکردووە: خوای گەورە سێ جار ماڵی خۆی دابەشکردووە، ئەمەش نمونەیەکی جوانی سەخاوەتیە، حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) سێ جار ماڵەکەی دابەش کردووە، لە لێپرسینەوەی دەروونی خۆیدا وردەکار بووە، وەکو ئەوەی کارێکی پێویست ڕاپەڕێنێت، بەوەش لەکاری چاکەکاریدا بۆ موسڵمانان خۆی کردبووە پێشەنگ.[2]

بێگومان حسن(ﷺ) سەخاوەترین کەسانی سەردەمی خۆی بوو[3]، لەنێو سەخاوەتەکاندا ژمێردراوە[4]، لەباسی سەخاوەتیەکاندا ئەوەیە، معاویەی کوڕی أبوسوفیان سەد هەزار درهەمی بۆناردووە و، ئەویش لەنێو کەسانی ئامادەبودا دابەشی کردوە و هەریەکەیان دەهەزاری بەرکەوتووە.[5]

لەو هەواڵانەی تر ئەوەیە چووەتە لای ئوسامەی کوڕی زەید کەقسەی لەگەڵ خۆیدا دوواوە وتوویەتی: ئای چەندە ناخۆش و خەفەتاویە، حسن پێ وتوە: مامە چ شتێك خەفەت باری کردووی؟ پێ ی ووتوە: ئەی کوڕی پێغەمبەری خوا(ﷺ) قەرزێکی شەست هەزار درهەمی قەرزارم و توانای دانەوەم نیە، حەسەنیش دەڵێ: خۆم قەرزەکەت بۆ

١ ـ التأريخ الإسلامي(١٧/ ١٣٦).

٢ ـ التأريخ الإسلامي(١٧/ ١٣٧).

٣ ـ المحاسن والمساوئ، لا ٥٥، الحسن بن علي، لا ٣٢.

٤ ـ الحسن إبن علي، رسالة ماجستر، لا ٣٢ بلاو نەکراوەتەوە.

٥ ـ البداية والنهاية نقلاً عن الحسن بن علي، لا ٣٢.

ئەگەڕێنمەوە، ئوسامەش وتوویەتی: خوا قەرزت لەسەر لابەرێ ئەی کوڕی پێغەمبەر بەڕاستی خواباشی زانیووە چۆن پەیامی خۆی ئەنێرێ.[1]

خەڵکی شایەتیان بۆ سەخاوەتی حسن(ﷺ)داوە، بەڵگەی ئەوەش ئەوەیە ئەعرابییەك چووەتە مەدینە و داوای هاوکاری کردووە، ووتویانە بڕۆ لای حەسەنی کوڕی علی کوڕی ئەبو تالیب(ﷺ) یان عبدالله کوڕی أبو جعفر یان سەعیدی کوڕی وەقاص، بۆیە چۆتە لای سعیدی کوڕی وەقاص و ئەویش بڕێك پارەی پێداوە.[2]

یەکێکی تر لە نمونەکانی سەخاوەتی حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) پێ ی وتراوە: کێ خۆشترین ژیانی هەیە؟ دەڵێ: ئەوکەسەی لەژیانی خۆیدا خەڵکی تر بەشدار بکات، پێ وتراویشە کێ خراپترین خەڵکە؟ دەڵێ: کەسێکی خۆشگوزەران خەڵکی هەژار نەکاتە هاوبەش لەماڵی خۆی.[3]

لە حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) پرسیارکراوە: لەبەرچی ئێمە تۆ ئەتبینین کاتێك کەسێکی سواڵکەر داوات لێ دەکات دەستی هاوکاری بۆ درێژ دەکەی لە کاتێکاخۆشت هەژار بێت، ئەویش فەرموویەتی: من لەخوا داوائەکەم و ئارەزووی ئەوە ئەکەم خوای گەورە بۆم ئەیگەڕێنێتەوە و، نیعمەتی خۆیم بەسەردا ئەڕژێنێ بەو مەرجەی نیعمەتەکانی بەسەر خەڵکیدا بڕژێنم، بۆیە ئەترسم ئەگەر من یارمەتی خەڵك نەدەم خوای گەورەش لە نیعمەتەکانی خۆی بێ بەشم بکات[4]، حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) لە سەخاوەتی و چاوتێریدا جیاوازی نەکردووە لەنێوان دەوڵەمەند و هەژار گەورەو بچووك، دوور و نزیك، چونکە ئەو دەروونەی کە بۆ بەخشین ئاسودە بووە، لە سەخاوەتیدا سروشتی کردووە کە چێژی لەبەختەوەرکردنی خەڵکیدا بێ[5]، لەبەر ڕەزامەندی خواو ویستی پاداشت ئەوە ئاسوودەیی تیادا ئەبینێ، حافز ئیبراهیمی شاعیریش لەوەسفی حسندا(ﷺ) دەڵێ:

إني لتطربني الخلالَ كريمة　　　طرب الغريب بأوبة وتلاقي

١ ـ المحاسن والمساوئ، لا ٥٧.

٢ ـ غاية المرام، غرالدين القريش(١/٩٥).

٣ ـ تاريخ اليعقوبي(٢/ ٢٢٦، ٢٢٧).

٤ ـ نصيحة الملوك، لا ٤٣٨ للماوردي.

٥ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ٨٤.

ويهزني ذكرَ المروءة والندى	بين الشمائل هِزة المشتـــاقٍ
فإذا رَزِقت خليقة محمـــودة	فقد اصطفاك مقسّم الأوراق
فالناس هذا حظه مال، وذا	علم، وذاك مكارم الأخـلاق

واتە: من ڕەوشت جوانی زۆر دڵخـۆش و ئاسـودەم ئـەکات، هـەروەکو چـۆن کەسـانی غەریب بە کەس و کار و خزمان شاد و خۆشحاڵ دەبن، باسکردنی پیـاوەتی و جـوامێریش لەخۆشیدا تەزی بەللەشمدا ئەهێنێ.

گەر تۆ خورەوشتێکی جوانت وەرگرتبێ، ئەوەدابەشـکەرەوەی ڕۆزیـدەران تـۆی پـاك و پاراو هەڵبژاردووە، بۆیە خەڵکێك هەیە خواسەروەتی پێـداوەو هەشـە زانـستی پێـدراوە و ئەویتریش ڕەوشت جوانیەکانی پێ دراوە.

لە علی کوڕی ئەبی تاڵیبەوە(ﷺ)، کە ووتاری بۆ خـەڵکی دەدا، پاشـان دەیفـەرموو: برازاکەتان حەسـەنی کـوڕی عەلیـە سـەروەتێکی کۆکردۆتـەوە و، دەیـەوێت بەسـەرتاندا دابەشی بکات، خەڵکی ئامادەبوو، حەسەنیش هەستاو فەرمووی: تەنیا بۆ هەژارەکان کۆم کردۆتەوە، بۆیە نیوەی خەڵکی هەستایە سەرپێ و، پاشان یەکـەمین کەسـێك لـەو ماڵـەی وەرگرت ئەشعەسی کوڕی قەیس بوو.[1]

لە ژیانی حەسەنی کوڕی علی یەوە فێر دەبین سەرەتای ڕوولـە خـواکردن و خـۆ ڕزگـار کردن لەوشتانەی پەیوەندیان بەدونیاوە هەیەو خۆ دەر باز کردن لە ڕەزیلـی پەیوەسـتە بـە ماڵ بەخشین لەڕێگەی خوادا تاوەکو ئەبێتە سروشت و لەسەرەوەتدا دونیا بەکەم وەردەگرێ و خۆشەویستیەکەشی لەدڵدا دەردەچێ و، خاوەنەکەشـی بـەزیاتر بـونی دڵخـۆش نـابێ و بەکەمبونیشی دڵتەنگ نابێ، وەکو خوای گـەروە ئەفـەرموێت: ﴿لِكَيْلا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ﴾[الحديد: ٢٣] هـەروەکو چـۆن صدقە کاریگەری گەورەی هەیە لەپاککردنەوەی دەروندا، سودگەلێکی گـەورەی دیکەشـی هەیە لەدونیا و ئاخیرەتدا، لەوانە:

---

١ ـ الطبقات (١/ ٢٧٨) إسناده صحيح.

* (صدقه)باشترین وەبەرهێنەری سەروەت و سامانە.

له ئەبو هـورەیرەوه (ﷺ) دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) فەرموویـەتی: هەرکەسـێ دەنکە خورمایەکی پاك و جوان ببەخشێ، خواش تەنیا پاك و جـوانی قبوڵـە، ئـەوە خـوا بەدەستی ڕاستی قبوڵی دەکات و، پاشان بۆ خاوەنەکەی بەخێوی ئـەکات، هـەروەکو چـۆن یەکێ لەئێوە ئێسترەکەی بەخێوکات تا وەکو هێندەی چیایەکی لێ دێت.[1]

* (صدقه)پەردەیەکە لەبەردەم ئاگری دۆزەخدا:

عن عائشة(رضي الله عنها) قالت: قال رسول الله (ﷺ): ((ياعائشة استتري مـن النـار ولو بشق تمرة، فإنها تسد الجائع مـسدها مـن الـشعبان))[2]، واتـه: ئـەی عائـشه خـۆت لەئاگری دۆزەخ بپارێزە گەر بە دەنکە خورمایەکیش بێـت، وەکـو چـۆن برسـی ئـەپارێزی ئاوەهاش لەئاگر دوورت ئەخاتەوە.

* (صدقه)سێبەری خاوەنەکەیەتی لەڕۆژی قیامەتدا:

له عەقبەی کـوڕی عـامیرەوه (ﷺ)توویـەتی: گـوێم لـە پێغەمبـەری خـوا(ﷺ)بـوو فەرمووی: تـاوەکو کاروبـاری خـەڵکی لێکدەدرێتـەوه هـەموو مرۆڤێـك لـەژێر سـێبەری سەدەقەکەیدایە.[3]

* (صدقه) سزا لادەدات و مافی نێوان خەڵکیش ئەگەڕێنێتەوە:

له ئەبو سـعیدی خـوذري (ﷺ) دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا(ﷺ) فەرموویـەتی: ئـەی کۆمەڵەی ژنان (صدقه) بکەن و زۆر داوای لێبوردن لەخوا بکەن، چونکە بینیم زۆرینـەتان دۆزەخین، ئێوە زۆر نەفرەت دەکەن و چاکەی مێردەکانتا ن لەبیر دەکەن.[4]

---

١ ـ صحيح متفق عليه.

٢ ـ صحيح الترغيب والترهيب للألباني ٨٥٥.

٣ ـ صحيح الترغيب والترهيب للألباني، رقم: ٨٢٢.

٤ ـ متفق عليه.

إبن حجريش دەڵێ: لەو فەرموودەیەدا ئەوە فێردەبین: کە سەدەقە سزا دورەخاتەوە و تاوانی نێو دروستکراوەکان ناهێڵێ.[1]

لە دونیاشدا سودی زۆرو پڕ بەهایە و ئەو فەرموودانەشمان هەیە، کە پشتگیری ئەو سودانە دەکەن، دەرمانن بۆ نە خۆشی و لادانی کارەسات و ئاسان بونی کاروبارەکان و بەدەست هێنانی رزق و پارێزراو بوون لەتیاچوونی خراپ و کوژێنەرەوەی توڕیی خوا، سڕینەوە شوێنەواری تاوانەکان.[2]

بە ڕاستی (صدقه)لەپێناوی خوادا پەیوەندیەکی توندو تۆڵی هەیە لەگەڵ ڕێگا گرتن بۆ لای خوا، ئامرازێکی کاریگەرە، هەروەکو لەو ئامرازە سەرەکیانەیە لە زیندووکردنەوەی دڵ و زیادکردنی ئیمان، بە ڕاستی لە بەخشین و چاوتێری و سەخاوەتیدا حەسەنی کوڕی علی پێشەنگێکی جوانە بۆ ئێمە.

(صدقه) لە پێناوی خودا یەکێکە لەگەورەترین دەرگاکانی بەهەشت، لەکەسانێتر زیاتر کلیلی ئاسانکارانەو لەرێگەیەوە گەورەکانی ئەم ئومەتە لەنمونەکانی عثمان و عبدالرحمن کوڕی عەوف و حسن و کەسانێتر ڕۆیشتنە بەهەشتەوە، بۆیە لەم سەردەمە نوێیەدا پێویستە دەوڵەمەندانی موسڵمانان لەو دەرگایە بدەن و، پشتگیری کێشەو گرفتەڕەواکانی ئیسلام و پڕۆژەکانی بانگەواز بۆ کردنی بدەن بەوەی لەتواناياندایە، بەوەش ڕەزامەندی خواو چونەبەهەشت و هاوکاری سەرخستنی ئاینی خواو فریاکەوتنی خاوەن پیویستیانە دەدەن و ڕزیلی نەکەن، چونکە خوای گەورە لەو ڕەزیلە ناڕەحەتیان ئەکات.

٥. نەرمونیانیەکەی:

حەسەنی کوڕی علی و مەڕوانی کوڕی حەکەم گفتو گۆیان بووە، مەڕوان ڕۆیشتە لای و بەسەریدا توڕەبووە، حەسەنیش بێدەنگ، ئینجا مەڕوان بەدەستی ڕاستی داوێنی خۆی خوراند، حەسەنیش (رضي الله عنه) فەرمووی: لەنێوبچی ئەی نازانی دەستی ڕاست بۆ ڕوومەت و

---

١ ـ فتح الباري (١/ ٥٣٦).

٢ ـ الإيمان أولاً كيف نبدأ به، لا(١٨٨ـ ١٨٩).

چەپیش بۆ داوێنە، لەنێوبچی، مەڕوانیش بێدەنگ بوو[1]، بێدەنگی حەسەنیش لێبووردنی بوو لەمافی خۆی، بەڵام کەمەروان پێچەوانەی سونەتی کرد، بۆخـواو سـونەت تـوڕە بـوو ڕاستیشی بۆ ڕوونکردەوە[2]، کاتێکیش حسن (ﷺ) کۆچی دوایی کـرد، مـەڕوانی کـوڕی حەکەم لەسەر تەرمەکەی گریا، حسین ووتی: دەگری و زۆریـش ئازارتـدا؟ ئـەویش ووتـی: وەهام کرد تا نەرم و نیانی لێوە فێربم و ئاماژەی کردە چیاکە[3]. لە إبـن عائیـشە ووتـی: پیاوێکی خەڵکی شام دەڵێ: ڕۆیشتمە مەدینـەو پیـاوێکم لەسـەر ئێـسترێك بینـی، لـەو جوانترو پوختەترم نەبینیبوو، بۆیە حەزم کرد بیناسم و لەو بارەیەوە پرسیم، ووترا: حەسنی کوڕی علی کوڕی ئەبو تاڵیبە، بۆیە دڵم پڕ بەرق بـوو بەرامبـەری، ئیرەییم بەرامبـەر بـە علی بۆ دروست بوو، کە کوڕێکی وەهای هەیە، بۆیە بـەرەو ڕووی ڕۆیـشتم ووتم: تۆکـوڕی علی کوڕی ئەبو تاڵیبی؟ ووتی :بەڵێ کوڕی عەلیم، منـیش جنێـوم بـەخۆی و بـاوکی دا، کەقسەو جنێوەکەم تەواو کرد، ووتی: وابزانم غەریبەی؟ ووتم بـەڵێ: ووتـی: گـەر خـانوت پێویستە خانوت دەدەینێ، پارەت پێویستە هاوکاریـت دەکـەین، هەرپێویـستیەکت هەیـە هاوکارت ئەبین، ووتی: ڕۆیشتم و لەسەر زەوی کەسیترم لەو زیاتر خۆش نەدەویـست، بـیرم کردەوە چۆن مامەڵەی کردوو سوپاسم کـرد و خـۆمم شـەرمەزارکرد، [4] لـەو هەڵویـستە پیرۆزانـەی ژیـانی حەسـەنی کـوڕی عەلیـەوە (ﷺ) نـەرمویانی فێربـووین و چـۆنیەتی ڕاکێشانی کەسی دژ بە چاکەکردن بۆیان و، ئارامگرتن لەئازارو حەزکردن بەچـاکە بۆیـان، بۆئەوانەی نەزانین نەناسینی ڕاستە قینەکانیان بەسەردا زاڵـە، بەچەسـپاندنی فەرمایـشتی خوا: ﴿ خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِـالْعُرْفِ وَأَعْـرِضْ عَـنِ الْجَـاهِلِينَ﴾ [الأعـراف: ١٩٩]حـسن شـوێن کەوتوی باپیری(ﷺ)بوو، ئەوباپیرەیەی(ﷺ) لەنەرمونیانی و دەرون پارێزی و لەبەرامبـەر ئەو خراپانەی درابووە پاڵی لە لوتکەی نەرمونیانیدا بوو، سـەرباری خراپـەکاری و ئـازاری بێباوەڕ و هاوەڵدارانی عەرەب، وەکو ژنەکـەی ئـەبو لـەهەب و أبوجـەهل و ئوبـەی کـوڕی

---

١ ـ سير أعلام النبلاء (٣/٢٦٠).

٢ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ٨٧.

٣ ـ تهذيب الكمال (٦/ ٢٣٥).

٤ ـ وفيات الأعيان (٢/ ٦٧، ٦٨).

خەڵەف و گاڵتە جارەکانی تری مەککە[1]، عائیشەی دایکی ئیمانـدارانیش (ڕەزای خـوای لێ بێ) وەسفی خوڕەوشتی پێغەمبەری خوای کردووە(ﷺ) دەڵێ: بەخراپە وەڵامی خراپەی نەداوەتەوە، بەڵکو لێبوردە بوو[2]، هەر عائیشە دەڵێ: پێغەمبـەر هـیچ کـات بەدەسـتی شتێکی نەهاوێشتووە بۆ ژنێ یان خزمـەتگوزارێ تـەنیا لـەپێناو خـوا نـەبێ، هەرکەسـێ خراپەی بەرامبەر بکردایە تۆڵـەی نـەدەکردەوە، تـەنیا لـەوەدا نـەبێ کەسـنورەکانی خـوا بەزێنرابێ و لەپێناو خوادا تۆڵەی دەسەندەوە.[3]

لە موعازی کوڕی ئەنەسەوە (ﷺ) کەپێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: ((مـن كظم غيظاً – وهو قادر على ان ينفذه دعاه الله يوم القيامة على رؤوس الخلائق حتـى يخير مـن أي الحور العين شاء))، واتە: (هەرکەسێ توڕەییەك بخواتەوە و توانای هەبێ لەوەی ئەنجامی بدات، ئەوا خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەت و لەبـەردەم دروسـتکراوەکانی بـانگی دەکـات تاوەکو کام حۆری ئەوێ هەڵی بژێرێ).[4]

لە وەسفی نەرم ونیانیشدا شاعیر دەڵێ:

في الحلم ردع للسفيه عن الأذى   وفي الخرق إغراء فلاتك أخرفـــــا

فتندم إذلاتنفعك ندامـــــــة   كما ندم المغبون لما تفرّقــــــــا

نەرم و نیانی قەڵغانە لەوەی هیچ و پوچ خراپە بکـات، نـەفامیش لەخـشتە بردنـە و تۆش نەفام مەبە، چونکە پەشیمانی ئەشکێی پەشـیمانیش سـوودی بۆتۆنیـە، وەکـو بـێ ئاگاکان لەدوای بیرکردنەوە پەشیمانی ئەکێشن .[5]

---

١ ـ الأخلاق بين الطبع والتطبع، فيصل الحاشدي، لا ١٣٩.

٢ ـ رواه الترمذي، رقم: ٢٠١٦، وصححه الألباني في صحيح سنن الترمذي، رقم: ١٦٤٠.

٣ ـ مسلم، رقم: ٢٣٢٨.

٤ ـ سنن الترمذي: رقم: ٤٧٧٧ حسنه الألباني صحيح الجامع (٢/ ٦٥١٨).

٥ ـ الأخلاق بين الطبع و التبط، لا ١٥١.

٦. خاکەرایبوونی(تواضع)ی:

حەسەنی کوڕی عەلی(ﷺ) بەلای کۆمەڵێ هەژار تێپەر بوو خەریکی خواردنی وورده نان بوون کەلەسەر ڕێگەدا کۆیان کردبووه و ئەیانخوارد وبانگیان لەحسن کرد تاوەکو بەشداریان بێت، ئەویش بەشداریانی کرد و ووتی: خوا خۆ بەگەوره زانانی خۆش ناوێت، کاتێشێك لەو خواردنە بونەوە بۆ میوانداری بانگی کردن و نان وبەرگی پێدان [1].

له خاکەراییەکەدا ئەوەیە جارێکیان بەلای کۆمەڵە منداڵێکدا تێپەڕا بوو خەریکی نان خواردن بوون و داوەتی دەکەن بۆ نان خواردن، ئەویش بەدەم داوەتەکەیانەوە دەڕوات، پاشان ئەیانباتەوە ماڵ و لەچاکەی خۆی ئەیانبەخشیٚ ووتی: دەست و سەخاوەتی بۆئەوانە، چونکە لەوەزیاتریان نەبوو کەخواردنیان پێدام، بەلاّم ئیمە ئەوەمان هەیە کەبەوانمان بەخشی [2]، خوای پەروەردگاریش ئەفەرمووێ: ﴿ وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْناً وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلاماً ﴾[الفرقان: ٦٣].

سیفەتی (تواضع) نیشانەیەکە له نیشانەکانی خۆش ویستنی خوا بۆ بەندەکەی، خوای گەوره فەرموویەتی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴾[المائده: ٥٤].

لەژیانی حەسەنی کوڕی عەلیەوە(ﷺ) سیفەتی خاکەرأبوون فێرەبین، شاعیریش دەڵێ:

تواضع كالنجم لاح [3] لناظر　　على صفحات الماء وهو رفيع

ولاتك كالدخان يعلو بنفسه　　على طبقات الجو وهو وضـع

واتە: وەکو ئەستێره خاکەرابەوە لەسەرلاپەرەکانی ئاو بۆ تەماشا کار دەرکەوە لە کاتێکدا ئەستێره بەرزە، وەکو دوکەڵ مە بەخۆی بەرزبێتەوەو لەئاسمان دا نزم و پوچ بێ.

---

١ ـ حياة الإيام الحسن بن علي (١/ ٢٩١).

٢ ـ صلاح الأمة في علو الهمة(٥/ ٤٣٧).

٣ ـ الأخلاق بين الطبع والتطبع، لا ١٢٨.

٧. گەورەییەکەی:

بێگومان پێغەمبەری خوا (ﷺ) پایەو ڕێزی گەورەی ئەم پێشەوایەی لەنێو خەڵکیدا ئاشکرا کردووە، فەرموودەکانی (ﷺ) لەبارەی حەسەنەوە زۆرگێڕاونەتەوە، : ((إن إبني هذا سيد)) ئەم کوڕەی من سیدە، إبن عەبدالبریش فەرموویەتی: فەرموودەکان لەبارەی پێغەمبەرەوە (ﷺ) زۆر هاتوون کەلەبارەی حەسەنی کوڕی علی فەرموویەتی: ((إن إبني هذا سيد وعسى الله أن يبقيه حتى يصلح بين فئتين عظيمتين من المسلمين))[1] واتە ئەم کوڕەی من سەیدە ئومێد ئەکەم خوای گەورە بیهێڵێ تاوەکو ئاشتەوایی نێوان دووکۆمەڵەی گەورە موسڵمانان بکات.

لەم فەرموودەیەش هاتووە کە جابری کوڕی عبدالله دەڵێ: کەپێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: إنی إبني هذا ـ يعني الحسن ـ سيدو ليصلحنَّ الله به بين فئتين من المسلمين))[2] واتە: ئەم کوڕەی منە ـ واتە حسن ـ سەیدە و خوایگەورە ئاشتەوایی نێوان کۆمەڵی موسڵمانانی پێ ئەکات.

لە سعیدی کوڕی ئەبو سەعیدەوە دەڵێ: لەتەك ئەبو هورەیرەدا دانشتبوین و حەسەنی کوڕی علی کوڕی ئەبو تاڵیب هات و سەلامی لێکردین، ئێمەش وەڵامی سەلامەکەیمان دایەوە، ئەبو هورەیرەش ئاگای لە سەلام و هاتنی حسن نەبوو، ئەویش ڕۆیشت، ووتمان ئەی أبوهورەیرە ئەوە حەسەنی کوڕی علی بوو سەلامی لێکردین، ئەویش هەستاو پێی گەیشت و وتی ئەی بەڕێزم، ووتم: پێ ی دەڵێ ئەی بەڕێزم (سەیدم)؟ وتی: من لەپێغەمبەری خواوەم (ﷺ) بیستووە فەرموویەتی: ئەمە سەیدە (إن سيد)[3]، لەجابری کوڕی عبدالله وە کە فەرموویەتی: ((من سره أن ينظر إلى سيد شباب أهل الجنة فلينظر الى الحسن بن علي))[4] واتە: هەرکەسێ حەز ئەکات بڕوانێتە گەورەی گەنجانی بەهەشت بابڕوانێتە حەسەنی کوڕی عەلی، لەئەبو سەعیدی خودریشەوە کە دەڵێ: پێغەمبەری خوا

---

١ ـ البخاري، فضائل الصحابة (٧/ ٩٤).

٢ ـ الطبراني في الكبير، رقم: ٢٥٩٧.

٣ ـ المستدرك (٣/ ١٦٩) وقال الحاكم صحيح وأقره الذهبي.

٤ ـ صحيح إبن حبان (١٥/ ٤٢١، ٤٢٢)، مجمع الزوائد (٩/ ١٧٨).

(ﷺ) فەرموویەتی: ((الحسن والحسين سيدا شباب أهل الجنه))[1]، واتـە: (حـسن و حـسين گەورەی گەنجانی بەهەشتن).

کۆمەڵێ زۆری هاوەڵانیش باسی گـەورەیی حـسن و حـسینیان لەبەهەشـتدا بـۆ ئیمـە گواستۆتەوە، ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) زۆرجار و لەزۆر شـوێن کۆرو کۆبونەوەدا ئەوپلەیەی ئاشکرا کـردووە، ڕۆژگـار و تێپـەربوونی مـانگ و سـاڵانیش ڕەخساوی سیفەتی گەورەییان لەسەندا سەلماندووە، لە ڕێکخستنی خـوادا بـۆی لەبەسـتنی ئاشتەوایی لەگەڵ معاویەدا پلەی بەلوتکە گەیشت، ئومەتی کـۆکردەوە، بێگومـان حـسن گەورەیەکی پایە بەرزبوو، حسن فێرمان دەکات کە گەورەیی بە توندو تیژی و خوێن ڕشـتن و بەفیڕۆدانی سەروەت و سنوربەزاندن نیە، بەڵکو گەورەیی لەپاراسـتن و نەهێـشتنی ڕق و کینەیە.

بۆیە بە ئاشتەوایەتی و پارێزگاریکردن لەخوێنی موسڵمانان گەیشت بە لوتکـەی ئـەو گەورەیی و دەسەڵاتەی کە ئەوکەسەی بیر لە هێز دەکاتەوە و پیێ ی نەگات و بۆی نەتوانێ.

حسن ئاشتەوایی معاویەی کرد و هەزاران کەسی تەماحبازیان تێدأبوو، بـەڵام زۆرزۆری لەدڵسۆزە ئەمەکدارەکانیش هەبوون، نەیویست بەهۆی خۆیەوە دڵۆپێ خوێن برێـژرێ، یـان لەوپێناوەودا موسڵمانێك نیشانەیەکی بریناوی پێیەوەبێ، چونکە گەرگەورەیی بۆپاراستن و پارێزگری کردنی و خزمـەتی هـۆزو نەتەوەنـەبێ، ئـەوە جۆرێکـە لـە تـاغوتی کوێرانـە و هەڵپـەدانی گێلانـەو ئـەو قوماربازیـەی کـە خـوێن ڕشـتن و کاولکـاری و سەرشـۆڕیەی لەتەکدایە، خاوەنەکەشی بە توڕەیی خواونەخزمـەتی مێـژووش ئـەکات، لەوەشـدا خـوێن ڕشـتنی مرۆڤایـەتی بەدرێـژایی سـەردەمەکان تـەنیا لەئـەنجامی سـوربوون بـووە لەسەرۆکایەتیکردن و دەسەڵات و هەڵپەدان بووە بۆدونیا.

---

١ ـ مستدرك الحاكم (١٣/ ١٦٦). لە زۆر ڕووەوە ئەم فەرموودەیە (صحيح)ە.

٨. سیفەتە شێوەییەکانی:

حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) سەید و گەنجێکی قۆز و ڕەنگ سپی و گەش و چاو و گۆنا سووك وریش پڕ، گەردنی زیوین بوو، مەچەك گەورە نەکورت و نەدرێژبوو، ڕووی لەخەڵکانی تر جوانترو قژپڕ ولاشە جوان بوو[1]، لەفەڕوبەرەکەتی خوا لەسەر حسن ئەوەبوو لەپێغەمبەری باپیری(ﷺ) دەچوو.[2]

دووەم: لەژیانی حەسەنی کوڕی علی لەکۆمەڵگادا:

حەسەنی کوڕی علی هەڵوێست گەلێکی دیاری خۆی بۆبەجێ هێشتووین لەکۆمەڵگەی ئیسلامی ڕاشیدیدا، ئەو سوور بوو لەسەر ڕاستکردنەوەی چەمك و تێگەیشتنەکان و جێبەجێ کردنی پێویستیەکانی خەڵکیدا وبە جوانی تێکەڵیکردنیان و ڕێشاندەریان بەپەندو دانایی دەگمەن، ئەمەی خوارەوەش درێژەی کارەکانێتی:

١. نەهێشتنی بیرۆکەی گەڕانەوە:

لە عەمری کوڕی (أصم)ەوە کەدەڵێ بەحسنم ووت: شیعە وای دادەنات کەپێش ڕۆژی قیامەت علی دێتەوە سەرزەوی، حەسەنیش فەرمووی: سوێند بەخوا درۆیانکردووە، ئەوان کەی شیعەن (شوێنکەوتەن)، ئەگەر بمادوعانییایە ئەگەڕایەوە ئەوە ژنەکانمان بەشوونەدەدا و ماڵەکەشمان بەش نەدەکرد[3] و، یەکەمین کەسێکیش باسی لەگەڕانەوەی کردإبن سەبەء بوو، ئەیوت کەدیارنەماوە و ئەگەڕێتەوە، مردنەکەشی بەڕاست نە دەزانی، بیروباوەڕی گەڕانەوەش (الرجعە) تایبەتە بەگەڕانەوەی ئیمام لای سەبەئیەکیسانیەکان و ئەوانی ترەوە، بەڵام بوویە بیروباوەڕی ئەوانی تریش.

بێگومان إبن سەبەئی جولەکە ڕۆڵی دامەزرێنەری هەبوولەبنەمای گەڕانەوەدا، بەڵام گەڕانەوەیەکی تایبەتە بەعەلیەوە هەروەکو لەبنچینەدا ڕودانی مردنی علی ڕەتکردۆتەوە.

---

١ ـ سیر أعلام النبلاء، لا ٩٤.

٢ ـ الحسن بن علي، فتيحان كردي، لا ٢٤.

٣ ـ سيد أعلام النبلاء (٣/ ٢٦٣).

٢. وەجێ هێنانی پێویستیەکانی خەڵکی:

پیاوێك هات بۆلای حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) و باسی پێویستی خۆی بۆکرد و حەسەنیش بۆ وەجێهینانی پێویستیەکانی لەگەڵ کابرادا ڕۆیشت، پیاوەکە وتی: حەزم نەکرد لەپێویستیەکەمدا تۆ ڕاسپێرم، بەحسینم ووت، ئەویش ووتی: گەر لە (ئیعتکاف) نەبوایەم بۆ وەجێ هێنانی پێویستیەکەت ئەهاتم، حەسەنیش ووتی: بەجێهێنانی پێویستی براکەم بۆخوا بەلامەوە خۆشترە لەئیعتکافی مانگێك[1] لە ڕیوایەتێکی تریشدا هاتووە کە(طواف) ی بەجێ هێشتوە و بۆ پێویستی مرۆڤێك ڕۆیشتووەکە پێویستەکەی لای کەسێکی دیاربووە[2] لەقسەکانی حسندا هاتووە و هەندێ کتێبیش باس لەوەدەکەن کەقسەی حوسەین بێ(ﷺ) کەدەڵێ: ((پێویستبوونی خەڵکی بەئێوە لەنیعمەتی خوابەسەرتانەوەیە، ڕقتان لەو نیعمەتە نەبێ چونکە ئەبێتە ئەنیقمەت، بشزانن چاکەکاری سوپاس ئەهێنێ وپاداشتی بەدواوەیە، کەپیاوێکتان بینی چاکەکاربوو، ئەوە جوان و شرین ئەبینن کەبینەران خۆشحاڵ ئەکات، گەر سەرزەنشتکراوشتان بینی، ئەوەناشیرینی و شێواوی ئەبینن، کەدڵ و بینینەکان لێ ی هەڵدێن[3] دانەری کتێبی (الشهب اللامعة فی السیاسە النافعة) باسیکردووە: کە پیاوێك داواکاری پێویستەکەی خستۆتە بەردەم حەسەنی کوڕی عەلی(ﷺ)، ئەویش دەڵێ: خوێندمەوەو پێویستەکەت جێبەجێ بووە، پێ ی ووتراوە ئەی کوڕی کچی پێغەمبەری خوا(ﷺ) خۆزگە بڕوانتایەتە ناوەڕۆکەکەی کە چی تیادایە، ئەویش فەرموویەتی: ئەترسم لەبارەی شێوازی ماڵی خراپی بزانم بۆیە نەمخوێندووە تا نەزانم و لاوازتر و خەجاڵەت نەبێت[4] ئەوهەڵوێستانەش بەڵگەی ڕەوشت جوانیەتی لەگەڵ خاکەرایەکی گەورە، ئەوەش لەحەسەنی گەورەمان دوورنیە، چونکە خۆی فەرموویەتی: ((ڕەوشت جوانی دەشتە: زمان پاکی، ڕاست جوامێری، بەخشین بەداوا کەر، ڕەوشت جوانی، پاداشتی هاوکاریکاران، گەیاندنی پەیوەندی خزمایەتی، بەزەیی هاتنەوە

---

١ ـ تاريخ دمشق الكبير(١٤/ ٧٦).

٢ ـ هەمان سەرچاوە(٧٦/١٤).

٣ ـ الشهب اللامعة في السياسة النافعة، لا ٤٤١.

٤ ـ هەمان سەرچاوە(١٤/ ٧٦).

بەهاوسێ، زانینی مافی هاوڕێ، گەورەی هەمووشی شەرمە[1] هەروەها دەڵێ: خراپتر لەبەڵا ڕەوشت خراپیە[2] ئەو هەڵوێستە جوانانەی حسن(ﷺ) جێبەجێکردنی ئاراستەکانی پێغەمبەری خوایە(ﷺ). لەعبداللە کوڕی دینارەوە لەهەندێ هاوەڵی پێغەمبەری خواوە(ﷺ) وترا ئەی پێغەمبەری خوا خۆشەویسترین خەڵکی لای خوا کێیە؟ فەرمووی: ئەوەی بەسودتربێ بۆ خەڵکی و باشترین کارێکی لای خوا خۆشیەکە بیخەیتە دڵ ئیماندارەوەو مەینەتیەکی لەسەر لابەری یان قەرزێکی لەسەرلابەری یان برسیەتیەکی نەهێڵی، گەر لەگەڵ برا موسڵمانەکەمدا بۆ پێویستیەکانی بڕۆم کە جێ بەجێ ی بکەم بەلامەوە خۆشترە لەوەی دوومانگ لەمزگەوتێك بمێنمەوە، هەر کەسێکیش بۆ پێویستیەك لەگەڵ برا موسڵمانەکەی بڕوا، تاوەکو بۆی جێ بەجێ بکات و بۆی بچەسپێنێ، ئەوەلەو ڕۆژەدا پێکانی بۆ چەسپاو دەکات، کاتێك قاچەکان تێیدا ئەترازێن، ڕەوشت ناشیرینیش کاربۆگەن دەکەن، هەروەکو چۆن خەڵ هەنگوین و بێتام دەکات))[3] لەمەسلمەی کوڕی مەخلەدەوە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: ((من ستر مسلماً في الدنيا ستره الله في الدنيا والاخرة، ومن نجا مكروبا فك الله عنه كربةً من كرب يوم القيامة ومن كان في حاجة أخيه كان الله في حاجته))، ((هەرکەسێ لەدونیادا موسڵمانێ داپۆشێ و باسی نەکات ئەوەخوای گەورە لەدونیا و ئاخیرەتدا عەیبەکانی دادەپۆشێ، هەرچ کەسێکیش کەسێکیان بێ چارە و مەینەت بار ڕزگار بکات، ئەوەخوای گەورە ئازارو ناخۆشی ڕۆژی قیامەتی لەسەر لادەبا و هەرچ کەسێکیش لەبەجێ هێنانی پێویستی براکەیدا بێ، ئەوەخوای گەورەش پێویستەکەی بۆ وەدی ئەهێنێ)).[4]

٣. ژن هێنان لە تەڵحەی کوڕی عبیداللە ی(ﷺ):

لە شوعەیبی کوڕی یەسارەوە کە حەسەنی کوڕی علی هاتۆتە لای کوڕێکی تەڵحەی کوڕی عوبەیدڵلا و [5] دەڵێ: بۆپێویستەیەك هاتوومەتەلات، ئەویش ووتی: پێویستیت

١ ـ من أقوال الصحابة، محمد خورشيد،لا ٦٨ الحسن بن علي، لا ٣١.

٢ ـ تاريخ اليعقوبي(٢/ ٢٢٧).

٣ ـ سلسلة الأحاديث الصحيحة، رقم ٩٠٦و حسن الألباني إسناده في الصحيح الجامع.

٤ ـ منصف عبدالرزاق، رقم: ٦ ١٨٩٣، حديث صحيح.

٥ ـ كە ئیسحاقی کوڕی تەڵحەبووە.

چیە؟ ووتی: خوشکەکەتم لێ مارەبکە[1] ئەویش ووتی: معاویەنامەی بۆناردوم کەلە یەزیدی مارە بکەم، وتی: هاتووم و لەمنی مارە بکە، پاشان ووتی: بچۆرەلای کەس و کارت و پرسیان بکە و ئینجا مارەی کرد و ئەوهەوالەش گەشتە معاویە، ئەویش نامەیەکی بۆ مەروان نووسی کە هەڵبژاردنێکی باشە و دواتریش ئەوئافرەتە لەدوای حسن بوو بە یەك لەخێزانێکی حوسەین[2].

٤. ژن هێنانی بەخەولەی کچی مەنزور:

لە إبن ئەبو مەلیکەوە کە دەڵێ: حەسەنی کوڕی علی خەولەی کچی مەنزوری مارەکرد و حەوت شەو لای مایەوە[3] إبن عمریش ووتی: چەند ڕۆژێکە أبومحمددمان نەبینیوە باسەردانی بکەین، ڕۆیشتنە لای حسن و خەولەش بەحەسەنی ووت، دوایان بخە تاوەکو خواردنیان بۆبکەم، ووتی: باشە، إبن عمریش ووتی: حسن قسەیەکی خۆشی بۆگێڕاینەوە لەخۆشیدا گوێمان لێگرت تاوەکو خواردن هات[4].

٥. دایکی ئیمانداران نابینێ:

حسن و حوسەین دایکی ئیماندارانیان نەدەبینی، إبن عباسیش دەڵێ: بینینی داکی ئیماندارانیان بۆ حەڵاڵ بووە، ئەوەش بەڵگەی ئەوپەڕی شەرمی حسن بووە.

٦. غیرەت لە ڕەچەڵەکی پێغەمبەردا:

حەسەنی کوڕی علی (رضي الله عنه) بۆ پێویستیەك کەبیکڕێ چوە بازاڕو لەخاوەن دوکانێك بۆ شتێك لەخاوەنەکەی پرسیاری کرد، خاوەن دوکانەکەش نرخی گشتی پێوتبوو، پاشان کەزانی حەسەنی کوڕی علی کچەزاری پێغەمبەری خوایە(ﷺ) لەبەر ڕێزو گەورە ڕاگرتنی

---

١ ـ دایکی ئیسحاقە.

٢ ـ الطبقات، تحقيق السلمي (١/ ٢٩٢) إسناده لابأس به.

٣ ـ ڕوونە لەسونەتدا گەرپیاو ژنی هێنایەسەر ژنەکەی دیکەی، ئەوە حەوت ڕۆژ بەردەوام لای ئەمێنێتەوە وەگەر کچ بوو، بێوەژنیش بوو سێ ڕۆژەو ئینجا شەو وڕۆژیان لەنێواندا بەش ئەکات، خەولەش کاتێ شووی بەحسن کرد کچ نەبوو، بەلکو پێشتر ژنی موحەمەدی کوڕی تەلحەی کوڕی عبیداللە بووە هەر وەکو لە ((جمهرە أنساب العرب ئیبن حجر)) لەلا ٢٥٨ داهاتووە و مافی سێ ڕۆژە نەك حەوت ڕۆژ، ئەمەش دووپاتی لاواز بوونی گێڕانەوەکە ئەکات ئیسنادەکەشی زۆرلاوازە.

٤ ـ الطبقات، تحقبق السلمي(١/ ٣٠٧، ٣٠٨) إسناده ضعيف.

حسن لەنرخەکەی کەم کردەوە، بەڵام حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) ئەو کەم کردنەوەیەی قەبوڵ نەکرد، لەکڕینی پێداویستەیەکەی پەشیمان بوویەوە، ووتی: نامەوێ لەشتێکی پوچدا سوود لەشوێنی خۆم لەبنەماڵەی پێغەمبەری خوا (ﷺ)وەربگرم.[1]

ئەوەش سروشتی ئەهلی بەیت بوو، ئەوانەی بە قورئان و سونەتی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ژیانیان جوان کردبوو، ئەوەش زینەلعابدینی علی کوڕی حوسەینە کە جوریریەی کوڕی ئەسماء کەدیارترین خزمەت گوزاری بووە ـ لەبارەیەوە ئەفەرمووێ: هیچ کات علی کوڕی حوسەین بەهۆی نزیکێتی لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) دەرهەمێکی نەخواردووە[2]

گەرگەشتی بکردایە خۆی نەدەناساند، لەوەشدا پێ ووترا، ئەویش ووتی: ڕازینابم بەخزمایەتیم بەپێغەمبەری خوا هیچ شتێك وەربگرم[3] ئەوگەورانەی ئەهلی بیت کەسانی زۆربەغیرەت بوون، ئەوڕەچەڵەکەیان بۆ بەرژەوەندیەکانی دونیا وەرکانەهێناوە، وەکو بنەماڵەی سەرکردە ئاینیەکانی تر کە لەهەمووحاڵەتێك پیرۆزیەکی لەڕادەبەدەریان وەرگرتووەو وەکو کەسانی سەرومرۆرڤ لەتەك شوێنکەوتوەکانیان مامەڵە دەکەن، نەوەکانی ئەهلی بەیت لەدەستکەوتنی دونیا بەناوەکانیان دووربوون، غیرەتی نەفسیان وێنایەکی ژیاننامەو هەڵس و کەوتیانی کردووە زۆرجیاواز لەژیانی چینی ئایدوعانەکانی بەرهەمیەت و کاهینەکانی ئاین و میللەتانی تر، چونکە ڕەچەڵەکێتی لەڕێگای ئاینەوە قودسیەتی و گەورەیی هەیە لەوەدەست خستنی بژێوی و پێداویستیەکانی ژیانیدا کە پێویستی بەهەوڵ و تێکۆشان نیە[4]

٧. نوێژکردنی لەسەر ئەشعەسی کوڕی قەیس:

ئەشعەسی کوڕی قەیس لەدوای کوژرانی ئەمیری ئیمانداران علی بەچل ڕۆژ وەفاتی کرد، حەسەنی کوڕی عەلیش نوێژی لەسەر کرد[5] حسن مێردی کچی ئەشعەسی کوڕی

---

١ ـ المرتضى للندوي، لا ٢٢٨.

٢ ـ البداية والنهاية، نقلاً عن المرتضى للندوى، لا ٢٢٨.

٣ ـ وفيات الأعيان(٢/ ٤٣٤).

٤ ـ المرتضى للندوى، لا ٢٢٨.

٥ ـ الكامل في التأريخ(٣/ ٤٤٤).

قەیس بوو[1] هەندێ لەگێڕاوە لاوازەکانیش باس لەتێوەگلانی ئەشعەسی کوڕی قەیس دەکەن لەکوشتنی ئەمیری ئیمانداراندا، ئەوەش بەڵگەنیە، چونکە ڕۆڵی ئەشعەسی کوڕی قەیس لەخیلافەت ی عەلیدا(ﷺ) دڵسۆزانەو ئەمەکدارانەبووە، یەکەمین کەسێك بوو جەنگی خەڵکی شامی کرد لەکوشتنی سەرئاوداو لەدروستبونی خەوارجیشدا دوژمنایەتیانی دەرخست و هەواڵی بەعلی (ﷺ) کە خەوارج ئەڵێن: علی لە تاوانەکەی تەوبەی کردووە و لە(تحکیم) پاشگەزبۆتەوەو عەلیش لە نەهرەوان جەنگی خەواریجی کرد، زۆر سوور بوو، لەسەر ئەوەی پەیوەندیەکەی بەعلی زۆر توند و تۆڵ بکات وبەو هۆیەشەوە حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) کردە زاوای خۆی ومێردی کچەکەی، ئەشعەس دوای کوژرانی علی و کۆچی دوایی کرد و حەسەنی کوڕی عەلیش نوێژی لەسەر کرد و لەبنەماڵەی علی کوڕی ئەبو تالیبیشدا کەسێك بەو هۆیەوە ئەشعەسی تۆمەتبارنەکرد، بەڵکو کوشتنی علی لەکاری خەواریج و پیلانەکانیان بوو وەکو تۆڵەسەندنەوەی کوژراوەکانی نەهرەوانیان[2].

٨. مامەڵەکردنی ئەوکەسەی خراپەی لەگەڵ بکردایە:

پیاوێك هاتە مەدینەو ڕقی لەعلی بوو، خواردن و ئاژەڵی سواری نەبوو، گلەیی ئەو نەبونیەشی لای خەڵکی مەدینە کرد، پێیان ووت: بڕۆلای حەسەنی کوڕی علی، پیاوەکەش ووتی: ئەوشتەم دەست نەکەوت تەنها لای حەسن و باوکی نەبێ. پێ ی ووترا: لەحسن باشترت دەست ناکەوێ، ئەویش ڕۆیشتە لای حسن و باسی خۆی بۆ کرد، ئەویش فرمانیدا خواردن و ئاژەڵی سواری پێ بدرێت، پیاوەکەش ووتی: خوا زاناترە چۆن پەیامەکەی ئەنێرێت، بەحەسەنیش ووترا: پیاوێکت هاتەلا و ڕقی لەخۆت و باوکیشت بوو، تۆیش پارە خواردن و ئاژەڵت پێدا، حەسەنیش فەرمووی: ئەی بەخواردن و پارەو ئاژەڵ ناموسی خۆمی لێ نەکڕم.[3]

---

١ ـ تهذيب التهزيب(٢/ ٣٠٠).

٢ ـ دراسة في تأريخ الخلفاء الأمويين، بطانية، لا ٥٢.

٣ ـ تاريخ إبن عساكر(١٤/ ٧٦).

ئەدەب و ڕەوشتی حسن لەدانیشتنەکاندا:

ڕۆژێك لەشوێنێکدا دانشتبوو، وویستی هەڵسێ و بڕوات پیاوێکی هەژارهات و ئەویش بەخێرهاتنی کرد و، قسەی خۆشی لەتەکا کردوو پیێ ووت: لە هەستانی مندا تۆ دانیشتی ڕێگەم دەدەی بڕۆم؟ ئەویش ووتی: بەڵێ ئەی کچەزای پێغەمبەری خوا(ﷺ).

٩. ڕەوشت جوانی حسن لەنێو خەڵکدا:

لەعومەیری کوڕی ئیسحاقەوە دەڵێ: هیچ کەسێ لامدا قسەی نەکردووە وەکو ئەوەی یەکێ حەزیکردایە قسەی بکردایە ئەوە حەسەنی کوڕی علی بێدەنگ دەبوو، تەنیا یەکجار گوێم لێ بوو قسەی ناخۆش بکات، ئەویش ئەوکاتەی نێوان خۆی و عەمری کوڕ عثمان دژایەتیەکیان لەنێواندا بوو، حسن ووتی: بەلای ئێمەوە هیچ نیە، تەنیا نزمی نەبێ، ئەوەش ناخۆشترین قسەبوو لێیەوە گوێم لێ بوو.[1]

١٠. یاریکردنی بە(المداحی).[2]

سولەیمانی کوڕی شەدید دەڵێ: بە(مداحی) لەگەڵ حسن و حوسەین یاریم کردووە، گەر بەردەکانی تێبکەوتایە دەیووت: دەکرێ لە پارچە گۆشتێکی پێغەمبەری خوا(ﷺ) ببەیتەوە؟ گەر بەردەکانی منیش پێبکەوتایە پێی ئەوتم: سوپاسی خواناکەی لەپارچە گۆشتێکی پێغەمبەری خوا (ﷺ)ی بردتەوە.[3]

١١. دووربونی لە زۆر وتندا:

حەسەنی کوڕی علی زۆربەی کاتەکانی بێدەنگ دەبوو، گەرقسەشی بکردایە قسەبێژان بێدەنگ دەبوون، حەسنی کوڕی علی فێرمان دەکات لە زۆر ووتن دوورکەوینەوە، ئەوەش لەئامۆژگارییەکانی پێغەمبەری خوا(ﷺ)یە کەدەفەرموێت: ((لایستقیم إیمان عبد حتی

---

١ ـ البدایة والنهایة(١/ ١٩٨).

٢ ـ المداحي: کۆمەڵە بەردێکە و چاڵێك دەکەنن و ئەوبەردانەی تێ ئەگرن، گەربەردەکان کەوتە چاڵەکەوە ئەوە ئەوکەسەی هاوێشتوویەتی بردویەتیەوە، گەرنەکەوتنە چاڵەکەشەوە ئەوە دۆڕاندوویەتی، یاریەکە خەڵکی مەکە ئەنجامیان داوەو لەبارەی پێشبڕکی پێیەوە لەإبن حوسەیب پرسیارکراوە، ودەڵێ: ناسابیە.

٣ ـ الطبقات، تحقیق السلمي(١/٢٩٤).

یستقیم قلبه، ولا یستقیم قلبه حتی یستقیم لـسانه))، واته: (باوەڕی بەنـدە ناچەسـپێ تـا دڵـی چەسـپاو نـەبێت، دڵـیش دانامـەزرێ تـاوەکو زمـانی دانەمـەزرێ).[1] هـەروەها فەرموویـەتی: ((مـن کـان یـؤمن بـالله والیـوم الاخـر فلیقـل خـیرا أو لیـصمت))، واتـە: (هەرکەسێ باوەڕی بەخوا و ڕۆژی دوایـی هەیـە باچـاکە بڵـێ و یـان بێـدەنگ بێـت).[2] هەروەها هاتوە:(هەرکەسێ بێدەنگ بوو سەرفراز بووە).[3]

لە پێغەمبـەری خـواش (ﷺ) پرسـیارکراوە لـەبارەی زۆربـەی ئەوخەڵکانـەی دەچـنە دۆزەخەوە؟ فەرموویەتی: (دەم و داوێنە).[4] موعازیش لەبارەی ئـەو کارانـەی ئەیاتخاتـە بەهەشـتەوە و، لـە دۆزەخ دووریـان ئەخاتـەوە لەپێغەمبـەری خـوای (ﷺ)پرسـیووە، پێغەمبەریش (ﷺ) ئاماژەی کردۆتە سـەر داوێـن و، پاشـان فەرموویـەتی: ((ئاگـادارت بکەمەوە لەوەی چی گەورەی هەموویەتی؟)) موعـازیش ووتـی: بـەڵێ ئـەی پێغەمبـەری خوا(ﷺ)، ئەویش (ﷺ)زمانی خۆی گـرت و، پاشـان فـەرمووی ((ئەمـە بەسـە بۆلـەنێو بردنت)) ئینجـا موعـازیش ووتـی: ئیمـە لەسـەر ئەوقـسەیەیەی ئەیکـەین لێپرسـینەوە ئەکرێین؟ فەرمووی: ((لەبار دایکت بچوایەی ئـەی موعـاز ئـاخۆ خـەڵکی لەبـەر ڕوویـان پاشەوەیان ئەخرێنە ئاگرەوە یان گشتی بەرهەمی زمانیانە)).[5]

إبن عوبێدیش دەڵێ: هەریەکێ لەخەڵکی زمانی بەلاوە گـرنگ بـێ ئـەوە سـەلامەتیی یەلە گشت کارێکیدا،[6] إبن لکاتیبیش ئەیوت: گەرترس لەدڵـدا نیـشتەجێ بـوو، ئـەوە زمان لەوەدا دێتەگۆ، کە تایبەت بەخۆیەتی[7]، ئەوزاعیش دەڵێ: عمری کوڕی عبـدالعزیز نامەیەکی بۆنوسین: هەرچ کەسێ زۆر یادی مردن بکا ئەوا بەکەمی دونیـا ڕەزامەنـدبووە، هەرچ کەسێکیش قسەی بەپێی کارەکـەی بـوو، ئـەوا بـەپی پێویـست و سـوود گەیانـدن

١ ـ السلسیلة الصحیحة، رقم: ٢٨٤١.

٢ ـ البخاري، رقم: ٦١٣٦.

٣ ـ صحیح الجامع: رقم: ٦٣٦٧.

٤ ـ السلسة، رقم: ٦٦٩.

٥ ـ سنن الترمذي وقال حدیث صحیح.

٦ ـ صفة الصفوة (٣/٣٧٢).

٧ ـ هەمان سەرچاوە(٤/ ٣٢٣).

قسەدەکات، والسلام.[1] بۆیە حەسەنی کوڕی علی قسەکانی بەپێ ی کارەکانی ژماردووە، بۆیە زۆربێدەنگ بووە.

١٢ـ ڕیزگرتن و بەخشیشی حەسەنی کوڕی علی بۆ ئوسامەی کوڕی زەید(ﷺ):

لە حەرمەلەی ـ مەولای ئوسامەوە ـ دەڵێ: إبن زەید ناردمی بۆلای علی کوڕی ئەبو تالیب(ﷺ) وپێ ی ووتم: ئەو لەتۆ ئەپرسێت و پێت دەڵێت: هاوڕێکەت چی ووت: ڕاسپاردەی چی بوو؟ تۆش بڵێ: گەر لەنێو دەمی شێرشدابێ حەز دەکەم لە تەکتدا بم، بەڵام ئەمە کارێکە ونەم بینیوە، ڕۆیشتەلای علی و هیچ شتێکی پێ نەدام، ڕۆیشتمە لای حسن و حوسەین و عبدالله کوڕی جعفر(ﷺ) ولاخیان بۆم دابین کرد.[2]

١٣. حەسەنی کوڕی علی و جولەکەیەکی هەژار:

حسن(ﷺ) خۆی شۆردو لەهەندێ ڕۆژ لەماڵدا دەرچوو و بەرگی جوان و ڕازاوەی لەبەردابوو، لەڕێگایەك جولەکەیەکی بینی بەرگی پێستی لەبەردابوو هاتەبەردەمی نەخۆشی پەکی خستبوو، پشتی چەمابووە، گۆزە ئاوێکی خستبووە سەرملی، حەسەنی وەستاندو ووتی: ((دونیا بەندیخانەی باوەڕدارەو بەهەشتی بێ باوەڕە)).[3] تۆش باوەڕدارو منیش بێ باوەڕم، دونیا بەتەنیا بە بەهەشتی تۆوە ئەبینم و نازی لێ دەبینی و بەندیخانەیەکە بۆمن و هەژاریەکەشی لەنێومی بردوومە. حەسەنیش (ﷺ) پێ ی ووت: ئەی پیاو گەربڕوانیتە ئەوپاداشتەی کە خوا لەئاخیرەت بۆمی داناوە، ئەوەئەزانی ئەم حاڵەتەم بۆ بەندیخانەیە، گەر بڕوانیتە ئەوسزایەی خوای گەروە لەئاخیرەتدا بۆت ئامادەکردووە ئەوە ئەزانی حاڵی ئیستا بەراوردبەوە بەهەشتێکی فروانە)).[4]

---

١ ـ سیر اعلام النبلاء (٥/ ١٣٣).

٢ ـ ذخائر العقبی، لا ٢٣٧.

٣ ـ مسلم و إبن ماجه، رقم: ٤١١٣.

٤ ـ الحسن و الحسین، محمد رشید رضا، لا ٣٢.

حەسەنی کوڕی علی وەڵامی ئامادەبوو، وەڵامی شایستەی ئەدایەوە بەجۆرێ بۆی ڕوونەکردەوە، کەئەو حاڵەتەی ئەو گلەیی لێ هەیەبەهەشتە بەراورد بەو سزایەی خوای گەورە بۆ بێ باوەڕانی داناوە، ئەو حاڵەتەی حەسەنیش کەبەنازو نیعمەت ژماردوویەتی، ئەوە بەراوردە بەو بەهەشتەی، کەخوا بۆ بێباوەڕانی داناوە وەکو بەندیخانەیە.[1]

١٤. ڕێزگرتنی إبن عباس لەحسن و حسین(ﷺ):

مودرك أبوو زیاد دەڵێ: ئیمە لەنێو حەوشەکەی إبن عباس دابوین، إبن عباس و حسن وحسین هاتن بەدەوری بێستانەکەدا گەڕان و تەماشایان ئەکرد، پاشان هاتنە سەرجۆگەیەك و لەکەنارەکەیدا دانیشتن و حسن پێ ووتم: ئەی مودریك خواردنت هەیە؟ ووتم: نانمان کردووە، ئەویش فەرمووی بیهێنە، ووتی: نانە جۆیەکی زبری خوێواویم بۆ هێناو خواردی، پاشان فەرمووی: ئەی مودریك چەندە خۆشە، پاشان خواردنەکەی هێنا و خواردنیکی زۆرخۆش بوو، پاشان فەرمووی ئەی مەدریك غوڵامەکانی نێو بێستانم بۆ کۆبکەرەوە، ووتی: ئەوانیش هاتن و دەستیان بەخواردن کردوو، حەسەنیش هیچی نەخوارد، ووتم: بۆ ناخۆی؟ ووتی: ئەوەی تۆم بەلاوە لەم خواردنە خۆشترە، پاشان هەڵسان و دەست نوێژیان شۆردوو، پاشان وڵاخەکەی حسن هێناو إبن عباسیش جڵەوەکەی گرت، تاوەکو سواربێ ئەویش سواری بوو، کاتێکیش ڕۆیشتن ووتم: ئەی إبن عباس تۆ لەوان بەتەمەنتری تۆدەستیان دەگری و بۆ سواربوون بەرزیان ئەکەیتەوە، ئەویش ووتی: ئەی پۆخڵ ئەزانی ئەودووانە کێن؟ ئەوە دوو کوڕی پێغەمبەری خوان(ﷺ) ئەوەش نازو گەورەیی خوایە دەستیان بگرم و بیان خەمە سەروڵاخەکەیان[2]، ئەو ڕێزگرتنەی إبن عباسیش لەحسن و حوسەین بەڵگەی خۆشەویستی و ناسینی گەورەیی یە بۆ ئەودووانە، هەروەکو بەڵگەی گەورەی إبن عباسیشە، چونکە کەسانی بەڕێز نرخی ڕێز ئەزانن.

علی ئەمیری ئیمانداران هەڵسوکەوتی لەگەڵ عباسی مامی کرد، کەباوکی عبد الله بوو، بەجۆرێ شێوەی نەبووە لەڕێز گرتندا، هەر لە إبن عباس(ﷺ) دەڵێ: عباسی باوکم

١ ـ الحسن و الحسین، لا ٣٣.

٢ ـ تاریخ إبن عساکر، (١٤/ ٦٩).

نەخۆش کەوت وعەلیش هاتەسەردانی کردنی، بینی پێکانی ئەشێلم ئەوهات ولەدەستمی وەرگرت ولەشوێنەکەمدا دانیشت و فەرموی: من لەتۆ شیاوتر بەمامەم، خوای گەورە پێغەمبەری خوا (ﷺ)و حەمزەی مامەم و جعفری برامی بردەوەو عباسی بۆ هێشتوومەتەوە، مامی ئەوپیاوەو برای دایك و باوکی، خوایە گیان عافێتی خۆت بەمامم ببەخشی و پلەی بەرزکەیتەوە و لای خۆت لە (علیین) داینێ.[1]

١٥. پیاهەڵدانی عبدالله کوڕی زوبەیر بە حسن:

عبدالله کوڕی عروة دەڵێ: بینیم عبدالله کوڕی زوبیر لەخواردنی بەیانیانێکی زستانی سارد دا لای حەسەنی کوڕی علی دانیشتبوو، سوێند بەخوا تاوەکو نێوشانی عارەقی نەکرد هەڵنەستا، ئەوەش تۆڕەیکردم، بۆیە ڕۆیشتمە لای و ووتم: مامە! ووتی: چیت دەوێ؟ ووتم: بینیم لای حەسەنی کوڕی علی دانیشتبووی ئەوەندە مایتەوەتا نێو شانت ئارەقی کرد، ئەویش ووتی: ئەی برازا ئەوە کوڕی فاتیمەیە، سوێند بەخوا نمونەی فاتیمە لەژناندا نیە.[2]

١٦. نێوان حسن و حسین(رضي الله عنهما):

إبن خەلەکان باس دەکات وتراوە: قسەکەوتە نێوان حسن و حوسەین و لەیەك زیز بوون، بەحوسەیەن ووترا، گەربچوایەیتە لای براکەت ولەتۆ بەتەمەنترە، ئەویش فەرموی: گەورەی بۆ دەستپێشخەرەو منیش حەزناکەم گەورەییم بەسەربراکەمەوە هەبێ، ئەو هەواڵەش بەحسن گەیشت و حسن هاتەسەردانی.[3]

١٧. بەڕێزترین خەڵکی لەباوك ودایك و باپیری و داپیری و خاڵوو ومام و پور:

معاویە عەمری کوڕی عاص و کۆمەڵێ لەگەورەکانی لەگەڵ بوو - ووتی: کێ لەخەڵکی لەباوك و دایك و باپیر و داپیر و پورەوە بەڕێزترینە؟ نوعمانی کوڕی عەجلانی

---

١ - ذخائر العُقبی، لا ٣٣٧.

٢ - تاريخ إبن عساكر(١٤/ ٧٠).

٣ - وفيات الأعيان (٢/ ٦٩).

زورقانی هەڵساو دەستی حەسەنی گرت و ووتی: ئەمە علی باوکێتی و فاتیمە دایکێتـی و باپیریش پێغەمبەری خوا(ﷺ) و خدیجـەش داپیریـەتی و جعفـریش مـامێتی و أم هـانئی کچی ئەیوب پورێتی و قاسم خاڵۆیەتی زەینەبیش پورێتی.[1]

١٨. خۆشەویستی خەڵکی بۆحسن و حسین و کۆبونەوە لەدەوریاندا لەماڵی خوادا:

ئەبو سعید دەڵێ: بینیم حسن و حوسەین لەگەڵ ئیمامدا نوێـژی عەسـریان کـردووە و، پاشان هاتنەلای بەردەڕەشەکە و سلاویان لێکرد، پاشان تەوافیان کردو دوو ڕکات نوێـژیان کرد، خەڵکی ووتیـان: ئـەم دووانـە کـچەزای پێغەمبـەری خـوا (ﷺ)ن، ووتـی: خـەڵکی دەورەیانیان لێدا تاگەیشتە ئەوەی نەتوانن لەوقەرەباڵغیە دەربچن و پیاوێکی بەهێز تـوانی دووریان بخاتەوە.

سێ یەم: لەو قسەو ووتار و ئامۆژگاریانەی، کەخەڵکی لێیەوە لەبەریان کردووە:

١)حەسەنی کوڕی علی دەڵێ: لەنێو چوونی خەڵکی لەسێ شتدایە: خۆ بە گەورە زانـین و سووربون (پێداگری) و ئیرەییە، خۆ بە گەورە زانـیین لـەنێو بـەری ئـایین و هۆکارەکـاری نەفرەت کراوی ئیبلیسە، سووربونیش (پێداگرتن) دووژمنی مرۆڤە و، هۆکـاری دەرکردنـی ئادەمە لەبەهەشت، ئیرەیش پێشەنگی خراپە کارییە و لەوێشەوە قابیل هابیلی کوشت.[2]

ئەوە نەخۆشیەکانی دڵە حەسەنی کـوڕی علـی (ﷺ) هۆشـداری داوە، کەترسـناکترین نەخۆشیەکانن و ئەمەش هەندێ ڕونکردنەوەیە.

أ-نەخۆشی خۆبەگەورەزانین: چونکە خۆ بە گـەورە زانـیین لەنێوبـەری ئـایین و هۆکـاری نەفرەت لێکردنی ئیبلیسە!

---

١ ـ تاريخ إبن عساكر(١٤/٧٠).

٢ ـ علموا أولادكم حب آل بيت النبي(ﷺ)، ل ٣١.

خۆ بەگەورە زانیین دژ بەخاکەراییە (التواضع)، گەورەکردنەوەی دەروون و گـەورەکردنی حاڵی دەروونیەکەی ڕوانیینـە کەسـانێکی دیکـە بەچـاوێکی سـوك ڕاگرتنـەوە، لـەدەردە گەورەکانە لەوێشەوە زۆرترین بەڵاکان دروست دەبێـت و، لەلایـەن خـوای گـەورەوە خێـرا تورەیی و سزا پێویست دەکات، چونکە گەورە ڕاگرتن تەنیا شـیاوی خـاوەن و خوداوەنـدی بەتوانایە و خۆبەگەورە زانیش مافی ئەوەی هەیە خوای گەورە بچوکی بکاتـەوە ڕقـی لـێ بێت، چونکە ڕێزی خوای بەزاندووەو سیفەتێکی بـۆ خـۆی دانـاوە کەشـیاوی دروسـتکراو (مخلوق) نیە.[1] نیشانەکانی خۆبەگەورە زانین: لەوانە حەزکردن لە کەوتنە پێش خـەڵکی و دەرخستنی بەرزبوونەوە بەسەریاندا، خۆ هەڵکێشان بە جوانی و بە باسکردنی دەرون پاکی خـۆی و هـەڵنانی وشـانازیکردنی بـە بـاو بـاپیران و ڕەچـەڵەك و سـامان و زانـست و عەشیرەت.[2]

خۆپارێزی و چارەسەرکردن لەو نەخۆشیە:

پێویـستە موسـڵمان لـەخۆی بپرسـێتەوە و چـاودێری دڵـی بکـات، کـەئاخۆ خـۆ بـە گەورەزانە؟ ئایە حەزی گەورەزانی هەیە؟ گەردەرونی خۆی بینی ئـارەزووی خاکـە رایـی و ڕقی لە خۆبەگەورەزانین و خۆبەگەورەزانان بوو، باسوپاسی خوا بکـات لەونیعمەتـەی پێـی بەخشیوەو دەرونی سەرزەنشت بکات و لێپرسینەوەی بکات بـەزۆر یـادکردن و، پەرسـتن و گوێڕایەلی بێ بەشـکردنی دەروون لـەزۆر حـسانەوەو لـە هـۆی گاڵتـە جـاڕی و ئـارەزووە ڕێپدراوەکانی، تا بگاتە دۆخی ژیریەکەی و دوور لە ڕێگەی ستەمی بێ و لە نەخۆشیەکەی ڕزگاری بێ.

پێویستە موسڵمان چاوی بخاتە سەر ڕاستەقینەی ئەو نەخۆشیە و ئەنجامەکانی لـەدونیا و ئاخیرەتدا و چاو بخاتە سەر حەرام یەکەی لەشەریعەت و سزاکەی لـەدونیا و ئـاخیرەت و لەقورئان نوسینەوە و، واقع و چـیرۆك و ژیـانی چـاکە کارانـەوە چـۆن تەماشـا دەکرێـت، ئەوەش قورئانی پیرۆز دەری دەخات، کەخۆ بـە گـەورەزانین لـە سـیفەتەکانی شـەیتانە و،

---

١ ـ منهج الإسلام في تزكية النفس، لا ٣٤٢.

٢ ـ منهج الإسلام في تزكية النفس، لا ٣٤٢.

خـوای گـەورەش لـەبارەی ئیبلیـسەوە دەفـەرمووێ: ﴿ وَإِذْ قُلْنَـا لِلْمَلائِكَـةِ اسْـجُدُوا لِـآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾ [البقره: ٣٤].

خوای گەورە دەفەرمووێ:﴿ لاَ جَرَمَ أَنَّ اللّهَ يَعْلَمُ مَـا يُـسِرُّونَ وَمَـا يُعْلِنُـونَ إِنَّـهُ لاَ يُحِـبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ﴾[النحل: ٢٣] . خوای گەرە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێ: ﴿وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ﴾[لقمان:١٨].

خۆ بەگەرە زانی و شانازی بە خۆە کردن لە سیفەتەکانی مرۆڤی خـۆ بـە گـەورە زانـە، خۆبەگەرەزان پشتی لە ئاینی خوایە، چونکە خوای گەرە مۆری لەسەر دڵی داوە، هـەروەك خوای گەورە دەفەرمووێ: ﴿الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كَبُرَ مَقْتًا عِنـدَ اللَّهِ وَعِندَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ﴾[غافر: ٣٥].

بێگومـان خۆبەگـەورە زانـین بەزانـست و پەرسـتن گـەورەترین دەردەکـانی خۆبەگـەورە زانینە، پێویستە بزانێ کەخوای گەورە بیانوو بەڵگەی لەسـەرخاوەن زانـستەکان هەیـە... ئەگەر لەبەر نەزانینندابێ نەك لەبەر زانابیدا، خۆ بەگەورە زانین لەخوای گەورە یاخی بوونـە تاوانەکەشی ناشینترو سزاکەشی گەورەترە، گەرخۆ بـە گەورەزانینیـشی بۆرەچـەڵەك بـێ، بابزانێ کەشانازی کردن بەکەماڵی یەتی باو بـاپیرانی، ئـەو باوکـە نزیکەکـەی دڵـۆپێکی پیسەو باوکی دووریشی خۆڵە.

ئەگەر بە هۆی جوانیەکەی خۆی بەگەورە بزانـێ بابـەڕوانینی ژیرەکـان بڕوانێتـە نـاوی خۆی نەك وەك ڕوانینی ئاژەڵان بڕوانێتە ڕواڵەتی، ئەگەر لـە هێـزدا خۆبەگـەورە ئـەزانێ، بابزانێ ئەگەر ئازارێکی بۆبێت لە بێتواناکان بـێ توانـاتر دەبـوو، هەرکەسـێك بـە هـۆی دەوڵەمەندیەکەی خۆی بەگەورە بزانـێ بابڕوانێتـە ئەوانـەی لـەخۆی دەوڵەمەنـدترن، وەك قارون و هامان چیایان بەسەر هات، لەوەدا خۆی بە بچوکتر دەزانێ لەوەی خۆی بەگەورەتر بزانێ، پێویستە خاکەرابێ و خواش بەرزی ڕادەگرێ لـەدونیاو ئاخیرەتیـشدا لێ دەبـووری، پێویستە پەند لەکەسانی تر وەربگرێ لەوانەی قورئانی پیرۆز یان سونەتی پێغەمبـەر(ﷺ) یان چیرۆکی پیشینان لەوانەی خۆیان بەگەورە زانیوە باس کراوە، ئاخۆ پاشە ڕۆژ سـەرەوەت و سەرشۆڕیان لەدونیا و ئاخیرەتدا چی بووە؟ بێگومان لەوەدا پەندیان لێوەردەگیرێ، خۆ لە بەگەورەزانین دەپارێزێت و ئەگەرهاتوو توشـی نەخۆشـی خـۆ بـە گـەورە زانـیش بـوو بـا

هاوڕیەتی خاکەرا و چاکە خوازەکان بکات، تاوەکو سودیان لێوەربگرێ و ئەخلاق و شێوازی مامەڵەکردنی کەسانی تریان لێوەربگرێ و لەخۆ بەگەورەزانان دوورکەوێتەوە، لەگەڵیاندا دانەنیشێت، تاوەکو ئەوشتانەیان لێوەرنەگرێ کەزیانی دونیاو ئاخیرەتی تێدایە یان پێیان کاریگەربێت و، تێکەڵ بەئارەزوو گۆڕانکاریەکانیان بێت.[1]

ب- سوور بوون: قسەی حسن لەوەی سوور بوونی دووژمنی مرۆڤ و بە هۆی سوور بوونیشەوە بوو ئادەم لەبەهەشت دەرکرا:

پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: ((ماذئبان جائعان أرسلا في غنم بأفسد لها من حرص المرء على المال ولشريفه ولدينه))[2]، واتە: دووگورگی برسی ئەگەر بچنە سەر ڕانە مەڕێك لەپێ داگیری مرۆڤ بەسەروەت و گەورەیی بەرامبەر ئاینەکەی مەترسی داترو خراپتر نیە. ئەوەش نمونەیەکی زۆر گەورەیە پێغەمبەری خوا (ﷺ)بۆخراپ بوونی ئاینی موسڵمان هێناویەتیەوە، لە پێداگیریەکەی لەسامان و گەورەیی لەدونیا، پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەواڵی داوە سوربونی مرۆڤ لەسەروەت وگەورەییدا نەهێڵەری ئاینەکەیەتی و کەمتر نیە لەنەهێڵەری مەڕەکان لەلایەن ئەو دوو گورگەوە، بەڵکو خراپەیان زیاترە، ئاماژە دەکاتە ئەوەی سووربوون وەدەستهێنانی سەروەت و گەورەیی بەکەمی نەبێ دینەکەی سەلامەت ناکات، ئەم نمونە گەورەیەش ئەوپەڕی ووریاکردن لەخۆئەگرێ لەپێداگریکردن لەسەروەت و گەورەیی لەدونیادا، پێداگریکردن لەسەروەت و ساماندا دووجۆرە:

١.حاڵی ئەو کەسەی سورە لەسەر کۆکردنەوەی ماڵ:

* سەخترین حاڵەت خۆشویستنیکی بێ ئەندازەی سەروەتە لەتەك زۆر بەدواداچونی ڕووەو ڕێداروەکان (المباحات) و زیادە ڕەویکردن لەبە دواکەوتنیدا و زۆرهەوڵدان و زۆر خۆماندوو کردن، لەوەشدا هاتووە هۆی ئەوفەرموودەیە تووشبوونی هەندێ کەس بووە بەوجۆرە پێداگریەوە، هەروەکو طبراني[3]، لەفەرموودەیەکی عاصمی کوڕی عەدی(رضي الله عنه) تەخریجی کردووە دەڵێ: سەدپشکی خەیبەرم کری و هەواڵی ئەوکرینەش بەپێغەمبەری

---

١ ـ منهج الإسلام في تزكية النفس، لا ٣٤٦.

٢ ـ الأحسان في تقريب صحيح إبن حبان، رقم: ٣٢١٨ حسن صحيح.

٣ ـ الطبراني في الأوسط(١/ ٤٧٠)، رقم: ٨٥٥.

خوا(ﷺ) گەیشت و ئەویش فەرمووی: ((ماذئبان ضاریان ضلا في غنم أضاعها ربها بأفسد في طلب المسلم المال ولشریفه ولدینه)).[1]

إبن ڕەجەبیش (ڕەحمەتی خوای لێبێ) لەسەر ئەم فەرموودەیە دەڵێ: گەر لەپێداگری کردن لەسەروەت و ساماندا تەنیا بەفێرۆدانی ئەو تەمەنە پیرۆزە نەبێ نرخی نیە، ئەوە خاوەنەکی پلەی بەرزەو نازو نیعمەتی هەمیشەیی بۆ دەبوو، بۆیە لەدەستی ئەدا لەداوا کردن و گەڕان بەدوای ڕزمێکدا دەستە بەرو دابەشکراو و بەئەندازەی دەیدرێتێ، پاشان سوودی لێنابینێ، بەڵکو بۆکەسێ بەجێ ی دەهێڵێ، لێپرسینەوەی لەسەر ئەوە سوودەکەی بۆ خەڵکی دیکەیە، بۆیە کۆی دەکاتەوە بۆکەسێ سوپاسی ناکات و دەیخاتە بەردەستی کەسێ لەبەشە کەمەکەی لێ ی نابورێ، ئەوەش خراپەی پێداگریە، بۆیە کەسی پێداگر ماوەگەورەکەی لەدەستدەدات و دەروونی خۆی دەخاتە مەترسیەوە کە لەگەشت و سواربوونە مەترسیدارەکاندا، بۆکۆکردنەوەی سامانی بۆ کەسانی تر دەرونی خۆی دەخاتە مەترسیەوە.

هەروەکو ووتراوە:

ومن ینفق الأیام في جمع ماله   مخامة فقر فالذي فعل الفقر[2]

واتە: (هەرکەسێ بۆ کۆکردنەوەی سامانەکەی ولەترسی هەژاریدا ڕۆژگارەکانی ببەخشێ، ئەوە بۆخۆی کارێکی هەژارانەیە). إبن مەسعودیش (ﷺ)فەرموویەتی: دڵنیایی (یقین) ئەوەیە بەتوڕەکردنی خوا خەڵکی ڕەزامەند نەکەیت و لەڕزقی خوادا حەسودی بەکەس نەبەیت، لەوەی خوا بەتۆی نەداوە کەس سەزەنشت نەکەی، چونکە ڕزق سووربونی هەرپێداگریەك نایکرێ و هیچ ڕقکارێکیش ڕەتی ناکاتەوە ورێگری ناکات، چونکە خوای گەورە بەبەشکردنی خۆی گیان و خۆشی کردۆتەوە نێو دڵنیایی و ڕەزامەندیەوە و، خەم و خەفەت و پەژارەشی کردۆتەوە گومان و تووڕەیی.[3]

---

١ ـ الإحسان في تقریر صحیح إبن حبان، رقم:٣٢١٨ حسن صحیح.

٢ ـ ماذئبان جائعان لإبن رجب، لا ٢٣.

٣ ـ ماذئبان جائعان، لإبن رجب،لا ٢٦.

عبد الواحدی کوڕی زەیدیش سوێندی بەخوا خواردووە پێداگیربوونی لە دونیا قورسترە لەسەر سەختترین دوژمن و، دەیفەرموو: برا خۆشەویستەکانم خۆزگەی پێداگری مەبەن لەسەروەت، کە لەکارێکدا و ماڵێکدا، بەڵکو بەچاوی نەبونەوە بڕوانە سەرقاڵی ڕۆژێ لەوەی سبەی چی دەبات و، پاشان خۆبەگەورە زانی، پاشان دەیفەرموو: دووجۆر پێداگری هەیە، پێداگری کارەساتبارو پێداگری سوودبەخش، پێداگری سوودبەخش، پێداگری مرۆڤە لەسەر گوێڕایەڵیکردنی خوا، پێداگری کارەساتبار پێداگری مرۆڤە لەسەردونیا.[1]

حەکیمێکیش نامەیەکی بۆبرایەکی کە بۆدونیا لەهەڵپە دابووە نووسیوێتی: پاشان وەهات بەسەرداهاتووە بۆدونیا پێداگربیت و، خزمەتی بکەیت و ئەویش بەنیشانەو نەخۆشی و نەهامەتی و لەخۆیدا دەرت ئەهێنێ، وەکو ئەوەی پێداگریەکی بێبەش بوو هەروەها دونیا بە کەمگرێکی ڕۆزیدارت نەبینی بێ، هەندێ داناش ووتوویانە: ئەوکەسەی خەڵکی زیاتر پەژارەداربێ ئیرەیبەرانە(الحسود) و، خۆشترینیان کەژیانیان ئاسوودەبێ کەسانی قانیع وئارامگرتنینانە لەسەرخراپە وئازارەکانی، ئەوشیان کەزۆرپەشیمانی ئەکێشێ زانایەکی زیادەڕەوە.[2]

الحرص داء قد أضرَّ	بمن ترى إلا قليــــلا
كم من حريص طامع	والحرص صَّيرهُ ذليلا[3]

واتە: (پێداگری نەخۆشیە وزیانی گەیاندووە بەپێداگران و، تەنیا کەمیان نەبێ بێ زیان بووبن، ئاخۆ چەندە پێداگر هەبووە پێداگری لاواز و سەرشۆڕی کردووە).

محمود الوارقی شاعیریش دەڵێ:

ونازح الدار لاينفك مغتربــاَ	عن الأحبة لايدرون بالحــــال
بمشرق الأرض طوراً ثم مغربهـا	لايخطر الموت من حرصٍ على بال
ولوقنعت أتاك الرزق في دعــة	إن القنوع الغنى لاكثرة المــال

١ ـ هەمان سەرچاوە، لا٢٦.

٢ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٢٧.

٣ ـ ماذنبان جائعان، لا٢٦.

واتە: (ئەی ئەوکەسەی لەوماڵە داگیرساویەتەوە(گۆڕ) ئەوە غەریبی و دووری لەکەس و کار هیچ سوودت پێناگەیەنن وزانیاری حاڵ و باری بۆیان نیە، مەرگیش باکی نیە لەوەی کێ دەباتە وەو چی پەژارەیەکی هەیە، گەرتۆش چاوان قەناعەت بووی، ئەوە لەپشویەکدا ڕۆزی دێتە لات و بشزانە کە قەناعەت کردن دەوڵەمەندیە نەك ڕۆزی و سەروت).

هەروەها دەڵێ:

أيها المتعب جهداً نفســـه	يطلب الدنيا حريصاً جاهداً
لالك الدنيا ولا أنت لهـــا	فاجعل الهمين هماً واحـــــداً[1]

واتە: (ئەی ئەوکەسەی خۆتت زۆرماندکردووە لەپێداگری لەسەرسەروەت و، زیادکردنی نە دونیا بۆ تۆیە و نە تۆش بۆ ئەوی، بۆیە هەردوو پەژارەکەت بە یەك پەژارە بکە).

٢. جۆری دووەمیش لەوەی لەجۆری یەکەم باسکرا، تاوەکو لە ڕووە قەدەغەکراوەکان بەشوێن ماڵدا بگەڕێ ومافە پێویستیەکان ڕێگری بکات، ئەوەیشە ڕژدی سەرزەنشتکراو، خوای پەروەردگاریش فەرموویەتی:﴿ فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْراً لِأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴾[التغابن: ١٦]. لەسونەی ئەبو داودیشدا هاتووە لەعبداللە کوڕی عەمرەوە(ﷺ) لەپێغەمبەری خواوە(ﷺ)فەرموویەتی: ((اتقوا الشحَّ فإن الشحَّ أهلك من كان قبلكم أمرهم بالقطيعة فقطعوا، وأمرهم بالبخل فبخلوا، وأمرهم بالفجور ففجروا))[2]، واتە: (خۆتان لەچروکی بپارێزن، چونکە چروکی و ڕژدی لەنێو بەری نەتەوەکانی پێشووترتان بوو، فرمانی نەگەیاندی سۆزو بەزەیداوە و، ئەوانیش پەیوەندیەکەیان پچڕاندووە، فرمانی ڕژدی داوەو ئەوانیش ڕژدیان کردووە، فرمانی خراپەکاریانی پێداوە ئەوانیش خراپەکاریان کردووە.

هەروەها کۆمەڵی لەزانایانیش ووتویانە: ڕژدی ئەو پێداگرییە توندو سەختەیەکە خاوەنەکەی هەڵەنێ لەوەی بەبێ گەیشتنی شتەکان وەربگرێ و مافەکەی ڕێگری بکات.[3]

---

١ ـ ماذنبان جائعان، ل٢٩.

٢ ـ سنن أبي داود(٢/ ٣٢٤)، رقم: ١٦٩٨، صححه الألباني.

٣ ـ ـ ماذنبان جائعان، ل٣١.

بـه خیلـی(ڕەزیلـی)یـش، گرتنـەوەی ئەوشـتەیەکە لەدەسـتتدایە، ووتراوەکـە ڕژدی سەرچـاوەی گـشت تاوانەکانـە، ئـەوجۆرەش إبـن مەسـعود و سـەلەفەکانی ترپێناسـەی (الشح:البخل) کردووە[١، ٢]

هەر چ کاتێکیش سووربوون و پێداگری لەسـەردونیا گەیـشتە ڕژدی، ئـەوە بـەڕوودانی ئایین و باوەڕی کەمکردۆتەوە بەکەمی نەبێ گەر ڕێگری پێویـستیەکانی (واجبـات) کـردو حەڕامەکانی خوارد و بەکارهێنا ئەوە بێگومان ئایین و باوەڕی پێ کەم دەبێتەوە تادەگاتـە ئەوەی هیچی لێ نەمینێ.[٣]

پێداگری کردنی مرۆڤیش بۆوەدەست هێنانی گەورەیی و دەسەڵات ئەوەلە پێداگریکردن لەوەدەست هێنانی سەروەت و سامان لەنێو بەرترە، چونکە گەڕان بەدوای گەورەیی دونیـا و بەرزبونەوە تیایدا و سەرۆکایەتیکردنی خەڵکی و لووت بەرزی لەزەویدا بۆبەندە لەگـەڕان و هەڵپەی سەروەت و سامان زیانبارترە، زیانی زۆرترو زوهدیش تیـادا قورسـترە، چـونکی سـەروەت و سـامان لـەپێناو سـەرۆکایەتیکردن و گەورەییـدا ئەبەخـشرێ، پیـداگریش لەوەدەست هێنانی گەورەیی دەسەڵاتدا دووجۆرە: یەکەمیان گەڕانەوە لەدوایی بۆدەسـەڵات ومالّ و ئەوەش زۆر مەترسیە و بەزۆریش خێریی ئاخیرەت ڕێگر دەکات و گەورەیی وریـزی ناهێڵێ، خوای پەروەردگاریش فەرموویەتی: ﴿ تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لا يُرِيدُونَ عُلُوّاً فِي الْأَرْضِ وَلا فَسَاداً وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴾[القصص: ٨٣].

کەم کەس هەیە لەپێداگیربوون لەگەورەی و دەسەڵاتی لـەدونیادا سـەرکەوتوو بـووبێ، بـەڵکو تیاچـووە، هـەروەکو پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) بـە عبـدالرحمنی کـوڕی (سُمرة)ی(ﷺ)ووتووە: ((یاعبدالرحمن لاتسأل الإماره فإنك إن أعطیتها عن مسأله وکلت إلیها، وإن أعطیتها من غیر مسأله أعنـت علیهـا))[٤]، واتـە: (ئـەی عبـدالرحمن داوای

---

١ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٣١.

٢ ـ بۆئاگاداری خوێنەری بەڕێز ئەودوو ووشەیە لەفەرهەنگ و واتاکوردیەکەیدا هەر(چروکی وڕژدی و ڕەزیـل) دەگـەیێنێ کەیـەك شـتە، بـەڵام بەوپێیە لەبابەتەکەدا دیارە هەندێ جیاوازی هەیە، لەنەگەیاندنی تەواوی پێکان بمان بورن.

٣ ـ ماذئبان جائعان، لا٢٩٧.

٤ ـ البخاري، رقم: ٦٦٢٢.

دەسەلات و بەرپرسیاریەتی مەکە، چونکە گەر بەباشی بە دیت هێنا ئەوە پاداشت دراوی و، خراپش ئەنجامت دا ئەوە باری بەرپرسیاریەکەت لەسەرشانە. بزانە پێداگری لەوەدەست خستنی گەورەییدا لەگەڕان و تێکۆشان لەهۆکارەکانیدا و پێش پێگەیشتنی زیانێکی گەورە پێویست دەکات و دوای پێگەیشتنیشی ئەوپێداگریە گەورە پێویستە خاوەن دەسەلات لە ستەم و خۆبەگەورەزانین خراپەکارییەکانی دیکە ئەنجامی دەدا. [1]

بەشی دووەم: گەڕان بە دوای گەورەبوونی دەسەلات بەسەر خەڵکیدا بە هۆکارە ئاینەکانی وەکو زانست و کردارو زوهد، ئەمەش لە پێداگری یەکەم ناشیرنترو گەندەڵترو مەترسیدارترە، چونکە زانست و زوهد و کردار تەنها بەکاردەهێنرێ بۆ ئەوەی لای خوای گەورە پلەی بەرزو نازو نیعمەتە هەمیشەو لێك نزیك بوون پێی دەویستری.[2] ڕێگای چارەسەریش لەپێداگری نابووت و سەرزەنشتکراوە تەنها بەزوهدە و هۆکار گەلێکی تێدایە، لەوانە:

- ڕوانینی بەندەیە بۆ خراپی پاشەڕۆژ و گەورەیی دەسەلات و بەرپرسیاریتش لەدونیا بۆکەسێ مافی ئاخیرت نەدات.

- ڕوانینی بەندەیە بۆپاشە ڕۆژی ستەمکارو خۆبەگەورەزانەکان و بەرگی خۆ بە گەورەزانەکانیش چۆن ململانێ خوا ئەکات.

- ڕوانینی بەندە بۆ پاراستنی ئەوانەی لەدونیادا بۆ خوا خاکەرابوون لە وەدەستهێنانی پلەبەرزی ئاخیرەت، چونکە هەرکەسێ بۆخوا خاکەرا (متواضع)بێ ئەوا خوا پلەی بەرزدەکاتەوە.

- ئەوەش لەتوانای بەندەدا نیە، بەڵکو گەورەیی و سۆزی خوایە ئەوسەروەت وگەورەیی خوا بەبەندە عاریف و زاهیددەکانی داوە لەدونیایاندا خوا لەگەورەیی تەقواو گەورەدانانیان و چێژی ناسین و ئیمان و گوێڕایەڵی ناخیش خوا دەسەلات و سەروەری پێداون.

---

١ ـ ماذئبان جائعان، لا(٣٥، ٤٣).

٢ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٤٧.

ئەوەش ئەوژیانە خۆشەیە خوا بەبەندە نێرو مێکانی خۆی داوە، باوەڕدارن ئەو ژیانە خۆشە پادشایانی دونیاو دەسەلاتدارەکان چێژیان نەکردووە، پێداگریش لەوەدەست هێنانی دونیا وەك ئیبراهیمی کوڕی ئەدهەم (ڕەحمەتی خوای لێبێ) دەڵێ: گەر پادشایان و نەوەی پادشایان خۆشی ژیانی ئێمەیان بزانیبایە ئەوە بەشمشێر بۆبردنی ئەوخۆشیە ململانێی ئێمەیان دەکرد.

ڕزقی خواییش بۆی سەرقاڵ نەکردنیەتی دوورخستنەوەیەتی لەگەڕان و هەوڵدان بۆگەورەیەکی هەڵوەشاوەو دەسەلاتی تیاچوو(فانی).[1] پەروەردگاری بالادەستیش فەرموویەتی: ﴿وَلِبَاسُ التَّقْوَىَ ذَلِكَ خَيْرٌ﴾[الأعراف: ٢٦] .

بۆیە حەسەنی کوڕی عەلیش(رضي الله عنه) لەپێداگری خراپە ووریامان دەکاتەوە و بەوهۆیەشەوە دەڵێ: پێداگری دوژمنی دەروونە و هۆی دەرکردنی ئادەم بوو لە بەهەشت.[2] ئیرەیی (الحسد) حسن دەڵێ: ئیرەیی پێشەوای خراپەو هۆکاری کوشتنی قابیلە بوو لەلایەن هابیل:

ئیرەیی دژ بەخۆش ویستنەو ئارەزووکردنی نەمانی خۆشی کەسانی ترە و نەخۆشیەکی لەنێوبەرو ناشیرنە، خوای گەورەش فەرمانی بەپێغەمبەرەکەی (ﷺ) کردووە پەنابگرێ لەخراپەی ئیرەیی، هەروەك چۆن فەرمانی پێکردوە پەنابگرێ بەخوا لەشەیتان فەرموویەتی: ﴿وَمِن شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ﴾[الفلق: ٥]، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرموویەتی: ((لاتحاسدوا ولاتقاطعوا ولا تباغضوا ولاتدابروا وكونوا عباد الله إخواناً))[3] واتە: (ئیرەیی بەیەك مەبەن و پێوەندی مەپچڕێنن و توڕە مەبن و پشت لە یەکتر مەکەن و بەندەی خواو برای یەك بن).

ئەنەسیش ووتی: ڕۆژێك لای پێغەمبەر خوا (ﷺ) دانشتبووین فەرمووی: ((يطلع عليكم ألآن من هذا الفج رجل من أهل الجنة)) واتە: (لەوشوێنەدا ئیستا پیاوێك

---

١ ـ ماذنبان جائعان، لا ٧٥، ٧٦.

٢ ـ علموا أولادكم حب آل بيت النبي(ﷺ)، لا ١٣١.

٣ ـ البخاري، رقم: ٦٠٦٥.

دەردەکەوێت خەڵکی بەهەشتە). ووتی: پیاوەکەمان لێ دەرکەوت کەپیاوێکی ئەنصاری بوو ڕیشی ئاووی دەست نوێژی لێ دەتکایەوە، نەعلەکانی بەدەستی چەپی هەڵگرتبوو، کە گەیشت سەلامی کرد، کەبەیانیش هات پێغەمبەر(ﷺ) هەمان شتی ووت و هەمان پیاو دەرکەوت، لەڕۆژی سێ یەمیش ئەوەی فەرموو هەمان پیاو دەرکەوت پێغەمبەر(ﷺ) هەستاو ڕۆیشت، عبداللە کوڕی عەمری کوڕی عاص شوێنی پیاوەکە کەوت و پێی ووت: لەگەڵ باوکم پەیوەندیم ئاڵۆز بووە و سوێندم خواردووە سێ ڕۆژ نەچمەوە ماڵ دەکرێ ئەو سێ ڕۆژە لای تۆدابم، ئەویش ووتی: بەڵێ ئەویش سێ شەو لای مایەوە نەی بینی شەونوێژ بکات جگەلەوەی لەجێگا هەڵدەستا یادی خوای دەکرد، تەنها بۆ نوێژی بەیانی هەڵدەستا، ووتی: تەنها قسەی باشی دەکردو سێ شەوەکە تەواوبوو، خەریك بوو ڕقم لەکارەکەی ببێتەوە ووتم: ئەی بەندەی خوا هیچ تووڕەییەك لەنێوان خۆم و باوکمدا ڕوی نەداوە و لێك زووير نەبووین، بەڵام بیستم پێغەمبەری خوا(ﷺ) وەها باستی کرد، منیش ویستم بزانم چ کاریك ئەنجام دەدەی وەها وەسفتی کردوو کارێکی وام لێ نەبینی، چ کارێك تۆی بەم پلەوپایەیە گەیاندووە؟ ئەویش ووتی: کاتێك ڕۆیشتی باسم مەکە ووتی: تەنها کەبینیت هەرئەوەئەنجام دەدەم، جگەلەوەی لەدەروونمدایە ئەوبەخشینەی خوا بەموسڵمانانی داوە حەسودیان پێ نابەم.

عبداللە ووتی: پێم ووت: ئەوە ئەوەیە تۆی گەیاندۆتە ئەو پلەیە، ئەوەش ئەوەیە لە توانی ئیمەدا نی یە.[1] حەسودیش هۆکاری زۆرە لەوانە دوژمنایەتی و ڕق و بەخۆ سەرسام بوون (العجب)و حەزی گەورایەتی کردن و دەروون پیسی و ڕژدیەکەی و نەخۆشەکانی تری دڵ، حەسودیش کۆکەرەوەی گشت دەردونەخۆشیەکانە، لەگشتیان خراپتر بەرامبەر ئایین و باوەڕوو خۆشەویستی وبرایەتی، خراپەکاریە، زۆربونی حەسودیش لەنێو نەتەوەکاندا زۆربوونی ئەو هۆکارانەیە باسمانکردن، بەزۆریش لەنێوکەسە نزیکەکاندا ڕوودەدات، براو ئامۆزاو خاوەن کاروپیشەو زانا و بازرگانەکاندا، بنچینەی حەسودیش

١ ـ مسند أحمد، رقم: ١٦٦/٣، إسناده صحيح.

گردبوونەوەو قەرەباڵغی کردنە لەسەر یەك مەبەست و سەرچاوەی دروستبونی گشت ئەوەش خۆشویستنی دونیایە، دونیاشی بە قەرەباڵغکارەکانی تەنگ هەڵچنیوە.[1]

چارەسەرکردنی نەخۆشی ئیرەیی بردن(الحسد):

چەند دەوایەکی خۆپارێزی و چارەسەری لەنەخۆشی (حەسودی)هەیە لەوانە:

١. زانین بەوەی نەخۆشی ئیرەیی بۆدونیاو ناسینی ئیرەیی زیانی هەیە، لەڕووی ئایین و دونیایشەوە زیانی ئیرەیی ئیرەیبراو (المحسود) ناگەینرێ، نازو نیعمەتی خواش بەئیرەیبەر لەئیرەپێدراو لە نێوناچێ، کەواتە: ئیرەیی بەر(حاسد) لەئیرەبردنەکەی تەنیا توڕەیی و ئازار و ئاخ و هەڵچون و دەبێتە لەدەست دانی دین دونیا، کەواتە ئیرەیی بەر چۆن دەیەوێ نیعمەت نەهێڵێ کەخوای گەورە بەئیرەیی پێبراوی بەخشیوە، خوا حەزدەکات نیعمەتی بەبەندەکەی خۆی ببەخشێ، ئیرەیی بەریش حەزدەکات ئەو نیعمەتە لەناو بچێ، بێگومان حەزدەکات بەشتێ خوا پێ ی ناخۆشە و ڕقی لەشتێکەخوا پێ خۆشە، ئەوەش دەردێکی هەڵوەرێنەری ئاین و باوەڕە، چونکە ئیرەیی بەر حەزی بەو خۆشیە نەکرد، کەبۆ خۆی حەزی لێیەتی و براکەشی لەو خۆشیەدابێ.

- هەمیشە بیرکردنەوە لەخراپیەکانی ئەم نەخۆشیە لەئاین و دونیا و توڕەیی خوا لە بەرامبەری و ڕقی پێغەمبەر (ﷺ) بۆی و ئەو ئەنجامەی ئیرەیی بەر لەدونیاو ئاخیرەتدا بەدەستی دەهێنێ، گشت ئەمانە یارمەتی دەری ڕاستەقینەی ئیرەیی و خۆپارێزی دوورکەوتنەی و گەڕان بەدوای چارەسەردا.

- پەند وەرگرتن لەئایەت و فەرموودەو چیرۆك و واقیعی ئیرەیبەران و ئەنجامی ئیرەییەکان، گشت ئەوانەش یارمەتیدەری خۆپارێزی و چارەسەرکردنن لەو نەخۆشیە ترسناکە.

- لێپرسینەوەی دەروون و سەرزەنشتکردنی لەکاتێ هەموو بیرۆکەیەکی ئیرەیی (حەسوودی) بەسەردا بێ و هەوڵدان لەوازهێنان لەئیرەییپێبراو، بەڵکو هەڵنان و داوای

---

١ ـ منهج الإسلام في تزكية النفس، لا ٣٤٠.

پارێزی و بۆ زیادکردنی بۆبکات، ڕێگریش نیە لەوەی وەکو کەسانی تر خۆیشی ئومێدی پێی بێ بەبێ ئەوەی ئیرەییان پێ ببات.

- ڕازیبون بەبەخشینی خوا و قەناعەت پێکردنی و، باوەڕبوون بەوەی ڕزق و بەخشین گەورەیی خوایە و بەهەرکەس بیەوێ ئەیبەخشێ و، هیچ کەسێکیش ناتوانێ نیعمەتێ لەناو بەرێ، کە خوا بەبەندەیەك لەبەندەکانی ببەخشێ، هیچ کەسێکیش بەبێ گەوریی خوا ناتوانێ بەخشینی خوا بەدەست بێنێ، بەندە تەنیا ڕەزامەندی وپاڕانەی بۆ هەیە، کەواتە بەندە بۆ لەبەردەم ئەو دەرگایە ناوەستێ، کە خێر و پاداشتی لێیە؟ بۆ چیش لەونەخۆشیە دوور ناکەوێتەوە کە خراپە ئەهێنێ؟.[1]

ئەوەش حەسەنی کوڕی عەلی(ﷺ)یە لە ئیرەیبردن وورڕیایمان دەکاتەوە ووتوویەتی: ئیرەیی بردن پێشەوای خراپەو هۆکاری کوژرانی هابیلە بەدەست قابیلەوە[2]، کاتێك حەسودی بەبراکەی برد لەوەی خوا پێ ی قبوڵ بووە ئەویش لێ ی ڕازی نەبووە.

٢. پایەی ڕازیبون (الرضا) لەنێوان حسن و (أبو ذر) دا:

أبوالعباس محمدی کوڕی یەزیدی موبەڕید دەڵێ: بەحەسەنی کوڕی علی ووترا: (أبو ذر) دەڵێ: هەژاریم پێ خۆشترە لە دەوڵەمەندی، نەخۆشیم پێ خۆشترە لە لەش ساغی، ئەویش ووتی: خوا بەزەیی بە(أبو ذر) دابێتەوە، بەڵام من دەڵێم: هەرکەسێ ڕازی نەبێ بە هەڵبژاردنی خوا بۆی، با خۆزگە نەخوازێ جگە لەو حاڵەتەی، کەخوا بۆی هەڵبژاردووە، ئەوەش سنوری وەستانە لەڕەزامەند بوون بەوەی کەقەزا مامەڵەی پێ دەکات.[3]

بەڕاستی حەسەنی کوڕی عەلی(ﷺ) لەوقسەیەدا وەسفی کارێ لەکارەکانی دڵ دەکات و بەڵگەی زانیاریەتی بەوکارە خۆشەویستەوە، بۆیە ڕازیبون لەکارەکانی دڵە و هاوشێوەی جیهادە لەکارەکانی دەست و لاشەیەو هەموو ئەو دوانەش لوتکەی باوەڕە.[4]

---

١ - منهج الإسلام في تزكية النفس، لا ٣٤١.

٢ - علموا أولادكم محبة آل النبي (ﷺ)، لا ٣١.

٣ - البداية والنهاية (١/ ١٩٩).

٤ - مدارج السالكين(٢/ ٢١٤).

ڕازیبوون(رضـا) بەرهەمێکە لەبەرهەمەکانی خوای گـەورە بـەرزترین مـەقامی بەنـدە نزیکەکانێتی، ڕاستی ئەوەش بەلای زۆرەوە ناڕوونە، ئەوەش دەرگای گەورەی خواو ئارامی عارفەکان و بەهەشتی دونیایە، جێ ی ئەوەیە هەرکەس دەروونی خۆی ئامۆژگـاری بکـات ئارەزووی تیایدا جۆش بـدات و بەشـتی دیکـە نەیگۆڕێتـەوە، ڕازیبـونی خـواش لەبەنـدە لەبەهەشت و ئـەوەی تیایدایـە گـەورەترە، چـونکە (ڕەزا)سـیفەتی خوایـە و بەهەشـتیش دروستکاروێتی، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ﴾[التوبة: ٧٢].

ئەم ڕازیبوونەش پاداشتی ئەوکەسانەیە لەدونیادا لە خـوا ڕازیبوونـە، ئـەو پاداشـتەش گەورەترین پاداشتەکانە، هۆکارەکەشی باشترین کارە. تورەییش دەرگای پەژارەو خەم و دڵ نائارامی و بارخراپیە و خراپ گومانکردنە بەخوا، تەنیا ڕازیبون لەگشت ئەوانـە ڕزگـاری دەکات و، پێش بەهەشتی ئاخیرەت بەهەشتی دونیای بۆدەکاتەوە، چونکە ڕزامەندبوون دڵ ئارامی وفێنکی دڵ و گیرسانەوەی بـۆ ئـەهێنێ، تـورەیی و ڕقـیش شـڵەژان و وەرەسـی و بێقەراریە و توورەیش هەمەڕەنگی بۆ پێویست دەکات و لەگەڵ خودا دانامـەزرێ، چـونکە ئەوکەسە هەربە سروشت و دەرونی خۆی ڕەزامەندە، ئەنـدازەکانیش ـ بەویـستی گونجـانی خۆی دەوێ، هەرچی پێ ی خۆش بوو پێ ی خۆشحاڵ دەبێ، گەر بۆئەویش نەگونجا تـورەی ئەکات و بۆلای خوا هەنگاو هەڵناگرێ، بۆیە گەر لە هەموو حاڵەکاندا لەمەعبودی خـۆی (الله) ڕازیبوو، ڕووە و خوا ئەڕوات، هیچ شتێکیش بەقەد ڕازیبوونی بەندە جوان ناکات.

ڕازیبوون دڵ بۆخوا پاك دەکاتـەوە و خۆشەویـستی وپـشت پـێ بەسـتنی بـەخوا پـڕی دەکـات، هـەرچ کەسـێکیش پـشکی ڕەزامەنـدی نـەبوو ئـەوە دڵـی بـەتورەیی پـڕ بـوو لەبەختەوەریدا نابێ، سەرەتای ڕازیبونیش دەسکەوتی بەندەیە و لـەکۆی پلەبەرزەکانیدایـە و، کۆتایەکەشی لەکۆی حاڵ و بارەکانە، سەرەتاکەی پلەیە و کۆتاییە کەشی حاڵ و ژیانـە،

بێگومان خوای گەورە کەسەکانی بۆ هەڵناوە و وەسفی جوانی بۆکردوون، ئەوەش بەڵگەیە لەوەی ڕێزی لێیان ناوە.

پێغەمبەریش(ﷺ) فەرموویەتی: ((ذاق طعم الإيمان من رضي بالله ربا وبالإسلام ديناً وبمحمدً رسولاً))[1]، واتە (چێژی باوەڕی کردووە ئەوکەسەی ڕازی بێ بەوەی پەروەردگار خوای بێ و ئیسلام ئاینی بێ و محمدیش پێغەمبەربێ، هەروەها فەرموویەتی(ﷺ).((من قال حين يسمع المؤذن، وأنا أشهد أن لا إله إلاّ الله وحده لاشريك له، وأشهد أن محمداً عبده ورسوله، رضيت بالله رباَ، وبمحمد رسولاً، وبالإسلام ديناَ، غفر الله له ماتقدم مِنْ ذنبوبه))[2]، واتە: (هەرکەسێ گوێ لە بانگ بێژ بوو بانگی داو ووتی: منیش شایەتی دەدەم جگە لە(الله) خوایەکی ترنیە و تاکە و بێ هاوەڵە وشایەتیە دەدەم محمدیش بەندە ونێردراوی خۆیەتی و ڕازیم بەوەی (الله) پەروەردگارمە و محمدیش پێغەمبەرمە(ﷺ)، ئیسلامیش ئاینمە، ئەوە خوای گەورە لەتاوانی پێشوی خۆشە دەبێ).

إبن القيم دەڵێ: ئەم فەرموودەیە پلەو پایەکانی ئاینشیان لەسەر دەوەستێ و لەوێشدا کۆتایی دێت، چونکە ڕازیبون بەپەروەردگاری و تاکی خواو ڕەزامەندبوون بەپێغەمبەرەکەی و ملکەچی بوون بۆی و ڕازی بوون بەئاینی خوایان لەخۆگرتووە، هەر کەسێکیش ئەو چوار شتەی تێدا کۆ بۆوە، ئەوەبەڕاستی ڕاستگۆیە(الصديق)، لە بانگەشەو زماندا ئاسانە، لەڕاستەقینەیی وتاقیکردنەوەشدا قورسترین کارە، بەتایبەت گەر یەکێ پێچەوانەی ئارەزووی دەرونی بجولێیەوە، لەوەشدا ڕوون بۆتەوە ڕزامەند بوون (الرضا) زمانی پێ دێتە قسە، لەزمانیایەتی نەك لەماڵیدا.

- ڕازیبون بەخوایەتی خوا: ڕازیبون بەخۆشەویستی تاکی خۆی و ترس و گەڕانەوەو ڕەجا پێ کردنی و هێزی وویست و خۆشەویستی تەنیا بۆخوا بگەڕێتەوە لەخۆ ئەگرێ، پەرستن و دڵسۆزی بونیش لەخۆئەگرێ.

---

١ ـ مسلم، رقم: ٤٣(١/٦٢).

٢ ـ مسلم، رقم: ٣٨٦(١/ ٢٩٠).

- ڕازیبون بەپەروەردگاریەتی خوا: ڕازیبون بەوەی خوا بۆ بەندەکەی ڕێکخستووەو پشت پێ بەستن و متمانە پێکردنی لەخۆئەگرێ، پێویستە ڕازی بێ بەگشت ئەوەی خوا ڕای ئەپەڕێنێ، بۆیە یەکەم شت ئەوە لە خۆ ئەگرێ، کە خوا فرمانی پێ دەدا، دووەمیش: ڕزامەندی لە خۆ دەگرێ بەگەشت ئەوەی بۆی دیاری کردووە.

- ڕازیبوون بە پێغەمبەرەکەی: تەواوی ملکەچبوون لەخۆ دەگرێ بەجۆرێك لەخۆی خۆشتری بوێ و پایەکەی لەمرۆڤەکانی تر بەرزتر ڕابگرێ و کەس بەشداری پایە و تایبەتمەندیەکەی نەکات، لەوەوە شت وەربگرێ و ئەو بکات بە دادوەر و کەسی تر نەکاتە دادوەرو، هیچ کات بەبڕیاری کەسی تر ڕازی نەبێ، گەر لەوەدا بێتوانا بوو ئەوە بڕیاردانی کەسانی تر وەکو خواردنی ناچاری بێ جگە لەگۆشتی مردارەوە بوو خوێن نەبوو، باشترین حاڵەتی: وەکو خۆڵ وەهابێ، کە لە نەبوونی ئاوی پاکدا بەکار دەهێنرێ.

- ڕازیبوونیش بەئاینەکەی، ئەوە ئەگەر ووتی: یان بریارپیدایان فرمانیدا یان ڕێگری کرد ئەوە بەگشت ڕازیبونێك وشتێکی لەدڵدا نەمایەوە تەواو بۆی ملکەچ بوو، ئەگەر چی پێچەوانەی دەروون و ئارەزوویان قسەی پێشەوا و مامۆستاو کۆمەڵەکەشی بێ[1] ...ووتی: ... ڕازیبون کۆتا پشت پێ بەستنە، هەرچ کەسێکیش پێکانی دامەزرا لەپشت پێ بەستن و ملکەچ بوون، ئەوە گەیشتۆتە ڕەزامەندی، بەڵام لەبەرگەورەیی خوا و بەدەمەوەچونی زۆربەی دەرونەکان بۆی و قورسبونی بەسەریانەوە، لەبەزەیی خۆیدا بەسەریانەوە پێویستی نەکردووە و ئەو قورسی و سەختییەی لەسەر هەڵگرتوون، بەڵکو شوێنکەوتووانی هەروەها ڕایگەیاندووە، کە پاداشتی خوا ڕازیبوونە لەبەرامبەریان گەورەتر و پیرۆزترە لەبەهەشت و ئەوەی تیایدایە، ئەوەی لەپەروەردگاری ڕازی بێ، خواش لێ ی ڕازیە، بەڵکو ڕازی بوونی بەندە لەخوا لەئەنجامی ڕازیبونی خوایە لەبەرامبەری، بۆیە ڕازیبوو ڕەزامەندی دەرگای گەورەی خوا و بەهەشتی دونیا وحەسانەوەی عاریفان و ژیانی خۆشەویستیان و ناز و نیعمەتەکانی لەخواترساوەکان و گلێنەی چاوی تامەزرۆیانە.

چۆن ڕەزامەندی دێتە دی؟

---

١ ـ مدارج السالكين(٢/ ١٧٢ ـ ١٧٣) صلاح الأمة في علو الهمة(٤/ ٤٩١، ٤٩٢).

گەورەترین هۆی وەدەست هێنانی ڕەزامەندی: ئەوشتە وەربگرێ، کە خوارِەزامەندی تێدایە، بێگومان ئەوەش ئەیگەیەنێتە پلەی ڕازیبون.

به یەحیای کوڕی موعازیش ووترا، چ کات بەندە دەگات بە پلەی ڕازیبون ؟ ئەویش ووتی: گەر دەروونی لەسەر چوار بنچینە دامەزراند بەوەی پەروەردگاری مامەڵە ی پێ دەکات و دەڵێ: گەر بۆم ببەخشی قەبوڵمە، گەرلێشم بگریتەوە ڕازیم، گەر وازم لێ بێهێنێ ئەتپەرستم، بانگشیم بکەی بەدەم داوەتتەوە دێم.

جونەیدیش دەڵێ: ڕازیبوون (الرضا)ساغی زانستی گەیشتوە بەدڵ، گەر ڕاستەقینەی زانست موژدەی دایە دڵ و دڵیش پێشوازی کرد، ئەوە ئەگەینێتە ڕازیبون، ڕازیبوون و خۆشەویستیش وەکو ڕەجاو ترس نیە، چونکە ڕازیبوون و خۆشویستن دوو شێوە ژیانی خەڵکی بەهەشتن، لەدونیا و بەرزخ و ئاخیرەتیشدا لەوکەسەنابنەوە، کە خۆیانیان پێ پۆشیووە، پێچەوانەی ترس و ڕەجاکردن، چونکە بەگەیشتنی خەڵکانی بەهەشت و گەیشتن بەو ئومێدانەی لێ ی ئەترسان ئەڕەوێنەوە، گەرچی هەمیشە ڕەچاو کردنیان بۆگەورەییەکەی بووە، بەلاَم جیاوازیشە لەڕەجایەك گومانایە، بەڵکو ڕەجایەکە متمانە دارە بەبەڵێنێکی ڕاستگۆیانە لەلایەن خۆشەویستێکی توانا دارەوە، بۆیە ڕەنگ و ڕەجایان لەدونیادا بەو جۆرەیە.

إبن عەتائیش دەڵێ: ڕازیبوون ئارامی دڵە بۆ هەڵبژاردنیکی پێشوتری خوا بۆبەندەکە باشتری بۆ هەڵبژاردووە، ئەویش پێ ی ڕازیە.[1]

هەندێ لەعاریفانیش ووتویانە: هەرکەسێ پشت بەخوا ببەستێ و بەقەدەری خوا ڕازیبێ، ئەوە باوەڕی دامەزراندووە و دەست و قاچەکانی بۆ وەرگرتنی چاکە ئاوەڵاکردووە، ئەو ئەخلاقە جوانانەی ڕاپەڕاندووە، کە کاروباری عەبدی جوان و شیاو کردووە، ڕازیبوون(الرضا) دەرگای ڕەوشت جوانی لەگەڵ خوا و خەڵکیدا دەکاتەوە، چونکە ڕەوشت جوانی لەڕزاییبوون، ڕەوشت ناشیرنیش لە توڕەیی وناڕەزاییە.

---

١ ـ مدارج السالكين(٢/ ١٧٢ ـ ١٧٣) صلاح الأمة في علو الهمة(٤/ ٤٩١، ٤٩٢).

ڕەوشت جوانی خاوەنەکەی دەگەیەنێتە پلەی ڕۆژ و گر، ڕەوشت ناشرینیش چاکەکان لەناو دەبات، هەروەکو چۆن ئاگر گژوگیاو دار دەسوتێنێ، ڕازیبوون خۆشحاڵی دڵ وەبەر دەهێنێ بەئەندازەی کاروبارەکان و دەروون پاکی و دامەزراویەکەی لەگشت حاڵەتێکدا، بۆیە هەندێ لەعاریفان ڕازیبونیان ناوبردووە بە ڕەوشت جوانی لەگەڵ خوا، وەهانەکات لەمولکی خۆیدا ڕەخنەگرتن لەخوا بیگرێ و، نەهێشتنی زیادەڕەوی لەقسەدا ڕەوشت جوانی نبووت دەکات.[1]

شاعیریش دەڵێ:

العبد ذو ضجرو الرب ذو قـدر   والدهر ذو دول والرزق مقسومُ

والخير أجمع في مااختار خالقنا   وفي اختياره سواه اللّومُ والشّومُ

شاعیر دەڵێ:

إذ ارتحل الكرام إليك يومـاً   ليلتمسوك حالاً بعد حال

فإن رحالنا حطت لترضـى   بحلمك عن حلول وارتحـال

أنخنا في فنانك يا إلهـي   إليك معرَّضين بلا اعتلال

فسُسْنا كيف شئت ولا تكلنا   إلى تدبيرنا ياذا المعالي[2]

ئەمەش هەندێ واتایەلە پلەی ڕازیبون لەقسەی ئەمیری ئیمانداران حەسەنی کوڕی عەلی(ﷺ) ڕون دەبێـەوە کاتێك وتوویەتی: هەرکەسێ لەجوان هەڵبـژاردنی خوا نـاڕازی بێ، ئەوە باخۆزگە نەخوازێ لەجگە لەو حاڵەتەدا بێ کە خوا بۆی هەڵبـژاردووە و ئـەوەش سنوری وەستانە لەبەردەم ڕازیبوندا بەوەی قەزا کردوویەتی.[3]

---

١ ـ صلاح الأمة (٤/ ٥١٢) نقلاً عن مدارج السالكين.

٢ ـ صلاح الأمة في علو الهّمة(٤/٥٢٩).

٣ ـ البداية والنهاية (١١/ ١٩٩).

٣- ئەميری ئيمانداران حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) دەڵێ: لە بارەی برايەکمەوە هەواڵتان پێ ئەدەم گەورەترين کەسە لەبەر چاومدا، ئەوەی لای من گەورەی کرد بچووکی دونيا بوو لە چاوەکانيدا، لە دەرەوەی دەسەڵاتی زگيدا بوو، ئەوەی نەيبوايە ئارەزووی نەدەکرد، ئەگەر هەشيبوايە زۆری نەدەکرد، لە دەرەوەی دەسەڵاتی داوێنيدا بوو، ژيری و بۆچوونی بۆ کەچ نەدەکرد، لە دەرەوەی دەسەڵاتی نەفاميدا بوو، بە پێی متمانەی سوود هەنگاو و دەستی ڕەوان نەدەکرد، تووڕە نەدەبوو لە تێکەڵ بوونی لەگەڵ زانايانـدا گوێبيستی دەکرا، بەسەر قسەدا زاڵ بوايە بەسەر بێدەنگيدا زاڵ نەدەبوو، زۆری بێدەنگ بوو، گەر قسەی بکردايە قسە بێژان بێدەنگ دەبوون، لە مشت و مڕدا دەستی وەر نەدەدا، بەڵگە و پاساوی نەدەهێنايەوە تاوەکو وەك دادوەر ببينرێت، لە براکانی بێئاگا نەدەبوو، بەوەی لۆمەی بکەوتايەتە سەر وەکو ئەو سەرزەنشتی کەسی نەدەکرد، گەر بکەوتايەتە نێوان دوو کارەوە نەيدەڕوانيە ئەوەی کاميان نزيك بە(حق)ە، بەڵکو دەيڕوانيە ئەوەی کام لەم دوو کارە نزيك بە ئارەزوويەتی بۆيە پێچەوانەی ئەوەی دەکرد کە ئارەزووی لێی هەبوايە.[1] لەم ووتە زێرينەدا ڕينشاندەری و ڕوونکردنەوە و ئاڕاستەی خەڵکی ڕووەو سيفەت گەلێکی پيرۆز ڕەوشت گەلێکی جوان دەرەکەوێت، ئەوەش بەرنامەيەکی بەرزو بڵندە پێويستە خۆمان و نەوەکانمانی لەسەر پەروەردەبکەين، تا دەگوازرێتەوە واقعيکی هەست پێکراو لەژيانيدا، لەم ووتەيەشدا وانەو پەندگەلێکی لێ فيردەبين کەئەمانەن:

- ووتەی حسن (ﷺ) ئەوەی ئەو برايەی لەچاوانماندا گەورە کرد، بچوکی دونيا بوو لەچاويدا[2]، دونيا تەنيا لەچاوی کەسانێکەوە بچوك دەبێتەوە، کە ڕاستی ڕووداوەکان بزانێ، وتێڕوانينی ڕاستی لەبەرامبەر خواو ژيان و گەردوون وبەهەشت و دۆزەخ و قەزا و قەدەر دامەزراوە و بەتێگەيشتنەوە خۆی ئامادەکردووە بۆ لای خوا و دڵنيا بووە کە دونيا شوێنی تاقيکردنەوەيە وکێڵگەی ئاخيرەتە، بۆيە خۆی ملکەچی پەروەردگاری دەکات و بەکۆمەڵە ڕاستەقينيەك گەيشتووە لەدڵيدا گيرساوەتەوە و هاوکاری زاهيدی بوونی کردووە لەدونيادا، لەو ڕاستەقينانەش ئەمانەی خوارەوەيە:

---

١ ـ هەمان سەرچاوە (١١/١٩٩).

٢ ـ هەمان سەرچاوە.

* دڵنیایی تەواو بەوەی ئێمە لەم دونیایە دا لە ڕێبوارێك دەچین، هەروەکو پێغەمبەرفەرموویەتی: ((کن في الدنیا کأنك غریب أوعابر سبیل))،[1] واتە: ((لەدونیا بژی وەك ئەوەی غەریبی یان ڕێبوارێکی)).

* ئەم دونیایە جگە لەگوێڕایەڵی خوا، لای خوای گەورە هیچ بەهایەکی نیە، وەك پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: ((لوکانت الدنیا تعدل عند الله جناحَ بعوضةٍ ماسقی کافراً مِنها شُربة ماءٍ))[2]، واتە: (گەر دونیا لای خوای گەورە نرخی باڵە مێشوولەیەکی هەبوایە، خوای گەورە قومە ئاوێکی نەدەدا بەکافر).

هەروەها فەرموویەتی: ((الدنیا ملعونة، ملعون فیها الا ذکر الله وما والاه أوعالماً أو متعلماً))[3] واتە: (دونیا نەفرەت لێکراوە، جگە لەخوا و ئەوەی جوان بێ بۆی و یان زانا و فێرخوازێك بێت هەرچی تیابێ نەفرەت کراوە).

* تەمەنی دونیا نزیکی کۆتایی بۆتەوە، چونکە فەرموویەتی: ((بُعِثْتُ أنا والساعة کهاتین))، واتە: (هاتنی من و ڕۆژی قیامەت وەکو ئەم دوانەیە)، ئاماژە ی بۆ پەنجەی شایەتومان و پەنجەی ناوەڕاست کرد[4]، قیامەتی مرۆڤ بەمردنی دەست پێ دەکات و تەمەنیش کورتە، گەر تەمەنی منالی و خەو وپیری لێ دەربکەین، ماوەیەکی پوختمان بۆ نامێنێتەوە.

* ئاخیرەت مانەوەو نەمریە، شوێنی گیرسانەوەیە، وەك لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە، ئیماندارێکی ئالی فیرعەون و دەڵێ: ﴿یَا قَوْمِ إِنَّمَا هَذِهِ الْحَیَاةُ الدُّنْیَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ (٣٩) مَنْ عَمِلَ سَیِّئَةً فَلا یُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحاً مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ یُرْزَقُونَ فِیهَا بِغَیْرِ حِسَابٍ﴾[غافر:٣٩، ٤٠].

---

١ ـ الترمذي، کتاب: الزهد رقم: ٢٣٣٣وهو حدیث صحیح.

٢ ـ الترمذي، کتاب: الزهد رقم: ٢٣٢٠.

٣ ـ الترمذي، کتاب: الزهد رقم: ٢٣٢٢ وقال: حسن غریب.

٤ ـ مسلم، کتاب: الفتن وأشراط الساعة. رقم: ١٣٢ ـ ١٣٥.

به ڕاستی گەر ئەو ڕاستیانە لەدڵی مرۆڤی موسڵماندا گیرسایەوە ئەوە دونیا لەچاوانیدا بچووك دەبێتەوە.

* ووتەی حسن(ﷺ) لە دەرەوەی دەسەڵاتی سکیدایە و ئارەزووی لەوەیە، کەهەیەتی و گەر هەیشی بێ زۆری ناکات[1]، لەم ئاڕاستیە دا بانگەوازێکە بۆ وازهێنان لە زۆرخۆری، چونکە هۆکارە بۆ جۆرێکی زۆری خواردنەوە و دەست و پەنجەکان ڕووەو خراپەکاری و سەرپێچی ئەبزوێنێ و گوێڕایەڵیکردنەکانی بۆ خوا لەسەر قورس و گران ئەکات، ئاخۆ چەند تاوان تێر بوون و زۆر خۆری هۆکاری بووە، بێگومان هەرچ کەسێك لەتووشی خراپەی سکی هاتبێ خۆی بپارێزێ، ئەوە لە خراپەیەکی گەورە ڕزگاری بووە، شەیتانیش ئەو مرۆڤانە ئەجولێنێ کەسکیان بەخواردن پڕبووە[2]، بۆیە خوای پەروەردگار ئاگادارمان دەکاتەوە لەوەی شوێن شەیتان و فڕوفێڵەکانی نەکەوین، کە دەبێتە هۆی ستەم و هەڵچوون بەحەڵاڵ ڕازینەبوون، بۆیە خوا دەفەرمووێ: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلالاً طَيِّباً وَلا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾[البقرة: ١٦٨].

هەروەها خوای گەورە ڕێنمایی کردووین بۆ زێدە ڕەوی نەکردن لە خواردن و خواردنەوە، تاوەکو نەبێتە مایەی زاڵ بوونی ئارەزوو(شهوة)، لە ئایەتێکی تر فەرموویەتی: ﴿ يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴾[الأعراف: ٣١].

ئەوەی کە بەڵگەی شەهوەتی زاڵبوونی ئەوەیە لە سەرووی پێویستی ئەو کەسەیە خواردن و خواردنەوە زۆربکات ولە تێری زیادەڕەوی بکات، بێگومان پێغەمبەر(ﷺ) ئاماژەی کردۆتە مەترسی زیادەڕەوی (الإسراف) وزیانەکانی لەسەرجەستەو دەروونداا لەو فەرموودەیەی ترمذی لە مقدامی کوڕی معدی کرب ڕیوایەتی کردووە، لە پێغەمبەری خوا (ﷺ) بیستویەتی: ((ماملأ ادمي وعاء شراً من بطنه، بحسب إبن آدم أكلات يُقمن صلبه، فإن كان لامحالة فثلث لطعامه، وثلث لشرابه، و ثلث لنفسه))[3]، لەم فەرموودە

---

١ ـ البداية والنهاية (١١/ ١٩٩).

٢ ـ جهاد النفس ، علي الدهامي، لا ٩٣.

٣ ـ الترمذي، كتاب الزهد، رقم: ٢٣٨٠، حديث حسن صحيح.

پیرۆزەشدا ڕونکردنەوەی ئەوبەرنامە ڕاستەیە، کە پێویستە پێیەوە پابەندبین لەکەمکردنەوە لەخواردنەوەو زیادەڕۆیی نەکردن لەئارەزووی سك دا، چونکە ئەو زیادە ڕۆییە مرۆڤ تووشی خراپەیەکی گەورە دەکات، مەبەست لەو خراپەیەش لێرەدا تەنیا ئەوەنیە پەیوەست بێ بەنەخۆشیەکانی گەدەوە، بەڵکو مەبەست ئەو شەڕەو خراپەیەشە تووشی مرۆڤ دێت لەوکاتەی خو بەوخراپەیەوە دەگرێ لەخواردن و خواردنەوە و پابەند بوون پێەوە، لەوەشدا خواردن لەئامرازێکی خۆراکی و بەهێز کردنی لاشەیەو دەبێتە ئامانج و خاوەنەکەی لەپێناویدا هەوڵدەدات، ئەو تەقەلایەش سەرقاڵی دەکات و لەکاروبارەکانی دایدەبڕێت و دەیخاتە پەژارەوە، هەرچ کاتێکیش سکی تێربێ دەرونی تێرنابێ، چونکە شەهوەتی سك پێوەری بەختەوەری لا نەهێشتووە.[1]

بۆیە زیادەڕەویانەی خواردن و خواردنەوە تەنیا زۆر خواردنی ناگەیەنێ، چونکە زۆر خواردنی نیشانەیەکی دیاری ئەو نەخۆشیەیە، بەڵکو ڕاستەقینەیی ئەو نەخۆشیەش خراپیەکەیەتی لە دەروون و مادیەتی دەروون و گۆڕینی خواردنە لە ئامرازەوە بۆ ئامانج، تاوەکو مرۆڤ وەکو ئەو ئاژەڵانەی لێ دەکات، کە ئارەزووەکانیان ڕێگەیان پێ دەگرنە بەر، لەو بارەیەوە خوای پەروەردگار دەفەرموویێت: ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ﴾ [محمد: ١٢] بخاری ومسلیم لە إبن عمرەوە ئەویش لەپێغەمبەرەوە(ﷺ) ڕیوایەتیکردووە، کە فەرموویەتی: ((الكافر يأكل في سبعة أمعاء والمؤمن يأكل في معي واحد))،[2] واتە: (بێباوەڕان لەحەوت گەدە و ڕیخۆڵە ئەخوات و باوەڕداریش لەیەك گەدە). واتای ئەو فەرموودەیەش ئەوە ئەگەیێنێ ئیمانداران، خواردن کەمبکەنەوە بەمەبەستی سەرقاڵبون بە پەرستن، بێباوەڕیش پێچەوانەی گشت ئەوەیە و زۆر خۆرن، چونکە پاشکۆی ئارەزووی دەروونێتی، لەشوێنکەوتنی حەڕامدا نەترسە، گەر کەمیش بخوات ئەوە بۆدونیا بە کەمگرتنی نیە، بەڵکو بۆچاودێری لەش ساغیە، لەبەر سەختی پێداگیریەکەی لەدونیا وەکو ئەوەیە لەحەوت ڕیخۆڵە و گەدەوە بخات، ئیمانداریش لەیەك گەدەوە بخوات، هەروەکو دەوترێ: فلانەکەس دونیا بە تێکەڵەیەك (پاروویەك) ئەخوات و ئیمانداریش لەیەك گەدەوە ئەخوات. پێغەمبەر(ﷺ)ئەم نمونەی هێناوەتەوە

١ ـ أمراض النفس، د. أنس كرزون، لا ١٠٩.

٢ ـ مسلم، رقم: ٢٠٦٠.

بۆئیمانداران زوهدەکەی لەدونیاو وپێداگیری بێباوەڕان لەبە دەست خستنی دونیادا[1]، نەوەویش (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) واتایەکی تری لەم فەرموودەیە وەرگرتوە دەڵێ: ووتراوە: مەبەست بەو حەوتە، حەوت سیفەتە، سور بوون و خراپیەکەی، ئومێد درێژی و تەماحکاری، تەبیعەت خراپی، ئیرەیی و، قەڵەوی.[2]

إبن القەیم دەڵێ: لەخودی خۆیدا وەکو حەرامەکانە، دووەمیش ئەوەی بەئەندازەی سنوور بەزاندنەکەی وەکو زیادە ڕەوی لەخواردنی حەلاڵ و زۆر خۆریدا، ئەوەیە لە گوێڕایەڵی خوا سیست و تەمبەڵی دەکات بەسکیەوە سەرقاڵی دەکات و لەپێناو تێرکردنیدا تێبکۆشێت، گەر وەدەستیشی هێنا ئەوە بە سەرقاڵیەکەیەوە سەرقاڵی دەکات و، زیانەکانی ئەچێنێتەوە، ئارەزووەکانی زیاددەکات و ڕێڕەوی شەیتانی لەسەر دەکاتەوە، چونکە شیطان لەناو بۆڕی خوێنی ئادەمیزاد دا ئەگەڕێ، بۆیە ڕۆژانە ئەو بۆریەی لەسەر تەسك دەکاتەوە و دەرگای لێ دادەخات و زۆر خۆریش دەرگای بۆدەکاتەوە و فراوانی دەکات، هەرکەسێکیش زۆر بخوات، زۆریش ئەخواتەوە زۆریش ئەخەوێ و بەمەش توشی زیان دەبێت.[3]

حسن(رضي الله عنه) دەڵێ: لەدەسەلاتی داوێنی ئازدا بوو، ژیری و بۆچوونی بۆ ملکەچ نەکردووە[4]، حسن (رضي الله عنه) بانگەواز بۆ بڕیاری ژیرانە دەکات لەئاروزووی داوێن پیسی ڕزگار بن، مرۆڤ بەوە ئارەزووی خۆی تێربکات، کە خوای گەورە بۆی داناوە، ئیستاش هەڵچوونی ئارەزووی داوێن ئەنجام گەلێکی ترسناکی هێناوەتە ئاراوە، وەکو دڵڕەقی و لاوازی باوەڕ، هەرچ کاتێك ئارەزووی داوێن بۆ ڕژان هەڵچێ، ئەوە دڵ زۆر ڕەق دەبێ و تاریکی و ترسی زۆری لێ دەنیشێ ئەوەش بە نەزەر دەست پێ دەکات، کە خوا حەرامی کردووە، پاشان تێکەڵ بوونی هەردوو ڕەگەز ئەوەی دواتریش لەوەی ژنان وەك پیاوان خۆیان پشان دەدەن لەبەرگ، پیاوانیش ژن ئاسا خۆیان دەردەخەن، ئەو ئەنجامەی دیکەش

---

١ ـ فتح الباري شرح البخاري (٩/ ٥٣٨ ـ ٥٣٩).

٢ ـ شرح النووي على صحيح مسلم (١٤/ ٢٣).

٣ ـ مدارج السالكين (١/ ٤٥٨ ـ ٤٥٩).

٤ ـ البداية والنهاية(١١/ ١٩٩).

لەئاسایی بوونی خراپەکاری و ڕەخساندنی تا تووش بوون و لەوەشدا نەخۆشی لەدڵدا دەگیرسیتەوە و باوەڕی ڕاستەقینەش لێ دوور دەکەوێتەوە.

ڕاستی ئەوەش فەرموودەی پێغەمبەری خوایە (ﷺ): ((لایزني الزاني حين يزني وهو مؤمن، ولا يشرب الخمر حين يشربها وهو مؤمن))[1]، بخاری لەڕیوایەتێکی ئەم فەرموودەیەدا دەڵێ: واتە لەکردنی داوێن پیسی و خواردنەوەی عەرەقدا باوەڕی تەواو نیە، لە ئەبو هورەیرەوە(ﷺ) دەڵێ: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: ((إذا زنى العبد خرج منه الإيمان، فكان فوق رأسه كالظلة ـ فإذا خرج من ذلك العمل رجع إليه الإيمان))[2] واتە: (گەربەندە داوێن پیسی کرد ئەوە باوەڕی تیادا نامێنێ وبەسەریەوە وەك سێبەرێك وایە، گەر لەوکارە دەستی هەڵگرت ئەوە باوەڕی بۆ دەگەڕێتەوە).

لە ئەنجامەکانی هەڵچوون و سنور بەزاندنی داوێندا، زۆرکەوتنە تاوانە، چونکە تاوان سەرپێچیە گەرچی بچوکیش بێت ئەوە سەردەکێشی بۆشوێن کەوتنی سەرپێچی ترو تاوەکو ئاسان دەبێت و کەسەکەش مەترسیەکەی نازانێ، نەزەر پەلەکێشی بۆبیرکردنەوەو لەدڵدا شت دروست دەکات و، ئارەزوو دەجوڵێنێ و ئەوەش دەبێتە مایەی پێداگیری بوون لەکرداری ناشیرین، گەر هۆکارەکانی ئاسان بوون ئەوە دەکەوێتە تاوانەوە، بۆیە نەزەر وەك پێشەکیەك لەپێشەکیەکانی داوێن پیسی دانراوە و دەرگایەکە بۆگەیشتنە زینا. موسلیم لەأبوو هورەیرەوە(ﷺ) ڕیوایەتی کردووە، کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: ((كُتبَ على إبن آدم نصيبه من الزنى، مدرك ذلك لامحالة، فالعينان زناهما النظر، والأذنان زناهما الإستماع، واللسان زناه الكلام، واليد زناها البطش، والرجل زناها الخُطا، والقلب يهوى و يتمنى، ويصدق ذلك الفرج أو يكذبه)).[3] واتە: (هەموو نەوەی ئادەمێك پشكی زینای بۆ نوسراوە، کە ڕزگار بوونی لێ نیە، زینای چاوەکان ڕوانینە نامەحرەم، زینای گوێچکەش بیستنی شتی خراپ، زینای زمان قسەی خراپە، زینای دەست ستەمە، زینای قاچەکانیش هەنگاونانە، بەدەمەوە چون و ڕەتکردنەوەی ئەوەش داوێنە).

---

١ ـ البخاري، كتاب الحدود(٨/ ١٣) مسلم، رقم: ٥٧.

٢ ـ صححة الحاكم في المستدرك(١/ ٢٢) ووافقه الذهبي.

٣ ـ مسلم، رقم: ٢٦٥٧.

لەوەشدا دزە کردنی سەرپێچی بۆدڵی بەندە بە پلە و لەسەر خۆیەیە و کاریگەری دەخاتە سەر تاوەکو بێ دەر بەستی دەکات، یان بێتوانای دەکات لە دەست هەڵ گرتن لەو کارە و داوای زیاتریشی دەکات.[1]

لەوەدا إبن القەیم دەفەرمووی: بەڕاستی سەرپێچیکردن و هاوشێوەکانی دەچێنێ و یەکتر دێننە بوون تاوەکو وازلێ هێنان و لێ دوورکەوتنەوە لەسەر بەندە سەخت دەکات...تاوەکو دەبێتە نیشانە و سیفەت گەلێك لە و کەسە ڕەگ دادەکوتێت، گەر تاوانبارەکەش لەسەرپێچی وازی هێناو بۆ گوێڕایەڵیکردنی خوا هەنگاوی هەڵگرت، باری قورس دەبێ تابگەڕێتەوە باری جارانی، بۆیە زۆرێك لەفاسیقەکان بێ چێژ وەرگرتنێك تاوان دەکەن و پێویستیشیان نیە، تەنیا ئەوە نەبێ بەنەکردنی تاوانەکە تووشی ئازاردەبن.[2]

لەئەنجامی سنوور بەزاندی شەهوەتی داوێن نەمانی ئابڕووە، گەر بەندە لە ئەنجامی سنور بەزێنی ئارەزووی داوێندا بەتاوان خوی پێوەگرت، ئەوە دەگاتە حاڵەتێك گوێ ناداتە ئەوەی خەڵك ببینێ، بەڵکو زۆرێك لە کەسە خراپەکارەکان باسی ئەوخراپە کاریەی خۆیان بۆخەڵکی دەکەن و شانازی پێوە دەکەن، چونکە لەشەرمیان نەماوە.

بەوشێوەیە دەبینین کەسستی نواندن و ئاسان ڕوانیین لەخۆپاراستنی ئارەزووی داوێن لەلادان گەرچی کەمیش بێت، کەم کەم ڕوەو ترسناکی دەڕوات و دەکەوێتە داوی سنور بەزاندنی ئەو ئارەزووەی کە لەنەهامەتیەکانی ڕزگاری نیە، لەکۆتاییشدا ڕەق کردن و تاوانبارکردنی دڵی تاوانبارەکەیە و داڕنینێتی لە ڕەوشتە جوانەکان، سەرباری ئەو نەخۆشیە دەرونی و لاشەییەی کە توشی دەبێ.[3]

بێگومان ئیسلامیش ڕێوشوێن گەلێکی خۆپارێزی لەسنور بەزاندنی ئارزووی داوێن داناوە لەوانە:

---

١ ـ أمراض النفس،لا ١٢١.

٢ ـ الجواب الكافي، لا ٥٩ ـ ٦٠.

٣ ـ أمراض النفس، لا ١٢٣.

* چاو داخستن و عەورەت داپۆشین:

لەبەرئەوەی ئەو ڕێگەیەی تیری شەهوەتی لێوە دەگاتە دڵ، چاوە، بۆیە خوای گەورە فرمانی بە بەندەکانی خۆی داوە لە ئاست ئەوەی لەسەریان حەرامە چاو دابخەن و خۆیان داپۆشن، خوای گەورەش فەرموویەتی: ﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾[النور: ٣٠].

پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: ((لاينظر الرجل إلى عورة الرجل ولا المرأة إلى المرأة، ولا يفضى الرجل إلى الرجل في ثوب واحد ولاتفضى المرأة إلى المرأة في ثوب الواحد)).[١] واتە: (پیاو نەڕوانێتە عەورەتی پیاو ژنیش نەروانێتە عەوڕەتی ژن و پیاویش لەگەڵ پیاوێکی تر لەیەك بەرگدا نەبن و ژنیش وەها).

إبن القيم (ڕەحمەتی خوای لێ بێ) دەفەرموێ: خوای گەورە چاوی کردۆتە ئاوێنەی دڵ، گەر بەندە چاوی داپۆشێ، ئەوە دڵیش ئارەزو ویستی دادەپۆشێ، گەر چاویشی جولاّ ئارەزووشی دەجولێ.[٢]

هەروەها دەفەرموێ: (ڕوانین کار لەدڵ دەکات، کە تیر لەکەوان نایکات، گەرنەیکوژێت ئەوا بریندارى دەکات، وەکو پرشکی ئاگر وایە فڕێی دەیتە نێو گژوگیای ووشکەوە، گەر هەموو گژوگیا کە نەسوتێێ هەندێکی دەسوتێ، ووتراویشە:

كل الحوادث مبدأها من النظر	ومعظم النار من مستصغر الشر
كم نظرة فتكت في قلب صاحبها	فتك السهام بلا قوس ولا وتَر
والمرء مادام ذاعين يُقلّبها	في أعين الغير موقوف على الخطر
يَسُّر مقلته ماضر مهجته	لامرحبا بسرور عاد بالضرر.[٣]

١ ـ مسلم، رقم: ٣٣٨.

٢ ـ روضة المحبين، لا ١٠٩.

٣ ـ روضة المحبين،لا ١١٤.

واتــه: (هــەموو ڕووداوەکــان دەســتپێکەکانیان تەماشــاکردنە، زۆربــەی ئــاگریش لــە پریشکێکی بچوکەوە دروست دەبــێ، ئــاخۆ چــەند ڕوانــین دڵــی خاوەنەکــەی پارچەپارچە کردووە، وەکو بریندارکردنی تیر. مرۆڤیش تاوەکو چاوی هەیەو دەسوڕێتەوە، ئــەوە لەســەر مەترسی وەستاوە، چاو تروکەکانی بەلاوە دڵخۆشکەرە، دەك بەخێر نەیەت ئەو خۆشحاڵیە کە بەزیان دەگەڕێتەوە).

※ تێکەڵ بوونی ژن و پیاو حەرامەوە و، فرمان کردن بەباڵا پۆشی ئافرەتان:

بــۆ ڕونکردنــەوەی ئــەم بابەتــە ئایــەت گــەلێکی زۆر هــاتووە، لەوانــە خــوای گــەورە دەفەرموێ: ﴿يَـا أَيُّهَـا النَّبِـيُّ قُـلْ لِأَزْوَاجِـكَ وَبَنَاتِـكَ وَنِـسَاءِ الْمُـؤْمِنِينَ يُـدْنِينَ عَلَـيْهِنَّ مِـنْ جَلابِيبِـهِنَّ ذَلِـكَ أَدْنَـى أَنْ يُعْـرَفْنَ فَـلا يُـؤْذَيْنَ وَكَـانَ اللَّـهُ غَفُـوراً رَحِيمـاً﴾[الأحـزاب: ٥٩] هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعـاً فَاسْـأَلوهُنَّ مِـنْ وَرَاءِ حِجَـابٍ ذَلِكُـمْ أَطْهَـرُ لِقُلُـوبِكُمْ وَقُلُـوبِهِنَّ﴾ [الأحـزاب: ٥٣] بخــاری و موســلیم لــە عقبــەی کــوڕی عــامرەوە (ﷺ)ڕیوایەتیان کــردووە پێغەمبــەری خــوا(ﷺ) فەرموویــەتی: ((إيــاكم والــدخول علــى النــساء))، واتە: (وریاو ئاگاداربن، کە بچنە لای ژنان و تێکەڵیان بن و تــەنیا بمێننــەوە). پیــاوێکی ئەنــصاریش ووتــی: بــۆ بــرای مێــردیش؟ پێغەمبــەری فەرموویــەتی: ((الحمــو الموت)).[1] واتە: (بۆ شوبرا هەر مردنە. (حمو): شووبرا یان نزیکانی مێردە وەکو بــرازاو و ئامۆزاو ئەوکەسانەی کە مەحرەم نین، فەرمەویەتی: بەوەی شوبرا هەر مردنە، واتای ئــەوە دەگەینێ، کە لە کەسی تر مەترسیدارترە، کە پێ بگات و لە تــەك ئافرەتەکــە بمێنێتــەوە، پێچەوانەی کەسی بێگانە بەئاسانی بەئافرەت ناگات.[2]

لە إبن عباس(ﷺ) ڕیوایەتیکردووە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((لایخلو رجل بإمرأة إلا ومعهـا ذومحـرم، ولاتـسافر المـرأة إلا مـع ذي محـرم)).[3] واتــە: (هــیچ پیاوێــك لەگــەڵ

---

١ ـ مسلم، رقم: ٢١٧٢.

٢ ـ شرح النووي على صحيح مسلم(١٤/ ١٥٣).

٣ ـ مسلم، رقم: ١٣٤١.

ئافرەتێکدا نەبێت، کە ئافرەتەکە مەحرەمی لەگەڵدا نەبێت وە ئافرەتیش بێ مەحرەم نابێ گەشت بکات و دوور بڕوات)).

هەروەها لە زۆرێك فەرموودەدا هەڕەشەی زۆر هاتووە لەو پیاوانەی خۆیان بە ئافرەت ئەچوێنن و ئەوئافرەتانەش خۆیان بەپیاو ئەچوێنن جل و بەرگ و هەڵسو کەوتدا، لەبەر ئەوەی وروژاندنی ئارەزوو و لادانی لێ دروست دەبێ، بخاری لەإبن عباس(رضي الله عنه) ڕیوایەتی کردووە، کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) نەفرەتی لەو پیاوانە کردووە، کە خۆیان بەئافرەتان دەچوێنن و ئەو ئافرەتانەش، کە خۆیان بەپیاوان ئەچوێنن. [1]

* هەڵنان بۆ بە ڕۆژو بوون لەکپکردنەوەی شەهوەتدا:

گەر هاوسەرگیری ئاسان نەبوو هەروەها توانای هاوسەرگیری لەبەر دەستدا نەبوو، لەبەر هەر هۆیەك، ئەوە پێویستە مرۆڤ خۆی لە هەڵچون و دەسەڵاتی ئارەزوو(شەهوە) بپارێزێ، ئەوەش بە ڕۆژوو بوون دەکرێ، چونکە لە بەڕۆژوو بوندا ئارەزوو کەم دەبێتەوە و هەڵچوونی نامێنێ، ئەو ڕێنشاندەریەش لەو فەرموودەدایە، کە بخاری و موسلیم لەعبداللە کوڕی مەسعودەوە (رضي الله عنه) ڕیایەتیانکردووە فەرموویەتی پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: ((یامعشر الشباب من استطاع منکم الباء فلیتزوج، فإنه أغض للبصر، وأحصن للفرج، ومن لم یستطع فعلیه بالصوم فإنه وجاء)).[2] واتە: (ئەی کۆڵی گەنجان هەرکەسێ لە ئێوە دەتوانێ باژن بهێنێ، چونکە هۆیەکە بۆ چاو گرتن و، قەڵایەکە بۆ داوێن، ئەوەی ناتوانێ ژن بهێنێ ئەوا با بەڕۆژوو بێت، چونکە ڕۆژوو قەڵغانە)، ڕۆژوو دەتوانێ کاریگەریەکەی کەم بکاتەوە، بۆیە مرۆڤ گەر ئەو ڕێوشوێنە خۆپاراێزیانەی نەگرتە بەر و، پێیەوە پابەند نەبوو، ئەوە پێویستە تیری شەهوەت پەردەی دڵی بدڕێت، لەبەرئەوەی ئامادەیی قەبولکردنی ئەو لادانەی هەیە، لەوەشدا ڕۆژ لەدوای ڕۆژ لەونەخۆشیە دا مەودا ئەکێشێ و ئارەزووەکەی دەگاتە ڕژان تاوەکو کەسەکە دەخاتە نێو بێ ئابڕوویی و سوکیەوە. [3]

---

١ ـ البخاري، کتاب: اللباس(٧/ ٥٥).

٢ ـ مسلم، رقم: ٤٠٠.

٣ ـ أمراض النفس،لا ١٢٦.

بۆیە قسەی حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) لەدەروەی دەسەڵاتی داوێنییدایە و ژیری و بۆچونەکەی بۆ کەچ ناکات[1]، بانگەوازێکی ئاشکرا و ڕاشکاوانەیە بۆ دامرکاندنەوەی هەڵچونی شەهوەتی داوێن. وتەی حەسەنی کوڕی عەلی(ﷺ)

ئەگەر قسەبکات لەتەك زانایاندا بۆ قسەکردنی گوێدەگرێ. [2]

ئەوەش ڕێزی زانایان و سوود لێ وەرگرتنیانە، بۆیە ڕێز لێگرتنیان بەشێکە لەسونەت، پێغەمبەری خوا (ﷺ) دەفەرموێ: ((لیس منا من لم یرحم صغیرنا و یؤقر کبیرنا، ویأمر بالمعروف وینهی عن المنکر ویعرف لعالمنا حقه))[3]، واتە: (ئەوکەسە لەئێمە نیە سۆزو بەزەیی بەبچوکەکانمان دانەیەتەوە، ڕێز لەگەورەکانمان نەگرێ و فرمان بەچاکە و ڕێگری لەخراپیەکان و مافی زانایانمان نەزانێ).

بێگومان پێشینانی ئەم ئومەتە زۆر ڕێزیان لەزاناکانیان گرتووە و لەوان ئەدەبیان وەرگرتووە وزۆر زانستخوازیش لەشێوازی قسەکردن سوودی زۆریان لە زانانیاندا بینیووە، وەك لەکتێبە ڕەوشتیەکانی زانا و فێرخوازەکاندا زۆرە، گرنگتر لەوەش ئەوەیە علی کوڕی ئەبو تالیب(ﷺ) دەڵێ: (مافی زانا ئەوەیە پرسیاری زۆری لێ نەکرێ و لەوەڵامدا تانە نەدرێ و گەر تەمەڵ ولاواز بوو پێداگری لەسەرنەکرێ و، گەر هەستا جل و بەرگی ڕانەکێشرێ، نهێنی نەخرێتە بەردەستی خەڵکی و غەیبەت نەکرێت، گەر هەڵەی کرد عوزری قەبوڵبکرێت، پێویستە لەبەر خاتری خوا ڕێزی لێ بگیرێت، لەبەرئەوەی ئاینی خوا دەپارێزێ و، لەپێشی دانەنیشی و گەر پێویستیەکی هەبوو پێش هەموو کەس خزمەتی بکەیت. [4] حسن دەڵێ: مافی زانا بەسەرتەوە ئەوەیە گەر چویتە لای بەتایبەتی سەلامی لێ بکەیت و لەکەسەکانی دیکەش سەلامێکی گشتی و بەدەستەکانت ئاماژەی بۆنەکەیت

---

١ ـ البداية والنهاية(١١/ ١٩٩).

٢ ـ هتمان سترضاوقى (١١/ ١٩٩).

٣ ـ سنن الترمذي، رقم: ١٩٨٦ صححه إبن حبان، رقم: ١٩١٣.

٤ـجامع بيان العلم وفضلة (١٢٩/١).

و چاوانت دانەگری، نەڵێ ی فلانەکەس پێچەوانەی قسەی تۆی هەیە، لە پرسیارەکردندا زۆر لێ مەکە، چونکە وەکو دارخورمایەکی تەڕ بەردەوام شتت بۆ بەردەداتەوە. [1]

عبدالرحمنی کوڕی مەهدی(ڕەحمەتی خوا لێ بێت)، دەڵێ: گەر زانایەك بەکەسێك بگەشتایە و لەوزانستدا لەسەرەوەی خۆی بوایە ئەو ڕۆژەی بەدەستکەوت دەزانی پرسیاری لێ بکات وشتی لێیەوە فێربێ، گەر بەکەسێکیش بگەشتایە کەسەکە لەزانستدا لەخوار خۆیەوە بوایە فێری دەکردو ڕێزدارانە مامەڵەی لەگەڵ دەکرد، گەر بەکەسێکیش بگەشتایە وەکو خۆی بوایە ئەوەبیری دەهێنایەوە. [2]

پێشینی چاکەکان باشترین نمونەیان هێناوەتەوە لەبارەی پێداگیری لەداواکاری وتێکۆشان بۆ وەرگرتن لەزانایان و گوێگرتن وڕێزو حورمەت گرتنیان، ئەو چیرۆکانەشیان شایەتن، کە خەتیبی بەغدادی و کەسانی تر لەو بوارەدا باسیان کردووە.

ووتەی حەسەنی کوڕی عەلی(ﷺ): زۆربەی کاتی بێدەنگ دەبوو، گەرقسەی بکردایە قسە بێژان بێدەنگ دەبوون، لەبانگەشەکردن بەشدار نە دەبوو، لەسەر هیچ شتێك مشتومڕی نەدەکرد. [3]

حەسەنی کوڕی عەلی(ﷺ) داوای دەکرد قسەکە کەم بکرێت و مشتومڕیشی پێ ناشیرین بوو، لەو فەرموودە دا هاتووە: ((إذا أصبح العبد فإن الأعضاء كلها تكفر اللسان، تقول: اتق الله فينا، فإنما نحن بك، فإذا استقمت استقمنا، وإن اعوججت أعوججنا))، [4] واتە: (کاتێك بەندە ڕۆژدەکاتەوە، هەموولاشە بەزمان دەڵێن: لەبەرامبەر ئێمەدا لەخوا بترسە، چونکە بەتۆوە پابەندین، گەر تۆ ڕاست بیت ئێمەش ڕاست دەبین، گەر لار و چەوتیش بیت، ئێمەش لارو چەوت دەبین). پێشینانیش لەقسەکردندا سەرزەنشتی دەروونی خۆیان دەکرد، چونکە زمان لەئەندامەکانی تر جوڵەی سووك و زیانبەخشترە بەسەربەندە وە، ئەبو بکری صدیق (ﷺ) زمانی خۆی دەگرت و دەیفەرموو:

---

١ ـ هەمان سەرچاوە(١/ ١٤٦).

٢ ـ المحدث الفاضل للرامهرمزي،لا ٢٠٦، قواعد في التعامل العلماء، عبدالرحمن بن معلا اللويحق، لا ٨٦.

٣ ـ البداية والنهاية(١١/ ١٩٩)

٤ ـ الترمذي، رقم: ٢٤٠٧ حسنه الألباني في الصحيح الجامع (١/ ٥١٣).

ئەمە تاوانەکانی بۆم هێنا،[1] ئەی زمان قسە کۆیلەی تۆیە، گەر لە تۆ دەرچوو تۆ دەبیتە کۆیلەی ئەو، خوا لێپرسینەوە لەگەڵ مرۆڤ دەکات لەسەر هەموو قسەیەکی کە دەیکات، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴾ [ق : ١٨].

زمان دوو دەردی گەورەی هەیە گەر لەیەکیان ڕزگاربوونی هەبوو لەوەتریان ڕزگاربوونی نابێت، دەردی قسە و دەردی بێدەنگی هەریەکەیان لەکاتی خۆیدا لە ویتر تاوانی زۆرترە، بۆیە کەسی بێدەنگ لەبەرامبەر ڕاستیدا شەیتانێ لاڵە و سەرپێچیکارە، کەسیش ڕاستی نەدرکێنی بەدرۆ قسە بکات شەیتانێکی قسە بێژە و سەرپێچیکاری فەرمانی خوایە، زۆربەی مرۆڤیش لەقسەو بێدەنگیان لادەرن لە نیوان ئەو دوو دەردەیان، ناوەند کارانیش ـ کەسانی ڕێگای ڕاستن ـ زمانیان لەقسەی خراپ وپوچدا بەستووە، لەوەدا قسەدەکەن سودی بۆ ئاخیرەتیان هەبێ، بۆیە نابینی کەسانێکان قسە بکات و بێ سوود بۆی بگەڕێتەوە، سەربای ئەوەی زیانی دوارۆژی تیادا بێت، بەندە لەرۆژی قیامەتدا چاکەی بەنموونەی چیاکان هەیە، ئەبینێ کەزمانی هەموو وێرانی کردووە، خراپەی نموونەی چیاکانی بۆدێت، ئەبینێ لەزۆر یادکردنی خوا و قسەی باشدا زمانی ئەو خراپەکاریانەی لەنێو بردووە.[2]

قسەکردن و بێدەنگی بەڕەهایی فرمان پێکراو نین، بەڵکو پێویستە لەچاکە دا قسەبکەیت و لەخراپەدا بێدەنگ بیت، پێشینانیش زۆر بێدەنگیان لەبەرامبەر خراپەوە هەڵبژاردووە، چارەی دەرونی خۆیانیان دەکردو ئەوەی پەیوەندی بەوان نەبوایە قسەیان تێدا نەدەکرد.[3] فُضيلي کوڕی عیاض(ڕەحمەتی خوای لێ بێت) دەفەرموو: حەج و مانەوە لەجیهاد و سەنگەردا سەختتر نیە لەگرتنی زمان، گەر زمانت بەلاوە گرنگ بێ، ئەوە لەپەژارەیەکی سەختتدای، دەڵێ: بەند کردنی زمان بەندیخانەی ئیماندارانە، گەر زمانت بەلاوە گرنگ بێ، ئەوە لەپەژارەیەکی سەختتدای.[4]

---

١ ـ جهاد النفس، لا ٧٦.

٢ ـ الداء والدواء لإبن القيم، لا ٣٧٩.

٣ ـ جهاد النفس، لا ٧٧.

٤ ـ جامع العلوم والحكم.

ـ ووتەی حەسەنی کوڕی علی(ﷺ): گەر دووکاری بهاتایە پێش[1] نەی دەڕوانی کامیان لە حق نزیکترە، بەڵکو دەیڕوانیە ئەوەی نزیکی ئارەزووی یەتی و پێچەوانەی دەکرد:

حسن(ﷺ) سوور بو لەسەر پێچەوانەی ئارەزووکانی(هوی)، هەواش حەزی دەرونە بۆ چێژ وەرگرتن لەو ئارەزووانەی پاڵنەری شەرعیان نیە، [2] هەواو ئارەزووش لەو هۆکارانە دادەنرێت، کە لە پێناویاندا زۆربەی نەتەوەکان پێچەوانەی پێغەمبەرەکانیان کردووە و، گەورەییان نواندووە و، ئەو ڕاستی و ڕوناکیەیان قبوڵ نەکردووە، کەپێغەمبەران (علیهم السلام) بۆ ئەوانیان هێناوە. خوای گەورەش فەرموویەتی: ﴿ لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَأَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رُسُلاً كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لا تَهْوَى أَنْفُسُهُمْ فَرِيقاً كَذَّبُوا وَفَرِيقاً يَقْتُلُونَ﴾[المائدة: ٧٠].

هەروەها خوای گەورە فرمانی بەداودی پێغەمبەری(ﷺ) کردووە، کە پێچەوانەی هەواو ئارەزووی بکەوێت فەرمووی: ﴿ يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ﴾[ص: ٢٦].

إبن تیمیە فەرموویەتی: خودی هەوا و ئارەزوو ئەو خۆشەویستە و توڕەییەی کەلەدەورونیدایەـ بۆی ناگونجێ، خاوەنداری ناکرێت، بەڵکو لەشوێن کەوتندا سەرزەنشت دەکرێ[3]، لەشوێنێکی تردا دەڵێ: تەنیا خۆشەویستی و توڕەیی هەوایە، بەڵام حەڕام ئەوەیە شوێنکەوتنی خۆشەویستی و توڕەییەتی کە لەبەر خوا نیە[4]، چارەسەریش بۆ ئەوکەسەی بە هۆی هەوا و ئارەزووەوە تووشی تاوان دەبێ، پەیوەستکردنی دەرونە بە قورئان و سونەت وشوێنکەوتنی بەرنامەی سەلەفی سالح و پەروەردەکردنی دەرونە بە بەردەوامبوون لەسەر ترسان لەخوا و سەرزەنشتکردنی دەروون و بەردەوم لێپرسینەوە

---

١ ـ البداية والنهاية(١١/ ١٩٩)

٢ ـ التعريفات للجرجاني، لا ٢٥٧.

٣ ـ الفتاوى (٢٨/ ١٣١).

٤ ـ هەمان سەرچاوە، لا (٢٨/ ١٣٣).

لەوەی ڕویداوە بەهۆی جوانیەکانیەوە لەخشتە نەچێ، زۆر پرسیارکردن لە زانایان و ئیمانداران و، بۆچون وەرگرتنیان لەبارەی ئەوەی ئەیەوێ بیکات و دەری بیڕێت، هەروەها ڕەخساندنی دەرونیش لەوەرگرتنی ئامۆژگاری کەسانیتر و وەرگرتنی بۆ چونە ڕاستەکان، گەرچی پێچەوانەی دەرونیش بێ و پەلە نەکردن لەبڕیاردان و کار دواخستن ووریاییبون لەبەرچی ئەوکارانەی زیادەڕەوی و سستی تیادایە، نەفامی و دوژمنایەتی، پێویستە مرۆڤ زۆر بپارێتەوە و، بۆ لای خوا بگەڕێتەوە، بەوەی لەشوێنکەوتنی هەواو ئارەزوو فیتنە دووری بخاتەوەو داوا لە خوا بکات بۆ ووتنی قسەی ڕاست لە تۆڕەیی و ڕەزامەندی سەریخات و ئەو دوعایە زۆربکات، کەپێغەمبەری خوا(ﷺ)ئومەتەکەی فێرکردووە: داوای قسەی ڕاستت لێ دەکەم لەڕەزامەندی و تورەییدا [1]، پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: ((اللهم إني أعوذبك من منكرات الأخلاق والأعمال والأهواء))[2]، واتە: (خوایە گیان پەنات پێ ئەگرم لە خراپیەکانی ڕەوشت و کارو ئارەزووەکان).

٤ـ حەسەنی کوڕی عەلی(رضي الله عنه) فەرموویەتی: دروستە گومانی خراپە ببرێت بەکەسێك ناشیرینی لێ بزانرێ و، بەڵگەی لەسەر بووبێ و، دروست نی یە گومانی خراپی پێ ببرێ تەنیا بەهۆی گومانەوە، چونکە گومان زۆر درۆ دەکات.[3]

تیگەیشتن لەو چەمك و حیکمەتەی حسن ئەوەیە، کە موسڵمانی ژیر بۆی هەیە گومان ببات بەکەسێك، کەحاڵ مامەڵەو ڕەوشت و قسەکانی بزانێ بەبەڵگەوە، مرۆڤ هەندێ جار ئەوەی لەدەرونیدایە دەکەوێتە سەر و زمان ئەترازێ، بەسروشتی حاڵیش پاداشت یان سزای کەسە گومان لێ کراوەکە لەسەر ئەو گومانە دانامەزرێ، بەڵام ئەوقسەیەی حسن(رضي الله عنه)ئاگاداربوونە لە نمونەی کەسانێك، تاوەکو مرۆڤی موسڵمان نەکەوێتە تەنگەژەو کارەساتەوە بەهۆی گومان باشیەکەی بەوکەسانە (کەسە ئارەزووبازەکانن)، هەرکەسێکیش مامەڵەی خەڵکی بکات و تێکەڵی بکات مەترسی متمانەی لەوکەسانەی پێشینەی گومان خراپی هەیە ئەزانێت بەڵگەی بێ متمانەی هەبووە پێیان، بەڵام تەنیا گومان بردنی

---

١ ـ النسائي، كتاب السهو باب الدعاء بعد الذكر(٣/٥٥) صححه الألباني.

٢ ـ سنن الترمذي وصححه الألباني،كما في صحيح سنن الترمذي(٣/ ١٨٣).

٣ ـ الشهب اللامعة في السياسة النافعة للمالقي،لا ١٧٣.

خراپ بەموسڵمان بەبێ بەڵگەیەکی بەهێز یان نیشانەیەك ئەوە نابێ موسڵمانی وەها گومانێك ببات، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيراً مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلا تَجَسَّسُوا وَلا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضاً أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتاً فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ﴾[الحجرات: ١٢].

هەندێ لەزانایانیش لە تەفسیری ئایەتی: ﴿ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾ ووتویانە: ئەوەیە بەچاکەکاران گومانی خراپ ببرێت، بەڵام خراپەکارو فاسیق بەنموونەی دەرکەوتنی خراپەیان دەکرێ گومانی خراپیان پێ ببرێت. پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: ((إياكم والظنَ، فإن الظن أكذبُ الحديثِ))[1]، واتە: (ووریای گومان بن، چونکە گومان بردن لەهەموو شتێك درۆترە).

إبن حجریش گومان بردنی بە موسڵمان بەتاوانە گەورەکانی ناخ (باطن) ناو بردووە، دەڵێ: چونکە بڕیاردانی خراپی لەسەر کەسانی تر تەنیا بە گومانە، شەیتان هانی دەدات بۆ سوك تەماشاکردنی و هەڵنەستان بەئەنجامدانی مافی، زمان درێژکردنە لەئەتکردنی، گشت ئەوانەش لەتاوانە لەناوبەرەکانە، هەرچ کەسێکت بینی گومانی بەخەڵکی دەبرد و بەشوێن دەرخستنی عەیبەکانیاندا دەگەڕا، بزانە ئەوە هۆی پیسی ناخیانە، چونکە موسڵمان بۆ سەلامەتی ناخی بەشوێن پاساودانی چاکە دەگەڕێ و دوو ڕووش لەبەر پیسی ناخی بەشوێن عەیبەکاندا دەگەڕێ[2]، ئەمەش کورتەیەکە لەسەر ووتەیەکی حەسەنی کوڕی علی(ﷺ): دەکرێ گومانی خراپ بەکەسێ ببرێت کاری خراپی لێ دەرکەوتبێ و، بەڵگەی هەبێ و ناکرێت تەنها بەهۆی گومانەوە گومانی خراپی ی پێ بکرێت، چونکە گومان زۆر درۆدەکات.[3]

٥ـ ووتەی حەسەنی کوڕی عەلی(ﷺ): سوێند بەخوا گەر کۆمەڵێ ڕاوێژی یەکتر بکەن، خوای گەورە باشتریان پێ دەبەخشی[4]، حسن(ﷺ) خەڵکی هاندەدات و

---

١ ـ البخاري، رقم: ٥١٤٣، مسلم، رقم: ٢٥٦٣.

٢ ـ الزواجر، لا ١١٤.

٣ ـ الشهب الامعة في لسياسة النافعة، لا ١٧٣.

٤ ـ التهذيب الرياسة، وترتيب السياسة للقلعي، لا ١٨٣.

ئامۆژگاریان دەكات لەگشت كاروبارێكدا ڕاوێژ بەیەكتر بەكەن، بۆیە بەرپرسیاری یەكەم (هاوەڵان) ڕاوێژیان بەیەكتر كردووە، پێغەمبەر(ﷺ) و خەلیفە ڕاشیدیەكان ئەو كارە گرنگەیان ئەنجام داوە، بێگومان حەسەنیش لەئاشتەواییكردنی لەگەڵ معاویەدا(ﷺ) وەكو دواتر باسی دەكەین، ڕاوێژی حسین و عبداللە كوڕی جعفر، كە ئامۆزای بووە و سەركردەكانی دیكەی دەوڵەتەكەی كردووە.

ڕاوێژ بە یەكێك لەڕێسا شەرعیەكان و گەوریی بڕیارەكان دادەنرێت، هەركەسێكیش ـ لەبڕیارەكاندا ـ ڕاوێژ بە زانایان نەكات، ئەوە لەكارخستنی واجبێكە، ئەو كارەش جیاوازی وناكۆكی تێدا نیە.[1] جصاصی حەنەفیش (ڕەحمەتی خوای لێ بێ) لەتەفسیركەیدا(أحكام القرآن) سەبارەت بەئایەتی: ﴿وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ﴾[الشورى: ٣٨] دەڵێ: ئەو ئایەتە بەڵگەی گەورەیی پایەی ڕاوێژكردنە، لەگەڵ باوەڕو نوێژو كردندا باسكراوە و، بەڵگەیەكە فرمانی كردنمان پێ كراوە.[2] طاهرعاشور دەڵێ: كۆی قسەی جصاص بەڵگەیە لەسەر ئەوەی مەزهەبی حەنەفی ڕاوێژكردن بەواجب دەزانن.[3] نەوەوی (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) دەڵێ: هاوەڵانمان جیاوازبونە لەوەی ڕاوێژكردن لەسەر پێغەمبەری خوا (ﷺ) واجب بووە یان وەكو لەسەر ئێمە سوننەت بووە، ڕاستی ئەوەیە بەلایانەوە واجب بووە، فرمان پێكراو بووە: ﴿شَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ﴾ ڕای پەسەند بەلای كۆی زانایانی ئسوڵەوە (ئەمر) بۆ واجبە.[4]

إبن تیمیە(ڕەحمەتی خوای لێ بێ) دەڵێ: ناكرێ كار ڕاپەرینەری موسڵمانان بێ ڕاوێژكردن بێ، چونكە خوای گەورە فرمانی بە پێغەمبەرەكەی كردووە (ﷺ) كەڕاوێژی هاوەڵانی بكات، خوای گەورە فەرموویەتی:﴿فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ﴾[آل عمران: ١٥٩].

---

١ ـ المحرر الوجیز في تفسیر الكتاب العزیز (٣٧٩/٣).

٢ ـ أحكام القران للجصاص(٣/ ٣٨٦).

٣ ـ التحریر والتنویر (٤/ ١٤٩).

٤ ـ شرح النووي على مسلم (٧٦/٤).

بێگومـــان ڕاوێـــژکردن یەکێکـــە لەپایـــەکانی سیـــستەمی ئیـــسلامی یارمەتیـــدەری دروسـتکردنی کۆمەڵگـەی ئیـسلامیە، سیـستەمی شـوراش لەبەرحیکمـەتێکی گـەورەو مەبەست گەلێکی زۆر دانراوە، چونکە بەرژەوەندی زۆر و سودی بەنرخی تیادایـە، بـەخێرو فەڕو پیرۆزی بۆسەر ئوممەت و دەوڵەت و کۆمەڵگا دەگەڕێتەوە لەوانە:

- شوری جۆرێکە لەگفتوگۆی کراوە و لەباشترین شێوازەکانی ووشیارکردنی ڕای گـشتی و ڕونکردنەوەیەتی و پتەو کردنـی هۆکـاری خۆشەویـستی و متمانەیـە لـەنێوان حـاکم و هاولاتیـان فەرمانـدەو ژێردەسـتەو سـەرۆك و سـەرۆکایەتیکراوەکاندا، باشـترین شـێوازی دەسەلاتە بۆ نەهێشتنی گومان و ئەو دەنگۆیانەی لە سایەی داپلۆسین و دەنگە دەنگ بلاو دەبێتەوە.

- بنەماکانی ئیسلام ئەوە دەخوازێ هەموو تاکێك هەسـت بکـات لـەژیانی کۆمەڵگـە وکۆمەڵدا ڕۆڵی گرنگی خۆی هەیە، ڕاوێژکردن بواری بۆ گشت تاکێك دەڕەخسێنێ، تاوەکو بۆ بەرژەوەندی کۆمەڵگە و توانا وبیرو بۆ چون و نیشانەی پێشکەش بکات، کـە لـە توانـا یدایە، هەروەکو لەبەردەم هەموو تاکێکدا بـوار دەڕەخـسێنێ تـاوەکو لـەبارەی کاروبـاری گشتیەوە بۆ چوونی خۆی دەربڕێت.

- شورا باوەشی سۆزو پتەو بەتاکەکانی ئوممـەت دەبەخـشێ، لەشـورادا تـاك هەسـت بەبەهای خودو بیرو مرۆڤایەتیەکەی خـۆی دەکـات و، تـاکی کۆمەڵگـەش هانـدەدا ڕووەو ئیجتیهاد وداهێنان و ڕازیبون وکرانەوەی وزەکان وبەهرە شاراوەکەی ئومەت دەرکەوێ.

- بەڕاستی شوری یارمەتیدرە بۆ چارەسەرکردنی ڕق و کینە شـاراوەکان و ناکۆکیـەکان ناهێڵێ و بەرپرسانی دەوڵەتیش بۆ بەخشین پاڵدەدات و بۆ سیستەم ڕاپەڕاندن و ڕاستگۆیان هاندەدات.

- لەسیستەمی شورادا یادخـستنەوەی ئومەتـە بـەوەی خـاوەن دەسـەلات و هـەروەها یادخستنەوەی سەرۆکی دەوڵەتە بەوەی لەدەسەلاتدا بریکاری ئەوانە.

- لەڕاوێژکردندا بەجێ هێنانی فرمانی خوایە و شوێنکەوتنی پێغەمبەری خوایـە(ﷺ)، ئەم تایبەتمەندیەش لەگرنگترین تایبەتمەندیە پێشکەوتووەکانە، ئەوەش گرنگترین هۆکـاری

سەرکەوتنی سیستەمی الشوریە.[1] حەسەنی کوڕی عەلی(ﷺ) خەڵکی هاندەدات بۆگرنگی دان بەشوار و جێ بەجێ کردنی، بۆیە دەڵێ: سوێند بەخوا گەرکۆمەڵێك ڕاوێژبکەن خوا باشتریان پێ دەدات لەوەی کۆیانی کردۆتەوە.[2]

٦ـ حەسەنی کوڕی عەلی(ﷺ) لەهەندێ ئامۆژگاریەکانی بۆ موسڵمانان دەڵێ: ئەی نەوەی ئادەم لە سنور بەزاندنە حەڕامەکانی خوا دەست هەڵگرن دەبنە بەندەیەکی خواویست، ڕازی بە بەوەی خوا بەشی تۆی داوە دەوڵەمەند دەبی و چاکەکار بەتەك ئەوکەسەی دەبێتە هاوسێت ئاشتەوا و سەلامەت دەبو چۆنت پێخۆشە خەڵکی مامەڵەت بکەن تۆش وەها مامەڵە بکە.

بێگومان لەنێوان ئێوە دا کە سانێك هەن سەروەت و سامان زۆر کۆدەکەنەوە و کۆشك و تەلار دروست کەن و ئومێدی دووریان هەیە، کەچی کۆکردنەوەیان پوچە، ئەی نەوەی ئادەم تۆ لەو ڕۆژەی لە دایك بووی بەردەوام تەمەنی خۆت بە فیڕۆ دەدەیت، کەواتە خەریکی چاکەکاری بە بۆ ئەوەی دەوڵەمەند بی، چونکە ئیماندار تێشو بۆ قیامەت کۆ دەکاتەوە، بێ باوەڕیش لە دونیادا چێژ وەردەگرێ[3]، پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى﴾[البقرة: ١٩٧].

أـ ئەمەش تەفسیرێکی کورتی ئەو ووتارەی حەسەنە ئەی نەوەی ئادەم لەسنور بەزاندنی خوا دوور بە دەبیتە بەندەیەکی چاکەکار[4]، ئەوەش ئاڕاستە کردنێکە حەسەنی کوڕی عەلی ئامۆژگاری خەڵکی دەکرد بۆ دوورکەوتنەوە لەحەڕامەکان، حەسەنی کوڕی علی ئەوکەسەی واز لەحەڕامەکان بهێنێ بە بەندەی خواپەرستی دادەنێ، چونکە بەهۆی ئەنجام دانی کاری حەڕامەوە مرۆڤ دەکەوێتە بیئاگایی و توشوی توڕەیی خواو سزا وەرگرتنی دەبێت، هەروەکو کەوتنە حەڕام و بێئاگایی لەگوێڕایەڵیکردنی خوا دوو هۆکاری خراپ و ئازار گەلێکی سەختە لەدونیاو ئاخیرەتدا، إبن القیم دەفەرمووێ: ئەنجامەکانی

---

١ ـ الشورى بين الأصالة والمعاصرة لعزالدين التميمي، لا(٣٣، ٣٤).

٢ ـ تهذيب الرياسة وترتيب السياسة، لا ١٨٣.

٣ ـ نور الأبصار، الشبلنجي، لا ١٢١، الحسن بن علي،لا ٢٨.

٤ ـ هەمان سەرچاوە، لا ١٢١.٤

کەمی سەرکەوتن و بۆچوون و خراپ و شاراوەیی ڕاستی و دڵ بۆگەنی وبیر سستی و کات بەفیڕۆدان و ڕوانینە دەستی خەڵك و دووریی نێوان بەندە و پەروەردگاری و ڕێگریکردنی بەدست هێنانی پاڕانەوە و دڵ ڕەقی و نەمانی فەڕو بەرەکەت لە ڕزق و تەمەن وبێبەشی لەزانست و کردنەبەری بەرگی شەرمەزاری و شەرمەزاربوونی بەردەم دوژمن و دڵتەنگی و تاقیبونەوەیە بەو هاوڕێ خراپانەی دڵ گەندەڵ دەکەن و کات بە فیڕۆ دەدەن و پەژارە زۆری و ژیان سەختی و بارقورسی، گشت ئەوانە بەرهەمی سەرپێچی وبێ ئاگاییە لە بەرامبەر خوا، وەك کشتوکاڵ لەئاو بەبەردێت وسوتانیش بە ئاگر، پێچەوانەی ئەوانەش بەهۆی گوێڕایەڵیکردنی خوا بەرهەم دێن[1]، بۆیە دوورکەوتنەوە لەحەڕام ڕێگەیەکە بۆ گوێڕایەڵیکردنی خوا، لەوەشدا موسڵمان دەبێتەوە بەندەیەکی خواناس، بۆیە حسن فەرموویەتی: نزیکی حەڕامەکان وسنورەکانی خوا مەکەون دەبنە بەندەیەکی خواناس.[2]

ب ـ ڕەزای بە بەوەی خوا پێی بەخشیت دەوڵەمەند دەبی.[3]

حسن (ﷺ) سەبارەت بەڕازیبون قسەدەکات بەوەی خوا بۆ بەندە نوسیویەتی، ڕازیبون بە هۆی دەوڵەمەند بوون بەخوای گەورە واتای ڕازیبونیش لەبەرامبەر ئەوەیە بەندە ڕقی نەبێتەوە لەوەی چی لەقەزاو قەدەری خوا دانراوە و دەبێت.[4]

بەرزترین پلەی ڕازیبون دڵ خۆشی و ئارامی دەروونە بۆ قەزاو قەدەری خوا لەباش و خراپ و باوەڕ بوون بە قەزاو قەدەر یەکێکە لە شەش پایەکانی باوەڕ بەشیرین و تاڵیەوە ئەم ڕازیبونەش لەجوانترین ڕەوشتە ئیمانیەکانە، چونکە دەست گرتنە بە جڵەوی گشت پایەکانی باوەڕەوە، چونکە ڕۆح و ژیانیەتی و ڕۆحی تەوەکول و حەقیقەتەکەیەتی، ڕۆحی دڵنیایی و خۆشەویستی و بەڵگەی ڕاست خۆش ویستنی خۆشەویستەو ڕۆح و بەڵگەی سوپاس گوزارییە.[5]

---

١ ـ الفوائد، لا ٣٢.

٢ ـ الحسن بن علي، لا ٢٨، نور الأبصار، لا ١٢١.

٣ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٢٨.

٤ ـ المفردات للراغب، لا١٩٧.

٥ ـ مدارج السالكين، (٢ / ٢١٨).

ڕازیبون دەرگای ڕەوشت شیرینی لەگەڵ خوا و خەڵکی دەکاتەوە، چونکە ڕەوشت شیرینی لەڕازیبونەوە سەرچاوە دەگرێ و ڕەوشت ناشیرینیش لە تورەییەوە، هەندێ زاناش ڕازیبونیان بەڕەوشت شیرینی لەگەڵ خوادا ناسیوە، ووتویانە: چونکە لە مولکی خۆیدا ڕێگری ناڕازیبون و ڕەخنە گرتن و نەهێشتنی زۆر ووتن، ڕەوشت شیرینی لێ دوور دەخاتەوە، هەر شتێکیش خوای گەورە بڕیاری دابێت ئەو بەندەیە بە ناوی ناشرین ناوی نابات، چونکە پێچەوانەی ڕازیبوونە[1]، بۆیە ئەو جۆرەی ڕازیبونە لەزۆر ئایەتدا خوای گەورە بەگرنگیەوە باسی کردووە: ﴿رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ﴾[التوبة: ١٠٠].

ئەوەی بەڵگەیە لەسەر بەرزترین پلەکانی باوەڕ بەوپێیەی تەواوی ڕەوشت جوانی تێدایە لەگەڵ خودا، بەندە بەگشت دڵخۆشی و دڵ ئارامیەوە وەری دەگرێ، لەدەرونیشدا هیچ ناخۆشیەك نابینێ لەگشت ئەوخێرو شەڕانەی خوا بڕیاری داوە، بەڵکو بەهاتنی قەزاو قەدەر بەسەریدا ڕەزامەندە، چونکە حیکمەتی خوا دەزانێ و لەشەرع و ڕووداوی گەردوندا ڕەخنە ناگرێ، چونکە ئەزانێ خوای گەورە لەکارو قەزادا دانایەو بۆ بەندەکانی بەچاکە بڕیاریان بۆ دەدات، ئەگەرچی لەدەرونیشیاندا پێچەوانە دەردەکەوێ.

بێگومان باپیری حسن(ﷺ) پێشەوا و نمونەی بەرزە، بۆ ئیمەی ڕونکردۆتەوە، ڕازیبوونی چۆن بووە بەرامبەر تاقیکردنەوەکانی خوا، پێغەمبەری خوا (ﷺ) نمونەی تەواوی مرۆڤی ڕەزامەند بووە لەو ئازارەی لەبانگەواز کردنی بۆ خوا لەمەککە یان تائیف یان لەمەدینەدا چەشتی، ئازاری گەیشتە ئەوپەڕی، کۆمەڵێك هەوڵ درا بۆ تیرۆرکردنی، سەرئەنجام تێدا سەرکەوتوو نەبوون، لەوکەسانەش خۆشبوو، کەهەوڵی تیرۆر کردنیان دا، هەروەها بەسەروەتی کەمیش ڕازی بووە، مرۆڤایەتی نمونەی ڕازیبونی ئەوی نەدیوە، داوای لە خوای کردووە فەرموویەتی: ((اللهم اجعل رزق آل محمداً قوتاً))[2]، لەکاتی لەدەستدانی منداڵەکانی ڕازی بوو بەقەزاو قەدەری خوا، وەك لەکاتی مردنی ئیبراهیمی شیرە خۆرەی خاڵی حسن تەمەنی هەژدەمانگ بوو، لەپیریشدا خواپێ ی بەخشیوە و دوای مردنی کوڕەکانی تریشی لە پێشوودا، ئەوە ڕازیبونی بەقەزاو قەدەری خوا لەدەست نەدا،

---

١ ـ مدارج السالكين، (٢/ ٢٢٠).

٢ ـ البخاري، الرقائق، رقم: ١٠٥٥.

زیاتر دامەزراو بوو، بەڵكو ڕەزامەندی خۆی ڕاگەیاند، ئەوەش ئەنەسی كوڕی مالیك(رضي الله عنه) لەبارەیەوە ڕیوایەتی كردووە: ((إن الدمع تدمع، والقلب تحزن، ولا نقول إلا بما يرضى ربنا، وإنا لفراقك يا إبراهيم لمحزونون)).[1]

واتە: (چاو فرمێسك دەڕێژێ و دڵیش خەفەتبارە، هەرئەوەش دەڵێین: كە پەروەردگارمان پێ ی ڕازیە، ئیمەش بۆ لەدەستدانی تۆ دڵتەنگین ئەی ئیبراهیم).

كەسە نزیكەكانی، كە لەبەردەستدایە بۆ بەرگریكردنی خۆی و بانگەوازەكەی كوژران نارازی نەبوو، بەڵكو هات و لەبارەی شێری خواو شێری پێغەمبەری حەمزەی كوڕی عبدالمطلیب مامی پێغەمبەر بوو(ﷺ) لە ئوحوددا بەجۆریكی بێ نموونە شەهید بوو(رضي الله عنه)تەرمەكەشی ئەتك كرا و، كەسێكی بەم جۆرە نەبینیبو پێش ئەو بەو شێوەیە شەهید كرابێت، سنگی شەق كرابوو، تەنیا فەرمووی: ((رحمة الله عليك، إن كنت ما علمتك إلا وصولا للرحم، فعولاً للخيرات والله لو لا حزن من بعدك عليك لسرني أن أتركك حتى يحشرك الله في بطون السباع)).[2]

لەگەڵ ئەوەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە هەموو كاروبارێك ئەوپەڕی ڕەزامەندی هەبوو لە بەرامبەر خوادا، هەمیشە پێداگری دەكرد لە پاڕانەو بۆ ئەوەی خوای گەورە ڕازیبوون و دامەزراوی پێ ببەخشێ [3]، لەكاتی پاڕانەوە پێغەمبەر(ﷺ) ئەمەی دەووت: ((وأسألك الرضا بعد القضاء وبرد العيش بعد الموت، ولذة النظر إلى وجهك، والشوق إلى لقائك، أعوذ بك من ضراء مضرة وفتنة مضلة، اللهم زينا بزينة الإيمان، واجعلنا هداة مهتدين)).[4]

فەرمودەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەكاتی دوعا كردن بۆ بەدەست هێنانی ڕازمەندی خوا تەنها دوعای ڕەزامەندی بۆ خۆی نەدەكرد، بەڵكو بۆ ئوممەتەكەشی دەركرد، وەك لەم

---

١ ـ مسلم، رقم: ٢٣١٥

٢ ـ تفسير إبن كثير (٢/ ٥٢٢) عزاه إبن كثير الى البزار وقال عند بعد مراده له بنسده هذا اسناده فيه ضعيف، وذكره بنحوه إبن هشام في سيرته(٣/ ١٧١) عن إبن إسحاق مرسلاً.

٣ ـ أخلاق النبي (ﷺ) في القران والسنة (١/ ١٠٠).

٤ ـ سنن النسائي، في السهو (٣/ ٥٥) من حديث عمار بن ياسر إسناده حسن

فەرموودەیە بۆمان دەردەکەوێت: هەرکەسێ گوێ لە بانگبێژ بوو ووتی: ((أنا أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأن محمداً عبده ورسوله، رضيت بالله رباً وبمحمد (ﷺ) نبياً ورسولاً، وبالإسلام دينا، غفر له ذنبه))[1]، لەم فەرموودەیە تێبینی ئەوە دەکرێ چۆن پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەم پاڕانەوەیەی بەستۆتەوە بەکارێك، کە ڕۆژانە پێنج جار دووبارە دەبێتەوە، تاوەکو ئەم پاڕانەوەیە و ناوەڕۆکەکەی ڕەخساو بێ لەدەروونی ژنان و پیاوانی ئیمانداردا، هەروەها فەرموویەتی: ((ذات طعم الإيمان من رضي بالله رباً، وبمحمد (ﷺ) نبياً ورسولاً))[2].

بێگومان لەو دوو فەرموودەیەدا، گەوریی ڕازیبون لە بەرامبەر خوای گەورەدا ڕوون دەبێتەوە، کە ئەو خوڕەوشتە هۆکاری لێخۆشبوونی تاوانە، و فەرموودەی دوایش شایەتیەدا چێژی باوەڕی تیادایە، چونکە خاوەنی ئەو خوڕەوشتە دەزانێ ئەوەی تووشی هاتووە بۆ هەڵە پێکردنی نیە و، کاری خوا لەکاری خۆی باشترە، بۆیە چاو تێرانە لەخۆشی و ناخۆشیەکانی ئەم ژیانە دا دەژی، لەخۆشی و ناخۆشیدا سوپاسی خوا دەکات، چونکە گشت ئەو کارانە کاری خوان و لەموڵکی خۆیدایە، ئاخۆ چەندە خۆشە بۆ کەسێ ژیانی بەو جۆرە بباتە سەر چی لەوە خۆشترە[3]؟ حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) بەزمانی حاڵ لەسەر ئەم ڕەوشتە سوور بووە: ڕازیبە بەوەی خوا پێتیداوە دەوڵەمەند دەبی.[4]

ج- وتەی حسن جوان مامەڵەی دراوسێکەت بکە سەلامەت دەبی:

حسن مسوڵمانان هاندەدا جوان مامەڵە لەگەڵ دراوسێ بکەن، چونکە دراوسێ گەورەترین مافی لەسەر دراوسێ یە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَاناً وَبِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى وَالْجَارِ الْجُنُبِ﴾[النساء: ٣٦]. پێغەمبەریش(ﷺ) فەرموویەتی: ((مازال جبريل يوصيني بالجار حتى ظننت أنه سيورث))[5].

---

١ ـ مسلم، رقم: ٣٨٦.

ـ ٢الأخلاق النبی(ﷺ) في القران والسنة (١/ ١٠١).

٣ ـ الحسن بن علي، لا ٢٨، نور الأبصار ١٢١.

٤ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٢٨

٥ ـ البخاري، رقم: ٦٠١٥.

ئەم وەسیەت کردنەی جبریل بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە ئیسلام چەند گرنگی بە دراوسێ داوە لەوانە:

ـ ئازار نەدانی بەقسەو کردار، پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((هەرکەسێ باوەڕی بەخواو ڕۆژی دوایی هەبێ ئازاری هاوسێکەی نادات))[1]، پێویستە مرۆڤ بەقسەو کردار یان ئاماژە ئازاری دراوسێکەی نەدات، چونکە ئازاردانی دراوسێ بەهەموو شێوەیەك حەرامە.

ـ بەردەوام چاکە کردن لەگەڵ دراوسێدا: پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: ((من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فليحسن إلى جاره، ومن كان يؤمن بالله واليوم الآخر فليكرم ضيفه، ومن كان يؤمن با لله واليوم الآخر، فليقل خيراً أو ليصمت)).[2]

بە ڕوانین بۆئەم گرنگیە گەورەیەی، کە ئیسلام بە دراوسێ ی دەدات پێغەمبەر(ﷺ) نێوان باوەڕبوون بەخوا و ڕۆژی دوایی و چاکەکردن لەگەڵ دراوسێ پێکەوە پەیوەست کردووە، گەر ئەو ئاڕاستەیەی پێغەمبەر لەگەڵ دراوسێکانماندا لە کۆمەڵگەکانماندا جێ بەجێ بکەین، ئەوە کۆمەڵگەکانمان دەبونە کۆمەڵگە گەلێکی هاوکارو خەڵکەکەش ژیانی خۆشیان دەبردەسەر.

ـ ئارامگرتن لەسەر خراپەی دراوسێ: وەك ووتراویە چاکەکاری دراوسێ، وازهێنانی خراپەنیە لەبەرامبەر دراوسێدا، بەڵکو ئارامگرتنە لەسەر خراپەکەی، بۆیە پێویستە موسڵمان لەسەر خراپەی دراوسێ ئارام بگرێت و بەچاکە وەڵامی بداتەوە، بەوەش دەرگا لەبەردەم خراپەی شەیتان دادەخرێ.

ـ نان پێدانی بەتایبەت گەرهەژار بوو: پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((ليس المؤمن بالذي يشبع وجاره جائع جنبه))[3] هەروەها فەرموویەتی: ((يانساء المسلمات لاتحقرن

---

١ ـ البخاري رقم (٦٠١٨)

٢ ـ المستدرك(٤/ ١٦٧) السلسلة الصحيحة، رقم: ١٤٨.

٣ ـ المستدرك (٤/١٦٧) السلسلة الصحيحة رقم: (١٤٨).

جارة لجارتها ولو فرسن شاة)).[1] پێویستە هەموو موسڵمانێ ئاگاداری ئەم ڕەوشتە بەرزە بێ و لەبیری نەکات، چونکە کاریگەریەکی گەورەی لەسەر دراوسێ هەیە، بەڵگەی خاوەنداریکردنی سۆزو بەزەیی و خۆش پەیوەندی نێوان تاکی کۆمەڵگەی موسڵمانە[2]، لەم فەرموودەیەدا سووربون لەسەر بەجێ هێنانی پێداویستی دراوسێیان تێ دەگەین لەبەرگ و خواردن و هتد بەوەی لەتوانای دابێ.

ـ بەشداریکردنی لەخۆشی و ناخۆشیدا: گەر دراوسێکەی بۆنەیەکی خۆشی هەبوو پێویستە سەردانی بکات و، بڕواتە لای و بەشداری خۆشیەکەی بێت و بەووشەی جوان بزەی بخاتە سەر لێوی، گشت ئەوەش لەبنچینە دا مافی موسڵمانە بەسەر برا موسڵمانەکەیەوە، دراوسێش بەومافانە لەپێشترە.

ـ گەر ویستی لەو خانووە باربکات پێش هەموو کەسێ بۆکڕین خانووەکەی بخاتە بەردەست: گەر ویستی ئەو خانووە بەجێ بهێڵێ، پێویستە بۆ فرۆشتن یان کرێ پێش هەموو کەس دراوسێکەی لێ ئاگاردار بکاتەوە، پێغەمبەری(ﷺ) فەرموویەتی: ((من كان له أرض فأراد بيعها فليعرضها على جاره)).[3] ئەمەش بۆ دڵ و ڕازەکان زۆر جوانە، گەر خەڵکیش لەوەدا کەمتەرخەمیان کرد ئەوە دەرگای دوژمنایەتی و شەڕ و کێشە دەکەنەوە.

ـ ڕێگری نەکات دراوسێکەی لەدیواری خۆیدا دار بڕوێنێ، گەر دراوسێکەی پێویستی بوو، پێویستە ڕێگەی بدات و بۆسوود وەرگرتن لێ ی ڕێگری نەکات، بێگومان پێغەمبەریش (ﷺ) فەرموویەتی: ((لايمنع جار جاره أن يغرس خشبة في جداره))[4]، پاشان ئەبو هوریرە ووتی: چیە ئەوە ئەبینم لە بەرامبەریدا ڕێگرو بەگلەیین؟ سوێند بەخوا هەر دەیلێمەوە مادام ئەم قسەیە ئازارتان دەدات.[5] لەم فەرموودەیەدا ئەوە وەردەگیرێت هەر

---

١ ـ مسلم، رقم: ١٠٣٠.

٢ ـ موسوعة الآداب الإسلامية(١/ ٢٩٩).

٣ ـ البخاري، رقم (٢٤٦٣).

٤ـ سنن إبن ماجه، رقم: ٢٤٩٣، صحيح إبن ماجه ٢٠٢٢.

٥ـ موسوعة الآداب الإسلامية(١/ ٣٠١).

یارمەتیێك دراوسێ پێویستی پێ بێت وزیان نەدات، ئەوە ئیسلام هانی ئەو هاوکاریەی دەدات.

ـ گەورەیی ڕێزی دراوسێ وناپاکی لێ نەکردنی: داپۆشینی نهێنی و پاراستنی نامووسی، ئازار نەدانی کەسوکارەکەی، چونکە ناشرنترینی تاوانە گەورەکانە، پێغەمبەر (ﷺ)پرسیاری لێکرا: چ تاوانێ گەورەیە؟ فەرمووی: کوڕەکەت بکوژی لە ترسی ئەوەی لەگەڵتا نان بخوات، پاشان ووتیان، چی تر؟ فەرموویەتی: زینای ژن و ماڵی دراوسێکەت بکەی))[1]، بەڵکو پێویستە نەفس و ماڵ و نامووسی بپارێزی، تادڵنیا بێ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: سوێند بەخوا باوەڕی نیە - سێ جار - ئەوکەسەی دراوسێکەی لێ أمین نەبێ واتە: ناپاکی بەرامبەری بکات.[2] بۆیە حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه) لەوتارو ئامۆژگاریەکاندا ئامۆژگاری خەڵکی کردووە چاکەکاری لەگەڵ دراوسێ بکەن، بۆیە فەرموویەتی: چاکەکاربە لەگەڵ ئەوکەسەی دراوسێتە، سەلامەت دەبی.[3]

ح ـ هاوڕیەتی خەڵك بکە بەو جۆرەی پێت خۆشە خەڵك هاوڕێ یەتیت بکا داد پەروەر دەبی: حسن(رضي الله عنه) موسڵمانان هاندەدات دڵسۆز و دەم پاك بن لەگەڵ خەڵکیدا، دادپەروەرانە تێکەڵیان بن و ستەمیان لێ نەکەن، چونکە ئینساف بوون سیفەتێکی گەورە و پیرۆزە وبەڵگەی دەرونێکی ئارام و ئاسۆ فراوانی و ڕوانینە بۆ ئەنجام گەلێکی دوور، بەگەڕانەوەی مافی خاوەنەکانیش پێناسە دەکرێ، دەرکردنی بەدەستانێکی دادگەر و سیاسەتێکی پیرۆز[4]، إبن القیم لە بارەی ئینسافکردن لەگەڵ خەڵکدا دەڵێ: مافیان بدەیت و شتێ کە هی تۆ نیە لێیانی داوا نەکەیت، لە دەرەوەی توانایان داوا کاریت نەبێت، بە جۆرێ مامەڵەیان لەگەڵ بکە، کە پێت خۆشە مامەڵەت لەگەڵدا بکرێ و، وەهاش بڕیار لە بەرژەوەندی و لەدژبدە کەپێت خۆشە بۆتۆی بدەن[5] ئینساف و دادگەری،

١ـ مسلم، رقم:٨٦.

٢ـ موسوعة الآداب الإسلامية(١/ ٣٠١).

٣ـ الحسن بن علي، لا ٢٨٦، نور الأبصار، لا ١٢١.

٤ـ الأخلاق بين الطبع و التطبع، لا ٢٢٨.

٥ـ زاد المعاد (٢/ ٤٠٧) بەدەستکاریەوە.

دووانەیەکن ئەنجامەکانیان هیمەت بەرزی لە وەرگرتنی چاکەکان و دوورکەوتنەوەیە لەشتە سووك وڕیسواکارەکان.[1] خوای گەورە فرمانی بەئێمە کردووە بە ئینساف بین و، نەهی لێ کردووین کە لە ڕق وتوڕەیمان لەبێباڕانیش بێ ئینسافی بکەین، چونکە فەرموویەتی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾[المائدة: ٨].

إبن تيميه (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) دەفەرمووێ: خوای گەورە نەهی کردووە لەوەی ڕقبونمان لە بێباوەڕانیش وەها بکات بە ئینساف نەبین و دادگەرنەبین، ئاخۆ ڕقبونمان چۆن بێ لەفاسق یان موبتدیع یان تەئویلکارێکی ئەهلی باوەڕ؟ ئەوە شیاوترە، کە دادگەری بەرامبەری بنوێنرێ وستەمی لێ نەکرێ.[2]

إبن كثير (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) فەرموویەتی: واتە ڕەقبون لەکۆمەڵ و نەتەوەیەك وەهاتان لێ نەکات واز لەدادگەری بهێنن، چونکە لەهەموو حاڵەتێکدا دادگەری لەسەر هەموو کەسێ پێویستە، خوای گەورە دەفەرمووێ: ﴿وَلا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا﴾[المائدة: ٢].

ئەبو عوبیدە و فەراءوتویانە: ڕقی کۆمەڵێك واتان لێناکات ڕووەو ستەم سنوری ڕاستی بەجێ بهێڵن[3]، چەندە جوانە مرۆڤ بەئینساف خۆی برازێنێتەوە و، لەسیفەتی خوا پەرستانە (الربانيين) کەتەنیا ڕاستیان دەوێ.[4]

إبن القيم دەڵێ:

وتعر من ثوبين من يلبسهما	يلق الردى بمذمة وهـــوانِ
ثوب من الجهل المركب فوقه	ثوب التعصب بئست الثوبـــانِ
وتحل بالإنصاف أفخر حــلة	زينت بها الأعطاف والكتفـــانِ

١ـ التوفيق على مهمّات التعريف للمناوي، لا ٦٤.
٢ـ الإستقامة (١/ ٣٨).
٣ـ تفسير القرطبي (٦/ ٤٥).
٤ـ الأخلاق بين الطبع والتطبع، لا ٢٢٩.

واتــه: خــۆت لــەدوو پۆشــاك بپــارێزە کەمایــەی ناشــیرینی وشــەرمەزارین، بــەرگێك لەنەفامیەك کەخاوەنەکەی نازانێ نەفامەو بەرگێکی تریش کەلەسەرووی ئەودایە و بەرگی دەمارگیریەو هەردووبەرگەکەش ناشیرین و نأبوترین بەرگن، خۆت بەئینسافەوە جوان بکـە کەشانازیترین بەرگە وشانۆشکۆی مرۆڤی جوان کردووە.

مُتنبی ووتوویەتی:

ولم تزل قلة الإنصاف قاطعة   بين الرجال ولو كان ذوي رحم

واتە: تاوەکو ئێستا کەمێ ئینساف لــە نێــوان خەڵکیــدا هەیــە گەرچــی کەســی یــەك خزمیش بن.

لە ئینساف کردنی بەندەکان، ئینـسافبونیانە لــەماڵ و مامەڵــەکان و بەڵگــەو بابــەت وقسەکاندا، چونکە خوای گەورە عـەیبی لەوکەسـانە گرتـووە، کـە شـتی خـەڵکی بەکـەم دەزانن و بەتیا چوون و زیانبار هەرەشەی لێ کردوون، فەرموویــەتی: ﴿وَيْـلٌ لِلْمُطَفِّـفِينَ (١) الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ (٢) وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُـوهُمْ يُخْـسِرُونَ﴾ [المطففـين: ١ـ ٣].

إبن سعد فەرموویــەتی: ئــەو ئایەتــە پــیرۆزە بەڵگەیــە لەســەر ئــەوە پێویــستە مــرۆڤ بەئەندازەی ئەو ماڵــەی دەیفرۆشــتە خــەڵکی لــەکاتی کــڕین و فرۆشــتن زیــاتر وەرنــەگرێ لەبەرامبەر ئەو شتنەی فرۆشتویەتی لەکاتی کڕین و فرۆشتندا، پێویستە ئەو بەڵگانەش بۆ بەرامبەرەکەی بخاتە ڕوو کە نایزانێ، چۆن ئەڕوانێتــە بەڵگــەی خــۆی ئاوەهــاش بڕوانێتــە بەڵگەی بەرامبەرەکەی، لەو شوێنانەدا ئینسافی مرۆڤ لە دەمارگیری و زۆرداری دەزانــرێ، خاکەراییەکەی لەخۆ بەگــەورە زانیەکــەی، ژیریەکەشــی لەگێلیتیەکــەی جیــا دەبێتــەوە و ئاشکرا دەبێت.[1] ووتەی حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه) چەند جوانە: هاوڕێیــەتی و مامەڵــەی خەڵکی بکە بەو جۆرەی حەز دەکەی مامەڵەت لەگەڵدا بکەن، دادپەروەر دەبی.[2]

١ـ تفسير إبن سعدي، لا ٩١٥.

٢ـ الحسن بن علي، لا ٢٨.

حسن(رضي الله عنه) کۆمەڵی خەڵکی باس دەکات، کـە لـە دونیـا و جوانیەکەیـدا ڕوو چـونە، سەرقاڵن بەکۆکردنەوەو دروست کردن و، لەخۆشی هیوا درێژی توشبوونە، مەگەر خوا حەز بکات دەنا حاڵی زۆربەی خەڵکی بەو جۆرەیە، مردن لەناکاو دێت ئەوەی کۆیان کردۆتـەوە سودیان پێ ناگەیەنێت بۆیە کردارەکانیان بەفیڕۆ دەڕوات و ماڵەکانیان خاڵی دەبێت، بۆیـە حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه) خەڵکی ووریا دەکاتەوە لەوەی بـەدونیا هـەڵ نەخەڵـەتێن، بـۆ زاهید بوون هانیان دەدات، خوای گەورە دەفـەرموێت: ﴿زُيِّـنَ لِلَّـذِينَ كَفَـرُوا الْحَيَـاةُ الـدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَـوْمَ الْقِيَامَـةِ وَاللَّـهُ يَـرْزُقُ مَـنْ يَشَاءُ بِغَيْـرِ حِسَابٍ﴾[البقـرة: ٢١٢] قورئانی پیرۆز لەزۆر شوێندا ڕوونی کردۆتەوە، کە دونیا شـتێکی کەمە، نابێ مرۆڤ لە بەرامبـەر هەوڵـدان بـەدونیاوە خـۆی سـەرقاڵ بکـات، پـەروەردگار دەفەرموێت: ﴿أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ (١) حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ (٢) كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُـونَ (٣) ثُـمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ (٤) كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْـمَ الْـيَقِينِ (٥) لَتَـرَوُنَّ الْجَحِـيمَ (٦) ثُـمَّ لَتَرَوُنَّهَـا عَـيْنَ الْيَقِينِ (٧) ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِـذٍ عَـنِ النَّعِيمِ﴾[التكـاثر: ١ـ٨].خۆشەویـستی دونیـاو نـازو نیعمەتەکەی لەبەرامبەر داواکردنی ئاخیرەت ئێوەی سەرقاڵ کردووە تا مردنتان بۆ نەیـەت و سـەردانی گۆڕسـتان و نیـشتەجی نـەبن واز لەسـەرقاڵی دونیـا نـاهێنن.[1] پێـشەوا ئەحمەد(ڕەحمەتی خوای لێ بێت) لە عـبداللە کوڕی شـەخیریەوە ڕیوایـەتی کـردووە، دەڵـێ: گەیشتمە پێغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) فەرمووی: ﴿ أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ﴾ يقول: إبن آدم مالي مـالي، وهـل لـك مـن مـالٍ إلا مـا أكلـت فأفنيـتَ، اولبـستَ فأبليـت، أو تـصدقت فأمـضيت)).[2] لەفەرموودەیەکی تر پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) فەرموویەتی: ((يقول العبد مالي مالي، وإنما له من ماله ثلاث: ما أكل فأمضى، أولبس فأبلى، أوتصدق فأمـضى، ومـا سـوى ذلـك فـذاهب وتاركه للناس)).[3] لەئەنەسەوە(رضي الله عنه)پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) فەرموویەتی: ((يهرم إبن آدم وتبقى معه اثنتان: الحرص والأمل)).[4]

١ـ معنى الزهد والمقالات وصفة الزاهدين، لأبي سعيد البعري، لا ٩.

٢ـ مسلم، رقم: ٢٩٥٨.

٣ـ مسلم، رقم: ٢٩٥٩.

٤ـ مسلم، رقم: ١٠٤٧ .

ئەحەنەفی کوڕی قەیس کاتێ دەرهەمێکی لەدەست پیاوێکدا بینی ووتی: ئەم دەرهەمە بۆکێیە؟ پیاوەکەش ووتی: بۆمنە، ئەویش فەرمووی: کاتێ بۆ تۆیە لە پاداشتێکدا یان لەبەرسوپاسێ بیبەخشی، پاشان ئەحنەف ئەم شیعرەی شاعیری وتەوە.

أنت للمال إذا أمسكته   فإذا انفقته فالمال لـــك[1]

واتە: گەر ماڵت کۆکردەوە و نەتبەخشی ئەوە تۆ موڵکی ئەو ماڵ و سەروەتەی، بەڵام گەر بەخشیت ئەوە سەروەت و ماڵ موڵکی تۆیە. خوای پەروەردگار فەرموویەتی: ﴿ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ﴾، لەئایەتێکی تر خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجاً مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى (١٣١) وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لا نَسْأَلُكَ رِزْقاً نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى﴾[طه: ١٣١، ١٣٢]. إبن كثير فەرموویەتی: خوای گەورە بە پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێ: مەڕوانە ئەوانەی ڕادەبوێرن لەناز و نعمەتەکانی دونیاو خۆشی، بەڵکو گوڵێکی وەریوە و ناز و نیعمەتێکی بەسەر چووە پێیانی تاقی دەکەینەوە و هەندێکیان لە بەرامبەردا کەمێ لە بەندەکانم سوپاس گوزارن، مجاهید لەبارەی ئەم ئایەتە فەرموویەتی: ﴿.... أَزْوَاجاً مِنْهُمْ....﴾ واتە: دەوڵەمەندەکان، بێگومان خوا لەوە باشتری بەتۆ بەخشیوە کەبەوانی داوە، بۆیە فەرموویەتی: ﴿وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾، پێغەمبەریش(ﷺ) لەتوانای وەدەست هێنانی نازی دونیادا کەچی زاهیدترین خەڵك بووە هەرچی دەستکەوتوە بەخشیوێتی و هیچی بۆ خۆی نەهێشتۆتەوە، فەرموویەتی: ((إن أخوف ما أخاف عليكم ما يفتح الله من زهرة الدنيا))، ئەوەی لێتان ئەترسم ئەوەیە خوای گەورە لەگوڵی دونیاتان بۆ بکاتەوە، ووتیان گوڵی دونیا چیە ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ)؟ فەرمووی: بەرەکەتەکانی زەویە، قەتادەو سەدی ووتویانە: گوڵی دونیا واتە: جوانی ژیانی دونیا، قەتادە دەڵێ: ((لنفتنهم فيه)) واتە: تاقیتان دەکەمەوە: ﴿ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا ﴾ واتە: بە نوێژ ڕاپەڕاندن لەسزای خوا بیان پارێزی و لەکردنیدا ئارامی لەسەر بگرە، هەروەك فەرموویەتی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ﴾[التحريم: ٦]. هەروەها

١ـ معنى الزهد والمقالات وصفة الزاهدين، لأبي سعيد البحري، لا ٩.

لەئایەتێکی تردا دەفەرمووێ: ﴿لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَّحْنُ نَرْزُقُكَ﴾ واتـە: ئەگـەر نوێـژ بەچـاکی ئەنجام بدەی ئەوە بـەجۆرێك ڕۆزیـت بۆدێـت خۆشـت بەخـەیاڵت دا نـەهاتیبیێ، هـەروەك فەرموویەتی: ﴿وَمَـنْ يَتَّـقِ اللَّـهَ يَجْعَـلْ لَـهُ مَخْرَجـاً (٢) وَيَرْزُقْـهُ مِـنْ حَيْـثُ لا يَحْتَـسِبُ﴾[الطلاق: ٢، ٣] بۆیە فەرموویەتی: ﴿لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًـا نَّحْـنُ نَرْزُقُـكَ﴾، ثـوري لـەبارەی ئـەم ئایەتەوە فەرموویەتی: ﴿لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا﴾، واتە: داوا کاری گـەڕان بـەدوای ڕزقـا ناخەینـە سەر شانت، ثابت دەڵێ: پێغەمبەران گەر نارەحەتی و ناخۆشیان توشبوایە پەنایان دەبـردە بـەر نوێـژکردن.[1] لـە زەیـدی کـوڕی ثـابتـەوە (رضي الله عنه)فەرموویـەتی: پێغەمبـەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((من كانت الدنيا همه فرق الله عليه أمره وجعل فقره في عينه ولم يأتيه مـن الدنيا إلا ماكتب له، و من كانت الآخرة نيته جمع لـه أمـره وجعـل عينـاه في قلبـه وأتتـه الدنيا وهي راغمة)).[2] ئەم ئایەتە: ﴿وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى﴾ واتە: پاشەڕۆژ خۆشـی لـەدونیا و ئاخیرەتدا بەهەشتە بۆکەسێك لەخوا بترسێ. لـە إبـن مـسعودەوە (رضي الله عنه) پێغەمبـەر(ﷺ) لەسەر حەسیرێك خەوتبوو، شـوێنی حەسـیرەکە لـە شـانیدا دیـار بـوو، کـە هەسـتا لـێم دەکردەوە و شێلام، ووتم: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) ڕێگـەت پـێ بـدابایین شـتێکمان بـۆ ڕاخستایەی و لەسەری بخەوتبای، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((من و دونیا بـۆ یـەك نـابین وەکو ڕێبوارێکم لـە ڕۆژێکـی گـەرمادا و لـە ژێـر سـێبەری دارێکـدا و، پاشـان بـەجێی دەهێڵم)).[3] هاوەڵان لەسەر ڕێبازی پیغەمبەر(ﷺ) دەڕۆیشتن، زاهیـدترین خـەڵك بـوون لەدونیا، ئارەزوو مەندترین کەس بوون بۆ ئاخیرەت، بەچاوێك ئەیانڕوانیە دونیا، کە فانیـە وئاخیرەتیش نەمریە، بۆیە بەقـەد سـوارێك لـەدونیایان کـۆدەکردەوە و بـەدڵ ئەیانڕوانیـە ئاخیرەت، لە دوای ماندو دەرکردنێکی کەم لاشەیان دەیان زانی بە لاشەوە گەشتی دەکەن، لەوەدا زۆر چێژیان وەردەگرت، گشت ئەوانە بەیارمەتی دەری خۆشەویستەکەیان بـوو(ﷺ) هەرشتێ ئەو بۆیانی حەزبکردایە ئەوانیش حـەزیان پـێ دەرکـرد، هەرشـتێکیش ئـەو بـۆ ئەمانی ڕق لێبوایە ئەوانیش حەزیان پێنەدەکرد.

١ـ معنى الزهد والمقالات وصفة الزاهدين، لا ١١.

٢ـ سنن إبن ماجه، رقم: ٤١٠٥، وصححه الالباني صحيح الجامع ٦٥١٠.

٣ ـ سنن الترمذين رقم ٢٣٧٧ وصححه الألباني، صحيح الجامع رقم (٥٦٦٨).

إبن مسعود(ﷺ) بەتابعیەکانی دەفەرموو: ئێوە لە هـاوەڵانی پێغەمبـەر(ﷺ) زیـاتر کارو کردەوە ئەنجام دەدەن، بەڵام ئەوان لە ئێوە خێردارتر بـوون، بـۆ دونیـا زاهیـدتر و بـۆ ئـاخیرەتیش مەبەسـتدارتر بـوون، لەتابعیەکانـدا هـەبوو شـەو نوێـژو ڕۆژو و پەرسـتنی لەهاوەڵان (رضي الله عنهم) زیاتر بوو، هاوەڵان بە زوهد و دڵنیایی باری باوەڕداری خۆیان پێش خستبوو پشت بەستنیان بەخوا ڕاستگۆیانە بوو گومانیش لەوەدا نیە هاوەڵان (رضـي الله عنـهم) لە پێغەمبەروە (ﷺ) زوهدیان وەرگرتبوو پێغەمبەر(ﷺ) دوو مانگ لـە هـیچ یەك لە ماڵەکانیدا ئاگر نەکراوەتـەوە.[1] ووتـەی حەسـەنی کـوڕی علـی(ﷺ): بـاوەڕدار کۆدەکاتەوە و بێباوەڕیش چێژ وەردەگرێ و ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْـوَى﴾[البقرة: ١٩٧]. بانگەوازە بۆ لەخواترسان و پابەند بوون بـە ئاینەکـەی، تـەقواو لەخوا ترسانیش ئەوەیە، کاربە گوێڕایەڵیکردنی خواو بەڕێنشاندەری خوا بۆ پاداشتی خوا، بۆ دوورکەوتنەوە لەسەر پێچی کردنی خـوا لەترسـی خـوا کاربکـەی، داوا کـراو لەبەنـدە ئەوەیە دڵی پەیوەست بکـات بـەخوای تاکـەوەو خۆشەویـستی و دڵـسۆزی بـۆ خـوا بـێ، ئارەزووی هەبێ بۆ ئەو ناز و نیعمەتەی بۆ لـە خواترسـانی دانـاوە، بەترسـان لـەتوڕەیی و سەزاو تۆڵە سەندنەوەکانی.

لە خواترسان بەرهەمێکی هەیە، کە هەموو موسڵمانێ پێویستی پێ ی هەیـە، لەوانـە دەرگای کرانەوەی ڕۆزیە بە جۆرێ بەندە بەبیری دانایەت، خوای پـەروەردگار دەفـەرمووێ: ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً (٢) وَيَرْزُقْـهُ مِـنْ حَيْـثُ لا يَحْتَـسِبُ﴾[الطلاق: ٢، ٣]. هەروەها: زانستی سوود بەخش بۆی ئاسان دەبێ، لەم بارەیـەوە پـەروەردگار دەفـەرمووێ: ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ﴾[البقرة: ٢٨٢]، هەروەها لەو بەرهەمانە: بەرچاو ڕونیـە، لـەم بارەیەوە پـەروەردگار دەفـەرمووێ: ﴿إِنْ تَتَّقُـوا اللَّـهَ يَجْعَـلْ لَكُـمْ فُرْقَانـاً﴾[الأنفـال: ٢٩]. هـەروەها خۆشەویـستی خـواو فریـشتەکانی و قبـوڵکردنی لەزەویـدا، پـەروەردگار دەفەرموویت: ﴿ بَلَى مَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ وَاتَّقَـى فَـإِنَّ اللَّـهَ يُحِـبُّ الْمُـتَّقِينَ﴾[آل عمـران: ٧٦]، لەئەبو هوریرەوە (ﷺ) ڕیوایەتکراوە پێغەمبەری خـوا(ﷺ)فەرموویـەتی: ((إذا أحب الله

---

١ ـ البخاري رقم (٦٥٦٧)، مسلم (٢٩٧٢).

العبد قال لجبريل: قد أحببت فلاناً فأحبه، فيحبه جبريل (عليه السلام) ثم ينادي في أهل السماء، إن الله قد أحب فلانا فأحبوه، فيحبه أهل السماء ثم يوضع له القبول في الأرض)).[1] لەوانەش: سەرکەوتن وپشتیگیری خوا کەتاکە کەسە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ﴾[البقرە: ١٩٤]، ئەم لەگەڵ دا بوونەش لەگەڵدا بوونە لەسەرخستن و پشتگیری کردن، ئەوەش لەگەڵدا بوونی خوایە بۆ پێغەمبەران و دۆستانی، کە پارێزگاری و پاراستن پێویست دەکات، هەروەکو خوای گەورە بەموسا و هارونی فەرموو: ﴿قَالَ لا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى﴾[طه: ٤٦]. لە گەڵدا بوونی گشتی نمونەی فەرموودەی خوایە: ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ﴾[الحديد: ٤]، هەروەها: ﴿وَلا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ﴾[النساء: ١٠٨] . هەروەها لەگەڵدا بوونی گشتی و وریایی وترسی وچاودێری لەبەندە پێویست دەکات، فەرو بەرەکەتەکانی ئاسمان و زەوی بەدی دەهێنیّ، پەروەردگار فەرموویەتی: ﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُواْ وَاتَّقَواْ لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاء وَالأَرْضِ﴾[الاعراف: ٩٦]. موژدە لەدونیا دا ئەوەیە، کە جگە لە قورئان خوا موژدە بەئیماندارە لەخواترسەکان دەدات، پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((الرؤيا الصالحة مِنَ الله)).[2] هەروەها فەرموویەتی: ((لم يبقَ من النبوة إلا المبشرات)).[3]

لە أبو ذر(رضي الله عنه) ووتی: ووتم: بەپێغەمبەری خوا(ﷺ)، کەسێ بۆ خوا کردەوە بکات و خەڵکیش خۆشی دەوێ، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ((تلك عاجل بشرى المؤمن))[4]، واتە: ئەوەش خێراکاریە لە موژدەی باوەڕدارە.

لە ئیماندارانمان بینوە، کە خەڵکی لەدونیا ستایشیان کردووە، هەروەها لەو بەرهەمانەش پاراستنە لە فرو فێڵ و پلانی دوژمنان: ﴿وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ﴾ [آل عمران: ١٢٠]، خوای گەورە ڕێشاندەری

١ـ مسلم، كتاب: البرو الصلة، رقم: ٦٩٣٧.

٢ـ البخاري، كتاب: الرؤيا، رقم: ٦٩٨٦.

٣ـ البخاري، رقم: ٦٩٩٠.

٤ـ مسلم، (٤/ ٢٠٣٤).

سەلامەتیان دەکات لەخراپـەی خراپـەکاران و فرِوفێڵـەکانیان، ئـەوەش بـە بـەکارهێنانی ئارامگرتن و لەخواترسان و پشت بەخوا بەستنە، کە دەوری دوژمنانی داوە، چونکە هـیچ هێزو توانایەکیان بەبێ خوا نیە، خوا بیەوێ ئەبێ و نەشیەوێ هیچ ڕونادات.

لەو بەرهەمانەش: پاراستنی نەوە و وەچەیە ئەوەش بەزۆر کردنیان لـەژێر چـاودێری، خوای پەروەردگار فەرموویەتی: ﴿وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافاً خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلاً سَدِيداً﴾[النساء: ٩]. لـەم ئایەتـە دا ئاماژەیـە بـۆ ڕێنشاندانی موسڵمانان، ئەوانەی دەترسن نەوەکانیان بەجێ بهێڵن و لەکاروباریان دەترسـن تـاوەکو بکەونـە ژێـر چـاودێری خـواوە، لـەم هەستەشـدا هەڕەشـەیە لـە لەدەسـتدانی منداڵەکانیان گەر لەخوا ترسیان لەدەستدا، ئاماژەشـە، کـە لـە خـوا ترسـین بنـچینەیەو لقەکان دەپارێزێ، پیاوە چاکەکانیش نەوەکانیان دەپارێزرێن: ﴿وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبوهُمَا صَالِحاً﴾[الكهف: ٨٢]، هـەردوو غولامەکەی بەپیرۆزی باوکیان لەدەروون وسەروەتیان پارێزران.[1] لەو بەرهەمانەش: هـۆی قبوڵکردنی ئەوکارانەیە، کەبەختەوەری بەندەی تیادایە لە دونیا و ئاخیرەتـدا، پـەروەردگار دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ﴾[المائـدە: ٢٧] هـەروەها: هـۆی ڕزگـار بوونـە لەسزای دونیا، پەروەردگار دەفەرموێت: ﴿وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى فَأَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (١٧) وَنَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ﴾[فصلت: ١٧ـ١٨] لە وانەش: سڕینەوەی هەڵەکانە، کـە هۆکـاری ڕزگاربونـە لـە دۆزەخ و پاداشتی گەورەیە، هۆکـاری سـەرکەوتنە گەیـشتنە بـە بەهەشـت، پـەروەردگار دەفەرموێ: ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْراً﴾[الطلاق: ٥] . هـەروەها لەو بەرهەمانەش: بەمیراتگرتنی بەهەشتە، چونکە شـیاو تـرین خـەڵکین بـۆ بەهەشـت و خواش هەربۆ ئەوکەسانەی داناوە، کەخاوەن ئـەو پلـە بـەرزەن، پـەروەردگار دەفـەرمووێ: ﴿تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيّاً﴾[مـریم: ٦٣] . ئـەوان میراتگـری شـەرعی بەهەشـتی خـوان، بـەپێ ی ناچـن بـۆ بەهەشـت، بـەڵکو بەسـواری دەڕۆن وەك

١ـ تفسير القران العظيم (١/ ٣٢٩).

پەروەردگار فەرموویەتی: ﴿وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ﴾[ق: ٣١] بۆیە حسن(رضي الله عنه) موسڵمانان بۆ لەخوا ترسین (تقوى) هان دەدات، بە پێداگربوونی لەوەی موسڵمانان لەدونیا و ئاخیرەتدا ئەم بەرهەمانە بەدەست بخەن، بۆیە فەرموویەتی: باوەڕدار تۆیشوو کۆدەکاو بێباوەڕیش چێژ وەردەگرێ.[1] ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى﴾ [البقرە: ١٩٧].

١ـ الحسن بن علي لا٢٨٧، نور البصار، لا ١٢١.

جیّ باسی سیّ یەم

گرنگترین کەسایەتیەکانی خیلافەتی حەسەنی کوڕی علی

ئەو باردۆخەی دوای کۆچی دوایی ئەمیری ئیمانداران علی کوڕی ئەبو تالّیب هات سەخت و ئالّۆز بوون، چونکە جەنگ لەگەڵ معاویەی کوڕی ئەبو سوفیاندا مابوو، لەو دۆخەشدا خەڵکی کوفە بەیعەتی خەلیفایەتیان بە حەسەنی کوڕی علی (ﷺ)دا لە ساڵی ٤٠ك ـ ٦٦٠ ز بۆیە حسن (ﷺ) کاتی لەبەردەستدا نەبوو گۆڕانکاری یەکی زۆری ئیداری یان والیەکان بگۆڕیّ، بۆیە کار ڕاپەڕێنەکانی باوکی ڕاسپارد، کە لە ولایتەکانی خۆیاندا بن، جگە لەکوفە کەموغیرەی کوڕی نوفەل بوو[١]، دوای ئەوەی بۆ معاویە کەوتە ڕیّ لەجیاتی والیە پێشووەکەی، کە هانی کوڕی النخعی بوو[٢]، لەمەدائین سعدی کوڕی مەسعودی سەقەفی هەر بەکار ڕاپەڕاندن بەردەوام بوو[٣]، لە لایەن خەلیفە علی کوڕی ئەبی تالّیب(ﷺ) هەر والی ئەو شارە بوو[٤]، حسن لە خەلیفەیەتیەکەیدا لەوێدا هێشتنەوەی و ئەویش پلە ئیداریەکەی خۆی ڕادەپەڕاند، تا کۆتایی سەردەمی حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) و دەست هەڵگرتنی بۆ معاویە هەر لەوشارەدا بوو.

سەبارەت بە بەصرەش ئەوە لەهەندیّ گێڕانەوەکاندا هاتووە، بەوەی عبداللە کوڕی عباس لەلایەن علی کوڕی ئەبو تالّیبی خەلیفەوە (ﷺ)کرا بە والی ئەوشارە بۆ مەبەستی بەستنی ئاشتەوایی لەگەڵ معاویەی کوڕی ئەبو سوفیان لەو شارە دا مایەوە، پاشان بەوازهێنان لەسیاسەت و یەك لابونەوە بۆ زانست و فێرکردن ڕووی کردە مەککەی پیرۆز بصرەی بەجیّ هێشت[٥]، ویلایەتی فارسیش بۆ زیادی کوڕی سوفیان بوو.[٦] علی (ﷺ)

١ـ التبيين في أنساب القرشيين، لا(٨٠، ٨١).

٢ـ تاريخ خليفة بن خياط، نقلاً عن الحسن بن علي، فتيخان، لا ٨٥.

٣ ـ أنساب الاشراف (٥/٢١٤)، نهاية الارب (٢/٢٦٦).

٤ـ التاريخ الكبير للبخاري(٤/ ٥٠).

٥ـ الحلة السيراء للقضاعي، نقلاً عن الحسن بن علي، لا ٨٦.

٦ـ الحسن بن علي، لا ٨٦.

بۆ تەمبیکردنی هەندێ لە هەڵگەڕاوەکان ناردیە فارس و ئەویش توانی لەناویان ببات[1]، پاشان کردیە والی فارس و تابەستنی ئاشتەوایی لەگەڵ معاویە ولایەتەکەی بەردەوام بوو.[2] حسن (ﷺ) هەمان ئەوکار ڕاپەڕێنەرانەی هێشتەوە، کە علی کوڕی ئەبو تالیب(ﷺ)دایانی نابوو، عوبدڵلای کوڕی ئەبو ڕافیعی بە نوسەر[3]، شورەیحی کوڕی حارسی بە حاکمی کوفە هێشتەوە[4]، موعەقەلی کوڕی قەیسی ڕیاحیش بەڕاپەڕینەری پۆلیسی مایەوە.[5]

گرنگترین کەسێتییەکانی سەردەمی خیلافەتی حسینی کوڕی علی بوو(ﷺ) بۆیە بەپشتیوانی خواش بەشێکی (کتێبێکی) تایبەتی بۆ تەرخان دەکەین، هەروەها گرنگترین کەسەکانی تری سەردەمەکەی قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادەی خەزرەجی و عبیداللە کوڕی عبد المطلیبی هاشمی و عبداللە کوڕی جعفری ئەبو تالیب، بە پێویستیشی ئەزانم ئەم سێ کەسەی دواتر بناسێنم.

یەکەم: قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادە(ﷺ):

قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادەی کوڕی دولەیمی کوڕی حاریسە کوڕی ئەبو خوزەیمەی کوڕی ثعلبةی کوڕی تەریفی کوڕی خەزرەجی کوڕی ساعیدە ی کوڕی کەعب، ئەمیری موجاهید، أبو عبداللە گەورەی خەزرەج و کوڕی هاوڕێی پێغەمبەری خوا(ﷺ)[6]، لە گەورە هاوەڵان و یەکێك بوو لەگەورە و بەڕێزانی عەرەب، لەجەنگا لە گەڵ فریاکەوتە و ئازایەتییدا خاوەن بۆ چوون و پلان بوو، بەبێ هیچ زۆر لێ کردنێك گەورەی هۆزەکەی بوو[7]، لە بارەی پێغەمبەری خواوە(ﷺ) چەند فەرموودەیەکی هەیە، لەوانە لە ئەبو لەیلاوە کەدەڵێ: سەهلی کوڕی حونەیف و قەیسی کوڕی سعد لەقادسیەدا

١ـ الحسن بن علي، لا ٨٦.
٢ـ مروج الذهب (٣/ ١٥)، الحسن بن علي، لا ٨٦.
٣ـ محاضرة الأبرار، لابن العربي (١/ ٦٦)، الحسن بن علي، لا ٨٧.
٤ـ مختصر التأريخ لابن الكمازروني، لا ٨٠.
٥ـ نهاية الأرب(٥/ ٢٢٣).
٦ـ سير أعلام النبلاء(٣/ ١٠٢).
٧ـ أسد الغابة (٤/٤٥٠).

دانیشتبوون، تەرمێکیان بەلادا تێپەڕ کرا ئەوانیش هەستا نەسەر پێ، ووترا: ئـەم تەرمـە موسڵمان نەبوو، هەردووکیان وتیان: پێغەمبەری خوا (ﷺ) تەرمێکی بـەلادا تـێ پـەڕکرا هەسـتایە سـەرپێ، ووتیـان تـەرمی جوولەکەیـە، فـەرمووی: بـۆ مـرۆڤ نیـە؟ [1] لـەم فەرموودەیەدا ئەوە دەردەکەوێ پێغەمبـەر(ﷺ) ڕێـزی مرۆڤـەکانی گرتـووە، لـەو ڕووەی کەمرۆڤە گەرچی هەر ئاینێکی هەبێ.

لە ئەبو عمارەوە ئەویش لەقەیسی کوڕی سعدەوە دەڵێ: پێش ئەوەی ڕۆژووی ڕەمـەزان فەڕزبێ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمانی پێ کردیین عاشوڕا بـە ڕۆژوو بـین، کـاتێکیش ڕەمـەزان فەڕز بوو، بۆ عاشوڕا نەفەرمانی پێ کردین نە ڕێگری کردین، ئێمـەش عاشـوڕا بـە ڕۆژوو دەبوین. [2]

ئەنەسیش لێیـەوە ڕیوایـەتی کـردووە، سـەعلەبەی أبـو مالیـك و ئـەبو مەیـسەرە و عبدالرحمانی کوڕی ئەبو لـەیلا و عـوروەو [3] عبـدالله کـوڕی مـالیکی جەیـشانی و ئـەبو عەمارەی هەمەدانی ومەیمونی کوڕی ئەبو شەبیب و عەریبی کوڕی حومەیدی هەمەدانی و وەلیدی کوڕی عەبدەو، خەڵکانیکی تر [4] قەیسی کوڕی سـعد لەکوفـە و شـام و میـسردا بەناوبانگ بووە [5]، پیاویکی بالاّ بەرزی جوان بووە، گەر سـواری گوێدرێـژ بووایـە قاچـی دەگەیشتە سەر زەوی. [6]

دایکی ئامۆزای باوکی بووە، ناوی فەکیهە ی کچی عوبیدی کـوڕی دولـەیم بـووە، [7] شوێنی وپایەی لای پێغەمبەری خوا (ﷺ) وەکو گەورەی ئەمیری جەیش بـووە، لەهەنـدێ لە جەنگەکانیشدا ئاڵاکەی پێغەمبەری(ﷺ) هـەڵگرتووە ولەسـەر سـەدەقە دانـاوە [8] و

١ـ البخاري، رقم: ١٣١٢.

٢ـ مسند أحمد(٣/ ٤٢٢).

٣ـ ا لإصابة(٥/ ٣٦٠).

٤ـ سير أعلام النبلاء(٣/ ١٠٢).

٥ـ هەمان سەرچاوە.

٦ ـ الإصابة(٥/ ٣١٦).

٧ـ هەمان سەرچاوە.

٨ـ البداية والنهاية (١١/ ٣٥٤).

لەگەڵ پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئامادەی جەنگ و ڕووداوەکان بووە، لەهەندێ سریەدا بەشداربووە، لەوانە:

١ـ سریەی کوڕی جەڕاح (رضي الله عنه) بۆ سیف البحر.

سریەی کوڕی ئەبو عوبیدە (رضي الله عنه) بۆ سیف البحرو درێژەدان بەسیاسەتی سەربازی پێغەمبەر(ﷺ) دادەنرێت لەلاوازکردن و گەمارۆدانی ئابوری قورەیش بۆ ماوەیەکی دوور و درێژ، پێغەمبەریش(ﷺ) بەسێ سەد سوارەوە ئەبو عوبیدەی کوڕی جەڕاحی بۆ کەنار دەریا نارد، تاوەکو ڕێگری قوڕیش بکەن کاتێك کە بەڕێوە بوون، تویشوویان نەما، ئەبو عوبیدەش فرمانیدا سوپا نان بدرێ و توێشوو کۆکرایەوە، ئەندازەی توێشووی هەموو ڕۆژێکیان کەمبوو، تا لە کۆتاییدا گەیشتە ئەوەی هەریەکەیان دەنکە خورمایەکیان بەرکەوێ، سەربازەکان سەختی هەڵوێستیان بۆ دەرکەوت و بەدڵخۆشیەوە ئەم کارەیان قبوڵکرد، بەشدار بوون لەو پلانەی فەرماندەکەی بۆیانی دەکرد لەخۆگرتنەوە بەخواردنی یەك دەنکە خورما، زۆربەی کات وەها مانەوە و ئەوە حاڵیان بوو.[1] جابر (رضي الله عنه)یەکێك بوو لە ئەندامانی ئەو سریەیە دەڵێ: وەکو منداڵ ئەو خورمایەمان ئەمژی و، پاشان ئاومان دەخواردەوە، ئەو ڕۆژە تا شەو بەسمان بوو.[2] وەهبی کوڕی کیسانیش لە جابری(رضي الله عنه) پرسی: خورمایەك چی کارێ دەکات؟ ئەویش فەرمووی: کە خورمایەکە نەما ئەوجا زانیمان چیمان لەدەستتداوە[3] ئەو سوپایە ناچار بوو گەڵای وەریوو بخوا[4] ئەم سوپایەش بەسوپای گەڵای وەریو ناسرا (جیش الخبط).[5] ئەو هەڵوێستە زۆرکاریکردە سەر قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادە(رضي الله عنه)یەکێك بوو لەسەربازەکانی ئەو سریەیە وسێ ووشتری بۆ سوپاکە سەربڕی، پاشان سێ ووشتری تر، پاشان سێ ووشتری تر، پاشان ئەبا

١ـ السرايا والبعوث النبوية، لا ١١٨.

٢ ـ شرح النووى على مسلم (١٣/ ٨٤).

٣ـ فتح الباري(٨/ ٧٧).

٤ـ شرح النووى (١٣/ ٨٤).

٥ ـ فتح الباري(٨/ ٧٨).

عوبیده، ڕێگری کردوو نەیهێشت[1] ئەو سەخاوەتی و جوامێریەی قەیسی کوڕی سعد ئەنجامیداوە لە (تأریخ إبن عساکر)دا هاتووە، لەداودی کوڕی قەیس و ئیبراهیمی کوڕی محمدی ئەنصار و خاریجەی کوڕی حاریسەوە، ووتیان: پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەبا عوبیدەی بەسریەیەکی سێ سەد پیاوی کۆچەر و ئەنصاری تیادابوو بۆکەناری دەریا نارد، مانەوە تا ڕوبەڕووی برسێتیەکی سەخت بوونەوە، قەیسی کوڕی سعد ووتی: لێرەدا کێ ووشترێکم بداتێ و لەمەدینەدا بارێ خورمای پێ دەدەم، قەیس کابرایەکی جوهەنی بینی و پێی ووت: جوهەنیەکە ووتی: سوێند بەخوا ناتناسم، تۆکێی؟

ووتی: کوڕی سعدی کوڕی عوبادەی کوڕی دولەیمم، ئەویش پێنج ووشتری پێ فرۆشت هەر ووشترێك بەبارێ خورما، دەشتەکیەکە مەرجی لەسەر دانا، کە خورمای بنەماڵەی (دولەیم بێ) قەیسیش فەرمووی: باشە، ووتی: با ئەنصاریەك شایەتیت بۆ بدات و کۆچەرێکیان لەگەڵدا بوو، قەیس ووتی: هەرکەسێ حەزبکەی با بەشایەت بێ، ئەوەی شایەتی دا عمری کوڕی خەتاب بوو، عمر فەرمووی: شایەتی چی بدەم؟ ئەمە قەرزارە و ماڵی نیە وماڵ و سەروەت هی باوکێتی، قەرزدەرەکە ووتی: سوێند بەخوا قەیس لەبارێ خورما دا ستەم بەباوکی ناکات، ڕوویەکی جوان و پیرۆزی بینی.. .. قەیس ووشترەکانی لە سێ شوێندا و هەر ڕۆژە و دانەیەکیانی سەربڕی، تا ئەمیرەکەی لەسەربڕینی ووشتری تردا ڕێگیری لێ کرد ووتوتی: ئەتەوێ باری قەرزت قورس بکەیت و هیچ سەروەتێکت نیە[2].

لە ڕیوایەتێکی تریشدا هاتووە... ئەبو عوبیدەهات و عمری لەگەڵدا بوو، ووتی: ناهێڵم سەرببڕێت، ئەتەوێ خۆت بە هۆی قەرزداری لەناوبەریبەیت؟ قەیس ووتی: ئەی ئەبو عوبیدە ئەبینی أبو ثابت قەرزی خەڵك ئەبژێرێ و دەیخاتە سەرخۆی، بەبارێ خورما موجاهیدانی ڕێگەی خوا لەبرسێتی ڕزگاردەکات و من لە ناو دەبات، خەریك بوو ئەبو عوبیدە لەبڕیارەکەی پاشگەزبێتەوە، بەڵام عمر پێداگری کردووە ئەویش ڕێگری کرد، دوو

١ـ هەمان سەرچاوە.

٢ـ تاریخ إبن عساکر(٥٢/ ٢٨٠).

ووشتر مایەوە قەیس نێوەڕۆ هێنایە مەدینەوە و بەسعد گەیش، ووتی: چیت بۆ برسێتی کۆمەڵەکە کرد؟ فەرمووی سەرمبڕی، ووتی: پێکات، ئینجا چی؟ ووتی: باوکم قەرزی کەسانی دوور لەئەستۆدەگرێ، و ئەیخاتە ئەستۆ و خواردن ئەداتە برسیان و بەرامبەر من وانابێ، ووتی: ئەوە چوار باخ بۆ تۆ کە ئەوەی خوارەوەی پەنجا باری تێدایە.[١]

بەدەویەکەش لە گەڵ قەیسدا ڕۆیشت وبارەکەی پێدا و پۆشاکی پێدا، لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە کە ئەعرابیەکە دەڵێ: سوێند بەخوا نموونەی باوکتم لەدەست نەدا باوکت یەکێکە لەگەورەی هۆزەکەت و ئەمیرەکەت ڕێگری لە من کرد کە بیفرۆشم، ووتم: بۆ چی؟ ووتی: سەروەت ومالی نیە، کاتێك ڕەچەڵەکی خۆتت باسکرد ناسیتم و زانیم ڕەوشتت بەرزەو قەرزەکەم پێدای، لەم چیرۆکەشدا بەهاو وانە گەلێکی زۆر فێرە دەبین لەوانەش:

أ ـ ئارامگرتن بۆ بانگەواز کاران، لەبەر ئەوەی بەناڕەحەتی زۆر گەورەدا تێپەڕ ئەبن.

ب ـ گرنگیدان پەروەردەکردنی منداڵەکان لەسەر سەخاوەتی و ڕەوشت جوانی، ئەوەش لەپەروەردکردنی سعد بۆ قەیسی کوڕی و پێدانی ماڵی زۆر بۆ ئەوەی لە ڕێگەی پیاوەتی و سەخاوەتیدا بی بەخشێ.

ج ـ گرنگیدان بە سەروەت و سامان بۆ بەندەی چاك، چونکە گەر سعد سەروەتێکی زۆری نە بوایەو ئەوە قەیس نەیدە توانی لەچارەسەرکردنی کێشەی برسێتیدا یارمەتیدەربێ.

قەیسی کوڕی سعد دەیووت: ((اللهم هَب لي حمداً ومجداً لا مجداً إلا بفعالٍ ولا فعالٍ إلا بمالٍ اللهم لا يصلحنى القليل)).[٢]

٢ـ لەفەتحی مەکەدا:

١ـ هەمان سەرچاوە.

٢ـ هەمان سەرچاوە.

پێغەمبەری خوا (ﷺ) ڕۆیشتە مەککەوە و عەمامەیەکە ڕەشی بێ ئیحرامی لەبەربوو [(١)] کاتێك بینی کەخوای گەورە بەو فەتحە ڕێزی لێناوە ولەبەرخوا سەری نواند وسکی بەڕانیەوە نووساند، چویە مەککە و سورەتی فەتحی دەخوێند و [(٢)] بە هەستکردن بەنیعمەتی فەتح و سەرکەوتنی گەورە [(٣)] کاتێك بەڕزگارکراوی چووە مەککە کە نێوجەرگەی دوورگەی عەرەب و سەنتەری ڕوحی وسیاسی ئەو دوورگەیەیە بوو، هەموو دروشمەکانی دادگەری و یەکسانی و خاکەرایی و ملکەچ بوونی بەرزکردەوە، جگە لەئوسامەی کوڕی زەید کە کوڕی خزمەتکاری پێغەمبەری خوا(ﷺ) هیچ نەوەیەکی بەنی هاشم وگەورەکانی قورەیش بەداوی نە ڕۆیشتن لە مەکەوە[(٤)] ئەوکاتە بەیانی ڕۆژی جومعە بوو کەبیستی ڕەمەزان بوو ساڵی هەشتی کۆچی[(٥)]، بێگومان پێغەمبەر(ﷺ) سور بوو لەسەر ئەوەی بەرەی ناوخۆی مەککە لەکاتی چونە ژوورەوەی لەڕۆژی فەتحدا ئارام بێت، بۆیەکاتێك قسەکەی سعدی کوڕی عوبادەی پێگەیشت بەرامبەر أبوسوفیان ووتبوی: ئەم ڕۆ ڕۆژی تۆڵە سەندنەوەیە، ڕۆژی حەڵاڵکردنی کەعبەیە، پێغەمبەریش(ﷺ) فەرمووی: (ئەمڕۆ ڕۆژێکە خوا کەعبەی تێدابەرز ڕادەگرێت، ڕۆژێکە کەعبەی تێدا دادەپۆشرێ) [(٦)] ئاڵاکەشی لەسعدی کوڕی عوبادەوە وەرگرت و دایە دەست قەیسی کوڕیەوە، بەومامەڵەیە جوانەش نەیهێشت ئەگەری جەنگی دوولایەنە دروست بێت، لەو کاتەدا ورۆژان ڕوی نەدا، ئەنصاریەکانیش نەورۆژان، پێغەمبەری (ﷺ) ئاڵاکەی لەئەنصاریەك وەرگرت و بیداتە کۆچەرێك، لەئەنصاریەك وەریبگرێ وبیداتە ئەنصارێکی تر، بەڵکو لەئەنصاریەك وەریگرتو دایە دەست کوڕەکەی، سروشتی مرۆڤیشە وایە ڕازی نابێ کەسیتر جگە لەکوڕەکەی لەو بەرێزتربێت، [(٧)]، لەورِوداوەشدا دانایی پێغەمبەری (ﷺ) دەردەکەوێت

١ـ مسلم، رقم: ١٣٥٨.

٢ـ البخاري، رقم: ٤٢٨١، كتاب: المغازي.

٣ـ صور وعبر من الجهاد النبوي في المدينة، لا ٣٩٦.

٤ـ البخاري، رقم: ٤٢٨٩٢.

٥ـ السيرة النبوية لإبن الحسن النبوي، لا ٣٣٧.

٦ـ البخاري، كتاب المغازي، (٥/١٠٨)، رقم: ٤٢٨٠.

٧ـ قيادة الرسول السياسة والعسكرية، لا ١٩٦.

لەچۆنێتی ڕاستکردنەوەی هەڵەکان و شێوازی مامەڵکردنی لەگەڵ دەرونی مرۆڤەکان، نەیهێشت هەڵەکەی سعد تێپەڕبێ و لەهەمان کاتیشدا ڕەچاوی دەرونی کرد، بۆیە هەڵەی سعدی ڕاستکردەوەو ئاڵاکەی دایە دەست کوڕەکەیەوە.

٣ـ لەسەردەمی أبوبکری سەدیق(رضي الله عنه):

ژن و ژنخوازی خزمایەتی نێوان أبوبکر و قەیسی کوڕی عوبادە زۆر بەهێزبوو، قەیس (رضي الله عنه) قەریبەی کچی ئەبو عەتیقی خوشکی أبو بکری سدیقی مارە کرد[1]، إبن عبدالبریش لە ڕیوایەتی کردوە وتوویەتی: سعدی کوڕی عوبادە مرد و ژنەکەی سکێکی بوو سعد پێ نەزانی، سعد لەو کاتەدا لەمەدینە دەرچوو سەروەتەکەی لەنێو منداڵەکانیدا دابەشکرد، کە منالّەکە لەدایك بوو سعد مردبوو، أبو بکرو عمر(رضي الله عنه) لەو بارەوە قسەیان لەگەڵ قەیسدا کرد کەمنالّەکەش بەشی هەیە لەوسەروەتەدا، قەیس ووتی: بەشەکەی من بۆ ئەو منداڵە و ئەوبەشکردنەی باوکم کردوویەتی نایگۆڕمەوە ـ ڕیوایەتێکی ڕاست ومتمانە دارە[2]، ئەم ڕیوایەتە ڕاستەش ئەو ڕیوایەتە پوچ وبێناوەڕۆکە هەڵدەوەشێنێتەوە کەدراوەتە پاڵ گەورەی ئەنصاریەکان بەوەی کاریکردووە بۆ پەرتە وازەکردنی ڕیزی موسڵمانان ورقبونەوەی لەوشتانەی ببەخشرێ بۆ سەرکەوتن وجیهاد و دەستگرۆ کردنی موهاجیران و تانەدان لەئیسلامبوونی بەوقسەیەی دراوەتە پاڵ سعدی کوڕی عوبادە بەوەی دەڵێ: بەیعەتنان پێ ناکەم تا تیرەکەم بەئێوەنەگرم وشمشێرەکەم ڕانەوشێنم، بە نوێژیان نوێژی نەکردەوە و ناو کۆمەڵەکە یانش نەبووە لەگەڵتاندا حەجی نەکردووە، تا أبو بکر مردووە[3] ئەم ڕیوایەتە پوچەش بۆ تانەوزەبردان لەیەکبوونی موهاجیران و ئەنصاریەکان و برایەتیە ڕاستگۆیەکانیان بەکارهێنراوە، بۆیە ڕاویەکە هەوەسبازەو هەواڵێکی هیچەو متمانەدارنیە[4] بەتایبەت لەبابەتە خیلافیەکاندا، ڕاوی لوتی کوڕی یەحیا أبوموخنەفی پەڕاوێز خراوە، جگە لەشیعەکەس پشت بەگێڕانەوەکانی نابەستێت، بەپێ ی قسەی إبن

١ـ البداية والنهاية (١١/٣٥٥).

٢ـ الإستيعاب(٣/ ١٢٨٩).

٣ـ تاريخ الطبري(٤/ ٤٢).

٤ـ ميزان الأعتدال في نقد الرجال(٣/ ٢٩٩٢).

القیم بەیەكێك لەگەورە مێژوو نوسانی شیعە دادەنرێت[1]، بۆیە زۆر نەماوەتەوە بۆشام ڕۆیشتووەو لەحوراندا مردووە[2] ڕیوایەتێکی صەحیحیش ڕوونیدەکاتەوە بەوەی سعدی کوڕی عوبادە لەخیلافەتی أبوبکری سەیقدا وەفاتی کردووە وەکو باسمانکرد، هەروەها سعدی کوڕی عوبادە (رضي الله عنه) بە کرداری بەیعەتی خەلیفەیی بەأبوبکر داوە لەدوای ئەوگفتوگۆیەی کە لەسەقیفەی بەنی ساعد بەیعەت درا بە أبو بکر، ئامۆزاکەشی کەبەشیری کوڕی سعدی ئەنصاری بووە یەکەمین کەسێك بووە لەکۆبونەوەی سەقیفەدا بەیعەتی بە أبوبکر داوە و ڕیوایەتە صحیحەکانیش هیچ تەنگەژەیەکیان نە نەسەلماندوە جێ ی مەترسی بووبێت، هیچ پەرتە وازەکیشان نەسەلماندووە کە لە نێوان پالێوراوانی خیلافەت دروست بوبێت وەك ئەوەی هەندێ لە کتێبە مێژووییەکان گومانیان بردووە، بەڵکو برایەتی ئیسلامی وەك خۆی مایەوە، ڕیوایەتەصحیحەکان ئەوەئەیسەلمێنن، کە زیاتر توندو تۆڵتر بووە.

ڕیوایەتە صەحیحەکانیش هیچ پیلانێکیان نەسەلماندووەکە دوای وەفاتی پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم)[3] بۆ قۆرغکردنەوەی دەسەلات لەنێوان أبوبکرو عمرو أبوعوبیدەدا ڕوویدابێ، ئەوان لەهەموو کەسێ لەخواترس بوون لەوەی ئەوجۆرە کارو کردەوانە ئەنجام بدەن[4]، هەندێ مێژوونوسی هەوەسبازیش هەوڵیانداوە نیشانی بدەن، کە گەورەی بەڕێز أبو قەیسی ئەنصاری خزرجی مەدینەیی، جوامێرو گەورەی خەزرەج[5]، سعدی کوڕی عوبادە (رضي الله عنه) بکەنە ململانێکاری (موهاجیرین) و بۆ خیلافەت خراپ هەوڵی دابێ وپیلانی بۆ کە گێڕابێ و بۆیێ گەیشتنی هەموو شێوازەکانی پەرتەوازەکردنی نێو موسڵمانانی بەکارهێناوە.

١ـ مرويات ابي مخنف في تاريخ الطبري: د. يحيى ليحيى،لا (٤٥ ، ٤٦).

٢ ـ سير اعلام النبلاء(١/ ٢٧٧) ئیسنادەکەی ئەوپەڕی لاوازە، چونکە واقیدە پەراوێزخراووبێ متمانە بە و محمدی کوڕی سالح ئەلتەمار ڕاستگۆیەوە هەڵە یکردووە وزوربەیری کوڕی مونزریش زانراو نیە

٣ ـ استخلاف أبوبكر ـ جمال عبدالهادي، لا(٥٠، ٥١، ٥٣).

٤ ـ أبو بكر الصديق، للصلابي، لا ١٤٤.

٥ ـ سير أعلام النبلاء(٣/ ٢٧٠).

ئەو پیاوە باوکی قەیس ـ گەر بگەڕێنەوە مێژووەکەی و هەڵوێستی لەگەڵ پێغەمبەری خوا (ﷺ) ببینین ئەوە مێژووەکەی ئەیخاتە ناو ئەو پیاوە هەڵبژاردە پاکانەی کە بۆ دونیا پەژارەیان نەبووە، لەپەیمانی عەقەبەی دووەمدا جوامێرو هەڵبژاردە بووە تاوەکو قورەیش لەنزیك مەککەدا گرتوویانە و دەستیان بەگەردنیەوە بەستۆتەوە و بەدیلی بردوویانەتە مەککە، تاوەکو جوبەیری کوڕی مەتعەمی کوڕی عەدی کەلەمەدینەدا نزیك و هاوسێیان بوو لەدەستیانی ڕزگارکرد، جوبەیر یەکێك بوو سەخی و سەخاوەت پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەوشایەتیەی بۆداوە، پێغەمبەر خوا(ﷺ) ـــ دوای خواـــ پشتی بەخۆی وسعدی کوڕی موعاز بەستووە لەجەنگی خەندەقدا ڕاوێژی پێکردوون کەسێ یەکی بەرهەمی شاری مەدینە بدەنە عەینیەی کوڕی حصن الفزاری و وەڵامی هەردوو سعدیش بەڵگەی باوەڕداری و تەواوی گیانفیدایی بوو.[1]

بۆیە هەڵوێستەکانی سعد بەناوبانگ بوو، ئەم هاوەڵە پەیابەرزەی خاوەن ڕابردووی شکۆدار لەخزمەتکردنی ئیسلام و هاوڕێیەتی کردنی ڕاستگۆیانەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) ناسەلمێ وناکرێ لەکۆبونەوەی سەقیفەدا دەمارگیری نەفامی زیندوو کردبێتەوە، تاوەکو لەتاریکی و وتەمو موژی ئەوپەرتەوازییەدا پایەی خیلافەت بەدەست بگرێ، هەروەها نەسەلماوە و ڕاستیش نیە ئەو ڕیوایەتەی لەهەندێ سەرچاوەدا هاتووە بەوەی ـ دوای بەیعەت پێدانەوە أبو بکرـ نوێژی ئەوانی لەگەڵ ئەوان نەکردووە و لەگەڵیندا کیاندا حەجی نەکردبێ[2]، وەکو ئەوەی سعدی کوڕی عوبادە (ﷺ) لەکۆمەڵەی موسڵمانان جیا بوو وبێتەوە[3] ئەوەش ڕیوایەتێکی پوچ و درۆیەکی ئاشکرایە.

لە ڕیوایەتە صەحیحەکاندا کاتێك أبو بکر لە ڕۆژی سەقیفە وتاری داوە و گەورەیی ئەنصاری باس کردووە سعد بەیعتی پێداوە، أبوبکر فەرمووی: بێگومان ئەزانم پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: ((ئەگەر خەڵکی دۆڵێك بگرن و ئەنصاریش دۆڵێك بگرێتە بەر ئەچمە

---

١ ـ الإستعاب في معرفة الأصحاب (٢/ ٥٩٤).

٢ ـ الخلافة والخلفاء الراشيدين، سالم البهنساوي، لا ٤٨.

٣ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٤٩.

دۆڵـی ئەنـصارەوە))[1]، پاشـان بەبەڵگەیـەکی تـەواوە بـەبیری سـعدی هێناوەتـەوە و فەرموویەتی: بێگومان ئـەزانی ئـەی سـعد کـەتۆش دانـشتبووی پێغەمبـەری خـوا(ﷺ) فەرمووی: قورەیش ڕاپەڕێنەری ئەم ئاینەن بۆیە چاکەی خەڵکی چاکەی ئەوانەو خراپەشیان خراپەیانە)) سعد فەرمووی: ڕاستتکرد ئێمە وەزیر و ئێوەش ئەمیرن[2] بۆیە یەك یـەك بـۆ بەیعەتتدان چوونە پێشەوەو سعدیش بەیعـەتی دا [3] بـەوەش بەیعەتـدانی سـعدی کـوڕی عوبادە ئەسەلمێنێ و بەوەش کۆدەنگی ئەنصار لەسەر بەیعەتدان بەأبو بکر بۆ خەلیفایـەتی ئەسەلمێ و هیچ واتە یەکیش بۆ برەودان ڕیوایەتی پوچ و بێ ناوەڕۆك نامێنێتـەوە، بـەڵکو ئەبێتە پێچەوانەی واقیع و تۆمەتێکی ترسناك کە کاری پەرتەوازەکردنی ڕێزی موسڵمانانە بـە تانـەدان لـە ئیـسلام وحاشـاکردنی لەسـەرکەوتن و جیهـاد کـردن دەسـتگرۆکردنی موجاهیدکاران بدرێتە پاڵ گەورەی ئەنصار، ڕوونیشمان کردەوەکە ئیـسنادەکەی ئەوپـەڕی لاوازە و پێچەوانەی ژیانی سعدی کوڕی عوبادەیـە و ئەوبەیعەتـەی کـە لەگوێڕایـەڵیکردن لەگەردنی خۆی نابوو، بەو گەورەییانەی لەبارەیەوە ڕیوایەتـەوە سـعد مرۆڤێکـی ڕەخـساو بووە [4]سعد وەسیەتێکی هەیە کەتیایدا وەسیەتی کوڕەکەی کردووە تێـدا هـاتووە: کـوڕە شیرینەکەم وسیەتێکت بۆ دەکەم لەبەری کە، ئەگەر لەبەری نەکەی ئەوە تۆ بۆ غەیری ئـەو وەسیەتە لەناو چووتری، گەر دەست نوێژت شۆرد دەست نوێژەکەت باش بشۆ، پاشان وەکو کەسێکی خوا حافیزکار نوێژبکە کە کە ئیتر ناگەڕێیتەوە، بێ ئومێـدی لەخـەڵکی نیـشان بدە ئەوە دەوڵەمەندیە، ووریابە پێداویستیەکانت لەوان داوا بکەی، چـونکە ئەوانەهـەژاری ئامادەبوون ووریابە لەهەموو نەتوانرێ عوزری بۆ بهێندرێتەوە.[5]

٤ـ لەسەردەمی علی(رضي الله عنه)دا:

---

١ ـ البخاري، كتاب: التمنى، رقم: ٧٢٤٤.

٢ـ السلسلة الصحيحة، رقم: ١١٥٦، مسند احمد، رقم: ١٨.

٣ـ الأنصار في العصر الراشدي، لا ١٠٢، تاريخ الطبري(٣/ ٢٢٣).

٤ـ هەمان سەرچاوە، لا ١٠٢، ١٠٣.

٥ـ تاريخ إبن عساكر(٢٢/ ١٨١).

عثمـان(ﷺ) شەهید کرا، محمدی کوڕی أبوحەنیفە والیەتی مصری داگیر کردبـوو کـە عثمان دانی پێ نەنابوو، تاوەکو معاویە سوپایەکی نارده سەرمیسر و محمـدی کـوڕی أبـو حەنیفەی گرت و پاشان بەندیکرد و کوشتی[1] ڕیوایەت کراوە کەعلی محمـدی کـوڕی ئـەبو حەنیفەی لەسەر مصر دانەناوە، بەس وەکو خۆی هێشتوتیەوە تا کـاتێ کـوژراوەو ئینجـا علی حوسەینی کوڕی سعدی ئەنصاری کردۆتـە والی مـصر[2] علـی(ﷺ) پێـی فـەرموو: کردومیەتە والی مصرو بکەوە ڕێ، بۆ خۆئامادەکردن متمانەدارەکانت کۆبکەرەوە، ئەوەی حەزدەکەی هاوەڵت بن بالەگەڵتدا بڕۆن و سەربازت هەیە تا بۆ دوژمنت ترسناك بیت و بۆ دۆست و والیەتەکەشت گرنگ بیت، ئەگەر خوا حەزی کردوو گەیشتیە جێ بـۆ چـاکەکاری چاکەکار بە و بۆ خراپە کاریش لەسەریان توندبە تا چاك دەبن و سۆزت بەرامبەر گـشتی و تایبەتی خەڵك هەبێت، چونکە هاوەڵیتیکردن و چاك بوون خۆشەویستیەو چاکەیە.[3]

بێگومان کاتێك بەرەو میسر ڕۆیشت لەزۆر حاڵەتدا وورییایی و مامەڵە جـوانی قـەیس دەرکەوتووە کۆمـەڵێکی تیـدابوو لەکوشـتنی عثمانـدا زۆر تـوڕە بـوون، کۆمەڵکیـشیان لەکوشتنیا بەشدار بوون، کۆمەڵێ سواری خەڵکی میسر پێش ئەوەی بچیتە میسرەوە پێی گەیشتن و و پیان ووت تۆ کێیت؟ ووتی: من تۆڵەسێنی عثمانم بەشوێن ئەوانـەدا دەگـەڕێم کە بۆی هاتوون و بۆ خوا سەریدەخەم، ووتیان تۆ کێ ی ؟ ووتی: من قیسی کوڕی سـعدم، ووتیان برۆ ئەویش ڕۆیشت تا ڕۆیشتە میسر، ئـەو هەڵوێـستەی قـەیس توانـا داری کـرد. لەوەی بڕواتە میسر، پاشان ڕای گەیاند کە بۆتە ئەمیری میسر، پێدەچێت گەر بۆ سەربازە سوارەکان ئاشکرای بکردایە ئەمیرە، ڕێگەیان پـێ نەدایـە بـچێتە نـاو میـسر، هـەروەکو لەبەرامبەر ئەوانەدا ئـەو ڕووداوە دروسـت دەبـوون کـە علـی بـۆ والیـەتی کردنـی شـام دەینادرن، سەربازەکانی شامیش گەر بیان زانی بایە بۆ والیەتی شام هاتوون ئەوە لەچـونە ناو شامەوە ڕێگری ئەو والیە تازانەیان دەکرد.[4]

١ـ ولاة مصر للكندي، لا ٤٢، ٤٣، الولاية على البلدان (٢/ ٩).

٢ـ ولاة مصر، لا ٤٤، النجوم الزاهرة (١/ ٩٤).

٣ـ الكامل في تأريخ (٢/ ٣٥٤).

٤ـ الولاية على البلدان (٢/١٠)، نقلا عن نهاية الأرب في تأريخ العرب، للنويرى.

کاتێکیش قەیسی کوڕی سعد گەیشتە فسطاط و چوە سەر مینبەر بۆ ووتاری خەڵکی میسر داو نوسراوێکی علی کوڕی ئەبو تالیبی(ﷺ) بەسەر دا خوێندنەوە داوای بەیعەتی دانی کرد بۆ علی [1] لەوێدا خەڵکی میسر بەسەر دوو کۆمەڵە دا دابەش بوو ن کۆمەڵێکی بەیعەتیان بەعلی دا وەکو والی، کۆمەڵێکیش هیچیان نەکرد، قەیسی کوڕی سعدیش دانابوو لەگەڵ ئەوکەسانەی بەیعەتیان دا ئەوانەش کەبەیعەتیان نەدا، بۆیە بۆ بەیعەتدان زۆری لیٚ نەکردن وبەحاڵی خۆیانەوە هێشتنی [2] بەوەشەوە نەیهێشت بەڵکو لەشوێنی گۆشە گیر بونیانیشیان شتی بۆ ناردن و کۆمەڵە خەڵکانیش ڕێزی لیٚ نان و چاکە کاری لەگەڵیاندا کرد [3]، ئەومامەڵە جوانەش یارمەتی دەری بوو لەوەی پێکدادان لەنێوانیان دا دروست نەبیٚ، پاشان یارمەتیدەری ئارامبونەوەی بارودۆخی میسر بوو، تاقەیس توانی کاروبارەکانی ڕێکبخات و ئەمیرەکانی دابەشکردو خەراجی ڕێکخست وپیاوانی پۆلیسی دیاریکرد [4]، بەو جۆرەش توانی ولایەتی میسر ڕێکخات و هەموولایەك ڕەزامەندبکات [5] قەیسی کوڕی سعد لەو شوێنەدا وای لێهات قورساییەك و مەترسیەکی سەربارزی هەبیٚ بەسەر معاویەی کوڕی أبو سوفیان لەشامدا، لەبەر نزیکی میسریش لەشام و ڕێکخستنەکەی قەیس لەمیسرو ئەوناوبانگەی قەیسی لەووریایی ترسی معاویە لەجوڵانەوە سەربازیەکانی لەدەرەوەی میسر، نامەی بۆ قەیسی کوڕی سعد نارد وهەڕەشەی لیٚ ئەکرد و لەهەمان کاتدا پەیوەندی پێوەکرد هەوڵی لەخشتە بردنی دا، وەڵامەکانی قەیسش لەبەرامبەر ئەونامانەدا وەڵام گەلێکی ژیرانە بوو، بەجۆریٚ معاویە نەیدەتوانی هەڵویستی قەیس تیٚ بگات وئەوکارەی تێبگات کەمەبەستی بوو، لەوەشدا نامەی زۆریش لەنێوانیاندا ئاڵ وگۆڕکرا. [6]

١ـ تهذيب التاريخ دمشق(٤/ ٣٩).

٢ـ ولاة مصر، لا ٤٤.

٣ ـ هەمان سەرچاوە.

٤ ـ الولاية على البلدان (٢/ ١١)، النجوم الزاهرة(١/ ٩٨).

٥ـ الولاية على البلدان(٢/ ١١).

٦ـ الكامل (٢/ ٣٥٥)، الولاية على البلدان(٢/ ١١).

ڕیوایەتە شیعەکانیش بڵاوبونەتەوە کەنامەکانی نێوان معاویە و قەیسی کوڕی سعد یان بڵاو کردۆتەوە کە ئەبو موخنەف لەکتێبەکانی مێژوودا باسیکردووە درۆ و پوچ وناراستە، کەپیاوانی (جرح وتعدیل) بە لاوازیان دناوە، لەسایەی (متن) ی ئەوگێڕانەوە پوچەشدا شتی سەیرهەیە، دیارترینیان ئەمانەی خوارەوەیە:

علی(ﷺ) ووتاری بۆ خەڵکی میسر دا لەگەڵ قەیسی کوڕی سعد دا تیایدا هاتووە: (پاشان دوای هەردووکیان والیەك هاتوو شتی تیادا دەرکەوت و ئوممەتیش قسەیان لەسەر هەبوو پاشان حەزیان پێ نەما ولایانبرد)، ئەمەش واتای ئەوەیە ئەوکەسانەی عثمانیان(ﷺ) شەهید کرد پیاوانی ئومەت بوون و ئومەتیش بە کوشتنی عثمان ئەو خراپەکاریەی گۆڕی لەوقسەیە بێتاوانە و قسەی ئەونیە، ئەو ئەیزانی ئەوانەی عثمانیان کوشت خراپەکارانی خەڵکین و کوشتنشی ستەم بوو، قسەکانیش بەڵگەی ئەوڕاستیەن و لەوانەش ئەوەیەکە إبن عەساکر ئەیگێڕێتەوە کە محمدی کوڕی حەنەفی ووتوویەتی: هیچ کات نەمبیستووە علی بەخراپە باسی عثمان بکات[1] حاکم و إبن عساکر تەخریجیان کردووە، علی (ﷺ) دەڵێ: (خوایە گیان بێتاوانی خۆم لەخوێنی عثمان ئەخەمەلات، ڕۆژی کوژرانی عثمان عەقڵم هەڵچوو ڕقیشم لەخۆم بوویەوە، بۆیەیعەتدانیش هاتنە لام ووتم سوێند بەخوا شەرم لەخوا ئەکەم بەیعەتی کۆمەڵێ قبوڵبکەم کە پیاوێکیان کوشت کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەبارەیەوە فەرموویەتی: ((ألا تستحي ممن تستحي منه الملائكة))، واتە: شەرم ناکەی لەکەسێ فریشتان لێ ی شەرم دەکەن، منیش شەرم ئەکەم بەیعەت وەربگرم و عثمانیش بەکوژراوی لەسەرزەوی بێت و نەنێژرابێ، ئەوانیش بڵاوەیانکردو کاتێکیش نێژرا خەڵکی گەڕانەوە و داوای بەیعەت پێدانیان کرد، منیش ووتم: خوایە گیان داوای بەزەییت لێ ئەکەم لەوەی داوام لێ دەکرێ، پاشان توانام هاتوە بەیعەتم قبوڵکرد، کاتێك ووتیان: ئەمیری ئیمانداران وەك ئەوە وا بوو دڵم دەرچێ[2]، حسن و حوسەینی (ﷺ) بۆ پارێزگاری کردن لەعثمان (ﷺ) نارد، ووتەکانیشی لەو بارەدا زۆرە

١ـ تأريخ إبن عساكر ترجمة عثمان، لا ٣٩٥.

٢ـ المستدرك (٢/ ٣٥٥)صحيح على شرط الشيخين.

و[1] لـەکتێبی ((تیـسر الكـريم المنـان في سـيرة أمـير المـؤمنين عثمـان بـن عفـان))[2]دا کۆمکردنەوە.

ب- وتەی قەیسی کوڕی سعد: (ئەی خەڵکینــە وەك بـزانن دوای پێغەمبــەر (ﷺ) بــە باشترین کەس بەیعەتمان داوە)، ئەوەش قسەیەکی ڕەتکراوە، چونکە لە پێشتر بـوونی أبـو بکر و عمر (ڕەزای خویان لێ بێت) بەسەر هاوەڵانی تر و بەسەر عەلی دا (ﷺ) سەلماوە و خودی علی ئەوەی ئاشکرا کردووە و هیچ یەکێك لە هاوەڵان و کەسانی تری ئەو سەردەمە گومانیان لەو لەپێشتر بوونە نیە و خستنەپاڵی ئەو قسەیە بۆ قەیسی کوڕی سعد (ﷺ) و هاوەڵانی تر ڕاست نیە و تەنها باس و خواسی شیعەکانی دواییـنە، [3] إبـن تەیمیـە دەڵـێ: شیعەکانی سەرەتا هەموویان لەپێشتربوونی أبو بکر و عمر یەکدەنگن، [4] بەڵگـەی فـەزڵ وگەورەی أبو بکر و عمر زۆرە، لەوانە ئەوەیە کە إبن عمر(ﷺ) ئەیگێڕێتـەوە:- خـەڵکی سەردەمی پێغەمبەر(ﷺ) أبو بکرمان هەڵبـژارد پاشـان عمـری کـوڕی خـەتاب و پاشـان عثمانی کوڕی عەفان، [5] فەرمووده لەو بارەوە زۆر و ئاشکرایە و هـەروەکو لـە ڕیوایەتـە صـحیحەکانی پێـشوودا دەرکـەوت کـە معاویـە داوای بگـوژانی عثمـانی لـە ئـەمیری ئیمانداران کرد و علی ئەمیری ئیماندارانیش گرنگی پێ نەدا.

د- نامەی معاویە بۆ قەیسی کوڕی سعد: تێیدا ئاماژەکردنی بـەوە کـردەوە علـی لـە کوشتنی عثماندا بەشدار بووە، ڕاست نیە و ناگونجێـت نامــەی لــەو جـۆرە لــە معاویــەوە دەرچووبێت، چونکە وەکو پێشووتر باسمان کرد علی لـەوەدا بێتـاوان بـوو بێتاوانیەکەشـی ئاشکرا بوو، معاویەش (ﷺ) لەوەدا بێئاگا نەبوو چی جای ئەوە بۆ قەیـسی کـوڕی سـعد (ﷺ) بنووسێت، ئەمەش محمدی کوڕی سیرینی گەورە تـابیعی و لەوانـەی هاوسـەردەمی ئەو کۆمەڵگەیە بووە دەڵێ: کە عثمان کوژرا نەمبینی لـە کوشـتنیدا کـە علـی تاوانبـار

١ـ مرويات أبي مخنف د. يحى اليحيى، لا ٢١١.
٢ ـ عثمان بن عفان للصلابي، لا ٤٠٧، ٤٠٩.
٣ ـ مرويات أبي مخنف في تأريخ الطبري، لا ٢١٢.
٤ ـ مرويات أبي مخنف في تأريخ الطبري، لا ٢١٢.
٤ ـ منهاج السنة (١١١/١).
٥ ـ البخاري رقم (٣٦٩٧).

بکات،[١] هەروەها دەڵێ: عثمان لە ڕۆژێکدا کوژرا کەماڵەکەی پاسەوانی هەبوو، لەوانە عبدالله کوڕی عمر و حەسەنی کوڕی علی کە شمشێرەکەی لەگەردندا بوو، بەڵام عثمان نەیهێشت بیکوژن[٢] إبن أبو شیبە تەخریجی کردووە، ڕاویەکانیش متمانە پێکراون کە لە لایەن محمدی کوڕی حەنەفیەوە کەعلی دەڵێ: خوای گەورە لەدەشتایی و چیا و ووشکایی و دەریادا نەفرەتی لەبکوژانی عثمان کردووە[٣]، لەم واتایەشدا دەقە صحیحەکان زۆرن[٤] کەدووپاتی ناوبانگی ڕقی علی (رضي الله عنه) دەکەنەوە لەکوشتنی عثماندا.[٥]

هـ ـ ئەو تۆمەتاتەی کە ڕیوایەتکراون بەوەی معاویە لەکوشتنی عثماندا ئەنصاری تۆمەتبارکردووە، ئەوە لەمعاویە ناوەشێتەوە وخۆی ئەیزانی ئەوکەسانەی بۆ بەرگریکردن ڕاپەڕین هەموو یان ئەنصاری بوون، إبن سعد بە (سندێکی صحیح) تەخریجی کردووە کە زەیدی کوڕی سابت(رضي الله عنه) هاتۆتە لای عثمان(رضي الله عنه)گەمارۆ دراو بوو، دەڵێ: ئەنصاریەکان لەبەر دەرگان ودەڵێن: گەربتەوێ ئەوە دووجار ئەبینە پشتوانانی خوا، دەڵێ: عثمان(رضي الله عنه) ووتی: بۆکوشتن نامەوێ و ڕازی نیم[٦].

و- ئەوەی ڕیوایەتکراوە کە معاویە لەسەر زمانی قەیسی کوڕی سابت نامەی نووسیبێ، ئەوەش لەو درۆیانەیە ناچێتە عەقڵەوە کە معاویە شتی وەهای نووسیبێ، چونکە عەرەب درۆیان بەناشرین ترین ئەو سیفەتانە دادەنا کەپیاوی بەڕێزی نابووت ئەکرد، ئەمەش قسەی ئەبو سوفیانە ڕۆژگارێك کەلەسەر بێباوەڕی بوو، ئەوەی بوخاری لەچیرۆکی پرسیارکردنی هیرقەل لەبارەی پێغەمبەری خواوە(صلى الله عليه وسلم) ڕیوایەتی کردوە ئەبو سوفیان دەڵێ: سوێند بەخوا گەر لەبەر ئابڕو و کاریگەری درۆ نەبوایە بەسەرمەوە، ئەوە لەبارەیەوە درۆم بەدەمەوە دەکرد[٧]، ئەوە پێگە و شوێنی درۆ بوو بەلای عەرەبەوە، بەلای

---

١ ـ تأريخ إبن عساكر ترجمة عثمان، لا ٣٩٥، مرويات أبي مخنف، لا ٢١٢.

٢ـ هەمان سەرچاوە، لا ٣٥٠.

٣ ـ المصنف(١٥/٢٦٨).

٤ ـ تاريخ إبن عساكر ترجمة عثمان، لا ٣٩٥.

٥ـ مرويات أبى مخنف في تاريخ الطبري،لا ٢١٣.

٦ ـ الطبقات (٣/٧٠) سنده صحيح.

٧ ـ البخاري، رقم: ٧.

موسڵمانانەوە خراپترو ناشیرینتر بووە خوێنەریش ناڵێ: ئەمە فڕوفێڵە و جەنگیش فڕوفێڵە، چونکە فڕوفێڵ درۆنیە، هەروەکو لەقسەی عەرەبدا ناشیرینترین درۆ دیاربووە، معاویەش (رضي الله عنه) بەڕێزترە تاوەکو کاری لەو جۆرە بکات[1].

ز- ڕیوایەتکردنی ئەونامە زۆرانەی نێوان قەیس و معاویە و علی(رضي الله عنه) بەو ڕێز بەندی و وردییەوە، گومان و دوودڵی ئەخاتە دڵی خوێنەر، ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ نەزانین و گەڕان بەباسەکانیدا و ئەوانەش کە ڕیوایەتیان کردوە.

دکتۆر(یحی الیحی) دەڵێ: والیەتی قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادە(رضي الله عنه) لە میسر لەلایەن ئەمیری ئیمانداران علی کوڕی ئەبو تاڵیب (رضي الله عنه) کۆدەنگی لەسەرە و[2] گشت ئەوانەی باسی قەیسیان کردووە ئەوباسەدوورودرێژانەیان باس نەکردووە[3] واتە: ئەو باسانەی کەأبوموخنەف لەگێڕانەوەکانیاندا باسیکردووە تەنانەت مێژوونوسە متمانەدارەکانی میسریش ئەوەیان باس نەکردووە[4]ئەوەش ئەو ڕیوایەتەی ئەبو موخنەف دوای کورتکردنەوەیەك لە تەبەریەوە وەرگیراوە لەهەریەك لە إبن ئەسیر و إبن کەسیر و إبن خەلدون وإبن تەغری بەردی و بە کورتی لەو مێژوونووسانەوە وەرگیراوە.[5]

هەروەها کیندیش لە عبدالکریم ئەلحاریسەوە تەخریجی کردووە کەدەڵێ: کاتێك پێگەی قەیس بەسەر معاویەدا قوس بوو، معاویە بۆ هەندێ نەوەی ئومەیەی نووسیوەکە لەمەدینەدا بوون: قەیسی کوڕی سعد خوا خێری پێداوە وپاداشتی بدات و ئەو هەواڵە بشارنەوە، چونکە ئەترسم کە کە پەیوەندیمان بەعلی بگات و ئەو علی لەکاری لابەرێت، تا هەندێ لە گەورەکانی عێراق و مەدینە بە عەلیان وت: قەیس لابەرە و کەسێکی تری لە جێگە دابنێ، علی ووتی: لەنێو بچن کاری وەهاناکات وبهێڵن، ووتیان: ئەبو لایبەری وەکو جاران نەماوە، هەر وازیان نەهێنا تا نامەیەکی بۆ نووسی: پێویستە بگەڕێتەوە

---

١ ـ مرويات أبي مخنف في تأريخ الطبري، لا ٢١٤.

٢ ـ تاريخ خليفة، لا ٢٠١، فتوح مصر، لا ٢٧٤، سير أعلام النبلاء(١٢/٣).

٣ـ طبقات إبن سعد(٥٢/٦)،تاريخ بغداد(١٧٧/١)، سير أعلام النبلاء(١٠٢/٣).

٤ ـ النجوم الزاهرة (٩٧/١)، البداية والنهاية (٧/ ٢٥١).

٥ ـ مرويات أبي مخنف في تاريخ الطبري، لا ٢١٠.

نزیکی خۆم، یەکێکی تر بخەرەشوێنی خۆت و بۆلای خۆم بەڕێ بکەوە[1]، ئـەو ڕیوایەتـەش دکتۆر ئەلیحی لەکتێبەکەیـدا (القـیم مرویـات أبـي مخنـف في تـأریخ الطـبري) بارسـەنگی کردووە دەڵێ:

- گێڕانەوەی میسریەکی متمانە پێکراوە و لەکەسانیتریش بەولاتی خۆی شارەزاترە.

- مێژوو نوسێکی میسری تەخریجی کردووە.

- لەشتی نامۆ و سەیر دووریان گرتووە.

- دەقەکەی لەتەك ژیانی ئەوپیاوانە ئەگونجێ.

- ڕاڕایی علیم ڕوونکردەوە لەلابردنی قەیس تا ئەوکاتەی خەڵکی زۆریان پێ هێناو لای خۆی هێشتەوە، سەرکردەش وەهایە لەکاتی ناخۆشیدا لە تاقیکردنەوە دا سەرکردە ئازاکان لەبیرناکات[2].

بەوشێوەیە خەڵکانێك بۆ تێکـدانی نێـوان علـی وقـەیس دەسـتیان تـێ وەردا تـاوەکو لاییدات، لەکۆتایشدا هەندێ ڕاوێژکاری علی داوایان لەعلی کرد قەیس لە والیاتی لابدات و ئەو دەنگۆیانەیان بەڕاست زانی کەلەبارەی قەیسەوە ئـەوترا و لەلابردنیـشدا پێـداگریان کرد، بۆیە علی بۆی نووسی: پێویستمە لەنزیکی خۆمدا بی وکەسـێ بخـەرە شـوێنەکەوتوو بەڕێکەوە[3]، ئەونامەیەش لەجێ ی لادانی قەیس بوو لەوالیاتی میسر، بەپێ ی زۆربـەی ڕیوایەتەکانیش علی ئەشتەری نەخەعی لەجێگەی قەیسدا داناوە[4] ئەشتەر پـێش ئـەوەی بۆ میسر بەڕێکەوێ علی پـێ ی گەیـشتووە وباسـی خـەڵك میـسر و سروشـتی میـسری بۆکردوو، دەڵێ: لەتۆ زیاتر کەسی نیە خوا ڕەحمت پێ بکـات، منـیش گـەر ئامۆژگاریـت نەکەم بۆ چوونی خۆتت بۆبەسە لەوەی بەلاتـەوە گرنگـە پـشت بـەخوا ببەسـتە و تونـدی بەنەرمونیانی تێکەڵ بکە، گەرنەرمی پێویست وباشتر بوو نەرم بە، کاتێکیش توندی چارە

---

١ ـ ولاه مصر، لا (٤٥، ٤٦)، و مەدائینسێ تیادایەو ڕاستگۆیە و پیاوەکانی تریش متمانە دارن تەنیا ئەوەنەبێ(مرسل).

٢ ـ مرویات أبی مخنف فی تاریخ الطبري، لا ٢١٠

٣ ـ ولاه مصر، لا ٤٥ ـ ٤٦

٤ ـ فتوح البلدان، لا ٢٢٩، الولایة علی البلدان(١٢/٢).

بوو توند به[1] ئەشتەریش بەهاوەڵیتی کۆمەڵە کەسانێکی بۆ میسر بەڕێکەوتن، بەڵام کە گەیشتە دەوروبەری دەریای قولزوم ـ دەریای سوور، مرد پێش ئەوەی بچێتە میسر، ووتراوە: کەهەنگوێنی ژەهراوی پێدراوە ومردووە، خەڵکانی خەراج کۆکەرەوەش تۆمەتبارکراون بەوەی بە هەڵنانی موعاوەیە ژەهریان پێ داوە[2] ئەوتۆمەتەش کەئاراستەی معاويه کراوە لەوەی کەبەژەهر کوشتنی ئەشتەر ڕاستینە و إبن کەسیر و[3] ئیبن خلدونیش [4] ئەوتۆمەتەیان دور خستۆتەوە، دکتۆر يحى ئەلیەحیاش هەمان ڕێگا و بەرنامەی ئەوانی گرتۆتە بەر[5]، بەوشێوەیە ئەشتەر پێش ئەوەی بچێتە سەرکاری خۆی مرد، لەتەك ئەوەشدا سەرچاوەکان وەکو یەکێ لەوالیەکانی علی کوڕی ئەبو تاڵیب لەبارەیەوە قسەیان لەسەر کردووە، کە دوای محمدی کوڕی ئەبو بکر بووەتە والی [6] محمدی کوڕی أبوبکریش پێشئەوەی قەیسی کوڕی سعد والی یەکەم میسر بەجێ بهێڵێ ئەو بەمیسر گەیشتووە، ووتووێژێکیش لەنێوان قەیسی کوڕی سعد و محمدی کوڕی أبوبکردا ڕوویانداوە و قەیس چەند ئامۆژگاریەکی محمدی کردووە، بەتایبەت ئەوەی تایبەت بێت بەو خەڵکەی لەکوشتنی عثماندا تورەن، ئەوانەی کەدواتر کە بەیعەتیان بەعلی نەدا، قەیس ووتی: ئەی أبو قاسم کەلەلایەن ئەمیری ئیماندارانەوە هاتووی لابردنیشم ڕێگری ناکات لەوەی ئامۆژگاری تۆ وو ئەویش بکەم، من لەوئیشەی تۆ بۆی هاتووی بەرچاو ڕوونم، واز لەو کەسانە و ئەوانەش بهێنە ئەچنە پاڵیان ـ مەبەستی ئەوکەسانەیە بەیعەتیان بەعلی نەداوە لەو بۆ چوونەی هەیانە ئەگەر هاتنە لات ڕێزیان بگرە گەر هاتنە پشتت و نەهاتننە ژێر دەسەڵاتت بەشوێنیاندا مەگەڕێ، بەپێی ژیریان مامەڵەیان بکە ئەگەر توانیت سەردانی نەخۆش بکەیت و ئامادەی ناشتنی تەرم بیت و ئەنجامی بدە لێت کەم

---

١ ـ النجوم الزاهرة(١/١٠٣).

٢ ـ النجوم الزاهرة (١/١٠٤)، سير أعلام النبلاء (٤/٣٤).

٣ـ البداية والنهاية (٨/ ٣٠٣).

٤ـ تاريخ إبن خلدون (٤/١١٢).

٥ ـ مرويات أبي مخنف، لا ٢٢٤.

٦ـ النجوم الزاهرة (١/١٠٦).

ناكاتەوە[1] پاشان قەیس گەڕایەوە مەدینەو دواتر لەکوفەدا بەئەمیری ئیمانداران علی (رضي الله عنه) گەیشت و ئامادەی ((جەنگی صەفین)) بوو لەو ڕۆژەشدا ئەیووت:

هذا اللواء الذي كنا نحف بــــه   مع النبي وجبريل لنا مــدد

ماضرّ من كانت الأنصار عيبته   ان لايكون له من غيرهم أحد

قومُ إذا حاربوا طالت أكفُهُـــم   بالمشرفية حتى يفتح البــلدُ

لەگەڵ علی ئەمیری ئیمانداراندا مایەوە هەتا کوژرا، لەگەڵ حسن و لەپێشەویدا بوو بۆی لای معاویە ڕۆیشتن، ـ هەروەکو دواتریش بەپشتیوانی خوا باسی دێ ـ کاتێکیش حسن بەیعەتی بەمعاویە دا، قەیس بەشداری ئەو بەیعەتە نەبوو، ئینجا گەڕایەوە مەدینە[2] بۆ پەرستن یەکلابویەوە[3].

٥ـ ووتەی قەیس: شتێ ناگەڕێنینەوەکە بەخشیبێتمان:[4]

لە موسای کوڕی ئەبی عیساوە کە پیاوێك سی هەزاری لەقەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادە بەقەرز وەرگرت، کاتێك کەپارەکەی بۆگەڕاندەوە قەیس بەوەرگرتنەوەی ڕازی نەبوو ووتی: ئێمە شتێ ناگەڕێنینەوە کە بەخشیبێتمان.[5]

٦ـ ووتەی قەیس: پرسیاری لە پیرێژنەکە کرد جوانی وەڵامداوە .[6]

پیرێژنێك هاتەلای قەیسی کوڕی عوبادەو قەیس ئەیناسی، قەیس پێ ی ووت: چۆنی؟ پیرێژنەکە ووتی: سوپاس بۆ خوا، خوا باشت بۆ بێنێ مشکێ لەماڵمدا نیە بگەڕێ، ووتی: پرسیارم کرد جوانت وەڵام داوە، دەبێ ماڵەکەت پڕ بەمشك بکەم، فەرمانیدا دانەوێڵەیەکی زۆری پێدا و لەگەڵ ڕۆنی زەیت و هەر پێداویستیەك کە ویستی بۆی بێنێ و

---

١ ـ تاريخ إبن عساكر (١٠٦/٢٢).

٢ـ أسد الغابة (٤٥٢/٤).

٣ ـ الإستيعاب (٣/ ١٢٩٠).

٤ ـ هەمان سەرچاوە، (١٢٩١/٣).

٥ ـ هەمان سەرچاوە، (٣/ ١٢٩١).

٦ ـ تاريخ دمشق(٢٨٦/٥٢).

پیرێژنەکەش چوو[1]، إبن عبدالبیر ئەو چیرۆکەی گێڕاوەتەوە دەڵێ: چیرۆکێکی صەحیحە و بەناوبانگە.[2]

٧ـ حاڵی ئەوپیاوەی کەقەیس ئومێدی ئەخواست وەکو ئەو کاری بکردایە:[3]

قەیسی کوڕی سعد دەڵێ: خۆزگەم ئەخواست حاڵی ئەو پیاوەم هەبوایە کەبینیم، ڕۆیشتین بەرەو شام وگەیشتینە شوێنێکی ئاوەدانی ووتمان: بالابدەنیە ئەو ماڵە ژنێکی تیادایە، زۆری پێنەچوو پیاوێك لەڕاودا هاتەوە بەژنەکەی ووت ئەو پیاوانەکێن؟ ژنەکەی ووتی: کۆمەڵێکن لایانداوەتە ماڵەکەت، ئەویش ووشترێکی هێناو لەپاژنەی داو پاشان ووتی: بۆ ئێوەیە بیبەن ووتی: سەریببڕن، ئێمەش سەرمانبڕی، بۆسبەینێ دانەیەکی تری هێنا و لەپاژنەی دا و وتی: سەریبڕن، ووتی: سەرمانبڕی ئێمەش وتمان: گۆشتی دوێنێمان وەکو خۆی وایە، ووتی: خواردنی ڕابردوو نادەین بەمێوانمان، بەهاوڕێکانم وت: گەر لای ئەم پیاوە بمێنینەوە وشترێکی نامێنێ بابڕۆین، بەهاوڕێکەم ووت: چیت پێیە لەپارە کۆیکەرەوە ئەویش ووتی: تەنیا چوار سەد دەرهەمم پێیە، ووتم: لەگەڵ عەباکەمدا بیدە ژنەکەی و شتەکانمان کۆکردەوە ووتمان: بابڕۆین، پارەکانمان بەژنەکەدا، پاشان ڕۆیشتین، زۆرمان پێنەچوو تەماشامان کرد کەسێك هات، ووتم: ئەوەکێیە؟ ووتیان نازانین کە نزیك بۆوە تەماشامان کرد پیاوێکە بەسەر ئەسپێکەوە تیروکەوانەکی ڕاکێشاوە، تەماشامان کرد ئەوکەسەیە کەچاکەی لەگەڵماندا کرد، ووتم ئێمە پارەمان پێدا، نزیك بووە ووتی: ئەمە شتەکانتانە بیبەن، ووتم: سوێند بەخوا چی ئەبینم، هەرچیمان پێبو کۆمانکردەوە، ووتی: سوێند بەخواناڕۆم تاوەکو وەرینەگرنەوە نەڕۆن، ووتمان: وەریناگرین ووتی: سوێند بەخوا یان بەم تیرو کەوانە کەستان ناهێڵم یان ئەیبەن، ووتی: ئێمەش هەڵمانگرت و ئەویش ڕۆیشت و ووتی: ئیمە میوانداری نافرۆشین[4].

١ـ هەمان سەرچاوە.

٢ ـ الإستیعاب(٣/ ١٢٩٢).

٣ ـ تاریخ دمشق (٥٢/ ٢٨٥).

٤ـ هەمان سەرچاوە، (٥٢/ ٢٨٥).

٨ ـ سەخی ترین خەڵکی کێیە؟ قەیسی کوڕی سعدە یان عبداللە کوڕی جعفر یان عرابە الاوسی:

بەراوردی سێ سەخی کرا، پیاوێك ووتی: سەخی ترین خەڵك عبداللە کوڕی جعفری کوڕی ئەبو تالیبە پیاوێکی تر وتی سەخی ترین خەڵکی سەردەممان قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادەیە، یەکێکی تریش ووتی: سەخی ترین خەڵکی عرابە الأوسی یە، زۆر پێداگریان کردو زۆریان ووت و لەپاڵ کەعبەدا دەگیان بەرزبۆوە، پیاوێکیش پێیانی ووت: بێگومان زۆرتان ووت: تەنیا ئەوەتان بۆماوەتەوە هەریەکەتان بڕواتە لای ئەوکەسەی زۆر بەسەخی دای ئەنێت و داوای شتی لێ بکات و بڕوانێ کەچی پێ ئەبەخشێ و دواتر بڕیار ئەدەین، ئەوەی باسی عبداللە کوڕی جعفری کرد هەستا و ڕۆیشت و بەعبداللە گەیشت لەوکاتەی پێ ی هەڵبڕی تاسواری ووشترەکەی بێت و بانگی کرد: ئەی ئامۆزای پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەویش ووتی: بلێ حەزت بەهەرچی هەیە، ووتی: ڕێبوارم وپارەو خواردنم لێ بڕاوە، ووتی: دابەزی و ووتی: پێت بخەرە ئێرەوە بچۆرە سەر ئەم ووشترە وچی لەجانتاکەداهەیە بیبە و دەست لەشمشێرەکە مەدە، چونکە لەشمشێرەکانی علی کوڕی ئەبو تالیبە، ووتی: ووشترەکەو جانتاکەی هێنا کەچوار هەزار دیناری تێدا بوو، گەورەترین و بەڕێزترینیان شمشێرەکەبوو، ئەو پیاوەش کەباسی قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادەی کرد ڕۆیشت و نەیبینی و گەڕایەوە، چونکە جاریەکە پێ ی وتبوو: قەیس خەوتووە و چی پێویستیەکت هەیە؟ ووتی: ڕێبوارم و پێداویستیم لێ بڕاوە، جاریەکەش ووتبوی هەر کەهەستا پێداویستەکەت ئاسان جێ بەجێ دەبێ، ئەمەش کیسەیەکەو حەوت سەد دیناری تێدایە وئەمڕۆ جگەلەو پارەیە هیچی تری تیادانیە و بڕۆ شوێنی ووشترەکان ووشترێکی باش و کۆیلەیەکیش ببە وئیشی خۆت ڕاپەڕێنە، قەیس کە هەستا و جاریەکە ڕووداوی بۆ گێڕایەوە ئازادی کردو پێ ی ووت: ئاگادرامت بکردایەتەوە تالەشتەکانی ماڵەکەم زیاترم پێ بدایە، نەوەك ئەوەی پێتداوە بەشی نەکات و هیچی بۆچارەنەکات، ئەوەش کەباسی عرابە الاوسی کرد بۆ لای عرابە کەوتەڕێ و لەکاتێکا پێ ی گەیشت عرابە بەمەبەستی نوێژ لەماڵ دەرچوو دووکۆیلە ڕێگەیان نیشان دەدا، چونکە عرابە چاوی لەدەست دابوو، ووتی: ئەی عرابە، ووتی: چیت دەوێ بفەرموو، ووتی: ڕێبوارم لێم بڕاوە، ئەویش وازی لەدوو کۆیلەکە هێنا و بەدەستی ڕاستی دای لەسەردەستی چەپی و پاشان ووتی: ئای

سوێند بەخوا عرابە سەروەتی نەماوە، بەڵام ئەم دووانە ببە کەئازادیشن، ئەتەوێ بیانبەو پاشان بۆدەرککردنی ڕێگا دیواری گرت، ووتی: هەردووکیان هێنا، خەڵکی بڕیاریاندا کە إبن جعفر بەسەروەتێکی زۆر سەخاوەتی کردە، گەرچی حاشاناکرێ شمشێرەکە باشترین بووە، قەیسیش یەکێکە لەسەخاوەتەکانی کە کۆیلەیەکەی بێ زانیاری ئەوسەروتەکەی بەخشیوە و کەزانیوێتی دەستخۆشی لێکردووە وئازادی کردووە، کۆدەنگیش بوون لەسەر ئەوەی سەخی ترین ئەوسێ کەسە عرابە الاوسی، چونکە هەرئەوەی هەبووە کەبەخشیوێتی[1] بەهای ئەوسەردەمە ڕۆشنە کێبرکێ بووە لەسەخاوەتی و کرداری چاکەدا.

٩- ئەو باسەی دراوەتە پاڵ قەیس ناسەلمێ:

قەیسەر ناردی بۆلای معاویەی کوڕی ئەبو سوفیان کەشەڕواڵی درێژترین پیاوی عەرەبی بۆ بنێرێ، ئەویش بە قەیسی کوڕی سعدی ووتوە: پێویستیمان بەشەرواڵەکەی تۆهەیە، وتی: هەستایە سەرپێ و چوویەپاڵ و ئینجا شەڕواڵەکەی خستە بەردەم معاویەو معاویەش ووتی: بەڕەحمەت بی، بۆ وەها؟ نەدەبوو بچویتایە ماڵ و ئینجا بۆمانت بناردبایە؟ قەیس ووتی:

أردت بها كي يعلم النـــاس أنها سراويل قيس والوفود شهـــود

وأن لايقولو غاب قيس وهـــذه ســـراويل عادي نمتـــه ثـــمود

وإني من الحي اليماني لسيـــدٌ وما الناس إلا سيد ومســـود

فكدهم بمثلي إن مثلي عـــليهم شديدٌ وخلقي في الرجال مديـــد

پوختە: واتا بۆیە نەچوومە ماڵ و هەر لێرەدا شەرواڵەکەم داکەند تاوەکو ئامادە بووان و شاندی میوان شایەت بن کە شەرواڵی قەیسە نەك شەرواڵی مرۆڤێکی عاد.

وتی: معاویە فرمانیکردە درێژترین پیاوی سوپا وشەڕواڵەکەی خستە سەر لوتی کەوە نەزەری، ووتی: معاویە داوای شەڕواڵەکەی کرد وکاتێك هێنرا قەیس پێ ی ووت: ئەمە بەرگەت لەبەردا کەنێ، معاویەش ووتی:

---

[1] ـ تاريخ دمشق(٥٢/ ٢٨٦).

أما قريش فأقوام مسرولـــــة   واليثربيون أصحاب التبابـــين

قەیسیش ووتی:

تلك اليهود التي يعني ببلدتنا   كما قريش هم أهل السخاخين[1]

لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە کە قەیسەر بۆ معاویەی نوسیووە: دوو پیاوم ناردۆتە لات: یەکێکیان بەهێزترین پیاوی وڵاتەکەمە ئەوی تریش درێـژترین پیـاوی زەوی منـە، پاشا لەکۆندا لەو جۆرە ئیشانەی حەز پێبووە، تـۆش لـەوڵاتی خۆتـدا دووکەسـیان بـۆ دەربکـە بەرەنگاری و بەرامبـەریان بـێ، گـەر پیاوەکـانی تـۆ بردیانـەوە ئـەوە سـەروەت و دیلـی موسڵمانان و چی و چیت بۆ ئەنێرم، گەر پیاوانی منیش سەرکەوتن ئـەوە کاتێـك نامـەی قەیسەر بە معاویە گەیشتوو بەلایەوە گرنگ بووە و ڕاوێژی بە یاریدەرەکانی کـردووە پێـی وترا: بۆ پاڵەوانەکە محمدی کوڕی حەنەفیە یان عبدالله کوڕی زوبێر بۆ لەزەویـدانی دیـاری بکە، ووتی: محمدی کوڕی علـی ئامـادەکرا و ڕۆمـیش ئامـادەبوو باسـیکرد کـە چـی لێ داواکراوە و بۆچی هاتووە، محمدیش بەڕۆمیێکەی ووت: چیت ئـەوێ؟ ووتـی: هەریەکـەمان دادەنیشێ و دەستی ئەخاتە سـەرهاوڕێکەی، هـەر کەسـێك هاوڕێکـەی لەشـوێنی خـۆی هەڵکەند یان بەرزیکردەوە ئەوە بردویەتیەوە، هەرکەسێ نەیتوانی وژێرکەوت ئەوە دۆڕاوە، محمدیش ووتی: ئەمە بۆ تۆ، کامان بـۆ دانیـشتن دەسـت پـێ بکـەن، ئـەویش ووتـی: تـۆ داِبنیشە، دانیشت و دەستی پێدا، زۆری نەخایەند لەزەوی هـەڵیبڕی و بـەرزیکردەوە ودای بەزەویدا، بۆیە معاویە و موسڵمانە ئامادە بووەکان دڵخۆش بوون.

معاویە بەقەیس وڕۆمیە درێژەکەی ووت: درێژی خۆتان پێـشان بـدەن، قـەیس ووتـی: شـەڕواڵم داکـەنم ئـەو (علوجـە) لـەپێی بکـات، نێـوان مـن و ئـەو زۆر ڕوونـە، پاشـان شەڕواڵەکەی داکەندو توڕیدایەلای ڕۆمیەکە و لەپێ ی کرد، شەڕواڵەکە گەیـشتە مـەمکی و هەندێکیش لەزەوی دەخشا، خەڵکیش بەوە زۆر خۆشحاڵ بوون، ئەنـصاریش هاتنـە لای قەیس ووتیان لەبەردەم معاویەدا خۆت نزم پێشانداوە، بۆنەگەڕایتەوە ماڵ و شـەڕواڵەکەت بۆ بناردایە، ئەویش ووتی:

---

١ ـ تاريخ دمشق(٥٢/ ٢٩٣، ٢٩٤).

أردت لكيما نعلم النـاس إنهـا	سراويل قيس والوفود شهــــود
وأن لايقولوا غاب قيس هــذه	سراويل عادي نمته ثمــــــود
وإني من القوم الثمانين سيــد	وماالناس إلا سيدو مـســـود
وفضلي في الناس أصلي ووالدي	وباع به أعلو الرجال مـــديدٍ[1]

مەبەستی ئـەوەبووە بۆیـە وایکـردووە کەخـەڵکی بـزانن شـەڕواڵێکی قەیـسە نـەوەك بەرۆیشتنەوەی بۆماڵ وابزان شەڕواڵی خەڵکانی عادبێت و قـەیس نـاردبێتی.ئـەبو عمـری کوڕی عبدالبرحافزی ئەندەلوسی بەناوبانگ دەڵێ: ئەوهەواڵـەی کەشـەڕواڵی لای معاویـە داکەنـدبێ درۆ و هەڵبەسـتراو و بـێ پاڵپـشتە و لەخورەوشـتی قـەیس و جـوامێری و پایەبەرزیەکەی هاوشێوەی نیە و تەنیا چیرۆکی هەڵبەستراو و شیعرێکی ساختەیە.[2]

١٠ـ لە کاتی ڕودانی ئاژاوە لەکێ بو لەژیرەکانی عەرەب:

قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادە لەنێو خەڵکدا خاوەن بۆ چوون بوو، إبن شـەهابیش دەڵێ: لەوکاتەی ئاژاوە ڕوویدا ژیرەکانی عەرەب پێنج بوون، لەپلانەکانیانـدا پێـان ئـەوترا خاوەن بۆ چوونی عەرەب: معاویەی کوڕی أبوسوفیان و عـەمری کـوڕی عـاص و قەیـسی کوڕی سعد و موغیرەی کوڕی شوعبە و موهاجیرەکان: عبدالله کوڕی بودەیلی خـوزاعی و قەیس و إبن بودەیل لەگەڵ علی بوون(ﷺ) و موغیرەش لەتایف و دەورو بـەری گۆشـەگیر بوو تا هەردوولا بڕیاریان دا لە (أذەرح) کۆببنەوە[3] قەیس ئەیووت: گەر ئیسلام نەبووایـە فێڵی وەهام دەکرد عەرەب چاری نەکردایە[4].

١١ـ حەزمان دەکرد بەسەروەتی خۆمان ڕیشێکمان بۆ قەیس بکڕبوایە:[5]

١ـ تاريخ دمشق(٥٢/ ٢٩٢).

٢ ـ الإستعياب(١٢٩٣/٣).

٣ـ تاريخ دمشق(٥٢/ ٢٨٨).

٤ـ هەمان سەرچاوە(٢٨٧/٥٢).

٥ ـ الأستعياب (١٢٩٢/٣).

زۆربەیری کوڕی بەکار باسی کردوە قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادەو عبدالله کـوڕی زوبەیرو شورەیحی قازی، ڕیـشیان نـەبووە، جگـە لەزوبـەیریش باسـیانکردووە کەئەنـصار ووتوویانە: حەزمان کرد بەسەروەتەکەمان ڕیشمان بۆقەیسی کوڕی سعد بکڕیبایـە، لەگـەڵ ئەوەشدا قەیس(رضي الله عنه) جوان بووە.[1]

١٢ـ ووتەی قەیس: بۆچی سەردانیکارم کەمە؟

قەیسی کوڕی سعد بە نەوەد هەزارماڵێکی بەمعاویە فرۆشت، بانگکاریش لە مەدینـە بانگیدا کەهەرکەسێ قەرزی ئەوێ بابچێتە ماڵی سعد، چل یان حەفتا هـەزاری بەقـەرزدا ئەو دوای مایەوە، هەروەها چەکێکی لەسەر ئەو کەسانە نووسی کە قـەرزی پێـدابوو، کـە نەخۆش کەوت سەردانیکاری کـەم بـوو، بەخێزانەکـەی ووت: کـە قەریبـەی کـچی ئـەبو قوحافەی خوشکی أبو بکربوو، ووتی: ئەی قەریبە بۆچی سەردانیکارم کەمـە؟ ووتـی: تـۆ قەرزت بەسەریانەوە هەیە بۆیە سەردانت ناکـەن، چـەکی خۆیـان بـۆ بگەڕێنـەوە تـاوەکو سەردانت بکەن.[2]

لە ڕیوایەتی تردا هاتووە، قەیس نەخۆش کـەوتووە و سـەردانیکاری کـەم بـووە پـێ ووتراوە کە قەرزاربارەکان لەبەرقەرزەکەت لەشەرمدا سەردانت ناکـەن، ئـەویش فـەرمانی دایە جاڕدەر جاڕبدات هەرکەسێ قەرزی قەیسی کوڕی سعدی بەسـەرەوەیە قەرزەکـەی بـۆ خۆی و قەیس نایەوێ، ئینجا خەڵکی دەوریان لێدا بە جۆرێك خۆیان بۆ ئەکوتا.[3]

١٣ـ قەیسی کوڕی سعد لەگەشتەکانیدا نانی خەڵکی دەدات:

قەیسی کـوڕی سـعد لەگەشـتەکانیدا لەگـەڵ پێغەمبـەردا(صلى الله عليه وسلم) نـانی خـەڵکی دەدا، سفرەیەکی هەبوو لەدەوریدا کۆدەبوونـەوە، ووتـراوە: لەگـشت ڕۆژێکـدا جاڕئـەدرا: بـڕۆن بۆگۆشت و نانە پڵاو خواردن.[4]

---

١ ـ هەمان سەرچاوە (١٢٩٢/٣).

٢ ـ تاریخ دمشق(٥٢/ ٢٨٤).

٣ ـ الإستعیاب (١٢٩٣/٣).

٤ـ تاریخ دمشق(٢٨٣/٥٢).

١٤ـ ئەو باسەی نێوان قەیس و معاویە (ﷺ) ڕاست نیە:

معایە بەقەیسی کوڕی سعدی ووتوە: تۆیەکێکی لەئەحبارەکانی جولەکە گەر دەرکەوی ئەتکوژین و تۆش لەئێمە بالآتربی دوژمنایەتیت ئەکەین، ئەویش دەڵێ: تۆ و باوکت لەبتەکانی نەفامین و بەزۆر هاتنە نێو ئیسلامەوە و بەفشە و (خۆشیەوە) دەرچوون [1] ئەم باسە (منقطع) ەو مونقەتعیش لەجۆرەکانی (ضعیف)ە.

١٥ـ کۆچی دوایی قەیسی کوڕی سعد(ﷺ):

لەکۆتاییەکانی خیلافەتی معاویەدا کۆچی دوایی کردووە، خەلیفەی کوڕی خەیاط [2] وذهبی [3] یش ئەو بۆ چوونەیان هەیەو، إبن حبانیش دەڵێ: کەلەساڵی ٨٥ کۆچی و لەخیلافەتی عبدالمەلیك دا کۆچی دوایی کردووە [4] إبن حەجەریش لەگەڵ خەلیفە و ذەهەبیش هاودەنگن [5] و إبن عبدالبر دەڵێ.. . قەیس چویەوە مەدینە لەسەر پەرستن بەردەوام بوو تاوەکو لەشەستی کۆچی کۆچی دوایی کرد تیایدا، ووتراویشە: پەنجا ونۆساڵ و لەکۆتایی خیلافەتی معاویەدا بووە، پیاوێکی درێژ و بێ موو بووە.

دووەم: عبیدالله کوڕی عباس کوڕی عبدالمطلب هاشمی: أبو محمد.

عبیدالله کوڕی هاشمی کوڕی عبدالمطلب هاشمی، ئامۆزای پێغەمبەری خوایە(ﷺ) [6] دایکیشی أم الفضل لوبابەی کوڕ برای کچی حاریسی کوڕی حوزنی کوڕی بوجەیری کوڕی هوزمی کوڕی روەیبەی کوڕی عبدالله کوڕی هیلالی کوڕی عامیری کوڕی صەعصەعە [7] و برای عبدالله و کەسیرو فەزڵ و قوسەم و مەعبەدو تەمامە. [8]

١ـ سیر اعلام النبلاء(٣/١١١).

٢ ـ الإصابة (٥/٣٦١).

٣ ـ سیر اعلام النبلاء (٣/١١٢).

٤ـ الإصابة (٥/٣٦١).

٥ ـ هەمان سەرچاوە (٥/٣٦١).

٦ ـ الطبقات تحقیق السلمي (١/٢١٤) سیر أعلام النبلاء (٣/٤١٢).

٧ـ الطبقات تحقیق السلمي(١/ ٢١٤).

٨ ـ سیر اعلام النبلاء (٣/٥١٣).

١)منالّ و ژنەکانی:

عبیدالله ی کوڕی عباس چەند کوڕو منالّێکی هەبوو: محمد بەویشەوە کونیەی وەرگرت، فرعەش دایکی بوو[١] کە کچی قوتنی کوڕی حارسی کوڕی حوزنی کوڕی بوجەیری کوڕی هیلالی کوڕی عامیرە. عباس[٢] وعالیەی کە علی کوڕی عبدالله کوڕی عباسی کوڕی عبدالمطلب خواستی و محمدی کوڕی علی لیّ ی لەدایك بوو، بابە و أم محمد و دایکی کە عەمرەی کچی عەریبی حەمیری بوو[٣] عبدالرحمن و (قثم) کە أم حەکیمی کچی قارظی کوڕی خالیدی کینانی دایکی بوو[٤] عبدالله و جعفر و (أم کلثوم)و عەمرە و أم عباس و دایکیشیان أم وەلەد بوو[٥].

٢)تەمەن و بینینی پێغەمبەری خوا(ﷺ):

عبیدالله کوڕی عباس بەسالیّ لە عبدلله کوڕی عباس بچوکتربوو[٦] پێغەمبەری خوا(ﷺ) وەفاتی کرد ئەو دوانزە سالآن بووە، پێغەمبەری خوای (ﷺ) بینیوە و فەرموودەشی لیّ بیستووە[٧]، وتراوە کە پێغەمبەری خوای (ﷺ) بینووە و فەرموودەشی لیّ بیستوە لە سونەتی نسائیدا فەرموودەی پێغەمبەری خوای(ﷺ) لەوەوە وەرگرتووە: کە غمیصاعیان رمیصاعهاتووەتە لای پێغەمبەری خوا(ﷺ) شکایەتی لە مێردەکەی کردووە کە پەیوەندی یەکەی ڕاپەڕینیّ، ئەویش ووتبووی: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) درۆ ئەکا پەیوەندی لەگەلّدا هەیە، بەلآم دەیەویّ بگەڕێتەوە لای مێردە یەکەمەی، پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: ((لیس ذلك حتی تذقي عسیلته))[٨]، ئەمەش لەڕێگەی هەشیم و بەهەمان سەنەدەوە ڕیوایەتکراوە ڕاویەکانیش متمانە پێکراون، بەلآم ڕوون نیە کە

---

١ ـ الطبقات تحقيق السلمي(١/ ٢١٢).

٢ـ هەمان سەرچاوە(١/٢١٢).

٣ ـ هەمان سەرچاوە(١/٢١٣).

٤ ـ هەمان سەرچاوە(١/٢١٣).

٥ـ نسب قريش، لا ٣١، الطبقات (١/ ٢١٤).

٦ ـ الإستعياب(٣/ ١٠٠٩).

٧ ـ الطبقات تحقيق السلمي(١/ ٢١٤).

٨ ـ سنن النسائي (٦/ ١٤٨) لە ڕێنووسدا لەعبیدالله وە بۆ عبدالله وە گۆڕاوە.

عبیدالله چیرۆکەکەی بینیبێ[1] هەیسەمیش لە (المجمع) دا[2] بەکورتی لەبارەی عبیـدالله و فەزڵی کوڕی عباسەوە هێناویەتی و دەڵێ: أبـو یعلـی ڕیوایـەتی کـردوە و پیاوەکانیـشی ڕاستگۆن[3] ذهبی لەسونەنی نسائیدا لەبارەیەوە دەڵـێ بـەوەی (مرسـل)ە [4]، لەعبداللـە کوڕی و عطاء وإبن سیرین وسولەیمانی کوڕی یەسار و ئەوانی تـریش لەبارەیـەوە قـسەیان کردووە، عبیدالله ئەمیرو گەورە وسەخی و سوپاسکراوە بووە.[5]

أ ـ پێغەمبەری خوا عبدالله و عبیدالله و کەسیری کوڕی عباسی وەسف کردووە.

لە عبدالله کوڕی حارسەوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا (ﷺ) وەسفی عبدالله و عبیدالله و کەسیری کوڕی عباسی کردو پاشان ئەفەرمووێ: ((هەرکەسـێ بـەرەو لام ڕابکـات و ئـەوە ئەوەی بـۆ ئـەبو، ئـەوانیش ڕایانـدەکردەلای و ئەکەوتنـە سەرپـشت وسـینگی و ئـەویش ماچیانی ئەکردوو بەخۆیەوە ئەیگوشین.[6]

ب ـ عبیدالله بەلای عباسەوە لە قثم خۆشەویستتربوو.

عبدالله کوڕی جعفر دەڵێ: من (قـثم) و عبیدالله ی هەردوو کوڕی عباس منداڵ بـوین و یاریمان دەکرد، پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) بەسـەرولاخێکەوە تێپـەری ووتـی: ئەمـەم بـۆ بەرزبکەنەوە، ئەوانیش لەبەرامبەریدا منیان بەرزکردەوە، بە (قـثم)ی ووت: ((ئەمـەم بـۆ بەرز بکەرەوە)) بەرزی کردەوە و لە پشتی منەوە سواری کرد و فەرمووی عبیدالله بـە لای عباسەوە لە قثم خۆشەویستترە، پێغەمبەریش (ﷺ) لەمامی شـەرمینەکرد کـە (قـثم)ی هەڵگرت و عبیدالله واز لێ هێنا.[7]

٣)دانانی عبیدالله بەوالی یەمەن لەلایەن علی (رضي الله عنه) ئەمیری ئیماندارانەوە:

---

١ ـ مسند احمد (١/٢١٤)، رجاله ثقات (ڕوون نیه کە عبیدالله ئەو چیرۆکەی بینیبێ).

٢ ـ المجمع (٤/ ٣٤٠) رواه أبو یعلی، ورجاله رجال لصحیح.

٣ـ سیر أعلام النبلاء(٣/٥١٣).

٤ـ هەمان سەرچاوە(٣/٥١٣).

٥ـ هەمان سەرچاوە.

٦ ـ مسند أحمد (١/ ٤٥٩)، رقم: ١٨٣٦.

٧ـ تاریخ دمشق (٣٩/٣٥٣) الطبقات، تحقیق السلمي(٢/ ١٤)، إسناده حسن.

علی کوڕی ئەبو تالّیب گەورەی ئیماندارن (ﷺ) عبیداللە کوڕی عباسی بەوالی یەمەن دانا و ڕایسپارد کە کاروباری حەج ڕێکبخات، ئەویش لەسالّی سی و شەش و سی حەوتدا حەجی بەخەلّکی کرد، کاتێکیش سالّی سی و هەشت هات و هەروەها هەناردیە یەمەن و معاویەش لەو سالّەدا یەزیدی کوڕی شجرة الرُهاوی نارد تاوەکو کاروباری حەج ڕێکبخات، هەردووکیان کۆبونەوە تاوەکو کار ڕاپەڕاندن بەو بدرێ، ڕێك نەکەوتن و لە ئەنجامدا ڕێك کەوتن لەسەرئەوەی شەیبەی کوڕی عثمان ئەنجامی بدات.

لەم باسەدا کەسانی مێژوو نووس (أهل السیر) جیاوازن، هەندێکیان دایان ناوە کەسە هەلّبژاردراوە کەی نێوانیان قثم کوڕی عباس بووبێ، خەلیفەش ووتوویەتی: لەسالّی چلدا معاویە (بسر بن أرطاة العامري) بۆ یەمەن ناردووە، لەم کاتەدا عبیداللە ی کوڕی عباسیش والی یەمەن بووە، هەرلەوێشدا ماوەتەوە تا شەهیدکردنی علی (ﷺ). [1]

٤ـ (بسر بن أرطاة العامري) وڕاستی چیرۆکی کوژرانی هەردووکوڕەکەی عبیداللە:

هەندێ کتێبەکانی مێژوو باس لەوە دەکەن کە عبدالرحمن و (قثم) ی کوڕی عبیداللە ی کوڕی عباس بسری کوڕی ئەبو ئەرتەئە لە یەمەندا کوشتووینی: هەروەها هەندێ پشتیوانانی علی(ﷺ) لەوێدا کوشتووە وئینجا گەڕاوەتەوە شام و پێشتریش ئەمیری ئیمانداران جاریەی کوڕی قودامەی سعدی ناردووەو هەمان کاری (بسر)ی ئەنجامداوەو هەندێ لەخۆشەویستانی عثمانی لەیەمەندا کووشتووە. [2]

إبن کثیر دەلّێ: ئەم هەوالّە لای مێژوو نوسانەوە بەناوبانگە و لەبارەی صەحیحیەوە قسەم هەیە[3]، گومانیش نیە کە کوشتی بێتاوانان لەو قۆناغە و تارۆژگاری بەسرەو (صفین) ڕوی نەداوە تا هەلاّسیانی جەنگی هەردوولایەنیش، کەواتە چۆن لەقۆناغی ئاگربەستدا منالّ و ژن و بێتاوانان ئەکوژرێ، کەواتە ناکرێ ئەونەریتە دژەی نەریت و

١ـ الإستعیاب (٣/ ١٠٠٩).

٢ـ تاریخ الطبري(٦/ ٥٥).

٣ ـ البدایة والنهایة (٣٣٤/٧).

بەهای ئاینی موسڵمانان قبوڵ بکرێت[1]، هەروەکو گێڕانەوەی کوشتنی هەردوومناڵ بەلای (بسربن أبي ارطاة)ەوە، إبن سعد لەڕێگەی واقیدیەوە ڕیوایەتکراوە کە کەسێکی (متروك)ە — بێ بنەما و متمانەیە - و(طبري) یش لەمێژووەکەیدا باسیکردووە[2]، لەزیاد البکائیەوە ئەویش لە (عوانە) ڕیوایەتکراوە کە دەڵێ: معاویە ناردوویەتی... ئەوەش (ئیسنادێکی منقطع)ە و پاڵپشتێکی دابڕاوە بەو پێیەی لەبارەی عەوانەی کوڕی حەکەمی ئەخباریەوە قسە و باس هەیە.[3]

إبن عبدالبر لە (الإستعیاب)دا[4] چیرۆکی کوشتنی کوڕی عبیداللە ی کوڕی عباسی لەلایەن(بسر) لەڕێگای هیشامی کەلبی و ئەویش لەلایەن ئەبو موخنەفە وەکەهەردووکیان بێ متمانەن (تروك) وەرگرتووە[5]، لەبارەی هیشامی کوڕی سائیبی کەلبیشەوە لەزیادەڕەویکردنی لەشیعەیەتیدایە کۆدەنگن، ئەحمەد دەفەرمووێ: کێ لەبارەیەوە دەگێڕێتەوە؟ گومان نابەم کەسێ لێیەوە قسە بگێڕێتەوە، (دار القطنی)) یش دەڵێ: کە(مترك)ە[6]، إبن حیبانیش دەڵێ: لەشیعەیەتیدا توند بووە[7]إبن عەساکیریش دەڵێ: ڕافیزیەکی بێ متمانەیە[8]، زەهەبیش دەڵێ: ڕافیزە ڕەچەڵەکە.[9]ئەبو موخنەف، لوتی کوڕی یرحیا، إبن عەدی لەبارەیەوە ووتوویەتی: شیعەیەکی هەڵبەستکارو خاوەن چیرۆکانە[10]، إبن تەیمیەش لەڕیزی شیعە دایناوە و لەبارەوە ووتوویەتی: پەراوێز خراوێکی درۆزنە (متروك كذاب)[11]، مێژوو نوسی متمانە پێکراویش خلیفەی بن خیاط چی

---

١ ـ الإنصاف، د. حامد، لا ٥٧٥.

٢ـ تاريخ الطبري، (١٣٩/٥)، الطبقات، تحقيق السلمي(٢١٣/١).

٣ ـ الطبقات، تحقيق السلمي(٢١٣/١).

٤ ـ الإستعياب(٨٩/١).

٥ـ الطبقات، تحقيق السلمي(٢١٣/١).

٦ـ المجروحين لإبن حبان (٩١/٣)، تذكرة الحفاظ(٢٤٣/١).

٧ ـ المجروحين لإبن حبان (٩١/٣).

٨ ـ سير أعلام النبلاء (١٠/ ١٠٢).

٩ ـ تذكرة الحفاظ (١/ ٣٤٣).

١٠ـ الكامل في ضعفاء الرجال(٦/ ٢١١٠).

١١ ـ منهاج السنة (٥/ ٨٢).

لەمێژووەکەی (تأريخ)[1] لە (طبقات)[2]ە کەیدا باسی نەکردووە کە (بسر) لەیەمەن یان لەحیجازدا لایەنگری علی کوشتبێ، بەڵکو باسی ناردنی ئەکات لەلایەن معاویە بۆ دەستگرتنە سەر یەمەن و حیجاز، هەروەها بوخاری لە (الکبیر) و [3] و حاکم لە (المستدرك)[4] دا وەهایان نەوتووە، هیچ کاتێکیش کوشتنی هەردوو کوڕەکەی عبیداللە لەیەمەندا لەلایەن (بسر بن أبي أرطاة)ەوە ڕاست نیە، خەڵکی شام دەبینن کە (بسری کوڕی أبو أرطاة) لە پێغەمبەری خوا (ﷺ) بیستویەتی و یەکێك بووە لەو کەسانەی عمری کوڕی خەتاب وەکو پشتیوان بۆ عەمری کوڕی عاص ناردوویەتی بۆ فەتحی میسر، بەپێ ی جیاوازیش لەوەدا ووتویانە: چوار کەس بوونە: زوبەیر و عمری کوڕی وەهب و خاریجەی کوڕی حوزافە و بوسری کوڕی ئەرتەئە، زۆربەش دەڵێن: زوبەیر ومقداد و عومەیری کوڕی وەهب، خاریجەی کوڕی حوزافە کە دڵنیایی تیادا هەیە[5] بسری کوڕی ئەرتەئە دوو فەرموودەی لەپێغەمبەری خواوە (ﷺ) ڕیوایەت کردوە، یەکێکیان: ((لاتقطع الأيدى في المغازي))[6] واتە: لەجەنگدا دەست نابڕدرێت.

دووەمیش: لە پاڕانەوە دا: پێغەمبەری خوا (ﷺ) دەفەرمووێ: ((اللهم أحسن عاقبتنا فى الأمور كلها، وأجرنا من خزي الدنيا وعذاب الأخرة))[7]، واتە: خوایە گیان لەگشت کاروبارەکاندا ئەنجامە کانمان باش بکەیت و لەشەرمەزاری دونیاو سزای ئاخیرەت بەدورمان بگریت))، لەبەرامبەر ئەم لێکۆڵینەوە پوختەدا کوژرانی هەردووکوڕی عبیداللە لەسەردەستی (سبر بن ارطأة) ڕاست نیە، و ئەو شیعرەش کە لە کتێبەکانی مێژوو و ئەدەبدا ئەیدەنە پاڵ عائیشەی کچی عەبدڵڵای دایکی دوو منداڵەکە هیچ کات ڕاست نیە کە دەڵێ:

ها من أحسن بإبنيّ اللذين هما   كالدرتين تشظى عنهما الصّدق

---

١ ـ تاريخ خليفة، لا ١٩٨.

٢ ـ طبقات إبن خياط، لا ٢٧.

٣ـ التاريخ الكبير في البخاري(٢/ ١٢٣).

٤ ـ المستدرك (٥٩١/٥٣).

٥ ـ الإستعياب(٨٨/١).

٦ ـ مسند أحمد (٤/ ١٨١)، الحديث صحيح.

٧ـ مسند أحمد٤/١٨١/ الحديث صحيح.

ها من أحسن بإبنيّ اللذين هما　　سمعي و عقلي فقلبي اليوم فختطف

حدّثتُ بسراً وما صدقّتُ مازعموا　　من ميلهم ومن الأثم الذي اقترفوا

أنحى على ودجي إبني مرهفة　　مشحوذة وكذلك الإثم يُقترفُ

وەهای دائەنێن کە تووشی ڕاڕای و دەرون پەشێوی هاتووە ولەو وەرزەدا دادەنیشت و شیعری ئەوتەوە و تفی لیّ ئەکرد.[1]

هەروەها ئەو شیعرەش کەدراوەتە پاڵ عبیداللە کوڕی عباسەوە هیچ ڕاستیەکی تیادانیە، مێژوونوسان گێڕاویانەتەوە کە عبیداللە چووەتەلای معاویە لەسەردەمی خیلافەتەکەیدا و دوای قسە کردنێك عبیداللە ی کوڕی عباس ووتوویەتی:

یاإبن صخر وإبن حربِ تبيَن　　من تقسيون بعبد المطلب

من إذا رأت قريش وجهه　　عظموا المرء وخرّوا للركب

صاحب الفيل وساقي زمزم　　ثمت الفدية رأس في العرب

وهدى آخرنا آخركم　　فيه الملك لكم أجرى الحقب

إن بُسراَ قتل إبنيَّ وما　　بين بُسر وبني فهرنسب

فاقتل العبد بفرضى هاشم　　إن هذا من بواء العجب

إجعل الفضة فينا ذهباً　　ونضار القوم فينا ماغرب

لايقر العين الإستقبل من　　سبّب القتل وللقتل سبب

ذاك ماذاك إبن حرب إنه　　قُطب الشّر وللشّر قطب[2]

هەروەها وایان داناوە کە معاویە(ﷺ) بەم بەیتانە وەڵامی دابێتەوە:

إن بُسراً قتل إبنيك على　　غير جُرمٍ قاطعاً منك النسبُ

---

١ ـ الإستعياب (١/٨٩).

٢ ـ تاريخ دمشق (٣٩/ ٣٥٤/ ٣٥٥).

أنزل اللهُ ببسرٍ بأســـــــــه　　وعلى بسر من الله الغضـــبُ
أضرب العبد علي يافوضـــه　　ضربة تذهب منه ماذهـــب
في مقيل الدهر من ضعف بـه　　ليس هذا من مناف بعجـــب[١]

٥) ووتەی عبیداللە: سوێند بەخوا ئەو لە ئێمە سەخیترە و ئێمە تەنها هەندێ لـە سەروەتەمان پێداوە و ئەویش سەخی تربووە لە خـۆی و منالّەکـەی لەخۆگرتـەوە بـۆ ئێمە: [٢]

عبیداللە ی کوڕی عباس بـۆ گەشـتێکی دەرچـوو خزمەتکارێکیـشی لەلەگەلّـدا بـوو، لەرێگـەدابووە مـالّێکی ئـەعرابیان لێ دەرکـەوتووە و بەخزمەتکارەکـەی ووتـووە: گـەر ببوینایەتە میوان لەم مالّەدا بماینماینەوە؟ ووتی: ڕۆیشت، عبیدللە پیاوێکی جـوان و قـسە خۆش بوو، کاتێکیش ئەعرابیەکە ئەوی بینـی ڕێـزی گـرتن و بەژنەکـەی ووت: پیـاوێکی بەڕێزە و لایداداوەتە لای ئێمە وئەعرابیەکە هێنانیـە مـالّ، پاشـان ئیعرابیەکـە هاتـەلای ژنەکەی و وتی: چێشتی ئێوارەمان هەیە بۆ میوانەکەمان؟ ئـەویش ووتـی: هیـچمان نیـە تەنیا ئەم مەڕە نەبێ کەشیری منداڵەکەت ئەدات و ژیانی بەوەوە بەندە، ووتـی: پێویـستە سەریبڕم، ژنەکەی ووتی: کچەکەت ئـەکوژی؟ ووتـی: ئەگـەر! وتـی: پاشـان هـەردووکیان مەڕەکەو چەقۆکەیان بردو ئەیوت:

یاجارتي لا توقظي البنيُة　　إن توقظيها تنتحب عليه
وتنزعُ الشفرة من يديّه[٣]

پاشان مەڕەکەی سەربڕی و خـواردنی لێ ئامـادەکردو پاشـان چێـشتەکەی هێنایـەلای عبیداللە و خزمەتکارەکەی، خواردنیان خواردو عبیـداللە گـوێ ی لەقـسەی ئەعرابیەکـەو گفتو گۆی خێزانەکەی بوو کە پێشتر ڕوویاندا، کە بەیانی بویەوە بەخزمەتکارەکـەی ووت: هیچت پێیە؟ ووتی: بەلّێ پێنج سەد دینار لەخەرجیمان زیادە: ووتی: بیدەرە ئەعرابیەکـە،

---

١ ـ هەمان سەرچاوە (٣٩/ ٣٥٥)
٢ ـ أسد الغابة (٥٤٣/٣).
٣ـ أسد الغابة (٣/ ٥٤٣).

ئەویش ووتی: سوبحان الله! پێنج سەد دیناری ئەدەیتێ و مەڕێکی بۆت سەربڕیوەکە نرخەکەی پێنج دینارە؟ ووتی لەباردایکت چووبایەی! سوێند بەخوا لەئێمە سەختیرە، ئێمە تەنیا هەندێك لەوسەروەتەی دەدەێنێ کەهەمانە، ئەوسەخاوەتی ورێزی لێ گرتین و بەخوێنی خۆی و منداڵەکەی بۆ ئێمە لەخۆی گرتەوە، ئەوتریێ: ئەو ڕووداوە بەمعاویە گەیشتووە ئەویش دەڵێ: الله چی دورێکە عبیدالله ؟ لەچی سپییایەك دەرچووەو؟ لەچ ژیانێك هەڵکەوتووە؟[1] ڕیواتی یەکێك دا هاتووە کە عبیدالله مامۆستایی سەخاوەتیە، سوێند بەخوا وەها بووە هەروەکو (الحطیئة)) ووتوویەتی:

أولئك قوم إن بنوا أحسنوا البنيا وإن عهدوا أوفوا إن عُقدوا شدوا

وإن كانت النعمى عليهم جزوابهـا وإن أنعموا لا كدروها ولأكـدوا[2]

٦ـ لە نێوان عبیدالله ی کوڕی جعفر و حەسەنی کوڕی علی و عبیدالله ی کوڕی عباسدا (ﷺ):

أبو الزناد دەڵێ: ووتراوە: کام لەم سێ کەسە سەختی ترە: عبداللە کوڕی جعفر، حەسەنی کوڕی علی، یان عبیدالله ی کوڕی عباس؟ وترا: کەسمان نەبینوە وەکو حسن زۆر بەخشیبێ، کەسیشمان نەبینیوە وەکو عبدالله کوڕی جعفر زۆر و کەمی بەخشیبێت و هیچ کات بەلای ماڵی عبیدالله ی کوڕی عباسدا تێپەڕ نەبووە و خۆراکی پاراوی نەبووبێت بەوەش ناوبراوە قەساوەخانەکەی کوڕی عباس، ووتراوە: ووشتر کەمبۆتەوە تا نرخەکەی گەشتۆتە پانزە دینار و لەو سەربڕینەشدا عبدالله کوڕی جعفر لۆمەی کردووە و ئەویش دەڵێ: سوێند بەخوا لەسەربڕین وازناهێنم.[3]

٧) میوان گەلێك بەبێ مەوعید دانان سەردانی ماڵی عبیدالله یان کرد:

پیاوێك لەمەدینەدا وویستی وزیان لەعبیدالله کوڕی عباسی کوڕی عبدالمطلب بدات، بۆیە هاتەلای گەورەکانی شاری مەدینەو ووتی: عبیدالله کوڕی عباس وتوویەتی:

---

١ ـ أسد الغابة (٣/ ٥٤٣).

٢ ـ تاريخ دمشق (٢٧/ ٣٦٠).

٣ـ تاريخ دمشق(٣٩/٣٥٧)، الطبقات (٢/٢٣) إسناده ضعيف.

بامیوانی من بن، خەڵکیش ڕۆیشتن تا ماڵی عبیداللە پڕ خەڵك بوو، عبیداللە نەیزانی هۆی هاتنی چیە و هاتنی خەڵك بۆ چیە، ووترا: هەواڵدەرت هاتووە کە خەڵکی لای تۆ نان بخۆن، ئەویش زانی کەسەکە چی مەبەستە، بۆیە بڕیاریدا کە دەرگا دابخرێت بۆ جۆرەها میوەو هەنگوین و مۆز ناردایە بازاڕو بەخواردنی میوەوە سەرقاڵیانی کرد و خواردن برژێنرا و سورکرایەوە و لەمیوە خواردن نەبوونەوە خواردن هێنرا، عبیداللە ووتی: هەرکاتێ بویستری ئەم خواردنە ئامادە دەبێ؟ ووتیان بەڵێ، ئەویش ووتی: خەمم نیە هەرکەسێ بێتەماڵم.[1]

٨) ئافرەتێك کەکەسی بۆنەمایەوە:

ئافرەتێك لەساڵێکی نەهامەتیدا هاتە بەسرەو دووکوڕی لەگەڵدا بوو، ساڵێکی بەسەر تێپەڕنەبوو هەردووکیان مردن و ناشتیانی و لە لەنێوان گۆڕەکانیاندا دانیشت و ووتی:

فلله عيناني اللذان نراهمـــا — قريبين منّي والمزار بعيـــد

هما تركا عينّي لاماء فيهمـا — وشكّا سواد القلب، فهو عميـد

مقيمان بالبيداء لايبرحانهـا — ولايسأ لان الرّكب: أين يريـد؟

پێ ی ووترا: گەر بچویتایە لای عبیداللە کوڕی عباس و باسی خۆتت بۆبکردایە، ئەویش چووە لای و پێ ووت: ئەی کوڕی مامی پێغەمبەری خوا (ﷺ) من بێکەس بووم کەسم نی یەتابمپارێزی ولای عەشیرەتێکیش دەست گرۆم بکات، منیش بەشوێن تکاکارو ئومێد پێکراو و بەخشەرێك دا ئەگەڕێم و بۆلای تۆ نێردراوم، یەك لەو سێ شتانەم بۆ بکە: یان گیرسانەوە، یان هاوکاری و یان گەڕاندنەوەم بۆلای کەس و کارم، عبیداللە ش فەرموی: گشت ئەو داواکاریانەت بۆ هەیە.[2]

٩) جوانی و فیقە و و سەخاوەتی لەماڵی عباسدا:

---

١ ـ تاريخ دمشق(٣٩/ ٣٥٧).

٢ ـ هەمان سەرچاوە(٣٥٨/٣٩).

أبو العباس أحمد الطبري المكي، لەکتێبەکەدا (تراجم آل بيت رسول الله(ﷺ) ذخائر العقبى في مناقب ذوي القربى)، باس ئەکا....کە وتراوە: هەرکەسێ جوانی و (فقه) وسەخاوەتی ئەوێ بابڕوانێتە ماڵی عباس، جوانی بۆ فەزل فقه بۆ عبدالله و سەخاوەتیش بۆ عبیدالله.[1]

١٠) خێری دونیاو ئاخیرەت لەماڵی إبن عباسدایە:

هەرکەسێ دونیاو ئاخیرەتی دەوێ بابڕوانێتە ماڵی عباسی کوڕی عەبدلموتەلیب؟

ئەعرابیەك چوە ماڵی عباسی کوڕی عەبد لموتەلیب و لەپاڵ ئەوماڵەدا عبدالله کوڕێ عباس بوو، کە هەرشتێکی لێ پاشگەز دەبوویەوە، لەو شانی تریەوە عبیدالله کوڕی عباس بوو کەهەرکەسێ بڕوایشتایەتە ماڵیەوە نانی دەدا[2]، لە موسعەبی کوڕی عبدالله وە کە دەڵێ: هەندێ زانستخواز ووتویانە: عبدالله زانستی دەبەخشی، عبیدالله خواردنی دەبەخشی.[3]

١١) حەکیمی تەنگژەکان و سەرچاوەی بەخشندەیی:

عبدالله کوڕی عباس بە حەکیمی تەنگژەکان و عبیدالله بە چاوگی بەخشندەیی ناسرابوو، هەموو ڕۆژێ نانی دەبەخشی، باوکی پێی وتووە: کوڕی شیرینم چیە بەیانیان خواردن ئەبەخشی و ئێواران نایەبەخشی؟ نانی بەیانیت دا ئێوارنیش بیدە، بۆیە عبیدالله بەغولامێکی خۆی ووتوە: کوڕی شیرینم بەیانیان و ئێواران سەربڕە .[4]

١٢) ئەو شیعرەی لەبارەی سەخاوەتیەکەتیەکەیەوە ووتراوە:

معاویە دەیوت عبیدالله کوڕی عباس قوڕەیشی فێری سەخاوەتی کرد، عبدالله سەخیترین کەس بو لە عەرەب بۆیە شاعیرێکی قوڕەیش دەڵێ:

وعلّمها عبيد الله مالم   تكن تأتيه من شيم الكرام

---

١ ـ ذخائر العقبى، لا ٣٩٤.

٢ ـ تاريخ دمشق(٣٩/ ٣٥٦).

٣ ـ هەمان سەرچاوە (٣٩/ ٣٥٦).

٤ ـ تاريخ دمشق (٣٩/ ٣٥٦)، الإصابة (٤/ ٣٣١).

وورثها مكارم ثابتات نفى عنها بها لوم اللئـــام

وصية هاشم وبني أبيه قصي والهمام بن الهمـــــام[1]

۱۳) بەرۆژووبونەکەی لە ڕۆژی عەرەفەدا:

لە عبـدالله کـوڕی عبـاس کـەڕۆژی عەرەفـە عبیـدالله ی بـرای بـۆ چێـشت خـواردن بانگیکردووە، ئەویش دەڵێ: بەرۆژوم ئەویش دەڵێ: ئێوە پێـشەوان و چـاوتان لێ دەکـرێ، پێغەمبـەری خـوام (ﷺ) بینـوە لـەم ڕۆژەدا بـۆ شـیرخواردنەوە دەعـوەتکراوە و شـیری خواردۆتەوە.[2]

١٤) زانستخوازیەکەی:

بە عبیدالله کوڕی عباس ووتراوە: بۆ بە شوێن زنست دا ئەگەڕیی؟ ئەویش دەڵـێ: کـە خۆشی و چالاك بوو چێژی منە و گەرکەوتمە خەمەوە دڵدەرەوەیە.[3]

١٥) چاکەکەی بەرامبەر پیرێژنەو سێ کوڕەکەی:

عبیدالله کوڕی عباس بەنزیك پیرێژنێکدا تێدەپەڕێ کە سـی کـوڕی هـەبوو، ئـەویش ڕێزی لێ گرتن و عبیدالله ویستی بارقورسیان چاك بکات و چاکەیان لەبەرامبـەردا ئـەنجام بدات، کاتێك لەخوار دانیشتنەکەی عبیدالله وە دانیشت، ووتـی: نەهاتوومـە لای ئێـوە و دایکتان کە پێتان نـاخۆش بێـت، ووتیـان کەواتـە چیە ؟ ووتـی: حـەزمکرد باردۆختـان چاکبکەم و یارمەتیتان بدەم، ووتیان ئەم دیاردەیە دەگمەنە یارمەتی یـان سـواڵکردن یـان پاداشتی کارێکی کۆنە، ئەویش ووتی: هیچ شتێ لەوانە نیە، بەڵکو ئەم شەو لای ئێوە لام داوە حەزمکرد ئەوەی خوا پێی خۆش بێت بەشێکی لەسەروەتەکەم ببەخشم، ووتیان: ئەمە چیە؟ ئەوەی بۆ خوا پێ ی خۆشە و خوای خۆشەوێ بۆ ئێمە پێ ی خۆش نیە، گەر ئێمەش بۆ ویمان بو نزم و نەبونەبێ و گەر تۆش مەبەسـتت خـوابێ بیـدەی بەکەسـێ شـیاو ئـەوە لەچاکەکاریەکەت سوپاسکراو دەبیت، عبیدالله دەهەزار درهەم وبیسـت ووشـتری پێـدان و

١ ـ تاريخ دمشق (٣٩/٣٥٥).

٢ ـ الإصابة (٤/٣٣١) سنده صحيح.

٣ـ الإصابة (٤/ ٣٣٢)، تاريخ دمشق(٣٩/ ٣٦٤).

بارهەڵگرەکانیشی کردە ئێسترو وولاَخ، ووتیشی: لەعەرەب و عەجەمدا کەسم نەبینیوە لەم پیرێژنەو کوڕەکانی بچێت و شیاوتربێت. پیرێژنەکەش بەکوڕەکانی خۆی ووت: هەریەکەتان شیعرێ لە بەرێزی پیاوە بەرێزەدا بهۆنێتەوە:

کوڕە گەورەکەی ووتی:

شهدتُ عليك بطيب الكـــلام   وطيب الفعال وطيب الخير

ناوەڕاستین ووتی:

تبرعتَ بالجود قبل لسؤال   فعال كريم عظيم الخـــطر

بچووکەکەش ووتی:

وحق لمن كان ذا فعلــــة   بأن يسترق رقاب البـــــــشر

پیرێژنەکەش ووتی:

فعمرك الله من ماجد   وُوُقيت سؤال ردى والحـــــــدر[١]

١٦) مردنی:

لەدیاری کردنی ساڵی مردنی دا قسە و بۆچونەکان جیاوازن: بخاری[٢] وفسوی[٣] دەڵێن: لەسەردەمی معاویەدا(ﷺ) مردووە[٤](خلیفة)[٥] و کەسانی تریش ووتویانە: ساڵی پەنجاو هەشت کۆچی دوایی کردووە[٦] أبو عبید و أبو حسان الزیادي ووتویانە هەشتاو حەوت کۆچی دوایی کردووە [٧]، ووتویانە لەڕۆژگاری یەزیدا کۆچی کردووە وڕای زۆرینە ئەوەیە مردنەکەی لەمەدینەدا بووە، ووتراویشە لەیەمەندا بووە بەلاَم لەمەدینە ڕاسترە.[٨]

---

١ ـ الإصابة (٤/ ٣٣٢)، تاريخ دمشق(٣٩/٣٦٤).

٢ ـ البخاري في تأريخه الصغير، لا ٧٣.

٣ـ المعرفة والتاريخ (٣/٣٢٢).

٤ ـ تاريخ الإسلام، حوادث سنة٨١ ـ ١٠٠ ه، لا ١٤٧.

٥ ـ في تاريخه،لا٢٢٥.

٦ ـ تاريخ الإسلام، حوادث سنة ٨١ ـ١٠٠ه، لا ١٤٧.

٧ ـ هەمان سەرچاوە، لا ١٤٧.

٨ ـ أسد الغابة(٣/ ٥٤٤).

لەمردنی براکانی عبیداللە دا بۆدڵە زیندووەکان پەندو ئامۆژگاری و یادەوەری هەیـە، عبیداللە کوڕی عباس لە(طائف) نێـژراوە و (معبـد) لەئـەفریقیا شـەهید بـووە و (قـثم) لەسەمەرقەند شەهید بـووە[1] عبیـداللە لەمەدینـەدا و هـەموویان نـەوەی یـەك بـاوك و دایکن، خوای پەروەردگاریش دەفەرموێ: ﴿إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَـزِّلُ الْغَيْـثَ وَيَعْلَـمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَداً وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُـوتُ إِنَّ اللَّـهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾[لقمان: ٣٤].

سێ یەم: عبداللە کوڕی جعفری کوڕی ئەبو تاڵیبی هاشمی:

ناوی عبداللە کوڕی جعفری کـوڕی عبـدالمطلب کـوڕی هـاشمی گـەورەی جیهانـە، أبـو جعفری قورەیشی هاشمی، لە حەبەشە لەدایك بووەلەمەدینەدا گیرساوەتەوە، سەخی کـوڕی سەخی دوباڵ(ذوالجناحين)ە.[2] دایکیشی ناوی ئەسمائی کچی عومەیسی خەسعەمیە کـچی مەیمونەی حاریسە لەدایکیەوە، عبداللە کوڕی جعفری لەحەبەشەدا بوە، یەکەمین کوڕیەتی کە لەنێو منداڵە موسڵمانەکاندا لە دایك بووە[3]، لەوێشدا محمدو عون لەدایك بـووە دوای ئەوەی ئەسماعبداللە بووە نەجاشـیش کـوڕێکی بـووە وناردویـەتی بەشـوێن جعفـردا کـە کوڕەکەت ناو ناوە چی ؟ ووتی: عبداللە نەجاشیش کوڕەکەی ناونا عبداللە، ئـەسمای کـچی عومەیس وەریگرت تابڕینەوە خۆی شیری پێدا بە لەگەڵ شیرەکەی عبداللە کـوڕی جعفـرو بەوەش ئـەسماعیلـەو پایـەی لایـان هـەبوو، هەرکەسـێ لەحەبەشـیەکان موسـڵمان بوایـە دەهاتەلای ئەسماعوئەویش فێری ئەکردن.[4]

دوای شەهید بوونی جعفریش ئەسماعشووی بە أبوبکر کرد و محمدی لێ بو پاشـان علـی مارەی کرد و یحیای لێ بوو[5] لەدایکیشەوە[6] محمدی کوڕی أبو بکر و یەحیای کوڕی علی

---

١ ـ تاريخ دمشق(٣٩/ ٣٥٠).

٢ ـ سير أعلام النبلاء(٣/ ٤٥٦).

٣ ـ الإصابة (٤/ ٣٦).

٤ ـ الطبقات للسلمی (٢/ ٧).

٥ ـ الإصابة (٤/ ٣٧).

٦ ـ اسد الغابة (٣/١٩٩).

برای عبدللە کوڕی جعفرن، عبدالله کوڕی جعفریش بەکۆتا کەسی بنەماڵەی هاشم دادنـرێ کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێش وەفاتکردنی بینیبێتی.[1]

١.ژن منالەکانی:

عبدالله کوڕی جعفر، جعفری ئەکبەری بوو هەر بەویش نازنـاوی وەرگـرت، (الأمیـة) دایکێتی و (أم عمرو) ئەناسرا کەکچی خراش ئەلعبسیە[2] بوو، علـی و عـەونی ئەکبـەر ومحمد و أم کەلـسومیش زینـەبی کـچی علـی کـچی ئـەبو تالێـب داکیـان بووکەکـچی پێغەمبەری خوایە (ﷺ).[3]

حسین و عەون وعەونی بچوکیش کە لەگەڵ حوسەینی کوڕی عەلیدا کوژراوە ولە پاش خۆی نەوەی نەما[4] دایکی جومانەی کچی مەسیبی کوڕی نەجبەی کوڕی ڕەبیعەی کـوڕی عـەوفی نـەوەی فـەزارەبوو [5] أبـو بکـر و عبیـدالله و موحەمـەدیش، خوصـائی کـچی خەمسەفەی کچی ثقفی کوڕی عابدینی کوڕی حارسی تەیمولای سـەعلەبەی کـوڕی بکـری کوڕی وائل بووە[6] سالحیش کەکەسی لە دوانە جێ نەما.

یەحیاو هـارونیش پاشماوەیـان نـەبووە، موسـاو جعفـریش هـەروەها دایکـی محمـدیش دایکیان لەیلای کچی مەسعودی کوڕی خالید بوو، حەمید و حەسەنیش أم ولـد دایکیـان بوو، جعفر و أبو سەعید أم حەسەنی کچی کعبی کوڕی عبداللـە کـوڕی أبـوبکری کـوڕی کیلابی کوڕی ڕەبیعەی کوڕی عامری کوڕی (صعصه) بوو[7]. معاویە و ئیسحاق و (قـثم) کەسیان لە پاش نەما، أم عەونیش دایکی زۆر منداڵ بوو.[8]

---

١ ـ البداية والنهاية (١٢/ ٣٠٠).

٢ ـ الطبقات الكبرى (٦/٢) تحقيق السلمي.

٣ ـ هەمان سەرچاوە

٤ـ هەمان سەرچاوە.

٥ ـ هەمان سەرچاوە.

٦ـ هەمان سەرچاوە.

٧ـ هەمان سەرچاوە.

٨ ـ هەمان سەرچاوە.

۲. هاتنی جعفری کوڕی ئەبو تاڵیب بەخێزانیەوە لەحەبەشەوە بۆمەدینە:

جعفری کوڕی ئەبو تاڵیب لەگەڵ کۆچەرانی حەبەشە لـەڕۆژی فـەتحی خەیبـەردا لەگـەڵ ئەسمائی خێزانی و عبداللە و عەونی و محمدی کوڕانی هـاتن بـە هـاتنی پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) زۆر خۆشحاڵ بوو، پێغەمبەری پەیامی بـۆ نەجاشـی نـارد کـە بیـان گەڕێنێتـەوە ئەویش خستینیە دوو کەشـتی و گەڕانـەویان کەوتـە ڕۆژی فـەتحی خەیبـەرەوە، لـەهاتنی جعفردا ئەبو موسای ئەشعەری و ئەشعەریەکانی تر هاوەڵێتیان کـردووە، لەئـەبو موسـا ئەشعەریەوە (ﷺ): دەرکەوتنی پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێمان گەیشت وئێمەش لەیەمـەن بوین، بۆیە بەکۆچەری بۆلای پێغەمبەری خـوا دەرچـوین و دووبـرام لەگەڵـدا بـوو کـەمن بچوکترینیان بوم یەکێیان ئەبو بوردە بوو، ئـەویتریش ئـەبو ڕەهـم بـوو، وتـراوە: چـەند کەسێك بووین، بەڵام وتوویەتی پەنجا و سێ یان چەنجا و دوو پیـاوی هۆزەکـەمان بـووین، کەشتیەکەمان هاتەلای نەجاشی لەحەبەشەو جعفری کوڕی ئەبو تاڵیبیش ڕازی بووبـەوەی هـەمووومان لـەو کەشـتیەدا بـین، هـەمووومان سـەرکەوتین، گەیـشتین بەپێغەمبـەریش (ﷺ)لەکاتی فەتحی خەیبەردا بوو.[1]

۳.ئەی خەڵکی ئەم کەشتیە دووکۆچتان (هیجرەت)هەیە:

لەئەبو موساوە: خەڵکانێك هەبوو ئەیانوت لەهیجرەتدا پێش ئێوە کـەوتوون، ئـەسمائی کچی عەمیس چووەلای حەفسەی خێزانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بە سەردانی کە بـۆ لای نەجاشی کۆچی کردبوو عمریش هاتەلای حەفسەو ئەسمائی لەگەڵ بوو، کە ئـەسمائی بینـی ووتی: ئەم ئافرەتە کێیە؟ ئەسماء وتی: کچی عمریس، عمری وتی: ئەمە حەبەشیە؟ ئەمـە دەریایە؟ ووتی: بەڵێ: عمر وتی: ئێمە بەهیجرەت لەئێوە پێشکەوتین و ئێمـەش شـیاوترن بە پێغەمبـەری خـوا، ئـەسمائیش توڕەبـوو ووتـی: نـەخێر سـوێند بـەخوا، ئێـوە لەگـەڵ پێغەمبەری خوا بوون وبرسیانی تێر ئەکرد و نەفامتانی تەمبێ ئەکرد، ئێمەش لە پێنـاوی خوا وپێغەمبەری خواو لەزەوی ڕەق و زبـری حەبەشـە بـووین، سـوێند بـەخوا نـان و ئـاو ناخۆمەوە تائەوەی ووتت بە پێغەمبەری خوا نەڵێم و لێ نەپرسم، سوێند بەخوا درۆناکەم و

١ـ البخاري، كتاب: المغازي، رقم:٤٢٣٠، ٤٢٣١، معين السيرة، لا ٢٥٣

زیاتری ناخەمەسەر، کاتێك بە پێغەمبەری خوا (ﷺ) گەیشت و وتی: ئاوەها و ئاوەها. پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی: ((کەس لەئێوە زیاتر بۆمن لەپێشتر نیە و خۆی و هاوڕێکانی یەك هیجرەتیان هەیە و ئێوەش ـ خەڵکانی کەشتی دوو هیجرەتتان هەیە [1]،ئەسمائی دایکی عبدالله کوڕی جعفریش ئەو موژدەیەی پێدرا ئەویش بە ئەندامانی کەشتیەکەی ووت[2] هەروەکو وتوتی: ئەهاتنە لام و لەبارەی ئەوباسەوە پسیارن لێ ئەکردن، لەدونیادا هیچ شتێ ئەوندەی ئەو مژدەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) دڵخۆشی نە دەکردن [3] پێغەمبەری خواش (ﷺ) دوای ڕاوێژکردنی بەهاوەڵانی (ڕەزای خویان لێ بێت) بەشداری فەتحی خەیبەریان کردبوو[4] لەدەسکەوتەکانی خەیبەردا بەشی دان.

٤.شەهید بوونی جعفری کوڕی ئەبو تاڵیب لە موئتەدا:

یەحیای کوڕی ئەبو یەعلاوە وتی: بیستم عبدالله کوڕی جعفری ئەیووت: لەبیرمە پێغەمبەری خوا (ﷺ) هاتەلای دایکم و هەواڵی باوکمی پێدا، من ئەمڕوانیە پێغەمبەری خوا (ﷺ) و ئەویش دەستی بەسەرمن و براکەم دا ئەهێنایەوە و چاوەکانی پڕ فرمێسك بوو دەڕیەرێن و کەوتنە سەر ڕیشی، پاشان فەرمووی: ((خوایەگیان جعفر بۆ باشترین پاداشت هەنگاوینا لە نەوەکەشیا باشترین شتی لێ بەجێ بهێڵە کە لەنەوەی هیچ بەندەیەکی تردا نەبێ)) پاشان فەرمووی: ئەی ئەسماء موژدەت بدەمێ؟ ئەسماءوتی: بەڵێ دایك و باوکم بەفیدات بێ ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ)، ئەویش فەرمووی: ((خوا دووباڵی بەجعفرداوە و لەبەهەشتدا پێان دەفڕێ)) ئەسماء ووتی: دایك وباوکم بەفیدات بێ ئەی پێغەمبەری خوا خەڵکی لەوەدا ئاگاردار بکە، پێغەمبەری خواش(ﷺ) هەستا و دەستی گرتم و دەستی بەسەرمدا هێنا تاگەیشتە سەر مینبەرو لەبەرامبەری خۆی و لەپایەی خوارەوەدا دانیشاندم و خەفەتی پێوە دیاربوو، قسەی کردوو فەرمووی: ... ((جعفر شەهید بوو، خواش دووباڵی پێداوە لەبەهەشتدا پێان دەفڕێ))، پاشان پێغەمبەری خوا(ﷺ) دابەزی و چوەماڵی خۆی و لەگەڵ خۆیدا بردمی، فرمانی پێ کردن چێشت

---

١ ـ البخاري،كتاب المغازي، رقم: ٤٢٣١.

٢ ـ فقه السيرة للغضبان، لا ٥٣٥.

٣ ـ مسلم، رقم: ٢٥٠٢، ٢٥٠٣.

٤ ـ الصراع مع اليهود لأبي فارس(٣/ ٩٦).

دروست بکەن وبۆخێزانەکەمان چێشت کراو ناردی بەشوێن براکەمدا ولای پێغەمبەری خوا (ﷺ) چێشمان خواردو، سوێند بەخوا خواردنێکی خۆش و پیرۆز بوو، سەلمانی خزمەتکاری جۆی هاڕی و پاشان پاکی کردووە ئامادەیکرد...ئینجا من و براکەم لەگەڵ پێغەمبەری خوا (ﷺ) نانمان خوارد[1]

٥. لەمڕۆ بەدوا بۆ براکەم مەگرین:

عبدالله کوڕی جعفر دەڵێ: دوای سێ ڕۆژ لەهەواڵی کوژرانی جعفر پێغەمبەری خوا (ﷺ) هاتە لایان و فەرمووی: ((لەمڕۆ بەدواوە بۆ براکەم مەگرین))، پاشان فەرمووی: ((برازاکانم بۆ بهێنن)) ئێمەیان هێناو سەرمان گڤ بوو، فەرمووی: محمد لە ئەبو تالیبی ماممان ئەچێت، عبدالله ش لەخوڕەوشتی بەمن ئەچێت ((پاشان دەستی گرتم ودەستی هێنایە بە قژمدا و، پاشان فەرمووی: ((اللهم اخلف جعفرا في أهله، وبارك لعبدالله في صفقته)) ووتی: پاشان دایکمان هات و باسی هەتیوێمانی کرد، پێغەمبەریش فەرمووی: ((لەهەژاریان ئەترسی و منیش لەدونیا و ئاخیرەتدا خاوەنیانم)).[2]

٦. پێغەمبەری خوا (ﷺ) دەیخاتە سەرولاخەکەی:

عبدالله کوڕی جعفروتی: پێغەمبەری خوا (ﷺ) گەر لەگەشتێك بهاتایەوە منالانی بنەماڵەی ئەخستە سەر ولاخەکەی، ووتی: لەگەشتێکدا هاتەوە پێشکەوتم وگەشتمە لای و لەنێو دەستی خۆیدا دانیشاندم و گەیشتە یەکێك لە دووکوڕەکەی فاتیمە - حسن بوو، یان حوسەین - لەپشتی خۆی سواریکردو ووتی: بەسێ نەفەری و لەسەر ولاخەکەی چووینە مەدینەوە.[3]

٧. پێغەمبەر بۆی پاڕایەوە (ﷺ):

لە(عمرو بن حريث): کەپێغەمبەری خوا (ﷺ) بەلای عبدالله کوڕی جعفردا تێپەڕیووە کە عبدالله لەگەڵ منالاندا یاریکردووە و فەرموویەتی: خوایەگیان لەبەیعەتدانەکەیدا

١- الطبقات تحقيق السلمي (٢/٨) إسناده ضعيف جدا، و له شواهد.

٢ - مسند أحمد (١/ ٢٠٤) لەرێگەی وهب بن جرير و نوويش لەباوەکیەوە بەسەنەدەوە بە هێزیشەوە.

٣ - مسلم، رقم: ٢٤٢٨.

بەرەکەت بە عبداللە بدە [١]، لەعبداللە کوڕی جعفریشەوە کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) سێ جار دەستی بەسەریدا هێناوە و فەرمووییەتی ((اللهم اخلف جعفراً في ولده)).[٢]

٨. باسکردنی بەیعەتدانی بە پێغەمبەری خوا (ﷺ):

لە هیشامی کوڕی عورووە ئەویش لەباوکیەوە:عبداللـە کـوڕی زوبـیر وعبداللـە کـوڕی جعفر بەیعەتیان بە پێغەمبەری خوا (ﷺ)دا کەحەوت ساڵان بـوون، پێغەمبـەری خـواش (ﷺ) کـەبینیانی بـزەی کـردووە دەسـتی خـستە دەسـتیان وئـەوانیش بەیعـەتیان دا [٣] ڕاستیش ئەوەیە کە عبداللە کوڕی زوبیر ساڵی (الهجرة) لە دایك بوە.[٤]

٩.هاوڕێیەتیکردن و بەسەرکرنەوەی پێغەمبەری خوا بۆ کوڕانی جعفر:

جابری کوڕی عبداللە دەڵێ: پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەئەسمای کچی (عمـیس)ی ووت: لاشەی برازکانم چیانە؟ هیچ پێویستەکیان هەیە کەوای لێ هاتووە؟

ئـەویش ووتـی: نـا، بـەلاّم چـاوکاریان لێ دەکـا ئـەیانپارێزم؟ پێغەمبـەریش (ﷺ) فەرمووی: دوعایان بۆ ئەخوێنم کە تووشی نەخۆشی نەبن.

١٠. ئەسماء شتێکی فێرکردم کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێ ی فەرموو بوو کاتێ لە ناخۆشیدا بی:

لە عبداللە کوڕی جعفر دەڵێ: ((دایکم ئەسمائی کچی عومەیس شـتێکی فێرکـردم کـە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: لە کاتی ناخۆشیدا بڵێ: ((الله الله انی لا اشـرك بـه شیئاً)) لە شکایەتی وشترەکە بۆ پێغەمبەری خـوا (ﷺ): لـە عبـداللە کـوڕی جعفـرەوە: ڕۆژێك پێغەمبەر (ﷺ) لە پشتی خۆی سواری کردم و کارێکی بۆ باس کردم کە بـۆ هـیچ کەسێکی باس نەکەم و پێغەمبەر (ﷺ) حەزی دەکرد ئەوە پێداویـستەدا شـاراوەبێ و دار خوارما بوو ئەمە یەزیدی کوڕی هارون لەم فەرموودەدا زیادی کردووە ڕۆژێك پێغەمبـەری

---

١ ـ سیر أعلام النبلاء(٣/ ٤٥٣) مجمع الزوائد (٩/ ٢٨٦) رجالهاثقات.

٢ ـ مسند أحمد (١/ ٢٠٤) لەرێگەی وهب بن جریر و ئوویش لەباوەکیەوە بەسەندەوە بە هێزیشەوە.

٣ ـ المستدرك (٣/ ٥٦٦ ـ ٥٦٧). ئیسماعیل کوڕی عباس لەسەندەوە یدا هەی لاوازە و خەلکی شارەکەی نیە.

٤ـ الإصابة (٤/٣٨).

خوا(ﷺ) چوه باخێکی ئەنصاریەکان و ووشتریکی تیادا بوو دەنگی لێـوه هـات و چـاوی کزکردبوو، پێغەمبەری خوا (ﷺ) دەستی هێنایە پشت گویچکەکانیدا ئەویش ئارام بـوو، پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموی (کێ خاوەن ئەم ووشترە یـە((گـەنجێکی ئەنـصاری هـات ووتی: ئەی پێغەمبـەری خـوا هـی منـه (ﷺ)، پێغەمبـەر فـەرمووی: لـەخوا بترسـه و بەرامبەر ئەم ئاژەڵە کە خواپێتی داوە شکایەتت لێ ئەکات کـە مانـدووی ئەکـەی برسـی ئەکـەی[1] لـە کـاتی مردنـی پێغەمبـەردا(ﷺ) تەمـەنی دەسـاڵان بـووە[2] بـەهۆی هاوڕێیـەتیکردنی پێغەمبـەری خـوا (ﷺ) فـەرمودەی گێڕاوەتـەوە لەئـەسمائی کـچی عومەیسی دایکی و علی کوڕی ئەبو تاڵیبی مامی و کوڕانیشی لێیان گێڕاوەتەوە، وەکـو ئیسحاق ومعاویەو محمدی کوڕی علی کوڕی حوسەین و سـعدی کـوڕی ئیبراهیمـی کـوڕی عبدالرحمن کوڕی عەوف وعبدالله کوڕی مولیکە وعبدالله شەدادی کوڕی هاد و شـەعبی و عباسی کوڕی سەهلی کوڕی سعد و مورەقی عیجیلـی وخالیـد کـوڕی سارە و محمـدی کوڕی عەبدولڕەحمانی کوڕی ئەبو ڕافعی فیهمی.[3]

١٢. سلام کردنی إبن عمر لەعبدالله کوڕی جعفر:

شەعبی دەڵێ: إبن عمر گەر سەلامی لە عبدالله کـوڕی جعفـر بکردایـە ئەیفـەرموو (السلام علیك) ئەی کوڕی خاوەن دووباڵ (یا إبن ذي الجناحين).[4]

١٣. علی ئەمیری ئیمانداران (رضي الله عنه)سوربو بۆ فێرکردنی عبدالله کوڕی جعفر:

لە عبدالله کوڕی شەدادەوە کە علی بـە عبداللـه کـوڕی جعفـری وتـووە(رضي الله عنه): چـەند ووشەیەکت فێربکەم کە کە حسن و حوسینم فێر نەکردووە، گەر بۆشتێ لـەخوا داواتکـردو سەرکەوتنت وویست ئەوەبڵێ: ((لا إله إلا الله وحده لاشرك له العلي العظم، لا إلـه إلا هـو

---

١ ـ الطبقات تحقيق السلمي (١١/٢) إسناده ضعيف

٢ ـ الطبقات، تحقيق السلمي(٢/ ١٣/ ١٤) إسناده صحيح.

٣ ـ الإصابة(٤/ ٣٧).

٤ ـ تاريخ دمشق (١٦٩/٢٩).

وحده لاشريك له الحليم الكريم))،[1] هەندێ جاریش عبدالله كوڕی جعفر هاوەڵێتی علی (ﷺ) مامی كردووە و لەوڕۆژی (صفین)دا یەكێك بووە لەئەمیرەكانی.[2]

هەواڵی بەخشندەیی و سەخاوەتیەكەی:

عبداللە كوڕی جعفر سەخی و زیرەك و نەرم نیان و داوێن پاك و بەدەریاری بەخشندەیی ناسرابو[3] جەمسەری سەخاوەتی پێ ئەوترا[4] ئەوتریٚ لەئیسلامدا لەسەردەمی خۆیدا لەو سەخی تر نەبووە، ووتویانە: سەخیەكانی عەرەب لەئیسلامدا دەكەس بوونە: سەخیترین خەڵكانی حیجاز عبدالله كوڕی جعفر و عبیدالله كوڕی عباسی كوڕی عبدالمطلب و سعیدی كوڕی عاص ناسراو بوون، سەخیەكانی كوفەش، عتاب كوڕی وەرقای نەوەی ڕەباحی كوڕی یەربوع و ئەسمائی كوڕی خارجەی كوڕی حصن الفزاری عكرمەی كوڕی ڕەبعی فەیازی نەوەی تەیمولاّی كوڕی ثعلبة، سەخیەكانی بەسرە: عمروی كوڕی تەڵحەی تەڵحات و عبیدالله كوڕی أبو بكر، سەخیەكانی شام: خالیدی كوڕی عبداللە كوڕی خالیدی كوڕی ئەسەدی كوڕی أبوالعاسی نەوەی ئومیەی كوڕی عبدالشمس، گشت ئەوانە لە عبدالله كوڕی جعفر سەخی وبەخشندە تر نەبوون، هیچ موسڵمانێك لەسەخاوەتیدا بەو نەگەیشتووە، لەوەشدا لۆمە كراوە و ووتوویەتی: خوا بۆمی كردۆتە نەریت و بۆ خەلكیشم بەنەریت كردووە، ئەترسم ئەو سەخاوەتیە بپچڕێنم و خواش لێمی ببڕێت،[5] لە علی كوڕی حوسین و ئەویش لە حوسینەوە(ﷺ) كە فەرموویەتی: عبداللە كوڕی جعفر سەخاوەتی فێركردین[6]، ئەوەش بۆ خاكەرایی حسین (ﷺ) ئەگەڕێتەوە ئەگینا خۆی و حەسەنی برای لەسەخاوەتی و بەخشندەییدا دەستی بالاّیان هەبووە، ئەمەی خوارەوەش باسی سەخاوەتی و بەخشندەیی عبدالله كوڕی جعفرە.

١ ـ الطبقات للسلمي (٢/ ١٦) إسناده صحيح.

٢ ـ الإصابة (٤/ ٣٧).

٣ ـ الإستعاب (٨٨١/٣).

٤ ـ إلاصابة (٤/ ٣٧).

٥ ـ الإستيعاب (٨٨١/٣).

٦ ـ تاريخ دمشق (٢٩/ ١٨٧).

١.هیچمان نیە بتدەینێ بەڵكو بچۆرە لای كوڕی جعفر:

گێڕاویانەتەوە كەلەكاتی وەرزدا لەمەدینە ئەعرابیەك چۆتەلای مەروان وداوای یارمەتی لێ كردووە، ئەویش ووتوویەتی: هیچمان نیە بتدەینێ بەڵكو بچورە لای كوڕی جعفر، ئەعرابیەكەش چوویەلای إبن جعفر و تەماشا باری وڵاخی كردووە، وشمشێرەكەی بینوە و عبداللە لەدەرگا هاتەدەرو ئەعرابیەكە ئەیوت:

أبو جعفر أهل بيت نبوة صلاتهم للمسلمين طهور

أبا جعفر ظن الأمير بماله وأنت على مافي يديك أمير

أبا جعفر يإبن الشهيد الذي له جناحان في أعلى الجنان يطير

أبا جعفر مامثلك اليوم أرتجى فلا تتركني بالغلاة أدور[١]

ئەویش ووتی: ئەی ئەعرابیی ئەو ووشترە و بارە ببە، ووریاشبە لە شمشێرەكە نەخەڵەتێنرێ، چونكە بەهەزار دینار كریومە.[٢]

٢.ئەوەمان بەخشیوە كە لەنێو ئەچێ و سوپاسمان پێ ئەبەخشێ و پیاهەڵدان ئەمێنێتەوە:

شاعیریك مەدحی كردوە ئەویش ووشتریك و ئەسپێك و بەرگ و دینار و دەرهەمی پێداوە، پێ ی ووتراوە: ئەم شتانە بەو ڕەشە ئەدەی؟ ئەویش ووتوویەتی: گەر شێوەی ڕەشبێ خۆ قژی سپیە بەوەی ووتی: زیاتری شیاوە ئەومان پێداوە كەنامێنێ و ئەویش سوپاسی پێ بەخشین كە ئەمێنێتەوە، ووتراوە كەئەم هەواڵە لە عبداللە كوڕی جعفر لەتەك عبیداللە كوڕی قەیسی الرقیات،[٣] ڕوویداوە، لەشیعرەشی كە بۆعبداللە كوڕی جعفردا دەڵێ:

١ـ تاريخ الإسلام، حوادث ووفيات (١، ٨٠، لا ٣١).

٢ ـ سير أعلام النبلاء (٣/ ٤٥٩).

٣ ـ الإستيعاب (٣/ ٨٨٢) باسكراوە كەعبداللە ناوبووە.

وماكنت إلا كالأغربن جعفر　　رأي المال لايبقى فابقى له ذكراً[1]

هەروەها لە عبداللە دا دەڵێ:

نفدت بيَ الشهباء نحو إبن جعفـــر　　سواءٌ عليها ليلُها ونهارُهـــــــا

يزور أمراً قد يعلم الله أنــــــــه　　تجود له كفٌّ قليل غرارُهـــــــــا

فوالله لولا أن تزورإبن جعــــفـــر　　لكان قليلاً في دمشق قرارهـــــا

أتيتك أثني بالذي أنت أهلـــــه　　عليك كما أثنى على الروض جارُهـا

ذكرتك إذا فاض الفرات بأرضنا　　وجللّ أعلا الرّقتين بحارهُـــــــــا

فإن متّ لم يوصل صديق ولم تقَـم　　طريقُ من المعروف أنت منارهـــا[2]

موصعب کوڕی عبداللە ووتی: عبدالمیکی کوڕی مەڕوان ووتی: لەنێوبـچێ ئـەی إبـن قەیس ناترسی کە لە ئیبو جعفردا دەڵێ: أتت رجلاً قـد يعلـم الله أنـه يجـود لـة كـفّ قليـل غرارها

بۆ نەت ووت: خەڵکی ئەزانن و نەتوتایە خوا ئەزانێ، إبن قەیسش دەڵێ: سوێند بەخوا خواحافیریکردووە و ئەویش فێری بووە خەڵکیش ئەیزانن و فێریـان کـردووە، [3] شمـاخ بـن ضراریش لەمەدحی عبداللە کوڕی جعفردا دەڵێ:

إنك يإبن جعفر نعم الفتـــى　　ونعم مأوى طارق إذا أتـــــى

ورُبَّ ضيف طرق الحّي سُرى　　صادف زاداً و حديثاً ماشتهى[4]

ئەعرابییەك هاتۆتەلای عبداللە کوڕی جعفر نەخۆش بوو وتی:

كم لوعةً للندى وكم قلـــق　　للجود والمكرمات من قلقـــكْ

ألبسك الله منه عافــــية　　في نومك المعتري وفي أرقــِكْ

---

١ ـ الإصابة (٤/ ٣٨).

٢ ـ الإصابة (٤/ ٣٨).

٣ ـ تاريخ دمشق (٢٩/ ١٨٥).

٤ ـ الإصابة (٤/٣٩).

أخرج من جسمك السُّقام كما أخرج ذمّ الفعِال من عنقكْ

ئەویش سەد هەزار دیناری پێداوە.[1]

ڕۆژێك عبدالله کوڕی جعفر لە گەشتێکدا بو بەلای کۆمەڵە هەرزەکارێك تێپەڕی و یەکێکیان پیٚ ووتوە:

أقول له حين ألفيته عليك السلام أبا جعفر

عبدالله وەستا ووتی: عليك السلام ورحمه الله و وتی:

وهذي ثيابي قد أخلقت وقد عقّني زمن منكر

عبدالله ووتی: ئەم بەرگەم ببە ئەویش ووتی:

فأنت كريم بني هاشم وفي البيت منها الذي يذكر

ووتی: ئەی برازا ئەوە پێغەمبەری خوا بوو (ﷺ)[2]، پیاوێك نامەیەکی بۆ عبدالله کوڕی جعفر نوسی خستیە نێو ئەو سەرینەی لەسەری ئەخەوت و عبدالله سەرینەکەی هەڵگەڕانەوەو پارچە نوسراوەکەی خوێندەوە و خستیەوە شوێنەکەی خۆی و کیسەیەکی پێنج هەزار دیناری خستە شوێنەکەی و پیاوەکەش هاتەوەو عبدالله پیٚ فەرموو: سەرینەکە لابەرە و بڕوانە شتێکی لەژێردایە وبیبە، پیاوەکەش کیسەکەی بردو ئەیوت:

زاد معروفك عندي عظيماً أنه عندك مستور حقير

تتناساه كأنه لم تأته وهو عند الله مشهور كبير[3]

٣. قەرزەکانی نێوان عبدالله کوڕی زوبێر و عبدالله کوڕی جعفر:

عبدالله کوڕی جعفر سلفەی هەزار هەزاری لە زوبێر وەرگرت، کاتێك زوبێر مرد إبن زوبێر بە عبدالله کوڕی جعفری ووت: لەنوسراوەکەی باوکمدا بینیومە هەزار دەرهەمی بە قەرز پێتداوە، ووتی ڕاست ئەکات هەرچ کاتیٚ بتەوێ وەریبگرە، دوایی پیٚ

١ ـ تاريخ دمشق (٢٩/ ١٩٤).

٢ ـ هەمان سەرچاوە(٢٩/ ١٩٩).

٣ ـ تاريخ دمشق (٢٩/ ١٨٩).

ی گەیشت ووتی: تۆپارەت بەسەرەوە هەیە بۆناییەی، ووتی: بۆ خۆیەتی ووتی: نامەوێ[1]، (ذهبي) دەڵێ: ئەم گێڕانەوەیە ئەوپەڕی سەخاوەتی إبن جعفرمان پێ شارەزا دەکات[2]، لە گێڕانەوەکەی إبن عەساکیردا هاتووە کاتێك عبدالله کوڕی زوبیر بەعبدالله کوڕی جعفر ووتی: ئەوەم ناوێ، إبن جعفر ووتی: سەرپشکبە حەزت کرد بیبە و پێشت ناخۆشبوو ئەوە با قسەی خۆت بێ، گەر نەتەوێت ئەوە لەماڵەکەیم پێ بفرۆشە، ئەویش ووتی: پێتی ئەفرۆشم، بەڵام کۆیدەکەمەوە، کۆیکردەوە و پاشان ماڵەکەی هێنا و ووتی: حەزئەکەم کەسمان لەگەڵدا نەبێ، ووتی: بابڕۆین و ڕۆیشتن و دایانە کەسێك هیچ ماڵی نەبووە عبدالله بەغولامەکەی ووت: شوێنی نوێژەکەم بۆ پاك بکەوە، ئەویش پاکیکردەوە ئینجا دووڕکات نوێژی و دو سجدەی درێژ بردو ئەپاڕایەوە، کاتێك پاڕانەوەکەی تەواو کرد، بەغولامەکەی ووت، شوێنی سوجدەکەم بۆ هەڵکەنە، ئەویش هەڵیکەندو بوەکانی یەك إبن زوبێریش پێ ووت بۆم بگێڕەوە، ئەوەیش ووتی دوعاکەم خوایە قەبوڵی کرد نایگێڕمەوە بۆت تاوای لێهات ئەوەی لێوەرگرت بوو زیاتر بوو لەوەی لەدەستی إبن زوبیر دابوو.[3]

٤. گەر خوا پەیمانی نیعمەتی ئاخیرەتی پێداوین ئەوە تۆنیعمەتی دونیات پێخیراکردین:[4]

لەمحمدی کوڕی عبدالله کوڕی ئەبو مەلیکەوە، ئەویش لەباوکیەوە، ئەویش لەباپیریەوە، إبن عمار - ئەوکات زانای حیجاز بوو - چۆتەلای نخاس جاریەیەك نارەزایی دەبڕی، ئەویش جاریەیەکی تری خستۆتە بەردەم کە نرخەکەی لەو زیاتربوو، ڕوومەتی زۆر جوان بووە، بۆیەدڵی چۆتە سەر و بەکارێکی گەورەی زانیوە، نەخاسیش بینیویەتی بۆیە نرخەکەی لێ دوور خستۆتەوە زیادی کردووە، عطاء و طاوس و مجاهد چوونە لای و سەرزەنشتیان کردووە، وەڵامی ئەویش ئەوەبووە ووتی:

یلومني فيك أقوام أجالسهم   فما أبالي أطار اللوم أم وقعا

---

١ ـ تاريخ الإسلام، حوادث ووفيات (١/ ٨٠، لا ٤٣١).

٢ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٤٣١.

٣ ـ تاريخ دمشق (٢٩/ ١٨٧).

٤ ـ سير أعلام النبلاء (٣/ ٤٦١).

هەواڵەکە بە عبدالله کوڕی جعفر گەیشت و ئەویش ناردی بەشوێن خاوەن جارییەکـە و بە چل هەزار درهەم لێی کڕی و فرمانی کرد جارییەکە برازێنریتەوە، جارییە ڕازێنرایـەوە، هاتە مەدینەو خەڵکی هاتن سەلامیان لێکرد، خەڵکی حیجـاز هـاتن ووتیـان چیە ئـەوە نابینن إبن ئەبو عمار سەردانی بکات؟ هەواڵ بەشێخ دراو هاتەلای کاتێ ویستی هەڵسێ داینشاندن إبن جعفر پێ ی ووت: فلانە ئافرەت خۆشەویستیەکەی لەکوێیدایـە، چـی پێت کـرد، ووتـی: لەگۆشـت و خـوێن و مـۆخ و دەمـارو ئیـسقانمدایە، وتـی: گـەر ببینـی ئەیناسیتەوە ؟ ووتی: بە فیدات بم بـەردەوام وێنـەی لەچـاومدایە، ووتـی: سـوێند بـەخوا لەوکاتەی بووم بەخاوەنی ئەو جاریە نەم بینیوە، ئەی جارییە بیبەدەرە، جاریە بردیـەدەرێ لەجوانی و ڕازاوەییدا شەوقی دەداوە، ووتی: ئەمە خۆیەتی؟ ئەویش ئەیوت:

هي التي هام في قلبي من تذكرها   والنفس مشغولة أيضًا بذكراها

ووتی: ئیتر هی خۆتەو بیبـەوە، خـوا بەرەکـەتی بخاتـێ، ئـەویش ووتـی: بەفیـدات بم گەورەییەکت بە سەرمنەوە ئەنجامـداوە تـەنها خـوا ئەوگەورەییـە ئـەنجام دەدات، کاتێـك ڕۆیشت و جارییەکەی برد بەغولامەکەی ووت: ئەی غـولام سـەد هـەزار درهـەمی بـدێ، تاوەکو نەك گرنگی پێبدا و جارییەکەش دڵی نەچێتە سەر، إبـن أبـو عمـارە لەخۆشـیاندا گریا و پاشان ووتی: ((الله أعلم حيث يجعل رسالته))، ((سوێند بەخوا بەفیدات ئەبم، گـەر خواپەیمانی نازونیعمەتی ئاخیرەتی پێداوین ئەوە نازونیعمەتی دونیات زوتر پێ ئەدا.[1]

٥.لەسەخاوەتیدا تەنیا (شيخ العذری) بەسەرماندا زاڵ بووە:

لە بودەیحی خزمەتکاری عبدالله کوڕی جعفر کە دەڵێ: لەگەڵ عبدالله کـوڕی جعفـر دا لەهەندێ گەشتەکانی دەرچووم و لامانەدایە لای خێوەتێـك، خـاوەن خێوەتەکـە پیـاوێکی نەوەی (عذرە) بـوو، ووتـی: ئیمـە لەوێـدا بـووین ئەعرابیـەك ووشـترەکەی هێنـا وەسـتا لەسەرمان پاشان ووتی ئەی هۆز چەقۆیەکم بدەنێ، چەقۆیەکمان پێداو بریندای کرد ووتی: ئیتر خۆتانی پێوە سەرقاڵ بکەن، ڕۆژی دوایی گەورەی (عذرە) هات و وشترێکی تری هێنـا و وتی: چەقۆیەکم بدەنێ ئێمەش ووتمان: گۆشتمان زۆرە ووتی: لای مـن وگۆشـتی دوێنـێ

---

١ ـ تاريخ دمشق (٢٩/ ١٩٥).

بخۆن! چەقۆیەکم بدەنێ، ڕۆژی سێیەمیش ماینەوە گەورەی (عذره) ووشترێکی تری هێناو تاوەکو لەسەرمان وەستا وتی: ئەی هۆز چەقۆیەکم بدەنێ، ئێمەش ووتمان: گۆشتمان هەیە تۆ چ دەکەی؟ ووتی لەپاڵی مندا گۆشتی دوێنێ بخۆن! بۆ ئەوەندە سەرزەنشتکارن، چەقۆیەکم بدەنێ، چەقۆمان پێداو ئینجا ووتی خۆتان پێوە سەرقاڵ بکەن، ووتی: بۆ ڕۆیشتن خۆمان ئامادەکردووە إبن جعفر بەجاریەکەی ووت: چییت پێیە؟ ووتی: باڵەیەك بەرگ و چوارسەد دینار، ووتی: باشە بۆ گەورەی (عذره) بیبە، ئەویش بردی، جاریەکە ڕۆیشتە خیوەتەکە، ئەویش ووتی: دیارییەکە بیبە بۆ إبن جعفر ئێمە هۆزێکین لەسەر میوانداری کرێ وەرناگرین، هاتە لای إبن جعفر بۆی باسکرد کە چی بووە، ئەویش ووتی: بۆی ببە گەروەرێگرت باشە ئەگەرنا فڕێی بدە پێش خیوەتەکە، ئەویش گەڕاندیەوە ووتی: خوا بەرەکەت بخاتە ماڵت، بڕۆ ئێمە هۆزێکین کرێ لەمیوانە وەرناگرین، سوێند بەخوا گەر گەورەکەم بتان بینێ ئازارتان دەدات، ووتی: باڵەکەو پارەکەی فڕێدایە بەردەرگای خێوەتەکە و ڕۆیشتن، زۆر نەڕۆیشتن تاکەسێك لەدوورەوە دەرکەوت، کە نزیببووە تەماشامانکرد گەورەی (عذره) و باڵە و شتەکانی پێیە بۆی فڕێ داین پاشان پشتی تێکردین و ڕۆیشت و لە ئاوڕی دایەوە تەماشی دەکردین إبن جعفریش ووتی: کەس لەسەخاوەتی بەسەرماندا زاڵ نەبووە، (شیخ العذري) نەبێ.[١]

٦.لەمە سەیرترم نەبیستووە:

عبدالله کوڕی جعفر بۆ بەجێهینانی حەج دەرچوو، لەهەندێ ڕێگە بەسەر وڵاخەکەی قورس بو، گەیشتە ژنە ئەعرابیەك کە لەبەردەم دەرگای خێوەتەکە دانیشتبوو، لەوڵاخەی دابەزیو چاوەڕێ هاوەڵەکەی کرد، ژنەکە کاتێ بینی دابەزی هەستا و بەرەو لای ڕۆیشت وتی: وەرە ماڵی ئێمە خوا لەماڵی چاکەکاراندا داتبنێت، إبن جعفر لەقسەزانی ژنەکە سەرسوڕما، بۆدەرگای خێوەتەکە ڕۆیشت و ئەویش جێگەیەکی بۆ هێناو لەسەری دانیشت و ئینجا ڕۆیشتە پشت خیوەتەکە و بزنێکی سەربڕی و إبن جعفر هەستی نەکرد، کە هاوڕێکانی هاتن و إبن جعفریان بینی ئەوانیش لایاندا لای و نانیان خواردوو ماندوبونیان

١ ـ هەمان سەرچاوە(٢٩/ ١٩٠).

دەرچووحەسایەوە، عبداللە ووتی: ئەمرۆ پێویستمان بە خـواردنی ئێـوە نیـە، کەویـستیان برۆن خزمەتکارەکەی بانگ کرد ووتی: خەرجیمان هیچ ماوە؟ ووتی: بەڵێ، ووتی: چـەندە؟ ووتی: هەزار دینارمان پێماوە، ووتـی: پێـنج سـەد دینـاری بـدەیێ و ئـەویتر لای خـۆت هەڵبگرە، ئەویش پارەکەی بەژنەکەدا و ژنەکـەش ئامـادە نـەبوو ئـەو پارەیـە وەربگـرێ، عبداللە هەرقسەی بۆ دەکردوو ئـەویش ئـەیوت: چ دەکـەی؟ سـوێند بـەخوا شـەرمەزاری مێردەکەم دەبم حەزناکەم، عبداللە زۆرتکـای لێکـردوو تـاوەریگرت، ئـەوانیش رۆیـشتن و زۆری پێنەچوو تا ئەعرابیەك بە ووشترێکەوە بە دیارکەوت، عبداللە ووتـی: ئاگـاردارکراوە ئـەبینم گـەر هەنـدێکتان بگەڕێنـەوە لای و بیزانـێ ئـەمانگاتێ، هەنـدێ لـەهاوڕێکانی گەڕانەوەلای و تانزیکی دابـەزین، کاتـێ ئافرەتـە ئەعرابیەکـە پیاوەکـەی بینـی هەسـتا ئەیووت: باوك و دایکم بەفیدات بێت:

توسّمته لما رأيت مهابـــــــــة	عليه فقلت: المرء من آل هاشـــم
وإلا فمن آل المرار فإنهـــــــــم	ملوكٌ ملوكٍ من ملوك أعاظـــــم
فقمت إلى عنزبقيت أعنـــــــز	فأذبحها فعل امرئٍ غيرنـــــــــا دم[1]
يعوّضني منها غنان و لم يكـــن	يساوي لُحيم العنز خمس دراهـــــم

دینارەکـانی پیـشاندا و چـیرۆکەکەی بـۆ گێڕایـەوە، ئـەویش ووتـی: سـوێند بـەخوا تۆمیوانداری باش نیت، چاکەکانت بەپارە فرۆشتووە؟ ژنەکە ووتی سوێند بە خـوا قـەبولّم نەکردووە ڕەتمکردۆتەوە، ووتی: لەشەرمەزاری ترسایت؟ سوارەکان بۆ کوێ چـوون؟ ئـەویش ڕێگای رۆیشتنی پێشاندا، ئەو پیاوەش وەدەر کـەوت کـە عبـداللە نـاردبووی، بەژنەکـەی ووت: ئەسپەکەم بۆ ئامادە بکە، وتی: بۆ چیدەکەی؟ وتی: تـا بەسـوارەکان بگـەم و بیـان دەمـەوە، گـەر چـاکەمیان دایـەوە بـاش ئەگـەرنا جـەنگیان لەگـەڵ دەکـەم، ژنەکـەش بەهاوڕێکەی عبداللە ووت: بۆ خوا داوات لیدەکەم چی ویـست ئـەنجامی بـدەن، زلەیـەکی لەژنەکەیداو ووتی: پـەنات بـردە بەسـوککردنی چـاکە کـاری؟ سـواری ئەسـپەکەی بـوو، تیرەکەشی گرتە دەست و سواری ئەسپەکەی بوو، ئـەو پیـاوەش لەگەڵیـدا کەوتـە ڕێ کـە

---

١ ـ تاريخ دمشق(٢٩/ ١٩٢).

عبدالله ناردبوی پێ ی دەوت: وابزانم بە سوارەکان ناگەیت، ئەویش ئەیوت: سوێند بـەخوا دەیانگەمێ گەر لەهەرکوێ یەك بن، پیاوەکە کەزانی لەقسەی خۆی وازناهینێ، ووتی: بەیارمەتیت من وا دەچمە لای سوارەکان و هەواڵی تۆیان بۆ دەگێڕمەوە، پیاوەکە ڕۆیشت و إبن جعفری تێگەیاند و چیرۆکەکەی بۆ باسکرد، عبدالله ووتی بێگومان لەخراپە و نائومێدی وورییایە کە، إبن جعفر سەلامی لەپیاوەکە کرد و باشەی ئافرەتەکەی بۆ باسکردوو هەرقسەی بۆ دەکرد و لێ دەپرسی، ئەعرابیەکە ڕازی نەبوو پارەکەی گەڕاندەوە، عبدالله کە ئەوەی بینی ووتی بابڕوانینن بزانین چی پێ یە، حەزناکەین شتێکمان دابیتێ بۆمان بگێڕیتەوە، ئەویش هەستا و کەناری گرت و دوورکات نوێژی کرد، پاشان سواری ئەسپەکە بوو تیرو کەوانەکەی دەرهێنا، عبدالله پێ ووت ئەو دووڕەکات نوێژە چی بوو کردت؟ ئەویش ووتی ڕاوێژی پەروەردگارم کرد بۆ جەنگ کردنتان، عبدالله ووتی: عەزمت لەسەر چی بۆ دروست بوو؟ ئەویش ووتی: عەقڵی بۆ وەرگرتم یان پارەی خۆتان ئەبەنەوە یان چاکەی خۆمانمان بۆ ئەگێڕنەوە، عبدالله ش ووتی: هەروا دەکەین و فرمانی کرد پارەکانیان وەرگرت ئینجا ئەعرابیەکە ڕۆیشت، عبدالله پێ ی ووت: خواردنت نەدەینێ؟ ووتی: ئاوەدانی نزیکە پێویستیم پێ نی یە؟ عبدالله ووتی: بەلێ: ووتی: چیە؟ ووتی: ژنەکە باسی خراپ مامەڵەییت دەکات، ئەعرابیەکە پێکەنی و ڕۆیشت، عبدالله کوڕی جعفر دواتر ڕۆیشتەلای یەزیدی کوڕی معاویە و ئەوڕوداوەی بۆ گێڕایەوە، یەزیدیش ووتی لەمە سەیرترم نەبیستووە.[1]

٧. خوای گەورە زیادەڕۆیانی (مسرفین)ی خۆش ناوێ:

ئافرەتێك بە مریشکێکی پێ بەستاوەوە هاتە لای عبدالله کوڕی جعفر ووتی: باوکم بە فیدات بێ، ئەم مریشکەم زۆر لەدڵما شیرینە و هێلکەکەی ئەخۆم و ئەقیرێنی و ئەمەوێ لەبەرزترین شوێندا بینێژم، سوێند بەخوا لەزەویدا شوێنێك نیە لەسکی تۆ پیرۆزتر بێ، ئەویش وتی: لێ ی وەربگرن ئەوەندە گەنم و ئەوەندە خورماو درهەمی بدەنێ، شتی

---

١ ـ تاریخ دمشق(٢٩/١٩٣).

زۆرئامادەکرا، کە ئەوشتانەی بینی، ووتی: باوکم بەفیدات بێ خوا خۆشی بەو کەوانە نیـە زیادە ڕەوی دەکەن.[1]

٨.بێبازاری کەلوپەل بازاڕی مەدینەدا:

پیاوێکی خەڵکی بەسرە شەکری هێنایـە مەدینـە و شـەکرەکەی بـازاڕی نـەبوو، ئـەو ڕووداوە بۆ عبدالله باسکرا و ئەویش فرمـانیکرد بەرپرسـی کانگاکـەی بیکـڕێ و بـەخۆڕا بیداتە خەڵکی، لە گێڕانەوەیەکیـشدا هـاتووە کـەوا بـە پیاوەکـەیان ووتــووە: بـڕۆرە لای عبدالله، ئەویش ڕۆیشتە لای عـبدالله کـوڕی جعفـر وهـەمووی لێ کـڕی عبـدالله ووتـی: هەرکەسێ ئەیەوێ بیبات، پیاوەکەش دەڵێ: منیش لەگـەڵ ئـەو خەڵکـەدا شـەکر ببـەم؟ ئەویش ووتی: بۆ خۆت هەڵبگرە.[2]

٩.بەخشینی ئەو سەروەتەی لەلایەن یەزیدی کوڕی معاویەوە پێ ی گەیشت:

یەزیدی کوڕی معاویە سەروەتێکی زۆری بەدیاری بۆ عبدالله کـوڕی جعفـر نـاردبوو، ئەویش بەسەر خەڵکی مەدینەدا دابەشیکردبوو، هیچی نەبردەوەماڵەکەی خۆی و لەوەشدا عوبەیدی کوڕی قەیسی روقیات دەڵێ:

وما كنت إلا كا لأغر بن جعفر　　　رأى المال لايبقى فأبقى له ذكراً[3]

کاتێك عبدالله کوڕی جعفر چوەلای یەزید، یەزید فرمانی دووهـەزار هـەزاری پێـدابوو [4] (ذهبی) لەسەر ئەوە دەڵـێ: ئـەوە زۆر نیــە، دیاریـەکی پادشـای دونیایـە بـۆ کەسـێ لەوشیاو ترە بۆ خیلافەت.[5]

١٠. ئەعرابیەك بۆ عبدالله کوڕی جعفر دەپاڕێتەوە:

---

١ ـ تاريخ الإسلام (٦١/ ٨٠)، لا (٤٣١ ـ ٤٣٢).

٢ـ تاريخ دمشق(٢٩/ ١٩٣).

٣ الإصابة (٤/ ٣٨). ـ

٤ـ سير أعلام النبلاء(٣/ ٤٥٧).

٥ـ هەمان سەرچاوە.

ئەعرابیەك بە عبداللـە كـوڕی جعفـری ووت: خـوای گـەورە بـە ناخۆشـیەك تاقیـت نەكاتەوەنـەتوانی ئـام بگریـت لەبەرامبەریـدا، نـازو نیعمـەتێكت پێببەخـشێ سوپاسـت لەبەرابەریدا پێ نەكرێ.[1]

١١. ئەو ماڵەیە پێیەوە سەخی بووم:

عبدالله كوڕی جعفر بینـرا لەدەرهەمێكـدا گیربـوو، پـێ ی ووتـرا، تـۆ لەسـەروەت و ساماندا ئاوها و ئاوها سەخیت و بـۆ درهـەمێك ئـەم كێـشمە كێـشمە؟ ئـەویش ووتـی: ئەوەماڵمە پییەوە سەخی بووم و ئەمەش عـەقڵمە پێیەوە چروك بووم.[2]

١٢. ئەمە پیاوێكە ویستی خەڵكی چروكن بن و، چاكەی باراند:

لەزانستخوازان گێڕاویانەتەوە كە عبدالله كوڕی جعفر ئەم شیعرەی ووتەوە:

إنَّ الصنیعة لاتكون ضیعة حتی یُصاب بها طریق المقنع

محمدی كوڕی عبدالله مەهرانیش ووتی: ئـەم پیـاوە ویـستی خـەڵكی چـروك بكـات و بارانی چاكەی باراند، بۆیە گەر شوێنێكی گرتەوە باشبوو ئـەوە ئـەو شـوێنەیە كـە خـۆت ئەتەوێ، گەر نا بۆلای خۆت ئەگەڕێتەوە.[3]

١٣. بەخشندە ئەو كەسەیە چاكە دەست پێ دەكات:

عبدالله كوڕی جعفر (ذي الجناحین) دەڵێ: بەخشندەو سەخی ئەو كەسـە نیـە كـە دوای داواكردن ئەبەخشێ، چونكە ئەو كەسەی ڕووی دواكارەكەی شەرمەزار ناكـات گـەورەترە و بەخشندە ئەو كەسەیە پێش داواكردن ببەخشێ.[4]

١٤. ئێمە لەچاكەكاریدا نرخ وپاداشت وەرناگرین:

١ـ تاریخ دمشق(٢٩/ ٢٠١).

٢ـ هەمان سەرچاوە.

٣ـ هەمان سەرچاوە.

٤ـ هەمان سەرچاوە(٢٩/ ٢٠٠).

کارزانێکی ڕەشپێستە قسەی لەگەڵ إبن جعفردا کرد کە لە پێداویستیەکدا لەگەڵ ئەمیری ئیمانداران عەلیدا قەسە بکا، ئەویش قسەی تیادا کرد و پێیدا چل هەزاری بۆ نارد، ووتویانە: کارزانەکە پارەکەی بۆ ناردۆتەوە ئەمیش بەو کەسەی ووت: کە لەنێوانیدا بووە کە ئەهلی بەیت چاکە نافرۆشن [1] لەگێڕانەوەیەکی تریشدا ئێمە لەسەرچاکەکاری نرخ وەرناگرین. [2]

١٥. لەماڵەکەیدا خۆی و خەڵکی هاوبەشن:

بەمعاویەی کوڕی عبداللە کوڕی جعفر ووترا: چی بەبەخشندەیی عبداللە کوڕی جعفر دەگات؟ ئەویش ووتی: خۆی و خەڵکی لەو ماڵەیدا هاوبەش بونە، هەرکەسێ داوای بکردایە پێی دەبەخشی، هەرکەسێ دیاری بدابایە دیاری داوەتەوە کەپێویستی بوایە نەیدەشاردەوەو هەڵی نەدەگرت[3]

سەردانی معاویەو عبدالملك دەکرد، زۆر بەڕێزو سەخی شیاوی پێشەوایەتیکردنی بوو[4] پەیوەندی لەگەڵ معاویەدا تایبەتی و بەهێزبوو، تەنانەت یەکێك لەکوڕەکانیشی ناوناوە معاویە، لەئەبانی کوڕی تەغەلوبسەوە کە ووتی: بۆمان باسکراوە کە عبداللە کوڕی جعفر چووە لای معاویە و هەموو ساڵێك سەردانێکی هەبووە و هەزار دەرهەمی پێداوە و پێویستی خۆی لێ وەرگرتووە. [5]

کتێبەکانی ئەدەب و مێژوو ڕیوایەت گەلێکیان لەنێوان معاویە و إبن جعفردا باسکردووە کەناسەلمێن و زۆرن، لەوانە ئەوباسەی کە یەحیای کوڕی سەعیدی کوڕی دینار ڕیوایەتی کردوە: جارێك عبداللە کوڕی جعفر شەوێك لەکۆشکی (خضراء)[6] لای معاویە بوو لەدیمەشق نامەیەکی لە حوسینی کوڕی عەلیەوە بۆ معاویە هات و معاویەی خستە پەژارەوە و دای بەزەویدا و پاشان ووتی: کێ لە کوڕی إبن توراب لۆمەم ئەکات، سوێند

---

١ ـ هەمان سەرچاوە(٢٩/ ١٨٦).

٢ ـ هەمان سەرچاوە(١٨٧/٢٩).

٣ ـ هەمان سەرچاوە(٢٩/ ١٩٨).

٤ ـ سیر أعلام النبلاء(٤٥٨/٣).

٥ـ هەمان سەرچاوە (٤٥٩/٣).

٦ ـ کۆشکی معاویە بوو لەدیمەشق

بەخوا بمەوێ وەها و وەهای پێ دەکەم، عبدالله کوڕی جعفـریش وەڵامـی دایـەوە هەسـتا ڕۆیشت و منیش لە نێوانیاندا قوّخ بووم، سـواری ئەسـپەکەی بـوو هـەر ئەوەشـەوە ڕووەو مەدینە کەوتەڕێ، معاویەش بەبێتاقەتی و پەژارەوە چوویە لای خێزانەکەی، کـە[1] کـچی (قرظـة) بو، ووتی: ئەمشەو چۆن مامەڵـەی إبـن جعفـرم کـرد چـیم بەئامۆزکـەی ووت، لەکاتێکدا إبن جعفر ئێمەی خۆشەوێ، ژنەکەشی ووتی: سوێند بەخوا ناشیرین ترین کـارت ئەنجامداوە، شەو بێزار بووهەر باسی کردەوەکەی خۆی دەکردو بیری لێ دەکردەوە تابـەیانی نەخەوت، ئینجا هەستا دەستنوێژی شـۆرد ووتـی: سـوێند بـەخوا جگـە لـە خـۆم کـەس لەجێگەکەی ووریای ناکاتەوە، بۆلای ڕۆیشت و چـوویە ژوورەکـەی سـەیر دەکـا نـەماوەو لەبارەیەوە پرسی و پێ ی ووترا: ئەوکات لای تۆ ڕۆیشت بۆ مەدینە کەوتەڕێ، ئەویش بـە شوێنیدا ناردی و ووتی: پێ ی بگەن و بیگەڕێننەوە گەر ڕۆیـشتبێتەوە مـاڵی خۆشـیەوە، ئەوانیش پێ ی گەیشتن و گەڕاندیانەوە، معاویەش بەرامبەر ئەوشەوە وتـی هەرشـتێ تـۆ لەڕێگە بینوتە و موڵکی منە پێـشکەشی تـۆی ئەکـەم، ووتـراوە ووشـتر مـەڕێکی زۆری موعـاوییەی بینووە هەمووی پێداوە و ئەویش هیچی لەدڵدانەماوە.

ئەم باسە بەڕاست نازانرێ، چونکە ئیـسنادەکەی لاوازە و (مـنقط)ە، چـونکە یـەحیای کوڕی سەعیدی کوڕی دینار ئەالسعدی، شیخی واقیدی بوو نـەزانراوە (مجهـول)ە، [2] ئـەم شوێنەوارەش بۆ نموونەیە، کتێبەکانی مێژوو ئەدەب تۆمـارکرا و گـەلێکی شـیعری نێـوان معاویەو عبدالله کـوڕی جعفـر ئەگێڕنـەوە، لەوانـە: لەیونـسی کـوڕی مەیـسەری کـوڕی حولەبس دەڵێ: بە معاویەگەیشتووە کە عبدالله کـوڕی جعفـر تووشـی لاوازی هـاتووە و ئەویش دووبەیتە شیعری بۆ عبدالله نوسیوە:

لمال المرء يصلحه فيغني	مفاقر أعفّ من القنُوع
يسد به نوائب تعتريـــه	مِنَ الأيام كالنّهر الشروع

ئەویش نامەی بۆ دەنوسێ کەزیادەڕەو نەبێ و لەگەشتکردن ڕێگیری دەکـات و لـەوەدا عەیبی لێ ئەگرێ عبدالله کوڕی جعفر وەڵامی داوەتەوە:

---

١ ـ فاختەی کچی قرظنەی کوڕی عەمری کوڕی نەوفەلی کوڕی عەبدولمەناف بووە.

٢ ـ هەمان سەرچاوە(١٩/٢).

سلی الطارق المعتر یا أم خالـــد إذا ما أتاني بین ناري ومَجـــزري

أأبسط و جهي أنه أول القــــری وأبذك معروفي بهم دون مُنکـري

وقد أشتري عرضي بمالي وما عسی أخوك إذا ماضیّع العرض یشتري

یؤدي إلی اللیل إتیان ماجِــــــدٍ کریم و مالي سارح مال مقـــتر

معاویەش بەو نوسراوەی سەری سوڕدەمێنێ ئـەوە چـل هـەزار دینـاری یارمـەتی بـۆ دەنێرێ بۆ دانەوەی قەرزەکانیدا.[١]

ـ جعفر و بیستنی گۆرانی:

زۆر لە کتێبەکانی مێـژوو ئـەدەب بیـستنی گـۆرانی و سـەرقاڵبونی بەجاریەکانـەوە دەدەنە پاڵ عبداللە کوڕی جعفر، ئەو باسانەش ڕاست و سەلماونین، بەڵکو گێڕانەوە گەلێکی لاوازن، إبن عەساکیر ڕیوایەتێکی درێـژی لـە کۆمـەڵێ لەگـەورەکانی قورەیـشی خـەڵکی مەدینە گێڕاوەتەوە کەووتویانە و تیایدا باسی چیرۆکی عمـارەی گۆرانیبیێـژیان کـردوە کـە زۆر شەیدای بووە[٢]

إبن کەسیریش چیرۆکەکەی بە (صیغە)ی و تراوە (قیل) باسکردووە.[٣]

أبو عمر بن عبدالبر دەڵێ:....ئەوترێت.......بیستنی گۆرانی بەلاوە ئاسایی بـووە[٤]، زەهەبی لەباسەکەیدا هیچ سەنەدێکی باس نەکردووە کە پشتی پێ ببەسترێت،[٥] کۆمەڵە قسەیەکی بێ جەڵەو لەغاوە و هەندێکی هـەر لـە بنـچینەدا گومـانی تێدایـە و ناکرێـت ملکەچی بم بەوەی عبداللە کوڕی جعفر گوێبیستی گـۆرانی جاریـەکان بوبێـت و چـیرۆکی خۆشەویستی هەبوبێ وەکو ڕیوایەتەکان وایدادەنێن.

مردنی عبداللە کوڕی جعفر:

---

١ ـ تاریخ دمشق (٢٩/ ٢٠٠).

٢ ـ هەمان سەرچاوە(٢٩/ ١٩٥).

٣ ـ البدایة والنهایة(١٢/١/٣٠١).

٤ ـ الإستیعاب(٣/٨٨١).

٥ ـ سیر أعلام النبلاء(٣/٤٦٢).

عبدالله کوڕی جعفر ساڵی هەشتای کۆچی وەفاتی کردووە کە ساڵی لافاوە ڕامالڕاوەکە بوو، کە لەمەککەدا ڕویداوە، بۆیە ناونراوە ڕامالەر، چونکە بەهەرشتێ گەیشتبێ ڕایماڵیوەو حەجاجی نێو مەککە وشترەکانی هەڵگرتووە، پیاوان و ژنانیش کەسێ نەبووە ڕزگاریان بکات و ئاو گەیشتۆتە ((حجون)) کە چیایەکە لەسەرووی مەکە و زۆر کەسی نوقوم کردووە، ووتراوە بەرز بۆتەوە خەریك بووە کەعبە داپۆشێ.[1]

ووتراویشە ساڵی هەشتا و چوار یان هەشتا و پێنج بووەو تەمەنی هەشتا ساڵ بووە، إبن عبدالبر ساڵی مردنی لە ٨٠ی کۆچی بە ڕاست زانیوە و (أبان بن عثمان) نوێژی لەسەرکردووە کە ئەو کاتە ئەمیری مەدینە بووە[2] لەسەردەمی عبدلملك کوڕی مەرواندا و دووبەیتە شعریش لەسەر گۆڕەکەی دانراوە کەتیادا هاتووە.

مقيم إلى ان يبعث الله خلقه	لقاؤك لايُرجى وأنت قريبٌ
تزيد بلًى في كل يوم وليلة	وتُنسى كما تُبلى وأنت حبيبُ[3]

١ـ البداية والنهاية(١٢/ ٢٩٦).

٢ ـ الإستيعاب(٣/٨٨١).

٣ ـ (١٩٥/٢٩).

جیٚ باسی چوارەم

ئاشتەوایی حەسەنی کوڕی علی لەگەڵ معاویەدا(ﷺ):

بەیعەتێکی گشتی بەحسن درا(ﷺ) و ئەمیرەکانی باوکی و گشت ئەو خەڵکەش بەیعەتیان پێدا کە بەیعەتیان بەعلی (ﷺ) دابوو، وەکو خەلیفە دەسەڵاتی گرتە دەست و کارەکانی ڕێکخست و ئەمیرەکان و سەربازەکانی بەڕێوە برد، بەخشینی دابە سەربازەکان وە بەوەش ڕەزامەندی بەدەست خست[1] لە توانای داهەبوو جەنگێکی سەخت دژبە مەعاویە بەرپابکات و کەسیەتیە بلیمەتەکەشی لەڕوی سیاسی و سەربازی و ئەخلاقی و ئاینیشەوە لەپاڵ هۆکار گەلێکی تردا هۆکاری یامەتیدەری بەرپاککردنی جەنگێکی بوو دژبە معاویە، وەکو قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادە و حاتەمی کوڕی عەدی طائی و ئەوسەرکردە موسڵمانەی تریش کە توانایەکی سەرکردایەتی زۆریان هەبووە، یەکخستنی ئومەت و ئارەزوو کردن بۆ لای خواو بەکەم گرتنی دەسەڵاتی دونیا و پارستنی خوێنی موسڵمانان ئەو هۆکارانەی تر کە دواتر بەدرێژی باسی لێوە دەکەین حسن حەزی بە ئاشتی دەکرد.

بێگومان حەسەنی کوڕی علی سەرکردایەتی ئەو پڕۆژە چاکسازییەی کرد کە یەکخستنی ئومەتی خستەوە جلەوی هەڵوێستەکەش لەپاڵ خۆی و پشتیوانەکاندا بوو، بەسەربازیەکەی بەهێزبوو، هەروەکو لە ڕیوایەتەکەی بوخاریدا هاتووە و عەمری کوڕی عاصیش ئەوەی دەربریوە کە دەڵێ: من ڕیزگەلێکی سەربازان وا ئەبینم هەموو تیایدا لە نێو بچن[2]، حەسەنی کوڕی علی ووتی: ئێسك و پروسکی عەرەبم لەدەستدا بووە جەنگی ئەو کەسەیان بکردایە جەنگم بکات و ئاشتەوایی ئەو کەسەیان دەکرد ئاشتەوایم بکردایە[3]، گەر بەرەی حسن بە هێز نەبوایە ئەوە معاویە(ﷺ) بەووتوێژو ڕێکەوتنە لەسەر مەرج و دەستەبەریەکان نا چارنە دەبوو، بەلاّم زانینی لاوازی بەرەی حسن و

---

١ ـ تاریخ العراق في ضل حكم الأموي، لا ٦٧، مقاتل الطالبين، لا ٥٥.

٢ ـ البخاري، كتاب، الصلح ٢٧٠٤.

٣ ـ المستدرك(٣/ ١٧٠). صحيح على شرط الشيخين.

لێكبونەوەی هێزەكەی و چونە كوفە وە بێ ئەوەی خۆی بـۆ وتوێـژی ڕێكـەوتنی كەسـێیان لەمەرج و داواكاریـەكانی دەسـتەبەرداری بكـات و باڵادەسـتی معاویـەش لەسـەر حـسن بەهۆی ئەمیرەكانەوە ئایا حسن لەبەر ئەو هۆكارە ئاشتەوایی لەگەڵ معاویە كرد؟ [1] إبـن تیمیە لە مناهج السنەدا دەڵێ: حسن بەوانەی لەگە ڵیدا بووە توانیویەتی جـەنگ لەگـەڵ معاویە بكات، گەرچی كەمتربێ لەو كەسانەی جەنگی دژەكانیـان دەكـرد لـەپاڵ معاویـە دابـوون، بـەڵام حـسن خورەوشـتێكی گـەورە كردیـە هـۆی نەهێـشتنی پەرتـەوازەیی و یەكخستنی موسڵمانان[2] بەڕاستی ئاشتەوایی حسن لەگەڵ مەعاویـەدا (ﷺ) بـە یـەكێ لەروداوە گەورەكانی مێژووی ئومەتی ئیسلامی دەژمێردرێ، لەڕەخساندنی ئەو ڕووداوە بۆ ئەوپایەیە چەند هۆكارێك یارمەتیدەرە بوون، لەوانە:

١) بەوەی نیشانەیەك بووە لەنیشانەكانی پێغەمبەریەتی.

٢) بەرهەمی ئەو ئاشتەواییە پاراستنی خوێنی موسڵمانان و یەكخستنیان بـوو لەسـەر یەك پێشەوا دوای ساڵانێكی زۆر لە پەرتەوازەیی.

٣) حسن (ﷺ) یەكەم خەلیفە بوو بەویستی خۆی وبەهیچ گوشارێك ولەپێگەی هێزەوە نەك لاوازی و لەپێناو موسڵماناندا لەپلەی خۆی دەستی هەڵگرت.

حسن(ﷺ) كۆتا خەلیفەی قۆناغی پێغەمبەریەتی بوو، بەو هۆكارە و ئەوانـەی تـریش كتێبەكانی عەقیدەو سونەو مێژوو و ئەدەب و سەرچاوەكانی تر پڕە لە باسی ئاشـتەوایی حسن لەگەڵ مەعاویەدا(ﷺ)، خوێنەری ئەو سەرچـاوانەو لـەوەش (تـأریخ طـبري) ئـەوە تێبنی زۆرێك گێڕانەوەو دژكاری ئەبینێ چەند تێكەڵێكی كراوەو ڕوداوكان لەیـەك ئەچـن، هۆكاری ئەوانەش: ڕێكخستنی زەمەنی ڕووداوەكان چاونەكراوە، سەرباری ئـەوەی مـاوەی ڕەوتی ڕووداوەكان بۆ تێگەیشتنی ڕوداوەكە زۆر گرنگـە [3] بـرای بـەڕێزیش دكتـۆر خالـد الغیـث هـەوڵێكی زۆری داوە لـە توێژینـەوەی ئـەو سەرچـاوانە و دەركردنـی گێڕانـەوەی

---

١ ـ دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، بطاينة (٦٠، ٦١).

٢ ـ منهاج السنة(٤/ ٥٣٦)، دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، لا ٦١.

٣ ـ مرويات خلافة معاوية في تاريخ الطبري، لا ١٢٥.

ڕاستیەکان و، لەڕوداوەکانی ئاشتەواییدا ڕێزبەندیەکی جوانی داناوە سودی وەرگرتوە لەو گێڕانەوە لاوازانەی لەگەڵ گێڕانەوەی ڕاستیەکاندا گونجاوە - بەپێ ی ئەو بەنامەیەی کەلە پەیام بە ناوبانگ و زارناوەکەیدا ڕونی کردۆتەوە لە (مرويات خلافة معاوية في تاريخ الطبري) لە پێناو تەواو کردنی تەواوی ڕووداوەکەدا[1]، بێگومان منیش لە و ڕێزبەندیە جوانەکەی بۆ بەڕێوەچونی ئەو ئاشتەواییە سوودم وەرگرتووە.

- گرنگترین قۆناغەکانی ئاشتەوایی(الصلح):

قۆناغی یەکەم:

پێغەمبەری خوا(ﷺ) دوعای بۆ حسن کردووە بۆ ئەوەی خوای گەورە بیکاتە ئاشتەوایی نێوان دوو کۆمەڵەی گەورەی موسڵمانان، ئەو دوعایە بوو کەحسن (رضي الله عنه) خستە سەر پێ تاوەکو بەمتمانەوە ئاشتەوایی بکات[2]، پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: ((ئەم کوڕەی من گەورەییەو بەڵکو خوابیکاتە ئاشتەوایی نێو دووکۆمەڵی موسڵمانان))،[3] ئاماژەکردنی پێغەمبەر (ﷺ) لەبارەی حەسەنی کوڕی علی بەوەی خوای گەورە دەیکاتەهۆکاری ئاشتەوایی نێوان دووکۆمەڵەی موسڵمانان تەنیا ئاگاردار کردنەوەیە کە حسن و موسڵمانان بیستویانە وەکو ئاگاردارییەکانی تر و بە ڕاستیان زانیوە، بەڵکو ووشەی ئاراستەیە بۆ پێشەوایەتی حەسەنی کوڕی عەلی(ﷺ) لەئاڕاستە مامەڵەو بەرنامەی ژیاندا، بێگومان تیایدا سەلماوە و بەسەر هەستیا زاڵبوە و تێکەڵ بە گۆشت و خوێنی بەوە وەکو وەسێتی پێغەمبەر دایناوە ـ کەپێغەمبەرو باپیری بوو - خۆشی لەچاوی و ڕەوتیا بینیوە، وەکو ئامانجێکی ژیان وەکو ڕەوشتێکی بلند لەداهاتوویدا پێیەوە پابەندبووە.

شوێنەورای ئەو موژدەو ئاگاردارکردنەوەیە لە هەموو جوڵەو وەستانێکیدا دەرکەوت، تەنانەت لەقسەکردنیشی لەگەڵ ئەو باوکە گەورەیەیدا کەوەك خۆشەویستی منالە و چاکەکارن بۆ باوکە مەزنەکانیان هەبوو ئەوانەی خوای گەورە بەهرەو جوامێری پێدان،

---

١ - هەمان سەرچاوە، لا ١٢٥.

٢ - هەمان سەرچاوە، لا ١٦٢٥.

٣ - البخاري، رقم: ٧١٠٩.

لەخەڵكی زیاتر بەموژدە و هاوەڵێتیەی پێغەمبەر شارەزاتر بوو، زانـا و دانایانـە گـەورەی ڕادەگرت، لەدوای كوژرانی عثمـان ئاماژەی كردە علی كوڕی ئەبو تاڵیبی بـاوكی بـەوەی لەخەڵكی دوور بكەوێتەوە تاكێشەی نێو عەرەب نەمێنێ وپێ ی ووت گـەر لـەكونی بزنـە مژەكەش بێ دەرت ئەهێنن و بەیعەتت پێ دەدەن گەر خۆتیشیان پـشاننەدەی، كـاتێكیش علی وویستی جەنگی خەڵكی شام بكات و خۆی ئامادە دەكرد و لەمەدینە دەرچو تاوەكو بجەنگێ، حەسەنی كوڕی علی(ﷺ) هاتـە لای و ووتـی: باوكـە گیـان لـەم كـارە دەسـت هەڵبگرە، چونكە خوێنی موسڵمانانی تێـدا دەڕژێ و جیاوازیـان دەكەوێـتە نێوانـەوە[1]، بەڵام علی وازی نەهێنا لەوەی حسن ئاماژەی پێكـرد و خـەڵكی بـەجێ نەهێـشت و لـەو ئاشوبەیەدا تا فرمان بەچاكە نەكا وڕێگیری لەخراپە نـەكات و شـوێنی خـۆی و مـاف بـۆ خاوەن ماف نەگەڕێنێتەوە بۆ خاوەنەكەی، علـی لـەو بـۆ چـونەیدا پێكـابووی، بەڕاستی موعجیزەی پێغەمبەر دەركەوت و بەپـەرەروەردە كردنـی حەسـەنی كـوڕی علـی لەسـەر پەروەردەیـەكی ئیـسلامی ڕەبانیـە بەلوتكـەی خـۆی گەیـشت، بـەوەی ئـەم حەسـەنە پێشەوایەكی گەورەیەو، گەورەنیە بـەهۆی زۆرداری و خوێنرێـژی و بـەفێرۆدانی سـەروەت وپیرۆزییەكان، بەڵكو پێشەواو گەورەیە لەپاراستنی خـوێنی موسـڵمانان و نەهێـشتنی ڕق وكینەكان، گەیشتە لوتكەی پێشەوایەتی، ئەوگەورەیی و پێشەوا یەتیـەی كـە ئەوكەسـەی لە بەدەست گرتنیدا بیر لە هێز دەكاتەوە پێ ی ناگات.

حسن لەگەڵ معاویەدا ئاشت بوویەوە لەكاتێكدا هەزاران كەسی لەدەوردا بوو لەوانـەی شمشێریان لەنێو دەستدا بوو، بەڵام زۆر زۆریشیان دڵسۆزو بەئەمەك بوون، حسن نەیویـست لەپێناو خۆیدا دڵۆپێك خوێن برێژرێ و سەرۆكایەتیكردنی ئەو قومـار بازیـەی كـە خـوێن ووێرانە و سەر شۆڕكاری و جنێو فرۆشی لەگەڵدایە، خاوەنەكەشی دەگاتـە تـوڕەیی خـوا و نەفرەتی مێژوو، تەنانەت بۆ سوربوون لەسەر گـەورەیی و دەسـەڵات و هەڵپـەدان لـەدونیا شەپۆڵی خوێنی مرۆڤایەتی بەدرێژایی سەردەمەكان ڕژێنراوە؟!!.[2] بەراستی حسن زاهیـد بوو لەدونیا و پادشایی و سەرۆكاتیەتیدا، گەر بیویـستایە سـاڵ گـەلێك جـەنگ بلێـسەی

---

١ ـ البداية والنهاية(٧/ ٢٢٩ ـ ٢٣٠) نقلاً عن مرتضى للنووي، لا ١٩٨.

٢ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ٩٤.

دەدا، بەڵام ئەو چاوەڕێی ڕۆژی ئاخیرەتی دەکرد وپاراستنی خوێنی ئومەتی محمد (ﷺ) بەلاوە مەبەست بوو، حەسەنی بەسریش دەڵێ: کاتێك حسن بۆ خۆی نەیهێشت دڵۆپێك خوێن بڕێژرێ[1] بەئاشکرا ڕایگەیاندو شانازی دەکرد کە ئامۆژگاری پێغەمبەرو ڕەوتی پەروەردەیی خوایی جێ بەجێکردووە، [2] خوای گەورە بەحسن ئاشتەوایی خستە نێوان خەڵکی عێراق و گشت ئومەتەوە، پێغەمبەر (ﷺ) چاکخوازی کردووە بەیەکێك لەگەورەییەکانی حسن، لەگەڵ ئەوەش کە حسن وازی لەخیلافەت هێنا و دایە معاویە، گەر جەنگ فرمان پێکراوبووایە بەبێ وازهێنان لە خیلافەت و ئاشتەواییکردنی معاویە، ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) مەدحی نەدەکرد لە دەست هەڵگرتن لە دەسەڵات و خیلافەت و شیاوتر واز لێ نەهێنێت، بەڵکو زانێویەتی ئەوەی حسن کردویەتی ئەوکارەیە کەخوا و پێغەمبەرەکەی حەزی پێ دەکات نەك کوشتار. [3]

قۆناغی دووەم:

مەرجی ئەوبەیعەتەی کەحسن (رضي الله عنه) داینا وەکو بنەمایەك تابەیعەتی خەڵکی قبوڵبکات، ئەو مەرجەبوو کە دەقی گرتبوو لەسەر ئەوەی ئاشتەوایی هەرکەسێ بکەن کەداوای ئاشتەوایی دەکات و دژایەتی ئەو کەسە بکەن کە ئەو دوژمنایەتی دەکات.[4] مەیمونی کوڕی مەهرانەوە دەڵێ: حەسەنی کوڕی علی دوای علی بە دووبەیعەت بەیعەتی لەخەڵکی عێراقی وەرگرتووە: لەسەر ئەمیری کردن و بەیعەتی وەرگرتووە لەوەی چوومە هەر ڕێکەوتنێکەوە لەگەڵدا بن و ڕازیبن بەهەرشتێ ئەو پێ ی ڕازیبێ[5] لە ڕیوایەتێکی تریش هاتوە خالیدی کوڕی(مصّرب) ەوە دەڵێ: گوێم لێ بوو حەسەنی کوڕی علی دەیووت: سوێند بەخوا بەیعەتیان لێ وەرناگرم تاقسەیەکم هەیە قبوڵی نەکەن، ووتیان چ

---

١ ـ دلائل النبوة للبيهقي (٦/ ٤٤٣) الدوحة النبوية الشريفة، لا٩٥.

٢ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ٩٥.

٣ـ الفتاوى(٢٨/٣٠٠).

٤ ـ مرويات خلافة معاوية فر تاريخ الطبري، لا ١٥٦.

٥ ـ الطبقات، تحقيق السُلمي (٣١٦،٣١٧/١). إسناده حسن.

قسەیەك ؟ووتی: ئاشتەوایی لەگەڵ ئەوکەسەی ئاشتەوایی لەگەڵدا ئەکەم و جەنگی ئەوکەسە بکەن کە جەنگی لەگەڵدا دەکەم.[1]

لە وڕیوایە ئەوە وەردەگیرێ کە حسن(رضي الله عنه) لە بەخەلیفە بوونی وویستی ئاشتەوایی هەبووە، ئەوەش بەجێ هێنانی ئاماژەکەی پێغەمبەرە(صلى الله عليه وسلم)، [2] حسن (رضي الله عنه) بەمەرجێ بەیعەتی عێراقیەکانی قەبوڵکرد بەوەی ئاشتی و بواری گفتوگۆ و کار لەسەر کردن هەیە تەنها ویستی ئاشتی تیایدا نیە بەسەر جەنگەوە ئەو هەردووکی پێکەوە کۆکردۆتەوە، گەرچی داوای ئاشتی کردووە، ئەوەش بەڵگەی ئەو هەڵکەوتوویە و جوان سەرکردەیی ئەوبووە ولەکاروبارەکان شارەزا بووە، هەروەها حسن(رضي الله عنه) بۆ خیلافەت چووەتە پێشەوە لەبەرئەوەی لەخیلافەتدا بەرژەوەندی ئیسلام و موسڵمانانی تێدا بووە.

قۆناغی سێیەم:

ڕوودانی هەوڵی سەرەتایی تیرۆرکردنی حسن(رضي الله عنه) دوای ئەوەی نیەتی ئاشتەوایی لەگەڵ معاویە دا (رضي الله عنه) دەرکەوت، ئەم هەوڵەش لەوەیە دوای کەمێك لەبەخەلیفە بوونیدا بێت، ئەو هەوڵانە بوو کە ڕیوایەتەکانی خوارەوە ئاماژەی بۆ دەکەن: ئەو ڕیوایەتەی إبن سعد لە (طبقات) ە کەیداو لەرێگەی ئەبو جەمیلە وە تەخریجی کردوە[3] کاتێك حەسەنی کوڕی (رضي الله عنه) لەسەروبەندی کوژرانی عەلیدا کرایە خەلیفە لە نوێژدا بوو پیاوێك هاتە سەری و بەخەنجەر لێیدا (حصین بن عبدالرحسن السلمی) وای داناوە کە ئەو کەسەی پێی گەیشتووە بە خەنجەر لێ ی داوە پیاوێکی نەوەی ئەسەد بووە حەسەنیش لەسوجدەدابووە، (حصین) دەڵێ: حسن پیاوەکەی نەبینوە و وتراو کەلێدانەکە بەرسمتی کەوتووە و چەند مانگێك بەهۆیەوە نەخۆش کەوتووە و پاشان باش بووە، ئینجا چۆتە سەرمینبەر و دانیشتووەو دەڵێ: ئەی خەڵکی عیراق لەبەرامبەرماندا لە خوا بترسن ئێمە میوان و ئەمیری ێوەین و ئال وبەیتین ئەوانەی خوا لەبارەیانەوە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا يُرِيدُ

---

١ ـ هەمان سەرچاوە(١/٣٨٧،٣٨٦). إسناده صحيح.

٢ ـ مرويات خلافة معاوية في تاريخ الطبري، لا ١١١.

٣ ـ ميسرة بن يعقوب، أبو جميلة الطهوي الكوفي ذكره إبن حبان في ثقاته(٥/ ٤٢٧).

اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً﴾[الأحزاب: ٣٣]، بەردەوام ئەوەی دەوتەوە: تا گریانی دەرکەوەت [١].

قۆناغی چوارەم:

دەرچونی حسن(ﷺ) بەسوپای عێراقەوە لەکوفەوە بۆ مەدائین و ناردنی هێزی لێدانی سوپاکەی (الشرطة الخميس) بەسەرکردایەتی قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادە [٢] بۆ مەسکەن.

إبن سعد لە (طبقات)ەکەیدا ئاماژەی کردۆتە ئەو ڕیواتەی لەڕێگەی (الشعبی) یەوە (تخرجی)ی کردووە دەڵێ: خەڵکی عێراق دوای علی کوڕی ئەبو تالیب بەیعەتیان دابەحەسەنی کوڕی علی و پاشان بە حەسەنیان وت: بڕۆ گیان ئەوانەی لەخواو پێغەمبەرەکەی یاخی بوون و خراپەی گەورەیان کرد و کاروباری خەلکیان بەزۆر داگیرکردووە، ئێمەش ئومێدمان هەیە خوا لە دژیاندا توانادارت بکات، بۆیە حسن سوپایەکی نارده شام و قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادەش بوویەسەر گەورەیان و دوانزە هەزار بوون و بە(شرطة الخميس) ناسراون. [٣]

لە ڕیوایەتەکەی پێشودا دەردەکەوێت کە خەڵکی عێراق بوون حەسەنیان پاڵدا بۆ دەرچون لە کوشتاری خەڵکی شام بێ ئەوەی حسن لەو حەزی لەو دەرچونە هەبێ، ئەوکارەش إبن کەسیر بەرەحمەت بێ ئاماژەی بۆ کردووە دەڵێ: حسن نیەتی نەبووە یەك کەسیکیش بکوژێ، بەڵام ناچاریان کردو کۆمەڵێ بێ وێنە کۆبونەتەوە و حەسەنی کوڕی عەلیش فرمانی کردۆتە قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادە بەسوپایەکی دوانزە هەزاریەوە دەربچێت بۆ شام، کاتێك بەمەدائین گەیشت لەوێدا دابەزی، حسن ژیریەکی گەورەی دەرخست و بەڵگەی ئاسۆ فراوانی و بەرچاو ڕوونی بوو، سەرەتا ویستی ئاشتی دەرخست لەگەڵ معاویەو نەیویست ڕووبەڕووی خەڵکی عێراق ببێتەوە، دەسەڵاتەکە بە معاویە بدات، بۆیە ویستی ڕاستگۆیی خۆی بۆیان دەربخات، سەلامەتی خۆی دەربخات لە

---

١ ـ الطبقات، تحقيق السلمي(١/ ٣٢٣).

٢ ـ الطبقات، تحقيق السلمي(١/٣٢١).

٣ ـ هەمان سەرچاوە(١/٣١٩، ٣٢١)، ئیسنادی کێشەی تیادا نیە.

ڕۆیشتنی بۆ لای معاویە، [1] دەرچوونی حەسەنی کوڕی عەلیش لەکوفەوە بۆ مەدائین وەك دکتۆر خالید الغیث تەئکیدی لەسەر کردووە لە مانگی سەفەری ساڵی دواتری بووە، واتا ٤١ك. [2]

قۆناغی پێنجەم:

دەورچوونی معاویە(ﷺ) لەشامەوە ڕوەو عێراق دوای گەیشتنی حسن بەسوپاکەیەوە لەکوفەوە بۆ مەدائین، إبن سعد لە (طبقات)ەکەیدا دەڵێ: معاویە لەشام دەرچوو بەمەبەستی گەیشتنە حسن و تالە دێ ی (جسر منیح) لایدا [3]، هەروەها دەڵێ: لەجیسرەوە بۆ مەسکەن کەوتە ڕێ لەماوەی پێنج ڕۆژدا، ڕۆژە شەشەم چوە مسکن [4]، دەچونی معاویە درەنگ بوو، ئەوەش بەهۆی درەنگ بیستنی دەرچونی حسن بەسوپاکەیەوە بوو، معاویە لەئەنجامی هەوڵی ئەو تیرۆرکارییەی کە لەلایەن برك بن عبداللە التمیمی خەواریجەوە ڕوبەڕوی بویەوە سەخت بریندار بوو، معاویە بۆ نوێژی بەیانی دەرچوو ویسترا تیرۆر بکرێ، ئەو هەوڵە بوو کە لەبەیانی هەمان ڕۆژدا بوو علی(ﷺ) تیادا تیرۆرکرا، کەبەیانی ڕۆژی جومعەی حەڤدەی مانگی ڕەمەزانی ساڵی ٤٠ی کۆچی بوو، بەپێ ڕیواتە صەحیحەکان، [5]خەلالیش ئاماژەبە سەختی بریندار بونی معاویە دەکات و دەڵێ: ئێمە لەگەشتێکدا لەتەك گەڵ سعد بوین و دابەزیم لەگەڵی ڕۆیشتم سوپاسی خوام کرد و باسی گەورەییم کرد ووتم: معاویە خراپ لێیدراوە وابزانم کوژراوەخەڵکیش [6] کەسانی شوراو هاوەڵانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەکوژن بۆ خوا تکات لێدەکەم گەر کارێکیان بگریتە دەست یان ڕێزەکانیان پەرتەوازەبکەی یان بۆ لەنێو چوون بانگیان بکەی، ئەویش سوپاسی خوای کرد وپاشان ووتی: سوێند بەخوا ڕێزەکانیان پەرتەوازە ناکەم و بۆ

---

١ ـ العالم الإسلامي في العصر الأموي، د. عبد الشافعي محمد، لا ١٠١.

٢ ـ مرويات خلافة معاوية في تاريخ الطبري، لا ١٣٠.

٣ ـ جسر منح دێنەکە لە دوورگەی فورات، الطبقات السلمي(١/ ٣٢١).

٤ ـ الطبقات، تحقيق السلمي(١/ ٣٢٣).

٥ ـ البداية والنهاية(١٣١/١١).

٦ ـ مەبەست بە خەواریجەکانە.

کارێکی لە نێوبەریش بانگیان ناکەم، بەجێیان ناهێڵم تا شمشێرێکم بۆ نەهێنن و بڵێن: ئەی سعد ئەمە باوەڕدارە وازی لێ بێنە و ئەمەش بێباوەڕە بیکوژە [1]، لەکاتێکدا حسن لە مەدائین بوو، یەکێك لەخەڵکی عێراق هاواریکرد قەیس کوژرا، لەوەدا پەشێوی لەسوپادا بڵاو بوویەوە و سروشتی ناجێگری و بێ ئارامی بۆ خەڵکی عێراق گەڕایەوە، دەستیان کردە ستەمکاری و تاڵابردنی سوپای حسن و خواردن و کەل و پەلەکەیان دزی و لە حەسیر و نەعلەکەی پێشیدا ڕیقابەتیان کرد، لەحەسەنیان داو برینداریان کرد، لێرەوەشەوە ڕوداوێك ڕوویدا کەبەڵگەیەکی گەورە بوو، والی مەدائین سعدی کوڕی مەسعودی سەقەفی بوو کەعلی دایناوبوو، برازاکەی هاتەلای کە موختاری کوڕی أبو عبدی کوڕی مەسعود بوو، ووتی: دەوڵەمەندی و گەورەییت ئەوەی؟ وتی: چۆن؟ وتی: حسن ببەستەوە و بیدەیتە دەست معاویە، مامی پێ ی ووت: نەفرەتی خوات لێبێت، کوڕی کچی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ببەستمەوە، تۆخراپترین پیاوی [2]، حسن کاتێ کاری دۆستەکانی بینی دڵنیا بوو کەسودیان نیە و سەرکەوتن لەسەر دەستیان نایەتەدی، لەسەرەتاشدا هەر ئەو باوەڕەی هەبوو [3]، ئەو کارە پاڵی پێوەنا کە هەنگاو گەلێکی فراوان ببڕێ وزیاتر لەئاشتەوایی نزیك ببێتەوە.

قۆناغی شەشەم:

گۆڕینەوەی نامە لەنێوان حسن و معاویە ئاشتەوایش کەوتەنێوانیانەوە ڕەزای خوایان لێ بێت، بوخاری (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) لە صحیحەکەیدا ئەوساتە ناسکانەی مێژووی ئومەتی ئیسلامی تۆمارکردووە، کە هەردووکۆمەڵ بەیەك گەیشتوون، کۆمەڵی خەڵکی شام و کۆمەڵی خەڵکی عێراق، ئەو ڕیوایەتەی لەحەسەنی بەسریەوە ڕیوایەتکراوە دەڵێ: سوێند بە خوا کە حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) بەکەتیبە گەلێك ڕووبەڕووی معاویە بووەوە نمونەی چیابوون، عمروی کوڕی عاصی ووتی: سوێند بەخوا ئەم کۆمەڵانە هەموو دەکوژرێن، معاویە پێ ووت: سوێند بەخوا هەردوولا باشترین پیاوانی تێدایە، ئەی عمرو،

---

١ ـ السنة للخلال تحقيق د. الزهراني، لا ٤٧٤، ٤٧٥، إسناده صحيح.

٢ـ تاريخ الطبري(١٥٩/٥) نقلاً عن العالم الإسلامي في العصر الأموي، لا ١٠١.

٣ـ العالم الإسلامي في العصر الأموي لا: (١٠١) .

گەر ئەم کۆمەڵ ئەو کۆمەڵ بکوژێ و ئەو کۆمەڵ ئەم کۆمەڵ بکوژێ، کێ کاروباری خەڵکی بەڕێوە ببات، کێ ئاگاری لەماڵ و ئافرەتیان بێت، بۆیە دووپیاوی قوڕەیشی نەوەی عبدالشمس ناردە لایان کە عبدالرحمن کوڕی سەمرە و عبدالله کوڕی عامری کوڕی کریز بوون و ووتی: بڕۆنە لای حسن ئەوانیش ڕۆیشتنەلای و قسەیان لەگەڵ دا کردو حەسەنی کوڕی علی پێ ی ووتن: ئێمەی کوڕانی عبدالمطلب لەم کارەدا زیانمان بەرکەوت و ئومەتیش لەو خوێندا تلایەوە، ئەوانیش ووتیان: معاویە بەڵێنی وەهاو وەهای پێداوی، حەزدەکات بتبینێت، ئەویش ووتی کێ کەفالەتی معاویەم بۆ دەکات[1]، ووتیان: ئێمە کەفالەتی معاویەت بۆ دەکەین، [2] ئەویش صولحی لەگەڵ کرد، حەسەنی بەسریش دەڵێ: بێگومان لە أبوبکرم بیست ئەیوت: پێغەمبەری خوام (ﷺ) بینی لەسەرمیمبەر و حەسەنی کوڕی علی لەگەڵدا بوو جارێ ڕووی دەکردە خەڵك وجارێ ڕووی دەکردە حسن و دەیفەرموو: ((ان إبني هذا سيد، ولعل الله يصلح به بين فئتين عظيمتين من المسلمين))، ((ئەم کوڕەم سەیدە؛ خوای گەورە دەیکاتە هۆکار بۆ ئاشتەوایی نێوان دووکۆمەڵەی گەورەی موسڵمانان)).[3]

إبن حجر (رحمه الله) لەبارەی سودەکانی صولح دەڵێ:

١. سودی ئەم چیرۆکە یەکێکە نیشانەیە کە لە نیشانەکانی پێغەمبەرایەتی پێغەمبەر(ﷺ).

٢. جوامێری حەسەنی کوڕی علی دەرەکەوێت، کە لەبەر بێ هێزی وازی لەدەسەڵات نەهێنا، بەڵکو لەبەر پاداشتی لای خوا وازی لەدەسەڵات هێنا، بۆ ئەوەی پاراستنی خوێنی موسڵمانانی بۆ دەستەبەر بێت، بۆیە بەرژەوەندی ئایین و بەرژەوەندی ئومەتی ڕەچاوکرد.

---

١ ـ الفتح(١٣/ ٧٠).

٢ ـ هەمان سەرچاوە.

٣ ـ البخاري، رقم: ٧١٠٩.

٣. ڕەددانەوەی خەواریج بووە ئەوانەی علی و هاوەڵەکانی و معاویەو هاوەڵەکانیان بەبێباوەڕ دەزانی، بە شایەتیدانی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ هەردووکۆمەڵەکە، بەوەی موسڵمانن.

٤. گەورەیی وپیرۆزی چاکەکاری نێو خەڵکی تێدایە، بە تایبەت لە پاراستنی خوێنی موسڵمانان.

٥. بەڵگەی دڵسۆزی معاویەیە بۆ ئەو خەڵکانەی لە ژێر دەستی دان و قوەتی بیرکرنەوەیەتی لەبەڕێوەبردنی کارباری دەوڵەت سەیرکردنی ئەنجامەکانی.

٦. دەکرێت کەسی باش خیلافەت ڕاپەڕێنێ، ئەگەر باشتریش هەبێ، چونکە حسن و معاویە هەردووکیان خیلافەت یان بەڕێوە بردوە، سعدی کوڕی وەقاص و سعدی کوڕی زەیدیش لەژیاندا بوون و لە بەشدارانی بەدر بوون.

٧. دەکرێ خەلیفە خۆی دەست لەخیلافەت هەڵبگرێ، ئەگەرچاکەی موسڵمانانی تیادا بینی و بەرامبەر پارە دەست لەپلە و وەزیفەی ئاینی و دونیا ییەکان هەڵبگرێ و لەوەدا پارەوەرگرێ و ببەخشێ، لە دوای هاتنەدی مەرجەکان بەوەی دەست هەڵگرتن باشترو لە پێشترە، بەو مەرجەی لەبەرژەوەندی گشتیدا بێ[1]، هەروەها إبن سعد لەبارەی ئەو ئاشتەوابییە دا ڕیوایەتتیکی باسکردووە کە لەڕیوایەتەکەی بوخاری گرنگی کەمتر نیە و بەتەواوکەری ئەوەی بوخاری دادەنرێت ولە عمروی کوڕی دینار ڕیوایەتکراوە[2] کەمعاویە ئەیزانی حسن لەخەڵکی زیاتر ڕقی لە پەشێویە، بۆیە کاتێك علی کۆچی دوایی کرد، نوێنەری ناردە لای حسن و بەنهێنی نێوان خۆی و حەسەنی باشکرد و معاویە بەڵێنی بەحسن دا کەلەدوای خۆی حسن بکات، خەلیفە گەر هاتوو حسن لەدونیادا مابێ[3]، عبدالله کوڕی جعفر دەڵێ: لای حسن دانیشتبووم وویستم هەستم، ئەویش بەرگەکەی ڕاکیشام ووتی: من بۆچونێکم بۆ دروست بووە حەزەکەم لەگەڵماندا بیت، ووتم: ئەو بۆچوونە چیە؟ ووتی: گەیشتووم بەو بڕیارەی بگەڕێمەوە مەدینە و لەوێدا نیشتەجێ ببم و

١- فتح الباري (١٣/ ٧١،٧٢).

٢ - عمر بن دينار المكي الجمحي مولاهم، ثقة ثبت، مِنَ الطبقة الرابعة مات ١٢٦ه اخرج له السنة التقريب، لا: ٤٢١.

٣ - واتادوای خۆی بۆ خەلیفە بپالۆرێ کاتێکیش تەماشای مەرجەکانی ئاشتەوایی ئەکەین بە پشتوانی خوا ڕونەبێتە وەکو ئەوبارەی سەقامێگیر بوو ئەوە بە خەلیفە دوای معاویە بە ڕاوێژی نێو موسڵمانانە

بۆ معاویه دەست لە خیلافەت هەڵبگرم، چونکە لەوە بووە پەشێوی درێژی کێشاو خوێن ڕێژراو پەیوەندی وخزمایەتی پچڕا، عبدالله کوڕی جعفر ووتی: خوا لەبەرامبەر ئومەتی محمد پاداشتت بداتەوە، منیش هاوڕام لە گەڵت لەو بۆچونەت، بۆیە حسن ووتی: حسینم بۆ بانگ بکەن، ناردی بەشوێن حسین و هێنایان، ووتی: براکەم من بەبڕیاریك گەیشتووم حەزئەکەم هاوبۆچوونم بی، وتی: چیە؟ ئەوەی کە عبدالله کوڕی جعفر ووت حسینی ووت، حسین ووتی: ئەتپارێزم بەخوا گەر علی لە گۆڕەکەیدا بەدرۆبخەیتەوە ومعاویە بەڕاست دابنێی، حسن وتی سوێند بە خوا هەرکارێك من ویستبم تۆ سەر پێچیت کردووم بۆلای غەیری خۆم، سوێند بەخوا دەمویست بتخەمە خانویەك و دەرگات لەسەر داخەم ئیشی خۆم تەواودەکەم، کە حسین توڕەیی حەسەنی بینی، ووتی: تۆ کوڕەگەورەی علی و جێ نشینی ئەوی، ئێمەش فرمانمان پێ کراوە شوێن کەوتەبین، ئەوەی ئەتەوێ بیکە [1] لەڕیوایەتەکانی بوخاری و إبن سعد تێبینی دەکرێ هاودەنگن لەسەر ئەوەی معاویە (رضي الله عنه) خاوەنی دەسپێشخەر بووە لەپەیوەندیکردن بەحسن(رضي الله عنه)و ئاشتەوایی خستە بەردەمی. [2]

کێ دەستپێشخەربووە بۆ ئاشتی حسن یان معاویە؟

لێرەدا خوێنەر دەپرسێ: کێ دەستپێشخەری کردووە بۆ ئاشتی، ئایە حسن بووە (رضي الله عنه) کەفەرموودەی پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم) لە بارەیەوە هاتووە، کەخەریك بو لەهەولی سەرەتادا بەهۆی مەرەجی بەیعەت وەرگرتنەکەی خستە سەرخەڵکی خەریك بوو تێرۆر بکرێ کە لەو مەرجەشدا ویستی ئاشتەوایی معاویەی هەبوو، یان معاویە (رضي الله عنه)دەستپێشخەری کردووە؟ وەڵامەکەش ئەوەیە: ویستی ئاشتەوایی لەهەردوولا دا هەبووە، حسن (رضي الله عنه) بۆ ئەو ئاشتیە تیکۆشاوە و لەساتەکانی یەکەمی بەیعەت وەرگرتندا پلانی بۆ داڕشتووە و پاشان معاویە هاتووە دەستپێشخەریەکەی حەسەنی تەواو کردووە، بۆیە کاری بارسەنگی هەوڵی سەرکەوتنیش بۆ حەسەنە.

---

١ ـ الطبقات، تحقيق السلمي(١/ ٣٣١، ٣٣٠).

٢ ـ مرويات خلافة معاوية في تاريخ الطبري، لا١٣٨.

قۆناغی حەوتەم:

هەوڵێکی دیکەی تیرۆرکردنی حسن(رضي الله عنه):

دوای سەرکەوتنی وتویـژەکانی ئاشتی نێوان حسن و معاویە(رضي الله عنه)، حسن (رضي الله عنه) هەوڵیدا شوێنێکەوتوانی ئەو صولحە قبول بکەن، بۆیە هەستا وتارێکی دان تاوەکو ئاشتەوایی نێوان خۆی و معاویەیان بۆ رونبکاتەوە، خەریك بوو وتاری دەدا هەندێ لەسەربازەکانی بە مەبەستی کوشتنی هێرشیان کردە سەر، بەڵام خوای گەورە ڕزگاری کرد وەك چۆن پێشتر لەهەوڵی لەو شێوەیەدا ڕزگاریکرد، (بلاذري) باسی ئەو ووتارەی کردوە کە حسن بۆ شوێنێکەوتوانی داوە، هەروەها هەوڵی کوشتنەکەی گێڕاوەتەوە دەڵێ: ئومێدەوارم باشترین ئامۆژکاریکەری دروستکراوی بم، هیچ ڕق و کینەیەکم لەکەس نەبووە، ئەوەی لەکۆمەڵدا ڕقتان لێیە باشترە بۆتان لەو پەرتەوازەیەی پێتان خۆشە، بۆیە من تێڕوانینی من لە تێڕوانینتان باشترە، بۆیە پێچەوانەی فرمانم نەکەن و ڕەتم مەکەنەوە، خوا لەمن و ئێوەش خۆش بێت، خەڵکی تەماشای یەکتریان کرد ووتیان: سوێند بەخوا خۆی ئامادە کردوە بۆ صولح لەگەڵ معاویەو، لاوازی نواندو، بۆیە چوونەسەری و بەرگەکەیان بەتالان برد، پاشان عبدالرحمن کوری عبدالله کوڕی ئەبو جەعالی ئەزدی عەباکەی لەبەردا کەند، بەس شمشێرەکەی پێوە مایەوە وسواری وەڵاخەکەی بوو، خەڵکی دەورەیان لێدا، هەندێکیان بەلاوازیان ئەوتەوە هەندەکەی تریش خەڵکیان دورخستەوەو نەیاندەهێشت نزیکی بکەونەوە، پیاوێکی نەوەی ئەسەدی کوڕی خوزەیمە نەوەی (نضربن قعين) حارث بن ثعلبة بن داود بن أسد، کە (الجراح بن سنان[1] پێ دەوت و بۆچوونی خەواریجەکانی (مظام ساباط)ی هەبوو،[2] لە (مظلم) دا چاوەڕێی ئەکرد، حەسەنی بینی لەو لاخەکەی نزیك بوویەوە و ڕەشمەی وەڵاخەکەی گرت وئاسنێکی تیژی دەرهێنا و وتی: ئەی حسن چۆن باوکت شیرکی کرد تۆش شیرکت کرد، بەچۆقەکە دای لەڕانی و شەقی کرد، وەخت بو برینداریەکەی بگاتە ئێسقان و حسن دای بەنێوچەوانی

---

١ ـ الجراح بن سنان الأسدي، لەخراپەدا پێشینەی هەبوو، لەوکەسانە بوو هتانیان بە سعدی کوڕی وقاص(رضي الله عنه) کرد لە ڕۆژگاری خیلافەتی عمردا بۆ لادانی لە کوفەدا هەوڵیان ئەدا، سعدیش لە دژیان وەستا یەوە، ئەنجامییان خراپ بوو الطبري (١٤١/٤).

٢ـ سباط شوێنێکی ڕۆخی ڕۆژئاوای ڕووباری دیجلەیە، (مظلم) شوێنێکە لەوێدا، معجم البلدان (١٦٦/٣، ١٥٢/٥).

و عبدالله كوڕی (فضل البطائي)یش ئاسنەكەی لە دەست كردەوە و (ظبیات إبن عمارة التميمي)یش[1] لوتی گرت و بەشمشێر دای بە نێو چەوانی تامرد، حەسەنیش هێنرا مەدائینەوە.... پاشانیش سعدی كوڕی مەسعود پزیشكی بۆ حسن هێنا و چاودێری ئەكرد تا چاك بووەیەوە بردیە (أبيض المدائن)[2]، لەو ووتارەی حسن ئەوە دەخرێتە ڕوو، بەلای (بلاذری و ئە بی حەنیفە)ی دەینەوەریە پێش ئاشتەواوی معاویەو حسن هاتووە، بەلام ئەوەی ڕیوایەتەكەی بوخاری هاتووە لەوەسفی سوپاكەی حسن، ئەوە دەردەكەوێت كەسوپای حسن بەهێز بووە و سوپای عێراق لەباشترین باری مادی و مەعنەوەیدا بوو سوپای عێراق بەرامبەر بە سوپای شام وەستابێ، ئەوەی لە واقیعەوە نزیك بێ ئەوەیە وتاری حسن لە سەربازگەكەی خۆی دوای بە یەك گەیشتنی هەردوو سوپای عێراق وشام بووە و دوای ڕوودانی ئاشتی نێوان حسن و معاویەیە[3] ئەمەش سەرباری ئەوەی وتارەكەی حسن دەروازەو دەستپێك بوو بۆ هەوڵدانەی شوێنكەوتووانی بەوەی ئاشتەوایی نێوان خۆی و معاویە هاتۆتەدی، ئەم گێڕانەوەیەی خوارەوەش ڕونی دەكاتەوە: إبن سعد لەڕێگەی ڕەیاحی كوڕی حارسەوە تەخریجی كردووە[4]، كە حەسەنی كوڕی علی دوای وەفاتی علی (ﷺ) هەستاو سوپاسی خوای كردوو پاشان فەرمووی: بەڕاستی هەموو ئەوەی دێت نزیكە، فرمانی خواش دێتە دی گەرچی خەڵكیش حەزی پێنەكەن، سوێند بەخوا حەزم نەكردووە هیچ كارێكی ئومەتی محمد بگرمە دەست كەتیایدا دڵۆپێك خوێن بڕێژرێت، بێگومان دەزانم چەند زیانم لێدەدات، بۆیە گوێبیستی گەورەتان بن[5] ئەوترێت كە: ئەم ڕیوایەتە لە كوفەدا ووتراوە نەك لەمەدائیندا، وەڵامی ئەوەش ئەوەیە: كە ئەحمەدی كوڕی حەنبەل هەمان ئەم ڕیوایەتەی لەڕێگەی ڕەیاحی كوڕی حارسەوە بەئینسادیكی ڕاست تخریج كردووە[6] تیایدا هاتووە: كە خەڵكی لەمەدائیندا لە لای حەسەنی كوڕی علی

---

١ ـ (ظبيات بن عمارة) لەعەلی گێراویتەوە و لەتابیعیەكانی كوفە بووە، ئەم بۆچونەش.

٢ ـ بەكۆشكی سپی ئەناسراو ئەكەوتە سەركەناری ڕۆژهەڵاتی ڕوباری دیجلەوە، الروض المعطار، لا٩٧.

٣ ـ أنساب الأشراق للبلاذري مخطوطة نقلاً عن مرويات خلافة معاوية، لا ١٤٢.

٤ـ مرويات خلافة معاوية (ﷺ)، لا ١٤٢.

٥ ـ رياح بن الحارث النخفي ثقة، التقريب، لا: ٢١١.

٦ ـ الطبقات، تحقيق السلمي(١/ ٣١٧).

کۆبونەوە [1]... پاشان پاشماوەی ڕیوایەتەکەی إبن سـعدی باسـکردووە، گـەر چـی وتـراوە ئەووتارەی لەمەدائین داوە [2]، بەلاَم بەڕاستی دوای ئاشتەوایی حسن لەگـەڵ معاویـە ئـەم وتارە دراوە، هەروەها إبن سعد لەڕێگەی هیلالی کوڕی خەبابـەوە[3] تخـریج کـراوە دەڵـێ: ئەی خەڵکی عێراق ئێوە لەسێ شتدا منتان سەرسوڕماوکرد: کوشتنی باوکم، بریندارکردنم و تالاَنکردنم، یان ووتی: عەباکەتان لەشان داکەندم، ئێـوەش بەیعـەتان پێـدام ئاشـتەوایی هەرکەس بکەن کەئاشتەوایی لەگەڵ بکەم و جەنگی هەرکەس بکەن جەنگی لەگەڵ بکـەم، منیش بەیعەتم بەمعاویە دا، بۆئەوەی ئێوەش گوێبیست و گوێرایەڵی بن، پاشان دابەزی و چووە کۆشکەوە. [4]

١. هەڵوێستی (شرطة الخميس) لەئاشتیدا:

سەبارەت بەهەڵوێستی (شرطة الخميس) لەو ئاشتیەدا ـ پێشەنگی سوپای عێراق بـوون بۆ مەسکەن. ئەوە حاکم لە (أبی الغريف)ەوە [5] تخریجی کردوە دەڵێ: لەپێشەوەی حەسەنی کوڕی عەلیدا بووین، بەدوانزە هەزارەوە، شمشێرەکانمان لەتیژیدا بۆ کوشتنی خـەڵکی شـام دڵۆپەخوێنی لێ دەتکا و أبوو العمرطة گەورەمان بوو.[6]

کاتێك ئاشتەوایی حەسەنی کوڕی علی لەگەڵ معاویەمان پێگەیشت وەك ئـەوە وابـوو لە توڕەییدا پشتمان شکابێ، کاتێکیش حەسنی کوڕی علی هاتەکوفە، پیاوێ لـە ئێمەکـە ئەبا عـامر سوفیان بن الليلـی پـێ ئـەوترا[7] هەسـتاو ووتـی: الـسلام علیـك ئـەی سـەر شۆرکەری ئیمانـداران، حەسـەنیش پـێ ووت ئـەی بـاوکی عـامر وا مـەڵێ، ئیمانـدارانم سەرشـۆڕنەکردووە، بـەڵکو حـەزم نـەکرد لـەداواکردنی پادشـتایەتیدا بیـانکوژم[8] وەهـا

---

١ ـ فضائل الصحابة (٢/ ٧٧٣).

٢ ـ هەمان سەرچاوە(٢/٧٧٣)إسناد صحيح.

٣ ـ هلال بن خباب العبدي، صدوق، التقريب، ٥٧٥.

٤ـ الطبقات، تحقيق السلمي(١/ ٣٢٤).

٥ ـ عبيد الله بن خليفة الحمداني المردي، صدوق، رمي بالتشيع، التقريب ٣٧٠.

٦ـ ناوی عومری کوڕی یەزیدی کندیە، لەبزوتنەوەکەی حجر بن عدی لەساڵی ٥١ك.

٧ ـ لەوکەسانە بوو کەبەدوای خوێنی حوسویندا بەشدارای موختاری سەقەفیانکرد ٦٦ك.

٨ ـ المستدرك (٣/١٧٥).

دەردەکەوێت کە أبو العمروطة، گەر ئەمیری کۆمەڵێکی سوپای خەمیس بووبێت و (أبو الغریف) یان تیادا بووە، چونکە سەلماوە کە سوپای خەمیس قەیسی کوڕی سعد (رضي الله عنه) سەرکردایەتی کردووە و ڕیوایەتە صحیحەکانیش باسی بوونی عبیداللە ی کوڕی عباس ناکەن کە سەرکردایەتی سوپای خەمیسی کردبێ، ئەوەش گومان لەبوونی عبیداللە کوڕی عباس ئەکات کە لەو ماوەیەدا لەعێراق بووبێ[1] هەروەها ئاوڕ بەلای ئەو ڕیوایەتە هیچ و پوچانەی نادرێتەوە، کەوا دادەنێن عبیداللە لەبەرامبەری بەرتیلی معاویەدا خیانەتی لەحسن کردووە.

قەیسی کوڕی سعد ڕاڕا بوو لە چوونە نێو ئەو ئاشتەوایە و دورکەوتەوە، پاشان خوا دڵی فراوان کردەوە و بەشداری ئاشتەوایی کرد و بەیعەتی بەمعاویەدا(رضي الله عنه)، لەگێڕانەوەکانی دواتریشدا ڕونکردنەوەی هەڵوێستی قەیس هەیە، کە هەواڵی ئاشتەوایی پێگەیشتوە، إبن حجر لەڕێگەی حەبیبی کوڕی ئەبو سابتەوە،[2] ڕیوایەتی کردوە کە دەڵێ: حسن بۆ بەیعەتدان چوو بەلای معاویە، ئینجا حسن بۆ قەیسی کوڕی سعد ئەو هەواڵەی نووسی و ناردی، قەیسی کوڕی سعدیش بە کۆمەڵەکەی ووت: ئەی خەڵکینە دوو هەواڵتان بۆ هاتووە، پێویستیشە یەکێکیان هەڵبژێرن: چوونە نێو ئاژاوەوە یان کوشتار لەگەڵ جگە لە ئیمامدا، خەڵکی ووتیان ئەوە چیە؟ ووتی حەسەنی کوڕی علی بەیعەتی بەمعاویەداوە.[3]

ڕیوایەتی پێشوو ئاماژە بە خێرا بەشداری بوونی بەشێکی گەورەی (شرطة الخمیس) بۆ نێو ئەو ئاشتەواییەدەکات، کە هەواڵی ڕودانی ئاشتی نێوان حسن و معاویەیان بیست (رضي الله عنه)، بەلام باس لەوە ناکات کە قەیسی کوڕی سعدی سەرکردەیان چوبێتە ئەم ئاشتیەوە، إبن کەسیریش (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) ئاماژەی بەم قسەیە کردووە، حەسەنی کوڕی علی نوێنەری ناردە لای قەیسی کوڕی سعدی ئەمیر کەبیستی و گوێڕایەڵ بێ، قەیسی کوڕی سعدیش ڕەتیکردەوە کە گوێڕلی بکات لە گوێڕایەڵی کردنی هەردووکیان

١ـ مرويات خلافة معاوية في تاريخ الطبري، لا ١١٤.

٢ ـ حبيب بن أبي ثابت بن دينار الأسدي، التقريب ١٥٠.

٣ ـ المطالب العلية (٣١٧/٤ ـ ٣١٩) هذا الإسناد صحيح.

دەرچوو، پاشان پاشگەزبویەوەو بەیعەتی بەمعاویەی دا [1]، هەروەها إبن أبی شیبە لەبارەی هەڵوێستی قەیسی کوڕی سعد(رضي الله عنه) و شوێنکەوتەکانی لە (شرطة الخمیس) باس کردووە لەو ئاشتەوایەیەدا وتوویەتی، لەلایەن هیشامی کوڕی عوروە و ئەویش لەباوکیەوە دەڵێ: قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادە لەگەڵ حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه) لە پێشەوەی سوپا بوو، پێنج هەزار سەربازی کە لەگەڵدا بوو، دوای مردنی علی کوڕی أبو تالیب(رضي الله عنه) سەریان تاشی و بەیعەتیان لەسەر مردن پێدا، کە حسن بەیعەتی بە معاویەدا، قەیس ڕەتی کردەوە بەشداری ئەو بەیعەتەبکات، بەهاوڕێکانی ووت: چۆنتان ئەوێ؟ ئەتانەوێ ئەو جەنگە بکەین تامردن؟ یان ئەمانتان بۆ وەردەگرم، ووتیان: ئەمانمان بۆ وەرگرە، ئەویش بەڵێنی چی و چی بۆ وەرگرتن کەبەهیچ شتێ سزانەدرێن و خۆشی کەسێ بێ لەوان و هیچ شتێکی تایبەتیشی بۆ خۆی وەرنەگرت، کاتێکیش ڕوەو مەدینە ڕۆیشت هەموو ڕۆژی بەچکە ووشترێکی بۆسەرئەبڕین کەیشتن. [2] لەڕیوایەتی پێشودا ـ لەپێشخستن و دواخستنی ماوەی ڕوداوەکان ئاماژەیە بۆ ژمارەی ئەوکەسانەی لە (شرطة الخمیس) کەلە کۆی دوانزە هەزار کەس شوێن قەیسی کوڕی سعد کەوتبوون. [3]

۲. هەڵوێستی ئەمیرەکانی علی (رضي الله عنه) لە بەرامبەر ئەو ئاشتیەدا:

هەوڵوێستی ئەمیرەکانی علی (رضي الله عنه) بەرامبەر جیاواز بوو، هەندێکیان پێشوازیان لێ دەکرد، هەندێکی تریش حەزیان بەئاشتی نەبوو، ئەمەی خوارەوە ڕونکردنەوەی ئەو هەوڵوێستانەیە:

أ ـ هەوڵوێست وەرگرتن و بە باشدانان، لەپێشی ئەوانیش عبداللە کوڕی جعفری کوڕی ئەبو تالیب بوو(رضي الله عنه).

ب ـ هەوڵوێستی ڕەتکردنەوە پاشان قەبوڵکردن، لەپێشی ئەوانیش قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادە(رضي الله عنه) وزیاد بن أبیه.

---

١ ـ البداية والنهاية(٨/ ١٦).

٢ ـ هەمان سەرچاوە (١٦/٨).

٣ ـ مصنف إبن أبي شيبة(٤٧٢/٧).

ج ـ کۆمەڵی سێ یەمیش چونە ناو ئەو ئاشتیەواییەوەو حەزیشیان پێ نەبوو، ئەوکەسانەش دوو بەش بوون.

ـــ بەشێکان ڕەئیان وابو تەنیا تایبەتە بە ماوەی ژیانی حەسەنەوە (ﷺ)، حجری کوڕی عدی(ﷺ) نوێنەری ئەو کەسانە بوو.

ـــ بەشێکی تریش ڕەئیان وابو کە پەیوەستە بەماوەی ژیانی حسن و معاویەوە (ﷺ)یان مردنی ئەوی دواتریان، حوسەینی کوڕی عەلیش(ﷺ)نوێنەری ئەو کۆمەڵەیە بوو.

قۆناغی هەشتەم:

حەسەنی کوڕی علی وازی لەخیلافەت هێنا و کاروباری دایە دەست معاویە (ﷺ)، دوای ئەوەی خوای گەورە حەسەنی کوڕی علی لەوفیتنیە ڕزگار کرد کە لەسەر بازگەکەی ڕویدا مەدائینی بەجێهێشت و بۆ کوفە بەڕێکەوت، (بلاذري) لەبارەی ڕۆیشتنی حسن بۆ کوفە دەڵێ: ووتویانە کاتێك حسن ویستویەتی لە مەدائینەوە بڕوات بۆ کوفە، إبن عامر[1] و إبن سەمرە[2] هاتنە لای و نوسراوی ئاشتیان بۆ هێنا، لەونامەیەدا معاویە بەڵێنی هەموو شتێکی پێدا بوو کە حسن بیەوێت، ئەویش لەوتارەکەیدا ووتی: دەکرێ ڕقتان لەشتێك بێت و خوای گەورەش خێری زۆری تیدا بڕێژێ و بەرەو کوفە بەڕێکەوت، [3] دوای ئەوەش معاویە(ﷺ) لەمەسکەنەوە بەرو نەخیلە [4] بەڕێکەوت، لەوەشدا(بلاذري) دەڵێ: معاویە لەمەسکەنەوە بەروە کوفە کەوتەرێ و لەنێوان نەخیلەو دارالرزق [5] لایدا، پاشان حسن (ﷺ) لەکوفەوە بەرەو نەخیلە کەوتەڕێ بۆئەوەی پێشوازی لە معاویە بکات(ﷺ) و کاروباری بداتە دەست، لەمجالد[6] و ئەویش لە شەعبیەوە [7] دەڵێ:

---

١ ـ عبدلله ی کوری عامر بووه(ﷺ).

٢ ـ عبدالرحمنی کوری سەمرە بوو.

٣ ـ أنساب الأشراف مخطوط ٤٤٧ نقلاً عن مرويات معاوية، لا ١٥٠.

٤ ـ نەخیلە: شوێنێکی نزیکی کوفەیە بەڕووی شامدا، معجم البلدان (٥/ ٢٧٨).

٥ ـ أنساب الأشراف نقلاً عن معاوية، لا ١٥٠.

٦ ـ مجالد بن سعيد الهمزاني ـ قستی لسترة.

٧ ـ عامر الشعبی متمانة ثێکراوة.

حەسەنی کوڕی عـەلیم(رضي الله عنه) لەنەخیلـە بـی کـە لەگـەڵ معاویـە(رضي الله عنه) صـولحی کـردوو، معاویەش دەڵـێ: کەواتـە هەسـتا و خـەڵکی تـێ بگەیەنـە کـە خیلافـەتت بـەمن داوە، سوفیانیش دەڵێ: خەڵکی ئاگاداربکەرەوە کە ئەم کاروبارەت بەمن داوە، ئەویش هەسـتاو چویە سەمینبەر و سوپاس و ستایشی خوای کـرد و شـەعەبی دەڵـێ: منـیش ئەمبیـست پاشان فەرمووی: بەڕاستی باشترین ژیریەك لەخواترسانە، گێلترین گێلیش خراپەکاریە، ئەم خیلافەتەش کەمن و معاویە لەسەری جیاواز بووین مافی منەو لە بەرژەوەندی ئوممـەت و پاراستنی خوێیان بەوم داوە، یان ئەو بەمن شـیاوترەو منـیش پێمـداوە:﴿ وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ﴾[الأنبیاء:١١١]، هەروەها ئەو ڕیوایەتەی إبن سعد[١] و حاکم[٢] وأبـو نعـیم الأصـفهاني[٣] بیهقـی[٤] وإبـن عبـدالبر[٥]وەك ڕیوایـەتی لـە رشـەعبیەوە گێڕاویەتەوە، هەروەها ڕیوایـەتی ئەحمـەدی کـوڕی حەنبـەلیش لـە ڕێگـەی ئەنـەس إبـن سیرینەوە تەخریجی کردووە و دەڵێ: حەسەنی کوڕی علی ڕۆژێ لەگەڵ لەگەڵ معاویە قسەی کردووە وتویەتی: ((لەنێوان جابلص[٦]جابلق پیاوێك هەیە)) منـیش بەباشـی دەزانم نێـوان ئومەتی محمد(ﷺ) باش بکەم و خۆشم مافدارم بەوان، بەڵام بەیعەتمان بە معاویـە کـردووە و نازانم لەوەیە فیتنە بێ بۆ ئێوە.[٧] لەڕێوایەتی إبن سـعدو لـە ڕێگـەی عـەمری کـوڕی دینارەوە هاتووە:.. .حسن ووتویەتی: ئـەی خەڵکینـە، یەکـەمین کەسـێك بـووم ڕقـم لـە دەسەڵات وەرگـرتن بـوو، منـیش کۆتاییەکـەیم چـاك کـرد بـۆ خـاوەن مافێـك کەلـەمن مافدارترەو مافم بۆ گەڕاندەوە، یان مافێکە کردومەتە ئاشتەوایی بۆ ئومەتی محمد، تـۆش ئەی معاویە خوای گەورە ئـەم خیلافەتـەی پێـداوی بـۆ چـاکەیەك دەزانـی تیاتدایـە یـان خراپەیەك کە تیایدایە وتاقیت دەکاتەوە، (منیش نازانم یـان فیتنـە یەکـە بـۆ ئێـوە یـان

---

١ ـ الطبقات، تحقیق السلمي (٣٢٩/١).

٢ ـ المستدرك (١٧٥/٣).

٣ ـ حلیة الأولیاء (٣٧/٢).

٤ ـ دلائل النبوة (٤٤٤/٦).

٥ ـ الأستیعاب (٣٨٨/١ ـ ٣٨٩).

٦ ـ جابلص و جابلق دووشارن، یەکێکیان لە ڕۆژهەڵات و ئەویتریان لە ڕۆژئاوایە.

٧ ـ فضائل الصحابة (٧٦٩/٢) إسناده صحیح.

خۆشیه)) پاشان دابەزی، بەڵام ئەو ڕیوایەتە کەئاماژە دەکات بەوەی عمروی کوڕی عـاص وأبو الأعور السلمی بە معاویەویەیان ووتوە: گەر فەرمانتکردایە حسن چوبایە سـەرمیبەر و ناڕوون و تروکی قسەی ئەکرد و خەڵکیش لێی ئەڕەوینەوە، معاویـەش دەڵـێ: وانەکـەن سوێند بەخوا پێغەمبەری خوام (ﷺ) بینوە زمان و دەمی مژیوە، زمانێکیش تروك نـابێ پێغەمبەری خوا (ﷺ) مژیبێتی، ئەوانیش لە معاویە بێزاربوون، بۆیـە حەسـەنیش چـویە سەرمینبەرو سوپاس وستایـشی خـوایکردووە.....)) ئـەم ڕیوایەتـە لـە ڕووی ئیـسنادەوە (باطلـة)، چـونکە ئیـسنادەکەی (ضـعیف) و مەتنەکەشـە (منکـر)ە[1] و معاویــەش ئەوەنەبووە توانای ڕەوانبێژی و ووتاربێژیەکەی حەسەنی نەزانیبێت.

لە ڕیوایەتەکەی (بلاذری) هاتووە کـە حـسن لەگـەڵ قـەیس چـووە لای معاویـە بـۆ بەیعەت دان، لە جورەیری کوڕی حازمشەوە دەڵێ: بیـستم محمـدی کـوڕی سـیرین دەیـوت: کاتێ حسن بەیعەتی بە معاویە دا، حسن سواربوو بـۆ چـونە نێـو سـەربازگەی و قەیـسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادەشی لەپشتەوەی خۆی سـوارکردبوو، کـە چـونە سـەربازگەکەوە خەڵکی ووتیان: قەیس هات، قەیس هات، قـەیس هـات، کـە چـونە لای معاویـە حـسن بەیعەتی پێدا، و پاشان بە قەیسی ووت: بەیعەت بدە، قەیـسیش بەدەسـتی وت: ئاوەهـا، دەستێ بۆ معاویە بەرزنەکردەوەو معاویەش لەسـەرتەختی خـۆی بـوو، معاویـەش نزیـك بویەوە و دەستی بەدەستی قەیسدا هێناو، جورەیری کوڕی حازم دەڵێ: محمدی کوڕی سیرین بـۆی گێڕاینەتـەوە، وایکـرد پێبکـەنێ و قەیـسیش پیـاوێکی توانـاداربوو، [2] بەدەسـت هەڵگرتنی حەسەنی کوڕی علـی لـە خیلافـەت وبەیعەتـدانی بـە معاویـە (ﷺ) مـاوەی خیلافەتی پێغەمبەرێتی بەتەواوی کۆتایی پـێ دێـت کـە سـی سـاڵە و بەڵگـەش لـەوەدا فەرموودەی پێغەمبـەری خوایـە(ﷺ) کـە خیلافـەت سـی سـاڵە، پاشـان خـوای گـەورە پادشایەتی ئەهێنێ، [3] فەرموویەتی: ((الخلافة في أمتي ثلاثون سنة، ملـك بعـد ذلـك))،

---

١ ـ الطبقات، تحقيق السلمي (٣٢٥/١) إسناده ضعيف ومتنه منكراً.

٢ ـ أنساب الأشراف نقلاً عن مرويات خلافة معاوية، لا ١٥٤، إسناده صحيح.

٣ـ سنن ابي داود ومع شرح عون المعبود (٢٥٩/١٢) صحيح سنن ابي داود الألباني (٣/ ٨٧٩).

(خیلافەت لەئومەتەکەمدا سی ساڵە، پاش ئەوە پادشایەتیە))[1] إبـن کەسـیریش لەسـەر ئەو فەرموودەیە قسەی کردوەو دەڵێ: بە خیلافەتی حسن ئەو سی ساڵە تەواو بوو، دەست هەڵگرتنیشی لەخیلافەت بۆ معاویە لە ڕەبیعی یەکەمی ساڵی چل و یەك، تەواوکاری سی ساڵە لەمردنی پێغەمبەری خواوە(ﷺ)، چونکە لەڕەبیعی یەکەمی ساڵی یـانزەی کۆچـی پێغەمبەری خوا وەفاتی کرد، ئەوەش بەڵگەکانی پێغەمبەرە(ﷺ)[2] وەبەوەش حەسـەنی کوڕی علی پێنجەمین خەلیفەی ڕاشیدینە.[3]

ـ گرنگی هۆکارو پاڵنەرەکانی ئاشتی:

هۆکارو پاڵنەرە جۆربە جۆرکان هەبوون بۆ ئەوەی حەسەنی ئـەمیری ئیمانـداران صـوڵح لەگەڵ معاویە(رضي الله عنه)بکات، لەوانەش:

یەکەم: ئارەزووی پاداشت لای خوای گەورەو ویستی باشکردنی ئومەت :

حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه) کاتێك نەفیری حضرمی ووتی: خەڵکی دەڵێن: تۆ خیلافەتت ئەوێت، وەڵامی دایـەوە و ووتـی: ئێـسك و پروسـکی عـەرەبم لەدەسـتدابوو، ئاشـتەوایی هەرکەسێکیان ئەکرد ئاشتەواییم بکردایە، جەنگی هەرکەسێکیشیان ئەکرد کە من جەنگم بکردایە، لەبەر ڕەزامەندی خوا دەستم لەخیلافەت هەڵگرت[4]، لەو وتارەشدا کە تیایدا بۆ معاویـە خیلافـەتی بەجێهێـشت، ووتـی: گـەر مـافی منـیش بێـت ئـەوە لەبەرژەوەنـدی ئەومیللەتە وازی لێ دەهێنم[5]، بێگومان حسن وویـستی ڕازیبـونی خـوای هـەبوو، بۆیـە ئامادە بو و پێداگیریکر، چونکە صوڵح لەئیسلامد شوێنی گەورەییە، یەکێکە لە پیرۆزترین ڕەوشتە کۆمەڵایەتیەکان، لەبەر ئەوەی بەهۆیەوە جیاوازی ونـاکۆکی نـامێنێ، کەلـەڕووی مادی یان کۆمەڵایەتیەوە لەنێوان کارڕاپەڕینەراندا دروست بێت و بە هۆیەوە خۆشەویستی

---

١ ـ سنن الترمذي مع شرحها تحفة الأحوذي(٦/ ٣٩٥ ـ ٣٩٧) وقال الترمذي: هذا حديث حسن صحيح.

٢ ـ البداية والنهاية (٦/٨).

٣ ـ ماثر الأناقة(١/١٠٥)، للقلقشندي (١/١٠٥)مرويات خلافة معاوية في تاريخ الطبري، لا ١٥٥.

٤ ـ البداية والنهاية(١١/٢٠٦).

٥ ـ المعجم الكبير للطبراني(٣/٢٦) إسناده حسن.

وبرایەتی دەگەڕێتەوە نێو ئەو کەسانەی نـاکۆك بـون، لەبەرئـەوەی هەردوولایـەنی نـاکۆك ڕەزای ئەکات و دەماری ناکۆکی ئەبڕێ، بۆیە صـولح یەکێکـە لـە گـەورەترین داخوازییـە شەرعیەکانە بـۆ بـەدیهێنانی برایـەتی، هـەروەك خـوای پـەروەردگار دەفـەرمووێ:﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُـونَ﴾[الحجـرات: ١٠] تـەنها برایەتیە ململانێ و ناکۆکی نێوانیان ناهێڵێ، بۆیە قورئان زۆرگرنگی صولح داوە فرمانی و پێکردوە، موژدە بەشوێنکەوتوانی دەدات.

١. فرمان کردن بەچاکسازی:

لەقورئانی پیرۆزدا هاتوە خوای گەورە دەفەرمویێ: ﴿ يَسْأَلُونَكَ عَـنِ الْأَنْفَـالِ قُـلِ الْأَنْفَـالُ لِلَّـهِ وَالرَّسُـولِ فَـاتَّقُوا اللَّـهَ وَأَصْـلِحُوا ذَاتَ بَيْـنِكُمْ وَأَطِيعُـوا اللَّـهَ وَرَسُـولَهُ إِنْ كُنْـتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾[الأنفال:١]. هەروەها خوای گـەورە فەرموویـەتی:﴿ وَإِنْ طَائِفَتَـانِ مِـنَ الْمُـؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِـي تَبْغِـي حَتَّـى تَفِـيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (٩) إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾[الحجـرات: ٩، ١٠] لـەم ئایەتەدا دەبینین خوای گەورە فرمانی بەبەندەکانی کردووە کە پەیوەندی نێوان خۆیان بـاش بکەن لەو برایەتیەی لەنێوانیان دایە، هەروەکو خوای گـەورە لەئایـەتی سـورەتی حجـرات بەڕاشکاوی ئامـاژەی پێکـردووە:﴿ إِنَّمَـا الْمُؤْمِنُـونَ إِخْـوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَـيْنَ أَخَـوَيْكُمْ....﴾[الحجرات: ١٠]ئەبینین ئەم ئایەتەی هـۆی فرمـانکردن بـە چـاککردنی نێـوان ئیمانـدارانی بەسیغەی (قصر) ڕونکردۆتەوە کە حاڵ وباریانی لە حاڵی برایەتیدا کورت کردۆتەوە، پتـەو کردنی نێوموسڵمانان ئەو ڕەچەڵەکەی لەنێوانیاندایەو بۆیەك بنچینە دەگەڕێتەوە، ئـەویش بنچینەی سەرچاوەی باوەڕە کەسەرچاوەی مانەوەی هەمیشەییە لەبەهەشتدا، بۆیە ڕستەی: ﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾ ئاماژەیـە بـۆ بـوونی پێویـستی ئاشـتی و چـاکە خـوازی نێـوان ئیمانداران، لەم فرمانە قورئانیانە دەزانین کە چاکخوازی نێـوان خـەڵکی قـسەی زیادنیـە، بەڵکو فرمانێکی خوایی و ئەرکـە لەسـەر ئەوکەسـانەی توانایـان بەسـەردا هەیـە، تـاکو برایەتی ئیمانداران نێو ئیمانداران بەهێز بکەن، لەگەڵ هاوکاریکردن لەسـەر چـاکەکاری و

خواپەرستی و فرمانکردن بەچاکەو ڕێگریکردن لەخراپە، خوای گەورە لەئایەتەکانی قورئان فرمانی پێ کردووە وڕونیشە کەئەوئەرکە شەرعیانە لە پەیوەندیە کۆمەڵاتیەکانیاندا ئەرکە بەسەر ئیماندارانەوە، بەچاکەکاری نێو موسڵمانان و خەڵکی بەگشتی هەڵسن، بۆئەوەی ژیانی کۆمەڵایەتی بەبرایەتی و خۆشەویستی بەڕێوە بچێت[1]، ئەوکارانەش پاڵنەری حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه) بوون بۆ هەوڵدان بۆ چاکخوازی و ئاشتەوایی.

٢. ویستی هەستان بەچاکسازی:

خوای گەورە هەستان بەچاکسازی پاداشتی گەورەی داناوە کە ئەنجامدەرەکەی بەدەستی دەهینێ لەبەر ڕەزامەندی خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ لا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً ﴾[النساء: ١١٤]پەیمانی لێخۆشبوون و سۆزیشی بەئەنجامدەرانی داوە، هەروەك دەفەرموویێ: ﴿وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً﴾[النساء: ١٢٩] لەم ئایەتەدا ئاماژەدەکات بۆ لێخۆشبونی خوای گەورە[2] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفاً أَوْ إِثْماً فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾[البقرة:١٨٢] لەم ئاماژەی تێدایە بۆ لێبوردن و ڕەحمەتی خوای گەورە بۆ چاکە خوازی، ئەویش بەڵگەیەی ڕەتکردنەوەی تاوان و سڕینەوەی بەهەردووسیفەتی لێبوردن وڕەحمەتە، ئەوەش ئاماژەیەکی گەورەو پیرۆزە[3] خوای گەورە وەسفی خۆی کردووە:﴿إِنَّا لا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ﴾[الأعراف:١٧٠].

٣. ئاماژەدان بە ئاشتەوایی و هەڵسوڕێنەرانی:

دوبارەبوونەوەی ئەو موژدەیە بەڵگەی گەورەیی شوێنی ئاشتی و چاکسازی یە لە نێو خەڵك لای خوای گەورە، بۆیە پاداشتی هەڵسوڕێنەری ئاشتی ئەو پاداشتە گەورەو

---

١ ـ أخلاق النبي في القرآن والسنة(٢/ ٩٧١).

٢ـ هەمان سەرچاوە (٢/٩٧١).

٣ـ هەمان سەرچاوە.

مەزنەیە، فەرمایشتیِ خوای گەورەش بەڵگەیەکی ترە: ﴿وَالصُّلْحُ خَيْرٌ﴾، [النساء:١٢٨] وەسفکردنی ئاشتیش بەچاکە بەڵگەی پایە بەرزیەتی لای خوای گەورە، ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ کاریگەری گەورەی چاکەکاری و ئاشتەوایی نێو خەڵك، بەڵگەی ڕەوشت پیرۆزی کارپێکەرنیانە، بۆیە دیارترین ئەخلاقی پێغەمبەران بووە سەلامی خوایان لێ بێ، هەروەکو خوای گەورە لەسەر زمانی شوعەیب فەرموویەتی: ﴿إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ﴾[هود:٨٨] هەروەکو لەسەرزمانی موسا بۆ هارونی برای دەڵێ: ﴿وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ﴾[الأعراف:١٤٢] بەڵگەی ئایەتەکانی تر، ئاشتەوایی نمونەی ئەو دووئایەتە گشتیەدا، ئاشتەوای دونیاو ئاخیرەت لە خۆدەگرێ، هەروەها ئاشتەوایی نێوان خەڵکیش لە خۆدەگرێت کەلە کێشە و ململانێ ی بێبەش نیە [1]، ئەو داوا ومەبەستە قورئانیە پیرۆزەش پاڵنەری حەسەنی کوڕی علی بووە بۆ ئاشتی و هەنگاوەکانی پێغەمبەری باپیری (ﷺ) گرتۆتە بەر لەپێداگیری لەئاشتی و ئاشتەوایی، ڕۆژێکیان هەواڵی پێ گەیشت کە خەڵکی قوباعەرامبەر بە یەکتر وەستاونەتەوە بۆ کوشتن، پێغەمبەریش فەرمووی: بابڕۆین و ئاشتەوایی بخەینە نێوانیانەوە [2]، لەبەرگرنگی و گەورەیی ئاشتی لە نێو خەڵکیدا ئیسلام ڕێگەی داوە، درۆی تیایدا بکرێ، گەر هاتوو ئامانج لەو درۆیە ئاشتەوایی نێو دووناکۆك بێ، بێگومان پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: ((ليس الكذب الذي يصلح بين الناس فينمي خيراً أو يقول خيراً))، ((ئەکەسە درۆزن نیە کە ئاشتەوایی نێوان خەڵکی ئەکات و گەشەی پێ ئەدا یان چاکەیەك دەڵێ))[3]، ئەوڕێگەدانەش لەبەرگەورەیی و ترسی ناکۆکی موسڵمانانە و خراپ بوونە لەگەڵ یەکدا، هەوەرك پێغەمبەر(ﷺ) ڕونیکردۆتەوە: ((إياكم والسوء الذات البين فإنها الحالقة))، ((ووریابن لە خراپبوونی پەیوەندیتان چونکە ڕامالەرە))[4]، واتە: ئەو ڕەوشتەیە

١ـ هەمان سەرچاوە.

٢ ـ البخاري، كتاب: الصلح، رقم: ٢٦٩٠.

٣ ـ أخلاق النبي في ضوء القران والسنة(٢/٩٧٩).

٤ ـ سنن الترمذي، رقم: ٢٥٠٨، قال عنه الترمذي صحيح غريب من هذا الوجه.

که پێویسته نەهێڵێت مەبەستی ئەوەیە کە سیفەتێکی خراپە و ئایین لەنێوەبات هەروەك چۆن گوێزان موولادەبات[1] پێغەمبەرە خوا(ﷺ) ڕونیکردۆتەوە کە ئاشتەوایی چ پاداشتێکی گەورەەی هەیە: ((ئایە هەواڵتان بدەمێ کە چ شتێ پلەی لەپلەی ڕۆژوو سەدەقە زیاترە؟)) ووتیان: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی: ((چاکە و ئاشتەوایی نێوانتان و خارپبوونی نێوانتان))[2]، بۆیە ئومید و ئاواتی گەورەی لە ڕەچەڵەکی پیرۆزیدا لە دوای وەفاتی لە حەسەنی کچەزای ڕوودەدات، لەم فەرموویەدەی لەأبوبکر (ﷺ) ڕیوایەتکراوە دەڵێ: پێغەمبەری خوام بینی (ﷺ) لەسەر مینبەر و حەسەنی لەشانەوەیدا بوو، جارێ ڕویدەرکردە خەڵکی و جارێ ڕووی دەکردە لای حسن و دەیفەرموو: ((ئەم کوڕەم سەیدەو هیوام وایە خوای گەورە بیکاتە هۆی ئاشتەوایی نێوان دوو کۆمەڵی گەورەی موسڵمانان))،[3] بۆیە حەزی حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) لەپاداشت و وویستی بۆچاکسازی و ئاشتی پاڵیدا بۆئەوئاشتیە پیرۆزە.

دووەم: ئەم کوڕەم سەیدەو ئومێدم وایە خوابیکاتە مایەی ئاشتەوایی نێوان دووکۆمەڵەی گەورەلە موسڵمانان:

پاڕانەوەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بۆئاشتەوایی نێوان دووکۆمەڵی گەورەی موسڵمانان، پاڵنەری حسن بوو بۆ پلان دانان و خۆ ئامادەکردنی بۆ ئاشتی و زاڵبون بەسەر تەنگەژەکانی دێتەڕێگەی، بێگومان ئەوفەرموودەیە ووشەی ئاراستە و پێشەنگی حسن بوو، لەئاراستەو مامەڵەو بەرنامەی ژیانیدا و، لەدەرونیدا گیرسایەوە و بەسەرهەست و سۆزیدا زاڵ و تێکەڵ بەخوێن و گۆشتیشی بوو، لە ڕێگەی ئەو ئاراستەیەوە قۆناغەکانی بەشکردووە و لەئەنجامەکەشەی دڵنیابوو، بێگومان فەرمووەی پێغەمبەر پاڵنەر و هۆکارێکی سەرەکی بوو بۆ پاڵدانی حسن ڕووەو ئاشتی.

١ـ جامع الأصول لإبن الأثير(٦٦٨/٦).

٢ ـ سنن الترمذي، رقم: ٢٥٠٩، وقال الترمذي حديث صحيح.

٣ ـ البخاري، رقم: ٧١٠٩.

سێ یەم: پاراستنی خوێنی موسڵمانان:

حسن فەرمووی: ترسام لە قیامەت داحەفتا هەزاریان زیاتر یان کەمتر بێت و خوێنیان لێ بچۆڕێ و شکات لای خوا بکەن کە لەچیدا خوێنیان ڕژێنرا[1]؟ هەروەها فەرموویەتی: بێگومان بڕیارو فەرمانی خوا دێتە دی گەرچی خەڵکیش پێیان ناخۆش بێ، حەزم نەکردووە کاروباری ئومەتی محمد بگرمە دەست و تیایدا دڵۆپێ خوێن بڕیژرێ، زانیومە چەندە زیانم لێ دەدات بەر لەوەی قازانجی بۆم هەبێ[2]، لەووتارەش کە دەستبەرداری خیلافەت بوو بۆ معاویە فەرموویەتی: گەر مافی منیش بێت کە بۆ معاویە بەجێم هێشتوە ئەوا بۆ ئاشتەوایی ئەم ئومەتەو پاراستنی خوێنیان[3]، لەووتەکەی حسندا (رضي الله عنه) زۆر ترسانی لەخوا تێ بینی دەکرێ، ئەو ترسەی کە بۆ ئاشتی پاڵیدا، خوای گەورەش ستایشی پێغەمبەرانی (علیهم السلام) و دڵسۆزانی بە لەخواترسان ئەکات:﴿إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَباً وَرَهَباً وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ﴾[الأنبياء:٩٠]، هەروەها فەرموویەتی: ﴿ وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ﴾[الرعد:٢١] ترسی لەخوا مرۆڤ هەڵدەنێ بۆ زانست و دوورکەوتنەوەی لەهەواو ئارەزوەکان ودڵڕەنجێنێ لە ڕووکردنە لای دونیا و بانگی دەکا ڕووە ودەست هەڵگرتنی لەدونیای لەخشتەبەر، بەبێ قسەی دەرون کە کاریگەری نیە لەوازهێنان لەکارە سەرپێچکاریەکان وکردنی گوێڕایەڵیەکان، حسن لە نزیکبونەوەی لەخواو ترسی لێ پێچینەوەی خوا لەقیامەت لەبەرامبەر ڕژانی خوێنی موسڵمانان ئەیویست خوێنی موسڵمانان بپارێزێت، گەرچی گەیاندیەوازهێنان لە خیلافەت، بەڵام پاڵنەرێك بوو ڕوەو ئاشتی، چونکە حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه) مەترسی خوێن ڕژانی نێو موسڵمانانی ئەزانی، چونکە ئەوە مەترسیترین ئەو کارانەیە کە قەوارەی مرۆڤایەتی لەرزۆك دەکات، بۆیە حەرامە و هەڕەشەی لەسەر کراوە، زۆرێك لە دەقی قورئان و فەرموودەدا سزاکەی دیاری کراوە، کوشتن یەکەم شتێکە لە ڕۆژی قیامەتدا مرۆڤەکانی لەسەر دادگایی دەکرێ، ئەوەش بەڵگەی گەورەی کوشتنی مرۆڤ و ستەمکردنە لە پیرۆزی مرۆڤ، بوخاریش لە

---

١ ـ البداية والنهاية(٢٠٦/١١).

٢ ـ تاريخ دمشق(٨٩/١٤).

٣ ـ المعجم الكبير للطبراني (٢٦/٣) إسناده حسن.

عبدالله کوڕی مەسعودەوە(ﷺ) گێڕاوەیەتیەوە کە فەرموویەتی پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: ((یەکەمین دادگاییکردنی خەڵکی لەسەرخوێنە))[1] بۆیە خوێن ڕشتن لە ڕۆژی قیامەتدا مەترسیەکی گەورەیە، کارکردن لەدونیاشدا بۆ پاراستنی یەکێکە لەمەبەستە شەرعیەکان((المقاصد الشرعیه))، بۆیە حسن پێداگر بوو لەئاشتی بەمەبەستی پاراستنی خوێنی موسڵمانان، ئەو شریعەتە ئیسلامیەی حسن تێ ی گەیشتبوو گرنگیەکی تەواوی بە پاراستنی خوێنی موسڵمانان داوە، بۆیە ئەو بڕیارەی داوە کە بەرژەوەندی بۆ هەیە وئەوەشی لاداوە کەبۆی خراپە، ئەوەش لەزۆر پاراستن دایەو دورخستنەوەی دەستدرێژیە لەبەرامبەری، چونکە بەڕوبەڕونەوەی دەرونەکان لەبەرامبەر تیا چووندا ئەوکەسە لەدەست ئەچێ کەبڕیارە خواپەرستێ وبەو تیاچونەش ئەبێتە مایەی تیاچوونی ئایین، مەبەستی بەودەرونانەش کە ئیسلام گرنگی بەپاراستنی داوە دەرونەکانی پارێزراوە بە ئیسلام و جزیەیان بە ئەمانەوە[2]، بۆیە کەلەلایەن بەرهەڵستکارانی ئاشتیەوە بەحسن ووتراوە: ئەی نەنگی (عار)ی ئیمانداران، ئەویش دەڵێ: نەنگی و عاری و شەرمەزاری لەئاگرباشترە (للعارخیر من النار) [3]، لەگێڕانەوەکەی إبن سعد هاتووە: من لەبەرامبەر ئاگری دۆزەخدا شەرمەزاریم هەڵبژاردووە،[4] تێ بینی دەکەین کە حسن گفتوگۆلەگەڵ شوێنکەوتەکانی دەکا و پاڵنەرەکانی ڕونەکاتەوە، هەوڵی قایلکردنیان دەدات، لەوکەسانە نەبوو حەزی لە سەرکردایەتی هەبێ، غەمی ئەوەی بێ گوێگرانی چی داوادەکەن، بەپێی بۆچون و تێگەیشتنی ڕاستەقینەی لە کاروبارەکان قسەی دەکرد و دووردەکەوتەوە لەوەی بەخەڵکی کاریگەر بێت، چونکە هەنگاوەکان ڕووەو ڕەزامەندی خوا وبەرژەوەندی موسڵمانانە، ئەمەش وانەیەکی گەورەیە بۆ زۆرێك لەسەرکردە ئیسلامیەکان لەوەی سەرکردە ئەوکەسەیە کەزۆربەی خەڵکی سەرکردایەتی ئەکات و بەرزیان دەکاتەوە ڕووەو ئامانجەکانیان، لەباردۆخی حەسەنیدا سەرکردەکان لەم نێوانانەن:

أ- ئەوەی جەماوەر داوای دەکات.

---

١ ـ البخاري، كتاب: الديات، رقم: ٦٨٦٤.

٢ ـ روضة الطالبين (١٤٨/٩) مقاصد الشريعة لليوبي٢١١.

٣ ـ تاريخ دمشق (٨٨/١٤).

٤ ـ الطبقات، تحقيق السلمي (٣٢٩/١)، إسنادەکەی زۆر لاوازە.

ب- ئەوەی گرنگی نادات وەلامی کەس نادات.

ت- کاری ڕاست و بالاکردی جەماوەر، ئەبینین حەسەنی کوڕی علی ڕێگەی سێ یەمی هەڵبژاردووە، کە کاری چاکەو وڕاست و بەرزکردنەوەی جەماوەرە و ڕووەو ئەو ئامانجە پیرۆزانەیە کەوێنەی کێشاوە، بۆیە هەستاوە بە پێشکەشکردنی بۆ چونێکی ڕوون وهەنگاوگەلێکی جێ بەجێکاری بەپێ ی قۆناغ و ڕەخساندن و دانانی مەرجەکان و زاڵ بون بەسەر تەنگەژەکان، گرنگی بەتێگەیاندنی جیاوازکارانی داوە تا لەبۆچونی خۆی تیان بگەێنێ.

چوارەم: پێداگیری کردنی لەسەر یەکبونی ئومەت:

حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) لەیەکێك لەقۆناغەکانی ئاشتیدا ووتاری بۆ خەڵك دەداو دەیفەرموو: ئەی خەڵکینە، من کینەم لەهیچ کەسێك لە موسڵمانان نیە، چۆن بۆخۆم ئەڕوانم و بیردەکەمەوە ئاوەهاش بۆ ئێوە بیردەکەمەوە، بۆچوونێکم هەیەو ڕەتی مەکەنەوە بەرووەمدا، ئەوەی لەکۆمەڵ ڕقتان لێەتی باشترە لەوەی لەپەرتەوازەییدا حەزتان لێەتی.[1] بەپشتوانی خوا ئەو یەکخستنە هاتەدی، پاشان حسن سوربوو لەسەر یەکخستنی ئومەت کە مەبەستێکی گەورەیە، بەمەبەستی پاراستنی خوێنی موسڵمان و دورکەوتنەوە لەخراپەکاری گەورو دەستی لەخیلافەت هەڵگرت، ئەوەش مەبەستی گەورەیە و خیلافەتی واز لێ هێنا، کە مانەوەی واتای بەردەوام بوونە لە فیتنە و خوێن ڕێژی و پەیوەندنی پچڕان، بەپشتیوانی خوا بەوازهێنانی لەشتێکی پوچی دونیا یەکبوونی ئومەت هاتە دی، تاوەکو ئەو ساڵە بەساڵی کۆمەڵ (عام الجماعە) ناسرا، [2] ئەوەش بەڵگەی تێگەیشتنی حەسەنە لەڕەچاوکردنی ئەنجامی هەڵسوکەوتەکان، ئەوتێگەیشتنەش ڕواڵەتەکانی لەقورئان دایە، خوای گەورە بڕیاری لەسەرئەنجام و دیمەنەکانی داوە، نمونەی ئەوەش:

١.ڕێگیرکردن لە جنێودان بە موشریکان.

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَلا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْواً بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾ [الأنعام: ١٠٨] سەرەڕای ئەوەی سوککردنی خوای موشریکان کارێکی ڕێگە

---

١ ـ الأخبار الطوال، لا ٢٠٠ .

٢ ـ إعتبار المآلات ومراعات نتائج التصرفات، لا ١٦٧.

پێدراوە، لەوەی سەرشۆڕی و هیچ و بەتاڵی و سەرخستنی ڕاستی تێدایە، بەڵام خوای کاربەجێ ڕوانینی خۆی لەم ئامانجە نزیکە، بەڵکو ڕوانیویەتە ئەنجامی ئەوکارە ڕەوایە و ئەو شوێنەوارە ناڕەواییەی لێەوە دروستە بێ، پاشان بڕیاری داوە خوای هاوەڵدانەران سووك و جنێو نەدرێ تا نەبێتە پاسەونەدان (سد الزريعة) لەجنێودان بەخوا وەکو تۆڵەسەندنەوەی خوای خۆیان و سەرخستنی گومڕاییان، چونکە ئەوبەرژەوەندییەی کە لەجنێودان بەخواکەیان دێتەدی زۆرکەمتر لەو خراپییەی جنێوبەخوای گەورە بدەن، گەر(مفسدە) لەسەر بەرژەوەندی (مصلحە) زیاتر بوو، ئەوە لادانی ئەو خراپەییە پێش وەرگرتنی بەرژەوەندیەکە ئەکەوێ ((قُدِّمَ دَرْءُ المفسدةِ على جلب المصلحة)). [1]

٢. ڕێگیرکردن لەدەنگ بەرزکردنەوەی قورئان خوێندن لەنوێژدا:

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلا تَجْهَرْ بِصَلاتِكَ وَلا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلاً﴾، [الإسراء: ١١٠] خوای گەورە ڕێگری لەخۆشەویستی خۆی محمد (ﷺ)) کرد لەنوێژ دەنگ بەرزبکاتەوە، نەك موشریکان گوێبیستی خوێندنەوەی قورئانەکە بن و وایان لێ بکات جنێو بەخواو دین و قورئانەکەی بدەن [2]، إبن عباس لە (سبب نزول) ئەم ئایەتەدا دەڵێ: پێغەمبەر (ﷺ) کاتێك لەمەکە خۆی شاردبۆوە کافران کاتێك قورئانیان ببیستایە جنێویان بە قورئان و ئەوکەسەش دەدا کەدایبەزاندۆتە سەر پێغەمبەر (ﷺ)، بۆیە خوای گەور بە پێغەمبەرەکەی (ﷺ) فەرمویەتی: ﴿وَلاَ تَجْهَرْ بِصَلاَتِكَ﴾، واتە خوێندنەوەت بەرزمەکەوە، چونکە هوشریکان ئەیبستن و جنێوی پێ دەدەن، ﴿وَلاَ تُخَافِتْ بِهَا﴾، لەبەرامبەر ڕقکارانت کە نایبیستن، ﴿وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلاً﴾. [3]

٣. خضرو نوقمکردنی کەشتیەکە:

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْباً﴾[الکهف: ٧٩]دەستدرێژی کردنە

---

١ ـ هەمان سەرچاوە، لا ١٢٤.

٢ ـ اعتبار المآلآت، لا ١٢٥.

٣ ـ أسباب النزول للواحدي، لا(٢٢٣،٢٢٤).

سەرمولکی کەسانیتر بەناڕەوا لەو کـارە قەدەغەکراوانەیـە کەلەئیـسلامدا قەدەغـەکراوە، بـەلاّم ئـەبینین خـضر ئـارەزووی نـوقمکردنی کەشـتیەکە ئـەکات کـە لەڕواڵەتـدا عەیبدارکردنێتی زیان گەیاندنەبەخاوەنەکەی، کاتێکیش موسا(علیه السلام) لـەو کـارەدا بەرپەرچی دایەوە فرمانی مامەڵەی جوانی دابەرانبەر بـەخاوەن کەشـتێەکە کـە بـێ کـرێ سواریان کردبوو، بۆی ڕوونکردەوە کە ئـەم خراپەیـە تـەنیا بـۆ دوورخـستنەوەی خراپـە و مفسەدەیەکی ترە، ئەویش داگیرکردنی کەشتیە کە بوو، چونکە پادشایەك هەیە و کەشتیە بێ عەیبەکان بەزۆری زۆرداری ئەبات، گومانیش نیە کردنـی زیانێـك یەکـسەر چارەسـەر دەبو، ئەگەر لادانی خراپیەکی گەورەی تێدابێ و، بـەکارێکی جـوان و باشـیش دادەنـرێ، شەریعەتیش دەروانێ و تێ بینی ئەنجامـەکان ولادانـی خراپیـە گـەورەکراوەکانی داهـاتوو ئەکات، خراپەی نقوکردنی کەشتیەکەو عەیبدارکردنی دەکرێ بەچاککردن فریـای بکـەوێ، بەلاّم گەر کەشتیەکە برا، ئەوەلە هێنانەوەیدا ئومێدێك نیە.

٤.هەڵبژاردنی بچوکترین خراپە لە نێوان دوو خراپە، لەوانە نەکوشتنی دوو ڕووان، لە جابر کوری عبدالله(ﷺ)، ووتوویەتی: لەغەزداربووین موهاجیرێك لەگـەڵ ئەنـصاریەك بوویە دەمەقالەیان وئەنصاریەکە ووتی: ئەی ئەنصاریەکان، موهاجیرەکەش هـاواری کـرد: ئەی موهاجیران، پێغەمبەر(ﷺ) ئەو هاوارانەی بیست و فەرمووی: ئـەوە چـیە؟ ووتیـان: موهاجیرێك قسەی بە ئەنصاریەك ووتوە ئەنصاریەکەش هـاواری بـۆ ئەنـصارەکان بـردووە موهاجرەکەش بۆ موهاجرین، پێغەمبەریش(ﷺ) فەرمووی: ((لـەوکارە دەسـت هـەڵبگرن ئاژاوە و پەشێویە)) جابر ووتی: لەهاتنی پێغەمبەر(ﷺ) بۆ مەدینە ئەنصارەکان زۆربـوون پاشان موهاجیرین زیاتر بوونەوە، عبدالله کوڕی ئوبەیش ووتی: چـیە وەهایـانکرد زۆربـن؟ سوێند بەخوا گەر گەڕاینەوە مەدینە گەورو بەرێزەکان لاوازەکان دەردەکەین، عمری کـوڕی خەتابیش(ﷺ) ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا ڕێگـەم بـدە لـە گـەردنی ئـەم دووڕووە بـدەم پێغەمبەریش فەرمووی: ((وازی لێ بهێنە تاوەکو خەڵکی نـەڵێن محمـد هاوڕێکـانی خـۆی دەکوژێ))[1] کوشتنی دووڕوان وریشەکێشکردنیان و پاککردنەوەیان لەوەی خراپە بخەنـەوە

---

١ ـ البخاري،كتاب: التفسير، رقم: ٤٩٠٥.

لەڕواڵەتدا بەرژەوەندی موسڵمانی تێدایە، بەڵام لەبەرئەوەی متمانە بەموسڵمانان کەم ئەبێتەوە لەنێو خەڵکیدا ئەوترێت کە محمد هاودینانی خۆی دەکوژێت، بەڵام چاوداخستن لە کوشتنیان ئەبێتە بەرژەوەندیەکی باڵاتر لەبەرژەوندیەکەی تر کە ڕیشەکێشکردنیانە، سەرەڕای ئەوەی مانەوەی دووڕوان زیانی هەیە و هیچ ژیریەکیش ئەوە ڕەتناکاتەوە، بەڵام مانەوەیان لەو حاڵەتەدا باشترە، بۆیە پێغەمبەری خوا(ﷺ) بڕیاری لادانی خراپەیەکی گەورەی دابە خراپەیەکی بچووك[1]، هەروەها لەبەرچاوڕونی پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەڕەچاوکردنی ئەنجامی هەڵس و کەوتەکان و، وازهێنانی بوو لە نوێکردنەوەی کەعبە و خستنە سەر قەواعیدەکەی ئیبراهیم بوو (علیه السلام)، لەفەرموودەدا هاتووە لەدایکی ئیمانداارانەوە عائیشە (رضي الله عنها) دەڵێ: پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێ ی فەرمووم: ((لولا حداثة عهد قومك بالكفر، لنقضت الكعبة وجعلتها على أساس ابراهيم، فإن قريشاً حين بنت البيت استقصرت، ولجعلت لها خلفاً))، ((گەر قەومەکەت سەردەمیان بەبێباوەڕی نزیك نەبوایە، ئەوە کەعبەم سەرلەنوێ ئەهێنایەوە سەربناغەکەی ئیبراهیم[2]، لەبەرئەوەی کەعبەی پیرۆز گلێنەو دڵی موسڵمانانە و هەڵهاتنی مێژووی لانکەی پێغەمبەری سەرەتایە، بنچینەیەوایە لەسەر ئەوبناغەیە بێنێتەوەکە پێغەمبەران(علیهم الصلاة والسلام) دایاننناوە و بەجێیان هێناوە، بەڵام قورەیش کەلەسەردەمی نەفامیدا ویستیان کەعبە دووبارە نوێ بکەنەوە پارەی تەواو ولاخەکانیان نەبوو بونیاتەکەی دوبارەبکەنەوە، توانایان نەما و بەوشێوەیە ماوەیەوە کە لەسەردەمی پێغەمبەردا بوو(ﷺ) دەرونی پێغەمبەریش تامەزرۆ بوو بۆتەواو کردنی ئەو کەم وکوڕیانەی لە سەروەتی قورەیشدا هەبوو، بەڵام وازی لەو بەرژەوەندیە بەدیهاتووە هێنا لەگەڕاندنەوەی بونیاتی کەعبە لەسەر ئەو بناغەیەی خۆی کە ئیبراهیم(علیه السلام) دانیابوو، لەترسی لەرزۆك بوونی ڕێزی کەعبە لەدڵان وڕاکردنی موسڵمانان لەئیسلام بەو بۆچونەی کە ئەوکارە بوێریەکە بەرامبەر بەکەعبە لەدڵان و شکاندنی پیرۆزیەکەیەتی[3]، حەسەنی کوڕی علی (رضي الله عنه) تێگەیشتنی

---

١ ـ اعتبار المآلات، لا (١٣٨ ـ ١٣٩).

٢ـ البخاري، كتاب: الحج، رقم: ١٥٨٥.

٣ ـ رسالة الألفة بين المسلمين، لإبن تيمية، لا ٢٧.

قوڵی هەبوو بۆ ڕەچاوکردنی مامەڵە و هەڵس و کەوتی کات و، ئەنجامی سروشتی پەروەردەبوونی بە قورئانی پیرۆز و سونەتی گەورەی پێغەمبەران، تێگەیشتوو بووبە مەبەستەشەرعیەکان (المقاصد الشرعیه) و تواناداربوو لەچەسپاندنی نێوان شەریعەت و ئەو واقیعەکرداریەی کە ئەوتێیدا دەژیا، ئیجتهادەکانی دەگمەن بوو، لەسیاسەتی شەرعیدا ئاسۆیەکی جوانی خستە نێو موسڵمانان، لە بەدەستهێنانی یەکبوونی ئوممەت و یەکخستنی ڕیزەکانی و هێزوگەڕاندنەوەی ڕۆڵە شارستانیەتەکەی، ئەم تێگەیشتنە وردو قوڵەش ئێمە لەژیانی ئیستاماندا زۆر پێویستمان بەتێگەیشتن و کارپێکردنێتی، بۆیە حەسەنی کوڕی علی بنچینەیەکی گەورەی بنچینەکانی ئیسلامیمان فێردەکات، کە پارێزگاریکردنی کۆمەڵە، دەستگرتنە بەئاینی خواوە پەرتەوازە نەکردنە ـ کەگەورەترین بنچینەکانی ئیسلامە ـ ئەوەیە خوای گەورە لەقورئانەکەیدا وەستێی پێکردووە، پێغەمبەریش(ﷺ) هەروەها عمر، بۆیە حەسەنی کوڕی علی هەستاوە بەدژایەتی کردنی پەرتەوازەیی و دووبەرەکی و بەئاراستە قورئانیە ئامانجدارەکان کاری کردووە بۆ یەکخستنی ئومەت، خوای گەورە دەفەرمووێ: ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً وَلا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَاناً وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (١٠٣) وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (١٠٤) وَلا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (١٠٥) يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ﴾ [آل عمرا:١٠٣، ١٠٦]

پێنجەم ـ کوژرانی ئەمیری ئیماندارن علی (ﷺ):

ئەوهۆکارانەی حەسەنی کوڕی علی ئەمیری ئیماندارانی بۆئاشتی پاڵدا، کوژرانی باوکی بوو، بێگومان کوژرانی بۆشاییەکی گەورەی خستە بەرەی عێراق و تیرۆرکردنەکەشی کاریگەری خستە دەرونی حەسەنەوە(ﷺ)، کوژرانەکەی دووناخۆشی گەروەی بەجێ هێشت، ئەم پێشەوا مەزنە بەبێ هیچ تاوانێك کوژرا و خەواریجیش ڕەچاوی گەورەییەکەیان لە ئیسلامدا نەکردووە، ئەو خزمەتە گەورانەشی کە بۆ ئیسلام پێشکەشی

کرد، بێگومان ژیانی ئەو کەڵە پیاوە پڕبەهاو پەندو کارکردن بوو لەکاتی جێ بەجێکردنی حوکمە شەرعیەکان لەئاستی گەل و دەوڵەتدا، علی(ﷺ) مامۆستایەك بوو لەمامۆستایەکانی ئیسلام و ڕووناکی و جیاکەرەوەی حەق و باتڵ بوو، بۆیە سروشتی بوو موسڵمانان بەلەدەست دانی کاریگەر بن و هەست بەو بۆشاییە گەروەیە بکەن کە جێ ی هێشت، بێگومان کوژرانەکەی نەهامەتی یەکی گەورەبوو بۆ موسڵمانان و خەمی پێدان، فرمێسك بەچاوانیاندا ئەباری، و زمانیان بەستایش و سۆزو بوو بۆ علی(ﷺ)، کوژرانی هۆکارێك بوو بۆئەوەی خەڵکی عێراق لای حسن پێویست نەبن، کەچی ئاژاوەو تەماح لەخشتە یانی بردبوو، لەڕێگەی ڕاست لایاندا بوو، جگە لەو دڵسۆزە ڕاستگۆیانەی بۆئاین و جێ نیشنە مەزنە کۆچکردووەکەیان(ﷺ)، بێگومان کوژرانەکەی لێدانێکی بەهێزبوو سەردەمی خیلافەتی ڕاشیدی ڕوبەڕوی بویەوەو لە هۆکارانەی نەمانی بوو لەدواتردا.

شەشەم: کەسێتی معاویە(ﷺ):

خیلافەت لەلایەن حەسەنی کوڕی عەلیەوە بۆ معاویە لەگەڵ ئەوەی زیاتر لەچل هەزار کەس بەیعەتی مردنیان پێ دابووە، ئەوە گەر معاویە شیاوی ئەو خیلافەتە نەبوایە ئەوا ئەو دەسەڵاتەی پێ نەدەداو جەنگی لەگەڵ ئەکرد[1] معاویە(ﷺ) لەبەر بێ کەسی سەرکردایەتی خەڵکی شامی نەدەکردوە، بۆیە مێژوو نوسەکان گەورەییەکی زۆری ئەم هاوەڵە پایە بەرزە دەگێڕنەوە، ئەمەی خوارەوەش هەندێ نمونەیەتی:

١. نمونەی قورئانی پیرۆز:

معاویە بەشداری غەزووی حونەین کردووە، خوای گەورە دەفەرمووێ: ﴿ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ﴾ [التوبة: ٢٦] معاویەش (ﷺ) یەکێکە لەوانەی بەشداری غەزووی حونەین کردوە، لەو ئیماندارانە بوو کە لەگەڵ پێغەمبەردا خوای گەروە ئارامی و خۆڕاگری و سەکینەتی بۆ داباراندن.[2]

---

١ ـ الناهية عن طعن أمير المؤمنين معاوية، لا ٥٧.

٢ ـ مرويات خلافة معاوية في تأريخ الطبري، خالد الغيث، لا ٢٣.

٢.نمونەی فەرموودە:

دوعای پێغەمبەر(ﷺ) بۆ معاویە، لەو پاڕانەوەیەش: ((اللّهم اجعله هادياً مهدياً واهد به))[١]، هەروەها فەرموویەتی: ((اللهم علم معاوية الكتاب والحساب وقه العذاب))،[٢] پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: ((أول جيش من أمتي يغزون البحر قد أوجبوا))، ((یەکەمین سوپایەکی ئومەتەکەم جەنگی دەریا دەکەن خوالێیان خۆش بووە))،[٣] أم حەرامیش دەڵێ: ووتم ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) من لەگەڵیانم فەرمووی: ((یەکەمین سوپای ئومەتەکەم غەزوی شاری قەیسەر دەکەن خوا لێیان خۆشبووە)) ووتم: ــ واتە أم حرام ــ منیشیان تێدایە ئەی پێغەمبەری خوا؟ فەرمووی نەخێر[٤]، (المهلب)[٥]یش دەڵێ: لەم فەرموودەیەدا جوامێریەکە بۆ معاویەیە چونکە یەکەمین کەسێك بوو جەنگی دەریای کرد.[٦]

٣.تێڕوانینی زانایان بۆ معاویە(رضي الله عنه):

أ-عەبداڵلە کوڕی عباس بە إبن عباس ووترا: قسەت چیە لەبارەی معاویەی ئەمیری ئیمانداران کە خیلافەتی کردەیەك لایەنە، ووتی: ئەو فەقیهە.[٧]

- ستایشی عبداللە کوڕی مبارك:

ب - عبداللە کوڕی موبارەك دەڵێ:

معاویە لای ئێمە بەڕێزو دیار بوو، هەرکەسێکیان ببینایە بەخراپە باسیکردایەو بۆی بڕوانایە ئەوە بەتاوانبار بەرامبەر بەهاوەڵان تاوانبارمان دەکرد.[٨]

---

١ ـ صحيح سنن الترمذي للألباني(٣/٢٣٦).

٢ ـ موارد الظمآن(٧/٢٤٩) إسناده حسن.

٣ ـ فتح الباري(٦/١٢١).

٤ ـ البخاري، رقم: ٢٩٢٤.

٥ ـ المهلب بن أحمد الأندلسي، مصنف شرح صحيح البخاري،: ٤٣٥ ه مردووة.

٦ ـ فتح الباري (٦/١٢٠).

٧ ـ الفتح الباري(٧/ ١٣٠).

٨ ـ مرويات خلافة معاوية، لا ٢٨.

ج ـ ستایشی ئەحمەدی کوڕی حەنبەل.

لەپێشەوا ئەحمەد(بە ڕەحمەت بێت) پرسیار کرا، خوا ڕەحمەت پێکا چی دەڵێ لەو کەسەی دەڵێ: ناڵێم معاویە نووسەری وەحیە و ناشڵێم خۆشەویستی ئیماندارانی کردووە، چونکە بەشمشێر دەسەڵاتی گرتۆتەدەست؟ [1] أبو عبدالله دەڵێ ئەوە قسەیەکی خراپ و ناشیرینە، لەوانەوە لەگەڵیاندا دامەنیشن، بۆ خەڵکیش کاروباریان ڕوندەکەینەوە. [2]

ح ـ ستایشکردنی معاویە(ﷺ) لەلایەن قازی (إبن العربی)یەوە.

إبن العربی لەبارەی ئەو خو ڕەوشتانەوە قسەیەکردووە کە لە معاویە(ﷺ) هەبوە: هەستانی بە پارێزگاری کردنی و پاراستنی سنور و چاککردنەوەی سەربازان و سەرکەوتنە سەر دوژمن [3] محب الدین الخطیب لەسەر ئەو دەقە زیادی کردووە دەڵێ: گرنگی و پەرۆشی معاویە لەوەدا هەڕەشەی لە پادشای ڕۆمی کردووە کەلەگەرمەی جەنگی لەگەڵ عەلیدا بوو لە (صفین) دا، پێ ی گەیشتووە پادشای ڕۆم بەهێزێکی زۆرەوە لەسنور نزیك بۆتەوە [4] لەوەشدا إبن کەسیر دەڵێ: پادشای ڕۆم دوای ئەوەی معاویە ترساندی و تێکیشکاند تەماعی کردبووە معاویە، کاتێك پادشای ڕۆم معاویەی بینی سەرقاڵی جەنگە لەگەڵ علی بەهاوڕێیەتی بەهێزێکی زۆرەوە نزیك بوویەوە و تەماحی کردە ئەو خاکەی لە ژێردەستی معاویەدابوو، معاویەش نامەیەکی بۆ نارد تێیدا نووسی: سوێند بەخوا ئەگەر دەست هەڵنەگریت و نەگەڕێتەوە وڵاتی خۆت، ئەوە خۆم و ئامۆزاکەم ئاشت دەبینەوە و دەدەین بەسەرتاو لە هەمووولاتدا دەرت دەکەین و زەویت لەسەر تەسك دەکەینەوە، لەوەوە پادشای ڕۆم ترساو نوێنەری بۆ ئاگربەست نارد. [5]

هـ- ستایشی إبن تەیمیە بۆ معاویە (ﷺ):

---

١ ـ هەمان سەرچاوە، ٢٨.

٢ ـ السنة للخلال، تحقيق عطية الزهراني(٢/٤٣٤).

٣ ـ العواصم من القواصم، لا ٢١٠، ٢١١.

٤ ـ مرويات خلافة معاوية، لا ٣١.

٥ ـ البداية وانهاية(٨/١١٩).

إبن تەیمیە لەو بارەیەوە دەڵێ: بە (التواتر) لە بارەی معاویەوە سەلماوە، ((پێغەمبەری خوا (ﷺ) وەکو فەرمان کردنی بە کەسانی تر فەرمانی بە معاویە کردووەن لەگەڵیدا جیهادی کردووە، لە نووسینەوەی وەحیدا ئەمینی پێغەمبەری خوا بووە (ﷺ) و لەوەدا پێغەمبەر (ﷺ) تاوانباری نەکردووە، عمری کوڕی خەتابیش کە باش پیاوی ناسیووە کردوویەتی بە والی، خوای گەورەش حەقی خستبووە سەر زاری و لە ولایەتەکەیدا تاوانباری نەکردووە.[1]

و ـ ستایشی إبن کثیر بۆ معاویە (رضي الله عنه).

إبن کەسیر لەبارەیەوە دەڵێ: موسڵمانان لەساڵی چل و یەکدا لەبەیعەتی کۆبونەوە.. .. لەوماوەیەدا هەتا ئەوساڵەی کەتیادا کۆچی دوایی کرد لەو کار و جیهاد لە وڵاتی دوژمن و بەرزکردنەوەی ووشەی خوادا وازی نەهینا، لەهەمووولایەکی زەویەوە دەسکەوتی بۆ ئەهات و موسڵمانان و لەگەڵیدا لەحەسانەوەو دادو لێبوردندا دەژیان[2]، و بێ فیزو سەرکردەو گەورە بوو لەنێو خەڵکی و بەخشندەو دادگەر بوو[3]، هەروەها لەبارەیەوە دەڵێ: ژیانیان جوان و لێبوردە و داپۆشەربوو، خوا بەزەیی پێدابێتەوە.[4]

٤.معاویە فەرموودەی ڕیوایەت کردووە:

معاویە(رضي الله عنه) بە یەکێ لەوکەسانە دەژمێردرێت کەڕێزی گێڕانەوەی فەرموودەیان لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) وەرگرتووە، هۆکاری ئەوەش هاوڕێیەتیکردنی پێغەمبەری خوا (ﷺ) بووە لە دوای فەتحی مەکە و ژن و ژنخوازیەتی و نوسەری پێغەمبەری خوا (ﷺ) بووە، معاویە سەدو سی وشەش فەرموودەی پێغەمبەرەوە گێڕاوەتەوە، بوخاری و مسلم لەسەر چوارفەرموودەیەکدەنگن، بوخاری چوارەمیانی داناوە موسلیمیش پێنج[5]، ژیانی معاویە (رضي الله عنه) لەگەڵ ژێردەستانی ولایەتەکایدا لەباشترین ژیانی والیەکان بووە، وەهای کردووە

---

١ ـ الفتاوى (٤/٤٧٢)، سير أعلام النبلاء (٣/١٢٩).

٢ ـ أقر إبن أبي الدنيا، وأبو بكر بن أبي عاصم تضيفاً في حلم معاوية.

٣ ـ البداية والنهاية(٨/ ١١٨).

٤ ـ هەمان سەرچاوە(٨/١٢٦).

٥ ـ مرويات خلافة معاوية في تاريخ الطبري، ٢٣.

خەڵكی خۆشیان بوێ، لەفەرموودەشدا لەلایەن پێغەمبەرەوە(ﷺ) گێڕدراوەتەوە (صحیح)ە کەفەرموویەتی: (خیار أئمتكم_ حكامكم_ الذين تحبونهم، ويحبونكم وتصلون عليهم ويصلون عليكم، وشرأئمتكم الذين تبغيضونهم، ويغضونكم، تعلنونهم ويلعنونكم) باشترین دەسەڵاتدارەکانتان ئەوانەتان کە خۆشیانتان ئەوێ و ئەوانیش ئێوەیان خۆشەوێ ودوعایان بۆ دەکەن و ئەوانیش دوعاتان بۆ دەکەن، پەیوەندیتان لەگەڵ یەکدا بەهێزە، خراپترین دەسەڵاتداریشتان ئەوانەن کە ڕقتان لێیانە و ئەوانیش ڕقیان لە ئێوەیە، نەفرەتیان لێ دەکەن و نەفرەتتان لێ دەکەن.[1]

٥.ووتەی ئەمیری ئیمانداران علی کوڕی ئەبو تالیب لەبارەی والیەتەکەیەوە:

لە(سفيان بن الليل) ەوە دڵێ: کاتێك حەسەنی کوڕی علی لەکوفەوە بۆ مەدینە بەڕێکەوت بە حسنم ووت: ئەی سەرشۆڕکەری ئیمانداران، حسن ووتی: وەها مەڵێ: من بیستم باوکم ئەیووت: شەووڕۆژ ناڕوا تا معاویە دەگاتە دەسەڵات، منیش زانیم کەفرمانی خوا هاتۆتەدی و حەزم نەکرد لە نێوان من و ئەودا خوێنی موسڵمانان بڕێژرێ[2]، لەگێڕانەوەیەك لە عەلیەوە(ﷺ) هاتووە کە فەرموویەتی: ڕقتان لە ئەمیرێتی معاویە نەبێ، سوێند بەخوا گەر لەدەستی بدەن ئەوە سەرانێك ئەبینن وەکو گوژاڵکە لەماندوویەتیدا دێتەدەر[3]، ئەوەش کۆمەڵە (أثر)ێکە بەڵگەی بەهێزی معاویە دەردەخات لە بەڕێوەبردنی ئیماندران دا شێوازی معاویە لەوتوێژکردن وەمامەڵە کردن لەگەڵ حسندا بەشداریەکی هاوبەشی دۆزیەوە لە گەیشتنە چاکسازیدا، گەر چی ئەندازیاری کرداری پرۆژەی ئاشتبونەوە (الصلح) حەسەنی کوڕی علی بوو، بەڵام کەسیەتی معاویە و ئاسۆ فراوانی و دڵ فراوانیەکەی و ئەو نەرمڕەوییەی دەریخست، یامەتیدەری سەرکەوتنی ئاشتی بوو، معاویە(ﷺ) ڕێزی حەسەنی ئەگرت گەورەیی ئەهلی بەیتی ئەگێڕایەوە باسی ئەکرد، ئەوەش بەڵگەی خستنە ڕوی ماف و ڕاستیە لەتەك ئەو ململانێی و ناکۆکیەی کە پێشتر

---

١ ـ مسلم، كتاب: الإمارة، رقم: ٦٥.

٢ ـ تاريخ دمشق(١٢/١٠٥).

٣ ـ هەمان سەرچاوە (١٢/١٠٥).

بەقەدەری خوا ڕوویدا. [1] ئیمام ئەحمەد لە (مسند) ە کەیدا و لەڕێگەی معاویەوە تەخریجی کردووە دەڵێ: پێغەمبەری خوا (ﷺ) زمان و دەمی حەسەنی دەمژی و خوای گەورەش زمانێ یان دەمێ سزانادات کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) مژیبێتی [2]، هەروەها معاویە لەتەك خۆیدا ڕاستگۆ و دانی دەنا بەتاوانەکانیدا و ئومێدی لێخۆشبونی خوابوو، لەیبنو شەهابەوە لەعورەوە ئەویش لە (المسور)ەوە تەخریجی کە هاتۆتەلای معاویە و معاویەش دەڵێ: ئەی میسور تانەی تۆ چی بەگەورەکان (أئمە) کرد؟ ووتم: لەوە وازبهێنە، ئەوەباشترە کە بۆیمان کردووە، وتی: ناختم بۆ باسبکە چیم لەلێ بەعەیب دەگری؟ ووتم: هەمووشتێکم ڕونکردۆتوە، ئەویش ووتی: لەتاوان بەری نیم ئەو چاکسازیەم بۆ ناژمێردرێ کە بۆ بەرژەوەندی گشتی کردوومە، تاوانەکان ئەژمێردرێن و چاکەکان واز لێ دەهێنی؟ ووتم: بەڵێ، ووتی: بۆ خۆم دان بەهەموو تاوانێك دەنێم، تۆ تاوانێکت هەیە، لێ ی بترسی؟ ووتم: بەڵێ، ووتی: کەواتە چی وای لێکردووی لەمن شیاوتربی بە ئومێدی خوا، سوێند بەخوا لەنێو هەمووشتێکدا هەرخوام هەڵبژاردووە، ئاینێکم هەیە کاری تیادا قبوڵدەکرێ و چاکەش پاداشت دەدرێ، عوروە دەڵێ: میسوەر باسی عاویەی بیستایەسەلامی بۆ ئەناردو بۆی ئەپاڕایەوە [3] پشت بەخوا باسکردنی معاویە بەدوورو درێژیی دێ گەر خوای گەورە بەمنەت و بەخشندەیی خۆی هێزی پێداین و لەبارەی دەوڵەتی ئەمەویەوە دواین، لەگەڵ باسکردن لەبارەی معاویە(رضي الله عنه) بەدووورودرێژیی ئەوەهیچ ڕێگرێك نیە لەوەی ترسی لەخوای باڵا دەست ڕون بکەینەوە کاتێك لەدانیشتنەکەیدا ئەوفەرموودەیەی ئەبو هورەیرە(رضي الله عنه) لەپێغەمبەری خواوە(ﷺ) باسکردەوە کەیەکەمین کەسێکی ئومەتی محمد ئاگری دۆزەخی پێ گەرمدەکرێ: قورئان خوێنێکی ڕیابازەو بەخشەرێکی ڕیابازەو موجاهدێکی ڕیابازە، پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەوەی بۆ ئەبو هورەیرە (رضي الله عنه) ڕونکردۆتەوە: ((ئەی ئەبو هوڕیرە ئەو سێ کۆمەڵەیە یەکەمین مەخلوقی خوان ئاگری ڕۆژی قیامەتیان

١ ـ الناهية عن طعن أمير المؤمنين معاوية، لا ٥٧.

٢ ـ المسند، رقم: ١٦٨٤٨ إسناده صحيح.

٣ ـ سير أعلام النبلاء(٣/ ٣٩٢).

پێ گەرمدەکرێ))[1] معاویە کاتێ ئەوفەرموودەیەی بیست ئەیووت ئەوانە وەهایان کردوە ئەنجامیان وەها بوو دبێ خەڵکانی تر چۆن بن؟ ڕاویەکەی دەڵێ: پاشان معاویە زۆرگریا تاگومانمان برد مردبێ پاشان هاتەوە هۆش و دەمو چاوی سڕی و ووتی: خواوپێغەمبەرەکەی ڕاستیانکرد: ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لا يُبْخَسُونَ (١٥) أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾[هود: ١٥، ١٦].

بەڕاستی کەسایەتی معاویە(ﷺ) و مێژووەکەی لە ئیسلامدا یارمەتیدەرێکی گرنگ بوو بۆ سەرخستنی ئاشتیدا، وەهاش دانانین لەڕێزی خەلیفەی ڕاشیدیەکاندا بن، بەڵکو لەپادشا دادپەروەرەکان بووە، ژیانیامەکەشی پڕە لە تێگەیشتنی سیاسی و کاریگەری و سەربازی و ئابوری و کۆمەڵایەتی، ئەوەش پێویستی بە توێژینەوەیەکی قوڵی سەردەمەکەی هەیە و لەخواش داوامانە بۆ ئەوتوێژینەوەیە سەرمان بخات.

حەوتەم: هەژانی سوپای عێراق و خەڵکی کوفە.

دەرچونی خەواریج کاریگەریان هەبوو لە لاوازکردنی سوپای ئەمیری ئیمانداران علی کوڕی ئەبو تالیب دا (ﷺ)، هەروەها جەنگەکانی (صفین و جەمەل و نەهرەوانیش) خەڵکی عێراقیان لەجەنگ بێزارکردو لەبەرامبەر هەڵدەهاتن، بەتایبەت جەنگی خەڵکی شام لەصەفیندا، جەنگی ئەوان وەکو جەنگی کەسانی تر نەبوو، چونکە جەنگی(صفین) لەهاڕو لەنێوبەر بوو، چەندە منداڵی هەتیو خست وژنی بێوەژن کرد بەبێ ئەوەی مەبەستیان بێتە دی، گەر ئەوئاشتیە نەبوایە کە علی ئەمیری ئیمانداران و زۆربەی هاوەڵەکانی پێشوازیان لێکرد، ئەوەکارەساتەکانی بەسەر جیهانی ئیسلامیەوە خەیاڵی شوینەوارو کاریگەری نالەباریەکانی نەدەکرا، بۆیە جارێکی تر سستی نواند لە ڕۆیشتن لەگەڵ علی (ﷺ) بۆ شام جارێکی تر بۆلایەنێکیان باش بوو، دەرونیشیان ئارەزووی دەکرد[2]، لەوتەنگەژەیەکە هێزی ئەمیری ئیمانداران علی (ﷺ) کەمکردەوە، دەرکەوتنی گروپێك بووکە عەلیان گەورە کردوە گەیاندیانە پێگەی خوایەتی، تا بۆ هەندێك وەها

---

١ ـ رواه الترمذي والحاكم عن أبي هريرة، وصححه الألباني، رقم: ١٧١٣.

٢ـ خلافة علي بن أبي طالب، عبد الحميد علي، لا ٣٤٥.

دەرکەوت کە پەرچەکرداری خواریجەکان بىن ئەوانەی لەعلی بەریبوون وبەبیّ باوەڕیان دەزانی[1]، بەڵام ئەوکەسانە مەبەستیّکی بۆگەنیان هەبوو، کە هێنانی بۆ چونی هیچ و خراپەکاری بۆ موسڵمانان بوو بەمەبەستی و ێرانکردنی ئاین و لاوازکردنی موسڵمانان بەگشتی بوو نەك سوپای علی بەتەنیا[2]، بەڵام وەك ڕونمانکردەوە علی ئەمیری ئیمانداران بە هەموو هێزو تینیّکەوە ڕوبەڕویان بوویەوە و، گومانیش نیە کە جیاوازی خەواریج و کوشتاریان زۆرێك لایەنی علی لاوازکرد، پاشان دوایی زۆرێك لە علی ڕەوینەوە، (خریت بن راشد) لەکۆمەڵەکەی پیّشەواعلی دورکەوتەوە وتراوەکە ناوی (الحارث بن راشد)بووە لەوالیەکانی علی بووە لەئەهوازدا، بانگەوازی لادانی علی کردووە، زۆر کەس دوایکەوتوون ولاّتی خستۆتە ژێردەست و سەروەت و سامانی کۆکردۆتەوە، علی بەسەرکردایەتی معقل بن قیس الریاحی سوپایەکی بۆ ناردووە و تیّکشکاندووە و کوشتویەتی[3]، خەڵکانی خەراجی علی تەماحیان کردۆتە شکاندنی خەراج و خەڵکی ئەهوازیش ڕاپەڕیوون، بیّگومان علی لەوەدا ڕوبەڕووی هەندیّ ناڕەحەتی دارایی وسەربازی بۆتەوە، لەم لایەنەشەوە بەتایبەت لەشەعبی ڕیوایەتکراوە کاتیّك علی خەڵکی نەهرەوانی کوشتووە و جەنگیان لەگەڵ کردووە، زۆرێك کەس پیّچەوانەیان کردو، خەڵکانی خەراج تەماحیان کردوە بۆیە ڕاپەڕین بووەو نەوەی (ناجیە) دژی وەستاون، (إبن الحضرمي) یش هاتۆتە بەسرە و خەڵکی ئەهوازیش ڕاپەڕیون، خەڵکانی خەراجیش تەماحیان کردۆتە شکاندنی و سەهل کوڕی حەنیفی کار ڕاپەڕێنەری علی کوڕی تالّیبیشیان لەفارس دەرکردووە[4]، حەسەنیش (ﷺ) خیلافەتی گرتە دەست سوپای عیّراق شلەژاو و خەڵکی کوفەش لەکاریان دا دوودڵ بوون، لە (المجتبى)یی إبن دورەیدیشدا هاتووە: حسن دوای مردنی باوکی هەستاو ووتی: سوێند بەخوا گومان و پەشیمانیمان لەخەڵکی شام نیە، بەڵکو بەسەلامەتی و ئارامیەوە جەنگیان لەگەڵ دەکردن، بۆیە سەلامەتیەکە بەدووژمنایەتی پڕبوو، ئارامیش بەناڕەحەتی و ئیّوەش لە ڕۆیشتن بۆ (صفین) ئاینتان لەپیّش دونیاتانەوە بوو، واتان لیّهات بۆیە خۆتان و دونیاشتان لەپیّش ئاینتانەوەیە، ئیّمە

---

١ ـ نظام الخلافة في الفكر الإسلامي، لا ١٥، ١٦، مصطفى حلمي.

٢ ـ خلافة علي بن أبي طالب، عبد الحميد، لا ٣٥٠.

٣ ـ تأريخ الطبري(٦/ ٢٧/٤٧).

٤ ـ تأريخ الطبري (٦/ ٥٣).

ئیستا بۆ ئێوە وەکو جارانین، کەچی ئێوە بۆ ئێمە وەکو جاران نین، ئێوە لە نێو دووکوژراوەدا بوون، کوژراوێك لە (صفین) بەسەریدا ئەگریان و کوژراوێك لەنەهرەواندا داوای تۆڵە سەندنەوەی بۆ دەکەن، ئەوی تریش کەمایەوە دۆڕان وگریاویش تۆڵە سێنن، ئێستاش معاویە بۆ شتێك بانگی کردوین وگەورەیی تێدانیە بۆ ئێمە، گەر مەرگیان بۆی ئەوە وەڵامی ئەدەینەوە، گەر ژیانیشیان بوێ ئەوە لەهەموولایەکەوە لەو کۆمەڵەی قبوڵی ئەکەین [1]، لەڕاستی دا خستنە پاڵی ئەووتارە بۆحسن گومانم هەبوو، بەڵام وێنەی حەسەنی پێشەوامان و شوێنەکەوتووانی ئەکات لەوەی لەئاشتی نێوان خۆی و معاویەدا(ﷺ) پەلەی یکردووە، [2] حسن لەبارەی ئەوکارەوە قسەیکرد، کە هەندێ خەڵکی عێراق پێیان کردووە و ئەو خراپەکاریانەشیان کەبەسەریدا هێناویانەو قسەی خۆی ئاشکراکردو فەرمووی: سوێند بەخوا وەهای ئەبینم معاویە بۆمن باشترە لەوکەسانەی خۆیان بە لایەنگرم ئەزانن، ویستیان بمکوژن و سەروەتەکەم ببەن، سوێند بەخوا گەرپەیمانێ لە معاویە وەربگرم و خۆم کەس و کارم ئەپارێزرێ وباشترە لەوەی بکوژرێم و کەس وکارەکەم لە نێو بچن، سوێند بەخوا گەر صولحم لەگەڵدا بکەم خۆشەویست ئەبم و باشترە لەوەی بکوژرێم و بەند بکرێم، یان منەتم بەسەر دا بکەن، منەتکردن بەسەرنەوەی هاشمدا کۆتاییە، هەروەها ووتوی: خەڵکی کوفەم بۆ دەرکەوت و ئەیانناسم، ئەوەیان کە خراپن بۆ من ناشێن و وەفایان نیەو لەقسەو کرداردا هیچ لەئەستۆ ناگرن وجودان و دەڵێن: دڵیان لەگەڵماندایە کەچی شمشێریشیان بەسەرماندا بەناوبانگە [3]، دوای ئەوەی باوکیان کوشت و هەوڵی کوشتنی خۆیاندا و سەروەت سامانەکەیان بەتاڵانبرد، حسن متمانەی بەخەڵکی کوفە نەما، لەوتارێکدا ئەوەی دەربڕی و ووتی: ئەی خەڵکی عێراق بەسێ شت وریا بومەوە، کوژرانی باوکم لەلایەن ئێوەوە و لێدانم و بەتاڵان بردنی سەروەت وسامانم، بە حسن ووتراوە: چی وای کرد صولح بکەی؟ وتی: ڕقم لە لە دزنیا بو بینیم خەڵکی کوفە هەرکەسێ متمانەی پێ نەکردبن بەسەریان دا زاڵ بووە، لەگەڵ یەك هاوڕا نین، باوکم بەهۆیانەوە توشی کارەساتی گەورە بوو، دەبێ دوای من بۆ کێ باشبن [4]، ئەو قسەیەش بە

---

١ ـ سير أعلام النبلاء(٣/ ٢٦٩).

٢ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ٩٣.

٣ ـ هەمان سەرچاوە، لا٣٧٩ نقلاً عن الاحتجاج للطبرسي، لا ١٤٨.

٤ ـ الكامل في تاريخ (٢/ ٤٤٨).

ڕەهایی نەبووە، چونکە دەکرا سوپای حسن بەهێزبکرایەوە و کۆمەڵانێکی زۆری سوپاکەی ئامادەی جەنگ بوون و لە سەر هەموویانەوە قەیسی کوڕی سعدی خەزرەجی و سەرکردەوکانی تریش بوون.

هەشتەم: دەسەڵاتی سوپای معاویە(ﷺ):

لەلایەکی ترەوە معاویە(ﷺ) بەهەموو ئامرازە نهێنی و ئاشکراکان بۆ لاوازکردووی لایەنی خەڵکی عێراق لەسەردەمی عەلیدا(ﷺ)کاری دەکرد، بۆیە ئەو لێکترازانەی سوپای علی بەکارهێنا بەسەرکردایەتی عمرو کوڕی عاص(ﷺ) سوپایەکی ناردە سەرمیسر خستیە سەرشام، لەوەشدا هۆکارگەلێك یارمەتیدەری بوون.

لەوانە:

١. سەقاڵبوونی ئەمیری ئیمانداران علی بەخەواریجەکانەوە.

٢. کارڕاپەڕێنەرەکانی علی ئەمیری ئیمانداران (ﷺ) لەمیسر محمدی کوڕی أبو بکرە و قەیسی کوڕی سعدی کوڕی عوبادەی سعدی خەزرەجی لێزان نەبوون، بۆیە لەگەڵ ئەوکەسانەی داوای خوێنی عثمانیان دەکرد کەوتە جەنگەوە، وەکو قەیس لەگەڵیاندا نەدەجولایەوە بۆیە تێکیان شکاند.

٣. ڕێکەوتنی بۆچوونی نێوان معاویە و داواکارانی خوێنی عثمان لەمیسردا و ئەوەش یارمەتیدەری زاڵبون بووبەسەر میسر بوو.[1]

٤. دووری میسر لەدەسەڵاتی ئەمیری ئیمانداران علی(ﷺ) و نزیکی لەشامەوە.

٥. سروشتە جوگرافیەکەی کە لکاوە بەوڵاتی شام لەڕێگەی سیناوە کە درێژییەکی سروشتی بۆ بەدیاردەخات، میسریش هێزێکی مرۆیی و ئابوری گەورەی خستە سەر هێزی معاویە(ﷺ)، علی ئەمیری ئیمانداران بۆ بەرپەرچدانەوەی هێزێکی نارد[2] معاویەش(ﷺ) بۆڕاکێشانی گەورەی هۆزەکان و کارڕاپەڕێنەری علی(ﷺ) هەوڵیدا، هەروەها هەوڵیدا قەیسی کوڕی سعد کار ڕاپەڕێنەری علی(ﷺ) لە میسر بەلای خۆیدا

---

١ ـ الطبقات لإبن سعد(٨٣٩/٣)، خلافة علي بن أبي طالب، عبد الحميد، لا٣٥١إسنادة صحيح.

٢ ـ تاريخ خليفة، لا ١٩٨ بدون سند.

ڕابکێشیَ، بەڵام لەوەشکستی هێناو توانی و کەسانی دەروبەری علی و ڕاوێژکارانی بوروژێنیَ و قەیس لابدات، لادانی قەیسی کوڕی سعد دەسکەوتێکی گەورەبوو بۆ معاویە، هەوڵی دا زیادی کوڕی ئوبەی کار ڕاپەڕینیَ علی ئەمیری ئیمانداران(ﷺ) لەفارسدا بۆ خۆی ڕابکێشیَ، لەوەشا شکستی هێنا [1]، معاویە بەو بەڵێنانەی ئەیدا توانی هەندیَ گەورە دەسەڵاتدارو والی کاریگەر بکات، بەو توانایەی هەیبو، تەنانەت علی لە یەکێك لەوتارەکانیدا دەڵێ: بەسر لەلایەن معاویەوە هەڵهاتووە، وایدەبینم ئەو کۆمەڵەیە سەربکەون، ئەویش بە کۆمەڵبونیان لەسەر داوا باتڵیەکەیان و و پەرتەوازەیی ئێوە لەبەرامبەر ڕاستیدا، بۆگوێڕایەڵیکردنی ئەمیرەکەیان و سەرپێچیکردنتان بۆئەمیرەکەتان، بەگەیاندنی لەئەمانەت و بەناپاکی ئێوە، فلانەکەسم کردە والی، تەنانەت وای لێهاتووە هەرکەس دابنێم لەپەیوەندی بەمعاویەوە ئەترسێم، خوایە گیان لێیان تورە بووم و تورەیان کردم، خوایە لەمن ولەوانیش خۆش بە [2]، تەنانەت تا دوای کوشتنی علی ئەمیری ئیماندارانیش(ﷺ) معاویە لەپەیوەندیکردن بەعێراق بەردەوام بوو، کۆمەڵە هۆکارێك هەبوو بۆ معاویە کۆبونەوە کە یارمەتیدەری هێزەکەی بوون، لەوانە: گوێڕایەڵی سوپاکەی و کۆبونەوەی خەڵکی شام لەدەوری و توانا کارگێڕیەکەی لەولایەت کەبەرژەوەندی ئومەتی تیادا ئەبینی.

مەرجەکانی ئاشتی:

سەرچاوە مێژووییە کۆن و نوێکان باس لەهێنانەدی ئاشتی دەکەن بەپێ ی ئەو مەرجانەی هەردوو لادایان ناوە، ئەومەرجانەش لە نێو مێژونوسان پەرت بوونەو هەندیَ لەزانایانیش هەوڵی کۆکردنەوەو ڕێکخستنیان داوە، بەوە پێ ی گەیشتوون هەوڵدەدەین ڕێکی بخەین بەوپێیەی توانایی خۆمان لەگەڵ قسەکردن لەسەرگشت بەندەکانی صولح .

---

١ ـ الإستيعاب (٢/ ٥٢٥ ـ ٥٢٦).

٢ ـ التاريخ الصغير للبخاري(١/ ١٢٥) بسند منقطع و له شواهد.

یەکەم: کارکردن بەقورئان و سونەتی پێغەمبەر و ژیانامەی خەلیفەکان:

ڕیوایەتێکی بوخاری باس لەوەدەکات کەحسن پرسیاری لەشاندەکە نەکردووە ـ کە عبدالرحمن کوڕی سەمرەو عبدالله کوڕی علی بوون ـــ، تەنها دەڵێ: ئێمە بەوە لە گەڵتداین، باسکردنی کارکردن بە قورئان و فەرموودەی پێغەمبەری خوا و ڕێبازی خەلیفە ڕاشیدیەکان گونجاوە لەگەڵ ئەو حاڵەتە کە ئاشتی تیادا هاتە دی و جۆرێکە لەیادکردنەوەو پابەندکردنی معاویە بە قورئان و سونەتی پێغەمبەر(ﷺ) و ڕێبازی خەلیفەکانی ڕاشیدین، گونجاویش نین لەگەڵ ئەوڕایەی کەهەندێ مێژوونوس و لەنێوانیاندا مامۆستام دکتۆر محەمەد بەتایبەت بۆی ڕۆیشتون بەوەی باسکرنی ئەوقسەیە لەنێو مەرجەکانی ئاشتیدا بۆ ڕاستکردنەوەی تۆمەتبارکردنی معاویە بووە و ئەوەش لە نێوان مەرجەکانی ئاشتی هەردوولانەبووە.[1]

هەندێ لە زانایان ئەومەرجەیان باسکردووە، لەوانە إبن حجر الهیثمي، کە باسی ئاشتی نێوان حسن و معاویەی کردووە و تیایدا هاتووە ئاشتەوایی کردووە کە ویلایەتی موسڵمانانی پێبدات، بەومەرجەی کار قورئان و سونەتی پێغەمبەرو ڕێبازی خەلیفە ڕاشیدینەکان بکات[2]، تەنانەت هەندێ کتێبی شیعەش ئەومەرجانەیان باسکردووە، ئەوەش بەڵگەی ڕێز دانانی حەسەنی کوڕی عەلیە بۆ أبووبکر و عمرو عثمان و علی و تا ئەو ئاستەی کردتیە مەرجێك لەمەرجەکانی بەسەر معاویەی کوڕی أبوسوفیانەوە(ﷺ) کە کار بەقورئان و فەرموودەو ڕێبازی خەلیفەڕاشیدیەکان[3]، لەنوسخەکەی تردا ـ خەلیفە چاکەکاران ـ هاتووە[4]، لەم مەرجەشدا ڕێکی بنچینەو بەرنامەی ژیانی دەوڵەتی ئەمەوی دا دەردەکەوێ، ئەو مەرجانەش شتێ تێدەگەین:

١. سەرچاوەکانی بڕیاردان لەسەردەمی خیلافەی ڕاشیدیدا:

---

١ ـ دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، لا ٦٨.

٢ـ الصواعق في المحرقة (٢/٣٩٩).

٣ ـ الشيعة وأهل البيت، لا٥٤.

٤ ـ منتهى الأمال (٢/٢١٢) نقلاً عن الشيعة وأهل البيت لا ٥٤.

أ ـ قورئانی پیرۆز:

پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيماً﴾[النساء: ١٠٥]، بۆیە قورئانی پیرۆز یەکەمین سەرچاوەیە ئەو حوکمە شەرعیانە لەخۆ دەگرێ کەپەیوەستن بەکاروباری ژیانەوە، وەك بنەما چەند بنەماوحوکمێکی یەکلاکەرەوەی لایەنی ژیانی لەخۆ گرتووە، هەروەها قورئانی پیرۆز گشت ئەوشتانەی ڕوونکردۆتەوە کە موسڵمانان پێویستیان پێیەتی.

ب ـ سونەتی پیرۆز:

سەرچاوەی دووەمە کە دەستوری ئیسلامی بنچینەکانی لێ وەردەگرێت و لەڕێگەیەوە دەتوانرێت شێوازەکانی جێبەجێکردنی بڕیارەکانی قورئان وەردەگیرێت[1]، خوا فرمانی داوە گوێڕایەڵی پێغەمبەر(ﷺ)بکەین، فەرموویەتی: ﴿قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ﴾[آل عمران: ٣٢]، خوای گەورە مەترسی ئەو کەسەشی ڕوونکردۆتەوە کە پێچەوانەی فرمانی پێغەمبەری خوا(ﷺ) بکات و فەرموویەتی: ﴿فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾[النور: ٦٣]، سەرپێچی کردنی ئیماندارانی ڕەتکردۆتەوە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) بڕیارێك بدات: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْراً أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلالاً مُبِيناً﴾[الأحزاب: ٣٦]، خوای گەورە فرمانی داوە لەکاتی ناکۆکیکی لەسەر کارێك بۆ پێغەمبەرەکەی(ﷺ) بگێڕدرێتەوە: ﴿ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ ﴾[النساء: ٥٩]، گەڕاندنەوەی کار لەکاتی ململانێدا بۆ لای پێغەمبەری خوا(ﷺ) یەکێکە لەپێویستیەکانی باوەڕ، بۆیە فەرموویەتی: ﴿إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلاً﴾[النساء: ٥٩]، بۆیە سروشتیە سونەتی پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەسەرچاوەکانی تەشریعی سەردەمی خیلافەتی ڕاشیدینی بێت، بێگومان دەوڵەتی خیلافەتی ڕاشیدیی ملکەچی شەریعەت بوو، سەردەمی شەریعەتی ئیسلامیش تیایدا لەسەروی گشت تەشریع و یاسایەکەوەبووە، وێنەیەکی

---

١ ـ فقه التمكين في القرآن الكريم للصلابي، لا ٤٣٢.

پرشنگداری بوو، دەوڵەتی ئیسلامی دەوڵـەتی شـەریعەت بـوو بەهـەموو دەزگاکانیـەوە ژێرباری بڕیارەکانی ئەم شەریعەتەبێ، دەسەڵاتدارە و حاکمیش پەیوەستە بـە بڕیارەکانـەوە لەبەرامبەریدا سستی و زیادەڕەوی ناکـات[1]، بۆیـە لەسـەردەمی خیلافـەتی ڕاشـیدی و لەکۆمەڵگەی هاوەڵاندا، شەریعەت لەسەرووی هەمووانە بوو، حاکم ومەحکوم پێەوەپابەند بوون، بۆیە أبوبکری سدیق ئەو گوێڕایەڵیـەی لـە ئومـەت داواو دەکـرد و بـە گوێڕایـەڵی کردنی خواو پێغەمبەرەکەیەوە پەیوەست دەکرد و ووتی: گوێڕایەڵم بـن تاگوێڕایـەڵی خـوا پێغەمبەرەکەی دەکەم، گەر گوێڕایەڵی خوا پێغەمبەرەکەیم نەکرد، ئـەوە گوێڕایـەڵیکردنم لەسەر ئێوە نیە.[2]

٢. گرنگی سونەتی خولەفایی ڕاشیدین:

ـ هەر وەکو باسمان کـرد ـ حەسـەنی کـوڕی علـی(﵁)بـاش لەسـەردەمی خیلافـەتی ڕاشیدی تێگەیشتبوو، هەروەك باسمانکرد لەو پەندو وانەو سودانەی سەردەمی أبـو بکـری سەدیق و فاروق ذولنورین و علـی بـاوکی (﵁) سـودی وەرگرتبـوو، چـونکە سـەردەمی ڕاشیدی گرنگی سەردەمی پێغەمبەرو نزیکیەتی لێ دەگەشـایەوە، سـەردەمی خیلافـەتی ڕاشیدی درێژووبونـەوەی سـەردەمی پێغەمبەرایـەتی بـوو، لەگـەڵ ئـەوە پارێزگـاریکردن لەگشت ئەوانەی لەسەردەمی پێغەمبەردا هاتبووەدی چەسپاندنی بەدەق واتای خۆشیەوە و بەردەوام پابەند بوون پێیەوە، هەروەکو سەردەمی ڕاشیدی ئەو ڕێکخستنە نوێیانـەی دانـا کە پەیوەست بوون بەدامەزراوەکانی دەوڵەت و ئومـەتی ئیـسلامی سـودیان لێـوەرگرت و بەڵگەش لەبەر گرنگی سەردەمی خیلافەتی ڕاشیدین بەسە بۆ دەسەڵاتدارانی موسـڵمانان، ئەوەشی لەڕێی خوا واریسێیتی وهەر میراتی خوایە و پێغەمبەری خـوا(ﷺ) دەفـەرموێ: ((علیکم بسنتی وسنته الخلفـاء الرشدین المهدیین من بعدی)): ((بەسـونەتی مـن خەلیفـە ڕاشیدیە ڕێنیشاندەرەکانی دوای خـۆم پابەنـدبن))[3]، پێغەمبـەریش (ﷺ) فەرموویـەتی

١ ـ نظام الحکم في الإسلام، لا ٢٢٧.

٢ـ البدایة والنهایة (٦/ ٣٠٦).

٣ ـ سنن أبي داود(٤/ ٢٠١)، الترمذي (٥/ ٤٤) حسن صحیح.

((اقتدوا بالذين من بعدى أبى بكر وعمر)): ((چاو لەم دوانە دواى مـن بكـەن أبـو بكـرو عمر)).[1]

٣. بنەمایەکانی خیلافەتی ڕاشیدین.

أ - خەلیفـەکانی پێغەمبـەر(ﷺ) لـەبڕیارو مامەڵـە و ڕەچـاوکردنی دەوڵـەت و چارەسەرکردنی ڕووداوەکان ئیسلام سەر چاوەی موسڵمانان بڕیاریان بوو.

ب - هیچ کەسێکیان بە خۆسەپاندن کاری موسـڵمانانی نەگرتۆتـە دەسـت، هـەر لـە أبوبکرەوە تاوەکو علی، بەڵکو بەڕاوێژی مسوڵمانان بووە، بـەڵام ئەوڕاوێـژە وێنەگـەلێکی جۆربەجۆری لە خۆگرتووەو بەڵگەیە لەسەر ئەوەی ئیـسلام لـە هەڵبـژاردن و دیـاریکردنی خەلیفـەدا چـۆنیەتیەکەی نەسـەپاندووە، بـەڵکو چـۆنیەتیەکەی باسـنەکردووە بـەجێ ی هێشتووە.

ج - دواى هەڵبژاردنی سەرچاوە گرتوو لە شورادا، بەیعەتدان بەخەلیفـە بەئاشـکرا بـو، گوێ بەو کەسانە نادرێ کەپەشێوی دروست دەکەن، گرنگ ئەوەیە زۆربەی ئومـەت پـێ ی ڕەزامەندە و گەر بەیعەتیش درا نابێ هەولۆەشێندرێتەوە کوفرێکی ئاشکرا (کفر بواح) لەو خەلیفەیە دەرکەوێ.

د - ئوممەت بەرپرسیارە لەگشت هەڵس وکەوتەکانی خەلیفە هەرلە کاروبـاری داریـیـەوە تا کاروبارەکانی سیاسەت و دەسەڵات و ولایەت، بـەڵام ئـەوەش لـە چوارچـێوەی ئیـسلام سنوری بۆ کێشاوە و لە ڕێگەی (أهل الحل و العقد)ەوە دێتەدی و نابێت ئومەت بەشـێوەی هەرەمەکی بێتە دەنگ، چـونکە دەبێتـە مایـەی پەشـێوی و بـڵاو بونـەوەی دەنگۆکـان، هەروەکو لەفیتنەی عثماندا(ﷺ) ڕویدا.[2]

بنەمای لێپرسـینەوە لـە دەسـەڵاتدار و مـافی ئومەتـە لەچـاودێریکردنی دا، خەلیفـە ڕاشیدینەکان بە کردارو قسەیان بڕیاریانداوە، ئەوە أبـو بکـری سـدیقە ئەفـەرمووێ: گـەر

---

١ - صحيح سنن الترمذي للالباني(٣/ ٢٠٠).

٢ - الخلفاء الراشيدين أعمال وأحداث، د. أمين القضاة، لا ١٣.

باشمکرد پشتیوانم بن و گەر هەڵەشمکرد ڕاستمبکەنەوە[1]، عمر دەڵێ: خۆشەویسترین کەس بەلامەوە ئەوکەسەیە عەیبەکانم پێشان بـدات[2]، هـەروەها دەڵـێ: دەترسـم هەڵـە بکـەم وەکەسێ لەئێوەش هەڵەکەم ڕاست نەکاتەوە [3]، عثمـان دەڵێ: گەرلەقورئاندا بینیتان پـێم بخەنە کۆتەوە، ئەوە پێم بخەنە کۆت و بەندەوە. [4]

علی (ﷺ) فەرموویەتی: ئەم کاروبارەی ئێوە تەنیا هی خۆتانە و منیش بێ ئێوە هیچ نیم[5]، بۆیە لەسەردەمی خەلیفەکانی ڕاشیدیندا لە ملکەچی بۆئومەت و مـافی چـاودێری کردنی دەسەڵاداران ئیش ئەکرا و کەسێکیش ئەوەی ڕەت نەکردۆتەوە و کـۆدەنگی لەسـەر بووە[6]، هەروەها هاوەڵان لەسەردەمی خیلافەتی راشـیندیندا یەکـدەنگن لەسـەر ئـەوەی (حاکم) و (محکوم) دەسلاتدارو دەسەڵات بەسەر کراو هاولاتی یەك واتای هەبووە، ئـەوەش تیگەیشتنی تەواو ولە قورئان وڕیگەی کارکردن بە سوننەت. [7]

هـ ـ خەلیفە بۆی هەیە ئەو کارەی دەقی لەسەرنیە، ئـەویش لـەژێر نـاوی دروشمـەکانی (المصالح المرسلە) و(شورادا) بەگوێرەی ئەوی لەهێنانەدی بەرژەوەنـدی گـشتیدا وەگونجـاوی ئەزانێ.

هــەروەك أبـوبكر لەكۆكردنــەوەی قورئــان و عمــر لــە (أرض الـسواد) وكاروبــارە ڕێکخستنەکانی وەك دیوان وجوندو خەراج و عثمانیش قورئانی کۆکردەوە ناردیە هـەرێم و شارەکان

و- جیـاوازی زنایـانی ئومــەت شـتێکی سروشـتیە، بـەڵام لـەژێر سـایەی برایـەتی و ئامۆژگاری و گەڕان بەدوای بەرژەوەندی ئومەتدا بێ، چونکە جیاوازی عەقڵەکان جیـاوازی بیروبۆ چونەکان ئەخاتەوە، هەروەکو لەسەقیفەی بەنی سـاعیدە جـەنگی هەڵگـەڕاوەکان و

---

١ ـ البداية والنهاية (٦/٣٠٥).

٢ ـ الشيخان أبو بكر و عمر من رواية البلاذري، لا ٢٣١.

٣ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٢٣١، نظام الحكم في عهد الخلفاء الراشدين، لا ١٩٨.

٤ ـ مسند أحمد الموسوعة الحديثية، رقم: ٥٢٤ ثبت إسناده إلى عثمان.

٥ ـ تاريخ الطبري (٥/ ٤٤٩، ٤٥٧).

٦ ـ الدولة والسيادة في الفقه الإسلامي فتحي عبد الكريم، لا ٣٧٨.

٧ـ علي بن أبی طالب، للصلأبی(١/٣٤٥).

کۆکردنەوەی قورئاندا ڕوویدا، پێویستە ئەو جیاوازییە نەگاتە پەرتەوازەکردنی ئوممەت، چونکی ئەبێتە مایەی شکست و لەوەشداحاڵ نیە، بڕیاریش لەوەدا قورئان و سونەتی پێغەمبەری خوا (ﷺ).[1]

ز- ئەکرێت ڕوخسارەکانی خیلافەتی ڕاشیدی لەسیستەمی سیاسیدا لابدرێتەوەلای مەرجەعیەتی باڵای قورئان و سوننە، دەسەڵاتی شەریعەت، دەوڵەتی یاسا، حاکمێکی هەڵبژرداوە، بەیتول مال بۆ ئوممەتە نەك بۆ حاکم، سیستەمی شورا گشتگیرەو ئالیەتی ڕەزامەندی نێو ئەندامەکانی کۆمەڵگەیە لەبونیاتنانی کۆمەلایەتیدا لە سەردەمی خیلافەتی ڕاشیدی لەکۆی خۆیدا تایبەتمەند بوو، ئامادەی باوەڕیانەو هێزی ئامۆژگاری ناوەخۆیانە جەنگکردن دژبەڕگەزپەرستی و ئامادەیی تەواوی مرۆڤی موسڵمان و پاراستنی مافەکانی مرۆڤ بەگشتی پارێزگاری کردنی یەکبوونی ناوخۆییو پاراستنی سنوری دەوڵە ت وبەر پرسیاریەتی شارستانیەتیش لەسەر هەموان بوو بەحاکم و مەحکومەوە، ئەوەشە بنچینەو چەمکە بنەڕەتیەکان، کە بووبەنمونەو پێوەر لەهەموو سەردەمەکاندا، موسڵمانەکانیش بەوشەی خیلافەتی ڕاشیدین ناویان بردووە، تاوەکو لەهەموو شێوەکانی دەسەلاتی تردا، جیاوازبێ.[2]

بۆیە حەسەنی کوڕی علی صولحەکەیدا لەگەڵ معاویە(ﷺ): کارکردن بەقورئان و سونەتی پێغەمبەر(ﷺ) وڕێبازی خەلیفە ڕاشیدیەکانی بەمەرج دانا.

دووەم: سەروەت و سامان:

بخاری لە(صحیحە) کەیدا باسیکردووە کە حسن بە شاندەکەی معاویەی ووت: کە عبدالرحمن کوڕی سەمرەو عبداللە کوڕی عامری کوڕی کریز بووە: ئێمە نەوەی عبدالمطلب لەسەروەتدا بەشمان هەبووە، بەڵێنم پێ دەدەن؟ ئەوانیش ووتویانە لەوەدا ئێمە لەئەستۆی دەگرین کە بۆت دەستە بەربێت.[3]

١- هەمان سەرچاوە. (١/٣٤٥)

٢ - الذاكرة التاريخية للأمة، د. قاسم محمد، لا ٧٠.

٣- البخاري، كتاب: الصلح، رقم: ٢٧٠٤.

حسن لەبارەی سەروەتەکەیەوەدوواوە کە پێشتر بۆ خۆی و کەسانی تر بووە، حسن دەیەوێ کە معاویە لەو سەروەتەدا وانەکانت و باس لەسەروەتێك نیە کە معاویە بیدات[1]، (إبن أعثم) باسیکردووە دەڵێ: حسن وتی: سەبارەت بەسەروەت و سامان ئەوە معاویە بۆی نیە مەرجم بۆ دابنێ[2]، ڕونیشەکە هێنانی خەراج و وەرگرتنی لەکارەگرنگەکانی دەوڵەت، لەم ڕووەوەشەوە پەیوەندیەکی ڕاستەوخۆ لەنێوان حسن و خەڵکی بەسرەدا نیە، بەڵام ئەو ڕیوایەتە ئاماژە دەکات ئەوەی خەراجی برد لەو سەروتە نەبووەکە بۆ حسن نێردراوە وخەڵکی بەسرەش داوای پشکی خۆیانیان تیادا کردووە[3]، ئەگێڕنەوەحسن بە معاویەی ووتوە: من قەرزم لەسەرە، بۆیە ئەویش لەبەیتول مال چوارسەدهەزار یان زیاتری بۆداناوە[4]، إبن عەساکیر ئەگێڕتەوە: لەبیتول مالدا پارەی پێدراوە و ئەو قەرزو بەڵێنانەی بەجێهێناوە کە بەڵێنی پێدابوو، خەرجی خۆی و کەس و کارەکەشی پێ بەجێ هێنا[5]، هەندێ لە مێژوونوسان وەهای بۆ دەچن هۆکاری هێشتنەوەی پێنج ملیۆن درهەمی بەیتولمال بۆ خۆی بۆ جەنگاوەرەکانی خۆی بووەو بەسەریاندا دابەشی کردووە و بۆ بژێوی خۆی و هاوەڵانی دانابوو[6]، گومانیش لەوەدانیە دابەشکردنی سەروەت وسامان بەسەریاندا زۆر نارەحەتی و ڕاڕاییان کەم دەکاتەوە، ئەوەش کەلە گێڕانەوەکەی بوخاریدا هاتووە ئەو بۆچونەیەکە وەك بۆچونی منە، ئەو ڕیوایەش ئاماژە بەوەدەکات کە معاویە ساڵانە ملیۆنێ دەرهەمی بەحسن داوە، دووملیۆنیش بۆ حسین، لەبەخشین و لەپەیوەندی دا بە نەوەی هاشمیەوە لەنەوەی عبدالشمس حسن بەڕێزترو لە پێشتر دانابێ[7] وەك ئەوە وەایە حسن خیلافەتی بە معاویە فرۆشتبێ، ئەو ڕیوای و لێکۆڵینەوانە کە لەبارەیەوە ووتراوە جێ متمانەو پشت پێ بەستن نین، چونکە هەستی

---

١ ـ دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، لا ٦٤.

٢ ـ الفتوح (٣/ ٢٩٣).

٣ ـ دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، لا ٦٤.

٤ ـ تاريخ الإسلام، عهد معاوية، لا ٧.

٥ ـ تاريخ دمشق (١٤/٩٠).

٦ ـ في التاريخ الإسلامي، شوقي أبو خليل، لا ٢٦٨.

٧ ـ الأخبار الطوال، لا ٢١٨.

حسن بۆ بەرژەوەندی ئومەت لەبەرامبەر بەرژەوەندیە تایبەتیەکاندا لاواز پێشاندەدات[١]، مافی بەخشندەیی تەنیا وەکو یەکێ لە موسڵمانان بووە، گەر پشکی لەکەسی تر زیاتر بێ ئەوە ڕێگری نیە، بەڵام ناگاتە یەك لەسەر دە ڕیوایەتەکان باسیان دەکەن.[٢]

سێ یەم: خوێن

ڕێکەوتنی ئاشتی نێوان هەردوولا ئەوە لەخۆ دەگرێت گشت خەڵك پارێزراون و لەخۆڕا لێپێچینەوە لەگەڵ کەس ناکرێ، لە ڕیوایەتی بوخاریدا هاتووە حسن بەشاندەکەی معاویەی ووت: ئەم ئوممەتە لەخوێن گەوزا، بۆیە شاندەکەش لەگشت ئەوانە خۆش بوو دەستیان لەخوێن ڕشتندا هەبوو گرنتی ئەو پاداشتەشیان بەحسن دا[٣]، بەڵام گێڕانەوەی زەهری باسی لەوە کردووە کە عبیداللە کوڕی عباسی سەرکردەی سوپاکەی حسن کاتێك زانیویەتی حسن چی لە معاویە دەوێت، کەسی ناردۆتە لای معاویە و داوای پارێزراوی کردووە و مەرجی پارێزراوی داناوە، مەرجی پارەی بۆخۆی ویستووە، پاشان شەوێك دەرچووە و خۆی بەوان گەیاندەوە، قەیسی کوڕی سعدی کە لەجێگەکەی خۆی داناوە خۆی وسوپا پەیمانی کوشتنی معاویەیان دا، تاوەکو بۆ کۆمەڵەکەی علی پارەو خوێنیان دەستەبەربکرێت[٤]، (فلهوزن)ی ڕۆژهەڵاتناسیش هەوڵیداوە ئەو تۆمەتە پوچە بە عبداللە کوڕی عباسەوە بلکێنی و، دەڵێ: سەرکردەی سوپا عبداللە کوڕی عباس بووە، (فلهوزن) لەو قسەیەدا پشتی بەستووە بەوناوەی کەلەهەندێ دەستنوسەکانی مێژووی تەبەریدا ناوی عبداللە کوڕی عباس هاتووە، جیاوازی دەستنوسەکانیش لە عبداللە و عبیداللە دا سەرچاوەی نوسەرنیە، بەڵکو ڕاویەکانەکە ئەیانەوێ ئەو شەرمەزاریە بە عبداللە کوڕی عباسی باپیری عباسیەکانەوە بلکێنن کە براکانی عبیداللە بەلایانەوە ئاسایی بوو بێ بەرگری لێ نەکەن[٥]، مێژوو دەڵێ: سەرکردەی سوپا حەسەنی کوڕی علی بووە،

١ـ دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، لا ٦٣.

٢ـ هەمان سەرچاوە.

٣ـ البخاري، كتاب: الصلح(٢/ ٩٦٣).

٤ـ تاريخ الطبري(٥/١٦٣. ١٦٤).

٥ ـ تاريخ الدولة العربية، لا ١٠٣، ١٠٦.

سەركردەی پێشەنگی سوپاش قەیسی كوڕی سعد بووە ناوی عبداللە كوڕی عباس و عبیداللە برای لەم بارەوە باس نەكراوە[1] تەنیا ئەو ڕیوایەتە لاوازەكان ئەوەباس دەكەن كە بەڵگە نابن، هەروەك لە لایەن أبی حنیفەالدینوری لە (الأخبار الطوال)[2]، إبن حجر لە (المطالب العالیة)[3]، إبن الأعثم لە (الفتوح)دا [4] هاتووە، هەڵسوڕێنەری سوپا حەسەنی كوڕی علی قەیسی كوڕی سعد بوونە و باسی عبداللە كوڕی عباس و عبیداللە كوڕی عباس نیە[5]، فلهوزن دوپاتی دەكاتەوە عبداللە كوڕی عباس سەركردەی سوپاو بووە نەك عبداللە و پێداگریشی وەك ئاماژەی پێدرا پێچەوانەیە بەو گێڕانەوەیەی زیادبن عبداللە البكائی و ئەویش لە (عوانة بن الحكم)ەوە كە بەخۆشەویستنی عباسیەكان تاوانبار ناكرێت دەڵێ: عبیداللە كوڕی عباس والی علی بووە لەیەمەن، كاتێك بیستویەتی (بسربن أرطاة) بۆی هاتووە عبیداللە كوڕی عەبدی لەجێ ی خۆی داناوەو بۆ كوفە بۆلای علی هەڵاتووەو ئەو ڕوداوەش لەساڵی چلی كۆچی بوو، علی سوپایەكی دژ بەسوپای (بسر) بۆ یەمەن ناردوو و لەهەمان ساڵدا علی شەهیدكرا، هیچ ڕیوایەتێكیش نیە ئاماژەبەوە بكات بەوەی عبیداللە كوڕی عباس بەرەو یەمەن كوفەی بەجێهیشتبێ[6]، گەر سەركردەی سوپاش عبداللە كوڕی عباس یان عبیداللە یان هەر كەسێكی تربێت ئەوە هیچ پاڵنەرێك نیە تاوەكو سەركردەی سوپاكەی حسن پەیوەندی بكات بە معاویەوەو داوای پارێزگاری بكات، وەك لای بوخاری هاتووە سوپای حسن بەهێزبووە، حسن سەركردەكانی بۆ ئاشتی و دەست هەڵگرتنی بۆ معاویە تێگەیاند بوو، فرمانی پێ كردن بچنە نێو كۆمەڵ و بەیعەت بدەن بەمعاویە، قەیس وهاوەڵاكانی لەگەڵی دابوون كە بینیان لەگەڵ پێشەواكەیان نەماون پێویستیشە گوێڕایەڵی بكەن وازیان لەجەنگ هێناو بەیعەتیان بەمعاویەداو تێكەڵ بە

---

١ ـ تاريخ الطبري(٥/ ١٥٩ ـ ١٦٠).

٢ ـ الأخبار الطوال، لا ٢١٧.

٣ ـ المطالب العالية(٤/٣١٨، ٣١٩).

٤ ـ الفتوح(٣/٢٨٩).

٥ ـ دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، لا ٦٦.

٦ ـ تاريخ الطبري (٥/١٣٩، ١٤٠) دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، لا٦٦.

کۆمەڵ بوون [1]، بێگومان حسن مەرجی لەسەر معاویەدانا کە لەسەرهیچ شتێك داوای هیچ کەسێکی خەڵکی مەدینەو حیجاز و عێراق نەکات.[2]

ئەوەی مێژوونوس تێبی دەکات ئەوەیە لەوکاتەدا معاویە وازی لەخوێنی عثمان هێناوە [3]، ڕێکەوتنەکە هاتەدی هیچ کەسێ سزا نەدرێ لە هاوەڵانی علی، ئەوەش یاسایەکی گرنگەبوو، سیڕینەوەی ڕابردوو کردنەوەی لاپەڕەیەکی نوێ کە گرنگی بخاتە سەر ئیستا و داهاتوو[4]، ڕیکەوتنەکە تەواو بوو بەپابەندبوون بەبتەماکانی شەرعەوە هاتەدی، ئاشتی ولێخوشبون و لێبوردەی ڕەها لەلایەن هەردوولاوە هاتەدی، هەرلەپێش ڕاگەیاندنی ئاشتیدا، بەکرداریش معاویە لەسەرکاری ڕابوردووکەسی سزانەدا، بەوەش ئاشتیەکەی حسن لەسەر چاکەکاری و لێبوردن دڵەکانی دامەزراندەوە، ئەوکارە گەورەبوو حسن پێ هەستاو کەبوەهۆی پاراستنی یەکبونی ئوممەت، سەرلەنوێ ئاشتی و ئاسایش و پاراستنی خوێن باڵی کێشاوە بەسەر ئومەت لەسەردەمی معاویەدا، بەپشتیوانی خوا بەدرێژی لە شوێنی خۆی باس دەکەین.

چوارەم: ولایەتی عەهد، وازهێنا لە کارو باری موسڵمان بەشورا

ووتراوە: ئەو مەرجانەی هەردوولا لەسەری ڕێکەوتوون ئەوەیە کەدوای معاویە حسن خەلیفە بێت [5]، معاویە بەڵێنی دا ئەگەر ڕوواویکی بەسەرهات لەم کاتە حسن زیندووبوو ئەوا خیلافەت دەدا بەحسن[6]، بەڵام (إبن أعثم) لەم بارەیەوە لەحسن ڕیوایەدەکات دەڵێ: سەبارەت بە ولایەتی عەهد دوای ئەو ئەوەکەی من حەزم پێ هەبوو، گەر حەزم لێ بووایە بەوم نەدەدا[7] لەو دەقی ئەو ئاشتیە کە (إبن الهیثمی) باسیکردووە:

---

١ ـ دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، ل٦٧٧.

٢ ـ التبيين في أنساب القرشيين، ل ١٢٧.

٣ ـ الخلفاء الراشيدين للنجار، ل ٤٨٢.

٤ ـ الدور السياسي للصفوة في صدر الإسلام، ل ٣٤١.

٥ ـ فتح الباري (١٣/٧٠).

٦ ـ سير أعلام النبلاء(٣/ ٢٦٤).

٧ ـ الفتوح (٣/٤/٢٩٣).

خیلافەت دوای معاویە بەشوڕا نێو موسڵمانان بو[1]، ئەگەر لەو ڕیوایەتانە وربینەوە باس لەوەدەکەن، کە حسن دوای معاویە خیلافەتی وویستوە ئەبینین دژ بەهێزو گەورەیی حسن، ئا خۆ چۆن لەبەر پاراستنی خوێنی موسڵمانان و ڕەزامەندی خوا دەستبەرداری بو و پاشان بە پا شکۆیەتی ڕەزامەند دەبو و داوای دونیای دەکرد، جارێکی تر خۆی بۆ خیلافەت دەخستە مەترسی لەچوون، بەڵگەی بێ بنەمایی ئەو قسەیەش ئەوەیە کە (جبیر بن نضیر) باسیکردووە دەڵێ: بە حەسەنی کوڕێ علی ووت خەڵکی وادوزانن تۆ خیلافەتت دەوێ؟ ئەویش دەڵێ: من ئێسك و پروسکی عەرەبم بەدەستەوە بوو ئاشتیم لەگەڵ هەرکەس بکردایە ئاشتیان لە گەڵدا دەکردو، جەنگی هەرکەسم بکردایە جەنگیان لەگەڵدا دەکرد، لەبەر ڕەزامەندی خوا وازم لێ هێنا.[2]

تێبینی: هیچ کوڕی هاوەڵێ یان هاوەڵێك باسیان نەکردووە کە لەماوەی بەیعەتی یەزیدا هیچ شتێکیان لەو مەسەلەیەدا باس نەکردووە، گەر وەك ئەوەی کە ڕیوایەتەکان باسی دەکەن ئەوەی دوای معاویە حسن بێت، ئەوە حوسەینی کوڕی علی(ﷺ) دەیکردە بەڵگە، بەڵام هیچ شتێك لەوەدا نابیستن و ئەوەشی دوپاتی ئەوەدەکەنەوە لە بابەتی جێ خیلافەتی حسن دوای معاویە دورە لە ڕاستی، گەر حسن (ﷺ) پلەی ولایەتی عهدی لە مەرجاکان بوایە، ئەوە بۆبەڕێوەبردنی دەوڵەت لە معاویە نزیك دەبوەوە، یان یەکێ لەهەرێمە گەورەکانی بەڕێوە دەبرد، نەك بڕوات لە مەدینەدانیشێت واز لەکاروباری دەسەڵات و بەڕێوەبردن بێنێ، هەروەها ڕۆحی ئەو سەردەمە ئاماژەدەکات بە بنەمای هەڵبژاردنی دەسەڵاتداری لەلایەن ئوممەتەوە و لەڕێگەی شوراوە.

قسەوتن بەعلی ئەمیری ئیمانداران لەنێوان معاویەو و حسندا:

کتێبەکانی مێژوو لەوە باس دەکەن کە حسن(ﷺ) مەرجی لەسەر معاویە داناوە جنێو بەعلی نەدرێ و ئەو گوێ لێ بێت، وەك ئەوەی حسن لێ بوردە بێت بەرامبەر ئەوەی قسە

١ ـ الصواعق المرسلة (٢/ ٢٩٩).

٢ ـ البداية والنهاية(١١/ ٢٠٦).

بەعلی (ﷺ) بوترێ و ئەو گوێ ی لێ نەبێ، بۆیە مامۆستام دکتۆر محەمەد بطاینة دەڵێ: ئەو باسە لەنێوان حسن و معاویە باس نەکراوە.[1]

شیعەش معاویەیان (ﷺ) تاوانبارکردووە بەوەی لەسەرمینبەری مزگەوتەکاندا خەڵکی بۆ جنێودان بەعلی و نەفرەت لێ کردنی هانداوە، ئەو قسەیەش هیچ ڕاستیەکی نیە، ئەوەش کە دەری ئەخات ئەوەیە لێکۆڵینەرەوان بەبێ ڕەخنەو لێکۆڵینەوەی ئەو درۆیەیان وەرگرتووە، تاوەکو وەهای لێهاتووە بەلای موحەقیقینەوە بەیەکێك لەوسەلمێنراوانە دابنرێت کە بواری مشتومڕکردنی نیە و لە ڕیوایەتێکی صەحیحدا هاتوە هیچ کات نەسەلماوە، متامانەبەو ڕیوایەتانەناکرێت کە لەکتێبەکانی دەمیری و یەعقوبی و ئەبو فەرەجی ئەسفەهانی هاتووە، بەجۆری میژووی ڕاست وو پێچەوانەی ئەو مێژوونوسانەیە لەڕیزو گەورەدانانی بۆمعاویە و ئەمیری ئیمانداران علی و ئال و بەیت.[2]

بۆیە بەنەفرەت کردن لە علی لەسەر مینبەرەکانی بەنی ئومەیە لەگەڵ مەنتقی ڕووداوەکان و سروشتی ناکۆکیکاراندا ناگونجێ و ڕێك ناکەوێت، هەروەها گەربگەڕێینەوە بۆ کتێبە هاوچەرخە مێژوویەکانی ئەمەویەکان ئەوە هیچ کات شتێکی لەو جۆرە نابینین، بەڵکو لە کتێبی ئەو دوایە ئەبینین ئەوانەی مێژووەکەیان لەسەردەمی عباسیدا نوسی بەمەبەستی ناشیرینکردنی ناوبانگی ئەمەویەکان لەتێڕوانینی جەماوەری مەسلماناندا، مەسعودی لە (مروج الذهب) وشیعەکانی تر ئەوباسەیان نوسیوە، ئەو درۆیەش خراوەتە نێو کتێبەکانی مێژووی ئەهلی سوننەوەو ڕیوایەتێکی ڕاستی تێدانیە، بۆیە ئەو ڕیوایەتە سەلامەتی گواستنەوەی نیە و سەنەدەکەشی لە(تجریح) بەری نیە، مەتنەکەشی قسەی لەسەرەو کێشی ئەو پڕوپاگەندەیەش لای لێکۆڵەرەوان ئاشکرایە، معاویە(ﷺ) لەنمونەی ئەوتۆمەتانە بێ تاوانە، ئەوەش بەوگەورەییەی لە ئیسلامدا بۆی دانراوە، ئەو ژیاننامە پوختەی لەنێو ئومەت و ستایشکردنی هەندێ هاوەڵان و تابیعەباشەکان شایەتیان بۆ داوە

---

١ ـ دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، لا ٦٨.

٢ ـ الحسن والحسين، محمد(ﷺ)،لا ٨كلام المحقق د. أحمد أبو الشباب.

و شـایەتی ئـاین و زانـست و دادپـەروەری و نـەرمونیانی و هـەموو سیفەتەچـاکەکانیان بۆداوە[1]:

١. عمری کوڕی خەتاب(ﷺ) کاتێ کردویەتیە والی شام: معاویە تەنیا بەچـاکە باسـی بکەن.[2]

٢. علی(ﷺ) دوای گەڕانەوەی لە (صفین) دەڵێ: ئەی خەڵکینە ڕقتان والیەتی معاویە نەبێ، ئێوە گەر لەدەستان دا ئەوە لەئازاری ویلایەتە سەرەکان وەکو گوژاڵکە دەبینن.[3]

٣. إبن عمردەڵـێ: لـەدوای پێغەمبـەری خـوا(ﷺ) لـە معاویـە گـەورەترم نـەبینیوە، ووتـراوە: باوکیـشت؟ ووتـی: عمـری بـاوکم لـە معاویـە باشـتر بـوو، معاویـەش لـەو گەورەتربوو.[4]

٤. إبن عباس دەڵێ: کەسم نەبینیوە وەك معاویە شیاوو بەڕێزبێت بۆ پادشایەتی[5]، لە صحیحی بوخاریدا هاتووە بە إبن عباس ووتراوە: هیچ شتێکت لەسەر ئەمیری ئیمانـداران معاویە هەیەکە دەسەڵاتی کردەهی خۆی، ئەویش ووتی: معاویە فەقیهە[6] لای إبن عباس باسی معاویە کراوە، ئەویش دەڵێ: (ئەڵلاّە إبن هیند چ گەورە هەیە کە ڕەچـەڵەکی چـەند بەڕێزە، سوێند بەخوا قەت لەسەر مینبەر جنێوی پێ نەداوین ولە هیچ شوێنێکدا گومانی ناشرینمان بەڕەچەڵەك یەکتر نەبردووە).[7]

٥. ماشاو الله لە إبن هند: ـ واتە معاویە ـ ئێمە لێی دەترساین و شیر لەکاتی چـڕنوك وەشاندنی دا لە معاویە بەجەرگتر نەبوە وئێمە و فێڵمان لێ دەکرد و هیچ کەسی تر نەبووە لەسەر گۆیی زەوی لەو زیرەکتر بێت و خۆی وا پیشان دەدا، کە فێڵی لێکراوە، چاو پۆشـی

---

١ ـ الانتصار للصحب و الآل، لا ٣٦٧للرحيلي.

٢ ـ البداية والنهاية(٨/٢٥).

٣ ـ البداية والنهاية(٨/ ١٣٤).

٤ ـ السنة للخلال (١/ ٤٤٣) سير اعلام النبلاء(٢/ ١٥٢).

٥ ـ البداية والنهاية(٨/١٣٧).

٦ ـ البخاري، رقم: ٣٧٦٥.

٧ تأريخ دمشق (٦٢/١٢٨ ـ ١٢٩).

له ئێمه دەكرد، لەگەڵ ئەوەش دا كه لێ دەترساین حەزمان دەكـرد شـاد بـین بـه تەمـەن درێژی ئەو(معاویه) تا بەردێك لەم چیایەدا مەبەستیش لەم بەردە ئەبو قوبەیس.

٦.له عبدالله ی كوڕی زوبێرەوه كه دەڵێ: بـۆ خوایـه چـاكەی هیند واتـا معاویـه چ گەوهەرێكه، ئێمه بەڕێزمان دادەنا و گەورەش ئاماژەمان بۆ ئەكرد و لێ ی ئەسڵەمینەوە، شـێر بـه چـڕنوكەنانەوە لـەو بـوێرتر نـەبووە، كەچـی بـۆ ئێمـه ئەترسـا، دەمانخەڵەتانـد ولەزەویشدا كەسێك نەبوو وەكو (إبن لیله)ژیر تر بێ وبمانخەڵەتێنێ.

٧.الزهری دەڵێ: معاویه بەپێی ژیانی عمری كوڕی خەتاب ساڵانێك ئیشی دەكـرد بـه هیچ جۆرێ لێ لانەدەدا، ستایشی لای هاوەڵان و تابیعین زۆرە و ئێمەش تـەنیا بەشـێكمان باسكردووە.

هەروەها زانا مو حەقیقەكانی سیرەو مێژووو ستایشی معاویەیانكردووە (رضي الله عنه):

١.إبن تەیمیه (رضي الله عنه) دەڵێ: زانایان هاودەنگن لەسەرئەوەی معاویه باشترین پادشـایانی ئەم ئوممەتەیە، چـوارەكەی پێـشووی خەلیفـەی پێغەمبـەرێتی بـوون و ئـەویش یەكـەمین پادشابوو، پادشایەتیەكەشی پادشایەتی و سۆز بوو[1] دەڵێ هیچ پادشایه موسڵمانان نیه له معاویه باشتربێ، خەڵكی زەمانی هیچ پادشایەتیەكیش نیه له خـەڵكی زەمـانی معاویـه باشتربن.[2]

٢.إبن كثیر لەباسی ژیانی معاویەدا (رضي الله عنه) دەڵێ: خەڵكی لەساڵی چل و یەكدا لەسـەر بەیعەتدانی كۆبونەوەو یەكدەنگن بوون، لەوەدا بەردەوام بـوو تـا ئەوسـاڵەی مـرد تیایـدا جیهاد له وڵاتی دوژمن بەردەوام بوو، ئاینی خوا باڵادەست بوو، لەهەموو لایەكی زەویەوە دەستكەوتی بۆ دەهـات، موسـڵمانانیش لەگەڵیـدا لـه خۆشـی و حەسـانەوەو لێبوردنـدا بوون.[3]

---

١ ـ مجموع الفتاوى (٤/ ٤٧٨).

٢ ـ منهاج السنة (٦/ ٢٣٢).

٣ ـ البداية والنهاية (٨/ ١٢٢).

٣. إبن أبى العز الحنفى دەفەرمووێ: یەکەمین پادشای موسڵمانان معاویە یە و باشترین پادشای موسڵمانان بووە.[١]

٤. (الذهبی) دەڵێ: ئەمیری ئیمانداران پادشای ئیسلام بووە[٢]، دەڵێ: معاویە لەباشترین ئەو پادشایانەیە داد گەریان بەسەر ستەمکاریاندا زاڵ بووە[٣] گەر ئەوە لەبارەی معاویەوە (ﷺ) سەلما، ئەوەزۆر مەحاڵە کەسێ ئەوە ژیان و ڕەوشتە بێت و لەسەر مینبەرەکاندا خەڵکی بۆ نەفرەتکردنی علی (ﷺ) هانبدات، ئەوەش واتای ئەوەیە زانیان دوای ئەوان بەوجۆرە ستایشیان کردووە دووریان خستۆتەوە لەو ستەمەی باسەکرێت[٤]، ئەوەش بوختانێکی گەورەیە بۆ زانایانی هاوەڵان و تابعین ئەو زانا خوا ویستانەی ڕێبازی ئەوانیان وەرگرتووە، هەرکەسێك ژیانی معاویە(ﷺ) لەپادشایەتی و ئەو نەرمونیانی و دڵفراونی و جوان بەڕێوە بردنی ژێردەستیان بزانێ، ئەوە بۆی دەکەوێتە دەرکە گەورەترین درۆیە بەرامبەری دەکرێ، چونکە معاویە (ﷺ) لەنەرمونیانی و پێشەنگی نەوەکانمدا وەکو پەندو وانا ووتراونەتەوە.[٥]

ئەوەش چەند نمونەیەك:

١. عبدالملك کوڕی مەروان کاتێ باسی معاویەی لا دەکرا دەیگوت: هیچ کەسێکم نەبینیوە لەنەرمونیانی وڕێزو بەخشندەییدا وەك معاویە بێ.[٦]

٢. قبیصە کوڕی جابر دەڵێ: هیچ کەسێکم نەبینیوە وەك معاویە نەمونیان و وقسەی خۆش و بەخشندەبێ.[٧]

٣. پیاوێك بە معاویەی ووت: لە تۆ سووکترم نەبینیوە، معاویەش ووتی: بەڵێ هەرکەسێ ئاوها لەگەڵ پیاوان قسە بکات[١]، ئاخۆ نەرمونیانی کێ لە نەرمونیانی

---

١ ـ شرح العقيدة الطحاوية، لا ٧٢٢.

٢ ـ سير أعلام النبلاء(٣/ ١٢٠).

٣ ـ هەمان سەرچاوە، لا ١٢٠،

٤ ـ البداية والنهاية (١٣٨/٨).

٥ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٣٧١.

٦ ـ هەمان سەرچاوە (١٣٨/٨).

٧ ـ البداية والنهاية (١٣٨/٨).

معاويه(ﷺ)زۆرتره، کەسێ ئەمیری ئیمانداران بێ پاشان لەسەر مینبەردا فرمان بە جنێودان بکات بە خەلیفەی ڕاشید علی کوڕی ئەبو تالیب وبەفرمانی والیەکانیشی خەڵکی لە شاراندا هان بدات و ئەو جنێوفرۆشیە بمێنێتەوە تاوەك عمری کوڕی عەبدوالعەزیز (بەڕەحمەت بێت) ئەو جنێو فرۆشیە هەڵ دەوەشێنێتەوە بڕیاریش لەوەدا ئەوەیە هەموو کەسێکی عاقڵ تێگەیشتنی خۆی هەیە[2]، ئەو درۆیەش کە شیعە بەبەڵگەی دەهێنێنەوە لە (صحیح مسلم) دا ئەوە نیە کە بەوەیان داناوە، لەعامری کوڕی سعدی کوڕی ئەبو وەقاسەوە ئەویش لەباوکیەوە کە معاویەی کوڕی سوفیان (ﷺ) بەسعدی ووتووە: چ شتێك ڕێگریت لێ دەکات لەوەی جنێوو قسەی ناشیرین بە ئەبو توراب بڵێی؟ ئەویش ووتی: سێ شت وەك پێغەمبەر (ﷺ) لەبارەیەوە دەڵێ بۆیە جنێوی پێنادەم، هەریەکێ لەوانە لەو شتری (حمر النعم)[3] بەلامەوە خۆشەویسترن.

نەوەوی دەڵێ: ئەو قسەیەی معاویە ئەوەنیە کە فرمانی جنێو دانی بەحسن دابێ، بەڵکو لە هۆکاری ڕێگرتنی جنێو دانی لێ پرسیوە، وەك بڵێی: گەر ڕێزو گەورە دانان بێ ئەوە پێکاوتە و چاکەکاری، گەر لەبەرشتی تربێ ئەوە وەلامێکی تری هەیە، لەوەدەچێت سعد لەنێو کۆمەڵێکدا بووبێ بە قسەو جنێودان بێ و ئەویش جنێوی نەدابێ و ڕێگری کردبێ و ئەویش ئەو پرسیارەی لێکردبێ.

ووتویانە: پێدەچێ ئەگەرێکی تریش هەڵگرێ کەواتاکەی ئەوە یە، ڕێگری چیە لەوەی بۆ چوونی دەربخەیت و بۆ چونی ڕاستی ئێمەش بۆ خەڵکی ئاشکرا بکەین کە حسن هەڵەیە.[4]

أبو العباسی القرطيي خاوەن (المفهم) لەسەر وەسفی (ضرار الصدائی) لە علی(ﷺ)و ستایشکردنی بەئامادەیی معاویە لە وەداو بەڕاستخستنەوەی ضرار دەڵێ: ئەو قسەیە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە معاویە فەزڵ و گەورەیی علی (ﷺ) زانیوە و لەوەشدا دوورە معاویە داوای نەفرەتکردن و جنێو پێدانی کردبێ، لەبەرئەوەی کە معاویە عاقڵ و بەدین

---

١ ـ هەمان سەرچاوە.

٢ ـ الأنتصاب للصحب والال، لا ٣٧٢.

٣ ـ مسلم، کتاب: فضائل الصحابة(٤/ ١٨٧١).

٤ ـ شرح صحیح مسلم(١٥/١٧٥).

و نەرمونیان و ئەخلاق جوان بوو، ئەوەی لێ ی دەگێڕدرێتـەوە درۆیـەو ئـەوی ڕاست بـێ لەوقسانەش ئەوەیە، کەبەسعدی کوڕی ئەبو وەقاسی ووتوە: لە قسەووتن و جنێودان بـەأبو توراب چ شتێ ڕێگریت لێ دەکات؟ ئەوەش داوای جنێودان و قسە پێ ووتنی نیە، بـەڵکو پرسیارێك بووە بۆ ئەوەی پێ ی دەربکات کە هۆکاری قسە پێ نەوتنی چیە، کـە معاویـە ئەوەی بیست بێدەنگ و کپ بوو، مافی خاوەنەکەشی زانی.[1]

دکتۆر إبراهیم الرحیلی خـاوەنی کتێبـی (الـنفس القـیم الانتـصار للـصحب والأل مـن افتراءات السماوي الـضال) دەڵێ: ئەوەی لێرەدا بۆم دەردەکەوێت ئەوەیە: معاویە تـەنیا بـۆ خۆی ئەوەی بەسعد ووتوەو ویستویەتی هەندێ فەزلی علـی(رضي الله عنه) بـۆ دەرکـەوێ، چـونکە معاویە پیاوێکی ژیرو ووریا بووە، حەزی بەگاڵتەی پیاوان و دەرخستنی قسەیانی هەبووە، وویستویەتی بزانێ سعد لەعەلیدا (رضي الله عنه) چ شتێکی هەبووە، بۆیە بەوشـێوازە ووروژێنـەرە پرسیارەکەی کردووە، ئەووە وەك ئەو قسەیەتی (رضي الله عنه) بە إبن عبـاس: تـۆ لەسـەر ئـاینی عەلیت؟ إبن عباسیش دەڵێ لەسەر ئاینی عثمـانیش نیم، بەڵکو لەسەر ئاینی پێغەمبەری خوام (صلى الله عليه وسلم).[2]

دیارە لێرەدا قسەی معاویە بۆ إبن عبـاس بۆ گاڵتە و خۆشی بـووە، قـسەش بـۆ سـعد بەهەمان شێوە بووە، ئەوەی شیعەش دەیەوێ جنێوی مەبەست بووە و فرمانی پێکـردووە، پاکی بێ گەردی بۆ معاویە شتی وای لێ دەرکەوێ[3] ڕێگریش لەوەدا چەند شتێکە:

١. معاویە(رضي الله عنه) خۆی جنێوی بەعلی(رضي الله عنه) نەداوە تاوەکو کەسی تر فرمان پێ بکـات، بەڵکو گەورە ڕایگرتووە، دانی بەگەورەیی وزوو موسڵمان بوونی داناوە، قسە سـەلماوەکانی لەبارەوە ئەو ڕاستیە دەسەڵمێنێ.

---

١ ـ المفهم للقرطبي(٦/ ٢٧٨).

٢ ـ الإبانة (١/٣٥٥)، شرح أصول اعتقاد الالكاني(١/ ٩٤).

٣ ـ الأنتصار للصحب والال، لا ٣٧٤.

أ ـ إبن كەسیر دەڵێ: لەیەك ڕووەوە نەهاتووە: أبوموسلیمی خەولانی و كۆمەڵێك لەگەڵیدا هاتونەتەلای معاویەو پێی دەڵێن: علی باشترە یان تۆ وەك ئەوی ئەویش دەڵێ سوێند بەخوا ئەزانم لەمن باشترو بەڕێزترە و ئەوشیاوترە بۆ خیلافەت.[1]

ب ـ إبن كثیر لە جورەیەی كوڕی عبدالحمید ئەویش لەموغەیرەوە ڕیوایەتی كردەوە دەڵێ: كاتێ هەواڵی كوژرانی علی بە معاویە گەیشت، معاویە گریا، ژنەكەی پێ ووت: بۆی دەگری و جەنگیشت لەگەڵ دەكرد؟ ووتی: لەنێو بچی تۆ نازانی خەڵكی چ فیقە و زانستێكیان لەدەست داوە[2]، ئاخۆ لە ژیری و ئاین جێ ی دەبێتەوە معاویە قسە بەعلی بڵێ، بەڵكو خەڵكیشی بۆ هان بدات، ئاخۆ ئەوەی لێ چاوەڕێ دەكرێ[3]؟!.

٢ـ بەڵگەیەكی ڕاست نیە كە معاویە(ﷺ) لەجەنگەكانیداو لە ژیانی عەلیدا بە جنێو یان بەقسەی ناشیرین بەرامبەر علی(ﷺ) هاتبێتەوە، ئاخۆ عەقڵ قەبوڵ دەكات دوای كۆتایی هێنان بەجەنگ و مردنی جنێو و قسەی ناشیرینی پێ بڵێ، ئەوە زۆر دوورە لای خاوەنی عەقڵان و دوورترە لەوەی بۆ جنێوو قسە پێ بڵێ و خەڵكی لەدژدا هان بدات.

٣ـ معاویە (ﷺ) پیاوێكی ژیرو بلیمەت و بەناوبانگ بوو، گەر بیوستبوایە، خەڵكی بۆ قسەووتن بە علی هان بدات ـ دوور بێ لە معاویە (ﷺ) ـ ئەو لەنمونەی سعدی كوڕی ئەبو وەقاس داوای قسە پێ وتن دەكات كەزیرەكی و گەورەیی و زۆر بەڕێز بووەو هەردوور بووە لەو ئاشوبەیە، ئەوكارەش كەسی كەم عاقڵ نایكا، چ جای معاویە.

٤ـ معاویە(ﷺ) دوای ئەوەی حەسەنی كوڕی علی (ﷺ) وازی لەخیلافەت هێنا بۆ معاویە، ئەوە خیلافەت بۆ معاویە مایەوەو یەكدەنگی موسڵمانانی بۆ هاتەدی و هەموو ولایەتەكان چوونە ژێردەسەتی دەسەڵاتەكەیەوە، كەواتە جنێودان و قسەوتن بەعلی چ سوودێكی بۆ هەیە؟ بەڵكو دانایی و جوان بەڕێوەبردنی ئەو بڕیاردانە نادات، چونكە

---

١ ـ هەمان سەرچاوە (٨/ ١٣٣).

٢ ـ هەمان سەرچاوە(١٣٣/٨)

٣ ـ الأنتصار للصحب والآل، لا ٣٧٥.

ئارامی دەرونەکان و سەقامگیر بوونی کاروبارەکانی تێدایە، نمونەی ئەوەش لە معاویەدا (ﷺ) شاراوەنیە کە ئوممەت شایەتی بەڕێوەبردنی ڕێکیان بۆ داوە.

٥ـ معاویە(ﷺ) دوای بوونی بە خەلیفە لە نێوان خۆی و نەوەی عەلیدا خۆشەویستی و نزیکایەتی هەبوو، بەوەی لە کتێبەکانی سیرەوە مێژوودا بەناوبانگە[١]، حسن و حوسەینیش سەردانی معاویەیان کردووە و ئەویش دووسەد هەزاری پێداون و پێی ووتون: هیچ کەسێکم پێش خۆم ئاوەها نەبەخشیوە، حسین پێ ووتوە بەئێمە باشتریش نەدراوە[٢] جارێکیان حسن چووە لای معاویە ومعاویەش دەڵێ: بەخێر بێ ی ئەی کچەزای پێغەمبەری خوا(ﷺ) وسێ سەد هەزاری پێداوە[٣]، ئەوەش ئەو درۆیە دەمکوت دەکاتەوە لەبەرامبەر معاویەدا درۆ درۆ بانگەشە دەکات، بەوەی خەڵکی بۆ قسەوتن بەعلی(ﷺ) هاندابێ، ئاخۆ چۆن شتی وا ڕوودەدات کە لەنێوان ڕاستی و ڕاستەقینە دەرئەکەون و شەوق دەدەنەوە[٤]، هەروەها ئەو کۆمەڵگەیەش بەگشتی پابەند بوون بەبڕیارەکانی شەرع و لەجێ بەجێ کردنیدا پابەند بوون، بۆیە دوورە پەرێزترین خەڵك بوونە لەتانەدان و نەفرەت و قسەی سووك و هیچ و پوچ، إبن مسعود(ﷺ) دەڵێ: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (ليس المؤمنين بالطعان ولاباللعان ولابالفاحش ولاالبذئي): ((ئیمانداران تانەدەرو نەفرەتکارو قسەی سوك و ناشیرینی و سووکی نالێ)).[٥] پێغەمبەری خوا(ﷺ) ڕێگریکردووە لەوەی جنێوو قسە بەموشریکە مردووەکان بدرێ ئەی بۆ دڵسۆزە چاکەکارەکانی خوا چی و چۆن دەبێ، لە عائیشەوە بەمەرفوعی ڕیوایەتکراوە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: ((جنێوو قسە بەمردوان مەدەن، چونکە ئەوان ڕۆیشتون بۆ لای ئەوکارەی ئەنجامیان داوە)).[٦]

---

١ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٣٦٧.

٢ ـ البداية والنهاية(٨/ ١٣٩).

٣ ـ هەمان سەرچاوە(٨/١٤٠).

٤ ـ الأنتصار للصحب والآل، لا ٣٧٧.

٥ ـ صحيح إبن جبان، رقمك ٤٧، صحجة الألباني في الصحيحة، رقم: ٣٢٠.

٦ ـ البخاري، رقم: ٦٥١٦.

دوای ئەوەی کەئاشتی هاتەدی و حسن وازی لە خیلافەتی هێنا قۆناغەکانی خیلافەتمان ڕونکردەوە- لاپەڕەی ناکۆکی و پەرتەوازەیی بپچرایەوەو یەکدەنگی هاتەدی معاویەش بەیەکدەنگی بووە خەلیفەی موسڵمانان ووتراویشە کەساڵی چلی کۆچی بووە[١]، بەڵام إبن ئیسحاق[٢] وواقیدی[٣] وەخەلیفە إبن خیاط[٤] ئەو ئاشتەواییەیان بە ساڵی چل و یەکی کۆچی داناوەو لەو مانگەدا جیاوازن، کە ئاشتی تیایدا بەرجەستە بووە: ئایە ڕەبیع الأول بووە، یان ڕەبیعی الثاني، جەمادی یەکەم بووە، یان جەمادی دووەم؟[٥] معاویەش کاروباری ئومەتی بەڕێوەبرد، بێ ئەوەی ڕێگەبۆ فیتنە خۆش بکات.[٦]

- هەڵوێستی معاویە بەرامبەر بە بکوژانی عثمان:

دەکرێ بپرسرێ معاویە دوای ئەوەی خیلافەتی گرتەدەست چی بەبکوژانی عثمان کرد؟ إبن قوتەیبە لە (عیون الاخبار)دا وەڵامی داوەتەوەو دەڵێ: معاویەی کوڕی ئەبو سوفیان، کە ساڵی کۆ بوونەوە(عام الجماعه) هاتەدی چوە ماڵی عثمانی کوڕی عفان، عائیشەی کچی عفانی کوڕی عثمان هاواریکردو گریاو بانگی باوکی کرد، معاویەش ووتی: کچی برام خەڵکی گوێڕایەڵیان داوەو ئێمەش ئەمانەتمان پێداون، نەرمونیانیمان بۆدەرخستوون و ژێرەوەی نەرمونیانیەکە تووڕەییە، ئەوانیش ژێرباریەکیان بۆ دەرخستووین و ژێرەوەی ڕقە، هەموو مرۆڤێك شمشێرێکی پێەو شوێنی هاوەڵانیشی دەزانێ، گەر بەڵێن بشکێنین ئەوانیش پەشیمان دەبنەوە، ناشزانین ئێمە ئەیبەینەوە یان ئەوان، کچی مامی ئەمیری ئیمانداران بی لەوە باشترە ژنی بەردەستی خەڵکی بی.[٧]

ئەوەش کە قسەی إبن قوتیبەیە پشتی پێ دەبەسترێ، لەو پەیمان وبەڵێن نامانە کەلە نێوان معاویە و حسندا هاتەدی و ئاشتی نێوان خەڵکی پێویستکرد و نەمانی جەنگ و

---

١ ـ المعجم الكبير للطبراني (٢٦/٣)، دراسة في الخلفاء الأمويين، لا ٦٩.

٢ ـ تهذيب التهذيب (٢/ ٢٩٩)ترجمة حسن بن علي.

٣ ـ دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، لا ٦٩.

٤ ـ تاريخ خليفة، لا ٢٠٣.

٥ ـ دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، لا ٦٩.

٦ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٦٩.

٧ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٧٠.

پاراستنی خوێن، سەرباری ئەوەی ئەو پێنج ساڵەی کە جەنگی جمل و سەفین و نەهرەوان و میسرو شوێنانی تری لەخۆ گرت ئەوکەسانەی لەنێو برد، کە بە تۆمەتی کوشتنی عثمان ناویان هاتووە، لەگەڵ ئەوەشدا کوشتنی عثمان لەمێشکی زۆرینەی خەلیفەکانی ئەمەوی و شوێنگرەکانیان مابوویەوە، سەرخستنی ئەمەویەکان بۆ عثمان کارێکی ڕاستەقینە بوو، [1] هەروەها ئەو هاوڵانەی بەیعەتیان بە معاویە(ﷺ)دا دەکرێ حەڵاڵیان کردبێ لەسەر مینبەرەکانی ئەمەویەکان جنێو بەعلی درابێ و کەسیان قسەی نەکردبێ یان فەرمانیان بەچاکە و ڕێگریان لەخراپە نەکردبێ، ئەمەش ناوەکانیان: ئەوەی لە ئەوزاعیەوە ڕیوایەتکراوە دەڵێ: خەلیفایەتی معاویە چەند هاوەڵێکی پێغەمبەری (ﷺ)دوپاتیانکردۆتەوە لەوانە: سعدو ئوسامەو جابرو إبن عمر و زەیدی کوڕی سابت و مەسلەمەی کوڕی موخلدو ئەبو سەعیدی خودری و رافعی کوڕی خدیج و أبوئومامەو ئەنەسی کوڕی مالیك و پیاوانێکی زۆر، کە چرای ڕوناکی و کانگای زانست و ئامادەی دابەزینی قورئان بوون و لەپێغەمبەری خواوە(ﷺ)واتە کەیان وەرگرتوە، تابیعەکانیش ئەمانە بوون: عبدالرحمن کوڕی الأسود کوڕی عبد یغوث و سعید کوڕی المسیب و عروە کوڕی الزبیر و عبداللەی کوڕی محیریز و هاوشێوەکانیان دەستیان لە یەکبونی ئوممەتی محمددا(ﷺ)نەدەکێشاوە. [2]

ئەنجامەکانی ئاشتی:

یەکەم: یەکبونی ئوممەت

(عام الجماعە) لە مێشکی ئەم ئومەتەدا تۆمارکرا، ئەم ڕووداوە بە درێژایی سەردەمەکان بووە جێ شانازی ئوممەت، معاویە بەسەرکردەی هەڵبژاردو ڕەزامەند بوو، کە معاویە ئەمیری بێت و موسڵمانان لەدوای پەرتەوازەی لەناوبەر بەو یەکبونە گەشایەوە فەزڵ لەوەشدا بۆ خوا بوو، پاشان سەیدی گەورەو ئەندازیاری پرۆژەی چاکسازی حەسەنی کوڕی علی کوڕی ئەبو تالیب بوو(ﷺ)، (عام الجماعە) بەیەکێ لە نیشانەکانی پێغەمبەر(ﷺ)و گەورەیی حسن دادەنرێ، بەوەش گوێی بوەی(العقاد) نادرێ لەبارەی

---

١ ـ دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، لا ٧٠.

٢ ـ البداية والنهاية(٨/ ٣٣) نقلاً عن أثر العلماء عن الحياة السياسية في الدولة الأموية، عبد الله الحرعان، لا ٨٣.

(عام الجماعـه) هێرشە هەڵەکەی بۆ سەر ئەو مێژوونوسانەی، کـە سـاڵی (٤١)ی یـان بـە (عام الجماعـه) ناساندووە، نوسیوێتی لەوە گومڕاترو نەفامانەتر نیـە ئـەو مێـژوو نوسـانە ساڵی (٤١)ی کۆچیان بە (عام الجماعـه) ناساندووە، چونکە ئەو ساڵەیە معاویە خیلافەتی داگیر کردو کەسی تری بەشدار نەکرد، چونکە ئیسلام لەسەرەتادا ساڵێکی وای نـەبینیوە، وەك ئەو ساڵەی موسڵمانان تێدا پەرتەوازە بوون[1]، العقاد ئەو بڕیارە هەڵەیە یداو شتێکی تازەی نەهێناوە، بەڵکو زۆرێك لە مێژوو نوسە شیعە(الاثنا عشریە)یـەکان لـەوەدا پێـشی کەوتون، معاویە ئەوەی بۆشانازییە، کە هاوەڵە زیندووەکان لەوماوەیـە دا بەیعـەتیان پـێ داوە، بێ گومان زۆرێك لەهاوەڵانی پێغەمبەری خوا(ﷺ) بەیعەتیان پێ داوە.[2]

لەوەشدا (ئیبن حزم) دەڵێ: بەیعەت بەحسن درا، پاشـان دەسـەڵاتی دابەمعاویـە، ئـەو هاوەڵانەی کە مابوون لە هەردووکیان باشتر بوون و، لەپێش فەتحدا سـەروەت و سـامانیان بەخشی و جەنگیان کرد هەموویان بەیعەتیان بە معاویە دا پێشەوایەتییان تێـدا بینـی[3]، تێگەیشتنی حسن و هەڵوێـستی هـاوەڵان لەبەیعەتـدان بەمعاویـە تێدەگـەین یـان فێـری تێگەیشتنی قوڵی ئەوان دەبین، بۆ ئەو ئایەتانەی ڕێگری لەجودایی و پەرتـەوازەیی دەکـەن پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلاَ تَتَّبِعُواْ السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ١٥٣﴾[الأنعام: ١٥٣]. ڕێگای ڕاست: قورئـان و ئیسلام و ئەو خۆرسـکەیە (الفطـرة) کـەخوای گـەورە خـەڵکی لەسـەر دروسـت کـردووە، ڕێکچکەکانیش: هەواو ئارەزوو پەرتەوازەیی و بیدعـەیە، موجاهید لەبارەی ئایـەتی: ﴿وَلاَ تَتَّبِعُواْ السُّبُلَ﴾ دەڵێ: واتە: بیدعـەیە، گومان و گومڕاییە.[4]

خوای گەورە ڕێگری لەم ئوممەتـە کـردووە، وەکـو ئومەتـەکانی پێـشتر دوای هـاتنی بەڵگەو کتێبی ئاسمانیان کەوتنە پەرتەوازەو جوداییەوە، بۆیـە خـوای گـەورە دەفـەرموێ: ﴿وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ٣١مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ

١ ـ معاوية بن أبي سفيان، لا ١٢٥ للعقاد.

٢ ـ مرويات خلافة معاوية في تاريخ الطبري، لا ١٦٧.

٣ ـ الفصل (٦/٥).

٤ ـ تفسير مجاهد، لا ٢٢٧ .

فَرِحُونَ٣٢﴾[الروم: ٣٠- ٣٢] خوای گەورە هـەواڵی داوە پێغەمبـەر(ﷺ) بـەری و دوورە لەوکەسانەی ئاینەکەیان بەش دەکەن و دابەش دەبن بۆ چەند فرقەیەك[1] فەرموویـەتی: ﴿إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ وَكَانُواْ شِيَعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُواْ يَفْعَلُونَ﴾[الأنعام: ١٥٩] پەروەردگار فرمانی داوە دەست بە ئاینی خۆیەوە بگرێـت: ﴿وَاعْتَصِمُواْ بِحَبْلِ اللّهِ جَمِيعًا وَلاَ تَفَرَّقُواْ﴾.

بەفەزڵی خوا یەکبون هاتەدی و، پاشان بەسەرکەوتنی حسن لە ئاشتەوایەکەیدا لەگـەڵ معاویەدا یەکێك لەگەورەترین مەبەستەشەرعیەکانی یەکبونی موسڵمانان هاتـە دی، ئـەو مەبەستەش (مقصد) لـەگرنگترین هۆکارەکـانی جـێگیر کردنـی ئـاینی خوایـە، ئێمـەش فرمانمان پێ کراوە بەڕاستی و ئارامگرتن، بۆیە پێویستە هەواڵەکان چـڕبکرێتەوە لەلایـەن بانگەوازخوازان وسەرکردەی بزوتنەوە ئیـسلامیەکان و لـەناو زانایـان و زانـستخوازان لـە پێنـاو چاکـسازیەکی ڕاسـتەقینە لـەناو موسـڵماناندا نـەك پێـچەوانە، چـونکە نیـوە چارەسەریەکان خراپترو زۆرترە لەوەی چاك دەکرێ، شێخ عبدالرحمن سـعدی قـسە لـەبارەی ئەو جهادە پەیوەستە بەموسڵمانانەوە دەکـات لەخۆشەویـستی و یەکـدەنگی دوای ئـەوەی ئەو ئایەت و فەرموودانـەی باسـکردووە، کـە بەڵگـەی پێویـستی هاوکـاری و یـەکبونی موسڵمانانەو دەڵـێ: گـەورەترین جیهـاد هەوڵدانـە بۆیەکخـستنەوەی دڵـی موسـڵمانان و کۆبونەوەیان لەدەوری ئاینەکەیان و بەرژەوەندیە ئاینی و دونیاییەکانیانە.[2]

بـە ڕاسـتی وەرگرتنـی هۆکـارو شـێوازەکان ڕووەو یەکخـستنی دڵـی موسـڵمانان و یەکخـستنی ڕیزەکانیـان گـەورەترین جیهـادە، چـونکە هـەنگاوێکی زۆر گرنگـە ڕوەو سەربەستکردنی موسڵمانان و دامەزراندنی دەوڵەتەکەیان و حوکمکردنی شەرعی خوایـان، ئـەوەش تێگەیـشتنی خەلیفـە ڕاشـیدیەکان بـووە و لـەجوانترین و ڕازاوەتـرین وێنـەدا لەدەستبەردارکردنی حەسەنی کوڕی علی(رضي الله عنه)لـە خیلافـەت بـۆ معاویـە (رضي الله عنه) لـەپێناو یەکبونی ئوممەت و پاراستنی خوێنی و پاداشت لای خوای گەورە دەردەکەوێ.

---

١ ـ دراسات في الأهواء والفرق والبدع، ناصر العقل، لا ٤٩.

٢ ـ وجوب التعاون بين المسلمين، لا ٥.

دووەم: گەڕانەوەی فتوحاتەکان وەکو جاران

بانگەوازکردنی خەڵکی بۆ هاتنە ناو ئاینی خوا، یەکێکە لەمەبەستەگەورەکانی ئاینی ئیسلام و هەروەها یەکێك لەو ئامرازانەی، کە لەسەردەمی ڕاشیدیندا بۆی بەکارهێنرا بزووتنەوەی فتوحاتە پیرۆزەکان بوو، ئەو ئاشوبەیەش کەبووە مایەی شەهید کردنی عثمان(ﷺ) بەگەورەترین ئەو تەنگەژانەدادەنرێت، کەتوشی بانگەوازی ئیسلامی بوو دوای بزووتنەوەی هەڵگەڕانەوەی سەردەمی أبوبکر(ﷺ)، شەهید کردنی عثمان بووە مایەی وەستانی جیهادو ئاڕاستەکردنی شمشێری موسڵمانان بەرامبەر یەك لەئاشوبەیەکدا گەر خوا ڕەحمی نەکردایەو حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) نەکردایەتە هۆکار بۆ ئاشتەوایی لەگەڵ معاویەدا(ﷺ)، ئەوە ئەم ئومەتە تیادەچوو، سەرچاوەکانیش پڕ بەو دەقانەن کاریگەری ئەو ئاشوبەیان لە گەماڕۆبوونی بزوتنەوەی جیهاد ڕونکردۆتەوە[1]، ئەمەش چەند نموونەیەکە:

١. لەحەسەنی کوڕی عەلیەوە(ﷺ) کە فەرموویەتی: بەباشم زانی بگەڕێمەوە مەدینە وخیلافەت بۆ معاویە بەجێ بهێڵم، ئەو ئاشوبە درێژەی کێشاوەو خوێنی تیایدا ڕژێنراو سۆز و بەزەیی پچڕا وسنور و جیهاد لەکارکەوت.[2]

٢. ئەوەی أبوزرعە الدمشقی تەخریجی کردووە بە إسنادی خۆی، دەڵێ: کاتێ عثمان کوژرا و جیاوازی کەوتە ناو خەڵکی، خەڵکی جیهاد و فتوحاتیان نەبوو تاوەکو معاویە بوو بە خەلیفە.[3]

٣. قسەی أبوبکری مالیکی: ئەو ئاشوبە ڕوویدا و عثمان (ﷺ) شەهید کرا، عەلیش (ﷺ) دوای ئەوجێگەی گرتەوەو ئەفریقیاش وەکو خۆی مایەوە تا خەلیفایەتی معاویە(ﷺ).[4]

---

١ ـ مرويات خلافة معاوية، لا ٣٠٩.

٢ ـ الطبقات، تحقيق السلمي(١/ ٣٣١).

٣ ـ مرويات خلافة معاوية، لا ٣١٠.

٤ ـ رياض النفوس(١/ ٢٧).

یەکێك لە ئەنجامەکانی ئاشتی گەڕانەوەی بزووتنەوەی فتوحات بووە، وەکو جاری جاران و لەسەردەمی معاویەدا سێ بەری سەرەکی هەبوو:

١.بەرەی ڕۆم:

ئەم بەرەیە بەگرنگترین بەرەکان و مەترسیترین بەرە دادەنرێت: ئەوەش بەڕوانین بۆ هێزی ڕۆم و هاوسێتیان بۆ وەڵاتی موسڵمانان، سەرباری خاوەنداریکردنی سوپایەکی پیادەیی و کەشتی دەریایی کەرێکخستن و شارەزاییەکی لەڕادەبەری هەبوو، ئەوەش وەهای کرد موسڵمانان پاڵبدات لە ڕووی دەریایی و ووشکانیەوە جەنگی ڕۆم بکەن.

٢.بەرەی ڕۆژئاوا (جبهە المغرب).

ئەم بەرەیە پەیوەندیەکی توندو تۆڵی بەبەرەی ڕۆمەوە هەبووە، ئەوەش لەبەر بوونی موستەعمەرە ڕۆمەکانی وڵاتی مەغریب و کاریگەریەکی گەورەشی هەبوو لەتەنگەژە خستنەوەی بزوتنەوەی فتوحاتە ئیسلامیەکان لەو ناوچانەدا.

٣. بەرەی سیجستان و خوڕاسان و ماوراء النهر.[1]

خۆراسان و سجستان بە وولاتە یەکەمەکان دادەنرێت، کەدوای شەهید بوونی عثمان (ﷺ) [2] دژ بەموسڵمانان هەستانەوە، بێگومان معاویە(ﷺ)مەشخەڵ گەلێکی ڕوونی بەجێ هێشت لەسیاسەتە جیهادیەکەیدا و خەلیفە بن خیاط لە مێژووەکەیدا باسیکردووە دەڵێ: کۆتا شتێك معاویە وەسیەتی پێکرد بێ ئەوەیە: دەست بخەنە گەروی ڕۆم، چونکی ئێوە بەنەهێشتنی ئەوان نەتەوەکانی ترتان دەکەوێتە دەست[3]، معاویە بۆ جێ بەجێکردنی و هێنانەدی ئەو سیاسەتە لەماوەی خیلافەتەکەیدا کۆمەڵێك هەنگاوی گرتەبەر.

أ - گرنگی دان بەپرۆسەی پارتیزانی و بەبەشکردن وپەرتکردن، لەپێناو هێنانەدی ئامانج گەلێك لەوانە:

---

١ - مەبەست بەزاراوەی (ماوراء النهر) ئەو وڵاتانەیە کەلەو دیوو دەریای جەیحونە.

٢ - مرویات خلافة معاوية، لا ٣١٤.

٣ - تاريخ خليفة، لا ٢٣٠.

* پەرتکردنی نەتەوەی ڕۆم و ماندووکردنی.

* بڕینی دەستپێشخەری ڕۆم و خستنیانە بەرگریەکی بەردەوامەوە.

* ناچار کردنی ڕۆم، کە هێزەکانیان بەش بکەن و بەهێرش گەلێکی یەکلاکەرەوە و بەهێز دژبە دەوڵەتی ئیسلامی نەتوانن.

ب ـ هێرش کردنە سەر ڕۆم لەجەرگەی ولاّتیان و گەمارۆدانی پایەتەختەکەیان ولەوەش ورەیان لاواز دەبێ و ترس خستنە دڵیانەوە.

ج ـ بەر تەسکردنەوەی هێزی دەریایی ڕۆم لە ڕێگەی سەر دەریای شام و لەوەشدا بێبەشکردنی کەشتیە ڕۆمیەکان لەپێگە دەریاییەکانی خۆیاندا، سیاسەتی معاویە(ﷺ) لە بەرەی ڕۆژئاوا دا (المغرب) بەم شێوەیەی خوارەوە بوو:

١. معاویە گرنگیەکی تەواوی بەبەرەی ڕۆژئاوا دابوو بە جۆرێ خۆی ی سەرپەرشتیاری دەکرد و تاساڵی ٤٧ کۆچی مەرجەعی ڕاستەوخۆی سەرکردەکانی ئەو بەرەیە بووە، ساڵی ٤٧ك ئەوساڵە کەبەرەی مغرب خرایە پاڵ والی میسر.

٢. معاویە(ﷺ) بۆ دامەزراندنی پێگەیەکی جیهادی پێشکەوتوو لەنێو جەرگەی ولاّتی مەغریبدا کاریکرد، کە سەر بەرزی بوو بۆ ئیسلام و موسڵمانان، ئەوەش بە دامەزراندن و دروستکردنی شاری قەیرەوان.[1]

سیاسەتەکانی معاویە(ﷺ) لەبەرەی سجستان و خوراسان و ماوراء النهر بەم شێوەیە بوو:

١. معاویە(ﷺ) پشتی بەسەرکردەی ڕزگاریکاری سجستان و خوراسان لە ڕۆژگاری عثماندا(ﷺ) بەست، کەعبداللە ی کوڕی عامر(ﷺ) بوو، داوای لێ کرد جارێکی تر فەتحی بکاتەوە.

٢. کارکردن بۆچەسپاندنی حوکمی ئیسلامی وبلاّوکردنەوەی بانگەوازی ئیسلامی لەو ناوچەیەداو لە ڕێگەی نیشتە جێکردنی پەنجا هەزار خێزانی عەرەب لە خوراساندا.[1]

---

١ ـ مرویات خلافة معاویة، لا ٣٦٣.

گەرخوای گەورە نەبوایە و، پاشان دەستەبەرکردنی حەسەنی کوڕی علی لە خیلافەت بۆ معاویە ئەوە وەکو جارانی فتوحات و جیهاد نەدەگەڕایەوە.

یەکێ لەئەنجامەکانی ئەو ئاشتی یە بەدیهاتنی ئەو مەبەستە شەرعیەگەورەیە بوو، چونکە یەکبونی نێوان موسڵمانان بەپێی قورئان و سونەتی پێغەمبەر (ﷺ) بەرهەمی پیرۆزی هەیە لەدونیای موسڵمان، گەر ئومەتیش بەگشتی و سەرکردەکان بەتایبەتی ئەم مەبەستە گەورەیەیان لەگۆێنا و خستیانە بەرچاوو لەژیانیدا جێ بەجێیان کرد، ئەوە هەل ومەرج و بۆ باڵادەستی دەڕەخسێ.

سێ یەم: دەرکردنی خەواریج دەوڵەت

یەکێ لە ئەنجامەکانی ئەو ئاشتییە دەرکردنی خەواریج بوو لە دەوڵەتی ئیسلامی بەهۆی لاواز کردنیان، بێگومان معاویە توانی بە هێزو بەرنگاری بزوتنەوەکەی فروةبن نوفل الشجعي و بزوتنەوەکەی (المستورد بن عُلف التيمي) و بزوتنەوەی حیان بن ظبیان السلمي کە هەموویان لە کوفە دەرکەوتن[2]، بزوتنەوەکەی یزید الباهلي و سهم الهجيمي و بزوتنەوەکەی قريب الأزدي و زحاف الطائي و ئەوانەی تر لەبەسرە بوون[3] هەموویانی لاواز کرد، ئێرە شوێنی ئەوەنیە درێژەی ئەوململانێیەی نێوان دەوڵەتی ئیسلامی و خەواریج باسبکەین، بەڵکو لە هەوڵی بڕیاردانی ئەنجامێکی سروشتی ئەو ئاشتیەیە، ئەویش بەرتەسکردنەوەو بەرەنگاربونەوەی خەواریجە، بۆیە بزوتنەوەی خەواریج لەسەردەمی معاویە(رضي الله عنه) سەرپێیانە و هەڕەمەکیانە و بێ ڕێکخستن بوو، پرۆسەکانیان شێوەی خۆکوشتنێکی کۆمەڵکاری هەبوو، چونکە بەکۆمەڵێکی کەم ئەهاتنە مەیدان و بێ ئامادەیی و ڕەخساو نەدەبوون پێویستیان بەسەرکردایەتێکی ووشیار بوو بتوانێ زیرەکی و جوامێریان لەبەدیهێنانی ئامانجەکانیان بەبەربهێنێ، هەڵەی بزوتنەوەکانی پێشویان دووبارە دەکردەوە لەو ئەزمونانە سودیان نەدەبینی و لەبانگەشەکانیان دیاربوون لەشێوازی

---

١ ـ مرويات خلافة معاوية في تاريخ الطبري، ٣٦٤، ٣٦٥.

٢ ـ هەمان سەرچاوە، لا (١٧٩،١٩٦).

٣ ـ هەمان سەرچاوە، لا(١٩٧، ٢٠٨).

وتوویژو بەهێزەوە هەوڵی سەپاندنیان بیرخۆیان دەدا بەسەر کۆمەڵگەی موسڵماناندا، تێکەڵکردنی ئەو پاڵنەرە ئاینیانەی کە خەواریج بانگەشەی دەکرد لەگەڵ پاڵنەرەدەمارگیریە نەفامیەکانی بزوتنەوەکانیان خۆی لە تۆڵەی سەندنەوەی کوژراوەکانیان دەبینیەوەو هەستیان بەنامۆیی لەنێو کۆمەڵگەی موسڵمان دەکردو ویستی هەڵهاتن و باوەڕیان وەهابوو کە کوشتنی موسڵمانان باشترو لە پێشترە لە جیهادی بێ باوەڕان، بڵاوکردنەوەی بانگەوازەکانیان بەشوێن خاکێکەی نوێدا دەگەڕان و گرنگیان خستبووە سەر هەندێ شاری عێراق، بەتایبەت کوفە و بەسرە[1] بۆیە ئەنجامە بەدەست هاتووەکانی ئەو ئاشتەواییە گوشاری بوو بۆ سەرخەواریج.

- کۆتاهاتنی سەردەمی خیلافەتی ڕاشیدی:

بەدەست هەڵگرتنی حەسەنی کوڕی علی بۆ معاویە(ﷺ) سەردەمی خیلافەتی ڕاشیدین کۆتایی هات، بێگومان پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: پێغەمبەرایەتی تائەوکاتەی خوای گەورە بیەوێ لەناویاندا دەمێنێ، پاشان کەویستی لێ بێ هەڵیدەگرێ، پاشان خیلافەیەکتان بۆ دەهێنێ کە بەرنامەی پێغەمبەرایەتی بێت، ئینجا حەزی لێ بێت هەڵی دەگرێ و پادشایەتیەکی تەمبێکەر دەهێنێ، خوا چۆنی بوێ ئەمێنێتەوە ئینجا ئەویش ناهێڵێ، پاشان پادشایەکی زۆردار دەهێنێ و تاویستی لێ بێ دەمێنێتەوە، پاشان خوای گەورە ئەویش ناهێڵێ، پاشان خیلافەیەکی تر دێ، ئینجا خیلافەیەکی پێغەمبەریتی دەهێنێ، پاشان بێدەنگ بوو[2]، ڕونیکردۆتەوە کە خیلافەتی پێغەمبەریەتی سی ساڵە، پاشان خوای گەورە پادشایەتی دەهێنێ، یان دەسەڵاتی هەرکەسێکی بوێ[3]، هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (الخلافه فی أمتی ثلاثون سنته، ثم ملك بعد ذلك): واتە: ((خیلافەت لە ئوومەتەکەم سی ساڵەو پاشان دوای ئەوە پادشایەتیە))[4]، بەخیلافەتی حسن سی ساڵی تەواو بوو، لەڕەبیعی یەکەمی ساڵی چل ویەك خیلافەتی بۆ

---

١ ـ هەمان سەچاوە، لا(٢٠٩، ٢١٠).

٢ ـ مسند احمد(٤/ ٣٧١ ـ ٣٧٢)، سلسلة الاحاديث الصحيحة.

٣ ـ سنن ابي داود شرح عيون المعبود (٥١٢/ ٢٥٩)، صحيح سنن الألباني(٣/ ٨٧٩).

٤ ـ سنن الترمذي شرح تحفة الأحوذي (٦/ ٣٩٥ ـ ٣٩٧) حديث حسن.

معاویه جیٚ هیٚشت، ئەوەش لەگەڵ مردنی پیٚغەمبەری خوا(ﷺ) سی ساڵی تەواوە، چونکە پیٚغەمبەری خوا (ﷺ) لە ڕەبیعی یەکەم لەساڵی یانزەی کۆچیدا کۆچی دوایی کرد، ئەوەش یەکیٚکە لەبەڵگەکانی پیٚغەمبەرایەتی[1] بەوەش قۆناغی خیلافەتی پیٚغەمبەریٚتی بەدەست هەڵگرتنی حسن(ﷺ) لەخیلافەت بۆ معاویە (ﷺ) لەمانگی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی٤١ك کۆتایی هات.[2]

ئەو فەرموودەی پیٚغەمبەری خوا(ﷺ) ئاماژە دەکات بۆ چەند قۆناغیٚکی میٚژوویی:

١. سەردەمی پیٚغەمبەر.

٢. سەردەمی خیلافەتی راشیدین.

٣. سەردەمی پادشای توند.

٤. سەردەمی پادشای زۆردار.

٥. خیلافەت لەسەر بەرنامەی پیٚغەمبەریەتی.

پیٚغەمبەر(ﷺ) ڕونیکردۆتەوە کە خیلافەت پیٚغەمبەری و سۆزو پاشان پاشایەتی و سۆز ئەبیٚ[3]، دەشکریٚ کەسانی دوای خەلیفە ڕاشیدینەکانیش بەخەلیفە نابریٚ، گەرچی پادشاش بن و خەلیفەی پیٚغەمبەرانیش نەبن، بەبەڵگەی ئەوفەرموودەیەی کە بوخاری ومسلم لە (صحیحە) کانیاندا لەأبو هورەیرەوە ڕیوایەتیان کردوە ئەویش لەپیٚغەمبەری خوا(ﷺ) کەفەرموویەتی:(کانت بنوإسرائیل یسوسهم الانبیاء، کلما هلك بنی خلفه بنی وإنە لانبی بعدی، وستکون خلفاو فتکثر): واتە((بەنی ئیسرائیل پیٚغەمبەران کاروباریانیان بەڕیٚوە دەبردن، هەرکە پیٚغەمبەریٚك نەمایە پیٚغەمبەریٚکی تر جیٚگەی دەگرتەوەو دوای منیش پیٚغەمبەریٚکی ترنیە، بەڵکو جیٚ نیشین وزۆرن))، وتیان: فەرمانمان بەچی پیٚ دەکەی؟: بەیعەتیان پیٚ بدەن و مافیان پیٚ بدەن[4]، (زۆرئەبن ـ فتکثر)

---

١ ـ البداية والنهاية(٨/ ١٦).

٢ ـ مرويات خلافة معاوية، لا ١٦٥.

٣ ـ سنن الدارمي(٢/ ١١٤) الأشربة الفتاوى(٠٣٥/ ١٤).

٤ ـ البخاري، رقم: ٣٤٥٥.

بەڵگەیەلەسەر ئەوەی جگە لەخەلیفەڕاشیدیەکان، چونکە ڕاشیدیەکان زۆرنەبوون، ((وفوابیعة الأول فالأول))یش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی جیاوازئەبن، ڕاشیدیەکانیش جیاواز نەبوون، هەروەها ((مافی خۆیانیان پیٚ بدەن، خوای گەورەش لێپرسینەوەیان لەگەڵ دەکات لەوەی بەرپرسیاریانی کردووە، بەڵگەیە لەسەر ئەوەی ئەهلی سوننە لەوەی لەسەروەت و دەسکەوت مافی ئەمیرەکان بدەن[1]، بۆیە معاویە باشترین پادشای ئەم ئومەتەیە و ئەوانەی پێش ئەویش خەلیفەی پێغەمبەریەتی بوون، ئەویش خەلیفایەتیەکەی پادشایەتی بوو، پادشایەتیەکەشی ڕەحمەت بوو، سودی زۆری بۆموسڵمانان هەبوو لەکاتی خیلافەتەکەی باڵی کێشابوو بەسەریاندا، معاویە گەرچی زاناو خاوەن وەرع ودادپەروە بوو وەکو خەلیفەکانی پێشووتر نەبوو هەروەك لەداری نێوان دڵسۆزانی خواو فریشتان و پێغەمبەرانیش ئەو جیاوازیە هەیە، کە ئەوە ئیمارەتەکەی گەرچی بەکۆدەنگی هاوەڵانیش ڕاستبیٚ و حسن(ﷺ) خیلافەتی پیٚ دا بەڵام لەسەربەرنامەی خەلیفەکانی پێش خۆی نەبوو، چونکە ئەو سنوری ڕێپێدراوەکانی(المباحات)ی فراوانکردنەوە کە چوار خەلیفەکەی پێشوو خۆیان لیٚ دەپاراست خەلیفەش و تەرجیحدانیان لەعیبادات و معاملەدا ڕوون و بیٚ پەردەیە.[2]

إبن خلدون مەودای ئەو گۆڕانکاریەی دیاریکردووەکە ڕویداوە، بۆیە دەڵیٚ: گەرچی بۆ پادشایەتی گۆڕاوە، بەڵام واتای خیلافەت هەندێکی هەرمابوو، بەڵکو گۆڕانکاریەکە لەدەسەڵاتدران بوو، دوای ئەوەی ئاین گۆڕا بۆدەمارگیری و شمشێر، مەبەستی لەوەش دوای ئەوەی خەڵکی بەئامۆژگاری ئاین مامەڵەیان دەکرد خیلافەتیش شورا بوو، دەسەڵات وەهای لێهات پشت بەدەمارگیری وهێز ببەستیٚ، بەڵام واتاو مەبەست و ئامانجەکانی خیلافەت وەکو خۆیان مانەوە، واتا مەبەست و ئامانجەکانی ئەو پادشایەتیە تەنها بەدیهێنانی مەبەستەکانی ئاین وکاردن بوو بەپیٚ ی شەریعەتی ئیسلام بەدادگەری و جیٚ بەجێکرنی ئەو ئەرکانەی ئیسلام فرمانی پێکردووە، ئەو قۆناغەشی ڕونکردۆتەوە کە خیلافەت پێداتێپەڕبووەو دەڵیٚ: ڕوونە کە خیلافەت سەرتا بیٚ پادشایەتی بووە، پاشان

---

١ ـ الفتاوى(٣٥/ ١٥).

٢ ـ الناهية عن طعن أمير المؤمنين معاوية، لا ٧٨.

واتاکەی ئاڵۆزو تێکەڵ بەپادشایەتی بووە، پاشان پادشایەتی یەکلا بویەوە و دەمارگیری تێکەڵ بەخیلافەت بوو.[1] قۆناغی یەکەم: ئاماژەی بۆکردووە ئەوسەردەمی خەلیفە ڕاشیدینەکانە کەسەردەمی خیلافەتی پوخت و کامڵە، قۆناغی دووەم: سەردەمی خەلیفەی ئەمەوی و عباسیە ڕێگریش نیە لەوەی کە عثمانیەکانیش ئەوە سەردەمی خیلافەتی تێکەڵ بەپادشایەتیەیان پادشایەتی تێکەڵ بەخیلافەتە بکەن: واتا لەوکاتەدا مەبەستەکانی بەدی هاتووە. قۆناغی سێ یەم: سەردەمی پادشایەتی ڕوونە کەمەبەست لێ ی خودی پادشایەتی مەبەستە دونیایەکانە و جیاوازبۆتەوە لە ڕاستەقینەی خیلافەت یان واتە ئایینەکان، ئەوەش وەسف یان شیکردنەوەی إبن خلدونی مێژوونوسی تیگەیشتوو وشارەزای ئەوپەرەسەندن و قۆناغانەیە کە خیلافەتی پێدا تێپەڕبووە.[2]

بێگومان خیلافەتی ڕاستەقینە، خیلافەتی پێغەمبەریێتی سی ساڵ بەرەوام بووە، ئەویش سەردەمی خەلیفە ڕاشیدیەکانە وپاشان گۆڕا بۆ پادشایەتی، بەڵام بۆ ئەوەی حەقیقەت دەربڕین پێویستە ئەو دیاریکردنە ڕەچاوبکرێت، ئەوە بەخیلافەت کۆتایی نەهاتبوو، بەڵکو مەبەستەکانی مابوو، گۆڕانیش لەوبناغەیەبوو کە بناغەکەی لەسەر داندرا ودامەزرا، بەڵام حەقیقەتەکەی وەك خۆی مایەوە، کەواتە گۆڕانەکە گشتی نەبوو، بەڵکو بەشێکی بوو واتە: خیلافەت لەسەردەمی یەکەمدا خیلافەتی کامڵ ونمونەیی بوو، پاشان لەڕویەکەوە یان لەچەند ڕوویەکەوە لەو نموونەیە کەمبۆوە، بەڵام زۆربەی ڕەگەزەکانی مایەوە، خیلافەتێك بووکەمتر لەپلەدا بوو یان خیلافەتی تێکەڵ بە پادشایەتی بوو[3]، بۆچونی گشتی لەئیسلامدا خۆی بەنموونەدەبەستێتەوە یان بەخیلافەتی پێغەمبەریەتی یان خیلافەتی کامڵ، کەلەسەر شواراو هەڵبژاردنی ئومەتەوە دەوەستێتەوە، گەرچی واقیع و هەل ومەرج و هۆکارەکۆمەڵایەتەکانیش گەیاندنیە ئەو پەرەسەندنە، هەڵگرتنی ئەوبارەیان قبوڵ کردنی کاتی نیە و لەڕووی پێویستەوە نیە، بەڵکو پێویست دەکات نموونەی کامڵ و هەمیشە لەبیری ڕای گشتیدا بوونی هەبێ، تەنیا بەڕەوینەی ئەو گەڕانەوە بۆ بەدیهێنانی

---

١ ـ مقدمة إبن خلدون، النظريات السياسية، لا ١٩٥.

٢ ـ هەمان سەرچاوە، لا ١٩٥.

٣ ـ هەمان سەرچاوە، لا ١٩٧.

نموونـەی کامـڵ، بۆیـە نوسـینە ئیـسلامیە ڕەسـەنەکان بەوپابەندبوونـە ماوەنـەوە و بنەماکانیشی لەوەوە پوختەکراوەو جیاوازی نێوان ئەو خیلافەتە ڕاسـتەقینە و شـەرعیەی کردووە لەگەڵ ئەوخیلافەتە واقیعیەی کەم یان زۆر لە ڕاستەقینەکە دوورکەوتۆتەوە.[1]

إبن تەیمیە باسی کردووە: گواسـتنەوەی خیلافـەت بـۆ پادشـایەتی و والی و قـازی و ئەمیرەکانیشی تەنیا تەواوی ئەوکەسانەنیە بەتەنیا، بەڵکو ناتەواوی دەسـەڵاتدارو خەڵکـە بەگشتی، چونکە ئێوە چۆن بن ئاوەهـاش بەڕێوەئـەبرێن، خـوای گـەورەش فەرموویـەتی: ﴿وَكَذَلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا﴾[الأنعام: ١٢٩].

بێگومان دەوڵەتی خەلیفـە ڕاشـیدینەکان نـەما و بویـە پادشـایەتی و ناتەواویـەتی لەئەمیرەکان دەرکەوت و چەند کەسێکی کەمی بەشـدار بـووی بـەدرمابوون وهـاوەڵانیش نەمان لە ئیمـارەتی زوبـیر وعبـدالمليك دا، کـۆی تـابیعی تابیعـەکانیش لەکۆتاییـەکانی دەوڵەتی ئەمەوی و سەرەتاکانی دەوڵەتی عباسی نەمان[2].

- ئایە معاویە بەیەکێك لەدوانزە خەلیفەکەدادەنرێ؟

جابرکوڕی سمره(ﷺ) دەڵێ: لەگەڵ باوکمدا ڕۆیشتمە لای پێغەمبەری خوا (ﷺ)گوێم لێ بوودەیفەرموو:(إن هذا الامر لاينقضي حتى يمضى فيهم اثنا عشر خليفة) واتە: ((ئـەم کاروبارە ئایینیە تەواو نابێ تا دوانزە خەلیفەکانی تیایدا بێ))، پاشـان لەسـەرخۆ قـسەی کردوو لەمنی شاردەوە، بەباوکمم ووت: پێغەمبەر(ﷺ) چی فـەرموو؟ ووتـی: ((گـشت ئەو دوانزە خەلیفەیە قورەیشین))[3]، لەڕیوایەتێکی تـردا هەرلـەجابرەوە ئیـسلام تـادوانزە خەلیفەکە سەربەرزو عەزیزە هەمووقورەیشین))[4]، هەرلەڕیوایەتێکی تردا لەوەوە: ((ئـەم ئاینـە سـەربەرزو عـەزیزە تـا دوانـزە خەلیفەکەهـەموویان قورەیـشین))[5] أبـوداود لەسونەنەکەیدا زیادی کردووە بەئیسنادی خۆی لەجابرەوە (ﷺ) دەڵێ: کەگەڕایەوە مـاڵی خۆی و کۆمەڵێ قورەیش هاتن و ووتیان: پاشان چی دەبێ؟ فەرمووی: ((دەبێتە کوشـتارو

---

١ ـ الفتاوى(٣٥/ ١٥).

٢ ـ هەمان سەرچاوە(١٠/ ٢٠٧).

٣ ـ صحيح مسلم على شرح النووى(١٢/ ٥٠٢).

٤ ـ هەمان سەرچاوە(١٢/ ٥٠٣).

٥ ـ هەمان سەرچاوە(٢٠٣/١٢).

ئاشووب))[1] إبن كثير ئەم فەرموودەیەی ڕاڤەکردووە دەڵێ: واتای ئەم فەرموودەیەش دان نانە بەبوونی دەخەلیفەی چاك کەدادگەری بەر جەستەدەکەن، چوارکەسیان لێ هاتووە کە أبوبکرو عمرو عثمان و علی (ﷺ) بەلای گەورە زانایانیشەوە بێگومان عمری کوڕی عبدالعزیزییان تێدایە و هەندێ لەخەلیفەکانی (بنی العباس)یش، قیامەتیش نایەت تا ولایەتیان نەیەتەدی و مەهدی موژدەپێدراویش یەکێکە لەودوانزەکەسە کەلەفەرمودەداموژدەی پێدراوە....لەپاڵ ئەوانیش کە إبن کثیر باسیی کردووە پێنجەمین خەلیفەی ڕاشیدینیش دێ کەئەمیری ئیماندران حەسەنی کوڕی عەلیە(ﷺ)، بیرو بۆچونی ئەهلی سوننە و شیعەی ئیمامیشم ڕوونکردۆتەوە لە: (أسمى المطالب في سيرة المؤمنين علي بن ابي طالب شخصية وعصره) هەرکەسێك باسی تەواوی ئەوێ باتەماشای بکات و سوپاسی دەکەم، سەبارەت بەقۆناغی دوانزە خەلیفەکە ئەوەبەپشت بەستن بەوڕووەی کە إبن کثیر باسیکردووە، ئەوە ئەم قۆناغەش تایبەتمەندە بەوەی زەمەنەکەی تێکەڵ بەگشت ئەو قۆناغانەیە، خەلیفەکانی ئەم قۆناغەش دەرکەوتنیان لەم ئومەتەدا یەك لەدوای یەکەو پەرتیشن، ئەوەش سۆزی ومیهری خوایە بۆئەم ئومەتە، دەسپێکردنی ئەو خەلیفانەش بەکۆچی دوایی پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەست پێ دەکات، واتە: بەخیلافەتی أبوبکر(ﷺ) و تەواو بوونی ئەو قۆناغەش بەدەرکەوتنی کۆتایان لەئاخیرزەماندا تەواودەبێ.[2]

ئایە حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) لە بەهێزی یان بێ هێزی بۆ معاویە دەستبەرداری خیلافەت بوو ؟ بەڵك و حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) لەهێزدا بۆ معاویە دەست بەرداری کرد، ئەمەش نیشانەو بەڵگەگەلێکە:

١. ئەو شەرعیەتەی حسن هەیبوو:

بەیعەت پێدادنی لەمانگی ڕەمەزانی ساڵی ٤٠ی کۆچی بوو، دوای شەهید کردنی علی(ﷺ) ئەمیری ئیماندارن، حسن دوای ئەو بەشورا هەڵبژێردرا و خەلیفەی شەرعی حیجازو یەمەن و عێراق و گشت ئەوشوێنانە بوو کەلەژێر دەسەلاتی باوکیدا بوون، شەش مانگ لە خیلافەتەکەیدا بەردەوام بوو، ئەوماوەیەش دەچێتە نێو ئەوخیلافەتی ڕاشیدیی

١ ـ سنن أبي دواد مع شرحها عون المعبود(١١/ ٢٤٩)، صحيح سنن الألباني(٣/ ٨٠٧).

٢ ـ مرويات خلافة معاوية، لا ١٦٥.

که پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئاماژەی پێداوە کەسی ساڵە و پاشان ئەبێتە پادشایەتی، ترمزی بە ئیسنادی لە پێغەمبەری خوا (ﷺ) ڕیواتەی کردوە پێغەمبەر فەرموویەتی: (الخلافه فی أمتی ثلاثون سنته ثم ملك بعد ذلك) واتە: ((خیلافەت لە ئوممەتەکەمدا سی ساڵە، دوای ئەوە پادشایەتیە)).[1]

إبن کثیر لە بارەی ئەوفەرموودەیە دەڵێ: سی ساڵەکە بەخیلافەتی حەسەنی کوڕی علی تەواوبوو، چونکە لە ڕەبیعی یەکەمی ساڵی چل و یەك بۆ معاویە وازی خیلافەت هێنا، لەوەفاتی پێغەمبەر (ﷺ) تائەوکاتە سی ساڵی تەواوبوو، چونکە لەڕەبیعی یەکەمی ساڵی یانزەی کۆچی دواییکردوە، ئەوەش یەکێکەلە نیشانەکانی پێغەمبەری خوا (ﷺ)[2]، بەوەش حەسەنی کوڕی علی پێنجەمین خەلیفەی ڕاشیدین[3]، زۆریکیش لەزانایانی ئەهلی سوننە لەبارەی شەرعیەتی خیلافەتی حەسەنەوە قسەیان کردووە، لەوانە أبوبکربن العربن[4] وقاضی عیاض[5] وإبن کثیر[6]و ڕاڤەکاری طحاوی[7] ومناوي[8] وإبن حجر الهیثمی.[9]

ئەگەر حسن بیویستایە بەو پێە شەرعیەتی هەیە ئەیتوانی معاویە ماندوبکات و هەڵمەتێکی ڕاگەیاندنی بەهێزی لەنێو خەڵکی شامدا دەست پێ دەکرد بۆ ڕاکیشانی متمانەیان یان بەلای کەمەوە پێگەی معاویەیان لا لاوازبکات، بێگومان هێزێکی مەعنەوی و ڕۆحی هەبوو بەوێنەیی شەرعیەتی هەبوو بەرئەوەی کچەزاونەوەی پێغەمبەری خوابوو(ﷺ).

---

١ ـ سنن الترمذي مع شرحها تحفة الأحوذي(٦/ ٣٩٧) حديث حسن.

٢ ـ البداية والنهاية(١٣٤/١١).

٣ ـ مآثر الأناقة (١٠٥/١) مرويات خلافة معاوية، لا ١٥٥.

٤ ـ كلام القران لإبن العربي(٤/ ١٧٢٠).

٥ ـ شرح النووي على صحيح مسلم (١٢/ ٢٠١).

٦ ـ البداية والنهاية(١١/ ١٣٤)

٧ ـ شرح الطحاوي، لا ٥٤٥.

٨ ـ فيض القدير (٢/ ٤٠٩٩).

٩ ـ الصواعق المحرقة(٢/ ٣٩٧).

٢. هەڵسەنگاندنی حەسەنی کوڕی علی بۆ هەڵۆیستەکان و توانا سەرکردایەتیەکەی:

کاتێ نەفیری کوڕی حەزرەمی پێ ی ووت: خەڵکی وەهای دادەنێن کەخیلافەتت بۆی، ووتی: ئێسک و پروسکی عەرەبم لەبەردەستدا بوو، ئاشتەوایی هەرکەسم بکردایە ئاشتەوایان ئەکردو دوژمنایەتی هەرکەسم بکردایە جەنگان ئەکرد، بۆیە لەبەر ڕەزامەندی خوا دەستم لێ هەڵگرت.[1]

ئەوەش شایەتیەکە لەحەسەنەوە(ﷺ) بەوەی لەهەلومەرجێکی بەهێزدا بوو. شوێنکەوتوانیشی ئامادەی جەنگ و ئاشتی بوون، هەروەها توانایی وتاربێژی وزمان پاراوی ڕونی هەبوو، سۆزی ڕاستگۆیانە و کاریگەری بەهێزو نزیکی لەپێغەمبەری خوا(ﷺ) هەبوو، ئەوەش توانا و هێزی زۆر پێدابوو، بەڵگەشمان بۆ ئەو دەرچونەیی خەڵکی کوفە لەگەڵ باوکیدا، ئەبو موسای ئەشعەریش(ﷺ) لەدەرچوون و کوشتار ڕێگریکردن و ئەوئاگادارکاریەی بەگوێدان کەلە پێغەمبەرەوە(ﷺ) بیستووی لەبەشداریبوون لەئاشوبەدا.[2]

علی(ﷺ) پێش حسن، محمدی کوڕی أبوبکر و محمدی کوڕی جعفری نارد، بەڵام لەکاری خۆیاندا سەرکەوتوو بوون، دوای ئەوەش علی هاشمی کوڕی عوتبەی کوڕی ئەبو وەقاسی ناردوە، ئەویش لەکاری خۆیدا شکستی هێنا، ئەوەش بۆ ئەوە بوو أبوموسا کاریگەری لەسەریان هەبوو[3]، علی عبدالله عباس نارد ئەویشان سارد کردەوە، بۆیە عماری کوڕی یاسر و حەسەنی نارد[4]، حسن کاریگەری ڕوونی هەبوو، بۆیە لەنێوخەڵکەکەدا هەستاو ووتارێکی دا ووتی: ئەی خەڵکینە بەدەم بانگەوازی ئەمیرەکەتانەوە بچن و بۆلای براکانتان بەڕێکەون، چونکە بۆ ڕاپەڕاندنی ئەم دەسەڵات و کارە کەسێ دەدۆزێتەوە بۆی

---

١ ـ البداية والنهاية (١١/٢٠٦).

٢ ـ تاريخ الطرى (٥/ ٥١٤) مصنف إبن أبي شيبة(١٢/١٥) إسناده حسن.

٣ ـ خلافة علي بن أبي طالب، لا ١٤٤، عبد الحميد، سير أعلام النبلاء(٣/ ٤٨٦).

٤ ـ فتح الباري(٥٣/١٣)، علي بن أبي طالب للصلابي(٢/ ٦٠).

بیّت، لەخێراییدا نموونەی هەیەو لەئەنجامیشدا پاداشتە، بۆیە بەدەمانەوە وەرن و یارمەتیمان بدەن لەوەی ئێمە و ئێوە پێیەوە تاقی بوینەوە [1]، لەوەشدا زۆرێك لە خەڵكی كوفە لەگەڵ عمارو حسندا بەشەش تا حەوت هەزار پیاو بۆلای علی دەرچوون.[2]

ئەوەشمان لە بیر نەچێ أبوموسای ئەشعەری والی كوفە ویەكێك بووە لەسەركردە خۆشەویستەكانی عێراق لەسەردەمی عمرو لەگەڵ ئەو زانست و زوهد و پێگەیەی لای خەڵكیدا حسن توانیویتی بۆرێزەكەی خۆی خەڵكی ڕاكێشێ و لەگەڵیدا دەربچن.

١. كۆمەڵەكەی حەسەنی كوڕی علی خاوەنی سەركردە گەورەكان بوو، وەكو حوسەینی برای و عبداللە كوڕی جعفر ئامۆزای و قەیسی كوڕی سعدی عوبادە كەلە عاقل شارەزایەكانی عەرەب بوو، عەدی كوڕی حاتەم و ئەوانەیتر، بۆیە گەر خیلافەتی بویستایە ئەوە بواری جولانەوەی بەسەكردەكانی ئەدا خەڵكی ئامادەبكەن ولەگەڵ معاویەدا بچنە جەنگەوە و بەلای كەمەوە تاوەختێك لەدەوڵەتەكەی خۆیدا خەلیفە دەبوو.

٢. حسن توانایەكی بەهێزی هەبوو لەمامەڵە كردنی لەگەڵ خەڵكی عێراق وشارەزابوونیان و بۆیە لەسەرتای خیلافەتەكەیدا بەخشینی بۆزیادكردن، هەروەها هەوڵی گرنگی خۆی كە بۆ سەركەوتنی پرۆژەی ئاشتەوایی ئەیبەخشی سەخت بوو لەجەنگی لەگەڵ معاویەدا، لەگەڵ ئەوەشدا زاڵبونەبەسەرزۆرێك لەوتەنگەژانەی بەرووی دەبووە، هەولیاندا بیكوژن، هەندێ خەڵكی ئاشتیان، بەڵام بەسەر هەموویاندازاڵ بوون، ئەوئامانجانەشی هێنایەدا كەبۆ پاراستنی خوێن ویەكخستنی ئوممەت و پاراستنی ڕێگاكان و گەڕانەوەی بزوتنەوەی فتوحات و...هتد وێنای كێشا، ئەوەش بەڵگەی توانا سەركردایيە لەڕادەبەدەرەكەیەتی.

٣. هەڵسەنگاندنی عەمری كوڕی عاص و معاویە بۆ هێزەكانی حسن(ﷺ):

لە صحیحی بوخاریدا هاتووە حسن بەهێزێك ڕوبەڕووی بۆوە نموونەی چیابوون، بۆیە عەمری كوڕی عاص ووتی: من وای دەبینم هەموو لەناوبچن، معاویەش ووتی: ئەی

---

١ ـ تاريخ الطبري(٥/٥١٦).

٢ ـ مصنف عبدالرزاق(٥/٤٥٦ ـ ٤٥٧) بسند صحيح إلى الزهري.

عەمر گەر ئەوانە بكوژرێن چی لەژن و منالّ و پیرەكانیان بكەم؟ بۆیە دووپیاوی ناردكە عبدالله كوڕی عامری كوڕی كریز وعبدالرحمن كوڕی سەهرە لەنەوەی عەبەشەش بوون ووتی: هەردووكتان بڕۆنەلای ئەوپیاوەو چەند شتێكی بخەنە بەردەست و داوای لێبكەن.[1]

أ ـ عەمری كوڕی عاص(ﷺ) سەركردەی سەربازی بەناوبانگ وسیاسیەكی هەڵكەوتوو بووكە جەنگ پیری كردبوو فەرمووی: من ئەبینم ئەم كەتیبانە هەموویەك بكوژن.

ب ـ معاویەش (ﷺ) هەڵسەنگاندنی بۆ هەڵوێستە سەربازیە ئەوە بووكە هیچ كەسێك ناتوانێ سەربكەوێ و تەنیا دوای زیانێكی زۆری هەردوولا ئەتوانرێ سەركەوتنێكی سەربازی بەدی بهێنرێت، تەنانەت گەر معاویەش سەربكەوێ ئەوە ناتوانیٚ ئەودەرهاوێشتانەی لەبێوەژن و هەتیو و كوژرانی باشترین موسڵمانان گریتە ئەستۆ كە جەنگ بەجێ ی هێشتووە، چونكە زیانێكی گەورەی كۆمەڵایەتی و سیاسی وئابوری ئەخلاقی بۆ ئوممەتی ئیسلامی بەجێ دەهێڵێ .

ج ـ دووكەسایەتی گەورەی لە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) هەڵبژارد كەخاوەن پێگەیەكی بالاّبوون لەكۆمەڵگەی ئیسلامی ئامادەیی و ڕێزیان بوولای حەسن(ﷺ) و هەردووكسی قورەیشی بوون ئەوانیش:

* عبدالرحمنی كوڕی سەمرەی كوڕی حەبیب كوڕی ڕەبیعەی كوڕی عبدالشمس كوڕی عبدالمناف أبوسەعید القرشی العبشمی یە، عبدالرحمن لەڕۆژی فەتحدا موسڵمان بوو، یەكێكیش بوو لەگەورەناودارەكان، لەبەسرە دانیشت و غەزای سجیستانی كرد[2]، ئەوكەسەیە كە پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەبارەوە فەرموویەتی: ((ئەی عبدوالرحمن، داوای بەرپرسیاریەتی و دەسەلاّت مەكە، كە بێ هۆ ئەنجامت دا ئەوە پەشیمانی لەسەر ئەكێشێ، گەر وەكو خۆیشی گەیاندت ئەوە پاداشت لێ هەیە))[3]، لەمسندی بقی إبن مخلد چواردە فەرموودەی هەیە، ئەمانەش لەبارەیەوە قسەیان كردووە: إبن عباس و سعید كوڕی مسیب و عبدالرحمن بن أبی لیلی، حیّان كوڕی عمیر وإبن سیرین و حسن و سعیدی

---

١ ـ البخاري، كتاب: الصلح، رقم: ٢٧٠٤.

٢ ـ سير أعلام النبلاء(٢/ ٥٧١).

٣ ـ مسلم، كتاب: الإيمان، رقم: ١٦٥٢.

کوڕی ئەبو حەسەنی بـرای وحەمیـدی کـوڕی هـیلال، گـوتراوە نـاوی عبـدالکلال بـووەو پێغەمبەری(ﷺ) ناوەکەی گۆڕیووە[1] بۆ عبـدالرحمن و ساڵی پەنجا لەبەسرەدا کۆچی دوایی کردووە، ووترایشە ساڵی پەنجاویە ك بووە. [2]

عبدالرحمنی کوڕی سەمرە هاوەڵێکی پایەبـەرزو خـاوەن پێگـەبوو لەوسـەردەمەدا لـە فتوحاتەکان و بەڕێوە بردنی سوپا بەشەداربوو لەسـەردمی عثمـان، بەئاشـتی سجیـستانی فەتح کردوو، دوای ئەوەش شاری (بوست)ی فەتح کردووە و دواتریش بۆکـابول و زابلـستان ڕۆیشتووەو هەمووی فەتح کردووە و غەنیمەی بۆ إبن عامر(رضي الله عنه) نـاردووە[3]، ئـەویتریش عبدالله کوڕی عامری کوڕی کریز کوڕی ڕەبیعـەی کـوڕی عبدالـشمس کـوڕی عبـدالمناف کـوڕی قوسـەی قورەیـشی عبدالـشمی بـوو[4]، سـاڵی چـواری کۆچـیدا لەسـەردەمی پێغەمبەر(ﷺ) لەدایك بـووە [5]، کاتـێ پێغەمبـەری خـوا(ﷺ) سـاڵی حـەوتی کۆچـی چویەوە مەکەبۆ عەمرە، عبدالله کوڕی عامیریـان هینایـەلا، إبـن حەجـەر دەڵـێ: یـاری لەگەڵدا کردو پێغەمبەری خـوا(ﷺ) فـەرمووی ئـەوە کـوڕی سـولەیمە؟ ووتیـان: بـەڵێ، فەرمووی: بە ئێمە دەچێ، پاشان تفی کردە دەمی و دوعای بۆ دەکرد و ئـەویش تفەکـەی پێغەمبەری خوای (ﷺ) قوت دا و فەرموی: ((ئاوم پێدەات)) بەهەر زەویەکەوەدا بـڕوات ئاوی بۆدەردەکەوێ [6]، لەکتێبەکەمدا لەبارەی ژیانی عثمان(رضي الله عنه) ولـەبارەی دامـەزراوەی ولایەتەکانی سەردەمی عثمان(رضي الله عنه)باسی ژیانیمان کردووە.

إبن تەیمیە دەڵێ: ئەو پیاوەبوو کە خۆشەویـستی ودڵـسۆزی لـەدڵی خەڵکیـدا هـەبوو، زەهەبیش لەبارەیەوە دەڵێ: لەگەورە ئەمیرانی عەرەب سەخیترینیان بوو، نەرمونیانی تێدا بووە[7]، ئەوکەسە بوو لە (جمل وصفين) دا لە کوشتن دورکەوتـەوە، بۆیـە ئـەو دووپیـاوەی

---

١ ـ سير أعلام النبلاء(٢/ ٥٧٢).

٢ ـ هەمان سەرچاوە(٢/ ٥٧٢).

٣ ـ تاريخ دمشق(٢٦/ ٢٨٩ ـ ٢٩٠).

٤ ـ البداية والنهاية(٨٠/٩١).

٥ ـ تهذيب المتهذيب(٥/ ٢٧٢).

٦ ـ الطبقات (٥/ ٣١)، تهذيب التهذيب(٥/ ٢٧٢).

٧ ـ سير أعلام النبلاء(٣/٢١).

معاویە(ﷺ) ناردیانی بەڵگەی پێداگری بوو لەسەر کەوتنی ئاشتی لەگەڵ حسن بەهەرنەریتێك کە بکرێت، جڵەوی کاروباریش بەدەستی حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) و پشتوانەکانی بوو، هەروەکو ڕیوایەتەکانی بوخاری باسکراوە.

ڕوبەڕوبونەوەی حەسەنیش (ﷺ)بۆکوشتن و دەستدرێژی ئەوە ئەگێڕێتەوە بۆ چەند هۆکارێك کە پەیوەستە بەکوشتارو ئاشتی لەگەڵ معاویەدا، ڕاستەقینە بێ یان درۆ وەکو باسمانکرد، بێگومان ترسێنەران تێکشکان ئەو پیاوەش کوژرا کە بەستەمکردنە سەر هەستا و دواتریش لەگەڵ معاویە کۆبۆوە معاویەش پێویستی پێ بوو تویژی لەگەڵ بکات و دەستەبەر یەکانی قبوڵ بکات، بەڵام لاوازی و پەشێوی بێ هێزی ڕێگا بەچاوانیەوە بینی و بێ وتوێژی کەسی یان وازهێنانی لە مەرج و داواکاری دەچویە کوفە.[1]

حسن لەتوانایدا هەبوو جەنگی لەگەڵ معاویەی بکردایە، ئەوەش بەو پشتیوان و یاریدەرانەی کە هەبوو، بەڵام حسن حەزی لەئاشتی و ڕقی لەئاشوب و پەرتەوازیی بوو، خوای گەورەش بەهۆی ئەو موسڵمانانی یەکخستنەوە، پێغەمبەریش (ﷺ) ئاماژەی بەوەکردووە[2] و فەرموویەتی: (إن انبی هذا سید، ولعل الله یصلح به بین فئتین عظیمتین من المسلمین) واتە: ((ئەم کوڕەی منە سەیدە، هیوادارم وەهایە خوای گەورە ئاشتەوایی نێو دوکۆمەڵی گەورەی موسڵمانی بکات)).[3]

حسن وبەکەمگرتنی دەسەڵات:

حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) لەخۆبەرزگرتن لە بەرامبەر ئارەزووی دونیاو داواکردنی ئەو پاداشتە لای خوای گەورە هەیە پێشەنگە بۆ موسڵمانان، چونکە گوێنەدان بەپلە وپایەو دەسەڵاتەکان لەوشتانەیەکە لە سەر دەرونی مرۆڤەوە قورسە، براو دڵسۆزان و نزیکانی لەسەر کورسی و دەسەڵات یەکتر دەکوژن، بۆیە بڕوانە مێژووی کۆن و نوێ سەرسوڕهێنەرترین شت دەبینی، بەکەمگرتنی سەرۆکایەتی کەمترین کارێکە لەدونیای

---

١ ـ دراسة في تاريخ خلفاء الدولة الأموية، لا ٦١.

٢ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٦١.

٣ ـ البخاري، رقم: ٧١٠٩.

خەڵکیدا، ئاخۆ چەندە خەڵکی دوریان نواندووە لەسەروەت و ئافرەت و شتە دنیایەکانی تردا، بەڵام لەبەرامبەر سەرکردایەتی کردن وپلە وپایەکاندا تێکشکاون، بۆیە دوری نواندن لەدەسەڵات کەمترین شتێکی دونیای خەڵکیە ووتراویشە کۆتاشتێکە لەدڵی چاکەخوازاندا ئەبێتەوەو بڕوانە وتەکەی سوفیانی سەروری کەفەرمویەتی: ((زوهدم نەبینوە لەشتێکدا کەکەمتر بێت مەگەر لە سەرۆکایەتی نەبێت، کەسێ دەبینی لەخواردن و خواردنەوەو سەروەت و بەرگدا زوهد دەنوێنێ، ئامان تۆو خۆشەویستی دەسەڵات و گەورەیی، چونکە ئەو پیاوەی سەرۆکایەتی لەزێرو ئاڵتون بەلاوە خۆشەویسترە، ئەوە لەدەرگایەکی تەمومژاویەوە، تەنیا زاناماستاوچیەکان ئەیبینن، بۆیە خۆت ووشیاربکەو بەنیازەوە کاربکە، بزانە خەڵکی دۆڕاندو فرمانیدا کەکەسە بمرێت.[1]

بۆیە حەسەنی کوڕی علی فێرمان دەکات چۆن واز لەدەسەڵات وکورسی بهێنێین و لێ ی دوورکەوینەوە، گەرلەوازلێهێنانیدا ئەمانەی تێدابوو: ڕەزامەندی خواو بەرژەوەندی ئوممەت و پاراستنی خوێنیان وکارکردن لەیەکخستنیان و لەو کاروبارانەش کەیارمەتی دونیا بەکەمگرتنمان ئەدات، هیوا کورتی ویادی مەرگ و سەردانی گۆرستانە، حەسەنی کوڕی علی لەسەر ئەنگوستیلەکەی نوسرابوو:

قدّم لنفسك مااستطعت من التُقى إن المنية نازل بــــك يافتى

أصجت ذا فرح كأنك لاتـــــرى أحباب قلبك في المقابر والبلى[2]

واتە: چەندە دەتوانی خواپەرستی بۆخۆت ئەنجام بدە، چونکە مردنت بۆدێت ئەی لاو، بویتە بەخاوەن خۆشیەك وەك ئەوەی نەبینی خۆشەویستان لەگۆرو خۆڵدان.

بێگومان حەسەنی کوڕی علی زاهیدترین کەسی سەردەمی خۆی بوو، ئەوپلەو پایەشی بەدەست هێنا، وازی لەدونیا وخۆڵ وخاشاکەشی هێناو بەڕەزامەندی خواوە سەرقاڵبوو وازی لەپلەو پایەی لای دروستکراوەکانی هێنا، لەگەڵ ئەوەشدا خوای گەروە خۆشەویستی

---

١ ـ حلية الأولياء(٦/٣٧٦)، فقه الفتن، عبدالله شعبان، لا ١٤٢.

٢ ـ تاريخ دمشق(١٤/ ٨٦).

و ڕێـزی حەسـەنی خـستبووە دڵـی مرۆڤەکانـەوە، گەرچـی خۆیـشی ئـەوەی نەدەویـست وبەشوێنەیدا دەگەڕا، بەڵکو سەخترین شێوە لێ ی هەڵدەهات تـاوەکو مرۆڤـەکان لـەخوای گەورەی دانەبڕن: ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا٩٦﴾[مريم: ٩٦]، واتە لەدڵی بەندەکانیدا، لەفەرموودەشـدا هـاتووە: ((إن الله إذا أحب عبـداً نـادى ياجبريل إني أحب فـلان فيحبـه جبريـل، ثـم يحبـه أهـل الـسماء ثـم يوضـع لـه القبـول في الأرض)).[1]

بەهەرحاڵ گەڕان بەدوای ڕێزی ئاخیرەتدا ڕێـزی دونیاشـی لەگەڵـدا دێتـە دی، گەرچـی خاوەنەکەشی ئـەوەی نـەوێ، گـەڕان وداواکـردن ڕێـزو گـەورەیی ودونیـاش لەگـەڵ ڕێـزی ئاخیرەتـدا کۆنابێتـەوە، بەختـەوەریش ئەوکەسـەیە مانـەوەی بەسـەر لەوناوچـوودا پـێش ئەخات.

أبو الفتح البُسستي دەڵێ:

أمران مفترقان لستُ تراهـــما يتشوقان الخلطة وتلاقي

طلب المعاد مع الرياسة والعُلى فدع الذي لما هو باقي[2]

دوو شـتی جیـاوازن و نـابینم ئـارەزووی بەیەکگەیـشتن و تێکـەڵبون بکـەن، ویـستی ئاخیرەت لەگەڵ ویستی گەورەیی و سەرۆکایەتی، بۆیە واز لەوە بهێنەکە لـەنێو بـچێ بـۆ ئەوشتەی کە ئەمینێتەوە.

بەڕاستی حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) فێرمان دەکات چۆن دەسەڵات و ناوبانگی بەکـەم بگرین لەپێناو ڕەزامەندی خوادا، بۆیە حسن(ﷺ) بەوازهێنانی لەدونیا گەورەیی و پلـەی زیاتر بەرزبونەوەو بویە هێمایەکیش بۆ خۆڕەتکردنەوەوبویە مامۆستاو قوتابخانەو شـانازیی بۆ ئومەت لەوەی یەکبونی ئومەتی پێشخست و خوێنەکـەی پاراسـت و پێشخـستە سـەر بەرژەوەندیەکانی تر...

---

١ ـ مسلم، رقم: ٢٦٣٧.

٢ ـ أمراض النفس، د. كرزون، لا ٧٧.

بێگومان حەزی گەورەیی دڵی زۆرێکی داگیر کردووە و بۆ پـێ گەیـشتنی ڕکابـەری و کێبڕکێیانە و لەپێناویـدا سـەروەت و ووە دەبەخـشن و بـەفێڵ و لەخـشتە بـردن هـەوڵی پێگەیشتنی دەدەن و ئەیخەنە پێش ئارەزووی ماڵ خۆشویستن، ئەوەش لەبەرئەم هۆکارانەی خوارەوە:

١. چونکە بەهۆی گەورەیی گەیشتنە سەروەت و سـامان ئاسـانترە لەبـەماڵ گەیـشتنە گەورەیی، چونکە زانایان خواناس کە گەورەیی لەدڵەکاندا هەیە گەر سەروەتی بـوێ ئـەوە خەڵکی لەماڵی خۆیان سەروەتی بۆ کۆدەکەن.

٢. سەروەت و سامان ئەگەری تیاچون و مەترسی پێ گەیشتنی هەیە، بـەڵام گـەورەیی گەر چوە دڵانەوە، ئەوە دەبێتـە خـاوەنی وتیایـدا جێگیردەبێت، مەترسـی نامینێـت تـا ئەوکاتەی تێڕوانینی خەڵکی بۆ ئەوکەسە دەگۆڕێت.

٣. بوون بەخاوەنی دڵان ئاسانەو بـەپێ ی خۆمانـدووکردن و ڕق نوانـدن زیـاد دەکـات، خەڵکیش ئەگەر بەکەسێ سەرسام بـن زۆر پێیـدا هـەڵ دەڵـێن وقـسەی لـەبارەوە دەکـەن وناوبانگی لە ناویاندا بڵاودەبێتەوە.[1]

- ژیانی حسن دوای ئاشتەوایی لە مەدینەدا:

حسن بۆ دەستەبەر کردنی خیلافەت بۆ معاویە، لەگەڵ هاوەڵان و نەوەی هاشمدا کوفەی بەجێ هێشت ڕووەو مەدینەو لەوێ گیرسایەوە، هاشمیەکان جێ ی ڕێزو گـەورەیی معاویـە بوون(﵁) و سەرکردایەتیشیان لای حەسەنی کوڕی علی (﵁)، مەدینـەش لـەو کاتـەدا ژمارەیەکی زۆری هاوەڵانی تێدا بوو، سەرباری ژمارەیەك لەو تابیعانـەی قوتـابی هاوەڵـە زاناکان بوون و ڕێبازی ئەوانیان وەرگرتبوو، ئەوانەش تێکەڵەیەکی کۆچـەران وئەنـصاران و جگەلەوان بوو، کاری گرنگی ئەو خەڵکـەش پەرسـتن و فێرکردنـی خـەڵکی و گێرانـەوەی ئەوفەرموودانەبوو کە لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) لەبەریان کردبوو، بەشداری ئەوە دەبـوون کەئوممەت دەچویە ناویەوە، دژی کەس نەبوون، لەوانە عبداللە کوڕی عمر و عبداللە کوڕی

---

١ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٧٧.

عباس و ئەبو هورەیرەو أبوو سەعیدی خدری و جابری کوڕی عبدالله [1]،ژیان لە مەدینە ژیانێکی زانستی بوو، کەزانستخوازان تیایدا یەکلاببونەوە بۆگێڕانەوەی فەرموودە و ڕاڤە کردنی قورئان و هەڵێنجانی حوکمە شەرعیەکان، چونکە ئارامی و دڵنیایی تێدابوو ئەوەش یارمەتیدەری زانست و لێکۆڵینەوە بوو.[2]

١.پەیوەندی نێوان حسن و معاویە(ﷺ) دوای ئاشتی:

حەسەنی کوڕی علی(ﷺ) لەکاتی خیلافەتی معاویە دا سەردانی معاویەی دەکرد، جارێکیان ڕۆیشتە لای معاویەش پێ ی ووت: پاداشتێکت دەدەم هیچ کەسێکم پێشتر بەو جۆرە پاداشت نەدابێ، لەوێدا چوار سەد هەزاری پێداو ئەویش وەریگرت[3] لەو ڕیوایەتەس هاتووە:حەسەنی کوڕی علی هەمووساڵێك سەردانی معاویەی دەکرد، معاویەش سەد هەزار درهەمی پێ دەدا، ساڵێك نەڕۆیشت و معاویەش هیچی بۆ نەنارد، بۆیە داوای پەڕەی کرد تابۆ معاویە نوسراو بنوسێت، لەوەدا خەوی لێ کەوت و لەخەویدا پێغەمبەر(ﷺ)ی بینی پێ ووت: بۆ دروستکراوێك نامەدەنوسی و داوای پێویستی لێ دەکەیت ولەپەروەردگارت داوا ناکەیت؟ حەسەنیش ووتی: چیبکەم ئەی پێغەمبەری خواقەرزم زۆربووە؟ پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمووی: بڵێ: ((اللهم إني أسالك من كل امر ضعفت عنه قوتي وحياتي ولم تنتصه إليه رغبتي، ولم يخطر ببالي ولم يبلغه أملي، ولم يجر على لساني من اليقين الذي أعطيته أحداً من المخلوقين الأولين والمهاجرين والأخرين الإخصصتني ياأرحم الراحمين))، حسن دەڵێ: وریا بوومەوە فەرموودەکەم لەبەرکرد و ئەموتەوەو ئەوەندەی پێنەچوو کەوتمە بیری معاویەوە ووتی: ئەم ساڵ بۆنەهات، بۆیە دووسەد هەزار درهەمی بۆناردم[4] لەڕیوایەتێکی تردا هاتووە کەئەو پاڕانەوەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەخەودا حسن فێر کرد ئەمەیە(ﷺ): ((اللهم اقذف من قلبي رجاك، واقطع رجائي عمن سواك حتى لا أرجو أحداً غيرك اللهم وما ضعفت عنه قوتي

---

١ ـ تاريخ الطبري (٦/٨٠)، المدينة في العصر الأموي، لا ٨٤ شرّاب.

٢ ـ المدينة في العصر الأموي، شرّاب، لا ٦٢.

٣ ـ سير اعلام النبلاء(٣/٢٦٩).

٤ ـ تاريخ دمشق(١٤/٨).

وقصر عنه عملي، ولم تنته غليه رغبتي، ولم تبلغه مسالتي ولم يجر على لساني مما أعطيت أحداً من الأولين والآخرين من اليقين فخصني به يارب العالمين)) دەڵێ: سوێند بەخوا هەفتەیەکی پێنەچوو لەوتنی ئەوپاڕانەیەوەدا تامعاویە هەزار هەزار و پێنج سەد هەزاری بۆناردم، منیش ووتم: سوپاس بۆ خوا کە یادی لەبیر ناکرێ و لەهاوارپێکردنی یدا بێ ئومێدمان ناکات، لەخەودا پێغەمبەر(ﷺ)م بینی فەرمووی ئەی حسن چۆنی؟ ووتم: باشم ئەی پێغەمبەری خواو بۆم گێڕایەوە ئەویش فەرمووی: ئابەوشێوەیە کوڕی شیرینم هەرکەس داوا لە خوای بکات داوا لەدروستکراوەکانی نەکات خوای گەورە دوعای قەبوڵ دەکات)).[1]

٢. سەردانی معاویە بۆلای حسن و حسین و عبداللە کوڕی زوبیر (رضي الله عنهم):

معاویە فەرمانی سەد هەزار بدەن بە حسن بۆی برد، بە کەسانەی دەوروبەری ووت: هەرکەسێ ئەیەوێ با بیبات و فرمانی دا سەد هەزار بۆ حسین کوڕی علی، دووسەد هەزاریش بە عبداللە کوڕی جعفردا[2] معاویە هەرکات بەحەسەنی کوڕی علی بگەیشتایە دەیگوت: سڵاو و ڕێز ئەی کوڕی پێغەمبەری خوا(ﷺ) گەر بەعبداللە کوڕی زوبەیریش بگەیشتایەدەیگوت: سڵاوت لێ بێت ئەی کوڕی پوری پێغەمبەری خوا(ﷺ)، فرمانی سێ سەد هەزار بەحسن و سەد هەزاری بە عبداللە کوڕی زوبەیر دا[3]، هەندێ ڕیوایەتیش بە (سندێکی حسن)هاتووە بەوەی معاویە هەمیشە پەیوەندی بە حسینەوە هەبووەو بۆ جێ بەجێ کردنی داواو پێداویستیەکانی زو جێ بەجێی دەکرد[4]، شیعەکانیش خۆشیان دانیان ناوە بەبەخشینی معاویە بەحسن و حسین و عبداللە کوڕی جعفر[5]، وادەر دەکەوێ پەیوەندیەکانی حسین بە معاویە باش بووە و پەیوەندیەکانی نێوان هەردوولا ڕێزو گەورەیی بووە هەروەها دوای دەرچونی حەسن وحسین لەکوفەو نیشتەجێبونیان لەمەدینەدا خەڵکی

---

١ ـ هەمان سەرچاوە(١٤/ ٨).

٢ ـ هەمان سەرچاوە(٦٢/ ١٣٣).

٣ ـ هەمان سەرچاوە.(١٣٣/٦٢)

٤ ـ مصنف إبن أبي شيبة(١١/ ٩٤)، بسند حسن، موافق المعارضة في خلافة يزيد بن معاوية، لا١٧٧.

٥ ـ بڕوانە: (جلاء العيون)ی المجلسي، لا ٣٧٦، و. الكافي في الفروع كتاب: الحقيقة باب الأسماء. والكنى (٦/ ١٩) الأمالي للطوسي(٢٢/ ٣٣٤)، شرح إبن أبي الحديد(٢ ـ ٨٢٣) وقد فصل الدكتور محمد الشيباني في كتابة موافق المعارضة في خلافة يزيد حول الحسين، لا ١٧٧.

کوفه پەیوەندیان بەحسن و حسین نە پچڕا، بەڵکو پەیوەندیان بەردەوام بوو لەڕێگەی ئەو نامانەوە کە خەڵکی دەیانناردن، لەوەدەچێ نامەکان داوای بەر هەڵستکاری دەسەڵاتیان لێ کردبێ، مافی خیلافەتیان بۆ دووبارەکردبێتەوە و پەژارەیی خۆیان بۆنیشانداوە، ئەو نوسراوانەکاری نەکردۆتە سەر حسن بەڵکو سروشتێکی ڕونی پێداوە بەرامبەر شیعەی کوفە بەوەی خراپ وئاشوبەچین و یەکدەنگی و یەکبونی ئوممەتیان ناوێ[1] لە ڕێزبەندی لاپەرە هاتووە دەڵێ: حسن کۆمەڵە لاپەڕەیەکی بۆ هێنراو ووتی: ئەی جاریە شتەکەم بۆ بهێنەو لاپەرەکانی خستۆتە ناو ئاوەو هیچی لێنەخوێندوە و تەماشاشی نەکرد، ووتم: ئەی باوکی محمد ئەم نامانە هی کێیە؟ ووتی خەڵکی عێراق خەڵکانێکن بۆلای ڕاستی ناگەرێنەوەو لە پوچەڵی دوور ناکەونەوەو دەست هەڵناگرن، بەڵام ناترسم من لەخشتە بەرن، بەڵام دەترسم حسین لەخشتە بەرن[2]، کاتێ حەسەنی کوڕی علی کۆچی دوایی کرد شیعە لەماڵی سلیمان بن صرد کۆبونەوەو نامەی پرسەیان بۆ حسین نارد وتیایدا نوسیبویان: خوای گەورە تۆی گەورە دروستکردووە لەوەی ڕابردوو، ئێمەش ئەولایەنگرەیەن(شیعە) کەبەکۆستەکەت کۆستمان کەوتووە، بەخەفەتیشت خەفەتبارین، بەخۆشیت خۆشحاڵین و چاوەڕێ ی فەرمانتین[3] حوسەینیش وەڵامی دانەوە، داوا دەکەم خوا ڕەحم بەبراکەم بکات، لەشوێنێ خۆتاندا دانیشن و هەوا و ئارەزوو بکوژێنەوە تاوەکو إبن هیند زیندووە، گەر شتێکی لێ ڕوویدا و منیش زیندووبم ئەوە پشت بەخوا دێمە پاڵ بۆ چونتان[4] بێگومان لەدوای حسن پایەی حسین لەلای موسڵمان گومان هەڵناگرێ، هەستێکی بەهێز هەبوو، بەوەی دوای کۆچی معاویە تاکە پاڵێوراو بۆ خیلافەت حسین کوڕی علی بووە (ﷺ) گەورەیانی حیجازو کوفە سەردانیان دەکرد گومانیان نەبوو لەوەی دوای معاویە دەبێتە خەلیفە.[5]

---

١ ـ موافق المعارضة في خلافة يزيد بن معاوية، لا ١٧٨.

٢ ـ المعرفة والتاريخ(٢/ ٧٥٦) بإسناد حسن، معجم الطبراني وقال المعجم(٦/ ٢٤٣) ورجاله الصحيح غير عبد الله بن محكم بن أبي زياد وهو ثقة.

٣ ـ أنساب الآشراف (٣/ ١٥٢)، بإسناد جمعي، الأخبار الطوال، لا ٢٢١، ٢٢٢.

٤ ـ هەمان سەرچاوە(٣/ ١٥٢)، موافق المعارضة، لا ١٧٩.

٥ ـ هتمان سترضاوة(٣/ ١٥٢) بإسناد جمعي، نقلاً عن مواقف المعارضة في خلافة يزيد، لا ١٧٩.

هەواڵی خەڵکی کوفە کورت نەبویەوە سەر حسین، بەڵکو داوایان لە محمدی إبن الحنفیـە کرد کەسەردانی کردبوون ووریابوو لەمەترسی خەڵکی کوفە بەسـەر کوفـە بەسـەر خـۆی و بنەماڵەی کوڕی ئەبو تالبەوە(ﷺ) بۆیـە حـسین وریـا دەکـردەوە کـە بکەوێتـە دوایـان و قسەکانیان بەڕاست بزانێ، وەك بەحوسەینی ووتووە: ئەمانـە دەیانـەوێ ناماـان لێ بخـۆن و خوێنان برێژن. [1]

بێگومان نامەکانی نێوان حسین و خـەڵکی کوفـە مەترسـی بـەنی ئومەیـە لەمەدینـە وروژاندو نامەیان بۆ معاویە نووسی و لەکاری حسین دا ڕاوێژیان پێ دەکرد: ئەویش بۆیانی نووسی کەهیچ کات بەرهەڵستکاری نەکەن[2]، ناشبێ ئەو نامانـە ئـەو پەیوەندیـە تونـدو تۆڵانەی کە حسین و خەڵکی کوفەی پێکەوە بەستۆتەوەبەلای معاویـەوە شـاراوەبێ، بۆیـە معاویە بۆ حسین نوسی: کە لەخوا بترسێ و ڕێزی موسڵمانا پـەرت نـەکات و لـەکاروباری موسڵماندا خوای بیر هێنایەوە[3]، بێگومان حـسن و حـسین(ﷺ) دڵـسۆزی پەیمانەکـەیان بوون بە معاویە و حـسین ڕەئیـان وابـوو کەبـە یعەتەکـەیان پەیوەسـتە بـەژیانی حـسن و معاویە.

٣. ئایە تاونبارکردنی معاویە بەزەهرپێدانی حسن کوڕی علی (ﷺ) ڕاستە؟

هەندێ لەڕیوایەتەکان باس لەوەدەکەن کەحـسن بـەوژەهر مـردوە کـەبۆی دانـرا بـوو، پەنجەی تاوانیش ئاراستەی ژنەکەی حسن کراوە کە جعدی کچی ئەشعەسی قەیسی ئەمیری کیندە بوو، أم موسی سربەی علی جەعدە تاوانبار ئـەکات بـەوەی ژەهـری بەحـسن داوە، سەری ئێشاوەو تەشتە ئاوێکی بۆ چل ڕۆژ خراوەتەوە ژێر[4]، ئـەم ڕیوایەتـە ئینـسادەکەی لاوازە[5]، هەندێ ڕاوی و مێژوو نوسیش هەوڵیانـداوە کـە پەیوەنـدی بـەنێوان بەیعەتـدان بەیەزیدو وەفاتی حەسەنەوە هەبێ، وایانداناوە کەیەزیدی کوڕی معاویە نامەی بۆ جەعدی کچی قەیس ناردووە، ژەهر بەحسن بـدات و دوای خـۆی مـارەی بکـات ئـەویش ژەهـری

---

١ ـ الطبقات إبن سعد(١٥/ ٣٥٦).

٢ ـ أنساب الأشراف(٣/ ١٥٢) موافق المعارضة، لا١٧٩.

٣ ـ أنساب الأشراف(٣/ ١٥٢) موافق المعارضة، لا ١٨٠.

٤ ـ الطبقات، تحقيق السلمي(٣٣٨/١)إسناده ضعيف.

٥ ـ هتمان سترضاوة(٣٣٨/١).

پێداوه، کاتێکیش حسن مرد هەواڵی بۆ یەزید نارد کە بەرامبەر پەیمانەکەی بەوەفا بێت، ئەویش دەڵێ: سوێند بەخوا ئێمە لەوەدا ڕەزامەندیمان نەکرد ئیستا بۆ خۆمان لەپەیمانی تۆ دڵنیا بین[1]، لەسەنەدەکەشدا یەزیدی کوڕی عەیاز هاتووە، إبن جەعدیە کەمالیك و کەسانێکی تر بە درۆزنیان داناوە[2]، ئەو گێڕانەوەیەش بەبێ پوختکردنەوە لەکتێبەکانی ئەهلی سونەدا هاتووە، بۆ زانیارش ئیسنادەکانی ئەو گێڕانەوە لاوازە.[3]

زانا موحەقیقەکانیش لەو بارەیەوە قسەیان ووتویانە:

أ ـ إبن العربی دەڵێ: گەر ووتراوە ژەهر بەحسن دراوەو پێ گەیشتون ئەوە لەدووڕووە دەڵێین مەحاڵە. یەکەمیان: کەی لەحسن ترساوەو لەکاتێکدا کاروباری دەسەڵاتی وازلێ هێنابوو. دووەم: کارێکی شاراوەو نیە تەنیا خوا دەزانێ، ئاخۆ چۆن لەزەمەنێکی دوورەوە دەیخەنە پاڵ بەندەیەکی خواوە و متمانەش بەکەسی ڕاوی ناکرێ کەلەنێوان کۆمەڵێکی ئارەزوو بازو لەدۆخێکی ئاشوبەوە و دەمارگیردا بووە، هەمووکەس ئەودەخاتە پاڵ دوژمنەکەی، بۆیە تەنیا گوێ بۆ ڕاستی ڕاستی ڕادەگیرێ[4]

ب ـ إبن تیمیە دەڵێ: ئەوەی دەڵێ: معاویە ژەهری بەحسن داوە، ئەوەیە کە هەندێ خەڵکی باسیان کردووە، ئەو بەبەڵگەیەکی شەرعی یان بڕیارێکی ئیعتیبار کراو ناسەلمێ، ئەوەیە زانیاری لەسەر نیە، بۆیە قسە لەسەرکردنی بێ زانیاریە.[5] لە إبن تەیمیە هاتووە بۆ ڕەتدانەوەی تۆمەتبارکردنی معاویە بەکوشتنی حسن لەلایەن معاویەوە بەژەهر پێدان بەوەی فرمانی بە ئەشعەسی کوڕی قەیس داوە بۆئەوەی ئەو تاوانە ئەنجام بدات، چونکە کچەکەی خێزانی حسن بووە، ئەوەش بەڵگەی ڕەخنەی زانستی بەهێزی إبن تەیمیەیە بۆ ڕیوایەتە مێژووییەکان دەڵێ: گەر ووتراوە معاویە فرمانی بە ئەشعەسی باوکی جەعدە داوە، حسن ژەهر خواردو بکات ئەوەتەنیا گومانێکی ڕووتە، پێغەمبەریش (ﷺ) فەرمویەتی: (إياكم والظن، فإن الظن أكذب الحديث....)، واتە (ووریایی گومان بن،

---

١ ـ تهذيب الكمال (٦/ ٤٥٣) لە سەنەدەکەش یەزیدی کوڕی عەیاز هاتووە و مالیك بەدرۆزنی داناوە.

٢ ـ تهذيب التهذيب، لا ٦٠٤

٣ ـ مرويات خلافة معاوية في تاريخ الطبري، لا ٣٩٣٣.

٤ ـ العواصم من القواصم، لا(٢٢٠، ٢٢١).

٥ ـ منهاج السنة النبوية (٤/٤٦٩).

چونكه گومان درۆترین شته)، پاشان ئەشعەسی كوڕی قەیس ساڵی چل یان كه وتراوه چل ویەك كۆچی دوای كردوه، بۆیه لەو ئاشتەواییەدا باسی نەهاتووه كه لەنێوان معاویەو حەسەنی كوڕی علی لەو ساڵەدا ئەنجامدرا كه بەساڵی (عام الجماعة) ناسراو ساڵی چل ویەك بوو، ئەشعەس خەزوری حەسەنی كوڕی علی بوو، گەر تائەو كاتە لەژیاندا بوایە ئەوه باسێكی لەوەدا دەبوو، ئاخۆ ئەو پێش حسن بەده ساڵ مرد بێ چۆن فرمانی بە كچەكەی كردووه كەئەو كاره ئەنجام بدات.[١]

ج- الذهبی ئەڵێ: ووتم: ئەمه ڕاست نیه وكێ بینویەتی[٢]

ح- إبن كثیر دەڵێ: هەندێكیان ڕیوایەت دەكەن كەیەزیدی كوڕی معاویە نوێنەری نارده لای جەعدەی كچی ئەشعەس حسن ژەهرخواردی بكات، خۆی مارەی بكات، ئەویش كارەكەی ئەنجام دا، حسن مردوو نامەی بۆ یەزید ناردووبۆ ئەوەی پەیمانی جێ بەجێ بكات، ئەویش دەڵێ: ئێمه بەكوشتنی حسن ڕازیبون بەكوشتنی خۆمان نارەخسێنین و بۆ كوشتنی حسن ڕازی بوم، ئاخۆ بۆ خۆم ڕازی دەبم؟ ئەمە بەلامەوه ڕاست نیەكەیەزید كردبێت، بۆ معاویەی باوكی ئەولاتره ڕاست نەبێت.

ث- إبن خلدون دەڵێ: ئەوەی ڕیواتكراوه كه معاویه لەڕێگەی خێزانەكەیەوه جەعدەی كچی ئەشعەس حسن كوشتبێ قسەی شیعەیەو دوره له معاویه ئیشی وای كردبێت.[٣]

ج ـ دكتۆر جمیل المصری له بارەی ئەم باسه دەڵێ: پاشان باسی دەرمان خواردكردنی حسن لەلایەن معاویەوه یان یەزیدەوه گەوره بوه.پێدەچێت گەورەكردنی ئەوباسە ئەوكاتە بڵاو نەبووبێ، چونكەلەباسی هەستانی حسن شوێنەواری نابینین، یا لەلایەن حسین بۆ معاویه هیچ سەر زەنشتەك نابینین.[٤]

---

١ ـ المنتقی من منهاج الاعتدال، لا ٢٦٦.

٢ ـ تأریخ الاسلام، عهد معاویة، لا ٤٠.

٣ ـ تاریخ إبن خلدون (٢/٥٢٧).

٤ ـ *أثر أهل كتاب في الفتن والحروب الأهلية*، لا ٤٨٢ *مرویات خلافة معاویة*، لا ٣٩٥.

(دكتۆر خالد الغيث)یش لەکتێبەکەی (مرويات معاوية في تاريخ الطبري) لایەنی پزیشکی لەگێڕانەوەکاندا گفتوگۆدەکات کە، ئینو سعد بەئیسنادی خۆی تەخریجی کردووە: کەحسن چووەتە ئاودەستەکەی خۆی پاشان دەرچوو فەرمووی......سوێند بەخوا پارچەیەك لەجەرگم کەوت بەدارێك ئاودیو ئەودیوم کرد، چەند جار ژەهر خواردکراوم هیچ جارێك وەك ئەم جارە نەبووە [1]، إبن سعد بەئیسنادی خۆی تەخریجی کردووە، کە حسن(ﷺ) دەڵێ: زیاتر لەجارێك ژەهر خواردکراوم وەك ئەم جارە ژەهر خوارد نەکراوم و جگەرم دەتوێتەوە [2]، هەروەها إبن سعد بەئیسنادی خۆی تەخریجی کردووە، دەڵێ: حەسەنی کوڕی علي چەند جارێ: ژەهر خوارد کراوەو لێ ی ڕزگار بوو، تا ئەوەجاری کۆتایی کۆچی دوایی پێ کردووەو بەردەوام چۆوە حەمام ئاودەست لەپاشەوە جگەری تواوەتەوە [3]، ئەم دەقانەش پەیوەستە بەلایەنی پزیشکی ئەم باسەوە هەیە خستمە بەردەم أ.د.کمال الدين حسين الطاهر وئەویش وای وەڵام دایەوە: نەخۆش لەهیچ خوێن بەبەربونێك ئازاری نەدیووە، تاوەکو هیچ مادەیەکی کیمیاوی پێ بدرێت کە بتوانێ خوێنەکە ببەستێت و لەتوانەوە بیپارێزیت، ڕوونیشەکە هەندێ مادە کیمیاوییەکان و ژەهرە دەگەیننە خوێن بەربوون، چونکە توانای وەستانی جگەری هەیە خوێن ببەستێ، یان ئەو بەرگریانەی توانای پرۆسەی هەیە، چونکە خواردنی ئەومادانە دەبێتە هۆی خوێن بەربوونی هەندێ ئەندامەکانی جەستەوەکو: چاوو دەم و لوت و گەدەو خوێن لەپاشەوە بەربێت، لەشێوەی تۆپەڵێشدا دەرناکەوێ، بۆیە دوورە نەخۆش مادەیەك لەومادە کیمیاو ژەهرەی پێدرابێت کەتوانای ڕودانی خوێن بەربونیان هەیە. [4]

لە بارەی سروشتی ئەوپارچەخوێنەی ڕیوایەتەکان ئاماژەی بۆ دەکەن بەوەی پارچەجەرگەك بووە، دکتۆرکمال الدين حسين الطاهر دەڵێ: جۆری شێرپەنجە یان وەرمی گەدە هەیە، جێگیریان یان گوازراوە لەڕێگەی ڕیخۆڵەکانەوە کەدەبێتە هۆی خوێن بەربونی

---

١ ـ الطبقات تحقيق السلمي(١/ ٣٣٥) إسناده ضعيف.

٢ ـ هەمان سەرچاوە (١/ ٣٣٨) إسناده ضعيف.

٣ ـ الطبقات، تحقيق السلمي(١/ ٣٣٩) غسناده ضعيف.

٤ ـ مرويات خلافة معاوية، لا ٣٩٦.

بەستوو تێکەڵ بە شانەکان و ناوەوەی گەدە بەشێوەیەی پارچە دەردەچن یان پارچەی جەرگ وەك لەگێڕانەوەکان هاتووە بۆیە بەلامەوە وەهایە کە نەخۆشیەکە جۆرێ بووە لە شێرپەنجە یان ئاوساوی ڕیخۆڵەکان بووە.[1]

ئەم شیکاریە پزیشکیەش لەبارەی ڕیواتە لاوازەکان هاتووە و پاشان ملکەچ بوون بۆ ئەوئەنجامەی کە پێ گەیشتوە سەختە، سەبارەت بەژەهر خواردنی حسن(ﷺ) ئەوە ڕەتیی ناکەینەوە، چونکە گەر سەلما ژەهر خواردکرابێ ئەوە شایەتیەکی گەورییەکە بۆ خۆی[2]، بەڵام تاوانبارکردنی معاویەو کوڕەکەی ئەوە لەڕووی سەنەد بەڕاست نازانرێ، ئاخۆ جەعدەی کچی ئەشعەسی کوڕی قەیس پێویستی بەگەورەیی وسەروەت هەبووە- وەکو ڕیوایەتەکان باس دەکەن- کەبۆ بەجێهێنانی ئارەزووی زەید لە جێ بەجێکردنی ئەو پیلانەدا و ببێتە خێزانی، کێ یش کچی ئەمیری هۆزی کیندە ئەشعەسی کوڕی قەیس، پاشان ئایا مێردەکەی حەسەنی کوڕی علی نیە کەبەڕێزترین خەڵکیەو لەوەشدا ئێچەوانە نیە، چونکە حسن دایکی فاتیمەیەو پێغەمبەری خوا (ﷺ) باپیریەتی کەشانازی پێ کردنیشی بەسە، باوکیشی علی کوڕی ئەبو تاڵیبە یەکێك لە دەکەسە موژدە پێ دراوەکانی بەهەشت و چوارەمین خەلیفەی ڕاشیدینە، کەواتە ئەو شتە چیە جەعدە هەوڵی بۆدەدات، تاوەکو ئەو کارە ترسناکە جێ بەجێ بکات[3]، زۆرێك هەن لەوانەی دوژمنی یەکبونی ئیسلامن ورق ئەستور بوون بەرامبەر ئەوەی حەسەنی کوڕی علی پێ ی هەستا، قەناعەتی بەهێزیان هەبوو بەوەی زیندوو بونی حسن سەرچاوەی ئاسایشی ئوممەتە، پاشان بۆ ئەوەی ڕووداوەکان پەشێو بێ و ئاشوبە وەك جاران بگەڕێتەوە ئەو پێویستە لەناو ببرێت، بۆیە لە بۆ چونی مندا تاوانبار سەبەئیەکانن، شوێنکەوتەکانی عبداللە کوڕی سەبەئن، ئەوانە بوون حسن گورزێکی بەهێزی لێدان کاتێ دەستبەرداری خیلافەت بوو بۆ معاویە و بۆململانێ یەسنورێکی دنا، پاشان ئەوخەواریجانەی ئەمیری ئیمانداران علی

---

١ ـ هەمان سەرچاوە، لا ٣٩٧.

٢ ـ منهاج السنة (٤/ ٤٢).

٣ ـ موافق المعارضة في خلافة يزيد بن معاوية، لا ١٢٣.

کــوڕی ئــەبو تاڵیبیــان شــەهید کــرد، خەنجــەریان لــە لــە ڕانــی دا پێدەچــێت ویــستبان تۆڵەسەندنەوەی کوژراوەکانی نەهرەوان و ئەوانی تر کرد بکەونەو.[1]

٤ـ خەو بینیی حسن و نزیکبونەوەی مردنی:

عمرانی کوڕی عبدالله کوڕی تەلحە ووتی : حەسەنی کوڕی علی خــەوی بینــی لــەنێوان هەردووچاویدا نوسرا بوو((قل هو الله أحد)) و موژدەی بەکەس وکارەکەی دا، ئەوانیش بۆ سەعیدی کوڕی موسەیبیان گێڕایەوە، ئەویش ووتی: گــەر وەهــا بــێ ئــەوە مردنــی زۆری نەماوە، تەنها چەند ڕۆژێکی تر ژیا.[2]

٥ـ ڕۆژگارەکانی کۆتایی ژیانی حسن:

لە ماوەی ژیانی لە مەدینەدا چەند جــاریٚ ژەهرخــواردکرا، جــاری کۆتــایی پزیــشك هاتەلای ووتی: ژەهــر ڕیخۆڵــەکانی بڕیــوە [3]، عومــەیری کــوڕی ئیــسحاق دەڵــێ: مــن و قورەیــشیەك چــوینە لای حەســەنی کــوڕی علــی، ئەچــوە ئاودەســت و دەهاتــەوە ووتــی: پارچەیەك لەجەرگم توایەوە بەو دارە وەرم گێراوە، چەند جارێــك ژەهــر خــواردکراوم هــیچ جارەك وەك ئەم جارە سەخت نەبووە، بەو پیاوەی ئــەوت: لــێم بپرســە پــێش ئــەوەی لــێم نەپرسی، ئەویش ووتی چیت لێ بپرسم خوا شــیفات بــدات، ئینجــا ڕۆیــشتین بــەیانی کــە هاتینەوە سەیرمان کرد لەسەر مەگدا بوو، حسین هاتە لای سەری دانیشت ووتــی: براکــەم کێ دوژمنتە؟ ووتی: ئەتەوێ بیکوژی؟ووتی:بەڵێ، ووتی: گەر دوژمنەکــەم ئــەوە بــێ کــە گومانم لێیــەتی ئەوەنەهامەتیــەکی ســەختە بــۆم گــەر ئــەو نــەبێ، حەزناکــەم لەبــەرمن بێتاوانێك بکوژی.[4]

---

١ ـ هەمان سەرچاوە، لا ١٢٤.

٢ ـ الطبقات، تحقيق السلمي(١/ ٣٣٤) إسناه منقطع عمران لم يدرك الحسن. (عيمران حسنى نەبينيبو)

٣ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ٩٧، ٩٨.

٤ ـ الطبقات، تحقيق السلمي(١/ ٣٣٥) إسناده ضعيف.

أ ـ وەسیەتی حسن بۆ حسین(رضي الله عنه):

إبن عبدالبر دەڵێ: لەچەند کەسێکەوە بۆمان گێڕدراوەتەوە حسن کوڕی علی کاتێ گەیشتە سەرەمەرگ بەحسین برای ووت: براکەم باوکمان ڕەحمەتی خوای لێ بێت کاتێ پێغەمبەری خوا(صلى الله عليه وسلم) کۆچی دوایی کرد، داوای ڕاپەڕندنی ئەو کاروبارەی لێ کر ئەویش داوای کرد لێ ی لادەن خواش لێ دوورخستەوە، أبوبکر بەڕێوەی برد، کە أبو بکر گەیشتە سەرەمەرگ ویستی بۆ هەبوو، بەڵام خوا بەعمری دا، ئەویش کە گەیشت سەرەمەرگ کردی بەشورا لەنێوان شەش کەس ئەویش یەکێکیان بوو، لەوەشدا بۆ عثمان بوو گومانیشی نەبوو، کەعثمان کوژرا بەیعەت بەودرا، پاشان ململانێ ڕویدا و شمشێری هەڵکێشرا، هیچ شتێ لەوانە سوودی بۆ نەبوو، سوێند بەخوا خوای گەورە لەئێمەی ئەهلی بەیتدا پێغەمبەرایەتی و خیلافەت کۆنا کاتەوە، زۆر دەترسم نەفامەکانی کوفە هەڵت بخەڵەتێنن بەتخەنە ناوکێشەوە[1]، إبن عبدالبر لەو ڕیوایەتەدا ئیسنادەکانی باسنەکردووە، بەڵام لەمەتنەکەیدا شتێ هەیە، هەروەك دژبەوەیە، کە علی (رضي الله عنه) خیلافەتی بەشیاوی أبوبکر و عمر زانیوە لەکتێبەکانم ئەوم لەبارەی أبو بکر و عمرەوە(رضي الله عنهما) ڕونکردۆتەوە.

ب ـ بیرکردنەوەی حسن لەمەلەکوتی ئاسمانەکان و لێپرسینەوەی خوای گەورە:

کەحەسەنی کوڕی علی گەیشتە سەرە مەرگ ووتی: بمهێنە بمبەنە حەوشە تابڕوانمە ئاسمان، بۆیە جێگەکەیان بردە دەرەوەو ڕوانی وئینجا ووتی: خوایە گیان لێپرسینەوەی خۆم لای تۆدەکەم کە خۆشەویسترین شتێکە لامەوە، ئەم هەڵوێستەگەورەو دیمەنە ترسناکەیە، ڕووکردنی حسن ڕوەو خوابەتەنیا دانانی خوا لەگەورەیی وکبیریادا دەردەکەوێ، لەودەربڕینانەوە واتای ملکەچی و کزۆڵی بۆخوای گەورە دەردەکەوێ، لەگەڵ تەواوی ئومێد و پەیوەستبوونی دڵ خوای تاك و تونها، چونکە نابێ دڵمان بەجگە لەخواوەپەیوەست بێ، هەروەها ئەوکەدونیا بەجێ دەهێڵێ پەرستنی بیرکردنەوەی بیرناچێ لە مەلەکوتی

---

١ ـ الأستيعاب (١/ ٣٩١).

ئاسمانەكان وبونەوەرە جۆربەجۆرەكان: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ﴾ واتە (بەڕاستی لەدروستكردنی ئاسمانەكان وزەوی وجیاوازی شەوو ڕۆژ بەڵگەی زۆر هەیە بۆ خاوەن ژیریەكان)[آل عمران: ١٩٠] . پاشان ڕوانیە خۆی كەدوای پێغەمبەری خوا پیرۆزترین دەرونە لای خۆی لای خوای گەورە دیاری كردوە: ﴿وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾[الذريات: ٢١] بێگومان ڕامان و بیركردنەوە لەگەردون و دەروون و وئایەتە بینراوەكانی خوای گەورە پاڵنەرێكی بەهێزە بۆ باوەڕهێنان، چونكە ئەوشتانەی تێدا دەبینرێت كە بەڵگەی گەورەی خوایە، كەجوانی ورێكی ئەو فەرمانانەی تێدایە خاوەن عەقڵەكان دەستەوستان دەكات، بەڵگەی فراوانی زانستی خواو وگشتگیری حیكمەتەكانیەتی، ئەو سودو نیعمەتە زۆرانەی تێدایە ناژمێردرێت و بەڵگەی فراوانی سۆزو بەخشندەیی خوایە، گشت ئەوانە داوای گەورەیی ڕاگرتنی داهێنەرو دروستكاری خۆیان دەكەن بۆ دڵسۆزی ئاینی خوای گەورە، ئەوش گیانی باوەڕو نهێنیەكەیەتی[١]، گەر بڕوانینە دروستكراوەكانی خوا ئەوەدەبینین لەهەموو ڕوەكانەوە پێویستی بەپەروەردگارێتی و بەچاوتروكانیكیش بێ خوا ناكرێ، بەتایبەت لەدەرونی خۆتدا بەڵگەی هەژاری و ئەوپەڕی ناچاری دەبینی، هەموو ئەوانەش بەندە ناچار دەكات بۆ پاڕانەو كڕوزانەوە بۆ خوا دەكات: بەوە سوودی ئاین و دونیایی دێنێتەدی و ئەوەی زیانی دونیاو و ئاینی هەیە لەلایاندەدات و ئەوپەڕی پشت بەستنە خواو وتەواوی متمانە یە بەبەڵێن و ڕوانین و بەخشندەیی دەخاتەوە، بەوەش ئیمان دێتەدی و خواپەرستی بەهێز دەبێ، چونكە پاڕانەوە كرۆك پەرستنە[٢]، بۆیە حەسەنی كوڕی علی (ﷺ) باش لەپەرستنی بیركردنەوە گەیشبوو، لەساتەی لە كۆتاییەكانی كۆتایی ژیانیدا بوو، واتایەكی گەورەو مەزنیشی لە تێگەیشتن وچەمكە گشتیەی پەرستنمانی دەكردوە لێپرسینەوەی خۆی كردووە وساتەكانی خۆی ژماردووە، هاوەڵانیش بەو شێوەیە تێگەیشتبوون، موعاز(ﷺ) كاتێ بە أبوموسای ئەشعەری ووتی: دەخەوی ئەی موعاز؟ ئەویش ووتی: سەرەتای شەو دەخەوم و ئینجا هەڵدەستم كەبەشێكی خەوم كردووە و قورئان دەخوێننم و خەوەكەم دەژمێرم چۆن هەست

---

١ ـ شجرة الإيمان للسعدي، لا ٤٩، الوسطية في القران الكريم للصلابي، لا ٢٣٩.

٢ ـ التوضيع والبيان لشجرة الإيمان، لا ٥١، الواسطية للصلابي، لا ٢٣٩.

ناکەم ژماردووەمە[1]، بۆیە خواردن و جوتبونیش گەر موسڵمان لای خوا حیسابی بۆ بکات، ئەوەپاداشتی لای خوا گەورە هەیە، حەسەنی کوڕی علی حیسابی خۆی لای خوا دەکات وبەپەرستنی بیرکدنەوە و بیرکدنەوە لە نەهامەتیەکان خوا حافیزی لەدونیا دەکات، ڕەزای خوای لێبێت ئەم فەرمایشتەی خوای دەگوتەوە: ﴿قُلْ إِنَّ صَلاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (١٦٢) لا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ﴾ [الأنعام: ١٦٢، ١٦٣].

ج. براکەم من، من دەڕۆمە فرمانێك لەفرمانەکانی خواوە و هیچ کات بۆی نەچووم و دروستکراوێکی خواش دەبینم کەهیچ کات نەم بینوە: [2]

أبو نەعیم دەڵێ[3]: کاتێ حەسەنی کوری علی ئازاری زۆربوو پیاوێك هاتەلای و پێ ی ووت: ئەی باوکی محمد و ئەم ئازارە چیە؟ من وای دەبینم ڕۆحت جەستەت بەجێ دەهێڵێ وبرۆی بۆلای علی باوکت و فاتیمەی دایکت و پێغەمبەری باپیرت(ﷺ) و خدیجەی داپیرت ومامەکانت حەمزەو جعفرو و خاڵۆکانت قاسم و طیب و إبراهیم و پورەکانت ڕوقیەو و (أم کلثوم)و زەینەب، وترا پێ خۆشحاڵ بوو[4]، لەڕیوایەتێکیشدا هاتووە ئەوکەسەی وەای گوتوە، حسن پێ ی ووتوە: براکەم: من ڕووەو فرمانێکی خوا ڕێگا دەبرم هیچ کات بەفرمانی وا نەڕۆیشتوم و دروستکراوێکی خوا دەبینم کە هیچ کات دروستکراوێکی وام نەبینوە، ووتی: حسین (رضي الله عنه) گریا[5]، لەڕیوایەتێکیشدا: براکەم من ڕوەو کارێکی گەورەو پەژارەیی ڕێگەدەگرم کەهیچ کات ئەو ڕێگەیەم نەبریوە[6]، گەشتی مرۆڤی گێڕاوەتەوە لەوکاتەی ڕۆحی دەردەچێ تاوەکو بەهەشتیان لە بەهەشتدا و دۆزەخیانیش لە دۆزەخدا دەگێرێتەوە، بۆیە سەلەف لەپاشەڕۆژی خراپ دەترسان، هیچ کەسیان نەیاندەزانی بەچ کارێ کۆتایی دێت، چونکە کاروکردەوەکان بەکۆتاییەکانە، ئیماندارانیش لەهەموو جوڵەو

---

١ ـ البخاري، كتاب: المغازي، رقم: ٤٣٤٢.
٢ ـ البداية والنهاية(١١/ ٢١٠).
٣ ـ الفضل بن دكين.
٤ ـ البداية والنهاية(١١/ ٢١٠).
٥ ـ تاريخ دمشق(١٤/ ١٠٩).
٦ ـ تهذيب الكمال(٦/ ٢٥٦)، سكب العبرات(١/ ١٤٦).

هەنگاوەێکدا لەئەنجام و پاشەڕۆژی خراپ دەترسن، ئەوانەن کەخوای پەروەردگار وەسفیانی کردووە:﴿ قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ﴾[المؤمنون: ٦٦] لەسەرمەرگ و ڕۆح کێشان و پاشەڕۆژ زانین دەترسان، پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەیفەرموو: (اللهم هون علی سكرات الموت) ((خوایەگیان ڕۆح کێشانم لەسەر سووك بکە))[1]، لەگەڵ ترسان لەسەرەمەرگدا فریشتەی سەرەمەرگ لەوێنەی فریشتەی گیان کێشان دێت و ترس و بیم دەکەوتە دڵان .[2]

قورتوبی دەڵێ: بینینی فریشتەلەکاتی سەرەمەرگ ئەو ترس و بیمەی دەکەوێتە دڵەوە، کارێکە لەگەورەیی و ناخۆشی و سەخت بینی دەرنابڕێت، هیچ کەسێکیش ئەو حەقیقەتە نازانێ ئەو کەسە نەبێ کەدەگاتە سەرە مەرگ و دەیبینێ.[3]

لەگەڵ ئەو ترسەی کەلە سەرەمەرگ و وێنەی فریشتەکەدا دەبینێ، چونکە ئەوکارە مەترسی دارە، کەترسی زیاترمان بۆدەخاتەسەرئەوە، دەرکەوتنی ئەنجامی تاقی کردنەوەی دونیایە لەو کاتەدا ئاخۆ ئێمە لەوانە بین کە فریشتان پێان دەڵێن: ﴿أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ﴾[فصلت: ٣٠] (مەترسن وخەفەت مەخۆن ومژدەی ئەوبەهەشتەتان بۆ هەیە لەدونیادا بەڵێنتان پێدراوە) یان لەوانەین....؟ ﴿وَلَوْ تَرَى إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ﴾ [الانفال: ٥٠]پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمویەتی: هەرکەسێ حەزی بەلیقای خوا بێت خواش حەزی بەلیقایەتی، هەرکەسێکیش ڕقی لە لیقایەتی خوا بێ، خواش حەزی بەلیقای نیە)) عائیشەش ووتی: ئێمە حەزمان بەمردن نیە، فەرمووی: ((ئەوەنیە، بەڵکو ئیماندار کاتێ بەمەرگ ئەگات بەڕەزامەندی خوا موژدە ئەدرێ و هیچ شتێکی بەلاوە خۆشەویست نیە لەوەی لەپێشدایە وەکو لیقای خوا و خواش حەزی بەلیقای ئەوە، بێباوەڕیش کە بە مردن ئەگات بەسزا و تۆڵەی خوا موژدەی پێ دەدرێ و هیچ شتێکی بەلاوە ناخۆشترنیە

---

١ ـ الترمذي، كتاب: الجنائز، رقم: ٩٧٨.

٢ ـ الإيمان أولاً، لا ٩٤.

٣ ـ التذكرة: (١/ ١١٣).

وەکو ئەوەی لەپێشدایە، بۆیە حەزی بەلیقای خوا نیە و خواش حەزی بەلیقای ئەوناکات.[1]

لەأبو هورێرەوە(ﷺ) دەڵێ: پێغەمبەری خوا(ﷺ)فەرموویەتی: ((کەڕوحی بەندەی باوەڕدار دەردەچێ دووفریشتە دێن وبەرەو ئاسمان ئەیبەن و بۆ نەخۆشەکەی بلاّو دەبێتەوە و فریشتەی ئاسمانیش ئەڵێن: بۆنێکی پاك لەزەویەوە دێت سەلامی خوات لەسەر بێ و لەلاشەیەی بەخێوت کرد، ڕۆحەکەئەبەنەلای خوای و پاشان خوا دەڵێ: ئەم ڕۆحەببەنە شوێنی خۆی و تاکاتی خۆی دێت، بێباوەڕیش کەڕۆحی دەردەچێ بۆنێکی بۆ گەنی لێ بلاّودەبێتەوە فریشتەی ئاسمانەکانیش ئەڵێن: ڕۆحێکی پیس و بۆگەن لەلایەن زەویەوە هات، ئەوترێ: بیبەن بۆ شوینی خۆی و تاکاتی خۆی دێت[2] گوڕیش گوشێنەری هەیە و کەسی لێ ڕزگار نابێ)).

هەروەکو پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: ((گۆرگوشینی هەیە گەر کەسێکی لێ ڕزگار بووایە ئەوە سعدی کوڕی موعاز أبوو))[3] گۆڕیش هەروەکو پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: یان چاڵێکە لەدۆزەخ یان باخچەیەکە لەبەهەشت[4] لەپیشمانیشداحەشر و هاتنی قیامەتە، پەروەردگاریش ئەفەرمووێ: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾[الحج: ١] هەموولەسەرەتاوە تاکۆتای قیامەت کۆتایی بەسەردادێنێت[5]: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَٰلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذَٰلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ﴾ [هود: ١٠٣]، قورئان و فەرموودەی پێغەمبەری خواش لەبارەی نارەحەتیەکانی ڕۆژی قیامەت دواون: ﴿كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا (٢١) وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا (٢٢) وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى (٢٣) يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ

---

١ ـ البخاري، رقم: ٦٥٠٧.

٢ ـ صحيح مسلم، صحيح الجامع، رقم: ٥٠٤.

٣ ـ مسند أحمد (٦/ ٥٥) رجاله رجل الصحيح.

٤ ـ سنن الترمذي، رقم: ٢٥٧٨ حديث غريب.

٥ ـ الإيمان اولاً فكيف تبدأ به، لا ٩٦.

لِحَيَاتِي﴾ [الفجر: ٢١ـ ٢٤] پێغەمبەر (ﷺ) ئەفەرموێ: جەهەنم ئەهێنرێ و حەفتا هەزار جڵەوی هەیە و هەرجڵەوێکی حەفتاهەزار فریشتە گرتوویەتی و ڕایئەکیشن.[1]

ئاخۆ چی دیمەنێکی ترسناکی هەیە دڵان پێ ی ڕادەچەڵەکێن[2]، بۆیە حەسەنی کوڕی علی ووتی (رضي الله عنه)(العار خير من النار)[3] ترسا لەدەرونە پاکەکەی خۆی لەڕۆژی قیامەتدا خوای گەورە لێپرسینەوەی لەگەڵ بکات، پێغەمبەریش(ﷺ)فەرموویەتی (أول ما يقضي بين الناس يوم القيامة في الدماء) واتە:((یەکەمین شتێك لەڕۆژی قیامەتدا خەلکی لێپرسینەوەی لەسەر بکرێت خوێنە)).[4]

یەکێك لەدیمەنە ترسناکەکانی قیامەتیش فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ): ((لەڕۆژی قیامەتدا کوژرا و بکوژ دەهێنێت ونێو چاوانی بەدەستەوەیەتی و لەهەمووڵاکانیەوە خوێن دەچۆڕێ و دەڵێ: پەروەردگار لەمەبپرسە کەبۆچی منی کوشت؟ تاوەکو لەعەرش نزیکی ئەکاتەوە))[5] بەڵێ ئازارو نارەحەتیەکانی بەڕێوەیە، گەر گەورەی گەنجانی بەهەشت بترسێ لەوەی ڕووەو فرمانێکی خوا دەڕوات قەت بۆی نەچووە، ئاخۆ من و تۆی خوێنەری بەڕێز، پێویستە پەند و وەربگرین و بۆ ئەو شوێنەی ترسناکە کاربکەین و داوا بکەین خوای گەورە بەڕەحم و لێبوردنی خۆی لێمان ببورێ، هەر خۆشی بەڕێزو نەرم ونیان و بەسۆزە.

٦. ناشتنی لە بەقیعدا:

کاتێ حەسەنی کوڕی علی گەیشتە سەرەمەرگ بەحسین ووت: ئەوە لای باوکم ـ واتە پێغەمبەر (ﷺ) بمنێژن، گەر لەخوێن ڕشتنێ نەترسان، گەر ترسان ئەوە لەبەر من خوێن مەرێژن، لەگۆرستانی موسڵمانان بمنێژن، کە گیانی دەرچوو حسین خۆی پر چەك کردو لایەنگرانی کۆکردەوە، بۆیە أبوهورەیرە پێ ی ووت: لەبەرخوا داوات لێ دەکەم وسیەتی براکەت بپارێزە ئەو کۆمەڵە تەنیا خوێنیان دەوێ، چونکە مەڕوانی کوڕی حەکەم

١ ـ مسلم، كتاب (صفة النار)، صحيح الجامع، رقم: ٨٠٠١.

٢ ـ الرحلة إلى الدار الآخرة، لا ٣٩٠.

٣ ـ البداية والنهاية(١٢/ ٢٠٤).

٤ ـ أخرجه البخاري، ومسلم وأحمد عن مسعود، صحيح الجامع، رقم: ٢٥٧٧.

٥ ـ رواه الترمذي والنسائيوإبن ماجه وصحيحه الألباني في صحيح الجامع، رقم: ٨٠٣١.

نەیهێشت لای پێغەمبەری خوا (ﷺ) بنێژرێ، ووتی بەهیچ جۆرێ لێرە نانێژرێ، أبوهورەیرەو جابری کوڕی عبدالله و إبن عمر و عبدالله کوڕی جعفر و مسور إبن فرمەو ئەوانیتر زۆریان هەوڵدا تاپاشگەزبێتەوەو لە (بقیع) نێژرا لای زەهرای دایکی.[1]

لە ڕیوایەتە لاوازەکانیش باسی ناشتنی حەسەنی کوڕی عەلیدا(ﷺ) تێکەڵەیان کردووە، خاوەن هەواو ئارەزووەکانیش ئەو بوارەیان شێواندو پیلانیان دۆزیوەتەوە، هەندێکیان وایان داناوە کە عائیشە ڕەتی کردۆتەوە لای پێغەمبەری خوا(ﷺ) و أبوبکر و عمر بنێژرێ دەڵێ: نابێ ببنە چوارکەس و ئەمە لەماڵی منە پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەژیانیدا پێمی بەخشیوە، ئەمەش ناسەلمێ و ئیسنادەکەشی نادیارە[2]، إبن تیمیە ئەوەی سەلماندوە عائیشە(ﷺ) ڕێگەی داوە لەماڵی دا بنێژرێ، بەلاّم خەڵکانێکی تر قبوڵیان نەکردووە، چونکە عثمان (ﷺ) تێیدا نەنێژراوە بۆیە نابێ کەسی تری تێدا بنێژرێ و خەریك بوو ئاشوب هەڵگیرسێ[3]، ئەوەی لەکتێبەکانی مێژوو دەوترێتەوە بەوەی ئەبانی کوڕی عثمانی کوڕی عەفان دەڵێ: ئەمە سەیرترین ئیشە کوڕی بکوژی عثمان لەگەڵ پێغەمبەری خواو(ﷺ) أبوبکرو عمردا بنێژرێ، ئەمیری ئیمانداری شەهیدی ستەم لێکراویش لە(بقع الغرقد)نێژرابێ[4]، هەندێ ڕیوایەتیش هەیە باس لەناڕازیبونی مەروانی کوڕی حەکەم دەکەن لەناشتنی حسن لای پێغەمبەری خوا(ﷺ)، بەلاّم ئیسنادەکانیان لاوازە، دکتۆر محمد صامل السلمی لە لێکۆڵینەوەی کتێبی(الطبقات) باسیکردووە[5]، بەلاّم گێرانەوەی ڕاست لەمەدا بریتی یە لەوەی کە أبو حازم گێڕاویەتەوەو دەڵێ: کەحسن کەوتە سەرەمەرگ بەحسین ووت: لای باوکم ـ واتە پێغەمبەری خوا(ﷺ)بمنێژن ـ گەر لەخوێن ڕشتن نەترسان، گەر لەخوێن ڕشتن ترسان ئەوە لە پێناوی مندا خوێن مەڕێژن و لەگۆرستانی موسڵمانان بمنێژن. کە مرد حسین شمشێری هەڵگرت و لایەنگرەکانی

---

١ ـ الدوحة النبوية الشريفة، لا ٩٨.

٢ ـ سيرة أعلام النبلاء(٣/٢٧٦).

٣ ـ الفتاوى(٢٧/ ٢٢٢).

٤ ـ الغرقد: گۆرستانی خەڵکی مەدینەیە (الطبقات)، تحقي السلمي(١/٣٥٥) إسناده ضعيف جداً.

٥ ـ هەمان سەرچاوە(١/ ٣٥٥).

کۆکردەوە، بۆیە أبوهورەیرە ووتی: بۆ خاتری خوا وەسیەتی براکەت بپارێزە، چونکە ئەم نەتەوە ناهێڵن لەنێوانتاندا خوێن بڕێژرێ، هەر بەردەوام بوون لەگەڵیدا تا پاشگەزبۆوە و پاشان لەبەقیعدا نێژرا، أبوهورەیرەش ووتی: نابینن کە کوڕەکەی موسا هێنرا تاوەکو لەگەڵ باوکیدا بنێژرێ و ڕێگیرکرا ئاخۆ ستەمیان لێکردووە؟ ووتیان بەڵێ، ووتی: ئەمەش کوڕی پێغەمبەری خوایە و هێنراوە تاوەکو لەتەنیشت باوکی بنێژرێ[1]، سعیدی کوڕی عاص نوێژی لەسەر حەسەنی کوڕی علی کردوو گریا، ئەو نەخۆشیەش کەهۆیەوەکۆچی دوای کرد چل ڕۆژبوو[2]، حسین کوڕی علی داوای لەسعیدی کوڕی عاص کرد لەسەرحسن نوێژبکات، چونکە سعید والی مەدینە بوو لەلایەن معاویەوەو لەئاشوبەکەوە دوری گرت و لەگەڵ معاویەشدا جەنگەی نەکرد، بۆ عثمانی کوڕی عەفانیش والی کوفەی بوو و فەرزدەقیش لەبارەوەو دەڵێ:

تری الغُر الجحاجح[3] من قريش إذا ما الأمرذو الحدثان عالا

قياماً ينظرون إلى سعيـــد كأنهم يرون بــه هلال[4]

سعیدی کوڕی عاس بەهۆی زمان پاراویەکەی وشێوازی قسەکردی بەپێغەمبەری خوا (ﷺ) عثمانی کوڕی عوفان کردیە نوسەری کۆکەروەی قورئان.[5]

أبوهورەیرە لەمزگەوتەکەی پێغەمبەری خوا(ﷺ)، وەستا بوو دەگریاو بە دەنگی بەرز هاواری کرد: ئەی خەڵکی ئەمڕۆ خۆشەویستی پێغەمبەری خوا(ﷺ) کۆچی دوای کردوو ئێوەش بگرین[6]، خەڵکیش بۆ تەرمەکەی کۆبونەوە وای لێهات بقیع لەقەرەباڵغیدا جێی کەسێکی تر نەدەبۆوە[7]، گەر دەرزی فڕێ بدرایە دەکەوتە سەر خەڵکی[8]، حسن (رضي الله عنه)

---

١ ـ هەمان سەرچاوە (١/ ٣٤٠)إسنادە صحيح.

٢ ـ المستدرك على الصحيحين(٣/ ١٩٠).

٣ ـ گەورەیەکی بەخشندە و لێبوردە.

٤ ـ سير أعلام النبلاء(٣/ ٤٤٥).

٥ ـ هەمان سەرچاوە(٣/ ٤٤٨ ـ ٤٤٩).

٦ ـ البداية والنهاية(١٢/ ٢١١)، الدوحة النبوية الشريفة، لا ٩٨.

٧ ـ البداية والنهاية(١٢/ ٢١١).

٨ ـ الطبقات، تحقيق السلمي(١/ ٣٥١) إسناده ضعيف.

نەرم ونیان و خۆبەکەمگرو بەڕێزبوو، دونیا بەکەمگرتنەکەی هانی دەدا بۆ وازهێنان لە دەسەڵات و دونیا و حەزکردن لەبەخشین و ڕەزامەندی خوا، زەهەبی لەبارەیەوە دەڵێ: ئەم پێشەوایە سەیدو و کەشخەو جوان و ژیرو بەخشندەو سوپاسکرا و ئاین پەروەرو بەڕێز بوو[1]، بۆیە سۆزو بەزەیی و لێخۆشبونی خوا بۆئەم سەیدە پایەبەرزو و خوای گەورە ئەو لەگەڵ پێغەمبەران و ڕاستگۆیان و شەهید و چاکەکاراند کۆمان بکاتەوە.

بۆیە ژیاننامەی پەندە بۆکەسێ پەندوەربگرێ وبەرچاوڕونیشە بۆ کەسێ عیبرەت وەرگرێ، ڕەحمەتی خوا لەمحمد ئیقبال بێ، کەدەڵێ:

في روض فاطمة نما غضــــان لم	ينجبها في النِّيرات سواهـــا
فأمير قافلة الجهاد وقــــطب دا	ئرة الوئام والاتحاد إبناهــــا
حسن الذي صان الجماعة بعدما	أمسى تفرقها يحلُّ عُراهــــا
ترك الإمامة ثم أصبح في الديا	إمام ألغتها وحسنُ علاها[2]

٧. لێکۆڵینەوە لەساڵی مردنی و تەمەنی:

مردنی حەسەنی کوڕی علی بەپێ ی زۆربەی بۆ چونەکان ساڵی چل و نۆی کۆچی بووە[3]، ووتراویشە ساڵی پەنجا بووە[4]، ووتراویشە ساڵی پەنجاویەك بووە[5]، دکتۆر (خالد الغیث) یش ئەوەی بەڕاست داناوە کە کۆچی دوایی حەسەنی کوڕی علی لەساڵی ٥١ ی کۆچیدا بووە[6] ئەوەش وتەی بوخاریە[7] ومنیش هەمان بۆ چونم هەیەو (جعفر بن صادق)یش ووتوویەتی: حسن چل وحەوت ساڵ ژیاوە[8] لەوەدا زەهەبی تەعلیقی داوە کە بەهەڵە تێکەڵی کردووە ئەوکەسەی لەجعفرەوە گواستویەتیەوە تەمەنی پەنجاو هەشت ساڵ

---

١ ـ سير أعلام النبلاء(٣/٢٥٣).

٢ ـ تاريخ الخلفة، لا ٢٠، أنساب الأشراف(٣/ ٦٤)، تهذيب الكمال(٦/ ٢٥٦).

٣ ـ الأنباء بأنباء وتواريخ الخلفاء، فتح الباري(٧/ ١٢٠).

٤ ـ مرويات خلافة معاوية في تاريخ الطبري، لا ٤٠٢.

٥ ـ هەمان سەرچاوە.

٦ ـ سير أعلام النبلاء(٣/٢٧٩).

٧ ـ هەمان سەرچاوە(٣/ ٢٧٧).

٨ ـ هەمان سەرچاوە.

بووه [١]، دکتۆر خالد الغيث دەڵێ: لەتەمەنی چل و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە[٢] بەوتەی إبن عبدالبر دەڵێ: کەلەدایکبونی حسن لەنیوەی مانگی ڕەمەزانی ساڵی سێ ی کۆچی بووە، ئەوە تەواوترین بۆ چونە کەلەوەدا وتراوە [٣]، لەوەشدا إبن حەجەر بڕیویەتیەوە[٤]، بەوەش تەمەنی حسن لەکاتی مردنیدا چل و هەشت ساڵ بووە و لەساڵی ٥١ی کۆچی کۆچی دوایی کردووە، والله أعلم.[٥]

بەو جۆرە حەسەنی کوڕی علی (ﷺ) بەشەهیدی وبەدەستی غەدر وخیانەت لەدونیا دەرچوو، دوای ئەوەی کارگەلێکی پیرۆزو پرۆژەیەکی چاکسازی دەگمەنی پێشکەشکرد، کە بووە هۆی یارمەتیدەری یەکبونی ئومەت و گەڕاندنەوەی ڕۆڵە شارستانیەتیەکەی بوو لەبلاو کردنەوەی ئاینی خوا، ئومەتی ئیسلامیش بەقەرزارداری ئەم سەیدەگەورە و پایەبەرزە دەمێنێتەوە، کە ئالای یەکبونی و برایەتی و پاراستنی خوێن و چاکسازی لەنێوان خەڵکی و جیهاد و پیرۆزیەکەی و ئارامگریەجوانەکەی دەمێنێتەوەو نمونەگەلێکن بۆ ئەو کەسانەی بەدرێژایی سەردەمەکان بەپێشەوای خۆیانی دەزانن، هەڵویستە بڵندو بەرزڕاگرتنی بەسەر خۆڵ و خاشاکی دونیاو مێژوو بۆی پاراستوینە شەوگارەکانیش لەبیریان نەکردووەو و لەمپەرەکانی زەمەن و سەردەمەکانیش لەئێمەیان دانەبڕیووە.

بەوجۆرە لە ٢١ سەفەری ١٤٢٥ ك بەرامبەر ١١/ ٤/ ٢٠٠٤ زاینی کاتژمێر نۆو چل و پێنج دەقیقەی شەو لەم کتێبە بومەوە.

لەکۆتایشیدا فەزڵ و پیرۆزی بۆ خوایەو داواکارم خوای گەورە ئەم کارە سادەیەم لێ وەربگرێت و دڵی بەندەکانی بۆ سوود لێ وەرگرتنی فراوان بکات و بەمنەتی خۆی بەرەکەتداری بکات، پەروەردگاریش دەفەرموێ:﴿ مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِن رَّحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِن بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾[فاطر:٢].

---

١ ـ هەمان سەرچاوە.

٢ ـ مرويات خلافة معاوية، لا ٤٠٢.

٣ ـ الاستيعاب(١/ ٣٨٤).

٤ ـ الإصابة(٢/ ٦٨).

٥ ـ مرويات خلافة معاوية، لا ٤٠٢.

لەکۆتایی ئەم کتێبەشدا ئەوەم بۆ مایەوە بەدڵێکی پڕباوەڕەوە لـەخوا بپاڕێمـەوە و دان بەنازو نیعمەت و فەزڵ و بەخـشندەییدا بنـێم و داوای دەکـەم بـەناو و سـیفەتەجوانەکانی خۆی ئەم کارەم بەدڵسۆزی و لەبەرڕەزامەندی خۆی و سودی بۆ بەندەکانی هـەبێت و هـەر پیتێك نوسیبم پاداشتم بکات و بیخاتە سەر تەرازووی چاکەکانم و پاداشتی ئەو برایانەشـم بدات کەهاوکاریانن کردووم.

لە هەموو مسوڵمانێکی خوێنەری ئەم کتێبەشم داوایە کە ئەم کتێبەی بەندەی هەژاری بە بارەگایی ڕەحمەتی خواو لەدوعای چاك بیٚ بەشم نەکەن: ﴿رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَـكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَـالِحًا تَرْضَـاهُ وَأَدْخِلْنِـي بِرَحْمَتِـكَ فِـي عِبَـادِكَ الصَّالِحِينَ﴾{النمل: ١٩} .

سبحانك اللهم وبحمدك أشهد أن لا إله إلا أنت أستغفرك وأتوب إليك، وآخر دعوانـا أن الحمد لله رب العالمين.

بەندەی هەژاری بەربارەگایی ڕەحمەتی خوای پەروەردگار

علي محمد محمد الصَّلاَّبي

١٨ ذي الحجة ١٤٢٤کۆچی

ناوەڕۆك